A
MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS
FORRÁSAI

Erdélyi János

Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások

AKADÉMIAI KIADÓ

ERDÉLYI JÁNOS

Nyelvészeti
és népköltészeti,
népzenei írások

Erdélyi Jánosnak 1981-ben, ugyanezen sorozatban kiadott kötete a filozófiai és esztétikai munkákat fogta egybe. A folytatás — jelen kötetünk — a nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írásokat tartalmazza. Erdélyi Jánosnak a szülőföld, az Ung megyei Nagykapos két útravalót adott: a népköltészet szeretetét és a kitűnő nyelvérzéket. A nyelv iránti ösztönös érdeklődése 1844–45-ben vált tudatossá. Külföldön érezte és értette meg igazán az anyanyelv varázsát. Ettől kezdve kísérte a nyelv múltja, jelene és jövője feletti töprengés és aggodalom, a javító, nyelvfejlesztő, nyelvszépítő, szómagyarító szándék és cselekedet. Sokat foglalkoztatta az a kérdés is: miként válik alkalmassá a magyar nyelv az új szellemi áramlatokkal érkező új gondolatok, fogalmak kifejezésére. Kötetünk első része az írónak eddig jórészt ismeretlen tevékenységét mutatja be. Hasonlóan sok újdonsággal szolgál a második rész, még akkor is, ha a nagy népköltészeti tanulmányok jól ismert darabjai művelődésünknek. Mellettük azonban számos kisebb, közöttük jó néhány idáig ismeretlen írás Erdélyi Jánosnak azt a figyelemfelkeltő és szervező munkáját dokumentálja, amellyel előkészítette az első magyar népköltészeti gyűjtemény kiadását, és amely a *Népdalok és mondák* páratlan sikerű fogadtatását eredményezte. Ugyancsak jelentősek a nemzeti zene érdekében írt cikkei, amelyek „a magyar zenei iskola" megteremtését szorgalmazták. A nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írásokban azonos a gondolati mag: a történetiség és fejlődés elvének alkalmazása, amely párosul a nemzeti önismeret igényével. Így válik az itt bemutatott írói-tudósi munkásság nemzetivé és ugyanakkor európaivá.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

ERDÉLYI JÁNOS

NYELVÉSZETI ÉS NÉPKÖLTÉSZETI, NÉPZENEI ÍRÁSOK

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS FORRÁSAI

FONTES AD HISTORIAM LITERARIAM
HUNGARIAE SPECTANTES
13.

A SOROZATOT SZERKESZTI

LUKÁCSY SÁNDOR

1. VARGHA BALÁZS: CSOKONAI-EMLÉKEK
2. T. ERDÉLYI ILONA: ERDÉLYI JÁNOS LEVELEZÉSE I.
3. T. ERDÉLYI ILONA: ERDÉLYI JÁNOS LEVELEZÉSE II.
4. SOMOGYI SÁNDOR: GYULAI PÁL LEVELEZÉSE
5. BISZTRAY GYULA ÉS KOMLÓS ALADÁR: GYULAI PÁL: BÍRÁLATOK, CIKKEK, TANULMÁNYOK
6. BISZTRAY GYULA: TOMPA MIHÁLY LEVELEZÉSE I.
7. BISZTRAY GYULA: TOMPA MIHÁLY LEVELEZÉSE II.
8. BÁNHEGYI GYÖRGY, SZAUDER JÓZSEF, SZAUDER JÓZSEFNÉ: KÖLCSEY FERENC KIADATLAN ÍRÁSAI
9. OLTVÁNYI AMBRUS: BAJZA JÓZSEF ÉS TOLDY FERENC LEVELEZÉSE
10. T. ERDÉLYI ILONA: ERDÉLYI JÁNOS: FILOZÓFIAI ÉS ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK
11. KISS JÓZSEF: PETŐFI-ADATTÁR I.
12. OLTVÁNYI AMBRUS: PETŐFI-ADATTÁR II.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETE

ERDÉLYI JÁNOS

NYELVÉSZETI ÉS NÉPKÖLTÉSZETI, NÉPZENEI ÍRÁSOK

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

T. ERDÉLYI ILONA

A JEGYZETEKET ÍRTA

T. ERDÉLYI ILONA és SZATHMÁRI ISTVÁN

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1991

507877

Lektorálta:
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

MTA TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvleltár 74.92...../19..91...sz.

ISBN 963 05 5556 5

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest
Első kiadás: 1991
© Akadémiai Kiadó, Budapest 1991

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

ELŐSZÓ

Erdélyi János műveinek kiadását a *Fontes* sorozatban kezdtük meg.

Az előző kötet (1981, Akadémiai Kiadó) az író filozófiai és esztétikai írásait fogta egybe. A most kiadásra kerülő kötet Erdélyi János nyelvészeti és népköltészeti, népzenei munkásságára vonatkozó írásait gyűjti össze. Két részre oszlik. Az első a nyelvvel foglalkozó, a második a népköltészeti és népzenei írásokat tartalmazza. Itt olvasható Erdélyi Jánosnak e témakörökbe tartozó, neve alatt vagy név nélkül, már ismert, ill. eddig ismeretlen jellel megjelent, ill. kéziratban maradt minden műve, kisebb fejezetekre bontva; ezeken belül az időrend érvényesül.

A jórészt ismeretlen *Nyelvészeti írások* az írónak eddig nem ismert tevékenységéről adnak számot. A Nyelvmívi Társaságban, a sárospataki diákegyesületben ismerték már Erdélyit jó nyelvérzékéről. Ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy diáktársai „bíróul" választották. A nyelv iránti tudatos érdeklődés első nyoma 1839-ben jelentkezett az írónál. Ez időben inkább csak a nyelvek eredete, a nyelv filozófiai vonatkozásai érdekelték. *Nyelvfilozófiai töredékek* című írását előző kötetünkben közöltük, filozófiai vonatkozásai miatt. Hasonló okoknál fogva került az I. kötetbe Erdélyinek két nyelvészeti írása: a *Feze*[I] és *Feze*[II], amelyek a *Halotti Beszéd* „feze" szavát értelmezik. Bár nyelvészeti cikkek – az egyik válasz Hunfalvy Pálnak –, mégis a filozófiai cikkek után következnek. Az író *A bölcsészet Magyarországon* című tanulmányának 1. jegyzetében felhívta a figyelmet a szóra, és ígérte, hogy részletesebben fog vele foglalkozni külön értekezésben, amelyet tanulmánya után fog közölni. (A két cikket a Budapesti Szemle 1865., ill. 1867-i évfolyamában adta közre.)

Anyanyelvével, írói eszközével behatóbban 1844–45-ös külföldi utazása alatt kezdett foglalkozni, párhuzamosan népköltészeti stúdiumaival. Már az utazásra készülődve, 1844 márciusában vall, ha áttételesen is, a magyar nyelv iránti szeretetéről. Írótársáról és barátjáról írta Csengery Imrének, Csengery Antal bátyjának: „Vajda Péter azt mondá egyszer, hogy Magyarországot, mint hazáját, egyedül *nyelveért* szereti; és igaza volt. Nyelv, nyelv! csak aztán irodalom is volna belőle!" Érdeklődését jelzi, hogy hosszú időre tervezett utazására magával vitte Fogarasi János 1843-ban megjelent könyvét: *A magyar nyelv szelleme* sorozatcímet viselő vállalkozás első kötetét, a *Művelt magyar nyelvtan elemi részét*. A külföldön töltött hónapok alatt olvasta, jegyzetelte a kötetet, amely

nyelvészeti tanulmány írására ösztönözte. Az idegenben töltött hónapok, olvasmányai, főként pedig franciaországi tapasztalatai ébresztették rá az írót arra, hogy nyelvét nem elég szeretnie, művelnie is kell: „Valaha úgy hittek magyarjaink a nyelvről, mint ma sokan a jogról: nem kell terjeszteni, és íme, majdnem magok maradtak." Szavai a magyar nyelv jövője feletti aggodalom mellett az elszánást is sugallják. Valóban: mert ettől kezdve kísérte életét a nyelv múltja és jelene, a korabeli magyar nyelv állapota feletti töprengés, a javító, nyelvfejlesztő, nyelvszépítő, szómagyarító szándék és cselekedet. Mindennek tanújelét jelen kötetünk első része gyűjti egybe.

Hazájától távol érezte és értette meg igazán az író anyanyelve értékét és varázsát, amelyet addig inkább csak ösztönösen, a nagykaposi ízek és emlékek melegével, az otthon és a gyermekkor nosztalgiájával szeretett. Idegenben ismerte fel a nyelv megtartó, hazahúzó erejét. Erdélyi Párizsban több hónapon át tanította magyarra Croy herceg egyik leányát, aki Magyarországra készült férjhez. A herceg megismervén és megkedvelvén Erdélyit, állást kínált neki, hogy házában és Párizsban tartsa. Az ajánlat igen csábító volt. Nem volt könnyű a választás, hisz otthon nem várta őt család. Legfeljebb csak számos barátja. Mégsem lett otthona a francia főváros. Egy valami nagy erővel hívta haza: anyanyelve. A hazahívó üzenet csendes volt, de erőteljes és határozott. Ugyanolyan határozott, mint amilyen a válasz, amelyet a magyar író a francia főnemesnek adott: a biztos megélhetés és Párizs helyett a bizonytalan jövőt és a szegénységet, velük együtt anyanyelvét választotta.

A nyelvvel való törődés, a nyelvészkedés végigkísérte életét, miután 1845 júliusában visszatért hazájába. A negyvenes években, mint az Akadémia Nyelvtudományi Osztályának jegyzője, hivatalból is figyelte a nyelvészeti előadásokat, sőt ő maga is beszámolt az idegennyelv-tanítás módszertani kérdéseiről. Az ötvenes években, filozófiai munkásságának térnyerésével párhuzamosan, a „magyar, mint bölcsészeti nyelv", azaz a bölcsészeti gondolatok kifejezésére alkalmas eszköz kiművelésének kérdése foglalkoztatta. Az 1850-es évek végétől, az 1860-as évektől figyelme újra a népi és a régi kifejezések, szavak gyűjtése felé fordult. Mindig feljegyezte, ha valami szép, ismeretlen szót, nyelvi fordulatot hallott, ugyanúgy, mint ahogy a népdalokat is gyűjtötte élete végéig.

Korábban utaltunk a nyelvi és a népköltészeti stúdiumok elmélyülésének egyidejűségére. A nyelvi tanulmányok első nyomaival utazása alatt találkozunk, és ugyanúgy 1844–45-ös nyugat-európai tartózkodása idején teljesedett ki benne végleges programmá a népdalok gyűjtésének és kiadásának gondolata. Egy éve volt már távol az országtól, amikor a távolból kormányos nélküli hajónak látta hazáját, mely cél és irány nélkül hányódik, kiszolgáltatva a mindenkori széljárásnak, a természet elemeinek. Az okokat és a gyógyulás módjait keresve úgy látta, hogy meg kell találnia az eszmét, amely – mint írta – olyan „mint a gönc csillaga, mely a hajót vezeti, melyet a tügy (iránytű) nappal is ugy lát, mint mi éjszaka". A gondolatsor ekkor és itt nőtt tudatossá: az önismeret, a nemzeti önismeret igényének párosulnia kell a népi „alapra" épülő nép-nemzeti művelődés, távlatában pedig a nép-nemzeti társadalom megteremtésének lehetőségével. Irodalmi és politikai cél összefonódott nála: „Hagyjuk-e hervadni a népet, mely

nélkül maga virágzó nyelvünk legfölebb néhány szolgabirói teremtettében maradt volna fel." Mert Erdélyi itt és ekkor ébredt rá arra, hogy miként költészetünknek, zenénknek alapja a népköltészet és népzene feltárása és megismerése lehet, ugyanúgy nyelvünk is csak akkor fejlődhet egészségesen, ha a „tiszta forrásból", a népnyelvből merít. A népnyelv és az irodalmi nyelv egymást megtermékenyítő hatásáról, ill. a népiről írja, sugallva az imént említett párhuzamot: „. . . ohajtanám . . . és hogy csak azért, mert népi valami, ne nézetnék görbe szemmel". *(I hangzónkrul.)* És lejjebb ugyanitt: „. . . a népi elem befolyását jótékonyan érzi a költészet, jótékonyan az egész irodalom s vonakodjék a nyelvtan elismerni?"

Amikor a népnyelvet, a népköltészetet tanulmányozta, nemzetének megismerése, „lehető kitudása" volt a cél. Ez a gondolat vezette, amikor hozzáfogott a népköltészeti „ereklyék" gyűjtéséhez, kiadásához, magyarázásukhoz, a nép gondolatvilágának, sajátosságainak vizsgálatához. 1843-ban a „státusférfi"-nak ajánlotta a néppel való ismerkedést, az „érdekegyesités" plebejusi értelmezése szerint. 1845-től gyűjtötte és tanulmányozta a közmondásokat, népi szólásokat. A népköltészet és a közmondás, miként a nyelv elmés fordulatai, a nép költői és gondolkodói erejét mutatják meg: „. . . induló pontjai a nemzeti mívelődésnek, mely akárhonnan is veszi a vezérsugallatot, egyedül akkor számíthat tartós életre, ha népe szája izént szól, azaz a magasabb eszméket, a tudomány követeléseit bizonyos hazai levegő színével önti be, hogy a szokatlan megszokhatóvá, az idegen itthonivá legyen avatlan előtt is."

Az idézet, amely a *Magyar Közmondások Könyvé*vel záruló Kisfaludy Társasági népköltészeti kiadói és elméleti munkásságának „vezérsugallatát" mutatta be, jellemzi nyelvészeti és népköltészeti írásait és egész munkásságát. A történetiség és a fejlődés: ez az a két elv, amely munkásságán végigvonul. 1856-os filozófiai munkájában, *A hazai bölcsészet jelené*ben megfogalmazottak tanúsítják a fent mondottakat: „Amit a képzetek társakozása egy Shakespeare-nél egy Jean Paulnál vagy magánál a népnél, dalai, meséi, közmondásaiban szabad, senkitől sem engedelmezett, de nem is kért módon összehoz: mindazt előhozhatja, mindazt a szabadságot követheti a nyelv és jaj a nyelvnek, amely ebbeli szabadságát nem követi, nem használja, mert megkövesül, elveszti szülemlő erejét utóvégre. Mondom, ismét mondom, »okleveli bizonyosságot« ne keressetek a nyelvben; ne is feszítsétek a szellemet a tudvalevő szabályokra, és ugy ne a nyelvben mint ne egyebütt. A maga önutu, szeszélyes, dacos alakaiban a nyelvet követni, a nyomokat kimutatni, ez nem épen oly csekélység, mint pusztán az adatok emberei gyanitják." (I. m. 94. l.)

Történetiség és fejlődés: a népi érzés- és gondolatvilágból megújuló, a múlttal és a nemzeti művelődéssel ötvöződő, a világra figyelő, eredeti és hazai irodalom, nyelv alapjainak lerakását, kimunkálását, később pedig a korszerű gondolkodás kialakítását szerette volna az író elvégezni. Munkásságát *alapozás*nak tudta. Az „alap" szó mindig akkor bukkant fel nála, amikor egy-egy számára fontos eszmét öntött szavakba. Már 1844-ben: „Célom a népköltészettel: kezdjük alant, hogy följebb mehessünk, visszamenvén a költészet összerejére, hogy tétessék *alap* ennek is a népi és nemzeti kedélyben." Miként a népköltészet „alap", kiindulási pont, ugyanúgy a népzene is: „. . . azon dusgazdag *alap*, melyen idővel a müvelt,

nemesitett magyar zene mücsarnoka eredeti, sajátságos nemzeti irányban fölépülhet". És ismét 1847-ben: „Költészetünkben semmi sincs uj – írta a *Népdalok és Mondák* II. kötetének megjelenése után – csak ez... Ez azon széles alap, legalább szélesebb az eddiginél, melyen, mint ujonnan rakottan, nemzeti költészetünk épülete valamennyi európai nép között és közepette, ha ugyan van még benne annyi ereje a fejlődésnek, önszinü s mivoltu sajátságban s mondhatnánk: nemzeti egyéniségben fog fölemelkedhetni." És ismét 1851-ben, amikor a Duna menti népek közösségéről szólt: „... a velünk egy sorban élő népszakadékok szellemirányait mind inkább szőnők be miveltségünkbe... sőt ugy hiszem, némileg teljesedve is van már a népdallamban, mi ha vegyészileg felbontatnék, ugy fogna mutatkozni, mint a körültünk zengő s velünk egy állapotu népek dalainak hatványozott összesége; innen az a tartalom és kelet (kelendőség), mely maholnap a Duna völgyén uj, erőteljes harmóniának veti meg hang*alapját*". És újra 1863-ban Kríza János *Vadrózsák* című székely balladáinak, dalainak gyűjteményéről írva, párhuzamba állítva azokat az észak-európai népek balladáival, azt állapította meg, hogy legnagyobb erejük abban van, hogy „népi *alapon*" keletkeztek.

A hasonlat, melyet Erdélyi több ízben is használt saját munkásságáról szólva, még két ízben bukkan fel. Először Arany Jánosnál, aki értesülvén akadémikus társa haláláról, röviden méltatta pályatársát 1868 januárjában. Arany így szólott (csak egy részletét emeljük ki): „Költő, mübiró, mübölcsész: e három jelenség összhangzatban fejlett s jutott érettségre nála: mint költő, néhány darabjában senki mögött nem, – mint mübiró, az egyetemest a nemzetivel kapcsolva, mindenkor a jelen szinvonalán áll, s tetemes része van benne, hogy költészetünk a hazai föld érintése által megizmosodjék, – mint filozof, épen hazai bölcsészetünk kisded pantheonának oszlopait rakja vala, midőn a kérlelhetetlen halál, a még csak 54 éves férfiut e hó 23-án oly váratlanul kivágta sorainkból."

Később Kodály Zoltán egyik cikkében bukkan fel újra a kép, amikor visszatekintve Bartókkal közösen végzett munkájukra, így írt: „Nem szakítani a múlttal, hanem megújítani a vele való kapcsolatot és intenzívebbé alakítani, ez volt a mi szándékunk, midőn légkörét megragadni és megtartani, építő köveiből épületet emelni kívántunk." Miként jól értette és értékelte Erdélyi János irodalmi terveit Arany János, ugyanúgy felismerte később Kodály Zoltán Erdélyi törekvéseinek lényegét és jelentőségét: a dalok és dallamok közös kiadásának irodalmat, zenét megtermékenyítő erejét: „... ha csak nehány száz jól válogatott dallam lát napvilágot 1848 előtt, írta Kodály, zenénk talán félszázaddal előbb lépett volna arra az útra, melyet a költészetben Petőfi és Arany kijelölt".

Kodály felismerhette azt is, hogy Erdélyi a „nemzet-népi" költészetről, irodalomról és „magyar zenei iskoláról" álmodva nemcsak folklorisztikus elemekkel megtűzdelt irodalomról és zenéről gondolkodott, hanem teljesen új szellemű, új közönséghez szóló irodalomról és zenéről, melynek alapját a népi hagyományok, a népi ízlés- és érzelemvilág adja.

Kötetünk második része Erdélyi Jánosnak ezt az útját követi és világítja meg, amíg a felismeréstől eljutott az „alapok" lerakásának nagy gondolatához. Amikor azonban a Petőfi-epigonok lejáratták a nép-nemzeti irányt, Erdé-

lyi volt az első, aki fellépett a költészet „kelmeivé", talmivá silányítása ellen, mint azt *Népköltészet és kelmeiség* című 1851-es tanulmánya mutatja. Az itt közölt írások egy része – a nagy tanulmányok, előszavak – az író neve alatt, még életében kötetbe gyűjtve, ill. a *Magyar Népköltési Gyűjtemények* egyes köteteinek élén megjelentek. E művek mégis nagy tanulsággal szolgálnak jelen kiadásunkban. Első alkalommal olvashatók együtt az elméleti tanulmányok és azok a gyakorlati munka megkövetelte kisebb írások, amelyek a népdalok gyűjtésének előkészítését, kiadását és terjesztését, valamint a gondolat népszerűsítését, a közönség felkészítését szolgálták. Közölt cikkeink nyomán – egy részük név nélkül jelent meg – szinte végigkövethető az a folyamat, amely a kor igen jelentős, nálunk e nemben első vállalkozásának tervétől egészen kialakulásáig és a kiadványok megjelenéséig tartott. Majd pedig annak is tanúi lehetünk, miként alkalmazta Erdélyi János népköltészeti elméleti munkásságának elveit a napi irodalomban, az irodalmi élet irányításában. Ezekből az írásokból az is kiviláglik, hogy Erdélyi János vállán nyugodott a népköltészeti gyűjtemény egész munkája. Szervezői képessége és kimeríthetetlen energiája nélkül ez a nagyszerű és nagyszabású terv is hamvába hullt volna, miután a Kisfaludy Társaság a tekintélynél, azaz a vállalkozás „cégérénél" egyebet nem tudott adni.

Kötetünk írásai az „alapokat" járják körül, azokat, amelyekre épült a népnemzeti, Erdélyi első megfogalmazásában nemzet-népi költészet, irodalom, a megújuló magyar művelődés.

NYELVÉSZETI ÍRÁSOK

I. TANULMÁNY, TANULMÁNYVÁZLAT

1. I hangzónkrul

Roma, april 26. 1845.

Nyelvünkben háromféle hangzókat ismertek el a tudósok eleitől fogva, és van szerintök *mély* (a, o, u) *magas* (e, ö, ü) és *közép* (i, é) hang. Miért egyik magas, másik mély hang, nem tudom; nem különösen azt, miért közép hang az *i*, *é*, holott legmagasabb valamennyi között. E megkülönböztetés igen fontos és veszedelmes egy uttal nyelvünkben, mert mély és magas hang nem válthatja egymást ugyanazon szóban, s a rag vagy végzet kénytelen az alapszó hangjai után módosulni, kivetközni, elváltozni, ekkor aztán, ha például, *e* hangból indul a szó, és kettős hármas ragot is kap, végetlenűl uszik után a sok *e*, miből szükségkép jő *nyelvünkben* a gyakori egyhanguság, megölő egyformaság. Csudálatos, hogy e hibát mint a nyelv belsőjéből kiforró sajátságot szokták tekinteni, melyen változtatnunk csupán rögzött vélemény iránti hódolatból sem szabad, sem lehet. Nyelvünk hét tiszta hangzót bír *(a, o, u, e, ö, ü, i, tehát a zene minden hangjait, nem szólván eme hét hang módosulásairól: hosszu, rövid)*, mint hét húrt az isteni lant, de mi nem tudjuk vagy nem merjük pengetni, s elégszünk egy hanggal, mint a duda, vagy legfölebb kettővel, mint a tilinkó. Részemrül én e rut sajátsággal nem gondolnék annyira, sőt: *hervad*, *gyertya*, s még nehány ily dacos szó példájára, ahol lehet vegyítnem a hangzókat, szaporítnám a nyelv szépségeit.

Mi fog erre segíteni más, mint ha szigoru számadásra vesszük hangzóinkat, biráljuk természetöket, s talán könnyen talán nehezen alakítjuk a közhiedelmet, elibe dolgozván, mint nyelvbuvárokhoz illik, s ahol kell a szokásnak, melyben, bármennyire tiszteltessék is, gyakorta igen sok a bitang, hamis, becsúszott és nem oda való.

E célból írok én az *i* hangzórul, mely egymást nem tűrő hangjaink között jó természeténél fogva igazán kiengesztelő közbenjáró szerepet visel, s álljon itten dicsérete, amiért legszebb szavaink azok, melyekben ő hol egyik, hol másikféle hangzók mellé simul, és enyhít nehézkes mozgalmaikon. Tehát már előleges szerencse, ha valamely szóban eredetileg megvan az *i*, de puszta szerencse; az i hangnak igazi érdeme azonban ott kezdődik, hol mint rag, végzet, képző, most mint helyettes, majd mint pótló betű, néhol saját, néhol cserélt alakban jelenik meg, miből világos, hogy szóalkotó eleink, igen gyakran érezvén szükséges voltát, úgy tekintették azt, mint amelyet mindenütt irgalom nélkül előránthatni segítségül.

Azért előszámolok néhány esetet igazlóul. Az *i* hang *megfelel a* hangnak e szólásmódokban: giz gaz, szik szak, pif paff.

á-nak is: l*i*p l*á*p, *i*mmel *á*mmal, *í*mez *á*moz, mit az élet h*í*mez h*á*moz formában ismer.

o-nak: itt ott, ily oly, ide oda, innen onnan stb. és *i* viszonyban jelent közelséget, mig az *o* távolságot; lim lom stb.

u-nak: lik lyuk, tik tyuk, igy ugy; hol, mint látszik, az előtte-való betűt, ha *u* hangot ereszt maga helyére, meglágyítja; míg az utolsó példában megengedi, hogy távolságot jelentsen az *u*, mint fölebb az *o*.

ü-nek: fizet füzet, izen üzen, dicső dücső, idő üdő stb.

e-nek: *i*mez *e*mez, szeszi szesze, neki vele. *Kisegít* némely idegenbül jött szó körül, p.

iskola, *istáp*, *István* stb., mi olasz nyelvi becsét hozza emlékbe, minthogy nincs is különben.

Változik

ja szótaggá, p. mond*ja* mondi helyett.

jo szótaggá, p. jorgolat irgolat h.

ju szótaggá, p. juhász juhar, ihász ihar h.

aj szótaggá, p. ájtat ahítat h., oh*aj*t ohít h., népnyelvben roszul k*aj*át kiált h.

j-vé sokszor, p. gyüjt gyüit h., haram*j*a harmia h. Ellenben áll gyakran

ji, *ij*, szótagok helyt, p. *I*zrael *J*izrael, munkái munkáji, kocs*i*a kocs*ij*a stb. helyett. Áll továbbá

ei, *ai* többes birtokrag helyett, p. atyám intés*ei*t, parancs*ai*t nem fogadtam, intés*ei*t, parancs*ai*t h. Áll

é helyett p. végire végére h. az életben igen gyakran, iróknál ritkábban. Bihar népe soha nem mondja másképen mint *í*des, sz*íp*, édes, szép h., mig másutt tájszólásban a hosszu é nem vesz ugyan ki, hanem mellette hangzik az *i* ilyformán: k*ié*nyes, sz*ié*p, kényes, szép helyett, ide való a borsodi *e* is, e szavakban, szerel*e*m, kell*e*m, mi nem egyéb, mint az e-hangnak *i* felé hajlása.

való helyett p. halálután*i*, halál után *való* helyett.

-ra való, *-ból való* h. ily szavakban: miskolc*i*, pest*i*. Miskolcra való, Pestről való helyett.

ik helyett másod fok után ily szavakban: előbbi, későbbi, hátrábbi, többi, mig egyéb másodfokú melléknév *ik*-kel iratik, pl. szebbik, jobbik. Jelent

*többes*t a birtokragokkal, p.o. barátai*m*, házai*m*, házai*nk*, házai; s úgy látszik, hogy akar lenni többes személy végzete is ezekben: m*i*, t*i*.

Tömérdek melléknevet csinál p. kézi, leányi, szellemi, játszi. Végre

határzottá teszi az ige törzsét, p. ver, ver*i*, ha fenhangú az ige, mig a népnél hazánk nagy részében mindig is halljuk: tud*i*, mond*i*, s ilyenkor az *i* rendesen harmad személyre viszonyul.

Az itt előszámlált s nem kevesebb mint *husz és egy* külön esetben szavak elején, közepén, hátulján szóval mindenütt látjuk szerepelni az *i* hangot oly saját és nem sajátnak tetsző változatossággal, mint egyike sem a többi hat hangzónak. E hang nyelvünk Proteusa. És ha még idevesszük, hogy nincs ellenére igen gyakran változnia j-vé, azaz ingó bingó betűvé, mely könnyen rokonul főleg sziszegő hangokkal mint olvass*a* olsvas*ja* helyett, nem fog senki megütközni, ha mondom,

hogy az *i* hang nem is álmodott formák alatt tűnik elő nyelvünkben, ide nem számlálván a tulajdon nevek üpsilonát, mely ha megpendíttetik, szinte *i* hangot ad.

Talán ha volna sem kellene több példa, hogy *i* hangzónk természetét kitudhassuk, befolyását elismerjük. Nincs oly része a nyelvnek, melyre hatása ki nem terjedt volna s elevenítő erőjét ugy érzi a névmás mint az ige, főnév mint a rag. Idézett példákban szemközt áll, az *ö*-t kivéve, valamennyi hangzóval, s mindegyiknek meg tud felelni. Célom, ha világosan előadhatnám, miket róla följegyzék mind helyesirásunkon főleg a ragozás egyszerűsége által, mind a széphangon, egy két alkalmatlan betű kilöketvén, segíteni; sőt ha mint én hiszem, már be nem vástunk volna régi szokásokba, vagy régi szokás belénk, igéink hajtogatását is egyszerűbbé, idegennek könnyebben tanulhatóvá tehetnénk általa, mire immár aligha el nem késtünk.

Szokták mondani, hogy a magyar nyelv egyszerű, ez való és szent, de tana végetlenül bonyolított. Mikép fogod például megmagyarázni, hogy fenhangu ige után más harmad személyi rag járul, mint mély hangu után határzott formában, azaz: miért egyik ver*i*, másik mond*ja*, holott már az *i* épen ugy járulhat mély mint fenhang után? Honnan van emez ingó ragozás névmásoknál, miszerint írjuk: valamely*i*tek, s bár a gyök valamely*ik*; egyik, egyiktek, egyiketek, egyikőtek, egyikőtök stb., mihöz ha még -nak -nek járul, lesz: egy*ik*te*k*nek!!! hol a fül nem hall egyebet mint nyekkenő kopogást, kemény hangot. Miért oly határzatlan neveink ragozása, hogy egyik mondja kert*e*, másik kert*je*, Vörösmarty pedig irja szesz*i*; tehát fenhangu szó után puszta *e*, *je*, és puszta i, és e három egyet jelent. Mélyhangu neveknél sincs különben, mert e szó har*ag*, egyiránt fölveszi mind a puszta *a*, mind a *ja* ragot, mig kal*ap* soha j nélkül, mondjam-e a *va*, *ve* ragokat e szavakban: lova, heve? Nem elég, hogy *fen*hang *mély*hang már különbséget okoz, hanem még mindkettő ismét többféle ragot kíván, és van *e*, *je*, *i*, *a*, *ja*, *va*, *ve* egyiránt jó ragunk, mellőzve azok helyesirását, etimologiáját, kik a j-betűt hasonítván: irnak geniussza, piacca stb. ilyeneket. Az igen tág szabály annyi — mint semmi szabály; és biztos nyelv-e az, hol a szabály ily bizonytalan? Fogarasy valóban óriási türelmet tanusíta, mikor annyiféle osztályát mutatá ki a ragozásnak, de hogy e szabályokbul megtanulhassuk a nyelvet, semmi sem kell több, mint már tudni azt, s ekkor aztán könnyű lesz beokulni a kivételekbe!! Az ily grammatika nyüg, a nyelv pedig oly kincs, melyre senki nem vágyik, vagy olyan, mint a bölcseség, melyet bajos elérni, s csak kevesek tulajdona, vagy mint a titok, melyet a nép sem tud, a pap sem ért. Még eddig ugy áll nyelvünk, hogy kevéssé gazdag isteni eszmékben, s alig dijazná meg a tanulás fáradságát; azért pedig hogy magunk földtül égig magasztaljuk, senki sem veti fejét grammatikai kővágásra. Állodalmi viszony, keresködés alig veszi hasznát. Külföldön az a hire hogy lehetlen megtanulni, és nem vala még nyelvtan bizonyítni az ellenkezőt; utazóink is többnyire naturalisták a nyelvben s ama hibás véleményt, mint én tapasztalásból tudom, csak erősítik megjelenésökkel, mint theorema igazságát a hozzá metszett ábra. Az uj törvény, mely nemrég megiratéк, nem több mint a régi, mely annál régebben megiratéк s legfölebb hivatalos nyelvet alkotand, beveendő szólásmódok szerint, lélekzetölő hosszu mondatokkal közbehányt

lommal, rend és szabatosság nélkül, végire penderített bizonytalan igével, mely oda illik is nem is, mint: -andó, -endő, -tattatott, -tettetett s több e féle.

Mit csinált nyelvével az olasz és angol, emez rövidség, amaz széphang dolgában? De mit csinál minden életre való nemzet mást, minthogy szükségeihez alkalmaztatván, nem hiszi ősök elleni bűnnek, szabadon bánni azzal, édes sajátjával. Mi magyarok általában igen hanyagul vesszük a dolgot; nem vagyunk eléggé bátrak, és tán nem is miénk már e nyelv, s parancsol benne valaki? Tudni az ik-es igét elégnek látszik; ez nyelvtanunk haladása több jó idő óta. De mi szabadítsuk fel tekintet és minden nyüg alól egyszerű nyelvünket, hogy ha jő nemesb utód teremtő lélekkel, s azon felül őseit is tisztelő, ne legyen kötve csupán a tisztelet által.

Nem tenne pedig aggóvá nyelvtan körül, ha sokban eltérnénk bár a szokottul, mivel apránként utána huzódik a nagy sereg is. Ohajtanám ellenben, hogy az irói szokás ne volna több, mint szokás, és csak azért mert népi valami, ne nézetnék görbe szemmel. A fejesség, megátalkodottság e részben nagy hiba volt régóta nyelvtudósainknál, kik egy vagy más városban ütvén fel sátoraikat, hol régi grammatikához, hol helybeli tájnyelvhez ragaszkodva, csépelték az ellen véleményűt, egy roszul leirt szó miatt, melynek igazi hangját soha nem hallották. Minden vita szorosban folyt, egymásnak ki nem lehetvén térni, elgázolák egymást. Majd jöttek oly, főleg diák és német miveltségű atyafiak, kik már előlegesen birák a nyelvtan műszavait, s anélkül, hogy izlelték volna nyelvünket, grammatikát irtak felőle, az az több lett a nyelvtan, de nem a nyelvtudomány.

Ily nyelvtani szorongások mellett azonban csak terjedt az irodalom, és benne oly szavak, szólásmódok, uj fordúlatok, melyekről a nyelvtan soha sem tudott számot adni magának, s elbámult meglepetéstől. Tájnyelvi sajátságok országos becset nyertek, elfogadva lőnek mi hamar, mint az *ö* hang gyakori használata, a *-rul* és *-rül*, melyet a helyesírók minden pirongatása sem tuda elhagyatni, és tapasztaljuk, hogy eme két három hanggal már, hellyel közzel vegyítve azt, sokat nyerénk bájban szépségben. Volna még több is, de én azokról nem szólok, elég legyen most megjegyezni annyit, hogy a népi elem befolyását jótékonyan érzi a költészet, jótékonyan az egész irodalom, s vonakodjék a nyelvtan elismerni?

De térjünk vissza *i* hangzónkhoz!

Körülnézve az idézett huszonegy példa között, én különösen hétben találok grammatikai fontosságot, mert a többi legfölebb is az *i* szeszélyeinek játéka, vagy egy kis nyelvi dac de könnyű, de saját.

A hét példa imé:

Szesz*i*, nek*i*, több*i*, miskolc*i*, szellem*i*, ház*ai*, üt*i*. E példákban az *i* ugyanannyi külön értelmet képviselve tűnik elő, és mint nyelvünk hét fejű koronája ragyog, de azért valamennyi értelem egy alapeszmére vitetik vissza; mig ezt azonban kifejtenők, olvasszuk ki először a különböző jelentéseket, mint Hiero koronájából Archimedes külön az aranyat és ezüstöt. Elvetve az *i*-t:

Az első példa megszűnik lenni birtok; tehát ott az *i* birtokot jelent.

Második példa nélküle csonka élhetlen raggá marad, mert elveszti személyi viszonyát, és igy ott az *i* személyt képvisel.

Többi, miskolci, szellemi, egymáshoz legrokonabb három példa értelme szinte nagyot fordul, a különbséget gyermek is tudja.

Barátai megfosztva *i* ragától, nem lesz többes azonnal, s ekkép nála az *i többest* jelent; mig végre.

Az *üti* ige megszűnik lenni határozott és igy benne az *i határozó erővel* bir.

Mind e példák szemünk előtt; a különböző jelentéseket értjük is érezzük is, ha igaz magyarok vagyunk, azaz oly közvetlenül mélyen és vérünk szerint birjuk lelkünkben, mint amily tisztán áll szemünk előtt külsőleg egy kisded *i* betűnek alakja. Itt nincs helye grammatikai képzelgésnek, mert ez csupa adat, kifogás nélküli bizonyosság, ugyanazért legkisebb aggodalma sincs lelkemnek kiindulni belőlök.

Látjuk, hogy az *i* legvégül áll mindenütt, s érezzük hogy jelentése harmad személyre vagy olyanra vitetik, miről harmad személyben szoktunk beszélni, mint minden kivülöttünk eső tárgyról, mi sem első sem második személyi viszonyban nincs velünk; tehát töprengés nélkül állíthatjuk, hogy az *i harmad személyi rag*. Hogy azonban mint harmad személyi ragnak annyiféle jelentéseit megérthessük, s a folyandó szabályokat elvállaljuk, szükség gondolóra venni a személyragok természetét, mi bennünket fontos igazságra tanit, s az i-re nézve teljesen megnyugtathat. Mert: kalap*om*, nélkül*em*, ütö*m* példák eléggé világosan mutatják, hogy az első személy raga (*m*), a szerint ad különböző jelentést, amint az alapszó, melyhez járul, különböző, – s ezt senki sem vonhatja kétségbe –, s hogy a i-re nézve harmadik személyben nincs máskép, az is bizonyos. Amit csinál első személlyel az *m*, azt teszi harmadikkal az *i*, az az értelmét az alapszók különbsége szerint fordítja, módosítja, mintegy uj irányban ismétli, s ezáltal az alapszót meghatározza, aminthogy az igét ha *i* járul a törzshöz, rendesen és kitűnőleg *határozott igének* hívják nyelvtudósaink. És igy az *i harmad személyi határozó rag*.

Ez ugy hiszem, világosabb egyszerűbb magyarázat, mint ha *ö* vagy *ü* betűből akarnók kiboncolni az *i* hang mivoltát. Ha pedig csakugyan származéka egyik a másiknak, hihetőbb hogy *i* a törzsök, mint megfordítva, mert van nyelv, sőt nyelvek, mint a régi latin, görög és olasz, melyek az *ö* hangot távolról sem ismerik, de *i* nélkül egy sincs, miért úgy látszik, ez a nyelvek ős-hangjai közé számítható.

Midőn ezt leirtam, igen érzem, mi jól esnék most egy öreg hagyomány, egy ezredes nyelvemlék, hol tán akadna előmbe valami nyom régi egyszerűbb nyelvünk felől, mig most a nélkül alig fog hinni egy két olvasó állításaimnak. Nem tudom melyik nyelvbarát halászta ki régi szók árjából a közől-t, mely igen németes kiejtése a szebb közülnek, mint mikor halljuk gyönyörő szörnyő, gyönyör*ű* szörny*ű* helyett és rutsága mellett is akadtak pártolói hevenyében. Kimondanám én is hitemet, hogy *az i hang közép természetinél fogva épen oly igaz és helyes rag mély, mint fenhangu igék harmad személye után*, tehát láti, ver*i* egyformán szép is jó is, de fájdalom régi hagyományt, sárga holt betűket nem tudok előmutatni, s nem tudok előmutatni mást, mint az ős erőben s egyszerűségben élő öreg magyar népet, mely idegennek imádása által soha sem csábult el önnyelvétől, mivel csak ez és csak magaé volt örökké bálványa kebelének. De mi elvetjük az élőt s ragaszkodunk a holthoz, s jobban hajtunk egy féltudós középkori diák minden izű és szinű fordítására, mint a nyelvösztön adataira, elvetjük az egyszerűt

és befogadjuk helyette a bonyolított hajtogatást; s vajon van-e hát következetesség nyelvtanainkban? A határzott ige példátlan a világ ismert nyelvei közt, tehát már ezért magában is nehéz, de ha még kettőzzük végzeteit, mint *ja* és *i*, *ják*tok, *ík*tek, *ják*, *ik*, egyszer oly nehézzé, s idegennek hozzáférhetlenné válik, holott legjobb nyelvtan, mely legegyszerűbb.

Hogyan fejlett ki *ja* szótag az *i* hangból mély hangu igék után, megmondja ez ős hang természete; arról én nem szólok; elég az hozzá, hogy ez idő szerint ugy találjuk azt. A *ja* ragot én magában nem kárhoztatom, hanem igen is az általa okozott eltérést az egyszerűség utáról, mi elég hiba. Örök törvény szerint pedig hiba szül hibát, és e meghonosult *ja* csuda szülötte a Dunántul világrajött népnek, hol a határzatlan mód i-je helyett *a*, az egész *ni* végzet helyett gyakran teljes *nya* szótag hallatszik, mint inny*a*, fonny*a*, inn*i*, fonn*i* helyett. De a szegény nép tovább ment. Ő nem akara elmaradni s alább való lenni, mint uri felebaráta nyelvben, mely minden büszkesége s ősi vagyona, és mikor szépen akart szólani, a *ja* mélyragot fenhangu igére is átvitte és én hallottam ilyet: szeret*je* nevet*je*, s pedig minden joggal, mert ha lát*i* ad*i*-ért kinevetik szegény fejét, mi mást fogjon várni szeret*i* nevet*i* miatt is? Ily állhatatos a nép, mely a nyelvnek ösztönét bírja inkább mint tanait, a roszban is, ha egyszer hamis, ferde szokás által belé oltaték.

Előbb-e vagy később az igerag e változásánál, nem tudom megmondani, de történt hogy a *ja* szótag mély és fenhangu nevekre is átment, és a nyelvtan kalap*ja* és kert*je* ragozásokban ismeri azt; tehát elfogadtatván talán az ige (látja), talán a főnév (kalapja) először, az egyik ösztönszerűleg követte a másikat. Azonban az említett három példa, bár mennyire egyformának sőt igaz testvérnek lássék, sem állja ki rendszerem birálatát, s különösen a kert*je* épen oly hibás, mint ama szegény pór ajkán a szeret*je* szeret*i* helyett.

Most azonban uj fordulást vőn a nyelv élete, s e pezsgő élet kiforrni kezd minden fölöst, mi ártana tisztaságának, és néhány név, legyen mély vagy fenhangu, hagyogatni kezdi ragából a j-betűt jobbra balra, a nélkül hogy az ige is követné, miből az látszik, hogy az ige és névragozás bár hasonló, de még sem ugyanaz. És ha valaki megkérdené, miért hagyjuk el innen és nem onnan a j betűt, talán okát sem tudnók adni, pedig ma szinte egyszerűségi elvből jónak hisszük mennél ritkábban irni azt. Itt önkénytelenül eszembe jut Horác kivillázott természete, az előbb utóbb visszakerülő, ha százszor kikergeted is, mert a j-nélküli puszta *a* vagy *e* nem egyéb mint annak visszatérése.

És e tájon az analógia bennünket nem segít, s látszik, hogy a *ja* és *je* követvén egymást, gyarló uton indultak, aminthogy a hasoniságot senki sem nézi ma főelvül nyelvtudományban. Harmad személyi ragunk ügyét ennél ha tovább is de az *i* hangzó természetéből kifejlő [. . .] lapészrevételeknél fölebb nem vihetjük, vagy legalább vinnünk nem szükséges. Ama nagy meghasonlás, mely a mélyhangu igéket *ja* raghoz vitte át, mind e mai napig áll, s a fenhang megtartván az *i* eredeti hangot; soha nem követte a másikat, és valamint nem volt hatása mély igének magasra, ugy nem lehet vala törvény szerint a két külön hangú névnek sem egymásra; tehát különböző leszen az igerag mély és fönhang szerint, különbözőnek kell vala lenni a nevek után is szükségkép; a *ja* és *je* pedig ugy nem az nyelvünk szellemében, mint a *val* és *vel*, *ba* és *be* soha.

De ne szorítsuk meg előre a tért, sőt hogy az ellenvéleményt se lássunk ellökni vagy kiszorítani, vigyük egész pongyolaságban a kérdést vitatás elé; mikor aztán igy okoskodhatni: Akár *a*, akár *e*, akár *i* lett legyen az ős harmad személyi rag – minthogy mind a hármat leljük ez idő szerint neveink után – *egyiknek át kelle menni a másikba*, mert mind a három nem lehet egyiránt jó eredetileg. Ezt igy értvén, az marad megfejtendőül: mikép esett hát legkönnyebben, azaz legkisebb erőtetés vagy bunkfenc nélkül az átmenetel?

A hangbul *e* hangba, s viszont, nincs átmenetel, hanem szökés, mert a két hang egymásnak átellenese, nem szomszéda, s igy, röviden szólva, e két betűből sem egymáshoz, sem egy harmadikhoz nincs átjárás; belőlök indulva semmi remény.

S van-e átmenet és merre az *i* hangból ama kettőhöz? A fent előhozott példák e részben jó felvilágositást adnak és megjegyezzük, hogy az *i* hangból *közvetlen* utat ugyan *a* hangba nem tudunk, mert a sz*i*k sz*a*k példa az *i* és *a* hangnak egyedül csak rokon és nem ugyanazon természetiről teszen bizonyságot, de van még pedig könnyü, azaz *közvetlen* átmenet *e* hangba, mint a szesz*i* szesz*e* és számos példa mutatja kivétel nélkül szónak elején, utóján, közepén. E ponton elv és élet, máskép: tan és gyakorlat együvé vág, s azért is nyelv természetiből folyónak látszik az efféle szóalkotás: *Emri – Imre*, *E*mmanuel, *I*mmanuel, *e*smér, *i*smér, ereklye csereszó *reliquiából*, t*e*nta, t*i*nta, p*i*h, p*e*hely stb. a palóc tájnyelvben még több, hol ilyen is fordul elő: *csellag*, *csillag* helyett stb. Hogy e szavakban, főleg, a vel*e* példában előjövő e hang nem oly ellentétele vagy bukfenchangja i-nek a nek*i* példában, mint szokott lenni *a* hangnak e szavakban: től*e*, rá*ja*, az alaphang erősíti, mert a n*e*k és v*e*l ugyanegy természetüek hangra nézve s következéskép nem fogadhatnak el külön természetü hangot ragaikban. És igy elvetve az egyenlőt egyenlőbül (nek, vel), marad *i* egyenlőnek *e*-vel.

Imé oda jutánk, hol az *e* legelőször lépett ki az *i* hangból, és lön tiszta rag minden fönhangu név után, mint az *i*-nek helytartója, példaul szesz*i*, szesz*e*; s a nélkül, hogy egész kikanyarodással a mély hangu igék ragát is utunkba ejtettük volna, rövidebb uton elértük a fenhangu névragozást egyszerü tisztaságában, hol elv és gyakorlat összeüt, megegyez. Tehát a fenhangu nevek ragában semmi helye a fattyu *j*-betűnek, hogy rá semmi szükség szinte megérthető az *i* hang természetéből, mely a *j* betűt soha sem szenvedi meg maga körül, hanem fölemészti, mint látszik azért, mert magában egyszerübb és épen oly elégséges, ha pedig csakugyan be kell azt bocsátnia, csak mély hanggal, mint *ja jo ju* ereszti maga helyére. Hogy pedig az *i* ezek módja szerint talán *je* szótaggá is változott volna, és innen adatnék a *j* betűnek jogosság a fenhangu ragban, soha nem találtam, és a huszonegy példa közt sem látható. – Innen a következő tételek folynak:

Fönhangu névragban a j parasit betű, az az nem tartozik oda természetinél fogva, mi állitólag igy hangzik:

Fönhangu nevek raga e; és igy jó: kert*e* és nem kert*je*, szive, esze, törvénye stb. annyi tömérd példával, hogy szinte alig találunk fönhanguak között mai nap már szokásilag is nevet, hol a *j* betű szükségesnek látszanék, még oly szavakban sem, melyeket tán széphangért fogadhatnék el, mint szeretet viselet; szeretet*e*

viselete és *je*; vagy olyakban sem, melyek talán mélyhanguak szerint volnának ragozhatók, mint *telep, kelep;* már egyszerűen ragoztatnak, mint telepe, kelepe, holott a megfelelő mélyhanguak: *talap kalap* után még mindig *ja*, tehát *kalapja talapja* látszik szükségesnek. Ha e különbség okát tudni akarjuk, ez megint ott feneklik, hogy fönhangu név sohasem távozott s távozhatott el az eredeti ragozástul annyira, mint a mélyhangu, s ugyanazért hamarébb is helyre vivandja magát tévelygésiből az az könnyebben ujraszületik.

Mondottak után a fönhangu nevek ragozása tisztában volna előttünk, pedig könnyen és természetesen, mint az egyszerűség elve kívánja. Mi történjék a mély hangra nézve? Birván *i*-ből az *e* fönragot, s megállapítván, hogy a fönrag puszta *e*, semmi félelmem a rendszer hatalmát a mély ragra is kiterjeszteni, s a kétféle magas és fön ragot egy elvnek vetni alája, mondván: hogy a mély rag sem több eredetileg, mint puszta *a*, minden *j* nélkűl, s pedig egészen a fönrag példájára, mely, soha ne feledjük, egyszerűen fejlődött ki az *i* hangból, s csak egyszerűen mehetett által a mély hanghoz. Nem kétlem, itt ezer példát hozhat fel a szokás, de a szokás olyan mint a boszorkány, mely ha idejében eltaláltuk a *kellő szót*, megszűnik bennünket kisérteni, ez a kellő szó pedig az elv, az alapra visszavitt egyszerűség. Csak egyszer átlássuk, miért kellene valaminek úgy lenni, mint nincs, könnyű aztán a bajon segíteni. Egyébiránt a szokás is változik. Mikor én legelőször olvastam költőinknél az egyszerű mély ragot, mint Vörösmartynál: *De fölemelte botát*, —, majd igen sokszor: kar*át* bánat*át*; bot*ját* kar*ját* bánat*ját* helyett, szinte fájt nem látni ott a *j* betűt, mert akkor nem volt szabad hitem, vélvén: szemért van a nyelv. De a nyelv nem a szemért van. Világtalan Homér különben mint fogott volna énekelni halhatlanul, s miért tette volna ködbe éneke szavait borongó Ossian? Higyjük el ezt, s megtevők az első igazi lépést nyelvünk csinosbitására. Bizony ha eleink folyvást hiszik vala, sem a végtelen sok *e*, sem a végtelen sok *t k s* nem dulnak be annyira ez ősileg egyszerű nyelv alkotmányába, hogy ma, mint nyavalya, éklenítik, s belé avultak irtatni hozzáférhetlenül.

Mondám, igen is, hogy a mély rag sem több mint egy puszta, *j* nélküli *a*, mi, ha tetszik, megfelelő a fönhangi *e* ragnak, az alapszó különbsége után; vagy, ha máskép akarjuk, oly közvetett rag, mely az *i*-ből, az *e* közbenjövése által fejlődött ki. Még mielőtt ezt kimondtam, megjegyzém már, hogy a mély igék ragozása befolyást gyakorolt a nevekére is, pedig minden rend és bizonyosság nélkül; azért ha igen sok mély ragot lelünk, *j* betűvel, tulajdonítsuk ama befolyásnak, mely után a rosz szokás másod természetté vált. Én hát ezt soha nem helyeselhetem, s ugy látom, hogy ha szükséges, igazi, hiteles rag volna a *ja* szótag sehonnan sem maradhatna ki bűn nélkül, sőt még oda is vissza kellene igtattatnia, honnan jobb szokásbul már kikopott, mi azonban mindeddig könnyen ingánk, ide oda, a kettő közt, puszta tetszésre vagy betű szeszélyre hagyván a nyelvtan ügyét. Mit csinált és mit nem a mély raggal eddig nyelvbuvár és költő! Volt ki a j betűt oda enyvezé a hangzóhoz, és átvitte minden sziszegő betűvé, s ez uton láttunk két *ty* betűt is például e szóban: *attya;* volt, ki egész udvariassággal járt a végbetű szeszélye után, ha j nélkül-e vagy azzal (mit oder ohne) méltóztatnék elfogadni a ragot, s az, mint kacér hölgy, sok tisztelőt, többféle ragot is elfogada, baráta, barátja; többesben: barátai, baráti, barátjai.

E habzás közt végre nem ártana megállapodni; s én mint nem baráta ingó felemás rendszernek, száz okot látok inkább ragaszkodni az egyszerű formához, irtogatván csendesen, ahonnan lehet, a *j* betűt, és remélem, hogy nem sokára csak kivételkép fogjuk őt látni, s mint olyat ezentul nem üldözni, mert kivétel soha sem árt a szabály erejének, mondván még annyit megnyugtatásul grammatikai nehézelműekre nézve, hogy mind az ige- mind a névragozás, e rendszer utmutatásiként, egy őshangbul indul, de különböző kapun s a kettőt nem zavarni kell, hanem egymástól tisztán, különválasztva becsülni, követni főleg ha nyerünk bármi keveset általa, hogy itt, mert eligazodunk, valósággal nyerünk, bizonyos. –

Tehát *nevek* után harmad személyi ős rag az *i*, melyből, mint közép vagy közhangbul, fönhangúak után *e*, mély hangúak után pedig *a* két egyszerű rag fejlődik ki, például: kép*e*, barát*a*, stb. s ime az eredmény azon vizsgálódások után, melyekre a nevek körül a hét példa *i* hangja nyujta módot és alkalmat. Hogy mind e mellett még a *j* betű ki nem lesz küszöbölhető, igen tudom, mert az olyan, mint minden, ami rosz; nehezen hagyjuk el. A *j* megmarad még sokáig, helye lesz mint pótló betűnek közbeszúratva, mint a *v* e szakban lo*v*a, he*v*e, stb. és vigasztalja ez a j barátait.

Itt azonban megállok és a harmad személyi névrag ügyét odább nem viszem, fölhiván elmélködésre a gondolkodni szeretőket. Remélem az eddig mondottakban is lesz alap itélhetni számos esetről s átlátni, mért ragaszkodik ugy és oly rég óta efféle szójáráshoz a magyar: vég*ire* (járt), *rendiben* (van a dolog), hogy a nyelvtanok által jónak ismert *rendében*, *rendjében*, *végére* vagy *végjére* szinte idegenül hangzik füleinknek, s itélhetni: vajjon átalán fogva oly kárhozatos-e amaz, mint a népi elem gyűlölői tartják, holott ha nem volna is teljes alapja ragilag, már nagy érdeme, hogy kiolt egy *e* hangot, melynek sokaságától igyekeznünk kell szabadulni. Bárhová terjednek is el a fa ágai, de mindig visszahajolnak a törzsök felé; e szokás nem egyéb mint az életnek ősi elvekre visszahallgatása, e példák az egyszerű *i* ragnak kiolthatlan ivadékai.

Mikor az *i* rag utoljáróhoz tapad, mint a nek*i* példában, önállóvá teszi azt, s jelentését harmad személyre irányozza. Lelvén mai nap az *i* helyén itt is, mint a nevek körűl, *e* és *a* ragokat (vel*e*, által*a*), tekintsük ez alakulást a névragoknál előadott mód szerint s nyugodjunk meg abban. Az *i* rendszer itt, kivéve tán hogy régi boncolatokra vet világot, semmi ujjal nem kecsegtet, bár nek*i* vagy inkább nek*ie* formában sokat vettek észre nyelvbuváraink, mi ott alig volt, név szerint: az *e* véghangocskábul, mint a harmad személy (ő) helyettesébül próbálván a *ja je*, *a*, *e* ragokat kiszemelni. Indulva *i* hang után, mi már tul vagyunk e kisérleteken azonnal, s a nekie szó véghangjában többé semmi alapot nem találunk. Azt igen is könnyen átlátjuk, hogy lehet és mimódon *e* hangbul *ö*, azaz harmad személyi viszony, például vel*ek*, vel*ök*, de soha nem, hogy nek*iek*, nek*iök* példában az *e* vagy *ö* harmad személyt képviseljen többé, mert az ősileg van már képviselve *i* hangban; s mit keres hát mégis ott? Felelet: *i* véghang (férfi, szellemi) ha többesbe fordul át a szó, nagy sokszor és örömest fogad el választott hangzót maga után és a *k* előtt, tehát férf*iak* szellemiek; de mint látjuk e hangzó megszűnik mihelyt a szó egyes számba visszatért. E szerint a nekie szó véghangja nem hogy

alapul szolgálna uj tételekre, hanem ugy el van fogyva erőben, hogy magát is alig birja megtartani itéletünk szerint. Az *e* ott semmi több, mint az i *játéka*, melyet a többesből hoza át; vagy ha akarunk lelni némi alapot gyámolitására, semmi egyéb mint ver*nie*, szeret*nie* minták után kerekült gyarló hasoniság, melyekhez igen jól rímel.

Elhagyván ez alapul vett szót, indulónak *i* rendszerből semmi nagy gondba nem kerül a vel*ök*, aztán által*ok*, vagy által*uk* féle minden lehető elágazásokra kisérni a harmad személyi ragot. Ha egyszer i-ből *a* és *e* kifejlett, a többi nem nagy mesterség. A-ból o-ba, e-ből ö-be csak átsétálunk, mint egyik szobából másikba, egyenlőbül egyenlőbe takarosan. És midőn ekkép használjuk elvadta szabadságunkat, e mezőn is találkozunk egy jó szokással, melyben az elfajzott *e* hangot *ö* hang váltja mérsékelni, szokással, mit a nyelvtan szabályul elismerni lőn kénytelen, szabályul, mely soha eléggé meg nem köszönhető.

Találjuk az *i* ragot afféle szók után is, melyek nem viszonyulnak egyenesen harmadik személyre, hanem egyéb akármi tárgyra, miről harmad személyben szoktunk beszélni, ugy mint: többi, miskolci, szellemi. E példák különböznek egymástul, mert i nélkül az első tisztán másod fok, tehát melléknév, a második tulajdon-, a harmadik főnév, s ennek lesz tulajdonítható ha módosulásaik, melyet az *i*-ragtól kapnak, nem pontig egyezők.

A két utolsó példa életben igen gyakori, s csak a rendszer teljessége miatt van említve, de annál ritkább az *első*, hol a másod fok tiszta i-ragot birna, mert az igen nagy és tulnyomó szám köz egyezésileg *ik* szótaggal iratik, mint: szebbik, jobbik. Van mégis néhány, hol az élet soha sem használ *k* betűt az *i* után, mit a nyelvtan soha nem kárhoztatott, s mint olyanok teljes joggal állnak szótárainkban is, p. többi, előbbi, utóbbi, hátrábbi s talán még egy kettő valahol. Én pártul fogom e néhányat, kevés számuk elegendő, sőt épen az teszi őket nagy becsűvé, mint Gedeon katonáit; mert legalább van még hová folyamodni példaért az elv nevében, melyet az irástudók és philiszteusok majdnem teljesen kiirtának. Volt idő, kellett oly időnek lenni a nyelv életében, mikor a nemzet és ajkain a nyelv hangban kezde lelni üdvöt és örömet. A mi nyelvünk eléggé hangzó, már azon körülmény után, hogy minden betűt kimondunk a lehetségig. És ha igazán meg kell vallani, sehol sem hallottam én annyi hangot szószékrül, mint Magyar országban. Ez jó, gondolám, de más részről azon eszme is megfordult fejemben, nem volna-e tanácsos – miután mi egy kissé rest mozgalmu nép vagyunk – tehát csupa időnyerésbül nem volna-e tanácsos elhagyni egy két hangot, s igy talán közelebb jutni a szó lelkéhez, mig most módunkban látszik állani, hogy sok hanggal is vajmi keveset mondhatunk. Mondjam-e fájdalommal, hogy ez a hangba menő nyelv szomoru eredmény, s akkori, mikor a nemzet tevőbül szószatyárrá lön és valódiságon nem igen törte fejét, mig elvégre ugy külsőbe veszett, hogy bizonyos időszakon át magvafosztott hüvelyként usza fölűleten. Mindenki tudja hová tévedt el nyelvünk, szellemünk, mert a kettő együtt jár, az az nyelvben áll a nemzet szelleme. Egy betű ugyan nem sok, de azért tevén bizonyságot a nyelvről, egy uttal tön a szellemrül; és én nem vagyok első, ki néhány betűt aggodalommal panaszla be a nemzet előtt. Vajda egész lázító nyilatkozást irt a *k*-ák ellen, Fogarasy csendesb indulattal nem tagadhatja, hogy a *k* igen sok és ohajt lágyítni

e barbár keménységen. Legyek én az ő társok, remélve szinte, hogy ők is lesznek enyéim, ha jót találok mondani ovószerül, – s kezet fogunk.

Vizsgálatim közben ugy lelém: hogy az *ik* három nevezetes helyütt áll jogatlanul. Ez az én hitem, s oda járul, hogy az *ik*, annyi viták nevezetes tárgya, tulságig volt vive talán életben talán tudománylag is egyszersmind, és megadatván joga egy helyen, másuvá is oda furakodott és lön szokás, de hamis. Nem volt elég, hogy igéink hat személye közt négy szükségkép *k* hangba megy ki, nem, hogy levén oly végű szavunk, bár kevés, mint la*k*, abla*k*, lélek, gyerme*k*, aztán még ismét *k* végzet többesre, lako*k*, ablako*k*, stb. s megint aztán: *nak nek*, idegen datif és genitif pótlására, mind egyes mind többesben, hanem még ezenkivűl a ferde ízlés, vele a nyelvtan is, három közéleti formába ülteté át az *ik*-et, s megikeze ugy szolván minden másod fokot, szebbik, jobbik, minden rendező számnevet, másod*ik*, harmad*ik*, több névmást: egy*ik*, más*ik*, mely*ik*, valamely*ik* stb. sőt bizonyos *nik* végzet a tótbul szinte ezen uton jött nagy divatba *-no*k *-nö*k képiben, melyet pedig az első idő csak vigyázva és többnyire folyó betűk után (tálnok, álnok) használt, mig az uj idő még oly helyre is oda saroglyázá, hol már eredetileg koppant a *k*, mint tito*k*, titok*nok*, vagy oly vaskos szavakat bunkóza föl vele, mint gond, gond*nok*.

És itt egy különösség ötlik szembe, ha vigyázunk; nevesen: a *k*, mindig *i* után áll, mintha ez vezette volna be a nyelv teremébe. Talán onnan, mert az i fölötte gyönge volt magában s nem hangzott eléggé; s ez esetben aztán a *k* nem volna egyéb, mint hang végett oda sorompolt betű. Talán igy van, talán nem; mert hogy a *k* értelemért volna ott, be nem bizonyítható. Olvastam ugyan én, az Athenaeum szóbírálatai közt az ik felől valamit és tudom, hogy nem tetszett. Vala pedig szó i*g*tat és i*k*tat közti különbségről, melyik van helyesebben. A bírálat, bár az igtatni jogtatni sorsát rég eldönté a halotti vagy temetési megszólítás *ik*hez hajolván, monda: *ik* a helyes gyök, mert másod*ik*, harmad*ik*, miből nyilván való, hogy az *ik* rendet, rangot jelent, és igy: iktatni, annyi mint a neki való helyre vagy rangba fölvezetni, oda helyezni valakit; tehát alapfogalom benne az, mi rendezőkké teszi a számokat. E szerint az ik-et értenők. Azonban nem tudom, van-e több *ik* vagy csak egy; mert az előszámlált eseteken kivűl és főleg ott van a leghatalmasb *ik* a róla nevezett igékben, mit jelentsen ott? Fogarasy, ő, ki sokban eltért a Révay-rendszertől, melynek középpontul volt az *ik*, ahol kellett nyiltan kimondá véleményét, igék után az *ik*-et, jól vagy roszul, *kell* szóbul magyarázza, de nem viszi át egyebüvé, mert alkalmasint nem láta elég alapot egynek venni azt mindenütt és mindenkor, hanem a *ki* szócskát véli benne lappangani mondván: ha a másod fok . . . kiemelés végett szolgál még *ik* járul hozzá. Ha valamennyi *ik*, igy akkor példa nélküli képlenségbe visz, mert értelme kósza, határzatlan, s be nem fogható egy alap eszmébe; ha nem egy, akkor meg kell tudni melyik hamis, melyik való, hogy elvegyék díjokat.

De az athenaeumi magyarázat nem állja ki a próbát; mert a rendező számok épen annyi *ik* nélkül, mint azzal, és jó: „másod alispán" szintúgy mint „második alispán", miből világos hogy utolsó helyen az *ik* henye tag. Van ugyan különbség a kettő közt, de az másfelé hajlik, mert az első (más*od*) nem állhat magában, s azért *függő*, az utolsó pedig vagy igen, tehát *független* számnév. „Ki volt itt?"

– „A másod vagy második alispán." – „Melyik alispán volt itt?" – „A második", és nem a „másod", mert főszó nélkül a rendező számnév részt jelent: másod, harmad, negyed (drittel, viertel). Mit fogna már most jelenteni az *ik* másod fok és névmások után? Jobbik, melyik? A rang és rendre vonzó magyarázat nem rosz, de oka nincs adva elvileg, alaposan, az az igen is oka van: az alapeszme, de a *d* betűben s nem az *ik* ben koránt sem.

Mi azon értelmet, mely más*odik* szóban talán legjobban van kifejezve, minthogy ez lön fölvéve alappéldaul, sok helyütt lelők egyszerűbb alakban, nagyobb és megszokottabb kiterjedésben. Az *ik*be foglalt alapeszme szerintünk nem több, mint amit sok esetben *való*, *-ra való*, *-ból való*, *féle* ragok fejeznek ki érthető legpongyolábban. Tegyük most *ik* helyére eme pongyola ragokat, leszen jobb*ik* helyt jobb*féle* jobb-*ból való* (bor), egy*ik* helyt egy unus ex *való*, a másod*ik* helyt más*od féle való*, másodról vagy másodra való, secundus ex, stb. De ha ismét e cafrangok helyett tesszük a nekik megfelelő tiszta *i* ragot, lesz: jobb*i*, egy*i*, másod*i*, mint miskolc*i*, szellem*i*, és mindezekben *k* nélkül is ott áll a rend vagy jobban az oda tartozás, rendeltetés (Bestimmung) fogalma ellenmondhatlanul. Hogy ennek igy kell lenni, mutatják a többi, hátrábbi, egyi-tek, melyi-tek, harmadi-tok el nem nyomott példák, bár kivált ez utolsókat ugy elképleníté a *k*, hogy csak ragos állapotban lehet bennök az igazi gyökérre ismerni. És e példák mind egytűl egyig megfelelők az ős *i*-ben fölfedezett *határozói* (bestimmende) *természet fogalmának;* s lehet-e világosabban nagyobb különféleséggel kifejezve alapfogalom, és mégis oly egyszerűen könnyen, jó hangkellem és elvi méltósággal?

Mit legyünk ezután teendők? Hagyjuk-e folyvást bizonytalan szabály pórázain az *ik* sorsát, és helyeselvén a ragos szót *k* nélkűl (egyi-tek), raglanul ismét visszamenjünk a *k* végzetű gyökhöz (egyik)? Mikor ette még el másutt a rag szavaink végbetűit? Vagy *többi* is kevés társaival behúzassék az ik-es másod foku nevek bordájába?

De mielőtt erre nézve határzólag kimondanók véleményünket, csak egy két szót végül az összetalálkozott *i* és *ik* ragok felől. Ha tovább visszük vizsgálatinkat, az *i* még nem áll meg a mondott eseteknél; mert a példák némelye, mint *miskolci*, ha nagy betűvel kezdetik, és a vég *i* helyett adunk talán ypsilont, már azonnal tulajdon név, miről még nem is szólottam. Azt mit a görög *i* e helyütt kifejez (latinban *de*, *a*, *ex*, németben *von*, franciában *de* előljárók adják) igen megegyezőleg a magyar *i* értelmével, de formában különbözőleg. Azonban formai rokonságot is lelünk talán a szláv nyelvben, hol igen sok név megy *ik* végzetbe, mint Saffarik, Horarík, Ferencsik, Bencsik, stb. mely megfelel a diák us-nak például Pestinus, és a német *er*-nek. Azonban nem akarok vele sietni, mert a szlávok tanait nem ismerem, de forogván oly vidéken, hol a magyar és tót faj érintkezik, ragadt rám valami és tapasztalám, hogy a *k* betű végetlenűl gyakori e nyelvben. Ha a föntebbi neveket magyarítnók, előállna Sáfári, Horári, Ferencsi, Bencsi. – Csudálatos találkozás! egy értelemre ugyanegy fajta végzet magyar és tót nyelvben! – Igaz, hogy: mely*ik*, jobb*ik*, másod*ik* szavak jelentésére a tót ezt nem igen használja, de, mint láttuk pedig elv nyomán, nekünk ugyanegy ragunk van mind oda, hol ő nem használ, mind oda hol használ *ik*-et; s vajon e nyomon nem tót befolyás-e

a nevek *ik* raga nyelvünkben, melyet ugy sem tudhatunk igazolni; s még amellett jó hang sem ajánl. De ugy látszik, hogy nem is áll természetében a magyar nyelvnek, a *k* betűbe menő gyökér, és valóban könnyű volna megszámolni az oly végű neveket. Igéken kivül én a *b* betű alatt alig lelék egy kettőt, oda számolva ily szavakat is bé*k*, Benede*k*, melytől más forma alatt szinte meg tudnánk szabadulni, ha tetszenék. Bár tehetnők ezt egyebütt is, hogy ne volna kénytelen legbensőbb szavunk: *lélek* vagy a gyöngéd eszmére gyöngédtelen gyerme*k* egy nagy külső *k*-ában elpattanni!

Ez amit mondani akarék, miből látható először mily nem erős az *ik* állása elvileg és mily gyanus nemzetileg. Csudásan mégis elcsábitá nyelvbúvárainkat, pedig annyira, hogy nem csak édes iz lőn ajkaikon, hanem uralkodó elv is nyelv körűli gondolataikban; és mi ő más, mint igen méltó társa a *nok nök*-ké vált *nik*, vagy *nyik* idegen sarjadéknak? Nincs illőbb és természetesebb, mint hogy ha csakugyan *i* karján vezetteték a magyar nyelv teremébe, annak karjain vezettessék ki és vissza előbbi helyére.

A *barátai* példa szinte nagy figyelemre méltó, *először*, mert végin az *i* többest jelent, miből világos, hogy többesre két végzetünk van: *k* és *i*; *másodszor*, mert valami ujdon sajátság benne, hogy ekkor, az előtte álló *a* vagy *e* hangot igen gyakran, kilökhetvén, kilöki, mint említve is volt már, például: atyám intés*i*t és parancs*i*t nem fogadtam; intés*ei*t parancs*ai*t helyett.

Tehát ugy látszik, hogy e két betűn fordul meg mind az ejtögetés mind a hajtogatás; – hol megint valamit gondolok e két betűnek egymás iránti viszonyáról, közös vagy külön hatásáról. Ugyanis az *i* megszolgál magaért a nevek után és használtatik mint többes a *k* betűn kivül és mellett bizonyos kimutatott esetben, mig az igéknél soha. Nyelvészeink az igék hajtogatását névmásokbul szeretik kiállítva látni, a személyes névmásokat, vagy helyesben személyszókat vivén át végzetül a gyökérhez. Hat személyszavunk: *én*, *te*, *ő*, *mi*, *ti*, *ők* vajmi egyszerű szavak, s hogyan terme hát meg annyi *k* végzet, holott csak egy van eredetileg? A halotti megszólítás mi*k* vogmu*k*-ában valamire lehet ismerni, mi derekasan ide vág, csak az a kár, hogy azóta sok idő folyt le, s a nyelv nagyot fordult, változott. Azonban engem ez sem tántorítna, mert ami joggal változott eddig, ugyanazzal foghat ezután is, ha élni maradunk. Mik vogmuk-ot mai ejtéssel igy mondanók m*i* vagy*un*k, és igy megint egy *k* betű volna különbség a mik és m*i* között, tehát a két betű ismét találkoznék. De hagyom ezt, maradván ezuttal a többes *i* mellett nevek után.

Hogy az *i*, kilökvén az előtte álló *a* vagy *e* hangot, maga áll két hang helyett azért nevezetes, mert rövidséget ád. Hibaul ezt még senki nem vette, okát legalább tudtommal senki nem fürkészte s körülbelöl puszta költői szabadságul nézők az egészet, sőt azt is ha az *ai*, ei egy szótagot tön, átmenvén olykor az i világos j betűvé is, mint volna parancsajt, intésejt. E szerint az *i* ismét uj módon nyilatkozván, kérek most már figyelmet, hogyan eshetik ez? hiszen kilökvén az *e* vagy *a* hangot épen azt tolja ki, mi a nevet harmad személyi viszonyba tette volt, p. parancs*a*, intés*e*? És mi tette a nevet harmad személyi viszonyba? Előadásunk szerint az *i* vagy a belőle közvetlen és közvetve kifejlődött *e* és *a* ragok; miből az következnék, hogy az *i* a magafélét vagy származékát nem örömest ismétli,

mert nélkülözheti. – Találjunk más példát. A Szentirás régi fordítói a Jiszrael szót mindig puszta *i*-vel kezdék: *Izrael*; mert az *i* fölemészti az annyira közel rokon *j* betűt. Ugyanezért akárki tekintse meg szótárainkat ji-vel kezdődő szavunk sőt szótagunk sincs. – Tanaink szerint hangzóba menő szó p. munka, tű, j-vel veszi föl a ragot, mint munk*ája*, tű*je*, de már kocs*i* nem, mert levén *i* gyökileg a szóban utána közvetlenül j nem jöhet és lesz kocs*ia* s nem kocsi*ja*; sőt a már egyszer fölvett j betű és vele az egyes rag is kiesik mindenestül, ha többesre fordulván a szó, i végzet jön utána, és munk*ájai* tű*jei* helyett áll: munk*ái*, tű*i*, hol egyszerre kiesnek j és a, e, ugyanegy okbul, mert egy ugyanegy eredménynek nem lehet két oka. Talán igy van, talán nem; itt szabályt nem lehet alkotnunk, hanem csak okát keresők egy tüneménynek; s vajha megtaláltuk volna!

Nem lesz cél elleni, szó levén *k* és *i* többes végzetekrül, megemlítenem egy bizonyos helyet, honnan már kikopott a *k* betű. A nyelvtanolvasók ismerik a ház*ak födeleik* példát, miről szinte volt versengés, melyet mind e mai napig sem dönte meg a tudósok elvetése, hanem az élet, vagy a közönség azon része, mely nem tud helyesírást. Ha nyelvészeink arra gondoltak volna, mit és mivel akarnak kimondani, régen eligazodnak, de ők föltevék magokban, hogy a *k*-ának oda kell páncéloztatni az *i* hátára, és mind mai napig sem tudák okát adni, pedig vajmi egyszerű!

Vegyük e példát: háza = egy személy, egy birtok; ház*ai* = egy személy több birtok; azonban nyelvünk engedelmiből lehetvén több egynél mind a birtok, mind a birtokos, hogy ez utolsót is ki tudjuk fejezni, még egy más többesi végzetet kell oda tennem, minek most szükségkép *személyt* kell jelenteni, hogy minden árnyéklat vissza legyen adva. Nincs mód más betűt választanunk mint a k-át és lesz: ház*aik*. Mi természetesebb már most, mint elmaradnia e *k*-ának, mihelyt a személyt vagy birtokost kiteszem, mikor aztán lesz urak ház*ai*, és nem urak ház*aik*, házak föde*lei* és nem házak föde*leik*. Hogy ide sem az öv*éik* sem az *ők*-éi példákbul folyasztható elmélkedés nem visz, könnyű megmutatni; mert az *övéik*-ből ennyi jő ki: házfedeleik egyszóban, holott két szónak birtok viszonya volna igazlandó; *ők-éi*-ből pedig semmi sem jöhet ki, mert ilyet nyelvünk nem ismer, s az pusztán ráfogás, hogy *övéik* csak más formája *őkéi*-nek, hol ez a *k*-át legvégre ugratja. Képzelhető-e m*ieink* helyett mink-*éi*, tietek helyett tik-éi? pedig ez egyre megy. Nem lehet azokat igy vegyítni; és ha csakugyan ugranék a *k*, jó volna kiugratni sok helyről.

Az i hangnak annyiféle és mindenüvé hatalmas befolyását elég világosan mutatók ki és igazoltuk is amint tőlünk telt meglehető szigoruan és egyszerüséggel. Jön azonban igékhözi viszonya, hol minden gyakorlat és szokással szemközt vitetünk akaratlanul de nem alap nélkül. És bár nem alap nélkül, reményünk egyre fogy nem igazat mondhatni, mert az elv itt is áll fölöttünk, hanem mondhatni a mai mellett könnyen bevehetőt, mert nagyobb változás jőne ki belőle, mint eddig valamennyi.

Igéknél ott leljük az *i* hangot, hol a határzatlan formábul csinál határzottat, például: üti, veri. De jő mély hang és az *i* egyet fordul, öltvén magára *ja* alakot, pl. látja, tudja láti tudi helyett. Hogyan lehet ezt igazolni mikor az *i* közép hang elvileg s itt elragadtatik gyakorlatilag? Tehát elv és gyakorlat ellenállásban s mi

róla nem tehetünk? Hogy az *i* mély hanggá változik j betűvel, arra van igen is példánk *i*rgolat jorgolat, ihász juhász szavakban, csak egy a különbség. Ezekben az *i* s a belőle kihajtott *jo ju* szótag mindig elüláll, mi nyelvünknek az i rendszerben megnyugvó s ama bölcs öntudatára utasít, hogy számos levén az i, mint képző rag szók végin, nem illetlen, ha kevesül elején. De az *i* mind ennek dacára utól is átvetkőzik és örökre elszakad az ős formától, mert a fenhangu ige maradt folyvást ősileg az egyszerű i hang mellett. Igy elénk is egy nagy akadály emelkedik, mi talán hiába valóvá tenné fáradságunkat. És lemondván a gyökeres vizsgálatról, miben nyelvemlékeink ugy sem igen segítnének, kivivandó örökségül hagyjuk szerencsésb elmékre megmutatását annak, hogyan lett a szép m*i* és t*i* személyszavunkból *mik*, *mük*, *muk*, mit a vogmukban érünk először és *unk*-végzetben birunk ma, és hogyan ti-ből, -tik-tek-tok nehéz többes végzet? Ha ez meg volna fejtve, nyelvünk egész életnagyságban ujra születnék, melyre nézve, mint látszik hasonlókép az i rendszer nyomán remélhető a boldogulás, kiegyenlítvén az i és k betűk tusáit, mert e kettőn fordul meg az egész. A nyelv befoglalja egy nemzet multát, jelenét, igényli jövendőjét s mi ezen igényeit meg nem köthetjük. Hogy mindenben egyszerre át nem látjuk, az mutassa fönségét, hogy titkait föl nem fedi, komolyságát. Olyan ő mint a leány és természet; megválasztja, kinek nyilatkozzék.

Legyen elég ennyi mostan az *i*-ről; bővebb kifejtése nem ide való; mert célom volt pusztán az elv nevében szólani, röviden és az elágzó részletek felhordása nélkül. Addig is, mig *i* alaphangunk és utána nyelvünk mélyebben kinyomoztatnék, hozzuk emlékbe, mennyire talpra esett, s a nyelv szellemében foganzó egy mondás az: *megnyomni i fölött a pontot.*

Roma Majus 8. 1845.

2. Jegyzetek

Paris, jan. 19. 1845.

1. A magyar nyelvben nem volt oly sok *k* hajdan; most irtani kell. Az egy*ik* más*ik* bizonyosan csak rosz szokás. Régen mondák: egy*ink*, ma mondjuk: egy*ik*ünk, amaz rövidebb, szebb; világos, hogy a gyök volt *egyi*, *másí;* mint földi, földink. E szerint igen szépen lehetne elhagyni a számok mellől is a vég *k* betűt és mondani: második, harmadi, negyedi.

A többes *k*-ja ellen azt hiszem, hogy nem mondaték ki mindig ugy, mint ma. Hátha nem volt az egyéb, mint *hehentett* (aspirált) *kh*, vagy ch; vagy ha talán ki sem volt mondva, mint a *h* e szavakban *juh*, *oláh*. Én a ch-át, kh-t szivesen bevenném a kettős betűk közé, és lágyítnám mint a *g*-t az *y* = gy.

2. Ugy hiszem, hogy a passziv, *szenvedő* igék hajtogatását a magyar nyelv nem igen szereti; s csak épen hogy meg*szenvedi*. Az a sok *tatom*, *tetem*, valóságos korbácspattogás a fülnek, főleg a többes *k*-áival. Például minő szó ez: *kárhoztattaték*. És én kénytelen valék használni ezt egy, különben nem rosz, versben. Miért van az, hogy egy tagi gyökhöz: *vár*, csak *atik*, *etik* járul; több tagúhoz meg *tatik*, *tetik*? ez a hosszuság elve után s a rövidség szabatosság elve ellen van. Vegyük már most hogy van *t*-képzőnk (p. vár, várat) multban *t* a jelbetű; s e

szerint *t*-re *t*, váratott, *köttetett*, ez utolsó, melynek gyökében is van *t*, kilenc betűből áll, és csupa t!! Van-e oly fül, mint eddig volt a magyaré?

3. A határozott ige multját birtokos adjectif helyett is használják, p.o. a *mondottam órában*. Fogarasy azt kérdi: nem lehetne-e a többi időkre is kiterjeszteni ezt? Én ezt a kérdést nem vártam, mert ugy hivém, hogy az már ki van terjesztve az életben. Én igen hallottam mondani: szere*tem* egy ember. Sajnálom egy eset, de megvan. A nyelvtan itt sem lehet szigorubb az alkalmazásban, mint a multnál; s ha a mult és jelennél nincs kifogás, miért volna a jövendőnél? E szerint fogjuk mondani és irni: a kérendem időpercben: azon időpercben, melyet kérni fogok.

4. Úgy hiszem Vajda meré *multozni* a határozatlan módot. Ezt nem szabad igy felejteni. Vajdát erre ösztöne vitte. Különösen oly igékben, hol nincs *t*, p. hall, áll, egész bátorsággal vélném használandónak: *hallottani*, állottani.

5. Hogy az ohajtó módnak legyen részesülője, igen törvényes követelés; tehát szeret*nő*, aki szeret*ne*, akar*nó*, aki akarna.

6. A *névmás*okat, nem szükség igy nevezni; elég ennyi *más*. Nyelvtanban ezt megértik; és jó irni igy: a névnek van *mása* (pronom).

7. Sárosy azt mondta: roszul van: mond*va*, ir*va*, s helyes csak az ir*at*va, mond*at*va. Ez jobb talán nyelvtanilag, de az élet amazt szereti. Látszik, hogy ahol lehet nem járja meg a szenvedő forma.

8. Ez a *va*, *ve* határozói részesülő a *vagyok* igével saját szenvedőt ád. Be vagyok ir*va*, be vala ir*va*, be volt ir*va*. Kárpotlás a sok csuf *t* helyett némileg.

9. Az *ik*es igéket szeretem; de az -iket nem értem. Fogarasy ezt *kell*-ből hozná le; azonban ő sem érti. Ha már a *kell* betűiből vala eleink fülének választása, miért nem választa mást? Vagy a kifejezés s az értelem kivánja, hogy a *kell* ki legyen fejezve? Én nem értem az *ik*et akkor sem, mikor igy tanítnak róla: *-ik*, *iktat*, és nem *igtat*, mert *ik* annyi mint . . . tudja isten, micsoda!

10. Az *-ik*es igéket csak kivételül tartom; s nem mondom uj formának, mint a *határozatlan* és *határozott*. Az elmélet igy van: némely igetörzs *-ik*-kel végződik, például *eszik*, *vágyik*, s mint igetörzs, mind kettő harmadik személy. Ha ezeket határozott formában veszem, igen jól fölveszik a szokott végzeteket *m*, *d*, *ja*, *i;* de levén már *k*, a törzsben, ha határozatlanul akarnám hajtogatni, lehetlen, hogy az első személyben, hol örök és igaz betű a *k*, még egy k betűt elfogadjanak; miért itt kivétel van, és *eszek eszesz eszik* helyett áll: *eszem eszel eszik*. A harmadi személy *törzs*, a másodi nem ikes igéknél is használja az élet sziszegő szavakban, az első személy a mondott szükségből van ugy. A többes már rendes. És igy az egész *ik*es igék theoriája egy kivétel, de olyan, mi végzet dolgában szüli a szenvedő hajtogatást, melynek lelke a *t*.

11. A tájszólásokból a nyelvbúvár sokat meríthet. A kiejtés lágyítása népünknél nem szokatlan. Mondják tennap *tegnap* helyett, me*mm*ondtam megmondtam helyett. *Meg*hótt, holt helyett, *főd*, *föld*. A palóc alig mond mássalhangzót. E szóban: mon*d*tam, sohasem hallik a *d*, mintha igy volna irva: mo*nt*am. Csak a *k* az, mit ahogy lehet, ugy hangoztatunk. Ha igaz, hogy némely betű hangoztatása szépség miatt elmarad, jó volna egy elvet valamikép gyakorlatba vinni széphangzás kedveért.

12. Ohajtanék magyarban mindent oly röviden mondani, ahogy csak lehet. Én elfogadnám az ily rövidítést is mint *ill* vagy *il*, mint gyöke az *illik*nek. Azt mondják, hogy bőbeszédű a magyar; s hogy is ne volna az, mikor alig fér szótul az eszméhez. Hol én bizonyos képzőket látok, *ed*, *ad*, enged, fárad szavakban, elvetem, és ragaszkodom az egytagú *eng* és *fár*-hoz, melyek szükségkép és igen gyönyörű főnevek. Ami szabad volt Kazinczynak, *piros*-ból kikeresve a *pir*-t, nem volna nekünk? Azért kell a magyar szót rövidítni, mert hosszú lesz az, képzők végzetek által bármily rövidből is.

13. A *talan*, *telen*, helyett elég volna *lan len* minden mássalhangzós végű név után. p. o. nép*len*, panasz*lan*, hálát*lan*, hűte*len*, hűt*len* maradhatna.

14. Az *i* betű többest jelent birtokban. P. o. ház*aim*; és házam. Itt különbség egyedül az *i*. Nem lehetne ezt az -it, mint igen becsületes betűt, mely minden más hanggal összefér, valahol be*ik*tatni a k-k helyett? legalább *j* formában. Többes *állanak* helyett mily szép volna állanaj; rebeg*nek* helyett rebegnej, zokog*nak* helyett zokognaj; ugy is ez a j betű olyan mindenes nyelvünkben; p. s itten *szeress*, *szeretj* helyett; e veszteségért, mit a foglalóban szenved, kárpótlásul be kellene igtatni, amoda.

15. Nyelvünk disze a két (határozatlan és határozott) forma. Alapja mélyen fekszik a szellemben, mely mindent szabatosan szeret. Többnyire minden nyelv ismer *izelőt* (article), mi rendesen *határozott*, (mint der, die, das; le, la; il, the) és *határozatlan*, (mint ein, eine, ein; un, une): magyarban, *az*, *a; egy;* s ez a nyelvnek változható részeit szinte a szerint osztja fel, minő maga; és más értelme van a beszédnek ha: le, la, der, die, das, és más, ha ein, eine, ein, un, une használtatnak. Azonban e rendszer, bármily szükségesnek látszik is, a nevek, másokon tul nem folytattatik, s nem terjed ki az igékre, pedig ez is változható része a beszédnek. A magyar nyelvben a rendszer be van végezve; minden változható részen általvive, és mondjuk: *határozatlan* ige, *határozott* ige, mit egy nemzet sem talán, e világon.

a.) Minden *név* meg van határozva, mihelyt előtte áll: *az*, vagy *a*. Határozatlan ellenben *a* nélkül vagy az *egy* izelővel. p. *a város; város*, *egy város*.

b.) *Mások;* ezek közt természetesen van néhány, mi *a* nélkül is határozott, p. *enyém*, vagy *az enyém*. E szóban igen sok bizonyosság van; értelme világos, határozott. *Valaki* már nem ily határozott; ugyanezért viszonyuk ugyanazon egy igével is különböző.

E két forma tekintetében a név, vagy más viszonya az igével akkor legszorosb, mikor egyenes viszonyban (régi) (direct) vannak, az az egyi másiát[!] vonja, tehát a név vagy más, szenvedő (vonzott) ejtésben áll (accusat)[!].

Vegyük a határozott és határozatlan neveket:

	a város	város, egy város
másokat	enyém,	valaki.

tegyük mindegyiket szenvedő ejtésbe. Lesz

a várost,	várost, egy várost
enyémet	valakit.

Tudván melyik a határozott igeforma, össze tehetjük a határozott ejtéssel, p. o. *a várost látom;* en*yémet kivánom;* és a többit igy: várost lát*ok*, egy várost lát*ok*, valakit lát*ok*.

16. Minden idegenből vett, de csak használatra, mig magunknaj [!] nincs, vett szót magyarosan irnék, p. filozofia. Most nem tudjuk diákot vegyünk-e eredetinej [!], vagy görögöt; és a tudós társaság igyen formán szól: amely szók diákban jöttek hozzánk, diák helyesirás után irjuk, stb; mintha minden jó magyarnak tudnia kellene mi honnan jött. A neveket: Rousseau, Voltaire, irnám, mint neveket; a név maradhat.

17. Várok, várasz, vár; várunk, vártok, várnak. Hat végzet közül nem több, mint csak négy végződik *kával*.

18. Nekem ugy látszik, hogy a többes szám *k* betűi nem mind rendesek, vagy mulhatlan szükségből vannak ott. Az első és második személy lehetne más is, mint k, a harmadikban pedig *kh*-jogait kellene visszaadni. Én Berzétén hallottam: *innink* ha volna mit, e. h. in*nánk*. Világos, hogy itt még mind e napig fenáll a *mi*, vagy *mink* végzet változás nélkül az ige többes első személyében; s hogy épen *mink* és nem *mi* alkalmaztaték ide, eleink rosz izlésének, vagy valamely szerencsétlen kornak eredménye.

Második személyben a *tok*, *tek* szinte nem egyéb, mint a *ti* helyét bitorló *tik*. Igen emlékezem rá mikor gyermekkoromban tanultam: mink, vagy *münk* szeretünk, *ti* vagy *tik* szeret*tek*. Imé! Mondám föntebb egy jegyzetben, hogy az *i* betűnek többes jelentése is van. És igy e szóban *ti* a *k* fölösleges, és nem is jutott soha eszébe senkinek, hogy a *ti* nem volna elég a többes számra.

Az első többes személyt hagynám; de a másodikat *tek tok* helyett *ti*-vel ragoznám, és pedig azon egyszerű okból, hogy egyenlőt tennék egyenlő helyére; szép hangzást rosz hangzására. A harmadik személyben irnék *kh-át*, vagy mivel épen a lágyitás cél, csak *h*-át k helyett. És ez igét *vár*, *kér* igy hajtogatnám:

Várok, várasz, vár,	Várom, várod, várja,
Várunk, várti, várnah.	Várjuk, várjáti, várjáh.

Ez a *ti* még ma is felvan e szóban jö*szti*. Elégszer lehet hallani: jösz*ti* csak ide gyerekek! jösz*tök* csak ide gyere*kek*. Itt már a népnyelv is érzi a kemény kopogó hangokat; és szerencsére, hogy még legalább egy példát lehete fölfedezni.

Mily veszteség, hogy ez a k-ával csinált forma igy megmaradt; mikor lett volna szép hangzónk és egyszerű betűnk: *mi* és *ti* a többes személyek két elsőjére. Ha volna bátorság, ma is el lehetne fogadni a *vármi*, *várti* formát, az az *mink* és *tik* helyett a sokkal szelidebb *mi* és *ti* ragozást. Hát ha még az első személy i-je helyett ü használtatnék! Miy szép vegyítése állna elő a hangzóknak.

Várok, várasz, vár,
Vármü, várti, várnak.
Kérek, kérsz, kér,
Kérmü, kérti, kérnek.

19. Ki annyira szeretné a többes *k* jogait, miért nem néz az első személy k-jára, vagy ez is többes?

20. Legjobb volna többesben két formát állapitani meg, minthogy az *unk ünk, tok, tek*, ugy is ki nem irtható. És igy tanitnók:

Várok, vársz, vár,
Várunk, vártok, várnak: régi forma.
Vármi, várti, várnah: új forma.

Határozatlan és határozott igék levén a magyarban, ez nem volna nehézség. p. o.

Várom várod, várja,
Várjuk, várjátok, várják: régi forma
Váromi, vároti, várjáh: uj forma.

21. A k-irtó rendszer ajánlandó. Ime a fentebbiek szerint már két igen gyakori *k* veszne el ugy mint a *számok* után első, második, harmadi, és a többes második személyben; s vele igen sokat nyerne a nyelv.

22. A palóc mondja: *Ne poró aovao a gaóvó*, az *Ne porozz azzal* (avval) *a gallyal*. Dunán tul *le köö menni. El köll menni* helyett.

23. A gyermek oly ismeretlen eredetü, mint rut hangzásu. Alig ha nem *Germe (Keim)* szóból van kölcsönözve. Én ennek is elvetném k-ás részét.

24. *Suhanc:* igen szép kifejezés. A leány is *felsuhant*.

Tető, mintha *tet* ige part. pré. volna, melyből lesz: tetszik, mint *lát*ból látszik.

25. Hogy az *ik* comparativushoz ragasztva nem szükséges, mutatja a még ma is k-tlan *többi*, tehát lehetne jobbi, szebbi, *jobbik*, *szebbik*, mert mind e kettő szebbi is, jobbi is.

26. Tanuljuk, hogy az igék végzetei határozatlan és határzott formában a szerint különbözik a mint fel vagy alhangú az ige. Nekem csak a határozott formára van szükségem.

Tehát	*Egyes*	*Többes*
1	-m (om, em, öm)	-juk, jük
2	-d (od, ed, öd)	-tok, tek
3	-ja, i.	-ják, ik.

Látszik, hogy a *ja* alhanghoz ragasztva, épen annyi, mint az *i.* felhangu ige után; és igy -ja = i. Még pedig egyesben többesben. Ha merünk tovább menni, pedig merni kell, több példáink vannak, hol az *i* egy értékü *jo, ju* tagokkal; p. o. mond-*ja*, szeret-*i*, *ju*hász, *i*-hász, j*o*rgolat, *i*rgolat.

Mi következik innen? Nem több, minthogy *i* lehetne a mélyhanguak után is, s csak szép hangzás (?) miatt lett *ja*-vá. És igy jó: tudi, láti, mondi, mit a népnyelv ma is használ, de a tudós nyelv kiküszöböl.

Ha az *i* megmaradván helyébe tétetnék a *ja* tagnak, ily hajtogatás állna elő:

Várom, várod, vári.
Várik, váritok, várik.

Mi van ebben rutabb, mint a másik hajtogatásban, nem tudom, mert csak annyit tudok, hogy mindkettő igen rut, s a *ja* semmivel sem szebb mint az: *i.*

27. Lássuk a második hajtogatást:

Várok, vársz, vár.
Vár-unk, vár-tok, vár-nak.

Itt végzetekül találjuk ezeket:

1. -k (ok, ök)	1. -nk (unk, ünk)
2. -sz (asz, esz)	2. t-k (tok, tek)
3. gyök.	3. n-k (nak, nek)

28. A népnél hallani tud*uk*, hall*uk* tud*juk*, hall*juk* helyett és igy ő nem viszi át többesbe a harmadik személy *i* vagy *ja* végzetének jelentését, hanem a tiszta gyök után közvetlenül többesi végzetet használ, m*ink*, m*ik*, m*ük* végbetűit; a régi *mük vogmuk* szerint.

29. Hallani példát arra is, hogy egyes ige mellett többes számban áll a név p. o. hová megy*en* kend*tek*. Itt a *tek* többes második személye, mi a francia nyelv vous-jára emlékeztet, amennyiben mindkettő cim.

30. Mondatik: hová megy Nagyságod, vagy (ő) nagysága.
hová megyen kendtek vagy kend.

Itt a *megy*, mely egyes harmadik személy használtatik egyes és többes mellett; de ezt lehet érteni a ragokból, hanem az hogy a magyar második és harmadik személyt egy iránt használ cimül, kissé különös. (Ez a pont nem jó.)

31. A 28. pont szerint a határozatlan és határzott többes első személye közt nem volna más különbség, mint egy n betű

Határozatlan	Határozott
tudu*n*k	tud*uk*

Ha ezen *n* betű értékét föltalálhatnók, igen szép volna. Mondják az *n* itt nem egyéb, mint az *én*-ben az az első személy jegybetűje; utána a *k* jelent többest, és igy a kettő *nk* együtt több első személyt az az: *mi*. De jelent-e mindig többest a *k*, holott az egyes első személy is k? és jelent-e mindig első személyt az *n*? Az *n* jelent tagadást, p. a la*n*, le*n* ragokban; *n*em *n*e szókban.

Többes első személyben, mint látjuk, egyedül az *n* betű teszi a határozatlan forma értékét, melynek jelentése csak annyiban kiható (positiv) mennyiben cselekvő ige: az az: tud tudu*n*k, mikor a tud*uk* vagy tud*juk*-é szükségkép tárgyhoz ragad, p. o. tudjuk (ezt, azt, a nyelvet). Innen oly igéknek, melyeknek nincs és nem lehet semmi kihatása, nincs is más formája mint határozatlan p. o. vagyu*n*k, leszü*n*k; pedig mi tiltaná meg különben, hogy határozott formában is hajtogattassanak. És igy valahányszor u*n*k áll a jelentés mindig határzatlan az az kevésbbé tárgyhoz tapadó, kevésbbé egyenes kihatásu. S ez és ennek ellentétele a különbség a két forma közt.

E szerint igaz volna-e, hogy az igék többes számjában, az *n* első személyt jelent; holott a tudjuk *n* nélkül is első személy? Én elfogadom azt a véleményt, hogy nevek s birtokos másoknál, p. o. kenyerü*n*k, mié*n*k szavakban az *n* első személyt, a *k* többest, és igy a kettő több első személyt (mi) jelent; de az igékben nem.

Ugyan is ha a birtok ragok egy volnának az ige ragokkal, miért nem folytatjuk a birtok ragokat többesben is; az az mondván:

m, d, a (ja je i)

birtokragokat egyesben, miért nem többesben is:

j-k (juk, jük) t-k (tok tek) j-k (ják) ik.

Hiszen a birtokrag határozottá teszi a nevet, ugyanazért minden birtokosragu név, vagy birtokos névmás tárgyejtése határozott formát kiván; tehát miért ugrik az egyesben határozott rag, többesben a határozatlan ragokhoz át?

Tehát első személy tudunk, és tuduk (tudjuk).

32. *Valaha*, ezen szónak jelentése p. o. *sohára* nézve abban áll hogy mind mult mind jövőre értetik egyiránt; mig a soha még jelenre is. Az a kérdés különbözik-e és miben az a *vala*, mely mások- és igeszókkal összeirva határozatlant jelent, a félmúlt *valá*-tól? vagy a kettő egy?

33. Szokásba kellene hozni a val*andok*-ot l*eend*ek helyett, vagy conditionnel értelemben.

33. Ha a visszaható mást: *mi* ragozzuk, lesz *mim, mid, mie, mink, mitök, miök*. A mink csak egy szóban különbözik a mi*é*nktől; itt az é-nek saját értelme van.

34. Fogarasy jól beszél az *é*-ről.

35. Még az *i* betű nincs megmagyarázva; pedig nekem ugy látszik, ez is oly fontos mint az *é*.

36. Nekem az a sejtésem van, hogy az ik-es igékben a k szinte oly pótlék, mint a comparatif (jobb*ik*) és egy*ik*-ben. Eszerint az *ik*es igék igaz formája volna *i*, nem pedig *ik*. Azt is látszom látni, hogy az *ik* nem egyes személy, hanem többes; csak annyi vágy*ik*, mint szeret*ik*, *ik* mindenütt.

37. A k betű igen szépen hangzik az o, l, n, d betük kiséretében vagy között: *halandok*, dalnok. Ez az igazi szónoki betű. Szólnok is szebb volna mint *szónok*. *Ez igen kemény.*

38. Nagynak nagy, szépnek szép, látni látom; vanni van. Sajátságos szófűzés.

39. A *vagy* jelentése nem különböztetés, az az nem szükség, hogy mindig kétszer álljon. Szép jelentése ez: *vagy* ugy! *Vagy* ön az? *Vagy* igen.

40. Minden ujabb nyelv érzé szükségét bizonyos határozottságnak. Ezt elősegítik az ugy nevezett izelők, article; melyek által a nevek értelme szorosabban megszabatik. Igy van a der, die, das; le, la; the; il, lo, la; ein, eine, ein; un, une; a, an, un; magyarban *az, a; egy*. A magyar nyelv nem áll meg a neveknél, hanem tovább megy és az igéket is meghatározza; azaz a tulajdonképe.

41. Mutatni valamit, mutatni valamire. Ugy látszik, hogy a hátrábbi erősebb. Az utoljárók és előljárókkal (meg rá) mindig több értelmet ad.

42. Többihöz sorozandó: hátrábbi, előbbi, fentebbi. Miért nincs ezeknek is *kájok*? Itt a szók rendet parancsolnak; következést egymásután; s mi különbség van e tekintetben a másod*ik*, harmad*ik*, *ik* végzete, és az előbb*i*, föntebb*i* szavak puszta *i*-je között, nem látom. Lehetne használni második, huszadi, másodi*k*, huszadi*k* helyett.

Az *i* betű jelent eredetet (pest-i), egymás után következést (előbbi) vagy rendi viszonyt.

43. Fogarasy mondá *világ*-vivó lények öszvege. Mily magyarázat. Világ (lux et mundus). *Venire al mondo, venire alla luce.* Világra jőni.

Világ gyöke, vil, villám, villó; csillag, csillám, csilló, csillany, csillag; világot is lehetne vil*lag*-nak mondani.

44. Vettem észre, hogy magyarban ugyanazon értelem gyakran ellenkező hangzókon megy. p. fösvény, fukar; sötét, homályos; meleg, hé, hő, forró; barna, fekete; atya, anya, szülék; legény, fiu; szűz; hajadon; nő, asszony. Ez igen természetes, miután ki van szabva a hangzók következése; de csak azért mondom, hogy főleg prosában igen szépen lehet vegyítni a szavakat, sok *é—e* kerülése végett.

45. Mikor hagyatik el a *van* segítő ige?

Hogy van ön?
Van pénzem.

Az ember [. . .] halandó
Sok az ember.
Az ember sok.
Halandó az ember.

Ki oly boldog, mint én?
Boldogabb ő nálam?

Hány óra (van).
Hánykor van az ebéd.

Hány óra.
Hánykor az ebéd?

Hány óra? vagy hány óra van?
Hány az óra? már nem: hány az óra (van)?

Tehát az izelővel (a, az) nem fér össze.

Hogy a bor?
Sok a bor, sok bor van.
Az idén sok a bor, vagy: sok bor van.

42. Ha általános létet jelent: p. o. Az ember (minden ember) halandó.

43. Kérdésben p. Hány óra? Sok bor? ez nem volna jó kérdés, mert a *sok* nem tisztán kérdő, mint a *hány*, s nem volna tudható, predicat-e vagy *adjectif*, mely egy a subjecttel.

44. Mikor ki van téve vagy beértve a harmadik személy *Ő boldogabb, mint én.*

45. Kitétetik idő és hely határzott jelentésekor. P.o. Hánykor van az ebéd? Hol van a könyvem? Concret létel.

46. Szabó István, a Homér fordítója merte használni a *ság* végzetet vagy képzőt a helyett amit képez vagy jelent: tulajdonság. Igaza volt. Magyarban *rom-* és pusztulás*sal*, ehelyett *rommal* és pusztulás*sal*, nem szükség a *val*t ismételni, mert a *val vel*, elválhat, miután ragozható is *velem*. Igazság. Több képző, p. fog*hat*, önálló is, és *hat* tesz. Wirken stb. Atya*fi*. Fi magában is állhat. Mara*d*, fára*d*, itt mindenütt *fár-* és *ad* két külön szó állt össze, csak az utolsó használtatik

magában; nem lehetne-e az elsőt is? *Terjeszt.* Itt is két szó van együtt *terj-* és *eszt* (aszt), itt csak az első van szokásban, a másik egyedül az *esztendő* szóban áll még fen önmagában. Látjuk, hogy itt még igen sok igényleni valója van az életnek. Egyet mondok: Nem lehetne-é a *né* végzetet, mely önálló szó *nő* formában, általánosan használni a *nőnem* helyett; vagy a *nőt*, mely ugyan már feleség helyett van elfogadva?

47. Mert azt lehet kívánni a nyelvtől, hogy annak minden betűjét értsük, az az minden betűjének meg legyen a maga értéke; s e szerint ne legyen betű, szótag, mely ne tudnók mit teszen. Ez volna aztán oly világos, mint a számok. Erre legalkalmasb volna a magyar. Ezért kívánom én, hogy minden gyök, mely most holtnak tekinthető, például öröm, örvend gyökei kikerestetvén életbe hozassanak. Mennyi gazdagság van ezekben elhanyagolva. Csak az lesz igazi magyar nyelv, mely ezek fölélesztésekor lábra kap.

48. Rövidséget a szókban legjobban tudott teremteni az angol. Ő mond legkevesebb betűvel legtöbbet; s mi volna ez a magyarhoz képest, ha egy tagu gyökeink megmozdíttatnának.

48. Csak ugy talál*omra* mondám.

49. *Visszájára* (fonákul) vette fel a ruhát (kifordítva).

50. *Mulatni:* az az faire passer le temps. Mert az ember mikor mulatja magát, egyszersmind mulik is.

51. Régen mondták egy*ink*, más*ink; egyikünk*, *másikunk* helyett. Még ma is mondják: melyi*tek*, valamelyi*tek*, miből világos hogy gyök egyi, másí, melyi, valamelyi, s a fülnek kedvetlen *k* elmaradhat.

52. Az *i* betű lehet végbetűje minden névnek, p. Józsi, Juli, Gyuri, Mari. I hang az is, mely a család nevek végén y-nal íratik. Hová való? Patakra. Hová való születés. *Patakra* vagy *Pataki*. Honnan való? Tokajból. Honnan való bor ez? Tokajból, vagy tokaji. Ezekben az *i-ra való*, és *ból való* helyen áll, és jelent első esetben származást, oda valóságot, ezen kérdésre: hová, másodikban, onnaniságot, ezen kérdésre: *hol.*

53. A részesülők magas ó, ő, végbetűje soha sem veszti el az éket. Szerető, szeretője. Ellenben id*ő*, id*eje*, vagy ami szebb: idöje.

Az *i* betű mint többes, két hangzó helyett is áll, kivetvén maga elől az *a* vagy *e* birtokragot. P. atyám intésit (intéseit) nem fogadtam. Gyakran áll rövid *e* helyett, mint birtokrag, p. szeszi, töki, szesz*e*, tök*e* helyett. Az *i* betű ellentétele

az *a*nak e szavakban például: g*i*z, g*a*z, ny*i*f, ny*a*ff, sz*i*k, sz*a*k

á-nak; l*í*p, l*á*p, *i*mmel, *á*mmal, h*í*mez, h*á*moz.

o-nak; itt ott, ily oly; helyettese: *i*rtó, *o*rtó, litty lotty, innen onnan.

ó-nak: bim, bom, lim, lom.

u: *i*gy, *ugy*, tik, tyuk, lik, luk, lyuk.

helyettese *ű*-nek f*i*zet f*ü*zet

e-nek: *é*mez, *e*mez; szesz*i*, szesz*e*, bőr*i*, bőr*e* szavakban.

j*a*-szótagnak p: mondja, mondják, mond*i*k helyett.

j*o*-szótagnak p: j*o*rgolat, *i*rgolat helyett.

j*u*-szótagnak p: juhász, ihász -j*u*har, *i*har mint végzet áll

-ra való, *-ból való* helyett p. Miskolci (-ra való) születés, tokaj-i (ból való) bor.

-ik helyett comparatif után e szavakban: többi, hátrábbi, előbbi, mig a többi comp. rendesen *ik*-kal végződik, ami *rosz*.

54. *Ítél* szónak gyöke *it;* az *i ju* képiben *jut* (talán) innen *jus*, mi annyi mint jog, it, ig.

55. Az i betű ige után határzó: szeret, határozott forma: szeret*i*, rendező, számnevek után: második(k) harmadi(k), megfelel a *-só*, *-só* (első, utolsó) végzeteknek.

56. Csudálatos, hogy a személynevek közt egyetlen egy *k*-ás (én, te, ő; mi, ti, *ők*) eredetileg, és az igék hajtogatásából 6 személy közt négy k-ás.

57. Magyarban alany és tárgy a főnév, az az van nominativ és accusativ. A dativ *-nak-nek*, olyan, mint *val-vel;* a genitiv *é* Fogarasy szerint birtok helyettes; és igy van csak két ejtés.

58. Német, Francia s más nyelvek meg szokták különböztetni a határzatlan módot, mikor az valami célra van irányozva; p. zu, um zu előljárókkal, (a, de) előljárókkal; mi nem. De ugy látszik, hogy e formának is találunk megfelelőt a nép nyelvben, s ki ne ismerné az efféle szólásmódot. Menjünk halott látni, e helyett: halottat látni. *Háztűz* nézni; *fa vágni*. Ezen összetételben nem is mondatik fát vágó, hanem *favágó* stb. mi részesülő és más összetételben, tekintvén őket mint két nevet, természetes.

59. Mi annak oka, hogy az első és másod birragu nevek tárgyejtése után nem szükséges a *t* végzet p. o. szomorítja szivem vagy szivemet; szived vagy szivedet, szivünk, vagy szivünket, szivetek vagy szíveteket, sőt még a harmadik után sem többes szivök, szivök*et*? Azt hiszem, hogy ha az egyes harmad tag is megállhatna igy, ha nem önhangzón végződnék, mert részesülővel igy is megállhat szivem szived szive szomoritó, de a többi tiszta nevek mellett is, mint a fentebbi példák mutatják*h*.

60. Ideje, ajtaja helyett szebb jobb irni *idöje*, *ajtoja*. Ez nagyot fog könnyítni a grammatikában idegen tanulókon. Hogy igy kell lenni, átlátható; hogy *idöje* nem uj, dialectusban tapatasztalható, és nyelvünkben nem szükséges, hogy a betű ekkép elváltozzék, hanem igen is hogy az accent, az *él* a vég szótagról, ha uj függed hozzá elvesszen; és legyen két rövid egy hosszu helyett ajtoja; ajtŏjă; *idő*, *idŏjĕ*. Olyan forma volna ez, mint lŏvă lóból, hĕvĕ (jobban: *höve)* hő-ből. Megjegyzendő, hogy az egy taguak *hó*, *hő*, harmad birrag előtt *v*-ért, a többtaguak *j*-ért vesztik el az éket.

61. Némely irónak fogába esik a fájás, ha egy betű kihagyatik, mert nem látja mindig azt, mit szemei megszoktak, mintha szemért volna egyedül a nyelv. Azért nem szabad ilyeket: *Nem t'om*, *Bá'm is én*, *od'adta*, kárhoztatni. Bár volna több is ilyen! Ritkán halljuk életben másképen mint meghótt, vótt, bót, bótos; azonban ez csak kiejtés, de még igy is megfelel, mint accent által hosszu, a *bolt*, *volt* szavaknak, melyek hosszúak positio által. Lám a positio itt mily hatalmas, mint követeli jogát accentban, ha betűt veszt. A fül erős organ a nyelvben.

62. Más a *biró*, más a *birák*. Ez nem többese amannak. Birák alatt ért a magyar előljárókat a faluban az ugy nevezett hites embereket; *biró* pedig *Richter*. *Birák*, nem más *tanácsbeliek*. Végre tovább a *birál* szó ebből származik. De mind a mellett a szokást tisztelni kell.

63. Nem jó az *észet ászat* gyakori használása mindenütt, hol lehet. Hogy irjam én p. a művészetek[!]: költészet, szobrászat, föstészet, zenészet el van hanyagolva stb. Döbrentei *ér* végzetét nem a köl*tér* ugyan, hanem *zene*, zen*ér*, *föst*, föst*ér* elfogadnám; sőt ez utolsóban már nem volna szükséges, mert mondhatni föstő. Zenér-ből, zenérlet megint nem tetszik. Föstész-nél sokkal szebb a *képiró*. *Költő* nem rosz, de *dalár*, lyricus helyett gyönyörű. *Dalnok* maradhat. Epicus helyett *beszér;* dramaticus-ra van: szinköltő. Hősköltőt a három *ö* miatt nem szeretem. Ez olyan mint *sörfőző*.

64. Mondjak-e nyelvbeli szabadságot? Viola, ivolya, ibolya, iboly, irola; ezt mind hallhatni; érezett, érzett; érezte, érzette; bagolyt, baglyot; mosolyg, mosolyog; tan, tám, talán, talám. Ez a nyelv mintha egyedül költő vagy zenér számára volna teremtve.

65. A határzott formát lehetne *tárgyas* formának nevezni, mert mindig mint *tárgy*, és nem mint *alany* áll mellette a név. Ezt akarom; Pált becsülöm. – Ellenben a tisztán szenvedő (tatik, tetik, ódik, ődik, kozik, kezik) intransitiv (ul, ül, ad, ed, szik stb.) formákat alanyiaknak, mert ezekben nem szükséges az accusatif a szólat kiegészítésére.

66. Roszul mondja Fogarasy (ha ugyan ő mondja), hogy hiddjük vagy hidjük, jobb mint hi*gy*ük, mert az imper. hidd. Ez nem más, mint a higyed összehúzása, mikor parancsolunk, rövidségért, és a *d* és *gy* rokonsága miatt. Hát miért iratja s irja ő vidjük, *vigy*ük helyett, hisz ott is vidd az imperatif. Szabály: az *sz*-végzetü igék parancsolóban *gy* végzetet fogadnak el *j* helyett. Mikor a szó egy tagu Fogarasy védi a vég mássalhangzónak mintegy kettős kiejtését, s ir *ily*, *mely*-et lly-vel.

67. Esküszik aluszik, nem tartoznak a 66. szabály alá. Ezekben a *sz* betű csere; p. vénhe*sz*ik vagy vénhe*d*ik; a *d* pattanó, az *sz* sziszegő, ezek egymást váltják. Azért esküszik ugy formálja időit, mint az *sz* végüek, a jelen aligmult optatif, és jövőben; multban pedig mintha d-ben végződnék: es*küdt*, *aludt*, *haragudt*.

68. Az *ad-ed-gy* végü igék szeretik az *aszt*, *eszt* képzőt: hervad, hervaszt, terjed, terjeszt, fogy, fogyaszt. Ez mutatja, hogy a *d* és *gy* közt nagy rokonság van, egyik sem szeretvén az *at* vagy *sat* képzőket, melyek egy az *aszt*–*eszt*-el.

F*ú*l, f*u*lad, f*u*laszt, m*u*l, m*u*lad, m*u*laszt.

Ül, *ü*lepít, áll, állapít, te*l*-ik, telepít, száll, szállapít?

69. Öröm, örül, őrül; könny, könnyű.

70. Mikor Schedel a magyar nyelvben a hangsulyról beszélt ezt is mondta: *Apám*, itt az *ap* hosszu, az *ám* rövid. Ő ledönti a quantitast és állít helyette semmit. *Vad*, *vadász*. Igaz-e, hogy mindig a szellemi hangsúlyt kell tekinteni? Ekkor meg kell ismernie, hogy első szóban a *vad* minden, másodikban az ász *lényeges* képző. Oly nyelvben mint a magyar minden betűnek van vagy lehet oka, nehéz beszélni oly könnyen a hangsulyról.

71. Meg lehetne-e, szükség volna-e meghatározni, mikor legyen a név határzott névelővel vagy a nélkül? mint példaul az angolban? Nálunk még eddig erre alig figyeltek. Határozni meg lehetne igen is, szükség volna rá, igen is.

72. *Uré-ra*, e helyett *ur* (dolgá) *ra*. Igy kell talán érteni ezt is, mikor a paraszt megye dolgára (utat tölteni stb.) megy: hol volt *vármegyére* az az vármegye-é-re,

vármegye (dolgára) re. E szólás módokban pusztán a helyettes (é) van téve a dolog (a birtok) helyett; ellenkezőleg vannak faluk s főleg határbeli dűlők elnevezve pusztán birtokkal, birtokos nélkül p. o. *Hidja;* másutt birtok és birtokos együtt: Bánfalva, Mihályfalva stb. Vannak ismét faluk p. Jánosi, Papi, Királyi Kövi, Mihályi, s ezek ugy látszik, mintha ebből lettek volna Jánosé, Pap-é, Király-é. Kőé, Mihályé. S ezt csak azért merem hinni, minthogy amott *Hidja* pusztán a *birtok áll egy harmad személy ragával*, amott pedig *egy főnév a birtok helyettesével.* Félegyháza, Nyiregyháza, *Bajá*nháza, Szent Marja.

73. Consecutio temporum: *kérte: utasítná; kérem, utasítson.* Mult után optatif, jelen után subj. present.

74. Nem tette, mielőtt nagy sok kérdést nem tön.
Tevé, miután nagy sok kérdést tön.

75. *Miután* après ce que . . *Mielőtt*, avant ce que . . .
Nem tevé *az előtt*, mielőtt nagy sok kérdést nem tön neki.
Tevé *az után*, *miután* nagy sok kérdést tön neki.

76. *Üveges*, *asztalos*, *fazekas;* az *s* (as, es, ös) végzet jelenti a birtokost. Ezért azon hitből, hogy aki csinálja, annak van legtöbb üvege stb, áll itt az *s macher* értelemben.

77. Mikor elkezdik a nyelvet írni, mansuetam figuris signare vocem, nagyon sok függ attól, ki első irta le azt. Később mikor már philologizálni is kezdenek a tudósok, akad elő egyenként a sok ferdeség, vagy helytelen hangfogat. Ha a nemzet meghalt, akkor senki sem fogja tudni mi volt az igazi hang, melyet az első leiró roszul tett papirra; de ha él a nemzet, az elkövetett vagy ejtett hibát minden nap helyre lehet hozni. Ezért van előttem nagy fontossága a népnyelvnek, kiejtésének. Ki erre nem ügyel, vagy ügyelni nem tartja fontosnak, fogalommal sem bir a nyelvről. — Ezért a nyelvekben semmi sincs oly igazán megalapítva, hogy idővel hang vagy idomban változás alá ne eshessék.

78. Parisban egy nagy urtól hallám, ki mint jó emléket hozta magával országunkból, azt az igen szép meggyőződést, hogy a magyar nyelv, mint ő azt a néptől hallá: örökös éneklés *(un chant perpétuel).* Ez után azt jegyzem meg, hogy a magyar nép igen szereti a lágyítást. *Memmondtam*, *Megmondtam* helyett stb.

79. A nyelvet ugy lehet tekinteni, mint hangjegyekre vett dalt, vagy éneket. A fül fődolog nyelv alkotásában. A minő forma alatt fogja fel a lélek a külvilág tüneményeit, oly formában igyekszik azt visszaadni a nyelvben. Innen az *ονοματο ποιετῖκος* szavak minden eredeti nyelvben. *Rózsa*, például, oly igaz szó a lexiconban, mintha magát a virágot fájárul leszakítva plantálták volna át oda. *Villám!* Nem látod-e a papíron is elgyulni az égi lángot e szó olvasásánál? *Dörög*, *recseg* nem egyedül a szem szavai, hanem a fülé leginkább, s ez, ami szép!

80. Szavainkban: mint *villám*, *vihar*, *virul*, legtöbb a szépség. Mert a legerősebb és leggyöngédebb hangzókon mennek.

81. *U*-hangzó kevés van nyelvünkben. Mint képző, igen jó az *u* e szavakban: *áru*, (ár-tól) *árus*. Marchandise, Marchand. Vajda Péter talán kezdé használni az *u*, *ü* végzetü szavakat, az az függő, mássaljáró (jó szivű, nagy eszű), *melneveket*, de roszul. Ha lehetne, be kellene az *ú*, *ű* képzős főnevek számára mentül több

helyütt bevenni, és használni mindenütt hol összeütközésbe jő a part. presenssel p. o. *véső*. Szerintem, *véső*, aki vés; *vésű* a szerszám, mellyel vésnek. A *mérő* és *mérű* szavakban ez a különbség már áll. Hegedűvonú, vagy csak: *vonú*. Az ilyeneket: *olvasó szoba, iró asztal* nem tudnám változtatni, bár ezek mind hibás szólások; de ugy szólván a sajátság kiforrásai.

82. Hideg van, szél van; otthon van; *négativement nincs.*

83. Egyesület irodalomban nem ad erőt. Ez megoszlása az erőnek.

84. Ez nem drága, ugye? Ez drága, nemde? ugy-e?

85. A magyar szók a rosz izléssel együtt mily csudálatosan nőttek. Most, mostan-ta, mostanában. Hajd, lett hajdan, hajdanta, hajdanában. Rég, régen, régente, régenében. Az ízlés és itélet most válasszon ezekből, bolond volna ki első helyen irná az utolsót. De volt idő, mikor az eszme hiányát szóhanggal igyekeztek pótolni, s ez azon korra esik, mikor a magyar fecsegővé lön a régi tevőből.

86. Ki akarja venni (a szobát). Miért válik itt el a *ki*, *venni* igétől? Talán, mert az *akar* ige jelenti a célt, igyekezetet.

87. Többiek, hátrábbiak. Talán mivelhogy hangzó után még egy hangzóval jő a többes k- a másod foku melnevekhez okozá, hogy a többi (jobbik, szebbik) egy k-t kaptak jobbiak helyett mondván: jobb*ikok*, szebb*ikek*.

88. Ige előtt a német *wie* magyarban mindig *mint*, p. mint örűlök; név előtt *mily*. p. Mily öröm!

89. Ezeren fölül p. o. *mikor született?* a magyar nem szereti a *dik* rendező végzetet. Ezer száz-ban, ezer szá*zadik* helyett. Ezer nyolcszázban. Az *esztendő* vagy *év* mindig elmarad, alá *értetik*.

90. *Meg*, p. három *meg* egy, négy. A *meg* számolásban annyi mint: *und, hozzáad*, az alapja ennek is, hogy igékkel mindig neveli az értelmet. A *meg* többit.

91. *Közben* au milieu, en – séta közben: en promenant.

92. Ugy hiszem, Ich glaube, j'espère.

92. Ötödi, ötödiki.

93. Mondják sok az *e* nyelvünkben. Ez igaz, de magunk vagyunk oka. Az ily szavak p. engedelmetlenség, *makacsság*, *dac* helyett egyenesen a diák inobedientia lefordítása. Őseink mikor annyira megszerették a latint, mindent annak akartak ütni kaptájára. Nem tudjuk-e azonban, hogy a latin Ornata syntaxis afféle ibilis, abilis, osus, iliabilis hosszu formájú szavakat eltagadja, s vajon megtartsuk-e mi, az ő rosz szavaik után csináltakat.

94. Ha az *ik* helyet, rendet a maga *ik*-ját jelenti, miért van, hogy nélküle is csak annyit jelentenek másod, harmad, mint vele.

95. Nem volna-e jó igy mondani: az 182 öti – ezernyolcszázhuszonöti országgyűlés? És ha *ik* helyet jelent, miért szükségtelen *ad, ed, öd*? Ez nem jól van igy. Akkor mondani kellene: Huszik, hatik, hetik, tizik.

Nyelvtudományi jegyzetek, folytatás – Genua.

95. Van szeret*nek*, és infinitif szeret*ni*; tehát lehet szeret*tenek* után szeret*teni*.

96. A birtok rag: m, d, (ja) i (e) ugyanegy azzal, mely a határzott igét alkotja. Kalapom, kalapod, kalapja, mondom, mondod, mondja, egyféle ragokon fordul meg.

Szeretem, szereted, szereti
Vérem, véred, véri (e)
Szeszem, szeszed, szeszi (e)

Mikor az ige fenhangu, puszta *i*-t kap. És miként roszul volna irva *szeretji*, oly roszul van mondva könyje, köny-e, törvényje, törvény-e helyett.

97. Nyelvünkben nincs genitif, nincs datif, nincs ablativ, mint a latinban, hanem azért van azok kifejezésére elé rag. Végzet van pusztán kettő: *t* accusatifra, és *k* többesre. Rag előtt, mint *nak*, *é*, *tól*, sohasem veszt a főnév hangjából; tehát ló, lóé, lónak, lóval; ellenben végzet előtt igen, tehát ló, lovat, lovak, lovakat.

98. E szavakban: esztend*ő*, id*ő*, szől*ő*, harmad személy ragával is meg kell tartani, de röviden, az ö hangot, e helyett: tehát irni s mondani: id*ö*je, esztend*ö*je, szől*ö*je.

99. Harmad, negyed főnév nélkül jelentenek ugyanannyid részt; főnévvel rendeznek. Harmad nap, negyed év. Harmadik, lehet önálló, az az főnév nélkül.

100. Mi a rag, képző, végzet?

101. És leven szó a *k* betűről, ki tiltja meg az irodalomnak, hogy szép hang miatt elvessen néhány *k*-át szavaink végiről, hol még elég marad. Ragozzuk e szót *gyermek*, lesz a többes: gyermekek, *nek* ragot hozzá gyermekeknek, s utána jőne az *érd* is érd*ek*, s hogy utána jöjön több más ruthang, akarom is kivánom is, tömérdekeknek, titoknokoknak, meredek hegyeknek. Én e szavakat mind megjavítnám, és volna *gyerme*, mint *elme*, tömérd, mint szilárd, titokőr, vagy titőr, mint ellenőr s több, meredek helyett mást nem tudok, s azok kedveért, kik kedvelői a rutnak, hogy ne mondassak általok nyelvgyilkolónak, meghagyom azt.

102. Nekem az a gondolatom is jött az ik-es igékre nézve: nem több-e hát valósággal az *ik*? melyet mi a diák nyelv hasonlata szerint fogtunk fel? Dicitur, mond*ják* és mond*ik*. Itt a *mondják*, man sagt, on dit, épen olyan mint a *vágyik;* de a mondják új formában, mond*ik* helyett, a vágyik pedig harmad személynek maradt, mint közép ige, vagy hogy is hiv*ják*. A diák nyelv a német man sagt, on dit phrasisokat mindig passif egyes harmadik személlyel fejezi ki, mi pedig többes harmadikával; és *vágyik* többes harmad személy.

Dicitur, Man sagt, On dit, Ci dicono, Mondik, mondják.
Man sehnt sich, On regrette, Vágyik.
Queritur, Man sucht, On cherche, Si cerca, Kérdik.

E szerint vágyik, kérdik, mondik, vagy mondják, vágyják, egy volna, de vajon egy-e hát?

102. Az a kérdés, van-e nyereség az ik-es igékkel? Legfeljebb annyi, hogy tudjuk, nincs benne veszteség; de nehéz ám idegennek. Mi is ő tulajdonképen? Végzetnek nem végzet, hanem legföljebb függelék, mert harmadik személy az az gyök levén az ige idői ugy formáltatnak mintha nem is volna *ik*, a gyökben. Hatása egyedül a jelen és imény idők egyes harmadik személyére van. Mert levén vágy*ik* a törzs, lesz a

foglaló jelene	*vágyjék*
jelentő iménye	*vágyék*,
foglaló vagy kivánó	*vágynék*.

Tehát a gyökbeli *k* mindig megmarad.

De tudjuk, hogy a szenvedő forma végzetben ugyanegy az *ik* végü, de cselekvő jelentésű igékkel. Mondhatnók-e, hogy az ik szenvedő értelmü? Nem, mivel épen cselekvő jelentés (eszik valamit) mutatja az ellenkezőt. A szenvedő jelentést az *at*, *et*, vagy *tat*, *tet* képző adja, p. vár*at*-ik, tanít-*tatik*. E szerint a végzet más, a képző is más; végzet formára, képző értelemre vitetik. A *vágy-ik* szenvedő forma, de cselekvőt jelent, a *váratik* mind *forma, mind jelentésre nézve szenvedő*.

103. Sirva *veszik* el most szegény Magyarország. *Tinódi*. Ma többé nem használunk ik-et a *vesz* után. Veszik annyit tesz: *perditur*, se perd, wird verloren; ma csak *vesz*, aminek jelentése szinte az. Tehát van rá példa, hogy az *ik* elveszhet az értelem hía nélkül. Van arra is példa, hogy vele és nélküle ugyanazon értelme van az igének p. om*ol*, om*lik*, haj*ol*, haj*lik*, mit Fogarasy különböztetni akar, de nem eléggé világos. Ha az ik elveszhet, ha vele nélküle ugyanegy az értelem mi lehet az *ik* egyéb, mint puszta végzeti fontosság, s az ilyen érdemli-e, hogy nyelvünk csak nehezebb legyen miatta?

104. Legföljebb ennyi áll: a magyar igék törzsei pusztán állanak, végzet nélkül; s minthogy mindenféle végzetű törzseink vannak, annyiféle a harmadik személy végzete is, mint az igék, de az első s második személy már saját végzettel bír. *Itt nem tudom, mit akartam következtetni.*

105. Ha az ik-es igék megszűnnének, mire sem nagy erő nem kell, sem nagy veszteség nincs általa, akkor az -ik végzet fontosabb szerepet játszhatna, mert minden sok *tat* és *tet* (lásd a második jegyzést) nélkül lehetne vele formálni a szenvedőt. Például: kárhoztat, volna szenvedője: kárhoztat-ik, kárhoztat-tat-ik helyett; kö*tik*, köt-tet-ik helyett; avagy pardon! az egy taguak mint most maradnának.

106. Némely iró igen örül a magyar nyelv véglen hajthatóságának. Én nem annyira. Mit nyerünk mi például: 5000 formával, ha meg nem tanulja más, mint magunk? Ez uton lehet hogy egy szóból ezret csinálhatván, nem is lesz szükség különféle szavakra, s öt hat gyökből millió szavunk lesz. Mi ez egyéb mint grammatikai elsőség. Nézzük az angol nyelvet? Alig van grammatikája. Én azt hiszem, az a legtökéletesebb nyelv, melynek tana igen kevés, syntaxisa pedig szabad és bő. A mi nyelvünk grammatikába van fojtva. S ezt Fogarasy teljes erővel mozdítja elő, mivel nagyon száraz iró, bárcsak valami költői tehetség venné gondja alá.

107. Ismét visszatérek az ik-es igékhez, s az i-hez. Fönhangu igék harmadik személye *i*, p. vérzi, érzi, és az ige meg van határozva, az az tárgyhoz kötve. Azonban ha egy *k* megy utánok, az ige veszti határozmányát az az külön tárgyra vitetését, és tárgy ejtés helyett kap alanyit (nominatif), személyit, p. o. *érzik* (a szag, illat) *vérzik* (a sziv, a kebel, a seb). Ezek szerint a *k* vagy *ik* végzet visszaható erővel bir; hogyan lehet pedig ezt vagy a *k* vagy az *ik* végzetből kimagyarázni? Más szóval mit jelent az *ik* igék végén, mert számok és mások és másod rang után merő pótlék, becsuszott toldás, de az igék után?

108. Ha a magyar nyelv a német nemzet tulajdona volna, végtelen sok haszontalan szépséget találnának benne. Most sem látszik grammatikai szabálytul a nyelv, és némely buvárok még többet akarnak állítni. Nyelvvel nem az a cél, hogy tébolyogjunk titkos rejtekeiben a szabályok hajszálain, hanem hogy letehessük bele gondolatinkat érthetően, alaposan, szépen. Nincs tárgy, mi kissé érdemli az ember figyelmét, hogy millió oldalrul ne tudnánk róla szólani, de vajon nyerünk-e a puszta meddő szabállyal? Előttem világos a zárkozik, záratik, záródik három forma különbsége, de becsöket nem érzem, nem látom. Én ha tetszik még csinálok *zárul*, *zárkodik*, *zárkozódik* – s mit érünk ezzel? Vajon e sok kicsinységre fordított figyelem, nem azon hiába veszett nedv-e, melyet a szőlő feles hajtása fölemészt? Szőlőbül levágják a sok haszontalan galyat, igy kellene meggalyazni a mi szép nyelvünket is ágabogaitól.

109. Mi egy szóbul sokat tudunk csinálni főleg grammatikai szót, de ha csak ezt tudnánk, akkor nyelvünk Mandarin nyelv volna. Syntaktikai képessége is van a magyarnak. Előveszem az *áll* szót; ennek annyi jelentése, mint ahány rag járul vonzatva utána, p.

-re, áll valamire, szavam-ra, kérésem-re
-nek, áll valami-nek, sövény-nek, fal-nak áll s lehugyozza.
-ből, áll valami-ből, részből, testből, lélekből az ember.
-hoz, áll más-hoz, király-hoz, nép-höz.
-val, áll, valaki-vel jól áll, barátilag áll.
-ról, áll, valakiről jót áll stb.

Ez igen szép, de végetlenül nehéz; azonban minthogy szép, hasznát kell venni, hol szükség kivánja. Az efféle szófűzés a nyelv darcai közé tartozik, de ha más igénk nem volna, mint pusztán az *áll* ige p. o. *-hoz állni* értelem kifejezésére, akkor szóban szegénynek mondhatnók nyelvünket, gazdagnak pedig pusztán hajthatóságára nézve. *Pártolni* az igazi ön álló ige, a *-hoz állani* változatosság kedveért használandó.

110. Ki időt venne magának, a magyar nyelv hajlékonysága szerint tovább fűzni a szabályokat, ugy beszőhetné magát, mint a bogár selymével. Ne kapjunk az efféle kicsinységen. Olyan ez nyelvben, mint philosophiában a németek tova tévedése: bódító semmiségek. A szellem élete valódiság, nem szőrszálozás. Nincs a világon szabály, mely csak azért, mert szabály, megérdemelné a fáradságot. Nyelvnek mindig és szükségkép a lélekre van vitetése és viszonya; a szabály pedig lehet üresség is.

111. A *nak*, *nek*, *val*, *vel*, *tól*, *től*, bár mássalhangzóval kezdődnek, sohasem eresztenek magok elé lágyító hangzót. Miért? mert ők félönálló szavak, s nem ejtés formálására való végzetek.

112. A nép mondja: *veszük*, sokszor, tu*duk*; az iróvilág két *sz*-et ir: *vesszük*, és *tudjuk*-ot. Kérdés, melyik van jobban etymologice?

113. Őszintén megvallva, szeretnék gyűjteni mennél több példát ilyet: *készül*, készíttetik helyett, hogy valami alaposat ki lehetne hozni a sok *t* ellen, mik miatt alig szabad a nyelvnek szenvedő formába hajolni át, oly rut hanguak.

114. Az i rendszer végetlen messze bemegy a nyelvbe. Rövid értekezésemben csak mint elvet akarom vitatni szükséges rövidséggel; ami nyomán eszembe jut,

ide jegyzem. Játszi, lenge, gyönge, balga, melléknevek mind aszerint fejlődhettek ki. Miért vesz el a végbetű, ha *it* igeképző jő utánok! Azért mert az e, a p. sima, gyönge szókban mind abból lett, az *i* pedig magát nem szereti ismétleni. És igy elvetvén az *e*, *a* végeket, marad gyökül: gyeng, balg, káb, csáb, sim.

115. Vasut, vagy *sim-ut* egy lehetne.

116. Úgy tetszik, hogy eredetileg nyelvünk minden nevezetesb ragai, képzői belhangok voltak.

117. Én belhangot teszek önhangzó helyett, külhangot mássalhangzó helyett. Akárki próbálja, s ugy lelendi, hogy az önhangzók, mind belül a mellben hangzanak, a mássalhangzók pedig a száj külön részei által kapnak életet. Az elsők épen mintha lelkünkről szakadnának el közvetlenül, mig a többiek alkotásába tagaink folynak be. Ezért a régi nyelvek, mint láthatlant, nem is testesíték másban, mint pontokban. Belhang a nyelv lelke, a külhang teste.

Nálam *belhang* = önhangzó

külhang = mássalhangzó.

E két elnevezést gyakorlatban is könnyebbnek találom. – Németországban a kezdő gyermek nem tanul soha *ká* = k hangot, hanem csak puszta *k* hangot, minden *a* mellékhang nélkül. Ekkor aztán egyszerre átmegy az olvasásra, s pattantván egymás után az illető organumokkal minden betűt, összefoglalja például: k, ö, r öszvemondva kör; s imé az olvasás egyszerre!

118. Mikor ugy jő össze az értelem, hogy ige és név akar egybe foglaltatni, akkorra is végetlenül célirányos az *i*. p. hordi szék, hordszék helyett, az az hord-ra, hordásra való szék.

119. Csócsi, bácsi, angyi, mami, Peti, Józsi! mennyi felé használtatik az *i*, a nélkül hogy zavart okozott volna még eddig.

120. Betű rend: u, o, a, e, i *belhangok*

h, g, k, l, r, s, j, n, ny, d, t, ty, z, zs, b, p, v, f, m,
gy ly sz

A fönebbi betűrendet onnan vettem föl, amint kimondattak rendjén az orgánumok szerint. E rendezésből kitűnik, hogy a *h* belhangtól átvisz a külhangokhoz, és igy természetinél fogva közép betű; ez mutatja miért van oly különféle becse külön nyelvekben. Hogy a k, g leghangzóbbak, mert a torok a hang fő organja stb.

121. Ki magyarban könnyűvé akar tenni ragozást, hajtogatást, mindig fenhangu példát tegyen elébb, mint mélyhangút, mert az egyszerűbb, mint az *i* rendszer kimutatja. Fogarasy a fenhanguból magyaráz mély hangura, mégis ezt teszi előbb.

122. Az i előtt ja, vagy aj szótagnak kilökése annyira természetes a magyar pórnak, hogy ott is kilöki, hol nem kell, például: Kótaji (Szabolcsban) puszta helyt *Kóti* pusztát mond. Ez már sok!

123. A ragok nálunk különböző természetűek abban, hogyha a szó rövid és belhangba megy ki, meghosszabbítják e hangot, például *fa*, *fája;* ha hosszu és külhangon végződik szabálylag megrövidítik azt. p. ag*á*r, ag*a*ra. Itt a szó nőtt

értelemben, de nem hangban, mert ár = —, az *ara* = ∪∪. Márpedig egy hosszú (—) annyi mint két rövid; azaz ār = ără.

Ez a nyelv zenei természetébül foly.

124. Miért nem ragozzuk főnév előtt a melléket? Felelet, mert nincs több ejtegetésünk, és semmi nem (genre) a nyelvben. És mégis különös, hogy az *ő házaik*-ban nem tudják megszenvedni nyelvészeink az egyesi *ő*-t, s erővel *ők házai* helyett gondolják állani.

125. Amely nyelvet a sors megszabadíta sok ejtögetés, nem, és formáktól, már az által rövidebbe tette a nyelvmívelés utát a tökély felé. A többféle ejtögetés, hajtogatás, nömezés, puszta külső cifra, nyelvtani elsőség = az az galiba.

126. Nyelvünkben csak két hajtogatás van: határzatlan és határzott, máskép: *szabad* és *bizonyos*. Az *ik*es hajtogatást egy kivétel eligazítja, mert pusztán az egyesben (jelen imény) van különbség, s már a többes összeüt az iktelen igével. p. o.

kérek, kérsz, kér — vérz-em, vérzel, vérz-ik
kérünk, kértek, kérnek — vérz-ünk, vérz-tek, vérz-nek

Ha itt új hajtogatást állítunk, csak többítjük a szabályt tanulók szemében; s e kis különbség épenúgy nem ad külön hajtogatást, mint nem egy nyelvben sem ily csekély kitérés. Példákat mondjak?

127. Azt mondja Fogarasy *111* lap: *Minden tárgy szó vagy főnév egészen a harmadik személy szerint hajlíttatik.* És mégis az *övéik* nyakát kitörve ők-éi-t akar értetni. Ő = ember, ők = emberek, ennyi igaz, de tovább nem megy, s ennyi elég. *Övéik*et nem lelhet alapul fölvenni erre *házaik*, födeleik, mert övéik egy szó. *Ök-éi* alig jó; mert a gyök *övé*, nem ő, mi nagyon különböző. Övé = háza, övék = házuk, övéik = házaik. E példában áll: több birtokos, és több birtok egyszerre. Ekkor vele így bánhatni: elveszem a *k* betűt, marad ház*ai*, öv*éi*, azaz egy személy, több birtok; elveszem az *i*-t és marad egy birtokkal egy személy ház*a*, öv*é*. És így látszik mit jelent az i és mit a *k*. Ha tehát ezt akarom igazolni *házak fedeleik*, itt *övéik* nem segít, ha pedig ezt akarjuk magyarázni: miért az ő házaik, és nem az ő házai? erre kulcsot nem tudok adni, mint azt, hogy házaik magában is áll; ha elébe tétetik az ő, az nem egyébért van, mint ebben: Az én házam, az *én*, emphasis kedvéért, s hogy emphasis kívánja a megegyezést számban nem tudom; sőt van példa, hogy adjectif áll főnév előtt egyesben, sőt ez általános szabály.

128. *(Fogarasy 113 lap)* Csak azért esik el *ő*tül a *k*, mert az „ő" tetszés szerint elhagyatván (mint mi, ti is) elhagyatás esetében a nek-ről nem tudhatnók, egyes számban van-e vagy többesben. — Ez nem áll. Ne*ki* egyes mindig, és ezt, sohasem fogja téveszteni magyar, többes helyett. De ha így ejtögetünk: ők, őket ő-nekik, hogy lehet *ő-neki*-ről mégis, mint olyanról, mely egyes is, többes is egyszerre. Ez nem olyan mint: házak*nak*, az a *nek* szótag nem végzet, mint a *t*, hanem utóljáró mint a *vel*, valamint soha sem irjuk ő-vel, úgy nem ő-nek; hanem vagy pusztán neki, vele, vagy emphasis kedvéért ő neki, ő nekik, ő vele, ő velök, és soha ők-vel, mert az utóljáró hátul vesz ragot. Jancsi*nak* van, *neki* van.

129. Borsod egy részében a Sajó völgyén mondanak volt*ăl*, mit ettől, volt*ál*, ett*él* helyett.

130. Az efféle végzetü szavak: ig-*az*, szár-*az*, üdv-*öz* egy saját osztály alatt külön képzőkrül tesznek bizonyságot, kár hogy oly kevesen vannak. *Az* rokonnak látszik az *as* äs ös képzőkkel.

131. Ujabb idő tevékenyt használ *thätig* helyett. A *tékony*, jótékonyból szinte jó volna tán.

132. Az *o* jelent távolságot: *i*tt, *o*tt, *i*de, *o*da.

133. Az *a* szinte az e-re nézve *ez*, *az*.

134. Kik a *j* betűt mint szükségeset az a előtt e szavakban mar*ja*, orr-ja ugy nézvén mint elhagyhatlant, azt hinnék hogy ja a rag és nem *a* pusztán, hibáznak, mert marj, sarj, férj, orrj a mind gyökök, ebből mari, sari, féri (férfi) stb. és igy a rag pusztán *a*.

135. Hibás vélemény p. magyar nyelv némely helyeit másból magyarázni; de világositni nem. Amely nyelvet magából ki nem tudunk magyarázni, másunnan hasztalan igyekszünk.

136. Hol veszi magát nevek ily végzete: hasz-on, szégy-en, faj-on, pir-on-(gat)? és miért maradhat el a talan elől *on* a hasz-on szóbul? p. hasz*ta*lan? Igy hasz annyi mint haszon! Ez az *on*, *en* szótag mi saját jelentéssel birhat, mert nem látszik összetartozni a *gat get* igeképzővel, el is válhatván tőle, p. pir-on-gat, egy-enget; ide való-e az érintget *in* szótaga is; nem jó volna-e *get* előtt kihagyni a *t* betűt és irni éringet, tekinget? gyök az ér, és *tek*. *Tek* annyi lehet, mint respect.

137. Mit kellene csinálni a *nap* szóval? Nap, dies, sol, nap-am asszony!!!

138. Honnan lett a *mi* többes (wir, nos, we)? Abban egyeznek meg tudósaink, hogy az *m* ebben ház*am*, rokon az *én* első személlyel. Ha ez igaz, pedig annak látszik, mert különben hogy volna első személyi értéke, akkor a *mi* első személy, s minthogy *i* többest is jelent, *többes első személy*. A *te* és *ti* nagyon természetesnek tetsző hajtogatás. Ezek után is behozá a rosz ízlés a *k*-t még pedig duflán!! mert *nk* teljesen szószaporitás csak.

139. Ha ezen összetételben az *én* ház*aim*, megállhat oly vegyesen egyes személy és többes tárgy, (*én* és *i*) szinte megállhat az ő házaik-ban is. Az az *k* nem jelent harmad személyt, hanem csak többest, és igy az ő csak pusztán harmad személyért van ott, igy többre nincs is szükség. Hogy a többi személyek nem igy mennek a birtok elé azért van, mert ott nagy különbség van egyes és többes között, egyedül az *ő* az, mely rendesen látszik formálni többesét s itt mint melléknév járul a főnév elé változatlanul.

140. Szükséges-e, hogy mindennek oly rendszeres okát tudjuk, mint az *i* befolyásának a nyelvben? Igen is; de ha nem tudjuk egyszerre, ne csigázzuk szabályokon a nyelvet, mert ez tekintélyt szül. Abban amit mondunk legyen szoros összefüggés. Nincs pedig ez az *ik* elv alá foglalt sok esetben.

141. E szavak *fi*, *hi*, azaz *hia* valaminek mint egy más formában igy vannak: faj, haj, héj. Itt az *i* ismét más alakot ölte: *aj* vagy *ej* tagokban. Ide való az is saj-og, mely a *si* gyökérből (si-vány, sivatag) alakult át.

142. Az ily összetétel: örömr*eszketve* (nyul a kéz) fölötte merész, de mivel szép, aggodalom nélkül merhető; jelentése örömt*ől* reszketve. Vor Freude zitternd. Ezt egy nyelv sem tudja utánozni.

143. Valamennyi közt legtöbb phrasist csinált Vörösmarty és Széchenyi.

144. *Szófűzést* nem szeretem, ide valami egyszerű szót kell csinálni. Hasonlít ez a *névmások*hoz; és mondjuk *név* helyett névmás, főnév után a melléknév, stb. örökké ugyanazon szavak más formában! Nyelvtanban miért ne lehetne *fűzés* alatt szófűzést, *más* alatt, *névmás*t érteni? Nincs-e ily tudományi külön becse például e szónak *Satz*, vagy *actio?*

145. Szép alkotó végzetek az *ér*, *ár*, *őr*. Ha ez mindegy, nem bánom, ha különbözők, szeretem. Meglehetne-e fosztani tőlök az alapszókat, hogy önállók lehetnének? p. o. pall-ér, vez-ér; dics-ér, ig-ér; itt már áll a gyök magában, tehát az igéknél már áll. Mi az *ér*, *ár*, *őr* értelme? Egy vagy különböző?

146. Gömörben hallottam egy embertől, kit egy más megkisebbített: töröm, nem hagyom abba. *Töröm* az az itélet elé viszem; keresem az itélőszéket, ime a *tör*vény szó élő s eredeti jelentése. *Tör*-vény, ami *tör*, tor-ol, *bosz*-ul, büntet, jutalmaz.

147. *Házak fedelei*, *házak fedeleik*. Elv és gyakorlat meghasonlanak e példa körül; a Révay-tan az utolsót hiszi törvényszerűnek, a szokás amaz elsőt pártolja s vele az irók is. A hiba ott fekszik, hogy e két viszonyos szót nem merik egymástul elválasztani, s együtt veszik gondolóra. Nyelvünk megengedi, hogy mi egy szóval tegyük ki, mit más nyelvek kettővel, s többel, például ház*a*, födel*e*, sein Haus; megengedi továbbá, hogy ragozhassuk e szót ugy, hogy legyen, ha tetszik vagy kell benne: több személy és birtok is egyszerre, p. több birtok: ház*ai* (egynek több háza) és ház*aik* (többnek több háza). Látszik, hogy a főnévhöz (ház) járult először *a*, másodszor, *i*, harmadszor még egy *k*. Az első: *a* jelent harmad személyt és egy birtokot, s tovább így, mint mondva volt. Ha már most én ragok helyett azt irom, ami helyett állanak, ily elemzés áll elő végiről kezdve: házaik-ból, hol személy nem mondatik csak beértetik a ragban, lesz, urak házai. Ha le akarom rontani a tárgy többségét lesz: urak háza. stb.

148. Ha ik-es igéknek valami sajátság volna jelentésökben, az az sem más forma nem jelentené azt, mit ők, sem ők, mit jelentenek más formák, ki volnék velök békülve, de most haragszom rájok. Miért van *eszik valamit*, és esz*ik*? ellenben érz*ik*, szagl*ik* valam*i*? Ez utolsó legnekivalóbb jelentés, itt szeretem is; de hogy egyszer határ*zatlan ige*, másszor vissza*ható*, hogy egyszer másra hat ki, máskor magára, ez ami nem jó. Ez a bizonytalan ingás engem bánt, és már látom, valamit kell gondolnom az igék -ik-jére nézve is, mert igy nem maradhat. Higyük-e, hogy ez pusztán a diák *deponens* forma? igen is, de jelentése ingó.

149. A *dia* szó ebben csizma*dia* hogyan lett *diák?* Vagy ebből hogy lett a *dia?* Szeretném tudni, mert *k* forog fenn, a *k* betűt pedig nem szeretem. Jó volna-e mondani: dia legény, dia ember, vagy is: ugy hogy *dia* maradna ez alsóbb körben, át nem vive tudományi s művészeti fogalmakra? A szó könnyü, széphangu, bizony irigyelhető a *csizmadia* fogalmának. Már mondják: *csizmamüvész*, ho hó!! Ha ki lehetne cserélni, od'adnám a művészt a *diaért*, hadd örülnénk neki, én a magaménak a Schuster is a magáénak.

150. A régiek jobban tudtak szót csinálni, mint a mai *nokos nökös* urak. Jó ember-ből *jámbor* a legszebb szó ami lehet. Itt figyelmezzünk erre: a főnév *ember*, ugy látszik a *jó* melléknév hangja után vőn fel mély hangot, pedig nem igaz,

hanem módja levén eredeti hangjához visszatérni, ismét fölvette azt. *Némber* nőember-ben megtartá fenhangját, mert a *nő* szó is olyan hangu. Még nem ártana más formában is birni ezt, p. hümber, hü ember, aki valakinek mindenese; vagy aki sokat beszél mondani *számbor*, épen a jámbor példájára: szó ember, jó ember, *számbor*, *jámbor*.

151. Tokaj*i* bor, Tokaj bor*a*, ki bora? Tokaj*é* punctum. Összevetve e három esetet, látni való, hogy a különböző formák alatt mindig egy az értelem. Tokaj*i* bor annyi mint Tokaj bor*a*, amott melléknévben van az *odatartozás* eszméje kimondva, imitt pedig egy főnév a másiknak birtokaul vetve. Ha figyelmezünk az *i* rendszer adataira, megtudjuk hogy az egy értelem egy kútfőből ered; miről már én egy értekezést írtam. Jő egy harmadik eset, hol eme két szóba fogott eszme egyetlen szóban adatik, másodszor nem szükség azt ismételni, p. Miskolc bora nem oly erős, mint Tokaj-*é* az az, mint Tokaj bora, vagy a tokaj*i* bor. Világos ebből, hogy az *é* föntebbi példában e helyett áll (tokaj)*i bor*, vagy *bora*. Első esetben áll a helyett, mi az *oda tartozást* jelenti (i) és az oda tartozó dolog (bor) helyett, másodiban áll az oda tartozó tárgy (bor) és azon rag helyett, mely birtokul veti azt, minek oda kell tartoznia (bor, bor*a*). Mi legyen hát e szerint az *é* rag értelme? Kétség kivűl semmi más, mint *határozott birtoké*, máskép, oly birtoké, mely már személyhez van kötve. És igy az *é*-ben személy és birtok egyesülten befoglaltatik, valahányszor ily ragul áll.

152. Szepegjek-e az *i* rendszer miatt, ha nem tudom egyszerre kimagyarázni, hol vette magát, s hogyan állt elő az *é*? Nekem erre semmi gondom; mert én mindig az értelemre megyek vissza, s ugy hiszem, hogy a nyelvalkotó szellemnek igaza van. A kis *i* és *é*-re nézve annyit szabad tudni, hogy ranguk egy; *mindkettő közép betű*. Kell-e több magyarázat? Ha nekem i-ből ki tudott teremni egy kis *e*, ha másoknak i-ből *é*, nem tudnék kicsigázni még egy hosszu é-t? No de hagyjuk ezt! Csak azt akarom kérdeni: genitivus-e az *é*, az az: *végzet*-e, vagy *rag?* mert ha első, akkor genitivus, ha rag, akkor nem. Én igy hiszek: nyelvünk nem ismerhet genitivust, s nekünk nincs több, két esetünknél: nom., accus. p. ló, lov*at*; többesben lov*ak*, lovak-*at*. Hogyan volna a genitivus? *lóé?* nem *lové?* Nem? miért? mert az *é* nem végzet, mint az accusatif *t* betűje, hanem *rag*, s ugyanazért soha sem tesz változást a gyökben, és ez a különbség *rag* és *végzet* közt egyelőre – talán! *(Ez ismétlés. Lásd a 96. számot.)*

153. Mikor az *é*, mint birtokhelyettes név után áll, igen egyszerű; de ha személyszó után kell jőnie, már az más. A harmadik személy után ugyan nem nagy baj, mert szinte végén áll övé (ő-é) – (ime itt meg cáfoltatik a fönebbi szám alatti *ló* állítás) de ha első másod személyhöz ragasztatik, utána jő a személyek raga egyesben többesben, p. én, en-é-m, te, te-é-d. Mi-é-nk, t-é-tek, és előállnak a birtokos névmások, hol személy és birtok adatik egyszerre, mint a 151. jegyzet is megmondá. Ha e névmásokat kifejtjük, ez jő ki: én borom, te bor-od, ő bor-a, mi bor-unk, ti bor-tok, ők bor-uk.

154. Gondolhatjuk-e az é sorsát ily félekép: *én-i*, annyi mint *én*-hez tartozó, te-*i*, te-hez tartozó, ő-*i*, ő-höz tartozó; mikor aztán az *i* annyi volna mint az *é*. De a 151. cikkely megmondá, hogy nem csak az oda tartozást jelentő képző, hanem az oda tartozó tárgy is be van már foglalva az *é*-be, és igy ez teszi a különb-

séget az *i* és *é* között, mig a rokonság szinte világos. E szerint az *i* és *é* rokon, de nem egy.

155. Azt találom, hogy másod*i*, harmad*i*, határzott névszámok előtt a határzó (a, az) nem szükség periodus elején, p. Harmadi estve Péter látá a főpap szolgálóját. Van-e igazság némileg ez észrevételben, és miért?

156. Nálunk zugnak, ha valami kihagyatik, p. fér*hö* men*ni* fér*höz* menni helyt már hiba volna, pedig jó hang ajánlja. Miért nem hiba a kis *a*, *az* helyett, valahányszor önhangú szó jön utána? Hoz hez-ből a *h* betű költőnél, kivált népi műben, bizvást elhagyható, ha szépséget okoz.

157. Állat*nak*, halad*nak*. Honnan vette magát ez a két *nak* oly különböző helyre oda? Az ige *nak*-árul tudom, hogy a *k* többest jelent; a név *nak*-árul hiszem, hogy a *k* csak pótlék, és az általa kifejezett eszmére ott van az egyszerű *na ne! Na*sza, *ne*sze! da hast's.

158. A tudós társaság a *nesze* értelmét igy magyarázza: da habt es! Igen roszul! Ez mindig egyes második személy és talán innen volna magyarázható, miért *sz* a határzatlan ige másod személye egyesben. Többesben mondatik *ne-tek*, *nesz-tek*, *neti*, *neszti*. Állhatott-e elő az *sz*-ből *k*, vagy becsúszhatott-e a ne*k*-tek formálására. Hogy az *sz* második egyes személy a ne*sze* szóban egy példabeszéd is mutatja: ne*sze* semmi, fogd meg jól.

159. E tudva, nem volna-e tanácsos e helytt is megbuktatni a *k* betüt, és volna: állat*na*, állatok*na*, állat*nak*, állatok*nak* helyett. E nélkül maradna még *nak*, *nek* az igéknél. Igaz, hogy ez összeütne az optatif *na*, *ne* végzetével, de amúgy összeüt a többes minden harmadik személlyel, és azon felül rosz hang is. Igy legalább nyernők a szép hangot.

160. *Az emberne fő tiszte, hogy az istenekne hódoljon*, e helyett: *Az embernek fő tiszte, hogy az isteneknek hódoljon*. Imigy van három *nek*, amugy csak egy. Egyébiránt itt legjobb volna tiszta szabadra hagyni a *k* ügyét, jőne be hangzó előtt, esnék ki különben. Minden*ne* van idő*je*. Mindennek van ideje. Minden*eknek* alkotója, mindenekne alkotója! teremtsd újjá szívemet. És ezen *ek*, *nek* többes számban mindig szükséges, kikerülhetlen, máskép nem lehet.

161. Más nyelvekben az önhangzó vesz el p. l'amour, nálunk a mással hangzó: *a* szerelem, l*a* amour, az szerelem helyett. Ez a kis példa mutassa, hogy másutt is elveszhet a mássalhangzó okkal móddal, mert az nem oly nagy dolog ám!

162. Hogy megint az i-hez térjek: hallhatni e féle szólás módot a népnél hány*i*-vet*i* ember, maga hisz*i* ember, markaköp*i* legény, stb. millió esetben. Mi ez más, mint a határzott ige harmad személye melléknév helyett. Ezt már az irói nyelv is birja, de csak multban p. a szivszerette hon; Váczi varrt*a* csizma, ha*b verte* hajó, vagy összeirva *habvert* hajó, stb. (mellesleg ide jegyzem e példát *ház födele*, vagy összeirva *házfödél)* és ez megjárja első másod személyben is, p. mondott*am* esetben, stb. még pedig egyes többesen át; és mivel jelenben is megjárja a harmad személy, meg kell járnia első másod személyben is, mert ez az igazság. És igy mondhatjuk szeret*em* leány, Váczi varr*ja* csizma, stb. Innen látszik, hogy az ige mihelyt *határzottá lesz*, azonnal melléknév tulajdont vesz föl magára; tehát a határzott ige *adjectivizált ige*.

163. A föntebbi szám jelentse, miért nem járul soha eredeti melléknév után *i*, p. szép*i*, rosz*i*, holott egyébiránt a nyelv minden részeit meghatja.

164. De a 162. szám alatt nem azt mondtam, mit először akarék, mert ez az *i* oly furcsa rendszer, hogy másnak mondja magát. Ugyanis a hány*i* vet*i* helyett így is szólhatunk: maga hány*ó*, vet*ő* ember, markaköp*ő* legény. Az értelem ugyanegy mindkettőben, csak a forma különböző. Ime hová lyukadtunk ki az *i*-vel! Már itt az ő-vel is szembe áll, és vele egy. Tehetek én erről, hogy igy van, és mégis azt fogják mondani, hogy elfogultam az *i* betű iránt! No tehát elvégre van i-ből *e*, *a*, *é*, *ő*; szesze, fasz*a*, Tokaj*é*, köp*ő*; ki akar még többet? Minden bizonnyal meglepő, hogy az *i ennyi helyütt* szerepel, de mondtam-é nem olyat, mit az egész világ ismer és eddig senki nem sokallott? Eszerint az lesz hiba, ha rendszer kimutat valamit. Ha sok az *i*, kevesítsétek, hiszen minden betűbe átmegy; de ne mondjátok, hogy valaki mindent akar csinálni belőle, mint az egyszeri katona a patkószegből túros csuszát.

165. A föntebbi 164. jegyzés összehoz engem a Révay rendszerrel, kit én sohasem olvastam, hanem csak tanítványai iskolája után ismerek, kiktől, hol, hol nem, igy tanultam: szeret-*i*, vagy szeret-*ü*, vagy szeret-*ő*, mindegy; az az harmad személyt *ő* vélték megvéknyulni az *i* alakába. De ez fölösleges, igen távoli magyarázat. A határzatlan ige után nincs *i*, mégis harmad személy mindig p. vár, szeret. Hiszem hogy *i* és *ő* egymástul messze nincsenek, azt senki sem tanítja jobban mint én, s azt már régen megmondtam, hogy az *i harmad személyi határzó rag;* és igy az *i*-ben a harmad személy (ő) benfoglaltatik; hanem azt mondom, hogy nem *ő* az eredeti hang, hanem az *i*, s ez az miben a különbség áll. Mindezek után ugy tetszik, hogy az én nézeteim szélesb alapra vannak letéve, hogy én fölebb kezdém, mint akár Révay akár Fogarasy emez *é*, amaz *ik*-kel, és hogy az én *i* rendszerem, mindkettőt beöleli, elnyeli, és még afölött világosabb is mind a két rendszernél. Ha az *i* rendszer bejő, végetlen sok mássalhangzótul fog a nyelv megszabadulni, végetlen sok bebundázott gyököt ki fogunk bundázhatni, s nekem ugy látszik hogy az *ik*, mint valami vegyes *elv*, az *i* mint tiszta *elv* áll előttünk, s az utolsó nyomán jó hang, rövidség, szabatosság egyiránt elő fognak haladni. Ugyan is *jó hang* dolgában ez egyetlen alap-hangunk mely *e* és *a* között (ellenkezők között) vegyülhet. *Rövidségre* mi lehet képesb, mint a *legkevesebb* hang? *Szabatosságra* mi jobb, mint az a hang, melynek alapjelleme: *határozni*, mely mindig határoz is?

166. Vagy is, hogy jobban beszéljek, mint a föntebbi szám alatt, tiszta *ő*-nek nem szükség oda jőnie, és *szeret ő*, más mint szeret*i*; amaz harmad személy *ő* nélkül vagy azzal, de határozatlan, és igy az ő nem határoz, ugyanazért a határzott forma szeret*i* nem jöhet ő-ből.

167. Az a kérdés: jó-e hát a szesz*i*, maga hisz*i* ember féle szólásmód? Felelem igen is; lehet vele élni főleg a költőnek. Az ugy van minden nyelvben, hogy az ősi kifejezéseket a költér őrzi meg.

168. Fogarasy ily szók után *viselet*, *szeretet* be akarná hozni a *je* ragozást igy: viselet*je*, szeretet*je*; azonban ez nem járja; megmondtam egy helyütt már, miért nem. Szép volna ha ez a *ja*, *je* ugy uralkodhatnék mindenütt, p. dologja, dolg*a*, kebelje, kebl*e* helyt; ki kell vetni ami sok, p. vis-lete, viselete helyett, szer*tete* szeretete helyett. Szenteljük meg ami jó, és tegyük közzé, szabállyá.

169. Csombók és efféle szó helyett, ha még van egy kettő csomb-ot kell irni; minek az az *ók!* Táj, tájék.

170. Egy falu neve *Zsarnó* Tornában zsarn*ok* helyett jó volna. Be cudar az a *nok*, istenem!! És nincs oly szó, hogy ne értetnék, ha meg*nok*ozzuk, p. vezér*nök*, bir*ónok*, nemes*nök*, annyira megszokta fülünk ezt a panszláv féle végzetet, vagy mit.

171. Ha az *i* rendszer megalapíttatik, elfog veszni sok mássalhangzós képző, melyeket az elv *(ik)* tisztátlansága árasztott el a nyelvben.

172. Az *ik*-re nézve igékben ezt tartom: hasonló *ur* végzethez a diákban: dicit*ur*, dicunt*ur*; itt nyelvünk a latint utánzá. Oh csak egy régi emlék volna nyelvünkből!

173. A 164. cikk végpontához ezt toldom: Nem igaz, hogy az *i* annyi sok volna. Eredetileg ugyan, de az változik. Már az egyi (mélyhangu) ige másfelé megy, aztán minden főnév, kivéve a külső formát (szeszi) minden utoljáró, kivéve a nek*i*-t. És igy a hires hét esetből marad négy; s hol van eset, hogy ugyanazon betű négyfélekép végzetül ártott volna az érthetőségnek? p. diákban: nominativus mens*a*, abla. mens*a*, második ejt. neutr. többese loc*a*, harmad negyed ejtögetés szintúgy; am*a*, imp. stb. hány helyen van a végzet! vagy e, vagy i például olaszban!!

174. Csak egy t-betűt tudnék kimozdítni. Láttunk példát (113) hol vesz a *t*, s ez jó; ennyi áll: minden *it* végzetű ige passifja *ül* vagy *ul*. Ideszámolandók az *ár* végűek is, pl. jár, zár, tár, tér; s miért nem a *vár* is? Járul, zárul, tárul, térül, – *vár*ul? Hát a tan*ít*, *javít?* Ho hó: itt máskép kell beszélni!

175. Arról is meg vagyok győződve, hogy e szóban házaim, id, ai, házaink, tok, a*ik*, az *i* stb. *Ez nem jó!*

176. A föntebbi szám helyett: minden szó, legyen személy vagy dolog a jelentése, ki vagy mi, nem tesz semmit, de mással viszonyba jőve, birtokká válik. *Pál háza;* igy a szó maga tulajdonkép alárendelt tárgya egy előbbinek, mi uralkodik. Igy e szóban *ház-a* fődolog az utolsó *a*, mert ez ad főértelmet. Ha tovább ragozunk, *a* rag után nem jöhet személy vagy fő rag, hanem jő a birtoké; háza-i; s végre a személyrag többese: *k*, házai*k*.

177. Nyelvünkben typusul mindig *felhangu szó* vétessék. Azért rosz a nyelvtan, ha *m, d, ja, juk* s több végzeteket már előlegesen felhoz, mert ez zavart csinál.

178. Az *l* másod személyt el kell fogadni, mert igy is igen sok már az *sz*. Ha ez meg van, nem szükség három formát felállítani; s elég csak kettő, *határzott* és *határzatlan*. Egy kifogás vagy kivétel segít minden bajon.

Eszem eszel eszik	Eszünk esztek esznek
olvasok olvasol olvas.	olvasunk olvastok olvasnak.

Ha az *l* be van véve másod személynek, az egész harmad (az ik-es) forma külön forma lenni megszűnik, és akkor ezt mondjuk: levén oly igék, melyek a törzs harmad személyben szükségkép *k*-ban, különösen ik-ben végződnek, a nélkül, hogy az *ik* több volna mint egy darcos végzet, az első személy, *k* helyett veszi a határzott forma *m* végzetét, és lesz:

Eszem eszel,
Hajlom hajlasz.

Az minden esetre igen különös, hogy ily kevés különbségért egy formát állítsunk ki, mi a tanuló szemében csak többíti a szabályt, pedig ne feledjük, hogy nyelvtanrul van szó, minek egyszerítése fő akaratunk.

179. Hajd, most, majd!

180. Mindenkép azon hitre térek, hogy a magyar nyelvben eredetileg nem volt többes ige, vagy igen is volt, de csak a személy szókkal ragoztatván. Mi szép volna személyszó nélkül is birhatni többesben az egyes harmad személyét! p. Az emberek azt hiszi, hogy az isten nem látja őket, midőn ők nem látja. Van erre valami célzás vagy visszaemlékezés az életben, p. Mit akar kelme*tek?* mert ez a *tek* még is csak többes szám, felelő a francia *vous*, német *Ihr* szavakra. Csak a harmad személy (akar*nak*) az, mi zavart csinálna, ha csak egyes használtatnék helyette. Első, második (akarunk, akartok) soha, mert ezek jelentése, viszonya nem vitetik annyi minden felé, mint a harmad személyé. És hogy beszélünk mi most a többes első személye által? Ugy mint a francia vagy angol, hozzá téve mindenütt, de hátul a *mi*, *ti* személyszót (Nous, vous, We, You). Mit mond-*ti?* vagy roszul és rutul: mit mond*tok?* vagy még roszabbul és rutabbul: mit mond*tok tik?* Ni, mennyire mentünk az egyszerűtől!

Valóban a többes harmad személy *nak*, *nek* végzete nem is oly könnyen elemezhető, mint az első, második személyeké, s mit keres ott az *n*? Vagy ez talán a határzatlan *(ni)* végzettel van rokonságban? Meglehet, de itt nem lehet oly könnyen feltalálni a személyszókat, mint a két elsőben.

181. Falun már ilyet is hallhatni: bir*ákok*. Ez is ma holnap a *diák* sorsára jut. Bravo!

182. E szólásmódban: Mikor *mi* valamit akar*unk*, nagy pleonasmus a két többes, mi és *unk* = *muk*, *mük*, *mi*. Ez igy állana jól: Mikor valamit akarmi; vagy hogy a szóban erő legyen, a *mi* elébe megy az igének, és mondatnék: Mikor *mi* valamit *akar* . . . Van-e itt legkisebb zavar? Ez volna minden hasznunk abból, hogy nem valami végzetes (are, ére, ere, ire stb.) idő a töridő (infinitif praes.) nyelvünkben a törzsök, hanem szabad, önálló szó, mely nincs kötve szolgai végzethez, mint nincs az örökkévalóság. Az ilyen önálló, szabad, végzethez nem kötött igegyökért tudni kellene becsülnünk a maga egész egyszerűségében, mert megérdemlené. Értéke, ugy látszik, már előlegesen megvan, mert törzsök, mert nélküle nincs ige és nincs semmi; s egy ily szó minden helyett elégséges ami belőle származhatik.

Kérek, kérsz, kér.
Kér (mi), kér (ti), kérnek.

Kérék, kérél, kére
Kére (mi), kére (ti), kére-nek.

Kértem, kértél, kért.
Kért, kért, kértek.

Kérjek, kérj, kérj(en)
Kér (mi), kér (ti), kérjenek.

Ha zavart nem okoz a mély hangoknál, hogy a jelentő egy a foglalóval, itt sem okozhat. Kérjmi az istent, hogy fordítsa el rólunk ostorát.

183. Ily összetétel ez is: megy-en, visz-(ön), tesz-(ön) kérj-(ön) miért? mert foglalóban gyök a másod személy (az az a foglaló parancsolóval egy, itt pedig a parancsolat legközelebb áll mindig a másodi személyhez) s ez átmegy a harmadi személyre is, de nem tisztán, hanem mint látjuk *ön*, harmadszemélyi helyettessel. Mert hát az a *j* betű, mely parancsolót formál, másod személyt jelent? Soha biz az! hanem pusztán *parancsolót*, s ennek származékát foglalót.

184. Lám, hogy a törzsök harmad személy (megy, tesz) is el van ferdítve vagy be bundázva, mintha már *en* végzet nélkül meg sem állhatna. Igy a törzs harmad személy, de lehet azt többesbe is átvinni.

185. Mi legyen a törzs? ugy-e mint nálunk a harmad személy, vagy mint másutt a határzatlan mód, mindegy. A mi törzsünk nem tulajdi harmad személy, hanem ige, mely *határzatlanul* (infinitive) jelent valamit, tehát egy az infinitivussal, aminthogy nekünk is ugy tanítják, hogy határzatlan ige harmad személye a törzs. Ez jó, de igy jobb: a határzatlan ige nincs kötve személyhez, hanem minden személlyé átvihető a szükséges suffixumok által. És minthogy az igetörzs épen oly természetű mint az infinitif latinban s egyebütt, kivévén, hogy külsőleg egyszerűbb, a mi törzsünk is átmegy főnévi értelembe p. vár, zár, tár. Amare pulcrum est, e. h. Amare est res pulcra, magyarban: szeretni szép, vagy nem diákosan: szép a szeretet, *szép* a szerelem!

186. A másod személy *l* betűje (szeret-l-ek) nem ad-e okot némileg annak pártolására, hogy sziszegőkben *sz* helyett *l* legyen a jó végzet? p. olvas*ol*, olvas*sz* helyett?

187. Igen nagy hiba volt, mely a diák nyelv tanulásából maradt ránk, hogy a birragos szót mindig mással tettük viszonyba, s nem birtuk elhinni, vagy előbb felfogni, hogy ez iskolai tévedés. Már az igéknél oda értők mindig a tárgyat a határzott formához, p. *akarom (ezt vagy azt)*, de a neveknél soha; és azt hivők, hogy menvén rag az utolsó szóhoz, (p. Tokaj bor*a*), az elsőbül ment át ide az *a* e helyett Tokaj*é* bor, és tettünk hiányjelt semmi helyére. Vegyük egyszerűen, mint kell, az esetet, a közélet és nyelv adatait, s eligazodunk. Annyi igaz, hogy valahányszor ily rag áll név után, már azt mindig meg kellett előzni egy más szónak, minek az birtokaul vettetik. De hogy az közelebb áll vagy tovább, nem tesz semmit. És ha hiány-jelt teszünk példaul ide: Tokaj' bora, miért nem teszünk akkor is a *bora* elé, mikor igy irunk: Tokaj rut város, de bora jó. Ha pedig többesbe fordul át a szó, akkor tetszik ki a hiányjel képtelensége. Ugyanis ha kiteszem a birtokost p. házak fedelei, ekkor a *fedelei* után kellene hiányjelt tennem, mert belüle elmaradt egy *k*, minthogy magában áll fedel*eik*.

188. E szók után másod, harmad az *i* (és nem ik), mint határozó természetű, nem csinál egyebet, mint önállóvá teszi a különben függő rendezőket, és magában is állhat a szó, p. az első alispán volt itt és nem a másod*i*.

189. Tétova, két szó, mert a tova magában is áll; igy a *té* nem egyéb, mint erő kedveérti, vagy föstői ismétlés, mint ágbog, hand*a* band*a*. Tőle származik té-edez, t*é*vedez. Itt a *v* csak segitő közbeszurat. Mondatik *tél*(ez) *tuloz*, e helyett

imez ámoz. Itt a *tél* világosan egyreüt a *től*-lel. De lehet mondani *télez*, vagy tőlöz, mint tuloz. Igyféle szavakból még sok szót várhat irodalmunk.

190. Handa, harangue, handázni, haranguer.

191. A francia *banal* szóra a magyar *ház* gyökből fog csinálni jó szót, melyről jőnek *házit*, *házul*, stb. *Házeszmék*, vagy házi eszmék, pensées banales.

192. Mint elromlott: Hová mennek Nagyságtok? És hány van ilyen.

193. *Távolni:* távol lenni; *távoltában:* távollétében.

II. CIKKEK, BÍRÁLATOK

1. Magyar nyelv eredete

Néhai Keresztesi József kéziratából
kiadta Felapáthi Molnár Sándor stb.

A kiadónak előszavában kifejtett célja e régi (1799.-i) eredeti kézirat közrebocsátásában nem kevesebb vala, minthogy ez nyelvészeinknek az irodalom tengerén biztos kalauzul szolgáljon.

A kéziratnak eredeti cime: „*A bárkai (Noé-bárkai) nyelvből ágazott magyar nyelv, melynek eredetét, reguláit, ágazatait és ezek szerint némely nemzeteknek, főembereknek, familiáknak, helységeknek, hegyeknek, pogány isteneknek, vizeknek, mértékeknek stb. magyar eredetű és értelmű neveiket vizsgálja és mutogatja Keresztesy József, szalacsi predikátor.*" A tudós predikátor ur az érdemes és értelmes magyar olvasóhoz intézett előszavában kifejti iratának eredetét, segédeszközeit és célját. Eredete: téli unalmas esték rövidítése, eszközei: azon historikusok, kik nemzetünkről különösen vagy közönségesen a scythákról irtak; célja: nem az, hogy uj szókat faragjon, miktől irtózik s miket tartarus emeticus gyanánt használhat, hanem, hogy a régiekről megmutassa, micsoda gyökérről nőnek és az idők s betűk választásai által mennyifelé ágaztak.

Első fejezetében röviden értekezik a szerző a nyelvek eredetéről közönségesen, melyeket Noé bárkájából származtat; másodikban felhozva némely bárkai irók (ál, él, al, ak, ek, baj, daj, gep, is, kád, kel, leg, mas, mes, paj, pen, pir, pet, rep, tak, tap) példáit, melyek több nemzet nyelvében (noha egymással összeköttetésben nincsenek) közeljáró értelemben feltaláltatnak, s erről megismerhetők; harmadik fejezetében a magyar nyelvet a noé-bárkai primigenius nyelvből származottnak állítja, s haragszik azokra, kik azt más (nem anya, hanem egy azon bárkai testvér) nyelvből származtatják; a 4-ikben grammatikai, 5-ikben historiai jegyzések foglaltatnak; következő fejezetekben (VI–XIX) a Jász, Baranya, Nomás, Alánus, Hunnus, Atila, Chaba, Székely, Erdély, Hungarus, Magyar, Kun, Mátra, Anya, Asszony és Amazon nevekről értekezik szerző. XX-ik jegyzetben azt fejtegeti: minő isteneket tiszteltek eleink a pogányságban? (szerinte: Vesta vagy Isten, Jupiter vagy Jó, Apollo, Mars, Hercules, Bachus); a XXI-ikben némely vizek, a XXII-ikben némely mértékek neveit vizsgálja.

Mi az ilyen elmefuttatásoknak (mint szerző maga is szerényen nevezi munkáját) semmi gyakorlati hasznukat át nem láthatjuk s osztozunk a szerző azon véleményében, hogy hihetőleg kevesen lesznek, kik ily unalmas és a nemzeti boldogságot semmi tekintetben elő nem mozdító, s minthogy kimerítve s rendszerbe öntve nincsenek, tudományos szempontból sem nagybecsű „pepecselésekben"

gyönyörködnének. Azon kevesek azonban, kik ilyeseket méltányolni tudnak, sok adatot, sok merész származtatást, sok meglepő eszmét találnak e lapokon, s reájok nézve lehet azokban (mint szerző mondja) mind csodálkozás, mind gyönyörködtetés, mint azé, ki a Dunát látván, látja egyszersmind, micsoda vizek szakadnak belé, micsoda szigeteket alkot s mily kis forrásból származik. Mi, tenni valóink tömérdekségében, a hasznost keresve, jobban tudjuk méltányolni, ha ki a Dunát szabályozva s annak partjain illatos virágokat szed, mik a hasznos munka szárazságát édesítsék. Igen tudjuk mi a nyelvészet becsét méltányolni, mert hiszen ez készíti, gyúrja, tisztítja számunkra az anyagot, melynek segélyével a hasznost sikeresen előadni s a szépet bájosan és zengzetesen elénekelni lehessen: de azt kiadó velünk soha el nem hiteti, hogy e törekedés elmefuttatások, téli esték unalmában összeirva, nyelvészeinknek biztos kalauzul szolgáljanak. Elmefuttatások biz' ezek, s az elmefuttatás – elmefuttatás. És e könyv 4 ezüst huszason, házról házra árultatik.

2. Legujabb francia nyelvtan

kisebb magyar ifjak s nevelő intézetek számára stb. irta *Merényi Lipót*, pesti francia nyelvtanító, Budán a m. kir. egyetem betűivel 1845.

Kisebb tanulók számára méltán ajánlhatni ezen legujabb francia nyelvtant, mivel benne semmi sincs fölösleges, mi az emlékező erőt terhelné, vagy tévesztené, a tanítóra maradván a bővebb, élő szóvali magyarázat. Ohajtottunk volna egyet mégis, névszerint: szabatosabb magyarázatát a hangok kiejtésének. E következő tételek például: ai ugy olvastatik, mint a magyarban az e, nem áll, mivel: air, aise, plaisir, például felhozott szavakat nem mondja egyformán a francia, hanem elsőben az ai hang megfelel a palócos ee hangnak ebben: léptem, az az leeptem, az ais e szóban hosszu é, mint élet, harmadikban pedig igen finom rövid e, minő a borsodi e ezen szó végtagában: szerelem; és igy e három különböző kiejtést nem lehet egy szabály alá venni. Ilyen kiejtés tulajdoníttatik még az ei összetett hangzónak is ebben reine, királyné, peine, baj, veine, vérér; holott ez valamennyi szinte a palócos hosszu é-nek felel meg, mint feljebb mondám. Az ail és eil, il és oeil végzetek hangzása sincs jól adva a magyar ál, elj, ilj, ölj formákkal, mert Révay szerint, épen az a hang magyarban, mit a francia a travail, soleil, babil, cercueil szavak végén ejt, legjobban adatik az ly által; mit ő sonus emollitus, liquescensnek nevez; mondván a 72–73. lapokon: Sic pronunciant slavi nostri l suum, sic etiam Poloni. Ita et Galli proferunt l praeeuntibus ai, ei et oui: exgr. travail, soleil, brouillard. Neque hujus literae sonum genuine edunt, qui l cum j junctum, lj, pro exemplo pronunt.

A müszavakban sincs teljes szabatosság. A partitif (article) alig van helyesen fordítva részesülőnek, mert ez participe: jobb lett volna részletes, vagy osztó részadó, mivel az értelem ezt ajánlja. Mi a casust (cas) sem mondjuk esetnek, hanem ejtésnek; innen aztán declinaison – ejtegetés.

Szerző, mint látszik, Machat kedvelt tanszerét követte, s helyesen. A szabályok röviden advák, s utánok gyakorlatok nyomban, szómagyarázattal a beszéd

külön részein keresztül, számszerint 66. Ezután, a második részben jőnek a leggyakrabban előforduló rendhagyó igék, hajlítással együtt; olvasni való példák, majd egy kis szótár, legvégül pedig néhány közmondás, melyekben a magyarra tétel jó, de nem sajátos mindenütt, mert például ez a francia példabeszéd: ce qui vient par la flûte s' en va par le tambour igy lesz jól fordítva: ebül gyült szerzéknek ebül kell elveszni, noha szerző által másként adaték: lopott jószág lopva vész; mi szinte helyes.

E kevés mondani valóm volt, azon esetre, ha e kis könyv, mint remélhető, második kiadást érend, mit szivesen ohajtok.

3. Magyar nyelvtan

Első iskolások számára *irta Gondol Dániel.* Első füzet. Bécsben, özv. Straussné és Sommer betűivel 1845. IV és 88 l.

Második iskolások számára *irta Gondol Dániel.* Második füzet. Ugyanott és ugyanakkor. IV és 119 l. Mind a kettő egyenként 20 kr. e. pénzben.

Hogy nálunk a tanuló ifjuság általában véve sem a nemzeti nyelv ismeretében, sem a többi tudományokban nem tesz oly szép s alapos előhaladást, mint hasonló kor- és osztályban a külföldi ifjuság, annak oka, mi tagadás benne, részint tanitóink célszerű kiképeztetésének, részint, mi annak természetes következése, jó tankönyvek hiányában fekszik. Bővebben szólni egyikről sem szükséges. A tétel első részének igazságáról meggyőződhetik mindenki, ha valaha csak egy próbatételen is megjelenni nem restel; meggyőződött maga atyai indulatú kormányunk is, mely a mult szünnapok alatt több tanitó-egyedet küldött ki tapasztalás és ismeretszerzés végett a külföldre. Az állítás második részének valóságáról pedig senki sem fog kételkedni, ha tankönyveinket keresztülfutja; mert alig találand köztük egy-kettőt, melyben szerzője avatatlanságát először is a tartalom, jegyzék s azután minden lap s majdnem minden cikk világosan nem bizonyítaná.

Ezt én nem roszakaratu gáncs- vagy épen gunyképpen, hanem inkább azért mondom, hogy meggyőződve a mondottakról, ügyekezzünk egyrészről a tanítás mesterségében lehetőleg előrehaladni, másról jobb tankönyveket készíteni, olyanokat, melyek a tanítás jó modorában magoknak a már működő s rögtön tökéletesekké nem válható tanítóknak is valóságos vezérkönyvekül szolgáljanak, s mennyire lehet, egyik résznek készülethiányát, a másiknak hanyagságát is pótolják.

Ezeket előrebocsátván, igazi s annál nagyobb örömérzettel mutatom be a t.c. közönségnek Gondol Dániel ur magyar nyelvtanának két első füzetét, minthogy hiteles tudósítás után irhatom, miszerint szerző ur hasonló modorban irt szókötését is, szinte két füzetben a jövő év elején sajtó alá bocsájtandja; utóbb pedig egy szónoklat- és költészettant is szándékozik irni az ötödik és hatodik osztálybéli tanulók számára.

Örömérzetemben, ugy hiszem, minden hozzáértő fog osztozni, mihelyt e füzeteket átlapozta s önszemeivel meggyőződött annak valóságáról, mit szerző az első füzet előszavában mond: „Ezen füzetben előfordulnak a beszédnek minden

részei, de nem kimerítőleg. Az itt előadottak által csak arra törekedtem, hogy a tanuló ráismerjen a beszéd egyes részeire és azok ragaira vagy formáira, továbbá, hogy a második füzetben előfordulók megértésére ez mintegy kulcsul szolgáljon. Az előadási rendszert gyermeki elméhez mértem, t.i. először előadni minden tárgyból a könnyebbeket, azután a nehezebbeket, s igy mintegy elkészíteni őket a nehezebbek megértésére. Ezen nézetet ne tévessze el szem elől az, ki tán megbotránkoznék abban, hogy ugyanazon tárgy több helyen előfordul a két füzetben. Sőt ez a két füzet ismét olyan számítással van felfogva és kidolgozva, hogy a nemsokára következő szókötésnek alapja legyen, az egész hat iskolai folyamra tervezett magyar nyelvtannak pedig egy része. Nyelvünk felfogása módjában s e nyelvtan kidologázásában nem kötöttem magamat sem latin, sem német nyelvtanbeli elvekhez, mert a mi nyelvünk, mint eredeti, mint nem fióknyelv, eredeti, nem pedig kölcsönzött elveknek hódol".

Nem szándékom e tankönyvet birálni, sem kivonatokban ismertetni; aki azt ismerni akarja, olvassa át az egészet; s aki ezt teendi, ugy hiszem, nem fogja a ráfordított időt elveszettnek érzeni; hanem örülni fog, hogy – ha tanító – tanítványai kezébe oly könyvet adhat, milyent eddig nyelvtanaink között nem találhatott, s mely mind neki magának a tanítást, mind tanítványainak a tanulást igen megkönnyítheti.

Csak néhány szót fogok mondani szerző modoráról, s ezt is csak azért, hogy azokban, kik e jeles könyvecskéket még nem ismerik, annál nagyobb kivánságot gerjesszek, azt minél előbb megszerezni, olvasása által megismerni, s ha benne módjuk van, tanítványaiknak kézikönyvül kijelelni.

Tankönyvben első és legszükségesebb dolognak tartom a jó módot, mi alatt azt értem, hogy a tárgyaknak mind felosztása, mind előadása a gyermeki értelem s felfogási képességhez legyen mérve. A jelen tankönyv mind a kettőben kitűnőleg jeles. Az első füzetben a beszédrészek s nyelvtani szabályok közül csak a legszükségesbeket s csak azokat adja elő szerző, mit a kezdő értelme is felfoghat; a második füzetben, amellett, hogy az elsőben előadottak lényegesb részét ismétli, azt minden részeiben tökéletesen ki is egészíti, ugy, hogy a kettő tesz egy befejezett egészet, s az ifju, ki a második osztályt meghaladván, mind a két részt magáévá tette, a nyelvtan dogmatikai szabályaival tökéletesen fölkészülve lép át a szókötés tanulására. Ámbár pedig csak a két rész együtt tesz egy tökéletes nyelvtant, mindazáltal már az első rész is annyira bevezeti a gyermeket a nyelvtan lényegesb szabályainak ismeretébe, hogy azok nyomán már az első osztályban is gyakoroltathatik irásbeli feladásokban.

Előadása szerzőnek oly világos, rövid és szabatos, hogy jobbal aligha találkozhatunk tankönyveink összes tömegében. Nemcsak a szabályok előadása, de még az értelmezések, definiciók is oly könnyű értelműek, hogy azokhoz a kezdő gyermek is fáradság nélkül hozzáférhet. Példái pedig, melyekkel minden előadott szabályt felvilágosít, igen helyesen választvák.

Mi végre e nyelvtan dogmatikai részét illeti, referens őszintén vallja, hogy ennél jobbat még nem olvasott, és szerző e kis tankönyvben magát a nyelvtudományt is előbbre vitte. Nagy nyereség már az is, hogy szerző nyelvünket sajátságos szelleme szerint fogta fel s nem verte azt a nyugoti nyelvek grammatikáinak

kaptájára, hanem a nyelvszabályokat magából a nyelv természetéből származtatta. Hogy ennélfogva szerző elődeitől nemcsak a grammatikai modorban, hanem az alaktan több részeiben is eltért, igen természetes. De éppen ezen eltérések bizonyítják, hogy szerző magával s nyelvvel mindenütt tisztában volt, s nem különcködési viszketeg, hanem a nyelv mélyebb studiuma vezette őt a még nyomtalan, de felfogásunk szerint is egyedül jó utra. Újak szerző tanai, kivált az igék ragolásában; szerinte öt módja van a magyar igének: mutató, óhajtó, feltételes, kapcsoló és tárgyatlan; ideje pedig összesen csak nyolc: t.i. a mutató jelen, alig mult és mult, az óhajtó jövő és mult, a feltételes jövő, kapcsoló jövő s a tárgytalan mód határozatlan ideje. Egyebek közt: az *and, end* rag szerinte nem a mutató mód jövő idejét, hanem a feltételes mód egyetlen jövő idejét képezi, éspedig mint ezt szerző utószavában mind okokkal, mind régi iratokból merített példákkal bebizonyítá, igen helyesen. Hibás tehát azon tan, mely az *and, end*-et nem mód, hanem egyedül idő ragjának teszi, s miből aztán ilyenféle igeragozások származnak: váradnék, váradjuk, várandottam, váradandnám, váradandék és több efélék, mik mégis számos, nyelvünket nem értő, hirlapcikkíró által legújabb időben annyira felkapattak, s nyelvünket természetének ellenére oly divatosakká kezdenek válni, hogy sok nyelvrontó különös szépséget vél mondani, midőn e ragot keresztül-kasul minden mód idejével összeköti s ilyformán beszél: ha korteseinknek több boruk leendett, ugy a mi jelöltünk nyerendette volna el az alispánságot; nyugodtan nézendenénk a jövő elébe, ha a gondviselés bő aratással áldandotta volna meg hazánkat stb. Nem kevésbé helyesen s világosan fejteget szerző egy más szabályt is, melyet eddig egy nyelvtanban sem olvastam határozottan s jól megfejtve azt, t.i. mely szerint a birtoknév a harmadik személyragot k betűvel veszi föl. Olvassák meg ezt azok, kik p.o. igy beszélnek: a fáknak sűrű lombjaik szélben suhognak; a polgárok házaikra adót vetettek stb. stb.

Még egyszer: Gondol ur e nyelvtanánál jobb tankönyvet egész irodalmunkban nem ismerek; s meg vagyok győződve, hogy köszönetet mondand e figyelmeztetésért minden buzgó tanító, ha általa jut e jeles tankönyv ismeretére.

4. Robertson nyelvtanitási módszere

(Olvastatott az academia nyelvtudományi szakülésében mart. 30. 1846.)

Azon tisztelt férfiu, kitől, mint feltalálójától, az említett módszer neveztetik, él, s az angol nyelv tanításával foglalkozik Párisban. Én magam is több hónapig valék tanítványa, s igy e módszer felől, alkalmazásáról gyakorlatilag vehettem illő tudomást, elhallgatva, hogy magyar nyelvből órákat adtam ugyanott e módszer nyomain. A tisztelt nyelvtanító, érezvén azt az irgalmatlan nehézséget, mely francia előtt áll, ha angolul akar tanulni, sok mindenkép forgatá rendszerét s végre husz esztendei folytonos gyakorlat után abban állapodott meg, hogy legbiztosabb nyelvtanítási mód az, melyben semmi sem hagyatik a véletlenre; melyben az emlékezet, az itélet és minden, a nyelvtanulásba befolyó tehetségek szabályos és okszerű modorban egymás segítségére legyenek, hol minden lecke az előbbeniből következzék.

Én, ki még ma is többre becsülök egy jó nyelvtant, mint egy egész corpus jurist, nem tartom fölösnek a mai grammatikák mellett figyelmeztetni nyelvtanítóinkat e módszerre. Párisban ez igen nagyon el van terjedve, több magány tanító által elfogadva s körülbelől ötven intézetnél behozva; Párison kivül pedig negyvenegy városban gyakoroltatik, ide nem számítva az európai több fővárosokat, hol egy-kettő kivételével, az eddigi módszerek és pedig a siker után, és értők bizonysága szerint, nem igaztalanul.

Robertson ur intézetében 14 nyelv taníttatik rajta s e tizennégy között ott áll a *magyar* is. Szerinte készített nyelvtanokat bir a francia, olasz, spanyol, német, latin nyelv, hogy az angolt ne mondjam, melyre a legelső nyelvtan készíttetett. Az a sok lárma, melyet nem rég nyelvtanokról épen oly bőséggel hallottunk, mint daguerreotypről, mily könnyen tanítják meg a nyelvet mester nélkül, a charlatánok lármája volt, alkalmat reá kétségkivül Robertson ur módszerének nyilvánossá tétele szolgáltatott.

Azonban e módszer, ha könnyebben boldogulhatni is általa mester nélkül, mint egyéb ismert módszerekben, ily vad és képtelen előnyt soha nem igényelt. Mivoltáról itélhet az olvasó következők után:

Ezen módszer *gyakorlati*, azaz, mindjárt, első leckén a tanítvány olvas és fordít egyik nyelvből a másikba; hallása gyakoroltatik, a hozzá intézett kérdésekre felel azon nyelven, melyet tanul, az első lecke szavaiból, és megfordítva.

Ekkor jő az *elemzés*. Minden szó, melyet hall a tanítvány, előtte apróságig elemeztetik. Megtudja annak eredetét: kölcsönzött-e vagy nem? képzését, ragait (magyarban), viszonyát, a szókötés szabályait, igy a nyelv theoriáját, vagy az elveket, még pedig mind eddigi tanulásának eredményét, mi sokkal jobb, mintha velök kezdetnék a tanítás.

Az által, hogy a tanító csak oly szavak fűzését kivánja, melyek már megvannak az első, vagy elsőbbi leckékben, nélkülözhetővé lesz a szótár; s az itéletnek csak oly fogalmakkal van baja, melyekre már tud szót az emlékezet.

És ennyi az egész, mit elvileg e módszerről mondhatunk. Alkalmazása függ a tanítótól. Robertson ur, ha nem volna szüksége az angol betűk hangoztatását jelentő jegyekre, – mi neki fölötte sok bajba kerül, azaz, ha egyik nyelvben épen ugy olvastatnék a betű, mint a másikban, talán soha sem fogott volna ily módszert alkotni, mert a szabályokat csak megtanulja kiki, de a kiejtés – ez a legnehezebb. E végett módszere bizonyos jegyeket használ, nevezetesen számokat, melyek olvasókönyvébe a különböző kiejtésű betűk vagy szótagok fölé nyomtatvák. Ha már mi tanítnók a magyar nyelvet például németnek: a német *sch* hangoztatását neveznők talán 3-nak, és ez a 3-mas szám, míg szükségnek látszanék, mindig fölötte állna a magyar s-nek, hogy örökké figyelmeztetve legyen a tanítvány annak ugy olvasására, mint az *sch*. Például: Társaság = Társchaschág.

Azonban ez mind holt marad, ha nincs mellette élő szó. Innen a módszer megkívánja, hogy a tanulandó szöveg maga a tanító által olvastassék fel először, halkan, tisztán, eleven hangnyomattal, miért a tanitványtól soha sem kivántatik az elsőbb leckék alatt, hogy előre tanuljon, mert hamis utra tévedhet, követeltetik ellenben, hogy a mondottakat ne felejtse.

És ez igen fontos a gyakorlatban, mert ha például nem arra készülne is a tanítvány, mint ejtse ki a szót, hanem arra, mi a jelentése: ez lehetlen a nélkül,

hogy a szót magában ki ne mondja, és hogy tökéletlenül hamarább fogja kiejteni, mint nem, nagyon valószinű.

Mikor az olvasás könnyen foly már, következik a szórul szóra fordítás, mennyiben minden szónak alá van irva jelentése. Példaul:

Beszélik, hogy Mahmud Szultán örök hadak által künn . . .
Sprechen, dasz ewige Kriege durch drauszen . . .

és zsarnoklatával otthon, ősei tartományait rom-
und Tyrannei seiner mit zu Hause Ahnen Besitzungen ihre Schutt

és pusztulással tölté vala, és igen sok embert megölt
und Verwüstung mit erfüllte war und sehr viel Mensch hat getödtet

a persa birodalomban.
dem persisch Reich in.

Ezen gyakorlat azt mutatja ki, mint állnak egymáshoz a szavak a tanulandó nyelvben, mint egyez vagy nem a két nyelv szórende, s a tanítvány előre figyelmessé lesz a két nyelv sajátságaira, s felhívatik, hogy a szórul szóra adott fordítást maga nyelvén javítsa s mondja fel; miből megtetszik, ha érti-e igazán mind azt, amit átaltesz, mind a maga nyelvét; mert meg kell jegyeznem, hogy a Robertsoni módszer egyedül azoknak való, kik valamely (született) nyelvet s grammatikai általános szabályokat ismernek már.

Meghányva vetve fordítással a leckét, a tanító tiszte szakaszonként felmondani azt, mit a tanítvány maga nyelvén tüstént fordítson utána, példaul:

Tanító:	*Tanítvány:*
Beszélik,	Man sagt,
Hogy Mahmud szultán,	Dass der Sultan Mahmud
Örök hadak által	Durch ewige Kriege
Künn	Im Auslande stb.

És megfordítva, mikor németül a tanító, magyarul pedig a tanítvány mondja ugyanazt. Hogy e gyakorlat igen jó, mert mindig ajkon forgatja a szókat, s élővé teszi a betűket, világos, de elvégre unalmas; azért a tanító kezdjen más módot, mi végre jó lesz az ismert szavakból kérdéseket tennie németül, mire a tanítvány feleljen magyarul, nevezetesen:

Tanító:	*Tanítvány:*
Was war der Titel von Mahmud?	Szultán.
Wer war der Sultan?	Mahmud.
Mit was (durch was) hat er so viel etc.?	Örök hadai által . . .
Was hat er mit Schutt und Verwüstung erfüllt?	Ősei tartományait.
Wo hat er mit Schutt die Besitzungen seiner Vorväter erfüllt?	Otthon . . .

Mit was hat er die Besitzungen (Provinzen) seiner Vorväter erfüllt?	Rom- és pusztulással.

Hogy a tanuló kedve ne lankadjon, ezentul ismét uj alakot ölt a lecke; s föltevén, mint kell, hogy az eddigi próbák által az első gyakorlat minden szavaival megismerkedett a tanítvány, belőlök teljesen uj szólásmódok formáltatnak, ily formán:

Beszélik, hogy Mahmud szultán otthon vala.	Man sagt, dasz der Sultan Mahmud zu Hause war.
Beszélik, hogy Mahmud szultán örök hadakban vala. stb.	

Az ekkép alkotott phrasisokkal a lecke gyakorlatilag kimeríttetvén, a tanítvány észreveszi mindjárt az első óra sikerét; s most már bátran jöhet a sor a valódilag elméleti részére a leckének, hol minden szó eredete, viszonya, képzése felvilágosíttatik. Például: *Beszélik:* jelentő mód, többes harmad személy; fenhangú ige; gyöke: *beszél*, mely a kihalt *besze* gyökből származik. *Hadak.* Többes, első ejtés, egyesben *had.* Itt a *k* teszi a többest. Megmagyarázni: miért járul a *k* egy önhangzóval a gyökhöz. Igy sorba minden szót.

Az egyes szavaknak ily elemzése után mi jöhetne már, mint az, mi syntacticailag fontos? Azért világba tétetik a tanítvány előtt az efféle sajátság: *Beszélik*, man sagt és nem: *Sprechen; örök hadak által*, Durch ewige Kriege; tehát egészen más renddel, mint a németben stb.

Vége levén az első leckének, föl levén minden egyes szó világosítva, a második leckét is akkép olvassa, magyarázza a tanító, mint az elsőt; s az egymásután kifejtett szabályok szerint annyival több szót és szókötést hoz gyakorlatba, mennél több a lecke. Robertson ur a tizedik leckeig rendesen az elsőtül ismétli tanítását, és a mint szaporodnak az órák a tizen tul, ugy kezdi ő az ismétlést a második, harmadik stb. leckéken, s ezen szoros egybefüggesztés által eszközli azt, hogy a tanítványnak nem lehet felejteni, ha ugyan készakarva nem.

Mikor husz lecke ekkép ki van merítve, a tanítás egészen uj mezőre megy át. Gyakorlatai ugyanis mindeddig akkép választvák, hogy a husz leckében a közbeszéd szokott formulái, állító vagy tagadó szórende, a nyelv minden részei (név, ige sat.), a segédigék, idők és személyek, számok és módok előfordulnak. Ekkor a magyarázatot körülirások s minden ismert szavak lehető használatával azon nyelven intézi, melyet tanít. Azaz: magyar nyelvmester a 20-dik lecke után már nem németül magyaráz, hanem magyarul; s ekkép a gyakorlat, mondhatni, *másod* fokra van emelve, s a tanítvány valami ésszerű mechanizmussal oda vive, hogy a nyelvet beszélni kezdi. Itt végtelen sok függ a tanító ügyességétől, mert ha nem ismeri, sőt gyökerestül, a tanítandó nyelvet, szorgalma hiába való. És ez igen természetes. Mert valamely nyelvnek csak középszerű megtanulása is nem pusztán az emlékezet és ítélő tehetség előkészítését kívánja meg, hanem előkészítését mintegy a vérnek és hajlamoknak is, hogy a tudományt ne csak tudjuk, hanem érezzük is; ily nagy munkára pedig csak az képes, ki olyat tanít, mire született.

Robertson ur és társai óráit Párisban – mint érintém – fölserdült ifjuktól kezdve öreg emberek és hölgyek is járják. A francia nem szégyel iskolába menni, és felelni, mint gyerek, a tanító megszólítására. Láttam példát, hogy az apa együtt járt fiával, egymás mellett ültek, s egymásnak még sugtak is, hogy kisegítsék egymást. Nálunk talán az iparegylet magyar leckéin lehetne e módszert gyakorolni, és azon magán tanítóknál, kik nevelő intézeteket tartnak. Párisban az egyetem e módszeren tanítja az olasz nyelvet.

Ha egyszer idegen ajku honosink valóban magok is örömmel fordulnának a magyar nyelv tanulásához, és nem pusztán gyermekeikre hagynák az általok elmulasztott szent kötelességet, egy ily nyelvtan megtenné a maga hatását, de addig sem volna vesztett fáradság egy Robertsoni grammatikának készítése.*

5. A magyar nyelv rendszere**

Közre bocsátá a magyar tud. társ. XII. 374. l. Budán 1846. Ára 1 ft. 30 kr.

Jelen munka előszavában ez áll: „Győzzön, ami jobb. Örömmel elváratnak tehát az értők észrevételei, s újabb kiadások alkalmával, amennyiben meggyőzők lesznek, mindenkor tekintetbe fognak vétetni". Vizsgálódván azonban nem csak e szerény és az elfogultságnak minden árnyékától ment nyilatkozat hiteti el, hogy az alább következő észrevételek nem fognak tőle rosz néven vétetni: hanem azon meggyőződés is, hogy bírálat által a munka soha sem veszt; mert ha alaposak az észrevételek, nyer a tudomány, ha pedig alaptalanok, az igazság elevenebb színben tűnik fel mellettök.

Az első rész, mely a betűtant foglalja magába, a felvett tárgyat ugy kimeríti, hogy ennek áttanulása után, nem igen marad kétség az olvasó lelkében, mely szét nem oszolhatott volna. A második részben a szóalkotás tárgyaltatik; a képzők, az a fáradsággal határos mező, melyen még eddig legtöbb nyelvész küzdött, kevesen megállható eredménnyel, de annál többen tévutakra tántorodva, honnan igaz ösvényt vágni erejöket meghaladá. – Itt a képzők oly bőven vannak adva, mint még eddig sehol, de minden filozófiai rendszer nélkül, ami e különben oly szükséges és nyelvünkben fontos tannak praktikus használatát végetlenül nehezíti. Ugyanis aképpen következnek egymás után, mint az *abc* betűi; az *abc*-ben pedig a vizsgáló nem lát semmi logikai rendszert: mert a *v* szintoly joggal lehetne első betű, mint az *a*. Az igaz, hogy nehéz, majdnem lehetlen a képzőket olyan organicus rendszerbe önteni, hogy a második rész az elsőbül fejlődjék ki szükségesképen, ezekből a harmadik, és igy tovább; de ugy tán mégis lehetett volna segíteni a

* Alig találhatnánk erre alkalmatosabb s tapasztalás által avatottabb férfiut a jeles értekező urnál. [Szerk.]

** A cimzett munka oly kedvező pártfogásra találván, hogy második kiadásáról kell gondoskodni, már eddig is; idején véljük az észrevételeket közölni, remélve, hogy az illetők hasznokat veendik. [*Szerk.*]

dolgon némileg, ha az első részben a főnevek képzői vétettek volna tárgyalás alá, azután a mellékneveké, továbbá az igéké, végre az igehatározóké stb.; holott itt ugyanazon képző alatt fordul elő főnév is, melléknév is, ige is.

Továbbá némelyekről, különösen melyekkel a nyelv eredeti szépségéhez nem értő ujságon kapkodók mostanában igen visszaélnek, felállított elveket és szabályokat, melyekre az okulni kivánó járatlanoknak épen szükségök volna, nem igen találunk. A 221. lapon ugyanis az *and, end* ragról ez áll: „a jövő időnek ujabb ragozását elannyira nem kívánnók általános divatúvá tenni, hogy inkább többször a nyelv rövidségét sértőnek is véljük, mivel mind ezen ragozási formákat legtöbbször értelemtévesztés nélkül rövidebben is kifejezhetjük". V.[izsgáló] ezt és az ehhez hasonló észrevételeket nem hogy nyelvtani szabálynak nem tekinti, de még egyenes magyar beszédnek sem tartja. Itt azt vártuk, azt szerettük volna, h vitatás alá vonatik, hogy ezen formák: *esendém, esendettem, esendném, esendjem* stb. helyesek-e vagy nem; s ha helyesek, micsoda körülmények közt használtatnak szükségesképpen, s miként élnek vele vissza némelyek tudatlanságból, nyelvünk szépségének nem csekély rontására: ha pedig egyátalában helytelenek, s nem fordul elő körülmény, hol elkerülhetlen szükség volna rájok, ugy kellett volna őket szóba hozni, mint követésre nem méltó idétlen formákat.

Ehhez hasonló mondatik az *ú* képzőről is a 42. lapon, eképpen: *i* járul névutókhoz és ragokhoz a „*való*" kikerülése végett; de kivált az utóbbival óvatosan kell élni: *alatti, házhozi, kertbeni.* Ebből ismét nem lehet megtanulni, hogy az *i* képzőnek hol van helye és hol nincs, s hol lehet és kell a *való*val felcserélni, és hol nem. A fennebb említett rag megvitatásába nem ereszkedünk, mert annak kifejtése a mondatoknak itt nem adható hosszas elemzésével és magyarázatával jár; de az *i* képzőrül előadja vizsgáló röviden nézeteit.

Figyelmeztetésül megemlítvén, hogy az *i*, miképpen a *való* is, azon nevet, melyhez kapcsoltatnak, melléknévvé változtatják, p. o. rajnai bor, bécsi kalmár, multkori beszélgetésünk stb., legelőször is azt mondjuk, hogy ezen formák: házhozi, kertbeni, szőrbüli, másokróli stb. éktelenségök mellett szükségtelenek is. Annyi igaz, hogy a *való*t fel lehet cserélni *i*-vel, de nem mindenütt. Azonban nézzünk példákat, ezek leginkább utba fognak bennünket igazítani: *istenben való bizalom; nadrágnak való posztó; épülethez való fa; könyvekre való pénz; kocsis torokba való bor; Budáról való bor; Bécsből való kereskedő; aranyból való óra; farkasról való mese; cifra beszéd hegedűszó, csak fülnek, nem szájnak való* stb. – Most ha megkérdeznők azon írókat, kik a *való* ellen irtó háborút kezdettek irodalmunkban, hogy elősorolt példák közül melyikben lehet helye az *i*-nek: bizonyosan igy szólanának: *istenbeni bizalom, épülethezi fa, farkasróli mese* stb. ezek helyesek; de azt már ők is kénytelenek megvallani, hogy a következők nevetséggel határosak: *könyvekrei pénz; kocsis torokbai bor; aranyból óra; cifra beszéd hegedűszó, csak fülneki, nem szájnaki* stb. – Továbbá ha azt kérdenők, mi az oka ezen kiáltó eltérésnek, holott a két forma egymáshoz mind belsőleg, mind külsőleg, azaz mind jelentményben, mind szerkezetben tökéletesen hasonló, nem tudhatni, mit fognának rá felelni. Ugyanis 1. Az *i* mind a két esetben melléknévi jelentményt tulajdonít a főnévnek, mert a kérdést igy tehetjük: milyen bizalom? istenbeni; milyen posztó? nadrágnaki stb. – 2. Mind a két esetben a szerkezet ugyanazon

törvény szerint történik, ti. első helyen áll a törzsökszó, másodikon a névrag, harmadikon a képző, p. o. is-ten-ben-i, nadrág-nak-i, stb. — Ezekből tehát azt következhetni, hogy bizonyos nyelvforma ha megállhat a benne uralkodó törvények szerint, akkor minden hozzá hasonló és rokon formának is meg kell állani ugyanazon törvény szerint, amit azonban a szó alatti formákról senki sem állíthat.

Most már szabályokat kellene adnunk az *i* és *való* kezeléséről, de még előbb megemlítjük azon törvényt, melyet nyelvünk a szóalkotás szerkezete körött mindenütt szigorú következetességgel követ, ami ebből áll: első a törzsök, második a képző, harmadik a rag; még pedig a ragoknál a személyrag mindig megelőzi a névragot; igékben pedig az időrag a személyragot, p. o. *egész-ség-em-nek*, nem pedig: *egész-emség-nek*, vagy *egész-nek-emség*, stb. továbbá: *tan-ít-ott-am*, nem pedig: *tan-ott-am-ít*, vagy *tan-am-ott-ít*, szóval a képző mindig megelőzi a ragot, de a rag a képzőt soha sem; és így ezen formák: pestrei, istenbeni, stb. látni való, hogy a szerkezetnek ezen kivételt nem tűrő törvényét is felforgatnák.

Itt e következő kérdések adják elő magokat:

1. Fel lehet-e a *való*-t *i*-vel cserélni?

A *való*-t fel lehet cserélni *i*-vel: a) ha a melléknévvé változtatandó főnév helyet jelent ezen kérdésre: *honnan?* p. o. *budai bor*, *bécsi kalmár*, *somlai szüret* stb. b) Mindazon igehatározóknál, melyek időt jelentenek, p. o. *multkori találkozásunk*. *A mai tanácsülés zajos volt* stb. c) Mind azon névhatározóknál, melyek ezen kérdésre felelnek: hol? honnan? ha személyrag nélkül állanak, p. o. *föld alatti üreg*, *a város körüli erdő*, stb. Jóllehet nem tartjuk fölöslegesnek megjegyezni, hogy a helységneveknél, ezen kérdésre *hol*, még a névhatározó használata sincs szokásban, p. o. *Duna Szekcső*, *Balaton Füred*, stb. e helyett: *Duna melletti Szekcső*, *Balaton melletti Füred*.

2. Hol szükségtelen a *való?* a) A *való* szükségtelen mindazon főneveknél, melyek már magokban véve birnak melléknév jelentményével, p. o. *arany óra*, *ezüst kanál*, *szőr ruha*, *aszu bor*, nem pedig: *aranyból való óra*, s annál kevésbé: *aranyból óra*, *aszubóli bor*, stb. b) Szükségtelen minden névragos név mellett, különösen ha a világosítandó főnév törzsöke ige, mert igy benne mint igétől származott névben, a *van* már ott lappang; p. o. *bizalom istenben*. *Ragaszkodás szüleikhez*. *Felhivás adakozásra*, stb. nem pedig: *Istenbeni bizalom; adakozásrai felhívás*, stb.

3. Hol szükséges a *való?* — A *való* szükséges mindazon névragos főnevek mellett, melyekre melléknév jelentménye van ruházva, és valami célnak vagy rendeltetésnek felelnek meg, p. o. *Nadrágnak való posztó*. *Épülethez való fa*. *Kocsis torokba való bor* stb. Különösen ha a világosítandó főnév elmarad, mert ekkor a *való* a vele kapcsolatban álló névvel együtt főnévnek tekinthető, p. o. *A kocsis jó borra valót kapott*. *Az alattvalók feltámadtak fejedelmök ellen*. *Fülbe való*, *szépeink számára*.

Ezeket tartottuk itt megemlítendőknek az *i* és *való* kezeléséről; s a kifejtett okoknál fogva ezen mostanában felkapott formákat: *másokhozi*, *falubani*, *adakozásrai* stb. mivel a szóalkotás szerkezetének törvényével is homlok egyenest ellenkeznek, ha szintoly kellemesen hangzók volnának is, mint amennyire fülsértők, épeknek és megállhatóknak egyáltalában nem találhatni.

A *tat*, *tet* és *at*, *et* igeképzők a 93–94. lapon tárgyaltatnak, s összesen tizenegy szabály adatik rólok, melyek közűl csak ezen egy ellen nem lehet kifogást tenni: „Minden két vagy több tagu ige *tat*, *tet* képzőt vesz fel"; az itt következő pedig: „kétséget nem szenved, hogy mindazon igék, melyek szabály szerint *at*, *et*-tel képezik miveltetőjöket, cselekvőkké lesznek, midőn *tat*, *tet* képzőt vesznek fel", éppen nem állja ki a kísérletet, jóllehet oly eldöntő hangon van kiejtve, mintha igazságát még csak kétségbe sem lehetne vonni.

Azt ugyanis tagadni nem lehet, hogy e következő igék: *fog*, *ver*, *űz*, *főz*, *fúr* stb. *at*, *et* képzővel miveltetők, p. o. *fogat*, *veret*, *főzet*, *fúrat* stb.; de az már nem áll, hogy *tat*, *tet* képzővel cselekvők volnának, p. o. *vertet*, *űztet*, *fogtat* stb.; a felhozott szabály pedig ezt tanítja. Szóval: az érintett szabályokból ezen képzőknek sem kezelésével, sem természetével tisztába jőni nem igen lehet, mit egyrészt az igék nem egészen helyes magyarázatának is tulajdonítunk. Itt tehát előbb elmondjuk észrevételinket az igékről, s akkor majd visszatérhetünk a szó alatti képzőkre.

A 186–187. lapon az igéknek öt neme adatik elő, t.i. *cselekvő*, mely háromféle, t.i. *átható*, *benható* és *miveltető*, ezeken kivül *szenvedő* és *középige*. A cselekvő igék értelmezése (definiciója) oly széles, hogy nincs ige, melyet alája nem lehetne vonni. Ekképen hangzik: „a cselekvő ige az alanynak határozott vagy határozatlan tárgyesetre kiható, vagy magában kihatlanul működő munkásságát jelenti; p. o. *ir*, *vár*, *nyer*, *ver*, *néz*, *kér*, *jár*, *kel*, *áll*, *ered*, *támad*, *épül* stb." Ha az *épül*, *kel*, *ered*, cselekvő ige, akkor nincs ige, melyet az iménti definició értelmében cselekvőnek ne lehetne nevezni; azaz csak azt akarjuk mondani, hogy az igék imént említett osztályzata, bizonyos tekintetben, kevesebb mint kellene. Hogy ezt bebizonyíthassuk, kérünk az itt következők iránt figyelmet:

Az ige nem általános vagy mellék fogalom, mint a nevek, hanem összetett; mert személyt foglal magába és azon működést vagy munkálódást, mely a személyből kifejlik. A személyt, mely a munkásság forrása, nevezzük alanynak vagy subjectumnak, az igét pedig állítmánynak vagy praedicatumnak. Itt két eset adhatja magá elő:

1. A subjectumból a működés nem hat ki, hanem benne megmarad; p. o. *Péter gondolkozik; szél támad* stb. Az ilyen igékből alkotott mondatok állanak subjectumból és praedicatumból, s ezeket, ezen természetöknél fogva *benmaradóknak* (intransitiva) vagy mint az érdeklett munkában is előfordul, *benhatóknak* nevezhetni.

2. A subjectumból a működés kihat, p. o. *Jézus tanította az embereket.* Az ilyen igékből alkotott mondatok állanak subjectumból, praedicatumból és objectumból, ezeket, mivel mellettök tárgy is van, ezen természetöknél fogva *kihatóknak* (transitiva) nevezhetni.

Több főneme az igéknek, vizsgáló véleménye szerint, nem fordul elő; mert minden egyéb névvel megnevezetteket e kettőre lehet szorítani. A munkásság, melynek képviselőik, e két sarkon fordul meg; de azon árnyéklatoknál fogva, melyeket a mondatban fenforgó körülményektől nyernek, s melyeket képzőkkel fejezünk ki, tömérdekféle színben tűnnek fel; s ha ezen árnyéklatok után akarnók őket osztályozni és elnevezni: akkor nem az academiától felhozott öt forma nem

lesz elég, de még azon harminchat sem, melyekről Fogarasi a „Magyar nyelv szellemé"-ben értekezik.*

Azt azonban meg kell vallani, hogy a benmaradó és kiható igék közt szorosan elválasztó határt vonni lehetetlen. Egymásba ugyanis átvágók; s jóllehet vannak tisztán benmaradó és tisztán kiható igéink, de vannak olyanok is, melyeket benmaradóknak is vehetünk, kihatónak is, amint a fenforgó gondolat kívánja p. o. *A szónok beszél; a szónok fontos dolgokat beszél*, az előbbi példában benmaradónak vehetjük, az utóbbiban kihatónak. S az ilyen igéket, minthogy a benmaradók és kihatók közt kapcsul szolgálnak, *középigéknek* nevezhetnők.

Ezek nyomán az igéket tovább osztályozni ekképen lehetne:

I. *Benmaradók*, melyek 1. Tiszta benmaradók, t.i. eredeti jelentményöknél fogva benmaradók; p.o. *kel, ered, ég, gyúlad* stb. 2. Módosított benmaradók, melyek képzők által lesznek benmaradókká, hova tartoznak: a) azok, hol név a törzsök; p.o. *épül, javul, képül*, b) hol benmaradó ige a törzsök; p.o. *romladozik, iddogál, mendegél* stb. c) hol kiható ige a törzsök; p.o. *zárkózik, vágtat.*

II. *Kihatók*, melyek 1. Tiszta kihatók, melyek eredeti jelentményöknél fogva kihatók; p.o. *fog, ver, üt, vág, hoz* stb. 2. Módosított kihatók, melyek többféleképpen származnak: a) Összetétel által, még pedig α) hol a törzsök benmaradó ige; p.o. *megtámad, kiáll* stb. β) hol a törzsök kiható ige; p.o. *megver, levág*, b) Képzők által, ami többféleképpen történik: α) hol a törzsök név; p.o. *épít, készít, hírlel*, β) hol a törzsök ige; p.o. *kelt, hízlal, izgat* stb.

Ezeket előre bocsátva, elmondjuk, miként tartottuk volna előadandóknak a szabályokat a *tat, tet* és *at, et* képzőkrül. De lássuk előbb azon szabályokat, melyek e képzők tulajdonságát, vagyis belső mivoltát tárgyazzák; azután azokat, melyek kezelésökre vagyis technicájokra tartoznak.

Legelőször is jegyezzük meg, hogy a *t* képző kiható igét alkot, mert különben nem lenne közte és az objectum között semmi összhang. Ezen általános szabály alól azonban, a szó alatti képzőkre nézve, e következő néhány igét: *vágtat, löktet*, vagy *lüktet, csörtet, üget, baktat* kivételnek lehet tekintenünk; mert hozzájok hasonló több nem igen fordul elő.

A többiek különben e következő szabályok alá vonhatók: A szó alatti képzők kiható igét alkotnak, a) ha a törzsök, magában véve, jelentmény nélküli szó; p.o. *kutat, fitat, kontat, iktat, avat, mutat, tettet, ugat.* b) ha a törzsök név; p.o. *oktat, büntet, késztet, fartat*, c) ha a törzsök benmaradó ige; p.o. *áztat, biztat, fektet, szüntet, ültet, pörget, esket, nyugtat, rugtat, futtat, nyomtat, buktat, jártat, hánytat* stb. d) Ha kiható ige a törzsök, e képző által kettős kihatóvá lesznek, s az ilyen igékbül alakult mondatokban az állítmányhoz is van csatolva személynév, mely subiectummá lesz, ha az ige egyszerű kihatóra reducáltatik. E képző tehát kiható igéhez két esetben kapcsoltatik: α) ha az obiectumot subiectummá tesszük, ezt pedig a praedicatumhoz kapcsoljuk; p.o. *A hajdú veri a rabot*, lesz: *a rab veretik a hajdútól. Őt magyar anya szülte*, lesz: *Ő magyar anyától született.* β) Ha a subiectu-

* Nem még a Nyíri tudományok összeségében száznál is többre tett igeformák száma sem. *Szerk.*

mot a praedicatumhoz kapcsoljuk, s helyette más nevet teszünk subiectummá, de nem az obiectumot: p.o. *A főbíró vereti a rabot hajdujával. A basa felgyujtatta a várost katonáival* stb.

Az academia az utóbbi igéket *miveltetőknek* nevezi, az előbbieket *szenvedőknek*. A *miveltető* elnevezés ellen nemigen lehet kifogás, de a *szenvedő* ellen igen. Ő ezen elnevezésre azon elvből indul ki, hogy itt „az alanynak küloktól származott kényszerülése" forog fen; jóllehet ezen kényszerülés vagy szenvedés az ige jelentményében fekszik, nem pedig a képzőében. Igaz, hogy aki *veretik, gyötretik* vagy rabságra *hurcoltatik* stb., az szenved; de aki kedve szerinti hivatalra *emeltetik*, vagy rabságból *kiszabadíttatik*, vagy súlyos betegségből *meggyógyíttatik* stb., arról nemigen lehet mondani, hogy szenvedne, vagy kényszerített állapotban volna; pedig ezen igéknél is ugyanazok a képzők.

E képzők természetét vagyis belső tulajdonságát az előadott szabályok alá vonhatni; most nézzük azokat, melyek kezelésöket vagyis technicájokat illetik, 1. *at, et* képzőt vesznek fel: a) minden egy tagu kiható igék, (kivévén a *t* betűn végződőket); p.o. *fonat, csapat, veret, füzet, főzet, nyomat, rugat, fogat* stb. b) minden két mássalhangzón végződő törzsök, akár név, akár ige, hová a hangugratás által megrövidültek is tartoznak; p.o. *esket, vallat, tiprat, pörget, mondat, kezdet, ringat.* 2. *tat, tet* képzőt vesz fel: a) minden több tagu ige; p.o. *öntöztet, csináltat, poroztat, taníttat, változtat* stb. b) minden *t* betűn végződő egy tagu ige; p.o. *juttat, futtat, üttet, füttet, nyittat, tettet* stb. c) minden hangzón végződő törzsök; p.o. *fitat, kutat, bútat, fútat, vitat, nőtet;* jóllehet némelyekben az első *t* vagy átváltozik *v*-re és *k*-ra; p.o. *ríkat, síkat, szivat, rovat, szövet, vítat*, vagy pedig e betűk, mint lappangók, a ragozás alkalmával ismét érvényesek lesznek, s ekkor a fennebbi szabály alá sorozandók. E szabály alá veszi még vizsgáló e következő igéket is: *tesz, vesz, visz, hisz, eszik, iszik*, az *sz* betűt csak gyökpótlónak tekintvén, melyek helyett a ragozás alatt más szúratik közbe, s így lesz belőlök: *tetet, vetet, hitet, etet, itat.* d) minden egy tagú benmaradó ige; p.o. *csusztat, usztat, szüntet, altat, nyugtat, léptet, biztat, koptat, gyóntat, áztat, szöktet* stb.

E következő igék: *rug, vág, lök, nyom, jár, von, szopik, un, törik, csap, csip* a szó alatti képzőket mind a két alakban felveszik, mert mind benmaradó, mind kiható értelemben előfordulnak, csakhogy ha *at, et* járul hozzájok, akkor az 1. a. szabály értelmében kihatóknak tekintendők; ha pedig *tat, tet* a 2. d. szabály értelmében benmaradóknak; p.o. *Az anya szoptatja gyermekét. A szolgáló minden tejet kiszopatott a borjúval. Puskacsövemet szögletesre vonatom. A fuvarosok nem tudják felvontatni a terhes szekeret a hegyre.*

Ha most valamelyik olvasó azon ellenvetéssel jőne, hogy e szabályok fonákságokra vezetnek, mert p.o. a 2. d. alatt az mondatik, hogy minden egy tagu benmaradó ige *tat, tet* képzőt vesz fel, már pedig azt csak nem mondhatjuk, hogy *hiztat, estet, fáztat*, holott ezek: *hízik, fázik, esik* benmaradó igék: arra fognók felelni, hogy az említett igék és még ezeken kívül igen sok, e képzőket fel sem veszik, az említett szabályokat tehát azokra is ki akarni terjeszteni nagy fonákság; mert a szabály csak olyan formákra szólhat, melyek megvannak, azokra pedig, melyek nincsenek, épen nem.

A 89. lapon ez áll a *nok* képzőrül: „Aki ily idétlen szót csinált, mint: *gondnok*, s nem jutott eszébe, hogy ezt ragozni is kell, *gondnoknak*, *gondnokoknak*, igen sok jótétre s imára lesz szüksége, hogy e súlyos bűnből kivetkezhessék".

Az ilyen beszéd nem szabály, s ezen tudományos hangulat nélküli megjegyzés helyett azt várnók, hogy az efféle tudatlansági bűnben leledzők józan nyelvtani elvek és oktatások által igazíttassanak utba. Ezekkel a tótos *nokok*, *nekek* képzőkkel megvalljuk, mi sem igen tudunk megbarátkozni; de azt semmi módon fel nem foghatni, hogy ha imádkozással több órát töltenénk is naponként, mi módon juthatnánk el ezen képzők helyes kezelésére.

Mielőtt berekesztené észrevételeit vizsgáló, a személyragokról tesz egy pár megjegyzést, melyek a 148. és következő lapokon tárgyaltatnak. Itt igen célszerű lett volna a betűk magyarázatába is belé ereszkedni; ami e tárgy könnyű felfoghatását, hol nyelvünk szerkezete oly igen eltérő egyéb nyelvekétől, nem kevéssé mozdította volna elő. Mit jelent p.o. az *m*, a *d*, a *k*, a *t*, az *i* stb.; mert tagadni nem lehet, hogy itt e betűk viszik a főszerepet. – A személyragokrul szóló tan két sarkon fordul meg, ami a személy és tárgy, vagy birtokos és birtok, mert a személyragokkal ezeknek egymáshoz való viszonyát, vagyis összeköttetését fejezzük ki. Itt négy eset adhatja magát elő, vagy tulajdonképen tizenkettő, mert a személy három. Nézzük tehát az említett esetekből egynéhányat: 1. Az egyes első személy viszonyát egy tárgyhoz, mi történik ekkor? a személy elmarad, és a tárgynévhez *m* betű ragasztatik, p.o. *ruha, ruhám:* és igy az *m* betű képviseli az egyes első személyt. 2. Az egyes harmadik személy viszonyát egy tárgyhoz, mi történik ekkor? a tárgynévhez *a*, *e*, vagy *ja*, *je* ragasztatik, p.o. *ruha*, *ruhája*. 3. Ha az egyes harmadik személy viszonyát akarjuk kifejezni több tárgyhoz, a tárgynévhez *i* ragasztatik, p.o. *ruha*, *ruhái*. 4. Ha a többes harmadik személy viszonyát akarjuk kifejezni több tárgyhoz, a tárgynévhez ragasztunk először *i* betűt, azután *k*-t, p.o. *ruha*, *ruháik* stb.

Itt tehát azon eset forog fen, hogy a személynév elmarad a tárgynév mellől; hát ha a tárgynév marad el a személynév mellől, mi történik akkor? a személynévhez *é* betűt ragasztunk, p.o. *Péteré*. Szóval e tárgyban a következő elvek uralkodnak: 1. Az elmaradt egyes első személyt *m* képviseli. 2. Az elmaradt egyes második személyt *d* képviseli. 3. Az elmaradt többes személyt *k* képviseli, még pedig a) az első személyben *nk;* b) a másodikban *tk;* c) a harmadikban *k* vagy *jk*. 4. Az *i* több tárgyat jelent. 5. Az *é* elmaradt tárgyat képvisel, stb.

Aki ezeket tudja, meg fog érteni nyelvünkben minden előforduló személyragos nevet. Lássunk egynéhány példát: *ruhánk*, *pénzeik*, *véretek* stb. *Kis Péterék*. Itt két ragbetűt találunk, először *é*, mely elmaradt tárgyat vagy birtokot jelent, és *k*, mely elmaradt több személyt képvisel; és igy *ék* jelent olyan több személyeket, kik Kis Péterhez tartozók. *Kis Péterei*, tudván hogy az *é* mit képvisel, és hogy az *i* a tárgy többségét jelenti, megérthetni, hogy az *éi* olyan elmaradt vagy elhallgatott tárgyakat jelent, melyek Kis Péterhez tartozók stb.

A többi ellen, ami még e tárgyban mondatik, legalább elvben, nincs kifogásunk; de annak megemlítését mégsem mulaszthatjuk el, hogy az összetett nevek személyragolásáról, miért nincsenek adva szabályok? s történt legyen az akármi okból, minden esetre olyan fogyatkozás, melyért ilyen terjedelmű nyelvtant

megróni, legkevésbé sem gáncsoskodási viszketeg. Azonban nézzünk néhány példát, azonnal meg fogunk győződni, hogy itt olyan formákra bukkanunk, melyek gondos nyelvtaniró figyelmét el nem kerülhetik, p.o. 1. *atyafi*, *hazafi*, *keresztfi*, lesz: *atyámfia*, *hazámfia;* de nem *keresztemfia*, hanem *keresztfiam*, és nem *atyafiam* és *hazafiam*. 2. Nézzük e következőket *zsebóra*, *főfájás*, *névnap*, *lábujj*, *lábszij*, *kézfej*, *hajszál*, *lóláb*, *órakulcs*, *kocsikerék*, *puskacső*. Itt e következő formákra bukkanunk: a) *nevem napja*, *lábam ujja*, *hajam szála*, *kezem feje*, *lovam lába* stb., nem pedig *lábujjam*, *hajszálam*, *kézfejem*, *lólábam* stb. b) *zsebórám*, *főfájásom*, *lábszijjam* stb. nem pedig: *zsebem órája*, *főm* vagy *fejem fájása*, *lábamszija*. c) E következők pedig mind a két forma szerint ragozhatók: *órakulcsom* vagy *órám kulcsa*, *puskacsövem* vagy *puskám csöve*, *kocsikerekem*, vagy *kocsim kereke*. 3. Nézzük azon neveket, melyek az *ur*-ral jőnek kapcsolatba, p.o. *apám uram*, *bátyám uram*, *komám uram*, *urunk királyunk;* és *Nagy János uram*, *ispán uram*, *biró uram*, nem pedig: *Nagy Jánosom uram*, *biróm uram*, és nem: *apa uram*, *ip uram* stb. 4. Nézzük azon neveket, melyek az *asszony*-nyal vannak kapcsolatban; p.o. *anyám asszony*, *hugom asszony*, *néném asszony* stb. és *bíróné asszonyom*, *sógor asszonyom*, *királyné asszonyunk*, nem pedig: *sógorom asszony*, *bíróném asszony*, *királynénk asszony;* viszont nem: *anya asszonyom*, *hug asszonyom* stb.; ez pedig: *menyasszony* mind a két formát felveszi, de mind a két formában mást jelent, t.i. *menyem asszony* és *menyasszonyom* stb.

Több tárgyat ezuttal nem veszünk vizsgálat alá. Az olvasó maga beláthatja, hogy ha minden tárgyról el akarnók mondani észrevételeinket, miután a most megvizsgáltak alig tesznek öt lapot, legalább is olyan terjedelmű lenne a birálat, mint maga a szó alatti munka. S itt végül csak ennyit szólunk még az olvasóhoz: hogy, átfutván ezen igénytelen észrevételeket, ha ugy találna vélekedni, mintha „A magyar nyelv rendszere" igen hiányos és fogyatkozásokkal teljes munka, tehát el sem olvassa: akkor nemcsak bevágná maga előtt az utat, nyelvünkben ismeretet és jártasságot szereznie; hanem felőlünk is olyan gyanúra ébredne, milyenre okot adni még csak eszünk ágában sem fordult meg. Annyi igaz, hogy kedvező részrehajlással még a legügyekezőbb szándék mellett sem lehetne kimondani, hogy e munkában a magyar nyelvtan már elérte a *non plus ultrá*-t; de azt kénytelenek vagyunk megvallani, jóllehet az elvek és szabályok nem mindenütt állják ki a kísérletet, példákban fösvény, nyelvünknek minden formái nincsenek meg benne, s a felvettek nincsenek mindenütt tökéletesen kifejtve, mondjuk a legelfogultabb jóindulattal is kénytelen volna vizs.[gáló] megvallani, hogy általa nyelvtani ügyünk hatalmas lökést kapott; mert nyelvtani anyagot annyit adott, mennyit eddig még egy nyelvtani munka sem; ugy hogy, bizton nézhetünk azon jövőnek elébe, midőn ezeknek és a még tisztára hozandóknak feldolgozása által nyer irodalmunk nyelvtant, melyre majd lelkismeretesen ki lehet mondanunk: e tanok igazak és igazak maradnak, mig nyelvünk meg nem tagadja ősi szellemét.

6. A „real" szó magyarítása

Ne menjünk a nyelvészetben csak analogia után. Az analogia bármi fontos elvül ajánlkozik is, csak segédelv; s a bölcsészet kimutatá abbeli elégtelenségét. Megengedhető ugyan, hogy különösen nyelvekben, hol sok játéka van az eseléki (Zufällig) történetességnek, hasznos szolgálatokat teszen, s a mi nyelvünk sokat köszön ez utoni míveltetésének, de gyakran ami sikerült is általa, másképen igaz és jó, s nem pusztán azért. Nem hiszem, többek között, hogy a *lényeg* szót más, mint analogia, alkotta volna, mindamellett kevés van nála jobb. Alkotásának valódisága nem is analogiában fekszik, hanem a nyelvösztön fölébredésében, mely egyes iróknál csodálatosan szép és jó szavakat alkot, mint Vörösmartynál, Széchenyinél, Szemere Pálnál.

A P. N. szerkesztősége a „real" szó magyarítása körül tért nyitott a nézetek közzétételére; s magam is befolyok e tárgyba, kegyes engedelméből; csakhogy én nem bántom a magyar „dolog" szót, s eszem ágában sincs ezuttal akár egyik, akár másik értelmét, a sok közül, megbénítani, mivel azokat erősen tartja fen a nyelvszokás temérdek közmondásban, napi gyakorlatban: hanem tapogatok a „real" szó kifejezése körül.

A latin real-isare, nyelvünkben *valósít* igével adatik vissza, s következésképp, elvetve az elvetendőket, realis = valós. Ez jó példa, ne hagyjuk el azonnal, hanem végezzünk vele a célhoz képest, nyelvtörténeti és bölcsészeti nyomozás után.

Az ismeretlen társ, ki a real szó magyarítását kisérlé az idei Pesti Napló jun. 13-ki számában, a latin *res*, a magyar *dolog* szónak azon értelmét vette fel, mely szerint ez és az kifejezik a *létet-* és *anyagot* külön és együtt, s ugy látja, hogy az alkotandó szó egyik tényezőjeül (gyökeül) a *vá*, *van* ige kinálkozik; és főleg amaz, mint imez utolsónak is gyöke, megtoldandó *any* képzővel, mikor előáll: va-any = vány, res, ványi, realis stb.

A fölvett szó ellen semmi kifogás, főleg ami megjegyzendő, ha analogiával beérhetni. Hanem vizsgáljuk csak: mit akarunk magyarul visszaadni és aztán melyik szót fogadhatni el indulópontul, melyből lehozathassék a kivánt értelem. A latin „realisare" szónak *valósít* igéveli visszaadása, mint közdivatilag tudjuk, a *real* szóra *valós* magyarítást ad. Valós tehát azt jelentené, amiben való van, ami valóval bír; például valósnak mondhatni egy tervet, ha ez kivihető, életrevaló, ha képes arra, hogy megtestesülhessen. E szerint a *való* nem pusztán a *van* igének részesülője értelmileg, noha nyelvtanilag ugy mutatkozik, mikor egyenlő származás *valók*, *valál*, *vala* a félmulttal.

Mert a magyar nyelvtudat nem igen sok becset helyez a van igére, s azzal, hogy valamely dologra mondhatjuk: van, igen keveset mondunk, mint a vanni van szólásforma mutatja, mely szerint a van annyi, mintha nem is volna. Igy megengedjük, hogy van terve a Tiszaszabályozásnak, de azért nem szükségkép foly belőle, hogy ez a terv már *valósítható* is legyen. Ellenben a *való* több a *csak* létezőnél. Benne bizonyos rendeltetés van értve, legalább ide mutatnak az efféle kifejezések: jóra való; hozzám való (se nem kicsin, se nem nagy, épen hozzám való vagy; – népdal); enni, inni, tenni való; továbbá ez a közmondás: gyermekből, pohárból sok való, vagy: sok kell; végre: szó ami szó, de a való is való; mindezek

oda mutatnak, hogy a *való* némi rendeltetéssel, célossággal biró lét, s ha igy fejezzük ki magunkat: az ember okos való, ezt azt teszi, hogy az embernek rendeltetése az okosság, okszerűség.

De nyelvünk még tovább viszi a *va* gyök alakját, midőn a *van*, *val* után harmadikul fölveszi a *vol* gyököt is ezekben: vol-t, volna, és ebből származtatja a *volt* főnevet következőleg: voltaképen, jóvolt (isten jóvoltából) mivolt (a dolgok mivoltja, azaz lényege), mely megegyez a német nyelvi észjárással, hol szinte multféle jelentéssel adatik vissza a lényeg ebben: Wesen (gewesen).

Ezekből, ugy látszik, hogy nyelvünk nemcsak amugy könnyedén veszi a dolgot, hanem bölcsészetileg jár el, midőn egymás mellett és felett használja a *van*, továbbá *val* és végre a *vol* gyököket a *va* közös gyöktől, származékaikban. Mert a *van* keveset mond, a val(ó) már többet; a vol(t) pedig legtöbbet. Magyarázzuk ki a nyelvtörténetből, mit gondolunk e helyen, midőn megkülönböztetjük azt, mit az első szükségre irt nyelvtanok összezavartak. A nyelvtanok összezavarták eddig a van, val, vol gyököket; ezek, igaz, hogy mind lét igék, s ennyiben igaza van a grammatikának, de a nyelvre szinte jogot tart a bölcsészet is, mit nem szabad feledni, s ennek kötelessége a maga igazi értelmében mutatni föl, mindegyiket.

A *van* gyöknek megvan a maga származéka ezen igében: *vall*, mikép hall, dall (dalol) han(g), dan törzsökből ilyformán: han, hanol, hanl, hall, dan, danol, danl, dall, van, vanol, vanl, vall. Például magáénak *vallja* (vanolja, magáénak mondja); birtokát örökbe átvallja (másévá teszi); kinek isten mit ad, ember el ne vallja (km.) Innen a *vallás* szó értelme a *van*-ból, mely szerint jelenti azt, amit vanni (lenni) tart, hisz valaki, legyen az fetisek-imádás vagy monotheismus. És tudtommal, e származékában egész pályáját bevégzi a *van* törzs, melynek magánkivül többesét (van-nak) és határozatlan jelenét (van-ni) birjuk a népnyelv és szokás, de nem a nyelvtanok szerint is.

És legyen, hogy a *va* törzs vétessék induló pontul, és belőle alkottassék *vány* szó a *res* értelmezésére: de ugy tetszik, hogy ez ellene van nyelvünk bölcsészeti hajlamának, mely igen jól megkülönbözteti azt, mit a latin nem; mely nyelv a *res*, *reale*, *realis* szókat összezavarja; a miénk pedig a *reale* szó értelme felé már a *val* (való, valós, valósít) gyök származékaival közelít, s ennél kevesebbet gyökül jelenleg is alig fogadhatni el. És ha igaz, hogy a létnek magasabb, teljesebb, tartalmasb fokozatai vannak egymás felett, mint a bölcsészet tanítja, és németül a Seyn, Daseyn, Wirklichkeit (vernünftiges Seyn) szavakban világosan megkülönbözteti: ugy kell hinnünk és ugy is lesz, hogy a van – Seyn; a val(ó) – Daseyn; a vol(t) – Wirklichkeit, Vernünftiges Seyn; s ezekben lehetlen nem felismerni nyelvünk mélységes bölcsészeti hajlamát, népünk eszének csodálatos élességét, midőn a *volt*, *való* és *van* szókat oly tisztán megkülönbözteti egymástól, mint nem eddigelé a magyar tudós nyelvbölcsészet.

Nem látom itt helyén nyelvbuvárilag feszegetni, hanem csak kérdeni: szavaink, melyek *va*, *vá* gyököt mutatnak, mint a fönebbiek és a *vál*, *válik*, *változik*, összehozhatók-e ugyanazon gyökben? Ha igen, akkor a va(n) gyök már meg van mozdítva az országos *vány-ad*, *ványadt* (ausmergeln, ausgemergelt) szavakban, mi oly létre mutat, mi vanni van, azaz *vány*, de annyit ér, mintha nem is volna. A lét ime tökéletlen fokának kifejezése oka annak is, hogy Fogarassi szótárából a *vány*

mindeddig sem fogadtatott el substantia értelemben, mert a substantia nemcsak *est*, *van*, hanem *okoz*, *vanat*, est causa sui et accidentium.

A deák *res*-ből levont *reale*, melyet ugyan a klassikusok soha nem ismertek, ilyen puszta vány-adt létet mutat-e? Korántsem! Az valós, célos, rendeltetéssel biró létet mutat; és a real szónak mai értelme nem is az, hogy dolgokkal, res-ekkel bánik, hanem a dolgokban jelentkező valót, célosságot keresi, használja fel az egyetemes emberiség javára, hasznára; és mikép a mai fogalmak szerint nem az a moralis ember, aki jótetteket gyakorol, hanem aki tudva, akarva is gyakorolja azokat: ugy nem az a real intézet, mely a dolgokkal vesződik, hanem az, mely a dolgokat tanulmányozza, törvényekre viszi és folyóssá teszi mint a víz, hogy kénye kedve szerint használhatóvá tegye; s mindent arra használjon, amire való.

Ez a real tudományok értelme, ellentétben az általános érdekű (idealis, humaniora) tudományokkal, minők a bölcsészet, moral, religio, aesthetica, melyekből mindenkinek jó és kell tudni valamit, ellenkezőleg a real tudományok az életben, mint egyes feladat és foglalkozás, ugy el vannak egymás nélkül, mintha össze sem lehetne foglalni őket egy közös név alá; egyiknek alig lévén szüksége valamit is tudnia másikáról.

Tehát nem a res-től, s ennek (lelketlen) dolog értelmétől kell lehuzni a real szó magyarítását, azaz nem va-n gyökön kell kezdeni, hanem meglepni a nyelvet nemcsak pusztán analogiai külső mozgásában, hanem philosophiai belső mozzanataiban is. Ilyen mozzanat a *va* gyökről a *val* ige, mely már eddig egész családostul él a való, valós, valósít, valóság, valaki, valahány stb. szavakban, és többet jelent a vannál; azért istenről mondani, hogy való, több, mintha mondanók: *lény*, mert ez lehet *vány* is, azaz hitvány lét, mig a *való* soha.

A val gyök már, mint egyszerre látszik, együtt futhat minden *l* végzetű igetőkkel, milyenek: csal, fal, nyal, tol, hal stb. Származékai mutatják, hogy minden oldalról nyitva és fedezetlen áll mindenféle alakulásnak elfogadására; és itt lehet már aztán derekasan használni az analogiát.. Idézettekből már ismerünk ily származékokat: csal, csaló, csala, (Csere csalával jár; közmondás) csalárd, csalfa; fal, faló, falánk, falat stb. tol, toló, toll (Feder), tolakodik, tolárd stb. haló, halál, halaványy, haldoklik stb.

Ime a tömérdek gazdagság a képzőkben! De valamennyi közt kettő mutatkozik ajánlatosan. Ha nyelvünk izlését, mely szerint lágysággal erőt szeret párosítani vesszük: pompásan fogja magát tüntetni a már élő csalárd, solárd, Szalárd (Szalárdi) szilárd széphangu szavaink között a *valárd;* de ott van az általam lehurrogott *vány* képző, a hala-vány-ban, melynek segitségével a *val*, *vala* (ki) gyökből igen dicső és bölcsészeti kivánalmaknak is megfelelő szót teremthetnénk azonnal ily formán: valavány, azaz való dolog, oly dolog, melyben már fölismerszik a rendeltetés, az, amire való; ami nemcsak dolog (vány) hanem valós dolog (valavány) is. A származtatás tőle nagyon alkalmasan fog kiesni. Valavány, valaványi, valaványít; valavány ismeretek, valavány-intézetek; s ekkor társa lenne szavunk a valaki, valami, valahol stb. szavainknak; de mit ártana például a valárd szót is birni épen ugy, mint a csalfa és csalárd szókat, hiszen a csalfa épen oly eredetű kevés hián; csal, csalóva, csalafa (mereve, mereven, merevény) csalfa.

Ám legyen a *vány* dolog, de a valavány = határzott, rendeltetéssel bíró dolog; azaz példában: a *valárd, valavány* ismereteknek korán sem az a célja, hogy az isteni és emberi dolgok voltját, voltaképen feszegessék; ez a bölcsészet feladata; nem is az, hogy a tárgyakat (dolgokat) ugy, amint telik, őstermészeti van-jokban, állapotjokban hagyják; ez a köztapasztalást tapogató, kezdő kötelessége: hanem célja azt, ami van, meglepni, megragadni, a lelkét kivenni, azaz a benne való célosságot, rendeltetést fölfedezvén, az élet szükségeire, kényelmére, arra, amire való, minden *vant* átalakítani, *valárd*ítani, *valaván*nyá tenni.

Tehát valárd=real, azaz oly dolog, melyben már föl tetszik a rendeltetés; ezt mutatja az emphaticus *rd* képző; valavány-real, azaz valós (rendeltetéses) dolog; mit nem kell összezavarni, legalább mai nap már, a tudomány, láto-mány képzős szavakkal. Mert, ugy látszik és vitatva is volt, hogy a kettő (vány és mány) különböznek. Szerintem a vány járul létigékhez, p. halavány, ingovány, valavány; a mány járul tétigékhez, p. hírdetmény, tudomány, hagyomány stb.; de ezeket nem folytatom, hanem folytatom helyettük az én atyai örömeimet, amenyiben a real szót magyarítám, azon kedves jelenségein a nemzeti életnek, hogy a real ismeretek, a *valavány* érdekek, és *valárd* célok ugyancsak jelentkeznek már, és egyiránt kopogtatnak koponyánk és szivünk ajtaján valahára.

III. KISEBB ÍRÁSOK, GLOSSZÁK

1. Felvilágosítás

Erdély földén című költeményemet taglalván, ezt: „Kenyér tört botja a mezőkön" Verőczey nem érti, én pedig azt a nép szájából vevém; s ha jól jut eszembe, egyik vallásfelekezet énekei közt is előjő, mikor bő termésért imádkoznak, igy: Ne törd el a kenyér botját; azaz ne engedd, isten, hogy jég verje gabonánkat. Kenyér botja, annyi mint: a gabona szára.

2. [Reguly Antalról]

Mai futárunkat egy, ugy véljük, igen érdekes hirrel kezdhetjük meg, keleten utazó jeles ifju hazánkfiáról, a derék Regulyról; ki saját (a tudós társ. legközelebbi heti ülésében felolvasott) levelének tanusága szerint nagy utját, tehát megkezdette. Oct. 9kén indul ki Sz. Pétervárából (tehát előbb, mielőtt akár az academia 1000 pfrt-nyi ajánlata, melyből neki 500 pf. azonnal megküldetett, akár királyunk ő felségének szinte 1000 pfrtnyi segedelme tudtára lett volna). Említett levelét Kazánból irá, s útját csüggedetlen lélekkel még vagy 200 m. földnyire beljebb az Ural felé folytatni – erős és feltett szándéka. Útja sikeréről nemcsak reményeket fejez ki, de adatai s gyűjtött tapasztalásai minket is, a hazát, a legszebb reményekre szabadíthatnak – e Reguly által igazi columbusi lélekkel előrelátott ut eredményes sikere felől.

Kazánban derék utazónk két tudóssal találkozott, kik óhajtásukat fejezték ki neki, hogy szeretnék a magyarok nyelvét magukévá tenni ... Az academia rokon érzelemmel üdvözlé e kijelentést, s Reguly által több segédforrásokat fog kezeikhez juttatni, hogy e dicséretes szándékában, a nagy távolból is rögtön és azonnal elősegítse, többek közt Révay grammaticáját, Márton deák-magyar lexiconát, Páriz-pápait s a Zsebszótárt.

Az academia kis gyülése ez örvendetes eredményeket látván, miután Regulynknak lépéséről már nem egyedül maga az utazó által, hanem legközelébb egy igen tekintélyes orosz tudós, Beer academicus által is értesíttetett, ki derék utazónknak mind magyar nemzetünk iránti lelkesedése, mind tudományos miveltsége felől, felette kedvezőleg nyilatkozik az academiához irt levelében, – a tudós társ. említett kis gyülése, mondám, végzést hozott, hogy őt az acad. igazgató tanácsának újra ajánlani fogja, tudja s szép szándékai elősegítésére az országgyülést is megkérendi.

3. [A Nemzeti Ujság nem tud magyar igét hajtogatni, vulgo: conjugálni]

A *Nemzeti Ujság nem tud magyar igét hajtogatni*, vulgo: *conjugálni*. Rég akartuk már ezt a nevezett ujságnak szemére vetni, azonban ez folyvást elmaradt, remélve hogy észreveszi magát, megkülönbözteti egymástól igéink *határzott* és *határzatlan* formáját. Evégett az idei 513. szám pesti cikkéből idézünk néhány helyet: Már akkor mon*dánk*, s ismét*lénk*, hogy stb. E helyett: már akkor mondók s ismétlők, hogy ... — Ezen szólásformának tulajdonkép így kellene állani: már akkor mondók *azt*, hogy ... de a tárgyeset kimarad, mind amellett az igének *határzott* alakban kell állani. (Lásd Magyar nyelv rendszere 341. l. f.) alatt.) — Kötelesség*ünk*et hiven teljesí*ténk;* teljesítők helyett. (Lásd Magyar nyelv rendszere 340. i. h. alatt).

4. Legyünk pedansok

A Nemzeti Ujság jul. 11-ki 519. számában egy levél közölteték Aradról igen rosz nyelven. Mi csak a nyelvtani hibákat rójuk meg belőle, tanulságul a nevezett lapnak, hogy kövesse a francia National példáját, mely mikor 1844-ben a kamarák megnyittattak, a trónbeszédet grammaticai oldalról is jónak látta megtámadni. — „Rendek közepette" áll a Nemzeti Ujságban közepett helyett. — Ő méltósága örvend, hogy a rendeket ily nagy számmal a köztanácskozás terén *üdvözölheti*, e helyett: ily *nagy számmal* üdvözölheti a tanácskozás terén, mivel nyelvünkben a szórendről általános szabály, hogy „a határos módu ige a mondat sarkalatja"; s „legnyomosabb azon szó, mely közvetlen az ige előtt áll" (Lásd: Magyar nyelv rendszere 350. lap. Magyar nyelv szelleme. Fogarasi 194. l. „az ige közvetlenül a hangsúlyos vagy nyomosított szót kövesse."); az említett mondatban pedig a suly a „nagyszámmal" szavakon fekszik. Ezen törvény ellen van ez is: *azonnal* az illetőknek kézbesítsék, e helyett az illetőknek azonnal kézbesítsék. Adóssággal ne *nyomattassék;* nyomassék helyett: mivel a külszenvedő mindenkor a míveltetőből *ik* hozzáadásával származik (Magyar nyelv rendszere 188. l.): már pedig a míveltető: nyomat (Magyar nyelv r. 187. l.); ha pedig a míveltetőt talán kettőztetve használná a Nemzeti Ujság, erre itt nincs szükség, aztán az „kellemetlen hangzása miatt épen nem ajánlatos" (M.ny.r. ugyanott 2. jegyzésben). — A pénztár*bani* pénz *nem léte* miatt. Az *i* képző „névutókhoz és ragokhoz a *való* kikerülése végett" (M.ny.r. 42. l.) adatik. A fentebbi mondatnak tehát igy kellene állani a pénztárban *való* (levő) pénz nem léte miatt; mi világos ellenmondás, annyit tesz: van pénz a pénztárban, de még sincs. — Három hó alatt egy hó*nak* járandóság sem folyt be, e helyett egy hónak járandósága, de ez is rosz; helyesen: hónapi járandóság. — 600,000 ftot haladó tőke kamat*ai* ... nem használta*tik*, használtatnak helyett. — *Apródink* nevelése, gyermekink nevelése helyett; mert apród: page. — *Vérbiráló* uradalmak, talán vérjogu, vagy hatalmu. — Tisztes egyén Radna város magyarítás*ának* szánva életét: magyarosítás*ára* helyett. Eme áldott iparág: emez helyett. — Hát ez hogyan lesz már a bácsmegyei közlésben (434. l.): „kedves tisztemnek ismerem a nyomorral küzdő emberiség érdek*(é)*ben Bácsmegye

május 27-én történt gabona mennyiség s szűkölködők számát kimutató hiteles összeirása után a következőket följegyezni"? – Lehetlen, hogy ennyi hiba hirlapi sietség miatt lopózott volna be a lapba. Egyik oka lehet ez is, de nagy részt nyelvtani járatlanság hagyatta ben; miből következik, hogy nem elég a Tisza partján születni valakinek, hogy jó iró is legyen egyszersmind. Azért vigyázzunk a *nemzetiség* mellett nyelvünkre, mert e nélkül nincs az; és legyünk pedansok ily esetekben; ne kellessék emlékeznünk még folyvást Nagy Pál tudós hazánkfiára, ki ugy látszik nyelvtani tekintetben, örökre ott hagyá keze szenyét a *Nemzeti* Ujságon.

5. [Elc és élc]

– *Elc* és *élc* – vagy *elce* és *élce?* két gyökből két új szó; amannak gyöke az, mi az *el*-meé, az utolsónak gyöke *él*, honnan *éles*. Mi, barátai az uj szóknak, örömmel vesszük mindakettőt, mert mindkettővel van mit kitenni. *Elc* vagy jobban *elce*, ha rajtunk állana, tenné azt, mi a német *Witz; élc* vagy *élce* azt, mi a francia *pointe*. Most ugyan mindenki csak a Witzre akar szót elfogadni, azonban nem lesz-e az nyelvünknek diszeül, ha mi nem fogunk szorulni senkire, mint a német és francia egymásra, ezen fogalmak kitételében, mert a franciának nincs szava *Witz*re, németnek a *pointe*-re. Mennél több, habár egymástól kevés árnyéklatban eltérő, dologra leszen önálló szavunk, annál dusabb lesz nyelvünk, mert a nyelvgazdagság abban áll, hogy minden, lelkünkben élő, fogalomra legyen *legalább egy* szavunk, különben koldulnunk kell idegenektől. A német is a *wissen* igétől származtatja Witz szavát, mert a Witz több mint ötlet; *elmény* szavunk is a *Witzling*re, elme gyökből van véve; azért mi óhajtanók, hogy más levén a pointe, és más a Witz, mindkettő kitétessék, s amarra törvényesebbnek látjuk az *élc* vagy *élce* szót, mely már igy van is használva a Kisfaludy-Társaság Évlapjai IV. kötetének 210. lapján, még 1844-ből; emerre pedig az *elc*, vagy jobban *elce* szót, mi szinte törvényes is, rövid is, szép hangú is.

6. A *vin* régi forma

A „Szépirodalmi Szemle" 18. számában s jelesen a 274. lapon az „Unio" birálatában igy irván az itész: „Minket jóformán *bevin* sat."; a szerkesztőség megjegyzi: „Vörösmartynál van ez időforma *vive* helyett ugy, mint *teve*, *leve* h. tön, lön. Nincs miért el nem fogadnunk e szép formát a *visz*, *hisz* igékben.

Igen is, fogadjuk el, mert szép, mert rég kifejlett az nyelvünk természetéből, s használtatott is századok előtt – legalább a jámbor *Tinody Sebestyéntől*, ki „A szalkai mezőn való viadalról" 1544-ben szerzett versezetében már élt e formával igy énekelvén:

„Az hirt hogy meghallá Surányi házában
Jámbor Nyári Ferencz, oly nagy gyorsaságba
Csak negyedfél százan *lön* elindulatba
Kocsit, terhőt, lovat nem *vyn* ő utába."

Köszönet Vörösmartynak, hogy e kellemes hangzatu formát új életre hozta. Én itt csak arra akarám a magyar irókat figyelmessé tenni, hogy, ha már tekintély után volnának hajlandók a *vin*, *hin* időformákat elfogadni, az is van, három százados! s igy háromszáz év előtt élt irótól használt e formát ujolag fölészteni, s éltetni nyelvünkben, a neologismus legállhatatosb elleneitől sincs mit rettegniök.

Az idézett versszakban a *vyn* együtt fordul elő a *lön*-nel; mi szinte oda látszik mutatni, hogy e forma akkoridőben közönségesen használtatott. Uj életre hozása által ismét gazdagabb lesz nyelvünk, melynek kimüvelésében ugy sem jutnánk még azon fokra, hogy hajlítási tekintetben is nem kellene örülnünk a szép és kellemes hangzásu, szabatos gyarapodásnak. — Ennyit figyelem-gerjesztésül a *vin* ügyében. (Beküldetett).

IV. AKADÉMIAI ÍRÁSOK

1. Nyelvtudományi Osztály Ülése

Marc. 30. 1846.

Vörösmarty M. r. tag az *a, ó, ő* egyszerű szóképzőkrül értekezett, mire *Czuczor Gergely* r. tag az általa készített értelmező szótárból, különösen az *á, ág, ágy, áll, állapotjegyző, állás, állat* egyes szavak felől tartva felolvasást, előadván mindegyiknek eredeti, egyszerű, aztán átvitt jelentését, a szókötés szerint változó értelmét, mindenütt életből vagy irodalomból vett példákat rajzolván felvilágosításul. *Kuthy L.* l. tag egy pusztának adá költői leirását prosában, kit *Kállay F.* r. tag váltott fel öszvehasonlító nyelvtanilag, értekezvén: *Aba, abád, eke; ék, ég* egyes szavakról, kutatván azoknak több, leginkább keleti nyelvekben meglevő alakját; közös gyökér, változatait; s előadásához csak azon észrevétel köttetett, hogy nyelvünk összehasonlításának ügye vajmi sokat nyerne azáltal, ha mindenütt meg volnának nevezve a kútfők, hogy meglehessen tudni minő eredetű minden egyes szó. Ujra *V.* r. tag adá elő „Csik Ferke" cim alatt egy legujobban készített költői elbeszélését, s egy más lyrai művét. Elvégre *Erdélyi János* l. tag olvasott Robertson, parisi nyelvtudósnak, róla nevezett nyelvtanítási módszeréről, melynek rövid vázlata ennyiben összefoglalható: R. ur módszere *gyakorlati*, azaz, mindjárt az első leckén a tanítvány olvas és fordít egyik nyelvből a másikba, s a hozzá intézett kérdésekre felel, azon nyelven, melyen tanul, de csak az első lecke szavaiból s megfordítva. Ezután előtte minden szó elemeztetik, s igy a tanítvány megtudja a szó eredetét: kölcsönzött-e vagy nem; képezésén (magyarban) ragait, viszonyát, igy a nyelv theoriáját, vagy az elveket. Ez uton nélkülözhetővé lesz a szótár, s az emlékező tehetségnek s az itéletnek csak oly szavakra kell figyelni, melyek már ismeretesek előttök. Miután pedig minden nyelvben legnehezebb a kiejtés, Robertson ur maga szokta felolvasni leckéit legelőször; s az első olvasással megadni minden szónak az igazi hangoztatást, s ezért a tanítványtól nem is kívánja, hogy *előre* tanuljon, hanem csak hogy *utólagosan* ne felejtsen, ugyanazért midőn a második, harmadik leckét adja, mindig az első vagy elsőbbek ismétlésével, megujításával kezdi, s mintegy kényszeríti az emlékező tehetséget, hogy módjában se legyen a felejtés.

A leckéknek bizonyos száma után, R. ur egész más oldalról kezdi a tanítást. Ugyanis 20–25 lecke után már annyira vivén tanítványit, hogy az életben s nyelvtanban leggyakoribb szavak, nevezetesen minden névmás, az igének csaknem minden módjai, idői, személyei; leggyakoribb köt szók, elől vagy utoljárók ismeretesek előttök, ekkor mindenféle körülirásokkal azon nyelven kezd szólani

hozzájok, melyet tanít, s e végre felhasznál minden legkisebb körülményt a tanulás könnyítésére.

Robertson leckéit Párisban ifju és öreg emberek járják. Módszerén a maga intézetében *tizenhárom* nyelv taníttatik, s köztök a magyar is. Szerinte készített nyelvtanokat bir a francia, olasz, spanyol, német, latin nyelv, Robertson ur pedig maga angol nyelven tanít. Párisban körülbelől ötven nevelő intézet fogadta el e módszert; Párison *kivül* negyvenegy városa ismeri Franciaországnak.

Jegyzette: Erdélyi János

Nyelvtudomány-osztályi jegyző

2. Nyelvtudományi Osztály Ülése

Juni. 22. 1846.

Olvastatott a titoknok által Szabó I. l. tag értekezése „a régi hellén nők ügyében", mely megcáfolja azon véleményt, mintha igen megalázott lett volna a hellén nők helyzete a keresztyén hölgyekéhez képest, s igyekszik tágabb értelmet adni a *szemtelen* szónak, mely Aristotelesnél a nők jellemvonásai közt előfordul.

Lugossy debreceni prof. és könyvtárnok bibliographiai közleménye szivesen fogadtatván, felolvasottnak nézetett s az Értesítőben kiadatni határoztatott.

Schedel F. titoknok a magyar nyelvnek a töröktatár nyelvveli rokonságát fejtegeté, segitségül vevén a történettudomány adatait, mik szerint a magyarok egykor az ugynevezett indogermán népcsaládd al nem annyira voltak rokonságban, mint érintkezésben. Eleink nem északról, nem is a magas, hanem déli Ázsiából szakadtak ki, legalább ide mutatnak több nyomok és jelenségek a magyar nyelvben. Még Herodot ideje előtt nyomult aztán fajunk Scythiába, hol a tur népcsalád lakott; s itt fejlődött ki nyelvünk formalismusa, itt vön schemákat a töröktatár nyelvtől, s a két nyelv rokonsága itt kezdődik, miután egyes szókat már előbb vett vagy birt volna az indogermán fajjali érintkezéséből a magyar nyelv. Tehát az indogerman nyelvtörzzsel szókban rokon a magyar, a török-, tatárral pedig ragozásban. De a ragozás nem anyagilag, hanem csak formailag hasonló a két nyelvben, mert korán vált el a két testvér, s emez leginkább a perzsa és arab nyelvből vette szókincseit, a magyar pedig a nyugotibb népektől, és eme későbbi korba esik a magyar nyelvnek a finn nyelvveli rokonsága, mikor őseink, nyugot felé huzódván, a Volgánál laktak. A töröktatár és magyar nyelvnek hasonlatára mutat már

1. A *hangrendszer*, mely a két nyelvben összeüt, és mindkettőben vannak mély és magas hangzók, s nálunk még következetesebben. – 2. *Az alaki hasonlatosság*, vagy grammatikai formák hasonlata. *Nem* egyik nyelvben sincs. A viszonyok kifejezése ragok által történik; két hangzó közé potló *j* megy; a melléknév természete egy; a fokozás ugyanaz; a névmások nem fejeztetnek ki; a birtokviszony személyragok által jelentetik; nincsenek elüljárók; az igék szintoly gazdagok hajlításban, mely ragozással és segédigékkel megy. Legnevezetesebb hasonlat. – 3. *A szókötés*, mely legbiztosb tanúja a nyelv szellemének. Mark evangyeliomából egy hely interlinearis fordítással, mutatja, mennyire hasonló a két nyelv egymás-

hoz, mert a szórend mindkettőben teljesen egy. – 4. *Az anyagi hasonlat*, mely hosszas együttlét vagy érintkezés maradványa. Ilyen már a többes *k* betüje, a té tető *t*, a hozzátartozási: *i*, az igetőnév képzése *ás*, *és* végzettel, a nyolc, kilenc, tiz számnevek c végzete a törökben *an*, *en*, *on* tizet jelent; nálunk hatvan, hetven, de a török csak a két nyelv közös tizét tartotta meg. Hasonlatra mutat végre. – 5. *Sok egyes szó*, mely nálunk még európai időnk előtt ismeretes; mint *iker*, *ökör*, *ahit*, *csal*, *csikar*, *döf*, *dönt*, *kap*, melyekből világos, hogy a két nyelv történet előtti korszakban igen közelrül érintkezett, s hasonló befolyásoknak engedett, de mielőtt elérte volna tökélye fő pontját, elvált egymástól, azért anyagja vagy teste megváltozott, de formája sokban közös, vagy hasonló maradott. És ez a formai hasonlat értekező előtt fontosabb, mint az anyagi, mely csak egyes szavakra terjed ki.

Ezen előadásra mintegy észrevételül Vörösmarty r. tag azt jegyzé meg, hogy a nyelv elemei nagyon elágazvák, s az igeragok diákhoz, tóthoz, némethez sokat hasonlítanak, például az *at*, *et*, *it* képző; az *asz*, *esz* másod személy, s a többes *mus tit* képzői, melyek mind a magyar, mind a diák nyelvben feltalálhatók s még is a két nyelv nem mondható szorosan rokonnak, *formailag*, hanem előtte fontosabb az *anyagi* hasonlat.

Luczenbacher r. tag szerint nyelvhasonlatok mindig lesznek flexiókban, szavakban, de két nyelv hasonlata egyedül akkor mutat rokonságra, ha a historia is bizonyítja, hogy a két nép valaha együtt lakott. Már például hogy a magyar és török nyelv rokon, bizonyos a historiából is. Mert a két népfaj egy volt. Egy része, mikor elszakadtak, egymástól, Perzsiába szakadt, és lett Mahomedanus; a másik Bessarabia és Moldovába huzódott, s innen mai hazájába, Magyarországba, s ez vagyunk mi. Amaz első csapat Szarazaczén [!] név alatt lett ismeretes. Második András verekedett velök s egy iconiumi fejedelem levelet küldött neki, hogy rokon rokonnal ne verekedjék.

Egyébiránt kifejlődött nyelv az, mely már gyököt, időt, ejtést, szóval képzőket, ragokat nem csinál. *Kállay*: A tudósok vizsgálódtak, s vették észre, hogy némely nyelvek rokonok. Az újabb időben támadtak a legnagyobb nyelvészek, s a nyelvek mind szellemi, mind anyagi oldalról vétettek vizsgálódás alá, s osztályoztattak. Indoeuropai nyelv a görög, diák, német; a török, mongol, tunguz, finn magyar nyelvek a turtatár nyelv-törzs alá rendeztettek; melyeknek ismét új ágazatai vannak. Egyébiránt a szellem a nyelvben *szükséges*, az anyag *történetes*. A nyelvek általában háromfélék: 1. Flexiosak, 2. ragos nyelvek, 3. agglutinalók.

Henszlmann Imre lev. tag magyarázatot nyujtott némely, a Marmarossziget hi ref. templom mészrétege alatt, Lugossy által fölfedezett festményekhez. Szerinte a viselet bizanci, a XIII. századbeli óhitü ritus. A costume-ös alakoknál egy századdal korábbinak mondja a négy szögü pajzst. Látható Sz. Katalin jelve (symbol) a kerek; egy jelenetben az angyal visz egy lelket; más jelenetet zsidó zsinatnak néz vizsgáló, s úgy hiszi ez a góth decadence korába esik. A beküldő Lugossy úr kéretni rendeltetett, hogy közölné az Academiával a frescok rendét, helyét, mi végre a föstéseket vétetné le amint vannak.

Jegyzette Erdélyi János
Nyelvtudomány osztályi jegyző.

V. FELJEGYZÉSEK, TÖREDÉKEK

1. A magyar nyelv szelleme

irta Alsóviszti Fogarasy János. Első kötet. *Művelt magyar nyelvtan elemi része*, Pesten 1843. Kiadja Heckenast Gusztáv.

Az a kevés idő, melyet szorosabban nyelvmivelésinek mondhatunk, kijelentés idője nemzetünkre nézve. A föstésznek olaj és szin; a szobrásznak márvány és vésű kell, hogy alakait ez, képeit az láthatóvá emelje ki mások elé; a nemzetnek első szüksége nyelv, hová teljes szivét, teljes lelkét örök időkre kinyomhassa. De a nyelvművelés száraz tudomány, a fejet betükkel gyötri, mintha gyermek volna a nemzet, meddő szabályokkal öl, mintha kellene tanulnunk született nyelvet. Aztán minek az, *ö* álljon-e vagy *e*, vagy két betű helyett egy? stb., igy gondolkozik a magyar nemzet nagy része Dunán és Tiszán tul és innen, és én tudok, ismerek magyar embert, kit egész világ miveltnek vall, maga is úgy hiszen, pedig azt sem tudja, miért beszél ugy, amint beszél. Mit mondanátok a szántóvetőre, ha kérdezvén, miért barázdol, és hint magot a földbe, és nem tudná megmondani? Mit a kézművesre, ha nem birná meg okkal, miért köszörüli szerszámát, hiszen a balta mindig az, tompán is? És mit kell mondani oly polgárra, kit jó sors, élet és talán mások bizalma, országos érdek elhí az ösztönszerű élettől, hol csinált volna mit más az öreg szokott uton, elhí, mondom szellemibb körbe, hol munkája gyümölcsével mindig a jövendőbe kell gondolnia, mi haszna leend, hol a férfias szó alkotó törvényhozásba foly át, törvénybe, mit érteni kell, hogy zavart ne okozzon, pedig tisztán, szeplőtlenül.

Az ács és szántóvető nevetne, sőt boszuságba jőne, ha valaki oly kérdést intézne hozzájok, hivén gyalázatul, hogy még csak fel is tehetni rólok ama lelki szegénységet. Az ács tudja, mint a szántóvető, miért teszi a magáét, s minden joga van nevetni vagy boszuságba jőni, de sok magyar ember nem szavai okát; tehát nem volna joga, mégis mosolyog a nyelvészen, ki pedig épen abban töri fejét, hogy adassék oka mindennek a nyelvben és mindenki tudja miért beszél ugy amint beszél, azaz ne beszéljen világba értetlenül. Ha beszédünknek csupán a szélbe veszni volna rendeltetése, a társaságban minden elfajzhatik, de a szép nyelv soha sem, akkor a tan ránk nézve semmi; a pusztára menvén levegőbe zúgni a szót, szabad; de senki nem teszi, hanem megy vele társaságba, emberek közé, hogy mulasson, értsen, halljon valamit és kimondja, mit szeretne kimondani. Már az efféle közlekedés, ha többet nem, illödelmi szabályt kíván meg a szóban is, mint viseletben, és bizony csak jobban eltűrik azt, ki csinosan, „kerek ajkkal" beszél, s pedig azért, mert jól esik, ha valaki velünk rokon beszédben, gondolkozásban és ha egyik érti jól a nyelvet, a másik nem, és ha valaki nem érti a nyelvet, ugy

nézetik, mintha meghamisítná az igazságot, mi bántás, mivel ferdeség nem becsülni a többit és nem tudni a nyelvet annyi, mint nem tudni a nyelv körüli műveltséget is.

Az a kevés idő, mely alatt nyelvünk gondosabb mivelés által virágba indult, már eddig kijelentési szakot teremte életünkben. Fáradatlan eleink, szellemi atyáink, a nyelvmívelők, megüték a sziklát, mint Mózes a varázsbottal, s élet vizének forrását fakaszták belőle. Ritka ember oly világos fejű, hogy össze tudja kötni az események szálait, egybe fogni az eszmék elágazását, megérteni az időt. Az ilyennek élete harom kis nap: a teg[!], ma és holnap. Elsőt felejti, másodikat éli, harmadikat várja, nem gondolva, hogy egyik a másik nélkül nem lehet. [– –]

Révay óta senki sem láta mélyebben a nyelv alapjába, mint Fogarasy. Voltak ugyan, kik szabály nélkül is hozának föl uj szépséget; a költők, mert nekik a nyelv ugy ösztöni, mint madárnak az ének, de a nyelvtan mindarról semmit sem tudott, vagy tán nem is akart, mivel az uj nem illett régi rendszerökbe. Igy mig az irodalom előment, a nyelvtan elmaradt; és legfölebb folyóirati birálatokban vevénk olykor egy két uj megjegyzést, minek okával a biráló örökre adós, az olvasó pedig bizonytalan maradt. Innen valami ujsági fölszinesség ömlött el a nyelvtanban is, mint minden egyéb ágában az irodalomnak, kivétel nélkül; az ifjú ivadék azt nézte, hol és ki által mondatik a szó, és hitt, mert mondaték, s meghajolt a tekintély bálványa előtt.

Honnan származott pedig ez? Onnan, hogy akik tanítóul léptek föl a nyelvben, hasonlati elv után indultak leginkább, mikor aztán a feljött uj változásokat nem volt honnan föltalálni, vagy elvonandó elvekre visszavinni soha sem volt bátorságuk. A hasonlati elv igen jó segítség gyakorta, mert fölötte könnyű. Hány ember csinál ma szót, ki nem tudja a helyes irást? Ujságszerkesztőknek elég móda van . . .

2. Jegyzetek a magyarság szelleméhez

Es finden sich unter den germanischen Völkern keine Individuen, die diesen Ruhm haben, die Gesetzgeber ihrer Völker zu seyn. (Hegel: Gesch. der Ph. 1. 180.)

Solon törvényeit Pisistrat uralkodása szoktatá meg Athénnel. 183 lap.

Egyes philosophiai szavak vala – mi, való.

hold – dient. *egyetlen*, való (inni *való*, abból sok való).

Nyelvünkben minden betű kifejthető az *i* hangból.

i – e, nek*i*, vel*e*, szeszi, szesz*e* (Vörösmarty).

i – ü, b*í*ne, *bű*ne, *i*dő, *i*dv, *ü*dv.

i – ö, s*i*tét, s*ö*tét, s*e*tét; maga hány*i* vet*i*, azaz hány*ó* vet*ő* (ember)

i – a g*i*z, g*a*z; h*i*bez, h*a*boz; k*i*pked, k*a*pkod.

i – o, l*i*m, l*o*m; h*i*p, h*o*p; t*i*p, t*o*p (tipeg, topog).

i – u, l*i*k, ly*u*k; t*i*k, ty*u*k; hol az előző betűt, ha lágyítható, meglágyítja.

i – ja, mond*i*, mond*ja*.

i – aj, s*i*ó, s*aj*ó; *fi*, f*aj* (fi*a*zik, f*aj*zik); s*i*ka, s*aj*ka; szak*ít*, szak*ajt*; h*i*, h*aj*;

i – jo, *i*g, j*o*g; *i*rgolat, *j*orgolat; iktat, *jo*ktat.

i – ju, *i*h, *ju*h; *i*har, *ju*har.

az i – ü, ü – v (tetű, tetv; nedü, nedv).

i – u, u – v (szaru, szarv; daru, darv-ak.)

v – b, *V*alentin, *B*álint; domu, domv, domb; lomu, lomv, lomb, *v*ajudik, *b*ajudik; *v*aktat, *b*aktat.

Igéinkben a jelennek jövő helyett használása bölcsészeti mozzanat; mivel a jelen egysége multnak jövőnek; igy más népek a multat vették el a jelenből és mult időt formáltak vele, p. o. *ist* gewesen, *hat* gehabt. Mi pedig a jelennek mind jövő, mind múlt részeit felhasználtuk.

Old és olvad egy család: példák 223. Hegel Naturphilosophie.

A XVI. század, Dobó, Zrinyi, Szondi.

Fogarasi Magyar Nyelv Metaphysikáját jól, birálatosan megmagolni.

A hun mondákat végig nézni. Szalay Történetei fölöttébb jók lesznek.

Tahy Ferenc ellen fölkelnek az ő szomszédvári jobbágyai. Budai Ferenc, Polgári Lexicon, 3. kötet 373–74 lapokon.

*Egy*etöm, *egy* és t*ö*bbnek összetétele; épen az, mi bölcsészetben az egyetem universale, Allgemeine, fogalma vagy definitiója.

Egyetlen, negative, épen az mi a hegeli Logikában az eins a für sich Seyn.

Tinódi Szondinak két énekes apródot tulajdonít. L. Budai F. Polgári Lex. 3. köt. 364. a versek közt.

A *szinekről* Rosenkranz 87 – s több lapokon. Mi a három nemzeti szin értelme?

Se-it, sejt, különválaszt, kiválaszt valamit a jövőbül.

Világ, mundus és világos (tiszta) mundus.

Ál-om, mikor a tárgyiság csak *ál* tárgyiság nem valódi; innen: álom.

Az ész (ász) képző, mindig subjectiv, alkotót jelent.

Kel, nő és fogy, ellentétesen.

Vanni *van;* azaz a van nem sokat ér.

Uj *Magyar Muzeum* II. év. 260-lap a szerelmes verseket nem szívesen közlék eleink. Talán szégyennek tarták?

Új Magy. Muz. 278 lap. a táltosokról a Chron. budense 94. Jur. 2. 39. Chron. bud. 119. 2. 46.

Megszerzendő *Bartaltól* Commentarii.

Vérmérsék.

Körülbelül meg lehet mutatni, hogy hamar feledjük a múltat a jövőért; ide vágnak Széchenyi sok panaszai. Ide sok adat a történetből, Wyclef, Huss stb. Francia eszmék Martinovics stb.

Nem.

Nem (genus) az, ami *nem* létez, csak gondolatilag. P. Állat, gyümölcs; faj az, ami *fi*-t, mellyel rokon a magyar *fi.*

Faj.

Ilyen *nem*eket produkál a lángész; s ezért lángész s nem egyébért.

Ének.

Benső torokhangok az *n*, *k;* épen azon organ betűi, mely az éneket előállítja. Franciának az *ng* nasal, orrhang. Igy a mélyből a torokból az orrba teszi, s csúfá teszi az *ének* szó hangjait.

Mesékben az erő.

Rostem és Suhrab keleti meséiben, amaz egy hegyi manónak adja az ereje fölöslegét. Ez igy van nálunk is. Mi keletről hoztuk ezt. Szépirodalmi Szemle II. félév. 121. lap.

Iz, mint nemz.

Nemz*edék*, gyöke *nemz*, gyöke *nem.*

Iva*dék* gyöke *iz*, *Δ* gyöke *i.*

Ding, Ság.

Mit a philosophia a Ding alatt ért, nekünk az *ság*. Megvan mint képző ezer szavunkban, p. boldog*ság;* nemzet*ség*, nép*ség*.

3. Tájszavak, szövegmagyarázatok

a) Tájszavak

Kast, kastot = magát elkastolni: mondatik arról, ki ruháját összevizezi.

csajt = csajtos, kastos, csajtos, mint csere-bere.

Ramasz (bodrogközi) = deszkának hajtható sima faderék.

Lusta = rút, förtelmes, vétetik erkölcsileg is.

bere-berény, Jászberény, forum, farygum, tehát berény = forum. Platz, Markplatz.

Lebzselni = pongyoláskodni. Innen negligé-öltöny, jó lenne lebzsöny.

Szívember = érző, csupa szívből álló ember.

Didike = búzavirág, tájszó (Ungvár)

Lakál = frequentat, lakogat.

Halál = halogat (tájszó) Ungvár.

Hangony = falunév, jó lenne a.h. hangszer; mint mozgony, rugony.

Rátó (Gömör) = szilke (Ung) = közép a fazék és csupor közt.

Gencs = nagyszorosok közt lemenő, tekergő patak.

Torna = nemesis, torlás istenasszonya.

Megemberelni = méltónak tartani; p. megembereltél, adtál kölcsön.

Megemberlés = méltatás.

Taklác = a gabonában zabforma.

Zsizsik, zsuzsok = gabnaféreg (Ungvár).

Románcs, romács = a vizipuskákba járó vessző, mely belőlök a vizet kiszorítja.

Zabló = oly vászonkosár, mikből a lovakat szokták az utasok etetni.

Szecska = szalma, apróra vágva.
Lecske = apróra vágott tészta.
Gombóda = gömbölyű aprótészta.
Egyengeni = balancieren.
Menteni = afficere.
Elmület = Stimmung.
Szelid, mint a galamb, mint a bárány.
Olyakat pillant, mint egy cselédkenyér.
Hazudik, mint a borbély.
Ég Ladmacz (itt sok mész van; meszes bortól ég az ivó gyomra, crapulás, mámoros)
Csacsog, mint a szajkó.
Sovány, mint a péntek.
Legyen neki is karácsona (jó dolga, lakomája).
Ő sem jobb a Deákné vásznánál.
Pünkösti királyság (rövid ideig tartó jólét, uralkodás).
Betekint, mint bolond Mihók Debrecenbe.
Esküszik, mint a pórhagyma.
Belenyert, mint Bertók a csikba.
Telhetlen, mint a pap zsákja.
Olyan, mint az ötödik kerek a szekérben.
Visít, mintha sással metszenék a seggit.
Ráviradt, mint a kövesdi farkasra.
Vickándozik, mint a hal a vizben.
Áll, mint a bika fasza.
Álmos, mint a kutya.
Bámul, mint borju az uj kapura.
Elfogy, mint a kaszafén.
Ugy elkelt, mintha hékőre vetették volna.
Szapora, mint a rakamazi krompli.
Illik neki, mint tehennek a gatya.
Tartja magát, mint az üres zsák.
Hanykódik mint potrás malac a garasos kötelen.
Ugy jár, mintha nyársat nyelt volna el.
Szabad neki, mint a falu bikájának.
Ugy jött bele, mint pilatus a credóba.
Fingik, mint a szakadt ló.
Néz, mint a juh, mint a sült hal.
Pislog, mint béka a kocsonyában.
Kikopott, mint a kutyaszar a hóból.
Eltört az, mint a petrahai vásár.
Ugy áldjon meg az isten, mint a szuhai malmot.
Erős, mint az oláh ecet, 9 itce egy főzet.
Sohajt, mint a bőjti szél.
Szemtelen, mint a piaci légy.

Veszekedik, mint a *ragló* cigány (lábló).
Sem árt, sem használ, mint a szentelt viz.
Durva, mint a pokróc.
Olyan aludt, mint egy juhászbunda.
Szuszog, mint a tót a pinán.
Kerülgeti, mint macska a kásás fazekat.
Aggatózik, mint a csipkebokor.
Ragad, mint a bojtorján.
Olyan jól esett, mintha hájjal kenték volna a seggit.
Szereti, mint kecske a kést, mint galamb a buzát, mint fene a kis malacot.
Fél, mint ördög a tömjéntől.
Igyekszik, mint a rosz ló.
Mindent tud, mint Szántai Pál.
Kapkod, mint Bernát a menkő után.
Sem ki, sem be, mint az ablak, ajtó fél.
Sürög, mint a fing a fürdőben.
Gyámoltalan, egy kanál vaj el nem olvadna a szájában.
Megbánta, mint amely kutya kilencet fiadzott.
Tipeg, mint a tömött lud.
Termetes, mint a komlókáró.
Tud hozzá, mint a tyúk az abcéhez.
Okos, mint a tordai malac, seggel megy a válónak.
Elesik, mint a kan a tökitől.
Tiszteli, mint a kutya a vermet.
Hét országra szól, mint a lőcsei kalendáriom.
Meghasadt a szive, mint a ricsi kutyának.
Vérré vált benne, mint a barátban a lencse.
Iszik, mint egy templarius.
Megáll, mint a Samu nadrága.

b) Jegyzetek

Energiát legujabban Szemere Bertalan *hatály*nak irta magyarul; a szó gyöngének tetszett s nem sokára *erőhatály*nak olvasám valakitől, s az iró okosan is ugy hitte, hogy az erő-nek azon szóban, mely energiát visszaadná, nemcsak etymologiai helyes származtatás szerént, hanem hangilag is ki kell fejeztetni. Energia görög eredete után jelent: *belerőt, belmunkásságot* ἐν és ἐργον-tól, mihez az előljáró értelme állandóságot, maradást köt, szóval azt, mit általánosan alatta értünk, s igen szeretnénk kimagyarázni. Az *erő*-ből igen könnyen lesz *erület*, mint *időből* idül, idülés, idület, egyébiránt is *erő* és *idő* minden származékaikban, kivevén az idétlent, teljesen egyeznek; s a szói hangzás és analogiai helyesség egyiránt ajánlják.

Az időből ismét az *erény* példájára helyesen csinálhatnánk id-ényt *Heuer* főnév kifejezésére; mert *idei* melléknév, s elvetvén az *i* betűt az *ide* főnév és határozó

is lenne, és igy nyelvzavar. Kerekes a *taval*-t, *tova-távol*lal egy gyökből származtatja; igen természetes, hogy igy az *ide* (közelséget jelentvén) belőle *ide*-i = mostani évi (p. *termés)*. Szinte okos származtatás lehet, de én jobbnak látnám, hogy ami *időt* jelent, ne jelentsen *helyet* is, e két fogalom eredetileg nem volt ugyan távol egymástól a fejben, de ma meg van különböztetve. Ily sorsa volt a *maga* származékainak. *Magán*, határozó. M*agán* sírok, s elhallgatok. Rosz termés volt az *idén*. Unalmas a *magány*, rosz termő az *idény*.

Van szó *harmoniáról*, aztán dismoniáról, disharmoniáról. Nyelvünkben az összetett *zenebona* épen ezt teszi ki; azonban a szó másra van elfoglalva. Ki tilthat a két szót elválasztani, és egyszerűség jogaiba igtatni? A *zene* lehet *harmonia;* de *Musik* jelentése is állhat. *Bona* disharmonia; rokonai: *bont*, *bomol*, s disharmonia hangok bomlása, mint a szövő-fonóknál: visszabomlott a fonalam. *Megbomlott:* nincs rendben az esze. *Bona* megvan, s jól hangzik, legalább nem *nok* és *nök* kaptájára, az analogia is mellette szól: p. *dan*-a, danol, *bon*-a, bomol; ámbár a *bon* gyökér más útra is eltér, de az *n* és *m* betűk rokonsága régi dolog a philologiában.

Tolakodó, zudringlich. Szemere P. mondá: szebb s jobb lenne: *tolárd*, a *szilárd* formájára, melynek származtatását ő mesterkélte, nem tudom hogyan. – Ezt igy merném kitenni: *tolond*, mint boly-ongtul bol-ond, ugy tol-ongtul tol-ond. Szemereé szebb, de minek arra szebb, mint *tolond*, így legalább több lenne egy *képző*vel. E képzőt kár elveszteni.

Hegedüvonó. Geigenbogen. Lehetne *von*ú, vonó, aki von, *von*ú, amivel *von*, mint mérő, mérű, seprő, seprű; *válú*-t válónak (Wassertrog) is mondják; s amaz jobb; nem igy vagyunk-e a von*ó*-val is.

c) Köznépi hasonlatok

Csunyább a csonka pipánál.
Hallotta hirét, mint a katona a kávénak.
Iszik, mint a szivárvány.
Jár, mint az Urbán lelke.
Összehuzta magát, mint komoró végén a guta.
Sir, mint a zálogos tehen.
Örül, mint vak László a félszemének.
Fénylik, mint a Salamon töki.
Olyan jó, mint egy darab kenyér.
Vicsog, mint a vidéki p . . .
Mosolyog, mint a vadalma.
Remeg, mint a nyárfalevél.
Megázik, mint a kender.
Iszik, mint a kefekötő.
Goromba, mint a vámos.
B . . . ., mint a hatökrös gazda.

Szegény, mint a templom egere.
Ugy áll, mint a fancsali feszület.
Bukik, mint a ló.
Hallgat, mint a hugyó disznó.
Hallgat, mint a hal.
Alszik, mint a tej.
Visít, mint a fába szorult féreg.
Csendes, mint a monyametszett.
Vigan van, mint akinek a háza ég, maga meg benszorult.
Szerelmes, mint a veréb.
Rákönyököl, mint molnárlegény a zsákra.

Ugy meg vagyok buval rakva,
Mint a sóvári almafa.
Ugy meg vagyok határozva,
Mint a csikó kantározva.

Olyan szegény, rongyos, mint az ágrul szakadt.
Alamusz, mint a macska.
Ravasz, mint a róka.
Okos, mint a kígyó.

Tátvány = Abgrund.
Pence = pensum pence szösz, mit egyszerre guzsalyra kötnek.
Sirály = vizi madárnem.
Tuba, tubu = galamb (Ungvár).
Lábol = meglábol vizet.
Megkeserülni = valamit kinosan megemlegetni.
Cikola = bot, mivel gyümölcs után fára hajigálnak.
Lakzi = lakodalom.
Bona = a diszharmonia, fele a zenebonának.
Zene = harmonia, bona disharmonia.
Szemellő =
Ság = állapot, ugyanazon-, rokon-ság.
Huza-vona = sarc, kicsikart jobbágyi adózás.
Galacsér = szőlőpásztorok agyaggolyója, melyet elparittyáznak.
Szeméből alámegy a viz.
Mely én rajtam esék (bánat). Kiönté, mint a tüzet, bosszuállását.
Seríteni = keríteni.

d) Bélföldi tájszavak — Sárospatak, febr. 1852.

Vermés = az egér által összehordott mák vagy mag.
Kollangyos = leginkább varjúra mondják, borzos, formátlan, esetlen jelentéssel.
Bugyi = lebuj, földalatti kocsma.

Semjékes = zsemjékes, tömjékes, süppedékes.

Páfráng = apró, sűrű, vékony vízi szálak, melyeken moh féle pehely, az álló vizekben.

Gyaszony = az mi páfráng.

Cseret = nádvágó hely.

Tikó = betoló nyoszolya.

Kajkós = rosz lábú, mondják székre, emberre.

Katorca = a gyékény mig szárad, az az fiatal gyékény; tövit felhuzzák a gyermekek és gyönge szárát megeszik.

Süsü = rosz, ritka, tót disznóra, az ami neki nem tetszik.

Dorongál = meghajigálta, érte.

Gédelget = hosszú első *é*-vel Bélföldön. Veresmart, Kékeses, Kanyár, Dombrád, Szabolcsban, melynek szárazától rét, Zemplénytül a Tisza választja el.

Tőc = sárból csinált rakó hely.

Be szével = be és *szével* = azaz szől.

Csábrándi = félkegyelmű.

Picsori = görbe szájú.

Sikkangat = vijong valamely orzó madár, p. vércse, bagoly, sas.

Köntörfarol = sompordál.

Baka tallas = bakafántos.

Fenyér = gyaszony, páfrány.

Csapó = a Tisza kiszakadása, mikor kiszakítja a töltést.

Gődény = amit a csapón kimegy a Tisza és árkot mos, melyben sok víz fér el.

Komócsin = fentebb helyen terem, sásnál jobb, sásforma, gyűrűs mint a nád.

Csiptettyü = a mereglyét összetartó font vessző.

Bepernyeszt = begyújt náddal vagy szalmával a kályhába.

Csékász = leginkább lányokra mondják, ha ide oda jár, flangíroz.

Falámol = ige, fal.

Rajom = igen kedveltjének mondja az asszony, p. gyermekének.

Csentemper = szóbeli veszekedés, nem verekedés.

Pákász = csavarog, felszedő valamit, az mi Duna mellett pákosz.

Fuvász = ige, arra mondják, ha madártojást szednek csónakkal, olyan forma, mint bengészni vizen.

Buzgár = fn. láp alól feltolakodó víz.

Lábbaszt = ige, mikor mély vizből fát vagy lápot kihúznak, oly helyre, hol már *lábbal* férhetni hozzájok.

Lábbozó = lesülyedő láp.

Sziszkora = szikra.

Tápér = igen fehér hamu.

Gorond, gerind, gorcz = fn. vizből kiemelkedő hely, hát, gerinc.

Unkorkodik = ige, alattomban valaki ellen tör.

Zakotál = ige, lyukas házoldalt befoltoz.

Csufondároz = ige, csufondároskodik.

Padmaly = fn. padlan.

Szamuklál = ige, leginkább állatra mondják, ha szaglászva keresgél.

Kolótyál = ige, nem rendesen jár, például harang ütője.

Bimbalyog = ige, himbál, imbolyog, a csónak, az, mi a német Lulei machen.

Barkács = pakász.

Meregygyü = fn. tán helyesebb irással = meregtyű, a *mereg*-et igétől, oly eszköz, mellyel a csikot merik, merítik, kiszedik a csikveremből.

Caftat = ige, nehezen megy a sárba, másutt caplat, mi felhangú rokona a cepel igének.

Pocskondiáz = gyaláz, schimfel.

Pacuha = mn. ki rendetlenül hányja fel a ruhát magára.

Tenetunáz = ige, kötődik.

Tepedelem = fn. nyugalom. Nincs tepedelme.

Karicsál = ige, a tyúkra mondatik.

Kosornya = kasornya.

Lazsukál = ige, lassan mászkál.

Permetegel = ige, eső, ha lassan esik.

Csufláros = csufondáros.

Mezgerél = böngész.

Pocol = ige, tétlenül, henyélve mozog.

Fernyeteg = fergeteg.

Vaklál = ige, sötétben, botorkálva megy.

Zehernyészkedik = ige, feddőző, semmit helybe nem hagyó öregekre mondatik.

Sompordál = ige, lopózkodva oda megy, hogy valamit elcsenjen.

Kompolyodik = ige, a gyermek, ha elneveti, mosolyogja magát.

Tébláb = ih. nyugtalanul, p. tébláb van, nyugtalanul van; tip. láb, ige, tipeg és lábbad gyöke.

Vetibe való = mondják megunt dologra, emberre.

Górinc = hosszú, nyurga.

Kavillál = ige, az állat, mikor össze-vissza csapkod fejével, szarvával.

Kosincol = ige, ember, szekér, ha rendetlenül jő, megy, egymás mellett s egymás ellen, keresztül-kasul.

Sóriádzik = ige, a kanyarító (dinnyehajból kivágott karika, melynek a széle éles), mikor jó irányba jött.

Csüdörödik = ige, a szán, mikor a sima uton farol.

Kuncog = ige, alkalmatlankodva kér, s nem mondja meg, mit, a gyermek.

Gacsibás = mn., rosz lábú.

Erge = rétbe beterülő, elvesző, füvek közötti viz.

Géres vagy gérus = szinte afféle viz.

Irgy = az mi néhutt: *szalonna* e kifejezésben: szalonnája van a kenyérnek, és igy: a.m. sületlen kenyérben az a ragacsos rész, mely mint vonal látszik a kenyér haja alatt. Hegyalja.

Az ég enyhe = éjjeli félvilág, mely szerint az ég irányában földrül fölfelé nézve némi tárgyakat ki lehet venni a sötétbül, mert a földön minden összefut. Hegyalja.

Zsöngéjit hallani = azaz kezdődő hirét hallani valamínek. Hegyalja.

Csénye = füzes part.

Csélya = apróbb sirály.

Csusztorongó = asztalos (palóc).

Kelence = a méhesben a köpük megetti szabad hely, hol járni, *kel*ni lehet.

Előtő vagy előtevő = a kályhák szájára tétetni szokott sár vagy vas ajtó, melynek nincs sarka, hanem csak a kályhaszáj nagysága után van kimérve.

Tip, láb = azaz fen van, p. egész nap tip láb az ember, mégsem tud szerezni valamit.

Posont = nem láttam semmi *posont*ját, azaz semmi jelenségét, se hírét, se hamvát. Bodrogközi.

Csellint = lop, csen, bodrogközi.

Dsobál = a tyúk, mikor valamit megcsíp szájával, azt földhöz verve fogyasztja, egyszerre el nem ehetvén.

Tanga = melléknév, jelentése: *könnyű fekete*, leginkább e főnév előtt: föld. Tehát tanga (tenge) föld.

e) Vitéz Mihály leveléből (Szabolcs, Halász)

Véter = vesszőből font halfogó.

Vér, vész = nádból huzott sövény a hal utai elzárására.

Tukorca =

Zsia = az, mi följebb katorca.

Hegyeske =

Pólyika = a gyékény buzogánya.

Zakotál = sövény épületek körét náddal beállít.

Gyöszény =

Kolokány =

Békatőr = vizi növények, a gyöszény viz alatt terem, kolokány fölibe dugja zöld, éles sásféle termését; s ezért a zsidó méregdrágán árendálta ki, azt gondolván hogy rét.

Pucos, pucér = meztelen.

Pulya = gyermek.

Káholni = nagy üggyel-bajjal vizen átszállítani.

Lazsna = sás, nád, egyéb vizi növények vegyülete a viz szélén.

Dágvány = oly hely szárazon vagy vízen, hol nehezen halad a jármű.

Pocsék = csúnya.

Erge = kis erecske.

lápmettő = talán lápmető; vasas végű eszköz használtatik annak kisérletére, megbir-e a jég valaminek huzására, a lápkútban keresésére.

Pating = guzs, mellyel a gerendely a talyigához akasztatik.

Torocka = vulgo vasszar.

Lábbó = fadarabokból, sokszor nádból vagy gyékényből utánzott átmeneti eszköz, mint az úgynevezett talpak, szálak.

Dikó = négy lábú fakészület, gyékénnyel vagy náddal beborítva; ágyfél használatú = prits.

Habókol = vizbe fuladozóra mondatik.

Micsak =

Fakusz = patkány

Cocó = rosz ló, geheres dög.

Csejte = kötél vagy guzs, mellyel a *szálak*, talpák kiköttetnek.

Cseret = szárazföldre tódult, de árvizkor föld, nád s egyéb gyüledék, nyakig érő vagy mélyebb.

Köntörfarol = kerülget, söndörgözik.

Gányol = tiltul befed valami épületet.

Duki = viritli, kacabajka, serviánka.

Ümegmás = gatya.

Tőc = ülőhely a sutban, vagy kút mellett.

Vaszka = rosz.

Silimál = talán similál, simulál, látniból, más alakban mutatni magát vagy a dolgot.

Gerind, gorond, gorc, gorom = vizből kiemelkedő földhát.

Léhendék = ingóságok.

Kákó = azaz görbe jószág, mellyel a dohányt kiaggatják.

Tepedelem = törődés, aggály.

Szakadoz = fáradoz, nyugtalankodik.

Sotol = körüle jár, félre-félre csap, ismét visszatér.

Cserpák = rosz edény, Hegyalján nyeles fa eszköz, mellyel a folyóból viz meríttetik.

Csata = két csatában, azaz két izben.

f) Kunsági szók

Kérész = lakodalom után a vőlegény apja házánál tartott mulatság.

Vaku = bőr ködmön, sarkig érő, nem varva, hanem oldalt összekötve.

Lebbencs = tanyai étel, pergelt leves, paprikásan, zsirosan (?).

g) Bodrogköz

Bakacsér = az mi Debrecen táján bakacsin.

Icsarkodik = agyarkodik.

Igyók = majd.

Csihés =

Lépcsül =

Riszál = fán huzgálva szitál.

Csojta = csejte. Csojta darab karó.

Settenkedik =

Senkellődik =

Lapotya =

Vigályos = selejtes, rosz, talán higályos?

Bóné = szolnoki szó, jelent kézzel húzható halfogó eszközt, hállót, mely a viz fenekére leszáll.

Csejte = az a hosszú guzs féle jószág, mellyel a szálakat vagy talpakat kipányvázzák.

h) A székelyek közt divatozó néhány szó és szólásmód

Pest = kályha, innen: Eredj a pest megé!

Kemence =

Sütő-kemence = melyben kenyeret sütnek.

Csepesz = főkötő.

Rez = térségen fekvő nagy kiterjedésű erdő. A név tán a szél által mozgatott fatetők rezgésétől vétetett.

Láz = valamely erdőség közepett elterülő legelőhely. Innen: Télben a marhát lázra hajtsuk (udvarhelyszékiesen).

Lok = e név igen sok helytt oly völgyet neveznek, mely művelés alatt van. Innen vehette nevét *Lokod* falu Udvarhelyszéken.

Zsup = kicsépelt kéve.

Harap = harapodzó tűz, p. erdőben.

Szokmány = honi, illetőleg székely szőttesből készült felső ruha.

Zeke = ugyanaz

Cedele = kis zeke. Aki ezt látta azzal a szó igen élénken képzelteti e kis ruhát.

Condra = csipőig érő zeke-posztó ruha.

Gunya = ruha, köntös.

Ciher = bokrokkal benőtt hegy vagy hegyoldal.

Dusza = szalmazsák (talán onnan vette nevét, hogy a szalmazsák töltéskor mondják: *dugd-sza.)*.

Lengeteg =

Viseltes = nyűtt, kopott értelemben.

Ócska =

Élet = számos családdal betelepített udvar, melyet aztán a túlnyomó számu család nevéről neveznek: pl. Katona-élet, Kovács-élet, amely udvaron t.i. nagyobbára Katona vagy Kovács-családbeliek laknak.

Kibilygatni = borzongatni, pl. hideglelés. Kibolygatta a hideg.

Cserepes = erkölcsi értelemben véve hitvány (ember).

Rövebb = a helyett: rövidebb.

Felelve = e helyett: bizonyosan. Pl. eddig felelve befogott a kocsis, azaz *bizonyosan.*

Olyan idő jár, mintha hét tél s hét nyár volna (Udvarhelyszéki közm.)

Pántyika padlása, sinor gerendája,
Szárig gyoszár virág alatta nőtt vala.
Hová *gyoszár* nem ér, *bila* gyönggyel toldja.
Ugyan miért lennék én szegény
Rosz zarlói csangó legény.
Kokojába járt az anyám.
Sok csukojjal nem cseréltek.
Mamaliga a kenyerünk.

pántyika = pántlika, gyök pánt = confer = Band.
Gyoszár = gyoszom, bodrogközi szó, tavi gyom. Gyök: gyosz.
Bila gyöngyök = fejér gyöngyök, sok szláv szó van ma is a székely földön divatban, mint Radina, schusták, ezek helyett nincs is magyar szavok.
Csukoly = ezek az oláhországi csukolyok, a.m. rendőrök.

i) [Rövid feljegyzések]

A magyar valaminek jó keletét igy fejezi ki: megveszik, mint a borsot. A könyvek keletére legfeljebb azt mondhatná: veszik – borsot takarni.

Feleségem mondá okt. 2. 1859.: Ha kér tőlök az ember kölcsön, nagy *es*-re *hit*-re adnak (például holmi konyhaeszközt kölcsön).

Molnár István pataki tanár: *tomvad* a tűz, p. zsombékban, fűgyökerekben, midőn a nádast meggyujtják.

Feleségem: el-*óg-móg* rajta egész nap, azaz elaggodalmaskodik magában valami felett.

A nyelvészek a létet léttel szeretik igazolni, mi derék dolog, de nem fődolog. Igy mondanak *mert*-et *mint* helyett, p. Hunfalvy Pál Uj M. M. 1859. II. füzet 44. l.

Ez előtt még 10–15 évvel csak nehány iró csinált szókat, most mindenki, mihelyt tollat fog kezébe, s ez arra mutat, hogy a nyelvvel több elme, több kéz bánik. Eddig *szipa* vén asszonyt jelentett, majd cigarro helyett használták, no értse meg aztán őket az ember!

Szemtyű = Brille
szemtyűz, szemtyűi stb.

j) [Gar – a székelyeknél]

Gar – a székelyeknél önálló főnév, s jelent elbizottságot, fenhéjázást, kihágó, veszekedő hányakodász. Rokon vele a hellen: γαθραξ, γανρος latin: grandis, gravia, crassus.

Gara 1ör főnév, s am. Gar. 2.) – melléknév = fenhéjázó, másokat megvető, gőgösen sértegető. 3.) hangutánzó, s am. locsogó, fecsegő. Rokon vele a latin garrio, hellen: γηρμω, német guarren, girren, szanszkrit: gar (kiabál) stb.

gara-bonca, garó-boncó (garol és bont).

Garabonca – ördöngős mesterség, hatalom, melynél fogva valaki az ördöggel cimborálván holmi érthetetlen szavakkal (garával, garálással) rendkivüli tünemények p. boszorkányok, jégeső, fergeteg előidézésére, s mintegy természeti rendnek *felbontására* képesnek tartatott.

Garabonciás diák, ki a népmonda szerént tizenhárom oskolát végzett, és valahol Alföldön bizonyos föld alatti üregben tizenketted magával a szerencsekerékre ült, melyről, miután egyet közölők az ördög elragadott, szerencsésen leszállván holmi csudálatos és babonás tünemények előidézésére képessé lőn. A garabonciás diák sárkányon nyargal, köpönyegje hosszan nyulik utána szélvész formában s az épületek tetejét leszaggatja; s dühét, boszuját egyedül fris édes tejjel lehet megengesztelni.

Garabonciáskodás, átv. ért. garázdálkodás, szemtelen, illetlen akadékoskodás, házsártoskodás.

k) Egyéb

Harc

A harcos természet egyesben vagy nemzetben az *önség*nek vitatása. A magyar „ki vagyok, én vagyok"; a francia kettős énezés: „je suis, moi", mind az önészet szavai. Ez az erő ismerete, tudata. Következése harc.

Alkotmányos népnek

soha sem szabad revoltálni azért, hogy alkotmánya javíttassék. Ez magában a legrontóbb ok lenne. Az alkotmány olyan, hogy minden rongyai, sebei kitelnek a maga foltjából.

O hangzó a szók végin

Ezen hangzó fölé soha sem kellene vonást tenni, mivel állandóan hosszak. Szabo, ollo.

Könyű és könnyű

Das von Freude erfüllte Herz erleichtert sich in Thränen. Encyclopaedie, Logica 156. lap.

Der theoretische Geist = elme

Der praktische Geist = ildom.

Herder (Jeiteles I. k. 203. lap) irja, hogy a mai nyelvekben nincs dithyrambi moz; még csak pindari négy tagú láb se; hanem legföljebb is hexameteri képesség. Ez nem áll, legalább a magyar nyelvre nézve. Nekünk főmérték a choriambicus, lengedező (– ∪∪ –).

A magyar nyelv

Mindeddig nem volt mivelve *bölcsészeti* oldalról. Erre soha nagyobb szükség mint jelenleg, mikor az élet és gyakorlat, főleg a közgazdasági és törvénytudományi nyelvet, ugy szólván, csak fordításból szaporítja, s korcsosodásnak viszi egyenest.

Belejt – Belít belsővé tenni

Jó kifejezés arra, mit a bölcsészetben a német *Erinnerung*nak mond. Ugyis van már belz, belez, belzett, interniroz értelemben; *belít*, a belsőbe teszi, belivé teszi = belíti.

Fog, kezd

Uj Magyar Muzeum 1853. juliusi füzet 346. lap. Révész Imre régi könyvekből szókat közöl: Az oroszlán *kegig* [!] ordítani *foga*. Üvölteni *foga*, azaz *kezde*, mindkét helyen.

Téköny, vagy tékony – thätig.

Tehetékileg.

Tencs (Iluskától hallottam) a.m. rakás, sokaság. Egy a tönk és tenk szavakkal.

Kecmereg (Iluskától hallottam) agonizál, vonaglik, haldoklik az állat.

Gegyérez = nem egészen kényeztet (Iluska édesanyjától).

Megtapja magát = lábával haragosan, parancsolólag dobbant. Iluska édesanyjától (Csallóköz, Felsőgellér).

Rám van ásva a nevetés. Azaz nem tudom magamat a nevetéstől visszatartóztatni. Csallóközi szólásmód. Hallottam Iluskától.

Bodag = Nem rétes, nem lepény vagy palacsinta, de mégis gyúrott tészta étel, réteges. Iluskától hallám.

Nyesztet, talán nesztet a gyermek, midőn na na, nya nya, nye nye hangokat ad már.

Nem nagy *sáp* (Rebach a zsidóknál), azaz nyereség néz ki belőle. Hallottam Iluskától 1856. aug. 16. Spatak.

Ijódik vele, olvastam a Magyar Sajtó talán 1856. augusztusi valamelyik számában, hol az újdonsági rovatban Liszt, zongorász, Pesten a Patikárius-fiúkkal két óráig ijódott velök.

Lugossynak való. Tegnap márc. 19. 1860. mondta Fáy Béla Nyusztáról Kishont-Gömörből *része*, ehelyett *rásza* vagy káposztapalánta.

Ujonnan hallott szó. Eltelleg, névszerint a szolgáló, ha rest, eltelleg, eltölti az időt, el*telik* neki az idő, ahol nem vigyáznak reá. Hallottam feleségemtől.

4. [Nyelvi-lélektani feljegyzések]

1859. *Nov. 24.*

Lélektani. Kisebbik fiamnak Zoltánnak altatóba ezt szokta danolni dajkája: Mit ér az a *pipa* / Ha nincs benne *dohány*, mely két sornak ez a numerusa

$$\begin{array}{l} \upsilon - \upsilon - \,|\, - - \\ \upsilon - \upsilon - \,|\, - - \end{array}$$

azaz a két utolsó szótag a sorban annyi időt foglal el, mennyit az első láb négy szótaga, ugy hogy a *pipa* és *dohány* szóra esik a suly: s ő a dalt *pipa* és *dohány*, mint legkiválóbb hangoztatásu szók után ösmeri. Még alig kezd gagyogni (ma épen egy éves, két hónapos, öt napos – szül. 1858 marc 19-én –), s ha kérdi a dajka: melyiket danoljam: ő felel *pipa, pipa*, vagy *doh*. Ekkor aztán mondja neki susogva *pipa, pipa*, vagy *dohány, dohány* sokszor egymás után és csak ugyanazon egy szót: elalszik; ha nem mondaná aki altatja, ő félálmából is felgagyog: *doh* vagy *pi-* hangokat, hogy mondja.

Én ugy gondolom, hogy ez a rhytmus (a mozam) ereje. Sokáig nyugodván a hangoztatás e két szón: neki is megragadta elméjét.

A gyermekversek felmondása is nagyon mulattatja, p.

*Haj*lik a megyfa
Nagy az árnyéka,
Alatta fekszik
A kis *Zoltánka* (ez alkalmazás)

Ezt ő viszont az első szótagról ismeri és *Ha* jelszóval tudatja.

Megint lélektani és megint saját gyermekemről. Nagyobbik fiam Ákos nem volt egész két éves, mikor tavaly (1858. július 24-kén) elvittük nagyanyjához a Csallóközbe (szül. 1856. szept. 11.), beszélni csak annyit tudott, hogy a következő szókat: *eper, kertbe, Eszter, málna*, igy mondta ki: *epe, teebe, Ette, móna*, szóval: alig ment tul az egy hangon, mert két külön szótagot egymás után nem birt meg a nyelve. – Ott van a gyermek Csallóközön egy pár hónapig, október havában hallja, hogy ott a *k*okas, *v*örös járja a mi *k*akas, *v*eres hangjaink helyett, s megszólal egész tekintélyes hangon: nem *k*okas, hanem *k*akas, nem *v*örös, hanem *v*eres.

Azaz a lélekben hamarább van meg a szó, mint a nyelven; s az, hogy a gyermek beszélni megtanul, nagy küzdésbe kerül. Különösen nehéz két külön tagból álló szónak kimondása elejénte; azért van a gyermeknyelvben, hogy szavai ugyanazon szótag megkettőztetéséből állanak: papa, mama, cici, csecse, kaka, baba. Ez a kezdet legközelebbi folytatása.

Ezt a kis fiamat 1859. dec. 21-kén hozta haza nagyanyja, Felsőgellérről a Csallóközből.

5. [Gyermekmondókák]

1. Mikor a gyermekek kukoricát pattogatnak:

Patti buri, patti!
Olyan nagyra patti,
Mint a papné kontya,
Még annál is magasabbra,
Mint a torony gombja.

Patti, a gyermek nyelvben parancsoló mód. Ücs*i*, tent*i* stb.

2. Mikor a gyermek csigát lát:

Csiga biga,
Nyujtsd ki szarvad;
Ihol jőnek a tatárok,
Majd a sós kútba vetnek.

3. A gyermeket igy altatják:

Aludj el, aludj el,
Isten altasson el,
A holnapi napra
Angyal virasszon fel.

4. Mikor a gyermek először eszik ujságot (gyümölcsöt, epret) az esztendőben

Ujság hasamba,
Betegség pokolba!
Akkor fájjon a hasam,
Mikor magam akarom.

5. Mikor a babát már szépen felöltöztették:

Ejnye bizony na, hát na!
Csak a barát ne látna.
Ha a barát meglátna,
Mindjárt kiprédikálna.

6. Serkentő:

Ej hajh denevér,
Furcsa az a kis egér.
Olyan az a kis egér,
Kicsi lyukba belefér.

7. Mikor a gyermek lepét lát.

Szállj le lepi, tejet adok
Vajat adok (Ezt ismétli.).

8. Katicabogarat ha lát:

Isten bogárkája
Eredj fel az égbe,
Mondd meg istenkének,
Zárja be a hideget,
Nyissa ki a meleget.

9. Mikor a gyerekek együtt mennek hárman négyen:

Szélrül szélrül angyalka,
Közepiben istenke
vagy
Szélrül szélrül ördögcse
Közepiben angyalka.

10. Mikor futnak s egyik a másik után megy:

Aki első
—
Aki utoljára
az orrára.

Acélja jó, de kovája rosz.
Mosdjál s kendjél ki az ajtón,
erre:
Kinyalom én a te seggedet.

NÉPKÖLTÉSZETI, NÉPZENEI ÍRÁSOK

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

I. TANULMÁNYOK

1. Népköltészetről

Hol a történetirás elhallgat, s mintegy szürkületbe vész a régiségbuvárok vizsgálódása, még nem esett ki egészen a vezérfonal kezünkből, még van egy szövétnek, mely azon tul is világot vet az életre, s az idő szellemére. Itt többé nem a történetirás szól, hanem maga a történetek komoly muzsája; nem az adatok bizonyítnak, hanem az élet áll elő legsajátosb másvilágában: a költészetben, mely bűvös tükör gyanánt akkor is hiven mutatja az életet, mikor már lejárta idejét. Igy minden népnek előbb van költészete mint históriája, vagy inkább a költészet minden história, mely hagyományok, énekek és dalokban száll firól fira, időrül időre mint szent örökség.

Micsoda változásokon megy keresztül egyes nép, mig a jó isten tudja hol egyszerre vagy lassanként, mint egy érdekü tömeg áll elő s kezdi elfoglalni helyét a világ történeteiben, erre nehéz a felelet; mert öngyermekségéről senki nem tud, más népek pedig azon időben gondolnak vele, mikor jelentőségre kezd vergődni vagy vergődött is már. E szerint a népek születésérül szóló keresztelevelet a história ki nem adhatja. Ritka nép is hal meg azon a földön, melyen született. De mi hívja őt mintegy szerencséjét keresni a világon? Micsoda titkos vágy az, mely öntudatlanul lélekrokonságba füzi az egyérzelmüeket s az akaratnak világos beléegyezése nélkül sugallatként viszi és vezérli, mint a madárt ösztöne vándorolni, mint alvajárót a bübájos holdvilág felé betegsége? Isten hivása után indulnak a népek, ki néha ködnek oszlopában, néha villám fényében jelenik meg előttük világos kinyomásával ujjai hatalmának. Hiszem én, hogy nem kis ok és erő az, mely az egyeseket néppé olvasztja, vagy a testületből, hová tán előbbi sorsuk kapcsolá, ki birja választani, de mintha még a szerencsének is volna befolyása megmaradásukra.

Valóban nem lehet inkább semmit csodálni, mint a népek származását. Nincs nagyobb meglepetés, mint a világtörténeté, mikor egy uj nép, anélkül hogy rajtakapatnék előkészületein, észrevétlenül előáll s uj nyelven beszél. De nincs is kielégítőbb se a szívnek, se az értelemnek, mint lépésről lépésre kisérhetni őt haladásában; felfogni azon pontot, mikor még a státusélet nála mélyen nyugvék a családéletben; mikor természet és műveltség elválasztatlanul rejtezék a kedélyben, m indaddig, míg az erők mindegyike saját uton indul; és polgári szerződések, világos alku és törvények veszik át a népet a gondviselés karjairól; s a természetet nemesítni kezdi a művelődés, és amaz, mint háznál maradt dajka, nagy korában is őrzi a szépségben fölserdült leányzót, mely az isteni költészet.

Mindjárt az előkori mozgalmak ideje alatt megnyeri a nép a maga zamatját. Véribe veszi a levegőt és a külvilág befolyását; s nyer egy alaphangot, mely az egész tömegen mint húron végig rezeg, egy alapérzést, melyben az egyesek összetalálkoznak, feltalálják a magok belső emberét vagy amit szivök szeret, miért élnek halnak, mi aztán eredeti vonása, kinyomata örökre a nép sajátságának.

Még ekkor minden jó együtt van a tömegben, szeretném mondani minden, mi a tömegben együtt van, jó, mert saját, mert eredeti. Kedélye nyers és durva mint kinemjátszott hangszer; igazságát lelkesedésében keresi, főbiztosítékát anyagi erőben találja, s a had változó szerencséjétől függvén élete vagy halála, vér a drága ár, melyet önállásáért letesz a történetek bírósága elé.

Miképen a szürkület minden tárgyat óriási alakban tüntet elő; s félhomálya különböző tüneményeket is egy nagy képpé folyaszt össze: hasonlag történik ama szép csalódás is az ifjúságát élő nép lelkében, miszerint sorsának intézőit, vezetőit félisteni nagyságban emeli maga fölé; s a sokaság erejét kevés választottakban központosítja, azaz megnyitja hőseinek az emlékezet Pantheonát költészetében.

Nem pusztán csak szószaporításért kerekíték ily nagy feneket előadásomnak, de mivel népköltészetről fogok tartani rövid elmélkedést, oly időpontot akartam kijelölni a történet folyamából, melyben az eszmét egész kiterjedésében föltalálhatni. Mert itéletem szerint a népköltészetről igen szük és határozatlan fogalmat meríthetünk a mai miénkféle idő adataiból, mely a nép eszméjét elferdítette életben, eszthetikában egyiránt, s a népköltészetnek is csak töredékeit birja felmutatni. Ezért mai állása után sokan a népköltészetet nem igen nagyra veszik; s alatta kevesen is értenek többet azon néhány népdalnál, melyet akkor ír a költő, mikor egy-két népies kifejezés eszébe jut, vagy épen mikor drámát, regényt nem irhat. Ha a népdalokat szobában gondolnák, s mindaz népdal volna, mit az írók úgy keresztelnek, megnyugodnám, mivel igy mégis csak kellene apródonként növekednie a népköltészetnek, de mást mond az emberiség fejlődésének krónikája. Nevezetesen, az igazi népköltészet virágkora kivétel nélkül és rendesen megelőzi a könyvirodalmat s azon időkre esik, mikor még nincs literatura. Ellenben a könyvtudás növekedtével minden népnél alább száll; a mivelődés folyvást keskenyebb csatornába szorítja, végre az életből is kitolja, mint a hollandi népnél, mely teljesen felejté dalait, kivevén az utcaiakat; vagy elferdíti mint a mennyei országban, hol a költészet, legujabb adatok szerint, csak leányok mestersége férfiakat bolondítani, s a persáknál pedig épen udvari bolond.

Ezekből első szóra is látható, hogy a népköltészetet a maga életnagyságában, teljességében nem mindegyik kor birja szemünk elé állítani, s következéskép a fogalom nincsen meg az életben, hanem abból kiveszett, mint a várak, mint a hősök, mint a félistenek, mert az idő összeesett s az élet csaknem oly egyenlő felületre szabályoztatott, mint a földabroszok, melyen a hegység is oly magas, mint a síkság.

Nem levén meg a fogalom az életben oly erőteljesen, hogy maga magát magyarázhatná, e végett vissza kell lépnünk néhány századdal a történetek hátterébe, mikor a költészet, mint egy Balaton, mint egy tenger, nem volt még lecsapolva különböző ágain a műveltségnek, hanem öszvesége volt minden szellemi

nyilatkozásnak, honnan vevé a nép törvényét, vallását, történeteit s erkölcstudományát. És ezen időpont a nemzetek előkora, ifjusága.

Kétségtelen, hogy az előidő nem sokkal dicsekhetik a természet adományain kivül. Nincs ugyan műveltség, de annál ébrebb a kedély, annál inkább megvan az érzelmek acélpengése, mert, mint egy német iró mondja: „vér helyett vasolvadék foly az erekben". Nyelv és költészet mesterkéltség nélkül saját, külső befolyás nélkül tiszta eredetiség. Innen amit csak egy irástudatlan nép nyelvén és nyelve által előállít, kifogás nélküli; azt se nyelv-, se széptan nem birálja, hanem elfogadja, mint kész kincset, követi, mint isteni kijelentését a nép szellemiségének. Igy találta Homér a görög népnél költeményeit vagy azok nagy részét, igy Firdusi készen a persa hagyományokat. Igy az ujabb nemzeteknél, különösen az angoloknál Percy, németeknél főképp Grimm, a dánoknál Söfrenson Wedel András történetiró. Igy szedte össze a világhirü szerb dalokat és hősregéket Vuk Stephanovics Karadsity; a finneknél pedig a legközelebb mult évtized alatt D. Lönnroth Illés egy nagyszerü költeményt irt le a nép ajka után s ez Kalevala 32 énekben; elhallgatván az európai többi nemzeteket, el az utazók és térítők fáradságát s figyelmét a legtávolabbi és legvadabb népek jellemének is kitanulására költészetök után.

Én, ha kérdeztetném minő sajátságai, elsősége vagy hiányai vannak valamely népnek, koránsem utalnék történeteire, melyekben Herder állításaként ritkán találunk egyebet felőle, mint hogyan engedé magát igazgattatni és öletni; hanem utalnék költészetének ép vagy csonka maradványira, hová nemcsak a nyelv ifjúsága, szépsége, daca, hanem a nép szivének ugy szólván minden dobbanása, kedvelt eszméi, vágyai, hite, előitéletei, babonái, képzelő tehetségének teljes köre, azaz egész világnézlete beszővék, belehelvék.

A népköltészet meghatározásában legtöbb zavart okoz a nép szó értelme és némely rokon fogalmak. A nép, talán mióta Rómában senatus populusque romanust irtak, alsóbb osztályát teszi, minek? a népnek. Tehát a szó vétetik szélesebb és szorosabb értelemben. Azonban ezen osztályozásra itt semmi szükség, az statisztikába való, ha csak azon együgyü néposztályt nem vesszük annak, mely földet mivel, egy héten egyszer vesz tisztát s vasárnap kétszer megy az istenházába, ez pedig köznép. A szélesebb és szorosabb értelem oda megy ki, mit már említék, hogy a müveltség, fejlődési viszonyok és polgárisodás szükségei szorítják összéb a népköltészetet, de nem a fogalmát is. Az országok megalapítása után vagy, átalánosan szólva, előbb utóbb kilép a nemzet a családéletből és némelyek lesznek birák, némelyek katonák, papok, tudósok stb., majd később a köznép is hova tovább mindig több nevelésben részesül, iskolát jár, könyvekhöz szegődik és olvas, és élvezi a művelődés jótéteményeit, egyszersmind veszti hitét a hagyományok, csodás és mesés iránt; innen van, hogy a polgárisodás nyiltabb korában az epósz – valódi népköltemény – nem csinál nagy szerencsét; hibázik a hit.

A népköltészet mindig a nemzet családéletére emlékeztet vissza, vagyis azon időkre, mikor még a státusélet a családéletben rejtezett; nemesség nem volt, vagy ha volt is, koronája, szine volt a népnek; különben hol venné magát a régi románcok s balladákban azon adat, mikor előkelő ranguak ugy elvegyültek

közötte, mint övéi, sőt királyleány s pásztorfiu és megfordítva hányszor nem állnak szerelmi viszonyban egymással? Ha még egyszer oly nagy nemzet volnánk is például, mi magyarok, mint a minő vagyunk, nem ugy állnak-e az egyesek egymáshoz, mint egy nagy család tagjai? „A legelső magyar ember a király."

Különböztetni kell a népköltészetet azon vad és természeti költészettől, melyet az utazók ismeretlen uj népeknél találnak, többnyire tánc kiséretében. Ez a nyelvek kifejlődését hozza eszembe, hol az emberi test részei, leginkább az arc játéka fő szerepet visz s a tagnyelv (Gebärdensprache) a még gyermekségében gagyogó hangnyelvek helyes pótlója, sőt némely tekintetben megelőzője is volt. Igy van a tánc a természeti költészetnél. Ez azonban nem sokat ér; semmi határozottság, semmi alaki tisztaság; a lírai elem volna benne uralkodó, s az is szakadozott, mint a pillanat kedvtelései; kitörései pedig puszta felkiáltás, vele az eszthetika csak annyiban gondol, mennyiben kezdetnek jó. Ami ezentul következik a szellem fejlődésében, nagy idők műve; azon időké, mikor a népnek már van története, hősei, viszontagságai, melyek az egyhangu s a napba beélő természeti embert megrendítik s az élet viszonyai fordítnak, alakítnak. Ugy tetszik, a természeti költészet mindig megmarad, különösen az alnépnél mocskos és szennyes versekben, kópék és betyárok nyelvén; ezek az izlés előtt izléstelenség, nekünk trágárság s mint ilyen, ugy tartoznak a népköltészethez mint aranyhoz a salak.

Legkönnyebben össze lehet téveszteni a népköltészetet a nemzetivel. Itt azon alapvonások teszik a különbséget, melyeket akkor vesz föl a népjellem, mikor nemzet lesz a népből. Bárminő szerződések, alkotmány és uralkodási forma iratnak is a nemzet oklevelébe, mindez a nép szellemén nem változtat, hanem csak uj vonásokat tesz ahhoz. Igy vesz föl némely sajátságot a nemzet külső jelekben is, minő a zászló, címer, színek, öltözet, viselet; de ezek is tagadhatlanul oly formát és jellemet fognak ölteni, melynek első eszméje a néptömeg kedélyéletében gyökerezik. Innen van aztán ama bűbájos ragaszkodás a nemzeti szinekhez, zászlókhoz a csatában; innen az öltözet és viselet iránti nem előszeretet, hanem tősgyökeres hajlandóság.

E szempontból véve a nemzeti költészet is a nép kedélyének kifolyása, de különbség a kettő között, igen is van, megjegyezvén, hogy a népköltészetnek már vannak saját eszthetikai eszméi, melyeket a nép magával hozott a világra, midőn az emberiségből kiszakadt, melyek viszont a népet az emberiséggel kötik össze. Ezen eszmék a hit, szerelem és hősiség. E három tárgyon forog a népköltészet az emberiség és nemzetiség között; nincs is oly félig meddig eszmélkedő nép, mely ezt a három tárgyat meg ne énekelné; kivevén, ha ugyan utazóknak hihetni, a szegény irokézeket, kik vizet isznak s egy bordaluk sincs, a szerelmet megénekelni pedig egynek sem jutott eszébe.

A nemzeti költészet jelleme időszerinti. Eszméit többnyire a korszerűség fejti ki s állapítja meg; de valamint a kor szelleme változik s mi azelőtt korszerű volt, ma már az lenni megszünt: ugy jőnek elő uralkodó, az egész kor lelkét teljesen elfoglaló nézletek, vágyak a nemzeti költészetben is, a nemzetnek mintegy házi dolgaira vonatkozók, például néhány év óta nálunk a legerősebb hazafiui érzések tolmácslata. Tehát a nemzeti költészet bizonyos szöglet alatt ugy is

nézhető mint alkalmi, melynek *most* van ideje; de az alkalom nem egyes névvagy születésnap, hanem rendszerint nemzeti ünnep, ujjászületés; s ezért a költészet minden ága, faja közt az édes nemzetinek, az édes miénknek van legerősebb, gyakran erőszakos hatása kedélyünkre. Ellenben a népköltészet mindig a tisztán emberi felé irányul, világát a családéletben leli föl, melynek viszonyai egész földön ugyanazok, s ugyanazért a tisztán emberinek is a családéletben kell föltaláltatni; mivel itt van ugy a kedély, mint fejlett, itt látszik az ember minden álság nélkül embernek; aminthogy a művészet örök idők óta innen vette remekeit. Előttem semmi, hogy Lear és Cordélia, és nem Edvárd és Kunigunda nevek fordulnak elő egy régi angol népköltéményben, mely Shakespeare világhirű szomorujátékának is alapja; nem bánom, itt vagy ott történik, mert valahol csak kell történni az eseménynek, ez mind külső s nem egyéb, mint alkalmazkodás a körülményekhez, mint belévegyülés az életbe; de nézve a belsőt, a gondolatok magvát, az érzelmek fordulatait, igen is emberi előttem a hálátlanság föstése; emberi különösen egy dán ballada, melyben sirjából kel ki az anya mostoha kézre maradt gyermekeinek meglátogatása végett, mi bár a természet törvényeivel jő is ütközésbe, nem képtelenség, mert örök igazság, az anyai szeretet valósága van benne megtestesülve.

Mit a kettőről mondék, röviden ide megy ki: a népköltészet tárgya a tisztán emberi, a nemzetié a hazaszeretet; mindkettő zománcozva a nép sajátságával, megjegyezvén, hogy a nemzeti költészet idővel átmegy a népbe s lesz népdal mint az angol nemzeti ének, s ez legszebb diadala. Egyébiránt nemzeti költészet szélesebb értelemben mindazon művek összesége, melyek valamely nemzet nyelvén irattak, vagy ha nem irattak is szó szerint, de a népnél ének szárnyain s közajkon forognak, befoglalva német, magyar, angol szépirodalom nevezete alatt.

Tekintvè mi adott szinte hosszu időkön át szellemi tápot a nép kedélyének, volna még mitől megkülönböztetni tárgyunkat, a szent vagy vallásos költészettől. Igy mintha két országra szakadna el a költészet birodalma, világira és nem e világból valóra. De a kettő mindjárt az első látásra tiszta különbségben áll. Legyen elég annyit mondanom, hogy ahol vallás dolgában minden a maga fokozatos útján történik, mint a régi görög és héber népnél, a szentköltészet is a népiből válik és foly ki és vele rokon, sőt néha egy; ha pedig adott vallásra fogják a népet, ez hosszadalmas küzdés után és szép szóra beveszi ugyan azt, de véréhez, jellemèhez alkalmaztatva, sajátítva. Igy ölelte be Európát a keresztyén világnézlet, s a külön népek és nemzetek sajátságaival párosulva szülé ama nevezetes jelenetet, mely az ó és uj idő művészete közé örökre elválasztó mélységet vont, s előállt a romanticismus.

Mondatott: a műveltség árt a népköltészetnek, s ez igaz, de miért átkoznók a napot, hogy a hajnalt előzi egünkről. Az anya fogy, a gyermek növekszik; amaz meghal, ez életben marad; s a nem fentartja magát fajában. A természet örök rendén jár a szellem fejlődése is. Mikép mondatik, hogy isten az embert önképére s hasonlatára teremté, ugy kell a müvelt költészetnek is a népi hasonlatát viselni, azaz fölvenni a népi elemet; különben nem igazi, hanem korcs, fattyu, sohonnai.

Miben áll hát a népköltészet ereje? Áll főleg a nyelvben, az átlátszó tiszta nemes előadásban, melyet minden józan eszű és egészséges velejü ember megérthet,

élvezhet kénye, kedve szerint. Tehát vegye fel a müvelt költészet a népinek tisztaságát, minden törvénytől független merész szókötéseit, szólásmódjait, életvonásait, melyeket szintaxis, grammatika soha nem igazol, lefordítni pedig szórul szóra fonákság, másként lehetlen. Ilyes kifejezések és szólásmódokkal tömve minden nyelv, annál tömvébb pedig mennél épebb s egészségesebb szerkezetű organizmusa. Ezek nem figurák, nem trópusok, hanem a nyelv állócsillagai vagy ha tetszik gyöngyei, sajátságai, miket az iskola graecismus, gallicisme stb. nevek alatt ismér. Ezekben fekszik a népi elem. Költő csak az lehet, ki ezeket tudja használni és mozaikképen összeilleszteni; valamint ezek okai annak is, hogy költő csak egy nyelven irhat isten igazában, azon, melyet az édesanyatej szívárogtatott életerébe. Nyelv nélkül nincs költő, miért a nyelv örök tanulmánya volt minden nagy költőnek; s én azt hiszem a gondolat, mint gondolat, benn a lélek fenekén ruhátlan gyermek, sem több sem kevesebb mint hiú álomkép, nem kerül több fáradságba, mint akármely bohó ötlet, mivel magától jő; hanem azt megőrizni az életnek, hust és vért adni belé, s a gyermeket nevén nevezni: ez már a szó, a nyelv dicsősége. Költőnek az a nyelv, mi Prometheusnak az agyag, hogy embert teremtsen az isteni szikrának befogadására.

Most jön a forma. Itt esik jól kimondanom, hogy a népköltészetnek egyik jellemvonása, minél fogva az éneket vele kell gondolni. Ez a nézet hamis, ha netalán oly trillás éneket gondolnánk, minő egy olasz primadonnaé a legújabb operában, melyet érte s az ő nyelvcsapja szerint komponáltak. Vegyük a görög hatos mértéket. Igaz, hogy ezt énekelte a görög nép, s maga Phidias, mint irva van, Jupiter szobrához az eszmét egy utcai dalostól vette, ki Homérból énekelt; de az is igaz, hogy a népköltészet tudni s emlékezetre méltó dolgokat regélvén, az istenek titkait fejtegetvén, előadásának a nép előtt – mert irva nem volt – érthetőnek kellett lennie, hogy épületes legyen. Igy minden bizonnyal az ének, ha több volt is, mint a szavalás, nem volt egyéb a hang ünnepélyes emelintésénél, szállintásánál, talán a mai recitativ. Ide látszik az is mutatni, hogy azon régi balladák, melyekben a történet a cselekvény személyei által, tehát párbeszédben, drámailag adatik elő, kedvesebbek, de jobbak is azoknál, melyek krónikai rendet követnek s pusztán elbeszélők; mert annyival több bennük a hangváltoztatás; igy az énekszerűség is, mennyivel több személy hozatik föl beszélőképen. Nem tudom, de ugy hiszem, ez lesz annak is végoka, hogy, Talvj szerint, a legjobb óangol, skandinávi és germán balladák is ily modorba öntvék; elhallgatván a nagy és hosszu epószokat, melyek egyhangu elbeszéléssel megölői volnának a léleknek.

Az ének tette szükségessé a ritmust. Hány szótag elgörgése után jőjön uj sor, hol szálljon, emelkedjék a hang, a dalfolyam, mint hab hab után, mint szellőben dőlengő vetés, mind szorosan kiszabvák, s pontosan meghatározvák a ritmus által, melyet a nép öntudatlan művészete a fül mester segítségével teremt s állapíta meg. Igy a görög hexameterben a harmadik láb első tagjának szót kel végezni, valamint az ötös jambusokban is azon szerint. A szerbek trokheusaiban szót végez a második láb; s ők minden formáikon át igen szorosan veszik e szabályt, mely a caesura szabálya; s a caesurátlan sorokra, a szerb dalok magyar fordítója szerint, a *közönséges* szerb is azt mondaná: *ezt nem lehet énekelni.*

Azért nem jó énekre az ilyen vers:

Singe, wem Ge-sang gegeben.

(Uhland)

Hazádnak ren-dületlenül
Légy híve, ó magyar!
Bölcsőd az, maj-dan sírod is
Mely ápol s eltakar.

(Vörösmarty)

Ez a bizonyos helyen és idő mulva ujra meg ujra előforduló ugyanazonság szülé a verselés egész mesterségét. Olyan ez, mint a lélegzés, mint a szivverés, mint a habütés, tehát a legtermészetesebb, aminthogy azt nem is tanulá mástól ember, mint a természettől. Szótag, rim, lábak, strófa, refrain mind az ismétlés eszméjén alapul, s föltétei az énekelhetőségnek; innen legmuzsikaibb nyelv az, mely minde kellékeket egyesítni tudja müveiben.

Ezekhez azt mondom: minden népnek megvan a kedvére való formája, ha szinte kölcsönzé s nem magából forrá is ki azt. A hatos mérték a görög élénk lélek s gördülékeny nyelv neki eredése, bugyogása; ellenben az európai művelődés különféle rímes formákat tett kelendővé, mig a szerb csak a maga saját rim nélküli, de mértékes formája mellett maradt. Ha minden népnek nincs is oly eredeti formája, mint a szerbnek, görögnek, mégis megtudhatjuk, melyiket szereti legjobban. Azt, melyen legtöbb és legszebb dalokat s balladákat költ és énekel. Hogy a müvelt költészet e tekintetben is hallgatni fog a népinek szellemére, igen természetes; innen senki okosabban nem tehet, mint Beranger, ki dalait, igen kevés kivétellel, a francia nép énekformáira szabta, fölibe irván mindegyiknek, melyik népdal nótájára megy; s azt nyeré vele, hogy a nép ismérvén a melódiát, azonnal éneklé a fris verseket, és költeményei ugyancsak kimentek az életbe s el vannak terjedve Franciaországban.

Mindent könnyebben ki lehet mérni, mint azon eszmekört, melyben a népköltészet forog. Ez a képzelődés legtágabb kalandvilága. Micsoda képeket, fogalmakat, világnézletet töm ebbe a képző erő, az fogja tenni a népköltészet eszthetikai eszméit, tárgyait. Itt van elhatározó, vagy inkább elválasztó befolyása az éghajlatnak, életmódnak; aminthogy ez a déli és északi népek költészetében klimatologice, kézzel foghatólag ki van magyarázva. Azonban ne véljük, mintha különböző éghajlat, uralkodás, alkotmány vagy mit tudom minő befolyások miatt egyik nép eszmeköre kizárná a másikat, sőt inkább vágják azok egymást és összevágnak, mint a hullámkarikák, mint a mennyei körzene, melyet Plató vélt hallani oda fent a csillagok utján, mi azon igazságra vezérel, hogy a népek költészete csak a természet alaphangjainak változata.

Már mondtam, melyik három eszme közös minden népköltészettel; és azon eszméken alapul a derék népköltészet. Az eszmekör szélsőségeit bizonyos látomások, rendkivüli csodás, mesés képzelmények foglalják el. Ilyen a lelkek járása s azon hit, miszerint a halottak sirjaikban nem nyughatnak, ha őket valaki, vagy ők valakit megbántottak. A holt szerető meglátogatja életben maradt kedvesét, az anya gyermekét s viszont; ilyen ama sirás, melyet idétlen s keresztviz nélkül eltemetett, vagy vesztett gyermekektől hallani mindaddig, mig lelkök az elmulasz-

tott szertartások feladása által meg nem váltatik a kintól. Üt a lelkek órája, megszólal a kakas egyszer, kétszer, háromszor; megkondulnak az elsüllyedt harangok, lidérc bolyg a sötétben a sírok felett, nyomasztó álom lepi meg az embert, melyben futni akarna s nem bír, de röpülni igen; a lélek remeg, a haj borzad, s egy eltalált varázsszó, egy keresztvetés, vagy isten segítségül hivása semmivé teszik a kisértetlátást, minden bűbáj veszve, az óriási alak léggel összefolyva eltünik, felszabadul a mell s könnyebben veszi lélekzetét. Ide tartozik a tündérek s isten tudja miféle vízi és légi, hegyi és rónai, csalfa és ingerkedő lények képzelete; továbbá azon legszélső gondolatok az átalakulásról, melyben a törpék hősökké, a madár szeretővé stb. változik, mert ki tudná előszámlálni az eseteket!

Bármennyire különös szabásuak is az efféle hiedelmek, örömest találkozik velök a mai keresztyénség, melynek íze van rajtok, mint szintén magáéival a kelet és hajdan a görög. Azért merő balgaság mithologizálni ma és nekünk, midőn a hit egészen más lábon áll, megfutván a régi mesevilág pályáját. De a görög és római müveltség hatalmas volt, s benyúla mélyen a keresztyén életbe, mint a tengerbe Itália, Grécia; s van rá példa, hogy az uj Európában, különösen Hollandban, de másutt is, nálunk is, a pór és a polgár, ha szerelmes volt, ugy megénekelt vak Ámorról, nyilas Kupidóról, mintha épen mithológiát akart volna kiadni; de majd apránként az idő megtanítá a népeket sajátságaik becsülésére, s az uj időnek nincs szerencsésebb fordúlata, mint hogy minden nemzet féltő kincsére, a nyelv és irodalomra fordítja figyelmét, igyekszik magát lelkestől, testestől megismérni.

E végett szótárak készülnek, nagyok és bővek, hová a tudósok összehordják a nyelv kincseit, birálják, mi övék, mi nem; tanulják a népet, e nagy élő könyvet, melynek betűi egy egy emberfő; s ha nem oly szembetünőleg is, mint térképen az országok határait szines vonalokkal, de minél hűbben igyekeznek kijelölni szellemi birtokukat. Ha egyes szavak is ennyire birják a tudósok figyelmét, mennyivel többet nyer a nemzeti önisméret a népköltészet ereklyéiben, hol már a szavak rendben s harmóniába öntve, filologiain kivül eszthetikai kincs is, mint ha Palmira omladéka közt kész paloták födöztetnének föl.

Igen, eszthetikai kincs, Arisztóteles vagy Horác ismérete nélkül is. Mert ki irja a népdalokat? A nép; vagy Grimm szerint: magok magokat. Erre magyarázat kell. A népköltemény gyakran maga tesz bizonyságot magáról. A német népdal végén olykor ily kérdés tétetik: Wer ist, der Euch dies Liedlein sang? Tehát egyes éneklé azt. Tudva van, hogy igen sok angol balladát bizonytalan költők a népből csináltak s árultak garasért uton utfélen. A szerb dalokban is van némi ujjmutatás öreg világtalan dalnokokra, mint Tinódi Sebestyén is tőn:

> Ennek lőn irása a jó Kolozsvárban;
> Tinódi Sebestyén könyvnyomtatásában.

A turkoman, persa és török dalok szerzője gyakran kiirja nevét, mi a középkori festvényekre emlékeztet, melyek csoportozatában ott áll azon hercegek, grófok mása is, kik a művésszel dolgoztattak. Legtöbb esetben csak annyi bizonyos, főleg szerelemdaloknál, fiu-e vagy lány a szerző? Azonban én mi népünk közt tapasztalám, hogy a vidékek egy dalt különbözőleg énekelnek, mi ha egytől

került is eredetileg, a szájról szájra való átadásnál igen könnyen toldatik, foldatik szebbé, jobbá vagy ellenkezőleg; végtére sem marad meg oly szüzeségben, mint a szerző gondolá. Ide megy ki a magyarázat.

Akárki szerzette, igen szépek vannak a népköltemények közt, mert különben micsoda érdek kötötte volna ugy a nép nyelvére, hogy századokig énekelje azokat? Ha szeretettel vagyunk poros levelekhez, sőt egy lópatkóhoz is, mely a régi apák idejéből való, nem arany volna-e minden szó azon dalból, mely őseink szivének is örömet szerzett? De az idő anyagi szellemet öltött s eltiprással fenyegeti a hagyományokat; azért annál ébrebben kell lenni azoknak, kiket isten, adván beléjök lelkéből való lelket, a népek szivének éltetőiként küldött a világra, hogy megőrizzék, mit a nép eddig megőrze, a tiszta és igaz nyelvet s annak emlékeit. A nyelv a költők gondja. Ott állunk, hogy a mesék hajnalát elüzte a komoly ész napja, s népköltészetről, minő a bárdoké, nem álmodhatni, de minek is? A tenger soha ki nem fogy felhőiből, bármennyi eső esik; ilyen tenger a nép, az élet. Ha belőle merít a költő, lesz aki őt hallgassa, seregestől találand megnyilt szivekre mindenkor, ha csak vesztét nem érzi a nemzet. Tehát tanulni a *népet*, az *életet*, beállni e tengerbe, mint Jézus, midőn a lélek kegyelmét venné a Jordánba, ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.

2. A magyar népdalok

A valódi nemzeti poézis eredeti szikráját
a köznépi dalokban kell nyomozni.
Kölcsey.

I. Mig valamit csak homályosan ismérünk, s ösztönszerüleg érzünk, fél becsben áll előttünk. Igy vagyunk pedig rendesen azzal, mi hozzánk legközelebb van, mert a körültünk lévő élet elvégre mindennapi leszen és fel sem tünik többé, mint a levegő, s elveszti ránk nézve ingerét. Bizonyítja ezt az irodalmak fejlődésének egész története. Még a régi görög nemzet is egyiptusi hagyományok és mesék után kezdé alakítani első istenvilágát, vele költészetét, életét; az európai ujabb nemzeteken hasonlag évről évre kimutatható irodalmuk kezdetének idegen szinezete. Világosan tudjuk ugyanis mit vőn egyik a másiktól, miben indult egyik a másik után, meddig hordá előképe szinét, s hogy önállóvá, sajáttá egyedül akkor lön, mikor a vele született erőt fölfedezvén, önisméretre jutván, szabad fejlődést engede annak, s megjelent mindegyik a maga eredetiségében. Mi magyarok sem voltunk ez oldalról különbek a világ más nemzeteinél; mert ha volt nemzet, mely sokáig utánzott, az mi valánk, s vagyunk is nagy részben e mai napig. Költészetünk – minthogy költészetbe rakja le a szellem mindenütt a mivelődés leglathatóbb szineit, csak ezt említem általános irodalmunk helyett – költészetünk, mondom, minden iskolát kitanúla már; hallottunk éneket és dalt görög és római mértéken és modorban; ismérünk olasz és francia hevet és könnyüséget, angol ízt és német komolyságot művein, de még most sem igen vagyunk tisztában a felől, melyik hát az igazi magyar nemzeti költészet.

Azt nem minden ember hiszi, hogy lehet magyarul irni, de még sem magyarán, pedig ugy van. Irókat lehetne felhoznom, kik magyar szókat raktak ugyan

egymás mellé, de hol deák, hol német alakban, elannyira, hogy munkáiknak ugy szólván, csak teste magyar, de lelke idegen. Mély foka ez a sülyedésnek: azért szivesebben tűrök egy két idegen eredetü szót tiszta magyar formában, mint legtősgyökeresb szókat idegen szellemben, mert csak igy és nem máskép lehete az angol és franciának nyelvek töredékeiből saját és nagy nemzeti nyelvet és irodalmat állítni elő; csak igy lehet nekünk az idegen müveltség befolyásának igáját lerázni nyakunkról, és megszólalni, mint szólnunk istentől adatott.

Átbuvároltuk a világ irodalmát, s megfáradtunk belé, ekkor aztán beláttuk, hogy némely igazságok, minők az ízléséi, nem pusztán a gondolkozó ész kivánalma, hanem a vérrel is vannak összeköttetésben. Ezen vér szerint való igazságokat kell már nekünk, szép nemzetiségre törekedvén, kelendőkké tenni; de mindenekelőtt kikeresni azon alaphangokat, melyekhez távolról sem férkezheték idegen. Ilyeket találunk bőven a népi költészetben, habár töredékesen s nem oly virító épen is, mint a nemzet ifjusága idején lehettek.

Megjegyzendő pedig, hogy a nemzet irodalma rendszerint akkor fordúl egész szeretettel önnépi költészetéhez, mikor már félreismérhetlen jeleit adá mivelődésének. Innen ugy látszik, hogy a miveletlen osztálynak és költészetének méltánylására bizonyos előhaladási fok szükséges. Mennyi sokat irt már az angol és német, mikor Percy és Herder figyelmet gerjesztének a népi költeményekre! Nálunk a Kazinczy kora leginkább külföld utánzásában folyt el, helyesen, mert sokkal könnyebb utánozni, mint önleg indúlni az irodalomnak, de nem mondhatnók, hogy azóta nem haladánk, s ennél fogvást a népköltészet megkedvelését visszalépésnek csak balga fogja tekinteni. Valóságos haladás ez, és pedig annál inkább, mert a nemzet becsülni kezd olyat, mit azelőtt nem becsült, és becsülvén magáét, csak ujabb tanuságot tesz erkölcsi erejéről, mert a becsülő magát becsüli meg. Tehát magunk becsülése és önisméretünk fejlödése az a két szárny, mely keletet ad a népi költészetnek. Hatása meg fog tetszeni irodalmunkon, mert a népköltészet olyan a müvelt irókénak, mint törzsök a virágnak.

Van azonban az irodalmin kivül más tekintet is, mely a népi költészetet a kor egyik és fő szükségévé teszi, s ez a magyar nép lélektudománya. De igen kár, hogy népköltészetünk aranykorának virágai odavannak. Szerencsére azonban a népköltészetnek egyik fő érdeme a *valóság*, miszerint amit benne találunk, az mind igaz tény, azaz ha valami benne történetre vonatkozik, az történet; ha erkölcsre, az erkölcs; ha ízlésre, az ízlés; minél fogva itt minden betű adat, hol a történet, hol az erkölcs, hol az ízléshez, vagy is a nép egész belsejének felvilágosításához. Ez okból minden hűséggel, iskolainál szigorubb és pontos lelkismérettel jártak el a tudósok mindenütt népök költészetének magyarázatában, és adtak annyit a népismérethez, mennyit más forrásból soha sem adhattak volna. Csak vegyük fel a magyar népdalokat. A különböző cimü könyvek legalább ugyanannyi oldalát fedik fel a magyar természetnek. Mennyiféle érzés, gondolat, eszme nem fordul itt elő külön alakban és szinek alatt! Látható itt a nép a maga egész valóságában. Pusztán vagy faluban lakván, megismérhetsz egyeseket, de itt az egészet; s valóban fogalmat szerezni a népről, melynek tudomány és törvényhozás egyiránt hasznát vehesse, csak oly könyvek, mint a népköltési gyüjtemény, átismérése után lehetséges.

Nálunk a népboldogítási tervek egymást érik. Vajjon nem lehetne-e rá mondani, hogy embereink jobban tudják a tervet, az elméletet, mint ismérik a népet s életet? Kevés szót mondék, de sokaktól akarok értetni, mert hazánk mostani eldaraboltságában mélyebb rokonságra van szükség, mint a külső körülmények által ránk parancsolt jogi kötelek, s ott van különösen a lelki egybeolvadás, melynek a kölcsönös ismérkedés, egymás érzéseinek ha öröm megosztása, ha szomoruság elvállalása, kimaradhatlan s örökítő föltételei.

Németországban utazván eléggé volt alkalmam tudományos férfiakkal beszélni, kik örömmel kérdezősködtek a magyar faj felől. Mikor ennek kis számára jött a szó, nem azt kérdezék: hogy áll, mint áll politikailag, hanem van-e saját öltözete, éneke, tánca, hagyományos szokásai, sőt előitélete? Miért? Mert a nép csak ily külsőnek tetsző jelvek által, mik ugyan mindig legszorosabb összeköttetésben vannak a belsővel, esik szemléletünk alá. Itt a tánc, nyelv, érzés nem divat, mint a felsőbb körökben, melyeknek, mint szomszéd telekre kihajlott fának, mások szedik gyümölcsét. Itt a szokás egyszersmind erkölcs, a hagyomány történet s az előitélet meggyőződés. Ha én a német tudósok kezébe egy népdalgyüjteményt adhaték, bizonyosan jobban megfelelek vala kérdéseikre, mint eddigi, a nép körül tett tapasztalatimból.

Mikor Goethe a szerb népdalokkal ismérteté meg nemzetét, annak örült leginkább, hogy képzelődésök és tudományuk világa egy uj nép isméretével gazdagodott. Fog ezen világ gazdagodni a magyar népköltészet megismérésével is bizonyosan, mert olyan ez, mint mikor új képet függesztenek föl eddig nem tudott mestertől valamely műcsarnokba. Azt a sajátságos, titokban századok óta folyvást működő, s mondani szeretném, művészi tömeget eredetileg feltüntetni volna már fő cél a népköltészettel. Kinek ennyi nem elég, annak minden is kevés, azt pedig bizonnyal elérjük. Nem a versek, mint műgondosan kikerekített remek darabok, noha ilyek sem fognak hiányzani, hanem a zamat, képesség és gondolatvilág, melyben forog a nép képzelődése, főleg az a kitartó erő, mely magára hagyatva, iskola és minden nélkül buzog idők óta, mint a forrás; az a hűség magához, mely népünket védé a felolvadástól, lesznek üdvös eredményül ezen tárgy feletti tanulmányainkból, mikor aztán el fogjuk hinni, hogy népünk, ha olyat adsz neki, mi véréhez való, ha vérébe oltod a müveltséget, a fogamzás biztossága mellett örök időkre is megőrzendi azt, s vele a polgárisodásnak nem egyént nyertél, ki meghal, hanem testületet, mely halhatlan.

Említsem-e azon gyönyört, melyet a magyar ember, ki idegen irók olvasása által el nem ferdült, fog érezni, midőn ifjuságának s vidékének divatos dalaival találkozandik a gyüjteményekben? Ez fogja szeretni a magyar népdalokat, ha nem egyebért, legalább azon nyelvi sajátságokért, melyeket, mint az ő vérét, idegenre nem lehet átfordítani, s kedvet lelend magában megtorolni azon boszantást, mellyel szomszédink vagy ezek lelkével rokonult honosink üldözék a törzsökös magyar embert, hogy fordítsa le, ha tudja egyes német kifejezéseiket, miáltal csak nyelvünk szegénységét akarák szemünkbe tüntetni. Én csak egy sort jegyzek ide a sok közül, Európa nyelveinek, fordítás végett:

"Akit én szeretek, *meg van az szeretve.*"

hogy más temérdek nyelvi sajátságokat elhallgassak. Diadalát üli ebben a nyelv is, mint későbbi vizsgálatainkból egymás után ki fog világlani; mert azok a „csalom a szivedet, csalom a szemedet, eszem-adta, eszem a teremtő fádat"-féle, bár nem igazolható, de éppen azért eredeti kifejezések, melyeknek mégis van tulajdon, elfogadott értelmök s keletök, semmi egyéb, mint a nyelv daca, fejessége, zamata.

Mindennek ellenére, mi eddig a magyar népköltészetet nem becsültük, mert nem ismértük. Az idő intése, a kebel szüksége, pedig már jó ideje hogy megszólítá a költőket, kik többé kevésbbé kezdék elkapogatni a népdal hangját s ennek volt is látatja műveiken. Soha nem felejtem el, mikor először olvasám Kisfaludy Sándornál a „*dicsértessék az ur isten*" mennyire tetszék az nekem. De annál inkább fájt egy valaki észrevétele, miszerint épen e helyet roszalá, mert, mint ő mondá, igen *parasztos*. Azonban nem volt-e parasztos nyelvünk, táncunk és minden, ami magyar, elfinomult, elvásott atyánkfiai előtt? Ma már senki sem hiszi parasztosnak a „fogadj isten, jó napot"-féle köszöntéseket, és a világ jobban beszél felőlünk, s magunk is ugy érezzük. Azért igen tudom én a mivelt osztálynak melyik lépcsőjére számítsam azon fejeket, kik sehogy sem birják megfogni, micsoda érdeme lehet a Kisfaludy-Társaságnak oly dalok gyüjtésében, melyeket utolsó falusi szolgáló is énekel.

Mindarról, mi nekem e tárgy körül tett vizsgálódásimban feltünt, számot fogok adni az olvasó közönségnek, s reményem van észrevételeim által figyelmet, bővebb vizsgálódásra kedvet gerjeszteni többekben, mert ohajtanám magokból fejteni ki a népdalok becsét. Én bennök többet látok, mint sok más, kinek az egész nem egyéb, mint hallomás vagy emlékezet dolga, mert tudom, mily szükségkép tartozik a nép életéhez annak költészete. Hiszen, istenem, azt senki sem akarja tán közülünk, hogy a szegény alrend is idegen élvekre szoruljon, hogy nála öltözet és szokás, „melyik kézbe fogja villáját, minő lépésekben táncoljon", divat szerint legyen változó! Nem is volna hátra egyéb, mint hogy e csekélynek látszó külsőségek, melyekben ismérhetni a népre, letörűltessenek róla, miként bünhődött fejről a kenet, s a nép, mint Erázmus rotterdámi szobra, minden külsőtől lemosva, megzsurolva ott álljon előttünk művészietlen tisztaságban.[1]

Ezen értekezés folytán szó lesz a magyar népköltészet történetéről, ameddig történetbuváraink után adatokat gyüjtheténk felőle, mig elvégre már élő emlékeivel fogjuk kipótolni a történeti folyamatot a mai korig, s ezzel beváltani véljük állításunkat, hogy népünkben a költészet korrul korra kimutatható bizonysággal mindig élt, változott, hervadt vagy virult a nép sorsa, körülményei szerint. A történeti és régiségi adatok után elmondjuk észrevételeinket a feltünő sajátságokról, uralkodó eszmékről, melyekben a néperkölcs és ízlet tükrözik, s végre némi nyelv és széptani adatokkal szolgálunk összes költészetünk gyarapítására.

[1] Rotterdám egyik hidján áll Erázmus szobra. A hollandi, tisztaságot űző, nép eleinte tiszteletből csutakkal állt e szobornak, és tisztogatá, mig nem egy értő figyelmezteté a hatóságot, hogy a tisztogatás leveszi a szoborról, mi rajta művészeti van. Ezóta nem mossák a szobrot, de a rege szerint, nem is tisztelik ugy.

II.

A magyar nyelv nem ad egyszerű szót mailag a népdal kitételére. Igy vannak ezzel több európai nyelvek; nevezetesen a francia *chanson populaire*-t használ, mely körülírás, a német *Volksliedet* mond, s ennek formájára van ütve a magyar *népdal*. Irodalmunk ezelőtt kevéssel még *pórdal*, *parasztdal* név alatt ismére a népdalt, de e kifejezés nem látszik többé megfelelni a közönség ízlésének; aztán a nép fogalma körül is tisztábbak s méltányosabbak nézeteink, mint a pór, vagy paraszt szavak értelme; ellenben a nép egy szóban *nótának* nevezte dalait, hihetőleg a deák nóta (hangjegy) után, mely szintén nem régi, azon korba esvén, mikor már magas fokára jutánk a könyvisméretnek, s irogatni kezdők a dalok felibe: ad notam. Hihetőleg a nóta szó nem régibb, mint a reformáció kora, és egyházi énekekről ment által a népdalokra.

Hogy nevezték az előtt a népdalt, megmondani nem lehet; mert az ének szó teljesen vallási értelmű, a dal szó pedig nem használtatik magában, noha a belőle származó ige, *dalol* vagy *danol*, minden időben divatosnak látszik a nép között, és épen csak világi értelemben vétetik. Kétségen kivül, ha volt szó e fogalomra, az nem lehetett más, mint a *dalol* vagy *danol* ige gyökere; s ezek közül inkább a *dan* vagy *dana* mint a *dal*, mert a nép ma is inkább szeret *danolni*, mint *dalolni*. Tehát *dan* vagy *dana* volna igazi egyszerü szavunk a népdalok kifejezésére, azonban a szónak nincs ily értelmü élete, s helyét a *nóta* pótolja, mely azonkivül, hogy idegen, csak egyik, zenei részét mondja ki a népdalnak s nem egyszersmind a költészetit is.

Különös! Talán volt olyan idő, mikor népünkben megszünt a költészet, s magyar embernek ez a kifejezés, *az én nótam*, nem tesz többet, mint a zenét? Vagy a magyar zene tán oly tartalmas, hogy gondolatot, költői eszméket is ád s nem puszta üres hangokat? Elsőre nézve képzelni sem lehet, hogy valamely nép dalol értelem nélkül, bár miféle tárgyakat és eszméket üssön is össze versnek formájában; a második, népzenénk minden szépsége, bája mellett sem igaz, mert a dalhang, néhány általános érzelmeknél marad örökké; de az ember belsőjét, a természetet, minden árnyéklatokban festeni soha nem fogja ugy, mint a költészet, és a kettőnek ebben áll egymáshozi rangja, viszonya, érdeme. Egy francia utazó valóban élő tapasztalásból merített, midőn igy ir: nevezetes, hogy Magyarországban a nagy gondolatok, a nép mély érzelmei nem költészet, hanem nemzeti zenében vannak kinyomva, megszentelve.[2] Igy hiszünk magunk is, mert elégszer látunk példát, miszerint a magyar ember megelégszik begondolni érzelmeit, szavait a zenébe, de látjuk azt is, hogy zenére figyeltében bizonyos hátramaradt gondolataival társalkodik. Ezért oly kifejező a magyar ember arca azon ünnepélyes pillanatban, mikor szomoru nótájára figyelmez. Mik lehetnek pedig eme gondolatok? Nem szólaltak-e meg soha költészetben, vagy a magyar ember gondolatai nem voltak-e mindig szabadok, eléggé ártatlanok kimondatni? Annyi való, hogy a zene és költészet közül ha külső hatalom és mostoha körülmény el

[2] Gerando, La Transylvanie et ses habitans. [!] Tome II. 365—6. lap.

akará nyomni az egyiket, az nem a zene volt; s talán innen lehetne kimagyarázni, hogy a nemzeti érzelmek a zenében maradtak fel inkább, mint a költészetben.

Nem, soha sem volt olyan idő, melyben a költészet enyhítő forrása kiapadt volna népünk kebeléből, sőt inkább igen alapos okaink vannak hinni, hogy a nemzeti hagyományoknak itt is megvolt az a divata, mely más népeknél, hogy magát a történetet, nemzetünk Európába lett szakadását, viszontagságteljes életét is költészet hagyá emlékezetben, s az első krónikákban, minő Névtelen jegyzőé, a szájról szájra menő mondák és regék szolgáltaták az első anyagot.[3] A hires német Nibelungen hőskölteméný szintén régi hun hagyományokból van nagyrészint merítve, mint ez magából a költeményből világosan kitetszik.

Miképen hamarébb volt a nyelv beszélve, mint irva, ugy a történetek is. Maga a *dan* és *tan* szóknak rokonsága nyelvünkben szintén nem mutat egyébre, minthogy a tanulni valók *dan* vagy *danák*ba voltak foglalva; az ugy nevezett versus memoriales, minőkbe az erkölcsi, életrendi s más bölcselmi szabályokat szerette önteni a kezdő kor, de különösen ama versekbe foglalt katonai énekek, melyeket olvasni kelle a gyönge koruaknak, s melyekből áll csaknem az első időszak összes irodalmi műveltsége, *danok* vagy *tanok* valának hihetőleg; s ez nem is lehetett máskép, miután az emlékező tehetsége a versformákra támaszkodhatik leginkább, nekünk pedig mind a *vers*, mind a *nóta* később felfogadott szavaink.

De bár nem volt is a magyarnak külön szava kifejezni a népdalt, élt az mindig korról korra kimutatható bizonyossággal népünk között, és pedig nagyobb, nyomosabb életet, mint ma, vagy az utóbbi századokban, hiteles adatok szerint. Ki merné azt tagadni, mond Kölcsey, hogy a hajdankor tiszteletesb tárgyú dalokkal ne birt legyen, mint a mostani? A több százados daltöredék, mely a magyar gyermek ajkán mai napiglan zeng: *Lengyel László jó királyunk, Az is nekünk ellenségünk*, bizonyítja, hogy a köznépi költő messzebb kitekintett a haza történeteire.[4] Már legrégibb emlékezetekben vagyon szó eleinknek a művelődési iránti hajlamáról, s különösen, mint hadi nemzetnél szokás, a dicsőségnek versekben magasztalásáról. Príscus rhetor, ki Theodosius császár követeivel Attilához járt, s nála mulatott, irja: amint a faluba értünk, több fehér fátyollal betakart leányok összefogott s feltartatott kezekkel Attila elé jöttek, s nekie szittya verseket mondottak.[5] Hogy e versek alkalmiak voltak, világos, mert a nép sohasem dalol alkalom nélkül; innen vagyon aztán dalaiban ama végetlen becs, amiért a történetirásnak is első forrásai. De nem csak utcán zengett a dal, hanem a hatalmas király udvarában is, mint a felebb mondott iró folytatva elbeszéli. Beesteledvén az idő, s elvivén az ételeket, Attila előtt két szittya férfiak jelentek meg, s az ő győzedelmeiről, hadi dolgairól általok csinált verseket mondottak; mire a vendégek szemeiket a földre függesztették, s némelyik a versekben gyönyörködött, némelyikét a hadi dolgoknak emlékezete buzdította, némelyeknek ismét, kiknek meg-

[3] Tud. Gyüjt. 1823. VII. k. 4. lap.
[4] Minden munkái. Pest. 1842. III. köt. 29—30. l.
[5] Perger. A magyar és hazája régenten. Pest. 1831. 37. l.

élemedett koruk a hadakozásért buzgó heves kívánságokat már pihenni s csillapodni kényszerítette, könnyeket facsart ki szemeiből. A versek s éneklések után nem tudom, miféle esztelen szittya, holmi balgatag csodálatos s érthetetlen beszédeket lármázván, mindeneket nevetésre buzditott.[6] Mondjuk-e, hogy a két első szittya nem más volt, mint udvari költők, a középkorban mindenütt ismeretes troubadourok, nyelvünkön talán *daliák*, mert a troubadour dalnok és vitéz volt egyszersmind, habár csak utóbbi értelemben használjuk is ez idő szerint? Annál könnyebben hihetjük ezt, mert a dalosok a haddal együtt jártak, hogy láthassák, ottan mi történik, s azt azután versekbe foglalhassák. Hadi dalaikkal a vitézeket harcra buzdították, s az ütközet kezdésekor az egész dandár utánok énekelt.[7] Ama balgatag, csodálatos, s érthetlen beszédek lármázója pedig udvari bolond lehetett; s oly tréfás, nevettető verseket, mint ő mondhatott, mai nap is találunk a magyar népköltészetben, minő az I. k. 170. dala, mely szinte vendégség alkalmával szokott felmondatni. Attila még tovább is ment a nyelv és nemzetiség szeretetében, nevezetesen olasz földön nyert győzelme után, a magyar nyelv terjesztésére országából (e sua provincia) mestereket vitt oda. Ezenkivül a későbbi hunok is szerették a költészetet, midőn hadi erényeiket versekbe foglalva énekelni szokták.[8] De nem csak a hadi érzelmek szólaltak meg a dal és költészet nyelvén, hanem a vallásnak fenséges titkai is. Őseink előkoráról ezt hagyta emlékezetben Theophilaktos görög iró (lásd Stritternél Tom. 3. P. I. 40.): a magyarok egy főlényt imádtak, ki mindeneket alkotott, fentart és igazgat, s ennek tiszteletére közönségesen dombokon és berkekben éneket zengének.[9] Halottaikat leginkább folyamok mellé vagy dombokon temették el, s azoknak emlékezetét gyásztorral és énekkel ülték meg, mely a holtnak dicséretét foglalá magába.[10] Sőt ugy látszik, hogy a papi és dalosi hivatal össze volt kötve, mert mint Cornides irja,[11] papjaik ős magyarainkat kobzok kiséretében hős dalokkal buzdították.

Igen érdekes adat az, melyet egy szentgáli bence barát, Eckehard, őrzött meg a szerzet klastroma viszontagságainak leírásában. A szerzetesek ugyanis hallván a magyarok jövetelét, mind elfutottak egy eszelősön kivül. Azonban még egy mást hagytak ott, ki mindre, különösen boraikra, melyeket nagyon féltettek, felügyeljen. Krónikairónk már azt jegyezte föl, mit neki ezek elmondának. Tehát amint megjövének a magyarok, irja ő, mindennél előbb megmutattaták magoknak a kincses helyeket, de mind üres volt. Azután az ereklyéket s azokat nem bántották. Boraikhoz nyultak, de nem a szükségesen felül. Vendégséghez ülendők először füvet kaszáltattak, arra telepedének s ugy ettek, ittak. Az eszelős barát körültök szolgált. Ebéd után csontokkal hajigálták egymást. Az eszelőst

[6] Uo. 44. l.

[7] Sándor. Sokféle. IX. db. 107. l.

[8] Révai Elaboratior Grammatica. Pest. 1806. 127. l. Wallaszky Conspectus reip. literariae. Editio altera auctior et emendatior. Budae 1808. 56. l.

[9] Adalék honi nyelvünk s irodalmunk történeteihez. Gyüjté Ferenczy Zsig. J. Pozsony. 1844.

[10] Tud. Gyüj. 1817. II. köt. 65. l.

[11] De rer. vet. hung.

nem bánták, de a másikat sem, mert tudott magyarul. Lakoma után *fenszóval énekeltek*, s kényszeríték a barátot is énekelni; ki engedvén, az eszelős azon, hogy társa pogány dalokba vegyül, megboszankodott, s a *Salve reginát* kezdé rá, melyen mindnyájan nevettek. Végre vitézi játékot tartának.[12]

Hazai krónikákban ha nem is ily körülményes leirás, de van hiteles emlékezet Turóczinál, hogy a hét kapitány, kik csonka füllel és orral küldettek haza a lechi csatából hírt mondani, magokrul danákat csináltak, hogy világilag tetszvén, nevök elhiresedjék, mellyel utódaik, barátok és szomszédok között dicsekhessenek.[13] E dalokon kivül Botond hős tettei, Bulcsu és Lehel gyász vége maradtak még fen dalban a nép között a vezérek korából, mely időszakra vonatkozólag kiemelendő Névtelen hitelessége, ki szerint midőn Árpád, nagyai és hadai Etele várában megszállottak, minden nap lakomát ütének, citerák, sípok és mindenféle *énekek* hangzása mellett.[14]

A királyok korából is jöttek le hozzánk emlékezetek a magyar népköltészetnek virágzása felől, s ugyancsak Névtelenből tudunk helyeket, hol a joculatorok, vagy Cornides szerint trufatorok (a régi *trufa*, tréfa magyar szótól) mint a népnek dallal mulattatói, említtetnek, még pedig több helyütt *fecsegő* (garruli) melléknévvel. (Anony. Előszóban és 42. fejezetben), mig másutt élő tanúiul hozatnak fel a történetirásnak. Ide mutatnak e szavak: Tuhutum nevet és földet akart magának szerezni, mint *joculatoraink* mondják.[15] Bárhol vette is Névtelen e kifejezést, mint látszik, ekkor már nem volt meg az igaz értelmében, mert egyiránt éltek vele akár fecsegő akár elbeszélő kifejezésére. Még Attila udvarában teljesen külön állnak egymástól az udvari költő, ki történeteket mond, és az udvari bohóc, ki balga, értetlen verseket lármáz.

Betévén lábainkat az európai művelődés küszöbén, a keresztyén vallás, főleg a deák nyelv fölvételével, szükségeskép változott a nemzet szelleme. A hős kor, melynek szent tárgyai egészben birták még elfoglalni a kedélyeket, most már tünedezni kezd, mert az egységre vitt nemzet megoszlik maga közt, hite miatt versenyg, s egymás kiirtására törekszik a két fél. A régi vallás papjai, kik után a dandárok énekeltek, most az uj isten tiszteletében elvonulnak a néptől zárdai magányba, s legfölebb is törvényeket sürgetnek alkotni, melyek tiltsák a régi vallás mellett buzgó énekek zengését. Az ösztönné lett vallásos érzelem pedig nem oly könnyen kiirtható; s a régi hit emberei, tudván, mikép juthatni legbiztosabban a nép szivéhez, emelvényekre állnak, s versekben izgatnak az uj hit ellen.[16] De az uj hit és igazságai sokkal erősebb gyökeret vertek már Európa népeiben, mint hogy nélküle oly erős nemzet is, minőnek a magyart hinnünk kell, idegen létére megállhasson közöttük, azért országosan kelle gondoskodni pártolásáról, és megszületék András király végzése a szittya istenitisztelet és képek

[12] Szalay, Magyarország története I. k. 57—60. II. az egészet előadja Eckehard szerint.
[13] Chron. p. II. Cap. IX.
[14] Anony. Cap. 46.
[15] Anony. Cap. 25. Volebat Tuhutum per se nomen sibi et terram acquirere, ut dicunt *nostri joculatores*.
[16] Turóczi p. II. Cap. 40.

ellen,[17] azután Szent László alatt a szabolcsi zsinaté, mely tiltja, hogy valaki kutak, források, szobrok (?) (lapides) előtt és fák alatt tegyen áldozatot.[18]

Igy a vallás kebeléből kimaradnak ugyan énekeink, de nem a családi körből, s a vitézek ajkiról. Szent Gellért életirója említ egy asszonyt, ki kézi malmocska forgatásánál énekelni kezdett.[19] Gebhardi történetiró pedig bizonyos költeményes előadást jegyze föl, melyben a cserhalmi hősök, Géza és László tettei annyira fel voltak magasztalva, hogy Salamonnak fölgerjesztenék féltékenységét és gyülöletét a két herceg ellen.[20]

Még sokáig és sok helyütt látni törvénykönyvünkben afféle tiltó végzéseket, mint a szabolcsi zsinaté, a régi istenitisztelet megszüntetése ellen. A Kálmán idejében tartott zsinat rendeli, hogy semmit se olvassanak vagy énekeljenek az egyházban, mit a zsinat helybe nem hagy. Továbbá mise csak fölszentelt helyeken tartassék.[21] A IV. László alatt ült budai zsinat 1279. megtiltá papjainak a világi mulatságokat, mondván: clerici mimis, histrionibus et joculatoribus non intendant. Épen igy a németeknél. Unter Kaiser Ludwig dem Frommen fand man es nöthig, den Klosterfrauen das häufige Singen der deutschen Liebesgesänge, oder Wynelieder zu untersagen.[22] Mind ennek dacára igen nagy tiszteletben voltak az énekkészitők, a királyi udvar által is pártolva, mert van rá okleveli bizonyság, hogy III. Endre király jószággal ajándékoza meg több ilyen költőt, mint ezt Cornides III. Endre király leveleiből kikutatta.

A régi magyar költészet ereklyéinek lehet gyanítani azon kéziratokat is, melyekről szűz Margit életiratában vagyon emlékezet. Költeményes maradvány volt kétségen kivül a Tamás kantuariai érsekről szóló legenda, ha sz. István, sz. Imre herceg, sz. László király és sz. Erzsébet asszony életeiket nem vesszük is annak, mert az ifju kor rendszerint költészetbe szereti öltöztetni gondolatait, s e tárgyak épen arravalók voltanak, mint általánosan a vallásnak szent titkai.

Mind az eddig elmondott ereklyékből pedig semmi sem maradt fel az utókornak. Ha mégis nyelv életét nyomozó és bizonyító adatokra tekintünk, s megemlítjük, hogy az árpád királyok alatt több iskolák (bonarum artium literarumque) *virágoztak*, lehetlen kihagynunk belőlök a nyelv szeretete iránti buzgalmat. Annyi bizonyos, hogy nyelvünk mint ujabb ugy régibb időben is pártoltatott, diplomatikai polcon állt, s hogyan fogott volna ekkor kialudni a magyar léleknek legnemesebb lángja, az ősi nyelv szeretete?

Ide azonban ezen értekezés nem akar kiterjeszkedni. Nyelvünk divatáról ezen időkorban, melyből már birunk nyelvemlékkel, felelnek a mi tudósaink Cornides, Horvát István és mások. Ők oly általánosan tették fel s mutaták meg állításaikat, hogy ezek árnyékában nekem minden aggodalom nélkül lehet vitatni a magamét: a költészetnek, mely ekkor előkelőleg népi volt, országos életét.

[17] Andreae I. Edict. §. 4.
[18] Corpus Juris Hung. Lad. Decr. 1. Cap. XXII.
[19] Endlicher. Monum. rerum hung. Arpadiana. 223. l.
[20] Handbuch I. Th. VII. l.
[21] Colom. reg. Decr. Lib. I. Cap. 68.
[22] Fried. Schlegel. Geschichte der a.u.n. Literatur, I. Th. 259.

Közelebb jőve a mai kor felé, melyben vegyes házakból választott királyt magának a magyar, szintén nem hiányzanak a történeti adatok. A vallási viták elszunyadtak; s következésképp megszünt a hőskor ingere, noha politikailag épen ekkor volt legvirágzóbb pontján a haza. Mindemellett megvan e kornak is a maga érdeme, és pedig szintugy a hősdalok által, mint az előbbeninek. Zách Klára szerencsétlen sorsát még Istvánffy idejében is dal emlegeté. Turóczi szerint a hires Kont Istvánról az ő korában nem csak beszéltek, hanem énekeltek is.[23] Első Ulászló királyt Buda várában öröménekkel fogadá a nép.[24] Hunyadi János tudván, hogy hadi nevelésre sokat tehet a hősök példája, még gyönge fiának nagy vezérek, különösen Roland, vitézi tetteit olvastatá, melyeket az ifju Mátyás napotszaka oly figyelemmel hallgatott, hogy evést ivást felejte.[25] Cuspinianus ez időtájban korholá a németeket, hogy őseik vitézségét nem dicsőítik énekkel, mint a magyarok, kik leginkább Attiláról szerettek énekelni.[26] Mikor Mátyás királyi székbe ült is, kedvelte a magyar költészetet. Asztalánál, tekintet nélkül idegen tudósokra vagy nejére is, magyar verseket énekeltete. Mi énekeseit illeti, felőlök az olasz volturnói püspök, Péter, irja Budáról 1483. IV. Sixtus pápához, hogy jobbakat soha nem látott. Halljuk e részben mindennapi vendége, Galeoti szavait. Mátyás asztalánál mindig vitatkoznak, vagy kedves és tisztességes dologrul van szó, vagy ének mondatik. Vannak ott zenészek és lantosok, kik a hősök tetteit hazai nyelven eldalolják asztal felett.[27] Ugyancsak Galeoti hagyá emlékezetben, hogy a váci püspök, Bátori szintén magyar dalokat énekeltete házában hangszerek kisérete mellett.

Ennél azonban nagyobb fontosságu Bonfin tudósítása a kenyérmezei győztesekről, mivelhogy egyenesen a közéletre utasít. A vacsorát harci dalok fűszerezék, mert a derék katonák egyszerű, de rögtönzött versekben énekelék meg vezéreik dicsőséges tetteit. E tettek emléke fenvolt még Liszti korában is, mert ő jegyzé fel Bonfinba, hol ez a kenyérmezei diadalról ir, ezeket: haec omnia nostri transylvani fidicines in tabernis longe aliter et verius decantant.[28] Nem kisebb tanuság ennél, s a népi költői erőnek szinten ily rögtöni kiömlése az, mikor Mátyásnak királlyá emeltetését a pesti ifjak magok által készített együgyű versekben üdvözlötték.[29] Hogy többféle történeti és románc-nemű dalokkal bírtak eleink, kitetszik abból, mit Spalatinus György Griseldis fordításának előszavában mond: sok ilynemű dalaik vannak a magyaroknak.[30] Levén elég anyag éneklésre a nemzet történetében, nem csuda, ha bőven daloltattak nemzeti énekek, nem csuda, hogy szerette dalait az ifjuság, melyek teljesen világi szint viselvén, az egyháznak nem kerülhették ki

[23] Chron. Pars IV. Cap. 7.

[24] Schwandtner, Wien. 1768. II. Th. 56. p.

[25] Horvát István, Nagy Lajos és Mátyás védelmében.

[26] Horvát. Iskolai kézirat.

[27] Horvát István Védelme. Galeoti szerint: Semper in ejus convivio disputatur, aut sermo de re honesta aut jucunda habetur, aut carmen cantatur. Sunt enim ibi musici et citharaedi, qui fortium gesta in lingva patria ad mensam in lyra decantant.

[28] Horvát. 50. l.

[29] Horvát. 48. l.

[30] Horvát. Iskolai kézirat —

ellenőrködését annyival inkább, mert a mindennél csábítóbb szinpadi kisérletek is kezdtek szétterjedni; miért egy szepesi zsinat 1479 körül megparancsolja a papoknak, nehogy az alamizsnából, mely a szegényeké, színészek, bohócok és lantosok számára adjanak; mindamellett Mátyás után eső korban az egyházi szónokok pirongatják hallgatóikat, hogy nagyobb gyönyörűséget éreznek a szinpadi, mint templomi énekekben, s hol dícséretek hangzának, templomok helyén most világi énekek, sarkantyuk pengése hallatszik. A magyar zsinat e tiltó parancsához igen hasonlít az angoloknál Edgár királyé, ki szinten meghagyá a szerzeteseknek, hogy serköltők ne legyenek többé.[31] Ezen időszakból már ereklyéit is birjuk a népköltészetnek. A legrégibb, mit tudván tudunk, történeti elem. Kovachich szerint Lisztinek ezen pár sorát ismérjük: Balázs, öld meg a királyt, neked adom Ghimes várát. Haec sine dubio Listius *ex vulgi cantilena*, mond Kovachich.[32] De melyik lehetett a népdal, melyre Liszti püspök emlékezett? Az, mely még most is él országszerte: „Vágd csak fiam, vágd csak Forgách, Tied leszen Ghimes és Gács". E töredék valószinüleg Mária királyné választatásának korából (1384) való. – Mátyás király választatásának idejére (1458) esik az a töredék, mely a Népköltési Gyüjt. 1. kötetében a 319. lapon olvasható. Hogy az valóságos népi költemény, világosan érthető Horvát István magyarázatából Nagy Lajos és Mátyás védelmében. Ilyen, a néptől elfogadott ének a sz. István jobb kezéről: O deucheoseeges szenth job keez. (Legelőször nyomatott Nürnbergben 1488) és sz. László királyról, Révay szerint a XV. század közepéről. Az első sz. István napjára volt készítve; a másik énekeltetett-e a nép által, nem tudatik. – Arra mégis van adatunk, hogy sz. Lászlórul sokáig maradt fel ének a magyarok közt. Hormayr Zsebkönyvében ugyanis ily helyet olvasunk: 1684. junius 27. Ma valék a keresztyén táborban Vácnál, midőn Rüdiger-Stahremberg Ernő épen csatára rendezé azt. Vele lovagoltak Károly, lotharingi herceg, és Avián Márk atya. Stahremberg nem mást szólt ezrede előtt, mint: harcoljunk vitézül a keresztyénségért, s miénk a győzelem. Márk atya pedig felmutatá a katonák előtt a keresztet e szavakkal: E jelben vessétek hiteteket! Erre fél óráig zenéltek, és *kivált a magyarok víg dalokat mondának sz. László tiszteletére*, kinek ünnepe épen ma volt.[33] De hogy is ne maradt volna fen a magyar szent neve és tisztelete a magyar népben, mikor az idegen Detreé, ki régen a hunok ellen harcolt, Oláh Miklós primás szerint, még az ő korában, a XVI. században is feltartatott.[34] *Lugossy* szerint is a XVI. században még fenvoltak a magyar nép énekei a halhatlan Detréről, Zách Felician és Kláráról, Hunyadi Jánosról, Szilágyi Mihályról, Szilágyi és Hajmásiról, Mátyás királyról, s találtatik nyoma egy vallásos éneknek imilyen nótára: Szent Dávid próféta éneklő könyvének huszonharmadik részében; avagy: Nektek emlékezném, ha meghallgatnátok, jó *Hunyadi Jánosról* sat.[35]

Még ott is, honnan semmi ereklye nem jutott le hozzánk, a messze régiségben látjuk mindenütt nyomát a költészet életének nemzetünk történetében. Mint egy

[31] Talvj. 474. l.
[32] Scriptores min. p. l. 335.
[33] Hormayr. Taschenbuch. 1837. Heute War ich bei dem christlichen Heere sat.
[34] Handbuch. I. Th. IV. l.
[35] Prot. egyh. és Iskolai L. 1847. 480. hasáb.

egy fehér szalag vonulnak el e nyomok a sötét idők emlékei között, s még azonfelül enyhítők is a kedélynek, mert az örökös fegyvercsattogás között egy két szelid hangot, az isteni költészet hangjait véljük hallani magunkban. Mit nem adnánk egy dalért, mely ezer esztendő előtt zenghetett atyáink ajakán! Nem a legmélyebb egyesülés volna-e, ha dalolhatnók, mit ők? Talán érzenénk mindent, mit ők érzettenek!

Szinte a XVI. századhoz érünk, mikor valamirevaló emléket találunk, s pedig többnyire oly alakban, melynek hasznát műbuvár nem veheti, hanem legföljebb is nyelvész, meg talán történetíró.

Ide érve pedig oly ismért irókkal találkozunk, kiknek iratai a népi költészetnek csak hiányos oldalát birták felfogni, mert még sok idő foly el, mig Balassa és Zrinyi támad kebelünkből. Ami fény irodalmunkra a XVI. század óta esik, attól nem kap világot a népköltészet, hanem egyesek, kik már a könyvnyomtatás művészete által mivelték magokat és lőnek tudományos költők, tanúlt és idegen formák után, és könyveket irtanak.

A könyvirás bejöttével a tudás napja mind inkább kezde magasodni a kor fölé, és amint magasodott, akkép halványítá el maga mellett az eredeti költészet hajnalát, s végre teljesen leűzé a láthatárról. A mivelődésnek uj források nyiltak a világ bővebb ismeretében, és amint növekedett tudományos kincsünk, akkép fogada fel meghamisítást is az idegentől. A költészetben pedig egy nagy meghasonlás történt. A kinek módja volt tanulni, mihamar el lőn csábítva Hellás és Ausonia bájvirányitól, s csak az iskolábul elmaradt rész, a nép tartá meg az eredeti ösztönt és dalait, melyek időjártával oly messzi estek a nagy nemzeti élettől, és szorítkoztak szűkebb körű családi és házi viszonyokra, mint a nép maga, melyet a tudományos mivelődés, vagy polgárzati állapotok egészen külön szakítottak a nemzet testétől.

Most, miután már századok óta áll e nagy meghasonlás életben és költészetben egyiránt a nép és nemzet között, nagyobb dícsérete nem lehet a mai kornak, mint hogy eszébe jutott ismét egyesülni. Mikor az iskolátlan népet költészete után becsüljük, annyit tesz, hogy polgárilag is fogjuk, mert a kettő együtt jár; és becsüljük bár irodalmi szempontból, ez nem kevésb fontosságu, mint a másik, mert szintén szellemi szempont, s ez uton a nyelvi és lelki rokonság kötelei ujra egybefüzetnek s a megujult szeretet tán még erősebb leszen, mint ha soha el nem szakadott volna.

Tegyünk azonban próbát, s kisértsük meg nyomozni az előttünk fekvő dalokból azoknak idejét s történeti becsét, s velök a népköltészetnek is folytonos keletét s divatát, kezdve a XVI. században, a mi korunkig. Amennyiben pedig én oklevél- s régiségbuvár nem vagyok, s okoskodásimat csak az itt közlött adatok nyomán fűzhetem, melyek mind mai irásmód szerint jöttek szemeim elé, ki akarom alkudni előre olvasómmal, hogy teljes, hézag nélküli folyamot és bizonyosságot ne várjon. Most még mindig a történeti mezőn levén népköltészet körüli vizsgálódásunkban, azon véleménnyel tegyünk ujabb lépést, hogy egyik idő átnyujtja emlékeit a másiknak, mert ez a történetek folyamának természete. Már az előbbi korszakból tudunk adatokat, melyek egyformán szólnak a következő időkre. Ilyen nevezetesen mindaz, mit fölebb előadék a népköltészet ép vagy töredék maradványairól. Az előbbeni korszakba tartoztak ugyanis az események s ugy

okoskodánk, hogy ha később, azaz a XVI. században és után is megvoltak emlékeik a népnél, mennyivel inkább akkor, midőn épen szeme láttára történtek azok. Hozzuk által tehát mi is a szóban lévő időközre az ide tartozókat, mint bizonyságait állításunknak s nézzünk továbbá is szét adataink nyomán.

A XVI. században két nagy dolog történt hazánkra nézve, ugymint a reformáció és a mohácsi vész. Az első mélyebben vitt bennünket Európa mozgalmaiba, mint talán maga a keresztyénség fölvétele, mert ugy szólván kikapott magunkból, azaz megosztá nemzetünket s lelki sebekkel veré az országot örök időkre, ha egy, nem magasabb, de létünkre nézve elhatározóbb eszme, a nemzetiség eszméje nem fog gyógyításához; a másik önföldén tette semmivé a magyart, s uj meghasonlásba vitte hazánkat, melyben király és király álltak szemközt egymással, és vallás és nemzetiség — e két legszentebb tárgya nemzetünknek — vitte elől a dulongás fegyverét, s utánok az emberi szenvedélynek, apró nemű roszaknak táborilag rendezett serege. Ha e korbul semmink sincs, köszönjük meg, hogy magunk megvagyunk, s azt elmondhatjuk, mert kiállottuk a tűzpróbát. A zsidó nép veres tengeren szálla be az igéret földébe, nekünk minvérünkből készült a tenger, és mindezt meg kelle még lábolni azonfelül. Le volt verve, mert máskép nem lehetett, a nemzeti kedély, s fázott a lélek a szigorú élet hidegében. A kornak nem volt más jelleme a kétségen kivűl, csak a hit tarthata meg bennünket; azért ezen időszaknak minden jeleneteire rá van ütve a vallásosság bélyege.

Az e korba tartozható énekeken tehát kettő fog szükségeskép felötleni: *vallás* és *nemzetiség* szinezete, mely utolsóhoz leginkább a német és törökre vonatkozó helyek fognak adni legbiztosabb kulcsot. A vallásos szinezetű szerelemdalokról ha nem lehet is biztosan mondani, mikor születtek, annyi igaz, hogy a reformáció után, és nem előbbi időkből valók. Ezen dal „Arany ezüstért" következő sora: „előtted való szép járásaért" szeresd a leányt, teljesen bibliai, s a szentirás ismérése után érthető, hol Isten előtt járni annyi, mint istennel közelebbi társalkodásban lenni, istent félni, tisztelni. A négyes rimet is e kor bélyegeül gondolom, melyre hiteles példa a Mátyás király halálára irt emlékdal. Tartalma bölcselkedő, valami erkölcsi oktatás, de nem száraz és fölöttébb egyszerü. Benne a rithmus tisztán megtartva, s majdnem ugy pattog, mintha adonicus versekből volna szerkesztve. Egy más dal sokkal virágzóbb és költőibb, melyben a szenvedő dalnok ellentétbe teszi magát a virágzó tavaszi természettel. A fájdalom benne mélyebb, mondhatnám, keresztyénibb, mint hogy idilli volna. A *gyenge* szónak használata kezeskedik népi eredetéről. Ugyanis számtalan helyen és külön árnyalatokra fordul elő ezen epitheton a magyar népdalokban. A fának *gyenge* ágai vannak, *gyenge* fejű a kéz, *gyenge* (azaz gyengéd) a szerelem, *gyengén* csókol a szerető, *gyenge* a csók, *gyenge* a szem, holott más értetik alatta, mint fájós vagy rosz szem, elfárad a szerető *gyenge* teste, *gyenge* szavaidra nem mehetek, *gyenge* siralmát vitéz Szilágyi meghallotta, *gyenge* karcsunak iratik Lajos, szép ifju király termete; *gyengének* a kedves, *gyenge* értelem; *gyenge* vállad megfázik; fürjecske, *gyenge* a te állad, egy csángó dalban; *gyenge* ifjúcska; *gyenge* piros orca, *gyenge* vagy a sarlóra; *gyönge* vagy a házasságra, *gyönge* testem diófalevelen nyugszik, a *gyenge* galyacskát össze ne törjétek, *gyenge* testem rongálni, *gyönge* karommal fölemellek; hívjon engem *gyenge* violának, *gyenge* lábod fázik, *gyenge* harmat neveli a búzát, megbocsáss

gyenge viola! *gyenge* karom ölelgetni való, velem *gyengén* bánjál, letaposom *gyenge* lábaimmal, *gyenge* leánykákkal mulatozni, *gyenge* karja *gyenge* vállam takarja, *gyenge* kezem fázik, néha kipihenjek *gyenge* karjaidon, *gyenge* lábad feláztatja, *gyenge* virág, *gyenge* szűz, *gyenge* nád, *gyenge* nád! stb. hogy tovább ne folytassam. Ebből pedig kettő megjegyzendő, ugymint először a szónak ama régi kelete, mikor még a gyöngéd forma nem fejlett ki a *gyöngé*ből s ez amaz helyett is használtatott, másodszor a magyar ízlésnek nagy szeretete a gyöngéd iránt; miért a *gyenge* szót ugy lehet venni, mint egyik ősi, állandó epithetonát a magyar népköltészetnek, minő minden nép dalaiban fordul elő, s igy a mienkben is. Ily többféle ízben használja szintén Zrinyi a *gyenge* szót, mondván: *gyenge* illatokat; *gyenge* tűvel varrott szép sátor ernyőket stb. — A kérdés alatti népdalba hit szinét vegyíti ez a sor: „Talán e világban nem leszen örömem." Aztán „szomorodott szív", „a nehéz gyötrelmek", „énekszóval" és „világból kimúlok" kifejezés. Szép jelentése van a *kel* igének e szavakban: virágokból koszorúk *kel*nek. Egy dal (Panaszimat mondani nem merem) még világosabban elárulja vallásos elemét, hol a szerető mintegy bűnös képében áll elő, s kéri istent, hogy fordítsa jóra életét. Azért benne az *angyal* szó használata nem vallási, hanem világi, azaz szerető értelemben, szintén megüti a figyelmet; s az „isten, bűnös, angyal, rózsa" kifejezések alig összeillő vegyítéke világi és vallásosnak.

A régibb s velősebb dalok példányát látjuk egy dalban, melyet valami külföldre költöző, vagy rabul vitt szerető költhete, mint e sorokból kitetszik:

Többé nem látlak
Gyakorta violám.
Nálad nélkül leszen
Már egyedül életem,
Az idegen földön rettentő gyötrelmem.

Bucsu fejében irhatta ezt a szerencsétlen, mert még indulásról beszél a végin, melyet a legszigorubb megnyugvás hangján fejez be, mondván:

— velem egy utra kivánnál indulni,
De minthogy nem lehet, csak el kell maradni.

Ezen dal ismeretes a székely földön is, hol régi dalnak tartatik és egyik a legkedvesebb dalok közül.

Keletre, vagy legalább keletnek a szentirás olvasása által megujított emlékezetére, tehát a vallásos korra viszi figyelmünket a cédrus, füge és pálmafának mindannyi előfordulása. Hogy pedig e dalok épen ugy vannak most, mint első megszületésökkor, állítani képtelenség. A népdalok emlékezet által élvén, nem köttetnek meg a betűkben s igy korrul-korra nyernek csinosodást, új mázt, simaságot, s csak a bennök lappangó eszme után mondhatunk valamit eredetökről. A háborgatott nemzetiség nyugtalan korára lehetne tenni az efféle bordalokat:

Adjon isten bort, búzát, egészséget,
Országunkban békességet.

Aztán:

Adjon isten minden jót,
---------- egészséget.
Magyarok közt békességet.

ha megtudnók mondani, mikor volt oly idő hazánk életében, hogy nem lett volna helyén mindig a kivánat. Még is ahol az mondatik:

Legyen ugy, mint régen volt. . . .
Süvegelje meg a magyart mind a német, mind a tót.

kivehető, miszerint ezt a nemzetiség meggyalázott korában dalolták, mely szintén hosszan tartott hazánk egén; a nagy nemzeti élet pedig, mely Nagy Lajos vagy Mátyás ideje volt, már régen elmult. Van mind emellett egy ének, mely a magyar virágzást egyenesen sz. István király idejére teszi:

Ennek életében
Élt a Magyarország,
Ő halála után
Lett holt eleven ág.

Ez ének a kath. egyház énekei közé tartozik, s hihetőleg régibb eredetű, mint eddig felhozott énekeink; különben gondolni sem lehetne, mikép felejtheté ki az iró, ha Mátyás után irá ez éneket, a legigazságosabb fejedelem említését Magyarország sorsának dicséretéből.

Régi dalnak látszik a Szilágyi és Hajmási históriája: *Egy szép dologról én emlékezném* stb., ha benne a nyelvet tekintjük; holott kivált a szent István királyt visszaohajtó ének, itélve belsejéből, csakugyan régibb. Hogy a történet már azelőtt is meg volt énekelve, kitetszik a végső három sorból:

Ezer öt százban és hetven fölött írnak egyben,
Egy ifiu szörzé vala ültében, Szöndörő várában,
Egy *poétá*nak ő verseiből, szomorú szivében.

Ki lehetett ez a poéta, kinek verseiből szerkeszté ifju költőnk a magáét, nem tudatik, valamint az sem, melyik Szilágyi Mihály volt, vajon a Mátyás király nagybátyja-e, a történet egyik hőse. Mennyi különbség van ezen és ama költemény között, mely Mátyás király halálára iratott, pedig több mint nyolcvan év folyt el a kettőnek kelte között! Az „Egy szép dologról" harminc három strófából áll, és nem kevesebb, mint tizenegyben örökösen *vala* rimez *valá*ra, mig a Mátyás emlékdala négy rimet is többnyire szerencsével bir meg. Azonban az „Egy szép dologról" nincs is szorosan rimekre csinálva. Formája a három soros olasz versmértékre (terza rimára) emlékeztet, de meg van hosszabbítva. Tehát egyrészről eltérés benne azon egyszerű nemétől a három sorosnak, melyben a Házasok éneke iratott, másfelől kevesebb gond a rimre és rithmusra, mint akár abban, akár a Both Jánost sirató énekben. Mindkettő mutatja, legalább előttem, hogy a két költemény népé soha nem volt, mert akkor annak vétetett volna rithmusára, holott jelenleg magyar mértékhez szokott fülnek alig olvasható, mind a mellett mint nyelv és koremlék méltó megtartatni s ösmértetni.

Történeti s egyszersmind költői becsnek sokkal több jeleit olvassuk egy dalban, mely Mohácsot kesergi. Ezen dal ponyvárul jött kezembe, s mint az utóversből kitetszik, 1778-ki nyomtatás szerint. Hogy pedig ez utóvers nem egyszerre készült a kesergő költeménnyel, kivehetjük a tartalomból. A költemény első

sora „Mohács, Mohács régi vérontás helye" már réginek mondja a mohácsi vészt, mire azt jegyzem meg, hogy a *régi* szót egyik tudósunk utasítása után én vevém föl, mert a kezemnél levő ponyvai nyomtatványban *régi* helyett *sebes* áll. A költemény fris emlékezetei, miszerint Lajost, a szerencsétlen királyt, mintegy arcképezi, az elhunyt urakat rangjaik szerint megjelöli, végre a török győzedelmét nem tartja még teljesnek, e sorokban:

Ne bízzál, hogy meggyőztél,
Rád fordul még a veszély.

azt gyaníttatják, mintha e dal kelte nem volna messze a mohácsi eseménytől. Ellenben a két sor:

Elesett édes hazánk,
Ledőlt vele koronánk.

általánosnak hirli a veszedelmet. De az is bizonyos, hogy a török bírta még Magyarországot, mikor e dal kelt és keletben volt, mert az utolsó két sor reménnyel, jövendöléssel zárja be a költeményt, miszerint *lesz oly idő*, melyben a hold le lesz verve isten és a magyarok asszonya által. E dalban még a *tanács* szó régi egyszerű értelmében áll és jelent azt, mit etymologice kell, tankészítőt, adót, ácsot kovács (kohács) példájára, mi helyett mailag a hosszabb és roszabb hangú *tanácsnokot* használjuk.

Török alatti korból szállt reánk a vitéz Oláh Gerő (Gergely) dala, melyben gyönyörű az elbeszélési rövidség, sebes fordulat, hol egymást éri a gondolat és tett, például:

Oláh Gerő, vitéz legény,
Talál elő egy nagy őzet.
Mindjárt mondja fakó lónak:
Édes lovam, fakó lovam,
Érjük el ama nagy őzet!
A fakó ló csak eléri,
Oláh Gerő csak ellövi.

Meglepő e dalban, hogy négy verse rimetlen, a többi öt pedig rimes. Kétségen kivül a rimtelen strófák régibbek, az öt pedig kipótlása a csonka töredéknek, későbbi időkből. Ezen dal is ponyvai irodalomból került hozzám, s rá majd a népdalok lélektani boncolgatásánál ismét visszatérendek; mert most csak történeti szempontból érintém.

Mindjárt a török utáni korra, tehát a XVII. század végére emlékeztet egy dal, mert irója érte

„Mikoron még török sétált Buda dombján."

A nóta pedig, melyre ment, Toldi Miklósról zengett, azért irák fölé:

Ad notam: Hires Toldi Miklós erős vitéz vala,
Budán egy kapuban függ még vas oldala.

Mi ilyen nótát vagy dalt nem ismérünk; de hogy volt és pedig zenére irva, ebből bizonyos. Mértéke, formája mindkettőnek takaros, változatos. Nem hosszu,

mint a pusztán elbeszélő verseké, hanem, hogy dalolható legyen, rövid. Egyhangúságtól védi a hat sornak, mennyiből egy strófa áll, háromféle versmértéke. Ime ez a kis *ad notam* jegyzék, ismét egy cáfolhatlan adat népünknek a történet iránti melegségéről költészetben! Még egy dalra fordítom a figyelmet, melynek páratlan sora magyarúl van, páros sora latinúl:

„Meghalt feleségem
Satis tarde quidem" sat.

olvasható ez a Népköltési Gyüjt. II. k. 254. lapján. Lehet, hogy ilyen vegyes nyelvű dalok a latinság nagy divata miatt nem voltak ritkaság ezelőtt két száz esztendővel, mikor az iskolákat a Sturmok és Comeniusok a protestánsoknál is teljesen latin lábra vették: mindamellett a népdalok közt mai nap ez, tudtomra legalább, egyedűl áll. De van társa az egyházi énekek közt. Névszerint egy, egri káptalanból kelt (Datum in Capitulo agriensi die 4. oct. Anno MDCLI). „*régi* és új *deák* és *magyar* ájitatos" énekes könyvből (cantus catholici) idézhető a párja régi ének cim alatt, melyet ide irok:

In dulci jubilo
Zengjen víg énekszó,
Mi megváltónk nyugszik
In praesepio;
És fénylik mint a fényes nap
Matris in gremio
Alpha est et o.

Ha ezt már a két száz esztendős cantionale is réginek mondja, természetesen hogy ma annál inkább tarthatjuk réginek a modort, és meglehetős réginek bármely verset, amely e modorban készült; mert az ujabb idő, vagy legalább a XVIII. század inkább tisztán latinul fogott volna énekelni, mint felemás nyelven, a latinság tulbecsülése elvéből, divatából. Horác ódáit mértékesen énekelni nem volt szokatlan. Az alcaeusi és sapphói mértéken irt versek dallamát sokan tudják; tehát kedves volt a latin költemény. Különösen a sapphicum metrum vagy legalább ennek szótagai szerint van irva egy karácsoni ének, melyet a reformátusok használnak, ily kezdetű: Krisztus urunknak áldott születésén. Ezt onnan gyanítom, mert a sapphikus sorokat dallamára éneklik. A mi népdalunk már nem szükség, hogy oly régi legyen, de amennyiben párja a fentebb jelölt időben látható, régi volta hihető nemcsak, hanem szerzője aligha nem egyházi férfiu volt, talán valamely kispap, jól tudván, hogy soraikban mindig voltak a magyar dalnak buzgó kedvelői, megőrizői, mi a magyar dalgyüjtemény előállására is elhatározólag folyt be.

Legrégibb dalaink, Kölcsey szerint, melyekben még nemzeti történet említtetik, a kurucvilágból maradtak reánk; ezekből a Tököli, Rákóczi, Bercsényi, Bóné nevek hangzanak felénk; s ezekben a poétai lelkesedésnek nyilvánságos nyomai látszanak.[36] Sajnálatos, hogy e nyilatkozat igazságát a népköltési gyűjtemény nem cáfolhatja meg bőven régibb dalokkal, vagy nem birja erősíteni az idézett korbeliekkel. Egy töredékecskét Gömörben még ma is tud a nép; hol a

[36] Munkái. III. k. 30. l.

nagy pipájú Szuhainak ma is él maradéka a Száraz vagy *Szuha*-völgyön. Mi ebben a magyar nemzetről mondatik, „nagy pipájú, kevés dohányú" nem egyéb, mint a fájdalom sarcasmusa, s eredetét a hazai körülményekből veszi. E kis töredék egyenesen kurucvilági maradvány.

Az állandó katonaság felállításának ideje, tehát a mult század második vagy harmadik tizede, szülé az igy kezdődő panaszos dalt:

Már minálunk verbováinak kötéllel.

Isméri ezt az egész ország, s ugy látszik, hogy ennél jobban egy dal sem volt elterjedve a nép között, mely tulajdon sorsának látta benne siralmas rajzolatát. A benne előforduló Kassa városa, melyet minden táj egyformán megtart, Abauj vidékére teszi a dal szülő helyét; a *már* szó pedig idejét, mi 1715 után mihamar lehetett.

A Laudon győzedelmére irott ének „Már Belgrád a mi várunk" szintén megjelenti a maga korát, ha csakugyan ezen alkalom hozta volna elő. Benne

„Hol van a török ereje?
Nem igy volt most öt esztendeje."

nevezetes dologra szolgál figyelmeztetésül. 1789-ben vevé be Laudon Belgrádot a töröktől; tehát a nevezetességnek 1784-ben kellett történni; s most ugy látszik, mintha csak a kölcsön visszaadását örvendenék vitéz győzteseink.

E dallal igen egyez mindenben az ily kezdetű két dal: „A nap kerül, hajnal derül"; és „Győztünk, győztünk"; azért mind a kettőt bátran vehetjük vele egykorúnak, ha ugyan felebb nem akarunk visszamenni Jenő, savoyai herceg, korába, mely szintén birt lelkesedést adni a győzelem örömének dallal dicsőítésére.

A gunydalok között a mai korból egészen kiváló két dalt lelünk a divat, idegen szokások, férfiak és hölgyek viselete ellen. „Világ haszontalanság" és „A szörnyű ég alatt szörnyű változások". Haragszik az első a lengyel mentére, papucs és pantoflira. Módinak mondja a betegeskedést, kendőzést, frizérozást; roszalja, hogy nem szeretik a templomot, imádkozást; hanem inkább kártyát, kockát, hárfát. A második nagyobb hangon szólal meg, valóságos juvenáli harag- és boszankodással a divat ellen:

E világ ördöggel vetett szövetséget,
Német, franciától tanult ördögséget.

E két nemzettel gyül meg baja gunydalunknak, s megtudjuk szavaiból, mely korban iratott. A francia befolyás egész Európát elárasztá inkább divat, mint politikai intézkedések által; innen bátran a Lajosok időszakára tehetjük e dalt, melynek szele és szelleme a mult század elején és dereka felé jött be mi hozzánk is Németországon keresztül, s ezért üti e dal francia mellett a németet is.

Ily öntetű és hihetőleg egykorú dalok még „Módi jött be a lányoknál", aztán „Nem vagyok én paraszt ember, reám ugy nézzetek", továbbá „Viceispán, perceptor" sat. végre „Minapában Debrecenből Bécs felé utaztam" többnyire mind szemközt a divattal, idegen viselettel, magyartalanság miatti panaszban;

minek elemzésére majd csak ott jövünk, hol e népdalok lélektani oldaláról leszen szó.

Ellentétül tekinthető eme dalokhoz az, mely igy kezdődik:

Hej most élem világom,
Mert van magyar kalpagom.

Ez a dal valódi renaissance-dal, végtelen örülő annak, hogy már mindenben igazi magyarsághoz fordul az izlés, s igy végződik:

Oh én édes magyarom,
Magyar légy, azt akarom.

Testvéreül mutatkozik ennek a „Veres bársony süvegem" kezdetű dal, mely bokrétája emlegetésével átcsap a szerelmi dalok közé, aminthogy ott is fordul elő a gyüjteményben.

Kevésbbé meghatározható, de régibb koru dalok fordulnak elő a komoly nemüek között. Ezekben semmi sincs küleseményre vonatkozó, mert tartalmuk teljesen bölcseleti; egyedül a nyelv, a hang, a költői szólamlás, miből huzhatni következést. Mindegyikben több költői elem van, mint a mult században tőlünk telhetett volna, és több komolyság, mint hogy annak hitványságaival egy időbe eshetnék. Van dal, mely egész ó testamentomi szigorban, régi nyelven, régi becsületességgel szól, például: „Az ur isten minden gyülésekben" sat. aztán a következők: „Reménység az embert gyakorta táplálja" és „Felkel jóhajnalban a szántó álmából" gyönyörü két testvér egymás mellett; bennök vallás és természet, különösen ennek a szántóvetőt érdeklő oldala, festetik oly szépen és lelkesedéssel, mintha Balassa irta volna. A legelső tekintet, midőn e két dalt megláttam, egyenesen a XVII. század költőire szökteté figyelmemet, s ugy látszik, hogy a népköltészeti elemekre és hanghordozásra daliróink nem kevés gond s ügyelettel voltanak. „A szép madár a fecske" dalt oly fölírással vevém, mint közölve van: a magyarnak régi nótája a szárnyas állatokról. Ki tudja, hány leiró ismételte már ezt a régi epithetont? Elég az hozzá, hogy ez is a természet körül forog. Versmértéke Beniczky-Koháry-féle rövid sorok, ügyes, pontos rimeléssel; kora nem utóbbi, mint amazoké.

Még három dal van a komoly neműek között, melyeket szintén e korba tesznek, egyedül belső okokból. Ide tartozónak gondolom a következő dalokat: „Nincs boldogtalanabb a paraszt embernél", aztán az ellendalt: „Nincsen szerencsésebb a paraszt embernél", és „Busul a vén gazda, siratja teleit". Két elsőben fő személy a paraszt gazdaember, most keseregve, majd örvendve maga sorsán, a harmadik pedig azokat leckézteti, kik a régi időket dicsérik, benne kikapnak a képmutató öregek, s védetik az ifjuság.

Ha eddigi okoskodásim, illetőleg hozzávetéseim megállnának, körülbelől harminc dalnak ismernénk közelebb vagy távolabbról születése korára. De ha egyet sem tudnánk is meghatározni, mondhatná-e joggal valaki, hogy dalaink között nincsenek régiek? Lett volna csak ember és figyelem a népi költészet becsülésére, bizonyosan százanként volnának dalaink a magyar élet mindenik korszakából. A mi emlékezetünk egy két embernyomra terjed, és imé már eddig

kötetekre menő állíttatik ki népdalokból, holott még jóforma része hazánknak nincs kizsákmányolva. A régi levéltárak még mindig csukvák a nyilvánosság elől, pedig bennök sok mindenféle jegyzetek, emlékiratok vannak elrejtve, minőket naptárak, imádságos könyvek üres lapjaira mindenkor szerettek fölirni eleink, s még ma is egy ilyen könyv általános jegyzőkönyv.

Azt kellene talán mondanunk, hogy minden általunk összegyüjtött népköltészeti ereklye a legujabb kor szüleménye. Nem volnánk-e vakmerők ily állítással? Népdalaink bizonyos sajátságban lélekzenek Európa minden nemzeteinek dalaihoz képest; igy azokat sem egyiktől, sem másiktól nem vehettük, mert azonnal megismerszenék rajtok és bennök az idegen zamat és iz. Tehát hol és mikor kezdettünk először énekelni? A mult vagy mult előtti században? Nagy számmal vannak népdalaink, ennyi igaz; senkitől sem vettük azokat, ez is igaz. Tehát *énekeltünk, mióta beszélünk*, mert ez a legegyszerűbb magyarázat arra, mikor kezdtük el a dalolást. Furcsa is volna oly népről, melynek saját nyelve, szokása, öltözete, hite, sőt előitéletei vannak, föltenni, hogy hiányozzék belőle a költészet, mikor minden nép ifjuságában egyik jellemvonás épen a költészet iránti hajlandóság; vagy a mi nemzetünknek sohase lett volna ifjusága?

De ily gondolatok többé nem valók nekünk; ezeken már tulesénk, s históriai bizonyossággal vagyunk fölfegyverkezve minden tagadó állítások ellen. Mindamellett pedig hogy tapogatózásaim a mai embernyomig lehozák a népköltészet életét, viszketegem van elmondani még némely ide vonatkozó észrevételeket, mint ama nézeteknek pótló állításait.

Van két dal a románcok között, *Szép Ilonáról* és a *királyfiról*, melyeket én sehogy sem tudok beilleszteni azon időszakba, melytől kezdve irott emlékeink vannak a népköltészetre; szóval, 1500 óta nem találok helyet ama két dal rangjának, életkorának megjelölésére. Csak egyetlen irót sem tudok, ki e hangon szólott volna, akár a formát, akár a tartalmat tekintsem mindkettőben. Az elsőnek tárgya *Szép Ilona*, ki panaszra megy a biróhoz, ennek fia ellen, merthogy szép gunárát agyonütötte. Párbeszédben foly a törvényszéki jelenet Szép Ilona és biró gazda közt. Az előadás egyszerűbb mindennél, mi e nemben magyarul iratott, még ott is, hol Szép Ilona előadja számtalan sok kivánságát elégtételül, s minden szava egy egy arany. Az előadás és formánál pedig sokkal meglepőbb a biró igazságszeretete, ki saját fiát akasztófára itéli. Azonban Szép Ilona tündérileg hamis, és csak ingerkedni látszik a bíróval; s akasztófa helyett „két karja két szép karfáját" nyitja fel a biró fiának.

A *királyfiról* szóló románc nem kevesebb értékű régiség szempontjából. Itt a királyfi szintén hamiskodik. Meg akar ismérni két leányt, minő erkölcsűek; a kosárkötőét és a gazdag biróét. Ezen utolsóhoz tehát *kocsisi* ruhában megy be, s a leány őt mint szegényes öltözetűt a tűzhelyre ülteti. De a királyfi nem ül, mert nem azért jött, hanem jött azért, hozzá megy-e vagy sem. A leány nemet mond, s elutasítja kérőjét szomszédba, kosárkötő leányához. Ide is úgy megy be a királyfi, mint amoda, s kéri ugyanazt. A leány igent mond, s a királyfi elmegy ismét, de királyilag öltözve, a gazdag biró lányához. Most a leány, mert gazdag kérője van, megörül, igent mond, a királyfi azonban kiszidja, mert már neki van szebb is, jobb is, azaz a kosárkötő leánya. E románcnak a dallama is él.

Felötlő benne mindenki előtt a királyfi közeledése s lebocsátkozása alsóbb rendűekhez. Azonban ez senkit meg ne lepjen. Mindez, mond egy német iró, oda viszen bennünket vissza, hol a különböző rangok még nem léptek ellenséges állásba egymással; mikor a nemesség nagyrészt még természetes volt, vagy természeti fényben állott, melyet nagy ősök, vagyonra és tekintélyre emelt, biztosított polgári állapot minden szabadalmak előtt adnak; midőn még a néphez tartozott, s ez által ugy nézeték, mint belőle fejlett virág és uriasság.[37] A középkorban az előkelő és alrend nem volt ugy elválasztva, mint idő folytával, egymástól. Uraság és cselédség egy asztalnál evett; hercegasszony szolganőivel együtt lakott és hált. Minő kevés fontosságu volt pedig dalokban rang különbségére ügyelni, megtetszik egy svéd költeményből, hol a leányok apja előbb paraszt, majd király; sőt a királyból ismét paraszt vagy épen sertések pásztora leszen.[38] Nálunk a királyok leereszkedése a néphez történetileg bizonyos. Nagy Lajosról egy lengyel történetiró jegyzé fel, mint járta be álruhában az országot megtudni az őszinte néptől, miként gondolkozik az adóhajtók, birák és királyi tisztek felől.[39] Mátyásról még mai napig is él hagyományban, mint vette fel olykor a paraszt sorsát és ruháját. Sőt Bonfin, ki nagyban és sokszor birálat nélkül használta fel a monda beszédeit, őt szinte *kocsisnak*, lóhajtónak állítja,[40] mire később Liszti ezen oldaljegyzést tevé Kováchich szerint: *bizony kocsis nem volt.* József császárról hasonlag ment ki efféle hagyomány a nép közé, mely folyvást erősebben őrzi emlékét, mint egyéb, történeti nevezetességé magasult tettei. Ki légyen ilyen adatok után kétségben ezen románcnak teljes népi és régisége felől, ha nem volnának is ott a forma és elbeszélő hang jellemei, az egyszerűség és a költői igazságnak szigorú kiszolgáltatása? Hol vehette magát ez a dal, nem idegenből honosult-e által, megmondani nem tudom, de annyi igaz, hogy szépen beillik a magyar nép hagyományaiba. Mikorra tegyük hát eredetét mind a kettőnek? Én, igazán szólva, e két dalt legrégibbnek hiszem mindazok között, melyeket még eddig ösmérek, ugy tekintem mindkettőt, mint a népköltési gyüjtemény legritkább ereklyéjét.

Tova régiséget látok még néhány dalon, minő ez: „Gyere be, gyere be gyönyörű kis madár", „Ki ki ki ki ki galambja vagy te", „Zöld erdőben jártam" stb. Ezek azonban lírai rövidségek, talán egész, talán töredék mindkettő igen ősi egyszerűségben. Többet nem említek.

Ha igaz, hogy hazánkban sok helyütt a nép még ősi állapotot él, s a mivelődésnek semmi hangja nem jutott még be hozzá, kivéve tán a vasárnapi harangszót, s néhol nyelvét maig is ugy beszéli, mint a két halotti megszólítás; miért ne lehetnének oly régi dalai, minők erkölcse és szokásai? Ő semmit nem tanul, s vajjon elfeledi-e, amit tud hagyományilag? Sőt inkább annál jobban megőrzi eszméit, kedvenc tárgyait, s csak egy idegen sugárt sem bocsát be gondolatvilágába. Nézzétek öltözetét; csaknem elevenen veszi testére a báránybőrt, s oly szüken fedi magát, mintha tegnap üzetett volna ki a paradicsomból. Az ételek milliói neméből

[37] Versuch einer geschichtlichen Charakteristik der Volkslieder. Von Talvj. Leipzig. F. A. Brockhaus. 1840. 214. l.

[38] Uo. jegyzésben.

[39] Horvát I. Nagy Lajos és Mátyás védelmében.

[40] Aurigatione assidua usus est. IV. Lib. I.

öt hatfélét ismér; országokról alig álmodik; s esze ágába sem jő, hogy valaki másképp beszélne a világon, mint magyarul; mert minden földismérete addig terjed, meddig faluja tornyát belátja. Emlékezetei megelőzik a krónikairókat; s oly kevéssé ment be közé az összesimító szellem, hogy amennyi ház, annyi szokás. Nem szabad-e hinnünk ily körülmények között némi régi költészetet, vagy legalább töredéket népünknél?

A Kölcsey által felhozott pár sor Lengyel Lászlóról még ma is fenvan a nép között, de ki gondolná hol? A gyermeki játékdalokban. Sok ily nemü egyes maradványok jöttek által mihozzánk eleinktől kétségen kívül, de nem levén bennök semmi történetre vonatkozó, nem oly könnyen ismérhetni rájok; mert lehetlen is, hogy minden szó, minden sor elveszett volna. Ezek mailag már nem állnak magokban, hanem, mint afféle régi jó, bevegyítvék ujabb versekbe. E gondolatra pedig lehetlen volt nem jőnöm, látván a népköltési gyüjteményből, hányféleképen van beküldve némelyik dal. De az ily különféle dalokban rendesen van egy két sor, mi mindegyikben ugyanaz. Például:

Elmehetsz már kapum előtt
Nem vigyázlak, mint azelőtt.
Szeretőt is tarthatsz tőlem.
Meg is ölelheted felőlem.

Vagy:

Elmehetsz .....
Nem vigyázlak .....
De azelőtt vigyáztalak,
Szivem vadult, ha láttalak.

Vagy:

Elmehetsz már .....
Nem vigyázlak ....
Megöleled kapum fáját,
Ugy siratod a gazdáját.

Ilyen továbbá ez a két sor:

Álom, álom, édes álom,
Édes a hajnali álom.

Kedvenc eszme az aranyos ekeé; s fel is van használva két külön dalban: „Szomoru az idő" és „Az éjjel álmomban". Egyik helyütt az utat, melyen a szerető fogna menni, szántaná fel az aranyos eke; másutt pedig álomban szántott a szerető és kedvese az aranyos ekével. A piros pünkösti szépségét leányra vive hasonlóul két dal ünnepli: „Bezzeg van Pest vármegyében" és „Nem anyától lettél" különbözőleg ugyan, de bennök az alapeszmének ugyanazonságára nem ismérni lehetlen.

Továbbá sokszor van ily kezdet: *Elment, elment, elmehetsz, elmentem én, végig mentem* stb. Sokszor van emlékezet a harangszóról; az esőesésről, sokszor mondatik, hogy „fáj a szív, majd meghasad". Ilyen a ragyogó gyűrű, az arany és gyöngy stb. eszmék, melyek régóta élnek dalok által, de csonkán, s jelenleg uj eszmék toldásával egészülnek ki, mint mikor a törött virág kihajt. Ezen gyakor

előforduló, versbe vagy rithmusba foglalt szám nélküli eszméket tartom én már a magyar népdalok eredeti magvának, oly bizonyos elemeknek, melyekhez mindenkor és minden oldalról kész gyülni uj gondolat, uj kép, uj eszme; s innen egyrészt a magyar népdaloknak annyiféle változása, hogy ha minden varianst ki akarnánk adni, kötetek nem volnának elég. Jobb idő, mikor már a kezdet akadályai elhárultak, ilyen kiadást is meg fog engedni, holott eddig és most csak, mint mondani szokták, szögrül végrül tud az ember oly könyvet összealkotni, melynek valami egész formája, szine, jelleme legyen.

Mit higgyünk például ily összeköttetéséről az eszméknek:

Kicsin falu, fehér ház!
Hát te babám, mit csinálsz?

Itt a második sor semmit sem tartozik az elsőhöz, és viszont. Hogyan van mégis két külön eszme oly közel állítva egymáshoz? Nálunk e felett pálcát tört a birálat leginkább Kölcsey után, ki nem a legkedvezőbb módon nyilatkozott népdalaink ezen sajátsága felől, mely szerinte nem egyéb, mint „üres, izetlen rimjáték, mely miatt a legidegenebb ideák összefüzetnek, s a köztük olykor elvegyült egymáshoz illőbbel nevetséges tarkaságot formálnak".[41] Én e tekintetben másként hiszek s nem tartom fölösnek bővebben szólani e tárgy körül. Az idézett kis dal igy hangzik:

Kicsin falu, fehér ház!
Hát te babám, mit csinálsz?
Hej! egyengetem magamat,
Várom a galambomat.

Látni való, miszerint e kis dal, utóbbi soraiban, teljes képet ad előnkbe, melyhez ha logikailag nem tartozik is az első, de vajjon nem fog-e oda tartozni festőileg? Ragadj ecsetet, és tégy vászonra minden itt mondott kis szót s bizonyosan ott lesz előtted a gyönyörű falusi kép, a kaukazi fehér házzal és magát egyengető leánykával.

Dalainkban eszerint plasticitas, festőiség az, mit gyakran szükség feletti rímjátékul tekintünk, mire soha jobb példa, mint ez a vers:

Magas a torony teteje,
A juhomnak nincs mezeje.
A juhomnak kell zöld mező,
Nekem barna, szép szerető.

Ha logikai következetességet akarunk e dalban fölfedezni, haszontalan munkát teszünk; ellenben ha föstészi pontból nézzük, látunk egy juhászt a puszta határon, előtte a falu tornya messzire, közelb juhai, legközelebb pedig maga, vagyis inkább gondolatjában szeretője. E tárgyat a perspectiva szabályai szerint elkészítve megvan a kép azonnal.

De a dalt nem látni, hanem hallani kell,[42] s ez a fő, melynek minden alá van rendelve a népköltészetben. S vajjon e kivánatnak nincs-e elégtéve, ha puszta

[41] Munkái. III. köt. 30. l.

[42] Das Wesen des Liedes ist Gesang, nicht Gemählde. *Herder.* Sämmtl. Werke. Sieb. Th. 90—91. l.

rimért vannak is egymás mellé vetve az idegen sorok? Azonban ha már egyszer ugy van s a közizlésnek meg van felelve általa, nem jobb-e annak venni azt, ami: szokásnak, sajátságnak? Én oda megyek vissza a magyarázattal, honnan kiindulék. A népdalok emlékezetben élnek, mi gyakran hűtelen, s ugy elvesz belőle némely gondolat, hogy többé soha vissza nem jő. A lélek azonban még érzi a dal hangulatát, ének oldalát, s csak hogy legyen mit énekelnie, oda költ akármely közellevő tárgyat; innen van aztán, hogy az időt és helyet, általánosan a kültermészetet beszövi gondolataiba, mi gyakorta igen szerencsésen üt ki, mint például:

Bus az idő, bus vagyok én magam is,
Valamennyi szép leány van, mind hamis.
Szeretete nem állandó,
Mint az idő, változandó.

Egy ily mondat: a *szép asszony szép lányt nevel*, példabeszédi tekintélyű mondat, melynek testvére: „szép asszonynak szép a lánya"; de jusson eszébe például egy szőlőmunkásnak – mert az igazi népdalt nem iróasztal mellett költik – mi könnyü hozzácsatolni e sort, az előtte fekvő természetből: *kék eres a szőlőlevel*. Csak az nevezetes, hogy dalainkban emez oda nem tartozó sor elül áll mindig s bizonyos tekintetben kulcsaul szolgál a dal lelkületének, sőt gyakran ebből tudni meg, miféle rangu ember volt annak első kigondolója. E dalt, hitem szerint, szőlőmunkás pór készítette, az előbbit juhász; a legelsőt pedig, melynek alakja párbeszéd egy falusi suhanc és leány között, egyik a kettő közül. Nem mondom mégis mintha ily nemű költésben nem volna izetlenség, mert minek nincs kinövése? hanem hogy ez népköltészetünkben kevésbbé megrovandó. Van erre példa más nemzeteknél is. Mikor a svéd népdal egy történetet akar elmondani, épen ugy tesz, mint a mienk: oda választ egy képet a természetből, például: *az erdő gyönyörű zöld*, vagy: *a hárs remeg a berekben*;[43] azzal a különbséggel többnyire, hogy ott *refraine*-ül a vers végin áll; de szintén oly lazán, összefüggetlenül, mint a magyarban.

Az aztán egészen más kérdés, ha ilyen igazolható példák nyomán oly esetlen dalok is költetnek, minő ez:

Három alma meg egy fél,
Kérettelek, nem jöttél.

De miután, a tudósok megegyezése szerint, a föstés előbbi, mint az irás, s jelekkel hamarabb irtak (hieroglyph), mint betükkel, méltó volna kérdezni: vajjon nem ez-e a legrégibb dalköltési forma? mert a még ki nem fejlett agy korábban fogad föl képeket, mint fogalmakat, minthogy az érzékek utján mennek a lélekbe, és a természeti tünemények mindennél hamarább voltak az ős ember tanitói, miért legelső elemeit mindig az élő természetből meríti a költészet.

Tehát a magyar népdaloknak ezen egyszerű, mondhatnám, együgyű formája egyik tanusága régiségének. Azonban nem csak ily rövid egy sorocskát, hanem egész versszakot is látunk ekkép a magyar népköltemény elején. Ott a példa vitéz Oláh Gerő (Gergely) dalában. Az első stropha a gyönyörű tavaszidőrül beszél, már

[43] Talvj. 335. l.

a második egészen másról, kezdvén a történetet minden árnyéklatos átmenet nélkül. Ilyen „Meg vagyok én búval rakva", hol bánatját festi le a dalnok, s ugy megy a történetre. Gyuri Bandi nótája igy kezdi: „Esik eső szép csendesen, csepereg." Hasonlókép a Barna Péter és Cifra Jancsi nótái mind oda tulajdonkép nem tartozó egy pár sorral kopogtatnak be, s kezdik aztán az elbeszélést, a valódi költeményt. A természeti ember, kitől a népdalokat várjuk és vesszük, semminek sem érzi ugy közelségét, mint a természetnek. Ha benne él, mozog, ne lássék-e meg szavain annak sugallata, közelsége? Épen bizony mintha kivánnók, hogy városba jövén, hagyja ott kinn napégette arcát, a mezei embernek irigylendő szerencséjét.

De én nem a puszta formáról beszéltem, hanem régi eszméket akarék föl-fedezni népdalainkban. Ide tartozik pedig mindaz, mi keletre fordítja vissza emlékezetünket, mint a zsidót szent szokása, midőn esküszik. Nekünk is szentek minden oda vezető emlékezeteink; és bár mennél több nyomot lelnénk arra felé, hogy annál inkább befonhatnók életünket a népek történetébe, s minden kis adat a multban gyökerül szolgálna uj uj virágnak a jövőben, mikép a fárul mondják hogy csak azért ereszt uj gyökeret, mert szaporítani igyekszik hajtásait.

A nyugoti utazók ha kissé megismérkednek népünk lelkületével, sokkal hamarább észreveszik, mint némelyikünk, kik már megszoktuk, nyelvünk és költészetünkben kelet zamatát, hevét s csillogását. Egyiránt bizonyítják ezt az angol Bowring és a francia Gerando, kik közül az első irodalmunk történetének vázlatával és átfordított, leginkább népdalokkal gazdagítá nemzete tudományos ismeretét;[44] az utolsó pedig két nevezetes munkát, egy történetit és egy utazásit irt rólunk a francia olvasó világnak.[45]

Azonban illik, hogy ne támaszkodjunk egészen idegenek itéletére, hanem igazodjunk el, amennyire lehet, magunktól, s világositsuk fel a tételt részletes adatok előhozásával. Általánosan tudatik, hogy az ugynevezett virágnyelv keletről szivárgott által Európa népeihez. Dalaink e részben magok szólnak magok mellett. A szerető örökös neve *rózsa*, de azért csaknem minden virág használtatik azon eszmének kifejezésére. Megvan ezen kivül a violának és nefelejcsnek saját jelentése is, mert amaz oly virág, mely a szeretőt megismérteti, ez pedig emlékezet jelképe mint általánosan mindenütt. Fontos szerepet visznek a szerető elnevezésében keletnek drágaságai, melyek között legnevezetesebb a *gyöngy* oly beccsel a maga nemében, mint virágok között a rózsa; mig az állatok országából népköltészetünk a legszelidebbeket veszi föl; s közűlök legtöbbnyire a *galambot*, eme hires madarát a keleti hagyományoknak.

A magyar népdal tehát a természet mind a három országából választa érzéseinek jelképeket, s pedig olyakat, melyek mindenkor dicséretére válnak a magyar nép kedélye s izletének. De valamennyinél nemesebb lesz mégis azon elnevezés, mely egészen az ember és a lélekvilágból vétetik, s e részben kevés nép fogható a miénkhez, midőn lelkem, szivem, édesem stb. neveket használ szeretett

[44] Poetry of the Magyars, preceded by a sketch of the language and literature of the Hungary and Transylvania. By Johan Bowring. London. 1830.

[45] 1. Essai historique sur l'origine des Hongrois. Par A. de Gerando. Paris. 1844.
2. La Transylvanie et ses habitans [!]. Paris. 1835. két kötet.

tárgya megnevezésére; legfelsőbb pedig az eszmevilágé a keresztyénségből, hol páratlanul áll az *angyal* elnevezés.

Hogy erről kellő fogalmunk legyen, ide jegyzem az első kötet szerelmi dalainak elnevezéseit. Ilyenek „rózsa, édes rózsa, kedves rózsa, viola, legkedvesebb violám, virágszál, szivemnek gyöngyvirága, tulipán, gyönyörű virágom, pintyőke madárkám, tubám, galambom, kedves galambom, szerelmes galambom, galambocskám, szépen szóló galambom, madaram, gyöngy madaram sőt szerető egy dalban (Hol voltál te kis nyulacska?) még a kis nyulacska is; kincsem, kincsecském, drága kincs, legdrágább kincsem, angyalom, angyalkám, kedves angyalom, szép angyalkám, drága angyalom, szivemnek bálványa, szeretőcském, szerelmem, drága szerelmesem, szivem, édesem, kedvesem, édes dudu, duduskám, szép babukám, babuskám, babám, alakom, kegyesem, csin-csillagom, csillagom teremtette, csillag teremtette, lépes mézem, drága egyetlenem, reményem, tündöklő szép napfényem, eszem adta, teremtette, egyszóval mindenem", melyek nagy részint több izben fordulnak elő.

De mik ezen egyes szavak azon egész arcokhoz képest, minőket a magyar népdal fest szeretőjének?

Ha bár minden rózsa leánnyá válnék is,
Galambomnak párja nem származnék mégis.

Rózsa vagy, rózsa vagy
Még annál is szebb vagy;
Aranynál, ezüstnél
Sokkal ékesebb vagy.

Csillagoknak ragyogása,
Gyöngy két szemed rám forgása,
Piros orcád égő lángja,
Jaj szivemnek gyöngyvirága!

Hol itt a szépség mértéke? hol határozódik itt a formának imádása? Vagy mikor igy iratik le a szerető:

- - ragyog személyében,
Mint csillag az egekben.

Ékes viola nemzette,
A pünköst rózsa szülte,
Égi harmattal nevelte.

Mint a napnak ragyogása
Barna szemének járása,
Ugy illik egész mozgása.

Szép, kis gyönge termetének,
Ékesen zengő nyelvének,
Nem kár volna személyének,
Hogy ünnepet szentelnének.

Már ebben a pünköst, a keresztyén hitnek egyik legszebb hagyománya is be van szőve, sőt a szerető iránti csudálat egész vallásos fenségre emelve, minthogy

ünnepet sem kár volna szentelni személyének. Vagy micsoda képzelődés, micsoda szerencsés összeolvadása adatik a leggyöngédebb szineknek e dalban:

Nem anyától lettél,
Rózsafán termettél,
Piros pünkösd napján
Hajnalban születtél.

Orcáid rózsái
Ha közel volnának,
Égő szivem mellé
Tűzném bokrétának.

Ha e dal szineit kiválogatjuk, majdnem elbirhatlan a fény, a legélénkebb föstés fénye, szemeinknek. Ott a rózsa, aztán a piros pünkösd, aztán a hajnal, meg arc rózsája, ehhez az égő sziv, és még az a szerencse, hogy a „tűzném" ige bár nem jelent tüzet, de mintegy neveli mégis a legpompásabb piros szinek árnyazatos vegyületét.

Továbbá mikor a szerető azt hiszi, mint kell, hogy az ő kedvese pálmaágat nyert győzőként múl felül szépségben minden másokat, igy kiált felé:

Nyisd ki festett kapudat,
Tükör két ablakodat,
Hadd lássam pálmádat *(mindent győző szépségedet)*,
Piros két orcádat,
Hadd mulassam veled magamat.

Csak keleti képzelődés bánhatik oly bőven arannyal és drága kövekkel, mint a következő sorok:

Arannyal kellene nevedet leirni,
Gyémánt kő táblára szépen lerajzolni,
Rubint kőből formált ládában tartani.

Ne egy arany, másik is,
Harmadik is, magam is.

Ilyenek hallására mondhatá el igazán Gerando: „Ez nem más, mint a keleti népeknél közös imádása a szépségnek", mert valóban oly magas fokon áll bennök a feldicsőítés, hogy mellette csaknem halványan vesznek el a nyugoti népek gondolatai, de annál inkább emlékeztetik az embert a persa és arab képek csillogásaira.

Csak egy pár szint vegyítsünk még e gondolatokhoz a magyar öltözet emlékeiből, mint az arany csipkés fejkötő, ezüstös hajtű, gyöngyös párta, a szalagoknak egész szivárványa, továbbá a legélénkebb szinek a férfiak ruháin, mint az ujjászületésinek nevezett dalban a kócsagtoll, a veres nadrág, sárga csizma, veres bársony süveg, „talán legfényesb öltözet, mit valaha emberek feltaláltak"; *s a temetési gyászban* is tündöklő pompa, mindezek bizony nem árva képzelődés szüleménye, nem alamusz nép bágyadt mosolygásai, hanem erős kedélynek fényes kisugárzása. Ha nem volna több ereklye a magyar népköltészetből, mint az idézett sorok, avagy csak ezekből is rá lehetne ismérni annak a legnapfényesb keleti születésére. Azon-

ban több jeleket is birunk a természetből. A keleti pálma, cédrus, ciprus, figefák, ha, mint felebb mondatott, a szentirás terjedtével jöttek is be a magyar népköltészetbe, nem azért maradtak-e meg benne mindeddig, mert hogy előleges hajlandósága volt hozzájok kedélyünknek? Továbbá a magyar népdal, mint földmivelő fajé, aranyos ekével szánt, gyöngyöt vet, melyből, amit akar, az terem; a lovon arany patkót mond, a paripát selyem kötényből éteti, biró lányával diványra ülteti a királyfit, a legényt arany garádicson ballagtatja, sőt még a diófát, kedvenc fáját, a páva tollait megaranyozza, s gyönggyel rakja ki az utcát. Van ezeken kivül arany vessző, arany alma, arany pecsét stb.

Van emlékezet, hogy a katona Rajna vize felé vagy a fiához csóka Lengyelországba készül, de a valódi, érzelgő magyar népdalban mindig kelet felé látszik utazni a szomorú szerelmes, mondván:

Elmegyek én valamerre,
Valamely ország szélére,
Fészket rakok pálmaágra,
Árva gerlice módjára.

A pálmák országa bizonyosan nem nyugotra esik, hanem keletre, hol a mi régi hazánk. A kis ház napkelet felé vagyon arccal, végre a vándor Erdély országa felé veszi fel utait.

Kedvenc eszme a kedves házának dombra képzelése; azért több dal kezdődik igy: az én galambomnak vagy édesemnek (csangó), szeretőmnek dombon van a háza. Tudjuk, mint feljebb is volt már szó felőle, mennyire szereti a nép urnak tartani s vagy urak helyzetébe gondolni magát; s az a nem rosz hirű neme a büszkeségnek jóformán megvan az igaz magyar jellemben. Innen a szerető gyakran parancsol, mondván:

Mért nem jöttél hozzám,
Mikor *parancsoltam.*

vagy

Vége legyen szerelmünknek,
Már most *megmondom.*

Az uraságnak, előkelőségnek mintegy jelképes gondolata már a szerető házának kitünő helyen fekvése, minél semmi sincs természetesebb. A magyar mindig a sikot szerette, szereti még ma is, „hűven keleti ízléséhez", de bizonyos a keleti épitészet történetéből, hogy az uralkodók laka dombon feküdt, mely ha nem volt, fáradságos munkával hordatott össze, s ily fölemelt helyre voltak már épitve a világhirű függő kertek Babilonban. Attila király lakhelye is „a többi lakásoknál kitetszhetőbb s magasabb helyre volt helyheztetve".[46] A vallásos érzés is szintén a magas helyeket választá istenháza helyének, mi, mondhatni, általános és igen régi szokás volt minden népnél és minden időben.[47]

De a dombnál sokkal emlékezetesebb a *sik* maga, a pusztai élet szeretete, s különösen az a belső barátság, mely a magyar ember és lova között van. E tárgyat

[46] Perger. A magyar és hazája régenten. 10. l.
[47] A nép áldozik vala a magasságokon, 2. Krónika 33.17. versében.

magát egész egy könyv énekli meg a költészetben, részletesen itt, hol csak régiség szempontjából említünk némely adatokat, nem szólunk felőle. Általában el lehet mondani, hogy a *keleti népköltészet hazája a puszta*, mond Talvj; innen senkit se lepjen meg, ha később a tárgyra térek, állításom, miszerint a magyar népdalokban legigazabbak a pusztai népdalok, miután annyira egyezik természetünkkel a pusztai élet. –

A magyar még ma is eladó leánynak nevezi a férjhez mehető szűzet, s van egy dalban emlékezet leányvásárról, a legény pedig *vőnek*, azaz *vevő*nek mondatik, tehát a mai portéka cserének három alapnevezete él a népben, miből oly forma következnék, mintha áruként ment volna eleink között a házasság szerzése. Azonban ez nem más volt, mint szerződés, a tulajdonképi felek legény és leány tudta nélkül, mert az atyáké volt minden hatalom gyermekeik felett. Eszerint a vásár nem igen szelid eszméje nagy részben van mérsékelve az atyák befolyása által, kikről föltehetni, hogy gyermekeiknek javát akarták. Történetinkben Árpád is ugy alkudozott Mén Maróttal, ki Zoltánnak ajánlá leányát feleségül. Ez a szokás néhol még mai napig fen áll. A matyó (siki palóc) legény, mikor szombat estve haza felé jő a mezőrül, hol az egész hetet töltè, lehet, hogy csak mástul hallja meg, hogy megházasodott. De hiába, ezen szokáson is győzni fog az idő teljesen, amint apródonként a patriarkhális viszonyokból tiszta emberi szabadságra fejlődik a világ. Csak ezen előzmények után lehet már megérteni e dalt:

Ehol jön az estve,
Hogy kell lefeküdni;
Ösmeretlen társat
Hogy kell megölelni?

Mikor ölelgetném,
Fájnak az karjaim;
Mikor csókolgatnám,
Hullnak az könyeim.

A vallásos fogalmak köréből is maradt némi kevés régiség népdalainkban. Az ördög és manó, ármány közéletben is egyiránt ismértetnek. Csak a források tiszteletét emelem ki a pávás leány dalából „Egy leány a hegyek között". A leány ugyanis pávát őriz; három vándorló legény jő hozzá, kik őt meghivják az erdőre,

Ott sétálni barátsággal,
Tisztességes mulatsággal.

A leány vonakszik és nem akar menni, mert ugymond:

Páváimat hová teszem?

A vándorlók igy felelnek:

Pávádat hajtsd a forrásra,
Mert azt nem bizhatni *másra*,

Szent hely volt mindig a természet emlőin függő népnél az a hely, hol közelről vélték venni a főnek hitt lény sugallatit s áldását. A titkokban gyönyörködő görög papok, mint a druidák, sötét erdőkbe vonultak, mert a titok mindig szereti

a homályt; az ó szövetségi patriarkhák, kikhez gyakorta leszállott Jehova szintén, afféle helyeket tőnek szentté, s olvassuk Hágárról, hogy az urnak angyala találta őt a *forrás* mellett,[48] mely vagyon a Súrra menő ut mellett, miért a forrást elnevezé „élő, engem látó forrásának". „Ültete Ábrahám fákat Beersebában és segitségül hivá ott az örökkévaló erős urnak nevét".[49] Hasonlókép Jákób az álom után, melyben Jehovát látá, vevé azt a követ, melyet feje alá tett vala és felemelé azt oltárnak,[50] mert mint az előbbi versben mondja: „*E hely nem egyéb, hanem istennek háza, és ez a mennyeknek kapuja.*"

Pusztán lakó népnek, mint eleink voltanak, semmi sem lehete jótékonyabb, mint a forrás, mely vizével ugy szólván megjelent a lankadásig szomjazó előtt. Ha benne isteni erőt képzeltek eleink, tették oly természetesen, mint más népek, s vallási tiszteletök tárgyává emelék a forrásokat. Hogy ez igy volt, bizonyítja a már idéztem törvénye sz. Lászlónak, mely tiltja források körül áldozni régi vallás mellett maradó eleinket.

A forrás ily nemű tiszteletének emlékezete van már feltartva pávás leányunk dalában. Ha a dicső görög nép forrásokat választa és szentele föl költészete kútfejeül, akkor a forrásnak költészetben a helye. Igy őrzé meg többi vallásos szent helyeink közűl a forrást népköltészetünk, hol ilyen magyarázatot lehet adni felőle: mikor a leánynak azért ajánlják a forrás mellé hajtani páváit a legények, mivel azokat ugy sem lehet *másra* bízni, ez annyit tesz: a forrásnál ugy megőriztetnek azok, mint magad, az az nem más, által. Könnyű ez a magyarázat és igen világos; e szerint őseink a forrásokban legalább is emberi rangú lényt, vagy szellemet képzeltek, ha nem magasabbat, vagy képzelék a főerőnek legalább is oly mértékű adagát, mennyi fölér az emberrel. Ide hajlik az a mese, miszerint a kis gyerek kútból születik; a kútba nem jó nézni; de legmeglepőbb az a szokás, hogy magyar asszonyaink, miután a kútból merítenek, egy keveset mindig visszaloccsantanak, engeszteléséül a kút szellemének, nehogy az lássék, mintha teljesen meg akarnák fosztani vizétől.

A vallásos szent szokásokból ismérjük még a fák tiszteletét, mennyiben mellettök is áldoztak eleink; ez talán a fának sirokra ültetésében maradt fel, miről több népdalunk igen élénken emlékezik, mint „Hervad a ciprusfa a sirnak tetején" és „Siromra ültess egy fácskát". Egyébiránt, hogy a mai hagyományos diófát, mely az volna nekünk, mi németnek a tölgy, szlávnak a hárs, keletről hozták őseink, igen valószinű, mert a fának eredeti hazája Persia. Európába is innen hozatott az olaszokhoz legelőször, s ugy terjedt el mindenfelé, őseinknek pedig mindig megtartá hajlandóságát. Népköltészetünk által igen gyakran emlegettetik aranyos, leveles, ágas bogas diófa név alatt, sőt egy bordal mondván jó kivánságát, ezzel végződik:

Adjon isten minden jót,
Diófából koporsót!

E fa mindazon fák közt, melyek vadonbul kertekbe szelidűltek át, legméltóságosbra nő, s igy nagyon könnyű volt szembe tünnie falvaink lakói előtt, termé-

[48] I. Mos. XVI. 7.
[49] I. Mos. XXI. 33.
[50] I. Mos. XXVIII. 18.

szetéhez tartozván, hogy leginkább szereti az emelt helyet, a *dombot*, őseink egyik áldozó helyét, hová igen örömest teszi, mint láttuk, a szerető lakát is a magyar dal. Gyakori előfordulása példabeszédekben, jelesül mint büszke, önhitt emberre szokták mondani: *azt gondolja övé mind* a diófáig, nagy keletére mutat. Közéletben azt tartják róla, hogy árnyéka igen hideg, s kopáran hagyja vesztegleni a földet, egyébiránt keményen áll ellent az idő viszontagságainak, sokáig él, s ezért talán szokás volt kertek végire ültetni, honnan jött volna már az előbbi példabeszéd, mely körülbelől a latin „non plus ultránák" felel meg. Gyümölcsei nem rázatnak vagy szedetnek, mint más fákéi, hanem *veretnek;* s a dióverés ideje bizonyos szakát jelenti az évnek, szeptember elejét, s az akkor eső vásárokat rendesen dióverő vásároknak nevezik. Ágainak pedig használ a verés, különben, ugy hiszik, nem terem. Ha mint a diófát, ágas-bogasnak nevezi a magyar az atyafiságot és sógorságot, ugy látszik, ez sincs minden ok nélkül, jól tudván, hogy eleink nemzetségekre oszolva, melyekben több ág és több százra menő lélek volt, foglalák el mai uj hazájokat.

És mindezek után ha van régi gondolat népdalainkban, régibb egy sincs annál, mely még azon idők emlékezete felől ad tanuságot, mikor a plánták leveleire irtanak. Ide vonatkozik ez a két hely:

Kinek nincsen szeretője,
Menjen ki a zöld erdőre;
Irja fel a falevélre,
Hogy neki nincs szeretője.

Továbbá:

Zöld erdőben jártam,
Zöld *levelet* láttam,
Le is szakasztottam,
Kedves galambomnak
A kezibe adtam,
Ráirtam nevemet stb.

Mit lehelnek e dalsorok? Bizony nem újabbkori gondolatmenetet, mert jelenleg már tanult ember sem tudja mindegyik, hogy a falevél vagy kéreg valaha ilyen célra használtatott, minthogy ez az emberi mivelődés első korának tartozott szükségei közé.

III.

Midőn feljebb már a magyar nép költészetének s eszméinek lehető régisége felől volt szó, nem egy két adat villant fel, melyben a régiség mellett más vonásokat is lelénk mint csupán régieket, mert egyuttal fogalmat nyujtottak eszthetikai és lélektani állapotokról. Azonfelül, hogy ott régiséget bizonyítottak, gondoltassanak ide át, hogy tegyenek bizonyságot a magyar nép lélek- és széptanisága felől. Legelsőbb is a vallás, emez isteni eszme a földön, ajánlkozik vizsgálódásunk elé, megtudni mi van felőle a népköltészetben. Láttuk feljebb kelet hagyományait, meg a régi magyar vallás egy két hittöredékét; s most a keresztyénség tanai foglalják el figyelmünket. A közéletnek mindennapi felsohajtása: istenem, istenem! számtalan-

szor jön elő, „az ur lelke, Jehova, az ur angyala, ur isten", mind annyi bibliaitanulmányként ötlik előnkbe. Bizalom a főlényben, határtalan. A szerető mikor elválik, istenre bizza szép angyalát, ha elhagyatik, istenben veti reményét, fogadást tesz az egekre, a háromistenre atya, fiu, szentlélekre. Ha apját, anyját elveszti s minden virágok közt csak az ő (élet) virága hervadoz, így szól:

Hadd hervadjon, hadd hervadjon,
Csak az isten el ne hagyjon.

Van mindamellett ó szövetségi emlékezet is főlényről, például: „Megvert az ur isten; istenem, be megvertél engem!" mondatik istenről: az erőnek, hatalomnak, védelemnek, oltalomnak áldott élő istene", mely fogalmak tiszta egyezésben állnak szentkönyveink tanításaival. De nehéz meghatározni, mi jelentése legyen a kifejezésnek: isten adta, mert néhol silány, kevés becsű dolgot jelent, mint: isten adta vize, sem ize, sem bűze; másutt pedig ellenkező értelműnek látszik leányra víve által, mint „isten adta kis barnája! ki ne hajolna hozzája". Közéletben e kifejezés sajnálatot jelent ilyféle szólásmódban: isten adta embere! Hihetőleg alapjelentése annyi, mint *szegény;* s ezt fogja tenni a leányra víve is, mert következőleg ez mondatik: „se országa, se hazája". Azonban miért jelentenek épen e szavak szegényt? Nyelvünk és népünknél a szegény szónak van egy különös becse, mikor össze van téve a legény szóval, s ez teljesen világi értelmű. Az „isten adta" kifejezés vallásos eredetű, s hajlandó vagyok hinni a kettő között ezen különbséget. Isten adta ember már, kit az isten megvert, meglátogatott, kit valami csapás ért, azaz ki bűn nélkül lett szegény, ki a könyörület indulatára szorult, de még sem nézetik mindenben szerencsétlennek, mert az isten adta szegénység gondolata nem leverő a népnél, sőt valami erkölcsi becs látszik benne, még pedig szentkönyvi tanok után, hol a szegénység gyakorta dicsértetik.

Nevezetes, hogy talán egyetlen nemzet sem hisz mailag külön istent magának, a hajdani zsidók példájára, csak a magyar. Ezen hagyományos szent fogalomhoz pedig egyedül jóltevő tulajdonság köttetik, miszerint mindig ó, véd különösen idegenek ellen, mint egy dalban, mely külföldi uj szokásokra panaszkodik. Innen ugy látszik, hogy költészetünk nemzeti istenről tanít, s ezzel igen egyez a közmeggyőződés. Minthogy e fogalom eredetileg keleti, kétség kívül megvolt ős eleinkben, pedig annyira, hogy a kereszténység fölvétele sem irthatá ki, hanem, mint nemzetiségünkhöz erősen ragaszkodó faj, átvittük ezen fogalmat a keresztyénység által kijelentett fővalóra is. Nem máskép tőn a magyar nemzeti vallásos képzelődés a szűz anyával, a keresztyénség legszellemibb, hagyományos asszonyával. „Magyarok asszonya, nagy asszonya, királynéja" címmel tiszteli őt a népköltészet, pártfogónak, édes anyának vallván egy ének, kihez teljes reménnyel fohászkodhatni minden inségben. Dicső azon eszme, mely róla nekünk emlékezetben fenhagyaték. Ő az égnek ékessége, a földnek dicsősége. Mennyben isten után a főméltóságot ő tartja. Őt az angyalok, mennyei karok vig énekkel magasztalják. Azért vallá őt az atyaisten is leányának, a szentlélek nevezé mátkájának, mivelhogy nincs benne semmi szenny. Ő védhet hadaktul, éhségtül, a szörnyű pestistül és földindulástul. Dicsősége igy föstetik:

A napfény trónusod,
A szép hold zsámolyod,
— tiszteletedre,
Koronát fejedre
Az ékes csillagok magok fűznek.

Igy látható pénzeinken is „S. Maria, Mater Dei, Patrona Hungariae" körülirással. Ott még a szent gyermek ül bal ölében, dicsfénnyel körülsugározva. Jól látszik a szétlövellő nap, lábai alatt a hold sarlója, kezében királyi pálca, fején korona.

Minő fontos jelenet volt a világköltészetben a keresztyén vallásnak eme dicső hagyománya, elbeszélni nem ide tartozik. Megfordítá ez az egész emberiség gondolkozásmódját, s egy asszonyi állatnak feldicsőítésével feldicsőíté magát az egész nemet ama szigorú szolgálói állásból, melyben akár Ulyssesnek idétte a görögöknél, akár Ábrahámmal egykorulag a patriarkháknál volt. Az emberi nemzet egyik felének ilyszerű felszabadítása, tiszta önakaratra emelése mélyebb és szellemibb gondolat, mint egyelőre sokan elhinnék; csak annyit mondok, hogy ez adott lételt és keletet ama nagyszerű változásnak, mely romanticizmus név alatt előteremté a keresztyén költészetet. S imé e fontos jelenet mily valódi nagy szempontbul van felfogva s visszatükrözve a magyar nép költészetében! Nemzetiségünk valaha mélyen egybe volt forrva a vallással: ez abban s az ebben látta fődicsőségét.

Valamennyinél népiesebb, falusibb képzelődés az, mely a karácsoni rigmusokban látszik. Mindegyiket gyermekek szokták énekelni, leginkább ide mutat az a sok kicsinyítő képző: Jézuska, bocskorka, csizmácska, lábacska, istálócska, halka, tányérka, istenke. A népi s nemzetiség itt is követeli a magáét, s valóban a született szent gyermeket épen oly ruhába öltözteti, mint amilyet falusi gyermekek hordanak nálunk.

Vedd fel juhász, az bundát,
Takargasd be Jézuskát.
Mert nincs néki bocskorkája,
Sem sarkantyus csizmácskája,
Fázik az ő lábacskája.

Gyönyörű anachronismus, mint a hollandi iskola föstészeinél, kik mindenben az élet és természet hasonlatát vitaták, s minden eszmét, gondolatot igyekeztek nemzetesítni a külső által. Ilyen az a rigmus is, mikor a Duna mellett lakó gyerek, szerencsének hívén, ha valaki halat fog és ajándékot tesz vele, ő is fényes halkát (halacskát) viszen ajándékul Jézusnak.

Futok, megyek a Dunába,
Fogok fényes halkát,
Teszem tányérkára,
Viszem istenkémnek.

Az emlékezet halál után is felmaradni mondatik több helyen, mint e sorok bizonyítják:

Rózsából lesz temetőm,
Liliomból lepedőm,
Rozmaringból keresztem,
Soha el *nem felejtem.*

Itt az emlékezet felmaradása ugyan egynek vehető a halhatlanság hitével. De poétai oldalát mégis a festésben látjuk e helynek, mert benne vajmi szépen föl van derítve a halál szomorú képe, s ha nem is olyan elevenné téve, mint a régi görögnél, hol egy ifju nemtő lefordított fáklyával festetik a sir fölé, de talán sokkal több színével a természetnek, mintha egy ifju tavaszt ültetne a temetőre, mely szintén az élet jelképe, minthogy benne semmi feledés, hanem él az emlékezet. A vigasztalásnak eme rózsaszine ömlik el egy más versen is, mikor szintén halálutáni emlékező tehetségről vagyon szó.

Majd fölmegyek ama hegytetőre,
Ások magamnak egy sírt előre.
Meglátom, ki fog engem szeretni,
Ki fog rózsabokrot rá ültetni.

Van-e emberibb, s halál utánra minden követelést inkább felmondó beszéd, mint ez:

Ha meghalok, tudom eltemetnek,
Azt is tudom, hamar elfelejtnek.

A keresztyén vallás hitágazatainak legmerészebbje is talál nyelvet és szót verseinkben. A feltámadás mély tana hirdettetik ily sorok által:

Ha meg nem látsz az életben,
Meglátsz a magas egekben.

Ha eljön a végitélet,
Testünk is megujul.

És ha itt eljövend végünk,
Lesz örök boldogság.

Erős nyomokat lelünk az öröktőli végzet (praedestinatio) felől, mert gyakran szólal meg a kényszerűség vasparancsa ilyenekben: „te tőled el kell válnom, mert én téged hiába szeretlek; megesett már rajtam, mi meg akart esni". De a gondviselés hatalmát éneklik e sorok, istenről:

Fegyvert és katonát,
Ekét és boronát
Ő forgatja.
Földön a gabonát,
Mennyben a koronát
Osztogatja.

Tehát amint állandóságot, kitartást, hűséget látunk egyrészt népdalainkban a régi iránt, akkép meleg ápolását látjuk más részben az ujnak, a keresztyéninek, s azért senki ne csodálja, ha ez amazt teljesen ki nem törlé szivből és emlékezetből, mert ugy emez ujabb tanítmány is épen olyan könnyen volna kitörölhető belőle, s a nép játékul esnék a divatos vélemény szelének; oda volna ős jellemvonása: hűség a hagyományokhoz. A sebes felfogás, ujabb tanokra lépegetés csak egyeseké; a nép mindig retractiv, apródonként enged ujnak, s még akkor is megtartja aztán, mikor tanítói már régen elfeledték.

Miféle eredetű legyen a megátkozás költészetünkben? Jézus is megátkozá a figefát; de már akkor sem egyéb volt e szólásmód, mint ó szövetségi zamat az ujon. Mi ezt tömérdek ízben olvassuk minden népnél, de talán sehol oly gyakran, mint magunknál s többnyire szerelmi dolgok miatt. Jó pedig az átok a szerető anyjától több esetben, de ennek koránt sincs oly hatása, mint ha maga átkoz az elhagyott, megcsalt szerető.

A szeretőm anyja
Megátkozott engem.

A kend édes anyja megátkozott engem.

Erre azonban nem sokat hajt a szerető, mondván:

Bárha megátkozott,
Az csak mind óh semmi.

Ellenben ha szerető átkoz szeretőt, bizonyosnak mondatik beteljesedése:

— megmondom, édes tubám, el ne hagyj!
Mert ha elhagysz, megátkozlak, elhervadsz.

Különbözni látszik ezen átoktól, mely csak *esetleges*, bár olykor érdemlett is, egy más neme az átoknak, mely aztán nem egyest ér, hanem sujtja az egész nemzetet, s mint ilyen, szükségképinek, kényszerűnek, elfordíthatlannak látszik felettünk. Az „átok fogta meg a magyart" bizonyosan ily örök végzetre megy ki, mintha nemzetünkre kezdet óta rá lett volna mérve, „hogy soha együtt ne tartson". De van ám ezen átoknak is kelte (datuma) népünknél ily cím alatt és beszédformában: verjen meg a *török átka*. Volt pedig, hagyomány szerint a török átka magyarra: soha ne legyen egy akaraton.

Az elhervadás, mely fölebb mondatik, csak költői kifejezése a népi eszmének. Ha valaki szárazbetegségbe, sorvadásba esik, akkor szokták mondani, hogy meg van rontva, rontásba (valami utjába öntött veszélyes vizbe) lépett. Az átoknak, melyet leginkább e szavakban önt ki a magyar; verje meg az isten! legtöbb példája fordul elő még a katonadalokban. Egyébiránt nevezetes hely az átkozódásra Fehér Annáé, ki megátkozta a hadnagyot, bátyja büntetőjét:

Hadnagy uram, hadnagy uram!
Átkozott légy, hadnagy uram!

Viz előtted megáradjon,
Sár utánad felfakadjon,
Lovad lába megbotoljon,
Földre téged agyon nyomjon.

Mosdó vized vérré váljon,
Kendő ruhád meggyuladjon,
A kenyered kővé váljon,
Az ég téged meg se áldjon.

Hasonló ehez az alább következő dal, mely maga egy átok. Meglehet, hogy ez is valamely történeti vagy románcféle versezetnek a végiről maradt el, minő most a Fehér Annáé, mivel azt sem tudhatni kit átkoz, nem levén benne alany (subject).

Az a fa is száradjon ki,
Amely alatt meg fogsz állni,
Az a csárda gyuladjon ki,
Melyben csendesen fogsz hálni.

Borod, buzád ne teremjen,
Szántó földed ne zöldeljen.
Páros késed kiforduljon,
Az is a szivednek álljon.

Ami ezek után az emberfölötti lényekről és eszmékről következnék, minő a szellemek, tündérek, boszorkányok, lidércek, átalakulás hite vagy babonája, nem itt fordul elő, hanem az úgynevezett mesékben vagy népregék- s mondákban. Ha ezekből is fog gyűlni elég, akkor talán ki fogjuk szemelhetni az előítéletek, vakhit egész sorozatát, melyek annyiban épületesek, s méltók a figyelemre, mennyiben mutatják a nép esze járását, költői színezetét, s egyszersmind kimutatják a kört és határt, meddig bírja meg szárnyalással elméje a képzelet és gondolatvilágot.

Legközelebbi tárgy, mely teljesen az embervilágba esik, volna most a haza; s efelől is szép nyilatkozatai vannak a magyar népköltészetnek. Már említők mellesleg, mikor történeti szempontból tevénk nyomozásokat, hogy vigalmaiba szivesen vegyíti hazáját a magyar. A hazaszeretet elismért egyik tulajdonunk. De a hazát gyakran látjuk pusztán családi értelemben, mint a németnél, hol a Vaterland nem több, mint az atya háza, tehát a születési hely; innen a német világpolgáriság kelete: ubi bene, ibi patria. Nyelvünkben is a *ház* és *haza* szó rokonsága oda mutat. Életben szintén egy a két szó kelete, mert *haza* megyek, *haza* viszem annyi, mint oda, *hol lakom*, a házba megyek s viszek valamit. De nekünk mégis a lakóhelyet inkább fejezi ki a hon, mely egy eredetűnek látszik a német *Heim*mal, s inkább pedig az angol *home* (at home, otthon) szóval! Így használja ezt Dávid zsoltára fordítása: honjában költ a fecske. Nép nyelvén nem is tesz egyebet a haza, mint a szülötte földet, a falut; mi egyrészt igen természetes, mert a népnek „sem országa, sem hazája" tulajdonkép, hanem csak faluja, szülőhelye volt mindeddig a magyar földön, s azt a dalt, melynek kezdete: édes falum határa, igy is éneklik: édes hazám határa. Mind e mellett a szónak magasabb, polgárhoz illő értelme adatik több helyen, mint a bordalok- vallásos és nemzeti énekekben olvasható:

Adja isten, hogy magyar *hazánknak*
Szolgálhasson mind a német, mind a tót.

Áldd meg országunkat,
Mi magyar *hazánkat.*

Tekints, István király,
Szomorú *hazádra.*

Fegyvert fogok a *hazáért*,
Hadd onthassam a török vért.

Nevezetes, hogy a haza eszméje mellett rendesen ott van a király, vagy említtetik annak ellensége, egyik vagy másik nemzet: török, német, francia, tót. A legutóbb idézett dalban a katona először megveti édes hazáját édes rózsájáért, hogy vele maradjon, de majd észreveszi a leány tekintetét, s igy fakad ki:

— te látom, busan tekintsz,
Fegyvert fogni szemeddel intsz,
Mert szereted a katonát,
Köpenyeges királyfiát.[51]

Mindennél azonban mélyebb régibb s népibb vonását lelem a haza vagy inkább hazai *föld* szeretetének azon kifejezésben, miszerint a föld népköltészetünkben mindig *fekete*.

A kend édesanyja megátkozott engem,
Hogy a *fekete* föld borítson be engem.

Veszett volna retek *fekete* földében.

A *fekete* föld nem veszen be engem.

Általánosan tudatik, hogy a magyar nép legjobban szereti a fekete földet, minő a legtermékenyebb része hazánknak s ezt átvitte költészetébe is. Ha puszta termékenységeért kedveli hazáját népünk, ez kissé legelői szagot visel, de azért nem úgy van. Legelő ez ország azoknak, kik csupán javait emésztik, s ha kedvük tartja, odébb állanak. Mikor a magyar a fekete földet kimondja, egyszersmind vére hajlamát köti a földhöz, melytül őt senki el nem szakaszthatja. Vér hajlandósága ez, nem pedig száj járása, s csak mint olyan lehetett célja s vágya honszerző eleinknek, kik a jó föld hirét még Ázsiában hallották vala; s fajunk mind e mai napig ott maradt meg hozzáférhetlen eredeti állapotában.

A nemzeti színekről együtt, mind a hármat összeállítva, csak egy csangó dalban olvasunk:

Nincsen-e nekem . . .
Hófehér szinű harisnyám?
Övemet *zöldre* festettem,
Gucsmám *veressel* beszegtem.
Nem fáj nekem sem bu, sem kin,
Mert enyhít *ez a három szin.*

Leebb szállva a családi viszonyokra, itt egy részt ősatyai szellemet találunk. A férj *ur* a háznál, azért számtalanszor teszi ez azt, például:

Nem szeretem az *uramat.*

Elment az én *uram* Pestre.

Ki az *urát* nem szereti.

Egyszersmind a férfiaknál volt a hatalom, sőt vérjog is a hűtelen feleség fölött, mint sz. László törvényéből világos, hol az mondatik: si quis uxorem cum altero viro adulterantem necaverit, deo de se rationem reddat.[52] A nő legszokottabb nevezete feleség. A nők iránti nemes gondolkozásmódbul ment által törvényeinkbe az a nagy kedvezés, melyet leginkább *özvegység* áraszt a nőre, miért „özvegyek

[51] Innen a katona szeretője magát király menyének mondja.
[52] Corp. juris S. Ladislai Decret. L. I. Cap. 13.

paradicsomának" nevezte Magyarországot egy idegen. Hogy a nős életre sokat adtak őseink, nem kell bizonygatni. Sz. István egyik törvénye szerint, aki tanuságot tesz, becsületes, *nős*, gyermekes és keresztyén legyen. Egy, a XVI. század végéről maradt kezeslevélben[53] a rab csak ugy vétetik ki a tömlöcből, ha hushagyó keddre haza viszi *feleségét*, tart hadi készületet, és egy iramó paripát. Közbeszédben ma is ki megházasodik, becsületes emberek sorába lép. De a nő, ha nem többel, legalább engedelmességgel tartozott még férjén kívül, hogy az ipát és napát ne mondjam, férje fivérének is. Mert hatalom birásábul vélem szokásba vettnek az *uram* szó használatát férjem helyett s egy dal *kisebbik uramat* emleget, ez alatt pedig a férj öccse vagy bátyja értetik, s e szólásmódnak divata némely vidéken mai napig folytonos.

Tehát kímélet, becsülés, gyöngédség a nők iránti szeretetben, mely a törvényhozást is meghatotta, mind nagyon tiszteletre méltó vonások népünk jellemében. Csak ne vegyétek vadságnak a szigorú törvényt, mert olyan volt az idő maga. A magyar pór hölgy ma is jobban szereti férje szigorát mintha föl sem vétetik általa; sőt uj házasoknál igen gyakran a szeretetnek egyik jele, ha férje megveri feleségét, legalább ha kérdezed az uj asszonyt: *szereti-e a férje*, meglehet szomorúan fogja válaszolni: nem tudom, mert még nem vert meg. Én egy igen mivelt iró hölgynél[54] olvastam: a török ha elzárja és szigorúan tartja feleségét, legalább tanúságot ad arról, hogy szükségesnek érzi maga körül.

A férj uraságának másik oldala még az atyai hatalom. Nem csak a nőnek, hanem az egész háznépnek is ura volt a férj. Úr volt ő, a gyerekek pedig *cseléd*, mint ma is sok helyen, azért van oly közel egymáshoz nyelvünkben a *család* és *cseléd* szólásforma. A nő ugyan szembe soha se mondá a férjnek *uram*, hanem *kend*, mi megrövidítése a kemed, kelmed, kegyelmed szónak; de a gyerek mindig oda tette s teszi apja nevéhez: *uram*, apám *uram*. Ennyi a cim, s népnyelvben *kendez* ige annyit tesz, mint cimez, megbecsül, azaz nem tegez valaki valakit. A nő még is közelebb látszik állani tekintélyben a ház fejéhez, mint a gyermekek, mert ő másod személyben szólítja férjét *kendnek*; de a gyerek mindig harmadikban; s ez a rangfokozat az apa, anya és gyermekek családi méltóságában.

A barátság, vendégszeretet, a társadalmi érzelmek sok izben tárgyai a magyar népköltészetnek; bordalaink nagy része mintha épen barátságért iratott volna. A vendégszeretet, mint a nők tisztelete, hasonlókép átment a nemzetbe, vagy az alkotmányos testületbe is a népből, mert az idegenek iránt első királyunk óta folyvást megnyitá polgári intézetének ajtait, s a hazafiusítás egyedül ennek gyümölcse. Mindezen eszmék és indulatoknál pedig gyakoribb és népköltőibb a szerelem, mint egyik kifogyhatatlan forrása kezdet óta minden költészetnek. Szerelmi dalokkal bőven áldott meg az emlékezet bennünket; gyüjteményünknek fele csupán ilyenekből áll. Mint változó a szerelem, oly változatosak e dalok is minden árnyéklatban. Van hűség, van csapodárság egymás ellen, s talán egymás rovására, mert aligha több egyik a másiknál. De mind a hevet, mind a hülést mérsékli s mintegy középfokra vezeti bizonyos neme az erőnek, a férfiasságnak, mely nem hagy se fe-

[53] Biharból, az akadémia levéltárában.
[54] Madame Staël.

ledni, se sirni egy könnyen. Valami erkölcsi makacsság, parancsolóbb mindennél a magyar jellemben, tartja itt a féket: mintha Kant categoricus imperativusát mi találtuk volna ki. Nekünk csudaul tünik fel a délibb, vagy nem is délibb, szomszéd népek szeretközése, számítlan önfeledése, s körülbelől hasonlítunk egy amerikai indián csapathoz, „melyben erősb a szenvedély, mint a képzelődés. Ők természetöknél fogva *visszatartózkodók*, és nem örömest beszélik érzéseiket, mi szükséges kellék a dalköltészetre, mely okból minden népnél a nők, ellenkezőre levén hajlandók, többet énekelnek, mint a férfiak. Az indián, bár valóban éles észlelő, *magába látszik sülyedni s melankolikus vizsgálódásba merülni, mivel nem szeret ujságvágyónak látszani.* És bármily hevesek is nálok a szenvedélyek, a *szerelem*, egyetlen erős indulat mely természeténél fogva szózatos, oda nem tartozik. Nem mintha fogékonyság nem volna bennök gyöngéd érzelmekre, hanem mivel ezek aránylag igen *lágymelegek* és *szökemlés* nélküliek. Egész költészetük főleg a *beszédre* szorítkozik. *Szónoklati* különös adományuk eléggé elismerve barát és nem baráttól. Beszédeik nem a *teli keblű egyén túlnyomó érzéseinek gyümölcse*, mikép a költői teremtmények szoktak lenni. Azok *legbiztosabb eszköz elérni mindent, mire dicsvágyuk visz: befolyást, hírt, nevet.*"[55] A vonások épen mintha rólunk volnának levéve, s talán egyetlen rokonság, melyben valamely néppel lehetünk a világon. De itt nem megyek tovább, mert nem célom összehasonlító értekezést irni, hanem maradok szorosan a tárgy mellett.

A magyar szerelmi népdalokban két uralkodó vonás vagyon: egyik a tisztelet, másik a megvetés. Tehát a szerelem mint olyan magában, mely maga legyen célja magának, kevésbé feltalálható, hanem mindig a kettőnek vegyületében. Innen bizonyos erkölcsi öltözet látszik rajta, s a szerelem nálunk mindig oly szempont után nézetik. Azért ha hütlennek gyanítja szeretőjét a szerető, megátkozza,megveti s másfelé fordúl; mert a tisztelet leple azonnal lehull szemében, mihelyt meg van sértve szerelemhez kötött erkölcsi eszméje.

De nem látszik sem életben, sem költészetben, hogy ekkor aztán meg volna nyugtatva kedélyleg a szerető, mert epedést, bánatot mindenha veszünk észre, minek fő tulajdona, hogy nem nyilt, nem kitörő siránkozás, hanem a legkeserübb elfojtódás, mert az igaz magyar jellemnek sajáta nem könnyen panaszolkodni. Az ekkép viszatartott érzelmek a kevésbbé finom szivben boszuállásnak vetik el magvait; sok elhagyja szeretője miatt faluját, katonának áll, vagy a puszták fiaihoz szegődik, italnak adja magát, s a mélyebb kedély mintha szégyenlené mindenki által érthető szavakba önteni fájdalmát, máskép talál utat, kifolyást panaszainak, rejtélyesebbet, mint a beszéd: az énekben, s innen a magyar népi dallamok melankholicus mélysége, nehéz szivre mutató lassusága, egyforma lejtésü menete, melynek a vig aztán teljesen ellenkezője, gyors pattogó, szökemlő; innen az a mysticus, majdnem vallásos, erkölcsi merengésü zene a komolyban, mi nyom és emel, busít és vigasztal, mint a szerelem maga ifju kebelben, amiért a szerető, ezer tapasztalásból tudjuk, legkészebbnek nyilatkozik halálra, mikor legszerelmesebb.

Sokan hiszik, hogy nekünk a népi költészet csak fél jónk a népi zenéhez képest. Meglehet. E hit onnan ered, mivelhogy nótáinkra igen gyakran silány versek

[55] Talvj. 109—112. l.

énekeltetnek; de az megfordítva is áll, mert néha jó a vers és nem eléggé alkalmas a nóta; nem egyéb ez, mint eltévedés, idegen versnek idegen nótához tévedése, mert népköltészetünkre soha semmi gond nem volt; és versre a nótát, nótára pedig a verset reá fogták. Ez a ráfogó modor aztán szokássá lett és egyik igy, másik ugy énekli ugyanazon verseket, pedig komoly menetű versnek sohasem lehet másféle menetű dallama mint komoly, vignak vig, s ez a legtermészetesebb; honnan csak azokat lehet teljes tökéletes daloknak tekinteni, hol ekképen összeüt a kettő, s a különféle vidéki variansokat csak azon alapeszme utáni birálat fogja eligazítani, mikor dalainkat hangjegyekre véve közzé fogjuk tenni, mert ős igazságnak hisszük, hogy akár a vers, akár az ének születik előbb valamely dalban, egyik meghatja, serkenti a másikat; legjobb dal pedig kérdésen kivül az leszen, hol egyszerre születik mind a kettő.

A mi szerelmi dalaink, mint általánosan minden népé, mely irással nem ügyelvén reájok csak hagyományosan élteté azokat, mikép az uj görög és szerb, fölötte változók. A lírai dalok csak egyben, csak az általánosságban változatlanok, azaz a vig marad vignak, a szomoru szomorunak, ámbár ez sem mindig, és csak töredékesen, mint feljebb volt róla szó, mert egész dalt hosszú időkön át nehéz megtartani, mivel magok az érzések is rövidek, percnyiek; s minden uj helyzet uj eszmét, uj képet hoz az idő, a körülmény és a lelkesedéshez képest. Mind más az, mikor elbeszélő költemény fenmaradásáról van szó, mert itt az események egymásutánisága mégis parancsol némi szigort az emlékezetre; de azért ez sem tartatik meg egész pontossággal, s minden uj elbeszélő, legalább szinezetben, változtat az előadáson.

Népünk erkölcsi érzete már, mely a szerelembe tisztelet és megvetés szine alatt vegyűl be, egy magasabb eszmére vezet, belsejeig a léleknek, hol a becsületérzés lakik. Nagy szó ez a magyarban, és egyik tényezője lelkületének, s mint ilyen, saját uton befolyt népköltészetünkbe is. Mikor az erkölcsiség meg van sértve, nyomban ott toppan az ellenkező, a megvetés, dalainkban. Már mondtuk, hogy még itt nincs vége mindennek, mert csakugyan tövis marad a lélekben, mely ha költészetté hajt ki, *guny* néven isméretes a szépműtanban. Innen igen sok nyomát fedezi fel a gunynak népköltészetünk, minden árnyéklatok szerint, melyek szeszély, irónia, sarcasmus, nedély (humor). És mindezek között az utósó az, mely legszorosabban összefügg a szerelem és becsületérzettel, mert mint Kölcsey mondja: a humor a fő alkotó része a sentimentalismus, és a sentimentalismus mindig kisebb vagy nagyobb mértékű pathos ideájával köttetik össze.[56] De a humor tulajdonkép az érzések elkeserülése; mosolygás, de komoly szin alatt. A nedélyben nyilatkozó pathos pedig komolyságra, ez a becsületérzésre viszen vissza, mig a sentimentalismus alapban egy a szerelem indulatával. Tehát a szerelembe vegyült erkölcsi érzés, mely tisztelet és megvetés, vagy egy szóval becsület néven nevezhető, szüli népünkben a gunyt, s ennek előkelő faját, a nedélyt, miért a kettő egymásnak tőszomszédi, s faluinkban, lehetne mondani, épen annyi gunydal vagyon, mint szerelmi, sőt ritka egyén, kinek gunyneve is ne volna.

[56] Munkái III. köt. 66. l.

Nemcsak be van pedig vegyülve a szerelembe a becsületérzés, hanem még túlnyomóvá is válik olykoron, s mellette a szerelem másod ranguságra sülyed alá. Szép példáját látjuk ennek a következő dalban (I. k.):

Mariskám, Mariskám,
Szivemnek bálványa,
Szivem a szivedet,
Mig élek is szánja!
Én tégedet, te engemet
Hasztalanul szeretsz,
Máshoz kötött *eskövésem*,
Már enyim nem lehetsz.

Felejts el, felejts el,
Felejts el engemet!
Vesd ki a szivedből
Gyászos emlékemet.
Mert én téged kedves rózsám,
Hiába szeretlek,
Másnak adtam *ígéretem*,
Tiéd nem lehetek.

E két strófa, mint egyszerre kivehető, teljesen egyet mond. Az ifju végbucsut vesz lánykájától, ki bálványa szivének, mert őt hiába szereti, miután esküvése, igérete által máshoz vagyon lekötve. Tehát az adott szó és az ennek megtartására kötelező parancs mindenkép elébe tétetik a sziv hajlandóságának, s lehet, hogy ez által egy egész élet fog megkeseríttetni, de már mind hiába, mind hasztalan! A szeretőt igéret és esküvés tartja, ennek szenteli föl szerelmét, s ohajt örökre felejtetni kedvesétől. Ha fogná valaki mondani, hogy erővel csikarok ki népdalokból állításokat, melyek bennök nincsenek, bővebb felvilágosításul egy spanyol románc tartalmát hozom fel, melynek hőse Alarcos gróf, s becse, levén egyik legszebb terméke a romantikus költészetnek, általános. Szerzője nem tudatik. Gróf Alarcos Solisa királyleányba szerelmes, de sokáig meg nem kéri. Végre a leány megszólítja atyját, hogy már neki régóta férjnél kellene lenni. Ez a te hibád, mond atyja, nem enyém, mivel Alarcosért, ki azóta megházasodott és gyermekes, a *magyarországi* herceget elutasítád. Nosza, mond a leány, hivasd ebédre Alarcost, és mondd ebéd után, hogy én nem adék kosarat neki, sőt hasztalan vártam utána. Ez nekem meggyaláztatás, s ha megházasodott, ölje meg nőjét, hogy engem elvehessen; de előbb terjesszen hirt nőjének bizonyos betegségi halálárul; mikor minden titokban marad s *becsületem* tisztába jő.

A becsületszó kimondva; érte mindent meg kell tenni. Alarcos enged, megteszi a király kivánságát stb.[57] Ha összehasonlítjuk e rövidke vázlatot a magyar, előbb idézett népdallal, mindkettőben ugyanazon alapgondolatot leljük, a becsület szentségét. De a miénk lírai hangnál maradt, míg a spanyol egész épületet, egész történetet rakott az alapra, s annál kivehetőbbé tette az uralkodó gondolatot. Ez a románc, nem mondom a kidolgozásért, mely fölötte szép, hanem a benne rejlő

[57] France littéraire, 1840. Nr. 2.

eszméért ugy is tekintetik, mint a spanyol jellemhez igen illő, belőle önként folyó mű; s ha igy van, a mi dalunk is mi velünk, miért ne mondhatnók, hogy van bizonyos érintkezési pont a spanyol és magyar nemzeti jellemvonások között, mi nem lehet egyéb azon jóhírű büszkeségnél, mely e középkori arisztokráciának szolgált alapul.

Mondottuk feljebb, mikép egy amerikai indián fajnál erősebb a szenvedély, mint a képzelődés, s e megjegyzést akartuk érteni a magyar költészeti tehetségre is. Az idézett spanyol románc jó példa erre. Ott ugyanis igen szép alkotmánnyá alakult ugyanazon eszme, nálunk nem; hasonlókép egy dal *(Három árva sirdogálva)*, melyben a meghalt anyát visszakérik az árvák, egy svéd románcnak is alapeszméje, s belőle nálunk szintugy nem tudott egyéb kerekedni, mint egy kis dialog két strófában, semmi történettel.

Alkotni, tudjuk, csak a képzelődés bir, s hogy nálunk kevés költői alkotmány vagyon, kitetszik a románcok s történeti költemények kevés számából, innen annyival több aztán a szorosan lírai vers; mert afféléket, mint *Kádár István története* s *Magyarország megvétele*, száraz krónikai előadásnál többnek sehogy sem nézhetünk. Sok kell ahhoz, mig egy népben kikészül a képzelődés. Gyakorlottnak kell lenni a szemnek mindenek előtt, mely sok alakot felfogott legyen, s birja különösen a természet változatainak képét; de a mi költészetünk, mint a magyarság maga, sikon ömlik el kimagasló nagyság szemlélete nélkül, vagy mikor alkotna, bizonytalanba kalandoz, mely mint a puszta, körrajzok nélküli végtelenség, rámába nem fogható képeket ad, szóval hiányzik belőle az arkhitektonikus öszveállítás, nem birván kiválni a lírai általánosságból.

Ez a hiány megtetszik az egész irodalmon. Költőink oly tehetlenek, mint a nép, s művészi alkotmányt nem igen tudunk felmutatni. Életünk szegény, pusztáinkon nincsenek vagy babiloni függő kertek vagy egyiptomi gulák; egy kutgém pedig egy vándor daruval, délibábbal inkább ködfátyolképekre buzdíthat, mint nagy szerű szentpéter templom, vagy kölni dóm építésére. Általán véve, hol a képzelődés semmiben sem láttatja magát, ott a szellemi élet igen alant áll, s azt a kenyeret, melyen pusztán csak a test hizik, senki nem fogja irigyelni.

Mindennek pedig oka az élet és természet egyhangúsága. Mit lát a magyar ember magyar szellem alkotta nagyot, mihez ha nem egyéb, legalább ujdonsági bámulás vonzhatná? Sőt mit lát a müvelt ember városainkban is? Az építészet mint olyan, mely az összes szépművészetből leginkább van szem előtt, koldus és minden fantázia nélküli. Házaink szobák rakhelyei, templomainkat csak az imádság tartja fel; palotárul pedig, gazdag arisztokratai országban szó sem lehet. Eltörpült, elmecsevészült[!] nemzet! Csak egy valamirevaló épületben sem tudta eddig láthatóvá tenni akár vallásos, akár nemzeti szellemét, képzelődését, alkotó erejét; sőt még emlékeit: a hegyek koronáját, a régi mesés várakat is el hagyja romlani, hogy az se lássék, ami volt, ami gyönyöre volt a szemnek, kevélysége a vidéknek, cimere az erőnek.

Mindezek után költőiség nélkülinek tartsuk-e a magyar népet? El fogja azt dönteni tudósaink véleménye, mi eddig rendesen tagadó volt ezen kérdésre. Részemről én kivételt nem tudok azon általános igazság alól, hogy minden népben el van vetve a költőiség magva, de körülményei akadályozhatják, elferdíthetik fejlő-

dését. Hogy az angol, skót, német nép szelleme e részben is messzire ment elő, politikai körülményeknek köszönhetni. A schwarz-waldi németek egy része soha sem volt elnyomottságban, Svédország pórjai pedig 1335 óta élvezik az igazi szabadságot, Nagy Smek korának dicsőségét. Az is sokat tesz, mennyire van valamely nép segítve az általános mivelődés fuvalmától; nálunk pedig egészen idegen volt az, belőle egy törött sugárka sem hatott a néphez. Örökös hadi rázkódásaink, pártviszályok egymásnak tevék elleneivé a népet; s arra nem régi időbül van példa, hogy dalokat testi büntetéssel és fegyítettek [!]. Hogy ez uton sok dal örökre elhangzott, könnyű hinni, elhangzott pedig azért, mert hazánkon kivül nem volt menekülése, de sehová, mint volt a szláv fajoknál, melyek különböző hatalmak alatt élnek, s ami megtiltatott egyik országban, fölmaradt másikban, sőt uraiktól, mint nálunk, nem is értetve, vagy föl sem véve szabadon zenghettek, s igy nekik a mi sz. Istvánunk korából, és felől van élő daluk, midőn nekünk nincs.

Minden egyes nép költő; s el van híva bizonyos magában rejlő erőknek kifejtésére, hogy nevekedjék a szellem országa. E nélkül nincs élete a jövendőségnél. „Én nem tudom ifjuságomban, mond Lamartine, miért költének bennem, ugy szólván, született ellenszenvet bizonyos népek, mig mások vonzának, és szün nélkül öntudatlan bájjal vittek vissza történeteikhez. Ugy éreztem a multnak emez üres árnyai, a nemzetek holt emléke iránt, mint vagyok ellenállhatlan erővel embereimnek, kikkel járok kelek, arculata ellen vagy mellett. Soha nem szerettem a rómaiakat; szivem soha sem volt érdekelve Karthagó által, bajai és dicse dacára. Népek mint a feniciai, Tyrus, Sidon, Karthagó, kereskedelmi társulatok, kizsákmányolák a földet önhasznukra, mérvén vállalataik nagyságát a süker anyagi és jelen becsétől. Ők gazdagok voltak és szerencsések, s ez mindenök; dolgoztak az időért; a jövőnek semmi köze vélük. Receperunt mercedem. De azok, kik alig tünődvén a jelennel, melyet elsuhanni éreztek, a halhatlanság fenséges ösztöne, a jövőnek telhetlen szomja által nemzeti gondolataikat tulvitték a jelenen, az emberi érzelmet az anyagi jólét, gazdagság és hasznon; azok, kik nemzedékeket és századokat emésztettek föl szép és örök nyomot hagyhatniok, melyen jártak, az úton, eme részrehajlatlan nagylelkű nemzetek, melyek az emberi lélek legnagyobb és nehezebb gondolatait elvállalák, hogy belőlök bölcselmet, törvényt, theogoniákat, művészetet és rendszert alkossanak; melyek nem gondoltak a márvány és gránát tömörségével, hogy belőle gulát és obelizt [!] faragjanak, fönséges kihivás az időnek, néma szózat, mellyel örökre fognak beszélni a nagy és nemes lelkekhez! eme költő nemzetek, mint az egyiptomi, a zsidók, az indek, és görögök, kik eszményíték a politikát, és urrá tevék népi éltökben az istenit az emberi szellemen, a lelket a hasznon, ezeket már szeretem, becsülöm, keresem és imádom nyomaikat, emléköket, irott, épített vagy vésett műveiket; életökből élek, megindult és egyértelmű néző állok végzetök megható és hősi drámája előtt. Ők magasb és nagyobb nemű sorsra érzék hivatásukat, és nem adhatván örök létet, mire minden nagy és nemes sziv álmodik, maguknak, műveiknek mondák: örökítsetek bennünket.[58]

De talán nem is kellene igy szólnom a mi szegény, alig ösmért s eddig nem méltatott népköltészetünkre tett észrevételek között. Nem szólnék, ha nem tudnám,

[58] Voyage en Orient.

hogy épen azon tehetség, erő, ösztön teremté valamely népben a csodálandó s örök becsű műveket, mely a legegyszerűbb népdalt. Azon erő ez, mely a méhet virágra viszi, a hódat oly épitésre tanította, minőt az ember nem tud, de egy Phidias karjában, egy Raphael ecsetében teremtői magasságra emelkedett. Mert semmi által sem hasonlít ugy ember istenhez, mint ennek kifejlése által, azért is viszi át örök időkre a népek jó emlékezetét. És vajjon leszünk-e mi folyvást mint most, kicsinyei a kornak, másodrendű népe a világnak? Aztán mikor nem leszünk a nemzetek sorában, foghat-e mondani a történet muzsája valamit azon időről, melyet fajunk a Duna, Tisza mentében már eddigelé ezer év óta tölt és töltend még, isten tudja, meddig? Vagy egy gondolatvonással meg fog elégedni, s kitalálják az utánunk jövők, hogy ez hiány, üresség, mert idejét a nép nem bírta betölteni tettekkel, s meghalt gondolataival együtt örökre, mint utolsó napszámosa!

Valóban, a népek halhatlan része, jobb fele van vitatva mindig, valahányszor annak géniusa, hajlama felől beszélünk; s mikor benne azon erőt fürkésszük, mely a szellem műveit alkotja: sorsunk egy a bányászéval, ki drága aranyat keresve, mig a dus eret föltalálja, tömérdek ásványt hoz elő, melyek a közéletre tán még hasznosabbak, mint az arany, de azért nem oly becsesek. Nem teszünk tehát sükeretlen munkát, ha mintegy belé ássuk magunkat a nép erkölcsének, izletének tanulmányiba, mit e hosszas kitérés után azonnal ismét teljesítünk, folytatván tovább is szemlélődésinket.

Ha följebb eltagadók némileg a képzelődő mint alkotó erőnek nagyszerűségét népünk költészetében, ezt egyszersmind öszhangban véljük lenni életével, ismereteivel, melyek ugyancsak korlátoltak. De a korlátoltság nem ellenzi, hogy dalaink mélyek és érzelemdusak legyenek, mert ez nagy képzelődés nélkül is lehető, és egyes irókban épen ugy tapasztaljuk; sőt a magyarnak elszigetelt, világra mindeddig befolyással nem biró, inkább csak önmegtartására szorítkozott állásához, tapasztalatainak arasznyiságához épen ez illik. Továbbá az, mi a népben vagy nemzetben eredeti, igen helyhez kötött, ugy szólván csak magocska, de melyből óriási diófa fejlődhetik kedvezvén az idő, s a népek szerencséje, melyet bölcs törvényhozás, nemesre irányzott élet által maguk számára kivivandottak. Csak arra legyen főgond, hogy a kis mag épsége, tisztasága megőriztessék; ezt pedig ugy látszik, szent örökként folyvást védte és meg is védte népünk, mert költészete egy európai nemzetére sem üt, mint anyára, s a benne lengő szellem ugyancsak miénk, sajátunk, egyetlenünk.

Mi a magyar népdalok mélységét illeti, az leginkább abban áll, hogy a fölindult kebel mintegy magán tul el kiárad a kültermészetre, s ennek jelenségeit magába játssza, mint mikor elkap valamit az örvény, s tulajdon anyagként dolgozza fel, például ezekben:

Amerre én járok,
Még a fák is sirnak,
Gyönge ágairul
A levelek hullnak.

Azt gondolom, eső esik,
Pedig a szemem könyezik.

Sem eső nem esik,
Sem harmat nem látszik,
Mégis az én bundám,
Két oldalrul ázik.

Mind a három hely megfelel amaz állítás valóságának, mert elsőben a szerető bújától mondatnak hullani a falevelek, a másik kettőben pedig a bánatos kedély össze látszik téveszteni magát a természettel, amikor könyet hullat, azt gondolja: eső esik vagy legalább esőnek kell esni, mi őt megáztatja. Ez a természetteli összeolvadás, de azért nem puszta festés, mert nem hasonlatul hozatnak fel a természet tüneményei, hanem úgy, mintha a természet maga is a kebeltől függene, azaz mikép mondatott, mintha a szerető búja okozná a levelek hullását, kettős érdemü, mert egyszersmind képeket is láttat a természetből, melynek segítsége bármennyire meglássék népköltészetünkön, ez még sem pásztori (idyll), mert erősebb vonásokban festi a szenvedélyt a pásztori versezetnél, hol szelidebb, enyhébb léget érzünk, mint bánatot zengő dalainkban, melyek nem himet varrnak a természetről, hanem magokba olvasztják föl ezt. Ők eszerint nem utánozói pusztán a természetnek, mint a régi műpoézis, melynek elveül a természet utánzása mondatott, minél fogva bizonyos természethűség, mezei szinvegyület és nyugalom uralkodott rajta, hanem a kedélyt mutatják fel középpontul melybe, mint gócba, összejőnek a természet minden sugárai, s belőle megsürítve lövellnek szét, s igy költészetünknek a természet nem utánzandó példány, hanem csak feldolgozandó anyag, mely, más szóval, a szellemnek uralkodása a külvilágon; s mi bátran elmondhatjuk, hogy ezen tulajdon mélyen viszi be népköltészetünket a keresztyén vagy romantikus költészetbe, mert ennek szelleme az övé is.

Ha dalt akarunk olvasni meleget, érzelemdusat, szép példákat mutathat fel gyüjteményünk; de én csak néhányat említek. A szerelmi esengésnek meglepő példánya mindjárt ez a dal:

Édes dudu, duduskám.

A kezdet egészen a gyermeknyelvből van véve, hol „babukám, angyalkám, pintyőke madarkám", szavakban teljes ártatlan gyermekdedség, szivtisztaság vagyon előre kijelentve, de már a harmadik vers magasabb hangot vesz:

Osztozzál egy szívemmel,
Lelkét végy egy lelkemmel,
Nevess beszédimmel,
Könyezz szemeimmel.

Az ötödik vers vallomásai:

Téged, téged szeretlek,
Téged, téged kedvellek,
Csin, csillagom, kegyesem,
Lépes mézem, édesem,
Egy szóval mindenem,
Tudod, én istenem!

és főleg az odavetett végsor: *Tudod, én istenem!* annyi ki nem mondhatót mondanak ki, hogy az ember e tultömöttségnek volna hajlandó tulajdonítni e versszaknak elütését a többitől, melyek mind négy sorosak. Most leiratik a szeretőnek testi szépsége, piros pipacsajak, kökény egy pár szem, pár citrommell, sólyomtekintet; minden hibátlan, csinos, deli, ártatlan; s e két vers jő utoljára:

Azért mivel méltó vagy,
Tüzem hozzád *égig nagy*,
Enyhíts harmatoddal,
És ugy bánj raboddal.

Nyitom minden eremet,
Feláldozom véremet,
Igaz életemet,
Tűzláng hiv szivemet.

E dalon valami jó egészség forrása ömlik el. Itt a legtestiebb alak nemesnek és ártatlannak iratik ellenkezőleg sok elmüvelt vagy elkinzott izléssel, mely ártatlannak csak beteges, halvány szint mer adni, mint későbbi föstvényein Guido; Titián ellenben madonnáit is oly élet és erőteljesnek festé mintha versünk után volnának lemásolva. Legszebb költői ér példánya az alább olvasható. A szerető, mint könnyü oda képzelni a helyzetbe magunkat, rózsának nevezte szokás szerint kedvesét. A kedves meghallá a legszebb elnevezést, de gondolatainak uj fény villant meg, s mintha nem lett volna elégült vele, nem vállalá el a rózsa nevet, mert ő nem rózsa szeret vala lenni, hanem más. A kedves akkor ily dalt gondola, feleletül szeretőjének, ki hihetőleg épen távol volt:

Ha én rózsa volnék,
Hamar elhervadnék;
Senki rám nem nézne,
Senki nem szeretne.

Ne mondj hát rózsának,
Engem violának.
Egy viola-szegfűt
A nyári nap elsüt.

Bizony ha lehetnék,
Én csak galamb lennék;
Oh hová nem mennék,
Ha most repülhetnék!

Sem rózsa nem leszek,
Sem galamb nem leszek,
Mert én édes rózsám
Csak a *tied* leszek.

Kell-e szebb daleszme, gondolat, mint e versé? A szerető messze volt és azért óhajtott volna galamb lenni kedvese. Minő szép az a végfordulat! „Rózsa nem leszek, mint szeretőm akarja, mert úgy hamar elhervadok, és nem fog senki szeretni," gondolá a kedves „de galamb se, pedig ugy hozzá mehetnék szárnyaimon, mert én csak övé szeretnék lenni, azaz hogy repülnöm sem kellene, szeretném, hogy

már nála, övé volnék". Ohajtás szeretni és szerettetni, ohajtás egy hő jelen percei után, melynek üdve már tul van a vágyódáson, a galamb szárnyak vágyán, teszik e dal bellemét. A gondolatok menete már első hallásra megüti a figyelmet, s ha utána keresünk, meglátjuk mi és mily nemesen van itt eldanolva.

Ha gyöngédség kell, a felhozottakon kivül, melyeket már eddig láttunk, szintén fogunk találni jeles dalokra. Mit nem ér egy ily dalocska:

Közel a tél, mén a fecske.
Hallod-e te kis szüzecske,
Mondd meg nekem, szelídecske,
Leány vagy-e vagy menyecske.

Nem vagyok én szelidecske,
Sem szűz, sem lány, sem menyecske.
Mert én kerti virág vagyok,
A harmatért majd meghalok.

Ha te virág vagy a kertben,
Én meg harmat vagyok ebben.
Estve a virágra szállok,
Reggelig rajta uszkálok.

De minden költői szépségeit hosszas volna felmutatnom a magyar dalgyüjteménynek; aztán sok dal nem is annyira izlési tekintetből nevezetes, mint erkölcsrajzoló s néplelkületi szempontból, s bennök a szellem buvára tömérdek sajátságot, szokást födözhet fel; én egyedül azt akarnám kimutatni: szerelemben minő alapnézletek viszik a magyar kedélyt; s ebből csak valamit is jó volt elmondanom, minek rövid foglalatja ez: a magyar kedély szerelmében általán véve ott az erkölcsi elv, még pedig tisztelet vagy megvetés alakjában; ezért fordul meg oly egyszerre dalainkban az egész ember valója, például:

Szeretőmet láttam, más karján találtam,
Verje meg az isten, jaj be *megutáltam.*

Sőt gyakran még parancsol is a becsületérzés a szerelmi hajlandóságon; s a kettő összeütközésében győz az első. Egyébiránt a szerelemmel járó indulatok: epedés, bánat, gyöngédség a legmagasb pontjaig vivék a költői tökélynek, melyet egy szóval mélységnek mondánk, mig a képzelődő tehetséget szűk körünek állítottuk, de öszhangban életünkkel, melynek fejlődése világnézleteinket is hova tovább mindig tágítni fogja s felviszi mint más népeknél a lehető emelkedésig. Az erkölcsi elv diadala pedig egy saját tehetséget tőn kitünővé népünkben, s ez a *gunyé*, ennek fajai közt előkelőleg a *nedélyt*, miért a humor szintén a magyar népköltészet egyik főalkatrészeül állítható. Erről is néhány szót!

Csak a tárgyakat fogom elmondani, melyek leginkább szolgálnak célul a mi népünk gúnyjának; kijelölvén, mi „háborít gyomort" az eredeti magyarnál. Mindenek fölött üldözi a guny nálunk a nemzetietlenséget, magyartalanságot általában, s e miatt maga közt is meghasonlik; egy dalban a tiszai magyar kigunyolja a dunántulit ebugatta szólásmódjaiért, mondván:

Tul a Dunán iszik magyar glázlibul,
A roszprádlit is megeszi cintálbul.

Dunán tul, glázlibul!
Ebugatta módon van ez magyarul.

A divat elleni kikelés, szükségkép foly elszigetelt állásunkból, azaz népünkre nézve rosz hatással van minden, mi külföldről jő, mert rokontalan nép vagyunk Európa földén. A magyar öltözet, szokások, ételek, italok, tánc heves pártolásra találnak az idegen ellenében. A házasság és leányok erkölcse is csak mint olyan, melyet megmérgezett a divat, ostoroztatik, mintha minden rosz egyedül onnan származnék, miben vajmi sok igaz van! A rangosság, régi kiváltságos rendszer sok nedéllyel kicsufolvák azon dalban, mely igy kezdődik:

Nem vagyok én paraszt ember.

Kijut azoknak is, kik a nép sorsát legközelebb intézik, főleg midőn az ugynevezett kupaktanács ferde, abderitai bölcsesége iratik le egy olyan által, ki a versből kitetsző vallomás szerint maga is benne volt, de az örök dőzsölést megunta. Trézi kisasszony és János urfi igen sok elmességgel vannak kigunyolva e dalban. „Elment a kisasszony Trézi." Valódi nedély és igazság!

Mint feljebb már említők, a mi népköltészetünk a legerősebben fejlett ki a pusztán, s osztályaink között mi egymás mellé tevők a pusztai és haramjadalokat. Ez nincs minden alap nélkül. De aztán ne itéljünk felölök városi leánykák és urfiak ízlése szerint, hanem tágítsunk egyet a keblen, s menjünk ki a rendőrség korlátiból egész a múltba, minden népéletnek ősi korába, mikor még a mai polgárisodás nem ismerteték. Ha ezt a kis utat megtevők, által fogjuk látni, hogy a magyar élet, mint valami üstökös egyik látkörből a másikba; ugy nyulik el egyik korból a másikba; és a pusztai vagy alföldi nép még Ábrahám idejében él, midőn sokan már a legújabbi státuselméletekből is kifáradtak, s legalább, mint versenyző ló, egy fejjel vannak előbb nyulva egyéb honosaiknál. Innen van, hogy a magyar élet csak *hosszú* mint szál cérna, s azért szakad inunk idő előtt. Tömeg nincs, mely *széltében*, egész mellel induljon a miveltségnek. Ha ily, a multban mondhatni személyes jelenlét által szerzett tapasztalásra épitünk, fog olyan valami kijőni vizsgálatainkból, mely a legelfogultabbat is megtántorítja, sőt emberei és költészetével együtt, kedvessé teszi előtte azt a szép mezőséget, melynek nincs párja Európában. Csak nem régi dolog még, hogy költőink ama nemes hévvel fordúlának pusztáink felé, mellyel üdvözli sik tengerét a korzár, s gondolom, tetszettek a közönségnek.

De az a mezőség nem adhata szebb virágokat, mint a mi dalaink, melyeket pásztoremberek és haramják szájából vettünk vagy szájába tettünk, kiknek életével tehát legjobban megismérkedhetni azok után. Csikós, gulyás, juhász, betyár, szegény legény, csapláros, csaplárosné, alföldi csárda, puszta, szűr, bunda, ló, nóta és szerelem, lopás és megelégedés vagy sanyarúság azon külön szók, melyek alapigéi a puszta költészetének. Mily visszás arányban állnak itt a jó és rosz, városi emberi ízlése szerint! De az egészen fátyol lebeg, mely alatt szépet lát egyik, rutat a másik, s pusztáinkról annyi a rosz hir, mintha emberevő nép volnánk, a külföldiek előtt. Nosza tekintsünk mélyebben a fátyol alá, s hozzunk vonásokat, nemszületett magyartól, ki elfogult csak nem lehet, pusztai embereink erkölcsi arcképéhez: Gerandotul.

Pusztájába veszve a csikós, mond ő, megőrzé amaz eredeti eszméket, mik ellentételei a mi európai társadalmunk törvényeinek. Szerinte mi a földbül jő és nő uratlan; s ő nem töpreng máséhoz nyulni, egy ökröt vagy csikót ellopni. Szemében tolvaj, ki törvényes tulajdont, ipari tárgyakat bánt, melyeket nem találhatsz uton, hanem vásárlanod kell. De némely dolog isten adománya s mindenkié. Imhol egy erdő, s benne sok vad. Értesd meg a csikóssal, hogy csak egy embernek van joga a szabadban iramó szarvashoz, vagy a természetültette fákhoz, kinevet. A csikósnak van joga megrázni a fát, mint ülnie árnyában. Elhajt valami jó hírű ménes mellett; ő nem aggódik könnyen választani belőle. Valóban nem legelnek-e, mióta megvannak a lovak, nyilt mezőn, a világ országután; és mi vak sorsból lettek volna ezek magán hasznára oly egyesnek, ki e percben talán négy száz mérföldre van? Védje, ki tudja ez elméletet; de hogyan haragudhatni azon emberekre, kik, ha vendégök vagy, jól fogadtatásodért lopnak, és a nélkül, hogy ismérnének, önéltöket veszélyezik tiedért holnap?[59]

E felfogás, úgy hiszem, igen emberi és elég mély, mert a szegény legény tetteinek alapjára visz bennünket, a lélekisméretre; már pedig amilyen ez, olyan az élet. A lókötő betyár ugy van meggyőződve; ő teszi, amit hisz, mint minden becsületes ember; hogy aztán hite balhit, balitélet, az egészen más kérdés, de hogy előitélete egyszersmind meggyőződése, már megmondottuk. Ezért és pusztán ezért kell mivelő kézzel is kimélve nyulni az elmaradt tömeg gyönge oldalához, mert hamar megérzi, s minden legkisebb kényszerítés, habár hibáit irtod is, nála erőszaktétel a meggyőződésen.

Ily forrásból ered a pusztai magyar életmódja, költészete. Élete szüli költészetét: s ez, mint amannak mása, lenyomata van már előttünk a *haramja* és *pusztai dalokban*. Cselekvő személyek itt a haramják, vagy közneven utonállók, rablók és pásztorok, kik egyuttal lopási csinyeket is követnek el s mint ilyenek állnak egy sorban a haramjákkal.

Népünknél sok mese és dal vagyon fen a hires rablókrul. A leghiresebbek Zöld Marci, Becskereki, Angyal Bandi, Sobri meg vannak énekelve. Buga Jakab, Cifra Jancsi, Gyuri Bandi, Fehér László, Barna Péter nincsenek ugy elhirhedve, de azért róluk is szól az ének. Mit felőlök birunk egy rész a pusztai dalok közt fordul elő, más rész pedig a románcok között. Zöld Marci és Becskereki az alföldi (hevesi, hortobágyi) pusztát birták; Angyal Bandi Borsod-megyei volt, Sobrit a dunántuli vidék ösméri, Buga Jakab szökött katona lehetett, Cifra Jancsi Gömörben még él, Gyuri Bandit Szegedre helyzi az emlékezet; mig Barna Pétert a tarcsai határra (Békésben), Fehér Lászlót pedig az előforduló Gönc városa szerint, Abauj vidékeire.

Ezek a pusztai költészet fő hősei, s vajjon szabad-e kérdezni, hogyan bírják ezek annyira a nép szeretetét, hogy mig a történet emberei felejtvék, róluk hiven él az emlékezet? A felelet meg volna könnyen történeteinkből, ha hely és idő volna feszegetnem azon viszonyokat, melyekben volt nálunk a nép földesuraival régi idők folytán. Ide vonatkozik néhány, hol Sobri társaira egész dicséret iratik. Ilyen az a hit, mely szerint:

[59] Gerando. La Transylvanie. Tome I. 29—30. l.

A gazdagot pusztítják,
De a szegényt nem bántják.

Vagyon pénzek mindenre,
Szegény segítségére,
Sok kincseket gyüjtenek,
Koldust is megsegítnek

Sem gyujtanak, sem ölnek,
Sok emberrel jól tesznek.

Ezért őket, mint igaz ügy védőit, a fegyver nem fogja, csak az istentől félnek, de azzal is ki fognak békülni, ha valamit vétettek ellene,

„Mert huszárokká lesznek".

Im az egész alap, melyen nyugszik a népben élő hit a szegény legény felől, mely nevezet lágyabb, mint hogy borzasztó eszme járna vele, azért a vidék lakóinak birják szeretetét. Említett utazónk is ugy tapasztalá ezt. Kocsisom, irja ő, egy kukoricaföldet mutatott, hová előbbi nap néhány szegény legényt láta elbúni. Mit gondolsz, merre lehetnek ma? kérdezém ártatlanul. Hiszi tán, felele a kocsis, hogy elárulom őket? Mennyi jó akaratot kell már mutatni az álladalomnak, mig e hitből kiveszi a föld népét!

Nálunk egy idő óta nemesítik a lovat és birkát, de arra vajmi kevés gond: nemesül-e az ember. Mutatja ez, mennyire vagyunk tisztában dolgainkkal, s hogy sok másképen is lehetne; mert különben csak vad ember kezébe adod az aranyat, melyet fabábért becserél, s gunyhóját melyben hált, elégeti, mintha többé estve sem volna már.

És ha szólnánk társadalmi szempontból, ha részrehajlatlan birái akarnánk lenni a népnek, midőn csinyt követ el, vagy pártolja hitben, szóban a szegény legényt és mesterségét is megtanulja, általában: ha végére járnánk lélektanilag, mennyire érdemel büntetést, megtorlást a magyar ember lólopásért, a betudás egész másképen történnék, mint népisméret nélküli birák itélő széke előtt, kik egy balul értett és soha alkalmazni nem tudott elv után indulva, isten tudja, mit fognak végezni a szegény bűnös fejére, kihez egészen máskép kellene közelíteni. Természetesen a mi népünk a lopást nem nézi oly nagy vételnek, mint a szolgabiró, s következésképp nem is vár oly büntetést, mint reá méretik, s ez az, amit ő igaztalanságnak hisz, mi aztán lelkét elbusítja, karjait pedig boszuállásra fegyverzi fel a társadalmi intézetek ellen. Ennyi és soha nem több a magyar haramják lélektani története; különben hogy lehetne házban megmaradni az embernek faluinkon, hol sem zár sem kapu, még inkább a tanyákon, melyeket minden éjjel ki lehetne pusztítaniok, mig valahonnan segítségül jöhetne valaki.

Pusztai dalainkban temérdekszer jön elő a ló és lólopás, s ugy látszik a lovat nézi arany gyapjunak a magyar suhanc, melyért mindenre veti fejét. Tehát nagy mértékben kell uralkodni bennünk, azaz pusztai fajunkban, a ló szeretetének.

Régi tudósítások szerint a magyarnak még táplálékkal is szolgált a ló, mint a *lófejő* epitheton igazolja székely atyánkfiainál. A mongolok költészetében Dshingischan ősapja, Kubilai, lótejből készült pálinkát iszik; s a ló csaknem minden

dalban előfordul, mint kedvenc állat, kedvence az arabnak is. Nálunk a ló szintén oly becses. Vitéz Oláh Gerő midőn az alföldre megy, beszélgetésbe áll paripájával, s ez őt érti, szavát fogadja, sőt tanácsot ad neki, hogy ne fárassza őt hiába őzek után, mert azt is megteszi ugyan, de akkor nem fog rajta törököt. Oláh Gerő esküszik, hogy bizony törökre lesz uta, csak most az egyszer vigye ki az árokból, hova bedőltek; s igéri lovának, hogy többé nem lesz panasza, bor, pecsenye fog kijárni abrakul. Egy dalban a szegény legény agyon akarja csapni lovát, mert nincs széna, meg abrak; az pedig igy kérlel:

„Ne üss agyon édes gazdám,
Kitelelek árpaszalmán."

Sőt ezen vers szerint:

Az én lovam száz talléros fakó,
Ha ráülök szikrázik a patkó.
Ő is, *mint én, igaz magyar fajta.*

a lovat szinte testvéri közelségbe teszi magával ülője, minél nem lehet nagyobb neme a ló kedvelésének. Hányszor van ezenkívül ily megszólítás: édes lovam! Ama gyöngédség ez, melyet akkor érez a puszta embere, midőn szeretőjéhez megyen paripáján, melyet gyakran ugy nevez, mint szeretőjét; s a Rózsa, Mici, Lila nevek nem szokatlanok lóra víve. És milyen lovak ezek? Némelyik „többet szalad éhesen, mint jóllakva", de azért fölházból is lenéznek utána, ha megindul; másik három nap sem eszik egy harapást; némelyik pedig oly sebes, hogy

— huszonnégy óra alatt
Debrecentűl Pestig szalad.

Leggyakoribb szine a lónak *fakó*, ezután pej, sárga, sőt egy dal e két szint egynek veszi, ugyanazon lóra alkalmazván ugyanazon versben.

Felülök a *sárga* lovam nyergébe.
Beballagok a kovács műhelyébe.
Mig a kovács *pej* lovamat patkólja,
Kis angyalom két orcámat csókolja.

Mint szerető a szegény legény páratlan hüségű. Meglátni a kedvest minden áron életét akárhányszor teszi kockára. De sokat is szenved, mert senki ne gondolja, mintha puszta jó kedvéből venné nyakába a világot, mintha könnyü szeszélyből lépne üldöztetési pályára.

Vármegye, főbíró és hadnagy, mint őrállói a társadalmi biztonságnak, háborgatják leginkább a szegény legény pusztai életét. A vármegye keze súlyosabb, mint istené, s a szolgabiró nagyobb ur mindennél. De aztán minő keserű guny az egész világ előtt egy oly vallomás, minő e dalban olvasható:

Ha a főbiró háborgat,
Lopok neki egy pár lovat.
Beállítom udvarára,
Még meg is hí vacsorára.

Keresetmódjokra szintén fényt vett [!] a következő vers:

Teli a zsebem bankóval,
Az istálóm lopott lóval,
Eladom a lopott lovat,
Veszek rajta igaz lovat.

Ló árábul ruházza kedvesét is a szegény legény.

Szegény Barna Péter be sok lovat lopott,
Románné két lánya abból ruházkodott.

Tehát élte biztosítása és szeretőjének gondviselése, úgy látszik, fő törekvése a puszták fiának, ki előtt annyival több ingerrel bír a szerelem, mert sok bajjal jár; s ezért merész kalandok, cselek, nyaktörő ugrások gyakorta fordulnak elő; és mindenütt a fakó, mint mesékben a tátos, menti meg a veszélytől. Ő tehát lovát nem adja semmiért; s különösen azon okból, mert még a hadnagy alá kerülhetne, mikor aztán a hadnagy „sok szegény legényt megtenne". Keserüek azon emlékezetek, melyek a pusztai betyárt akkor fogják elő, ha törvény kezébe jutott. És mivelhogy, mint fölebb láttuk, csinyei aztán egész élete, ugy szólván csak vére szilajságának tulajdonítható, nem a hajlamnak, a vér pedig idővel csillapodásba indul, az élet vége egyszersmind kezdete a kijózanodásnak, de már késő. Nem eltökélt rosz szándék, nem rögzött gonoszság, hanem csak könnyű vér, ifjúi legénykedés mire nem viszik az állatembert, ki talán soha nem hallott senkitől egy jó szót, mely értelmét felvilágosította volna! Vétkezett, lopott, ki fogja kérdezni: mi vitte rá? A büntetésre kész a törvény, de arra, hogyan mentessék meg rosz utról a szilaj ifju, még nincs törvény. Büntetés pedig soha sem öli meg a bünt, hanem csak a bünöst, s legfeljebb is csak megtöri a népkedélyt, megalázza az embert, mikor eb módjára fogja inkább nyalni az ostorozó kezet, mint gondolkodnék arról előbb, hogy bűnt ne kövessen el; s ez már végaljasodás, gunyja minden emberi méltóságnak.

Tehát pusztai dalaink egyik oldala némileg fel volna világítva, s most a másikról, mely a pusztai embert csak mint pásztort adja elénk, szóljunk valamit. Ide tartozók a kanász, gulyás, juhász, csikós. A pásztori élet igen nagy hűséggel van lerajzolva több költeményben, s talán egy tárgy sincs annyira kimerítve, mint a gulyás élete azon dalban, mely igy kezdődik:

„Nem bánom, hogy parasztnak születtem".

Valóságos pusztai királyság ebben a gulyás állapota, s azért is beszél ő magáról „potentát, fejedelem" cimekkel; kinek igazgató törvénye a bunkós bot, s országa az egész baromjárás. Ő zsiványtul, vadtul nem fél; szegény ugyan, de magáé, mert mint igen szépen mondja:

„Szolgálatba szabadságért áll".

És e sor teszi az egész költeménynek alapeszméjét, s ennek kifonása pedig tartalmát. A gulyás ugyanis megvallja, hogy „Erdős János ur szolgálatában" azaz Erdős Jánosnál van *szolgálat*ban, és mégis királyság és országról emlékszik. Az

a teher, mely egy pusztai pásztorembert nyom, nagy felelősséggel, számadással jár, s ezzel tartozik gazdájának a gulyás, mi becsület dolga. Ha ezt megteszi, akkor szabad, s magárul, szolga létére, mindent eldanolhat. Tehát szolgaság szabadságért az ő sorsa, de különbséget húz a maga és a jobbágy szolgasága között, s mindenkép magáé mellett marad; és mert van „városinál nagyobb szabadsága", nem cserél pappal, tekintetes urral, gróffal; s elmondhatni, hogy ha van sorsával elégült ember a magyar ég alatt, az a gulyás.

Pásztorembereink közt némi különbség látható. Egyenlő boldognak, hatásunak és ha tetszik rangunak föstetik a gulyás és csikós. A gulyás paplanos ágyon; a csikós egyik lórul a másikra,

De a juhász mint a kutya,
Egyik dombrul a másikra.

A pásztori dalok közül a valóban idilli dalok, a szelidebb juhász életét tükrözik, mig a kanász valamennyi közt legvadabb; s ugy tetszik, mintha kanász, ki kanász társához megy, mondaná e dalt:

Itthon van-e a kanász,
Vagy a felesége?
Nem kell nekem a kanász,
Csak a felesége.

Tűzre teszem a kanászt,
Melegszem is nála,
Ha megunom magamat,
Pipát gyujtok nála.

Tehát szelidség és vadság mindkettő geniális vonásokkal adatik a mi pusztai dalainkban.

IV.

Sokat mellőztem eddig nem szivesen, csakhogy maradjon hely az itt következőkre is. Értem a *nyelv használatát* s *költői kezelését*. Ha előlegesen gondoskodunk, hogy a népdalok vidéki szóejtések szerint gyüjtessenek és adassanak, most szép kincset tudnánk összehalmozni a nép nyelvéből, mely azért nagy fontosságú, mert régibb az irói nyelvnél, és sok tekintetben lehetne hozzá folyamodni eligazodásul.[60]

Lelünk a népi nyelvben sok olyat, mit a mivelt nyelvtudomány nem javasol, vagy nem tanít, de miből okszerű birálattal mehet be valami az irói nyelvbe, legalább ott, hol épen jellemzés miatt szükségesek a népi formák. E sajátságok egy részről a *hajlítás* és *ragozás*ban történnek, más részből pedig a *kihagyások*ban vagy ezzel ellenkezőleg a *szaporítás*ban.

[60] E célra semmi sem volna jobb, mint ha kik ezután fognak gyüjteni dalokat, figyelnék a népi szójárást, s legalább egy-két dalt irnának le szerinte, melyből aztán szabályokat vonhatnánk el, használandókat a netalán következő népirodalomban, mi ujabb lépés volna e vállalat tökélyéhez.

Hajlítási eltérések már, hogy az igékre nincs tekintet, vajjon ikesek-e vagy nem; miért a két rendbeli igék egy forma szerint hajlíttatnak, noha olykor törvényszerüleg is, de mindent rím, jó hang és rhitmus határoz el; s ezért van mind hiba, mind rendszerüség. Ha például rimet kiván e szó: *ülne*, reá vonja az ikes igét, fürödne, fürödnék helyett. A nép mindig igy ejti ki: *megtelik a pince*, de azért igy hajlít: *teljen* (és nem telj*ék*) kedve irígyemnek. Igy vannak: es*sen*, érkez*zen*, bővelked*jen*, es*sék*, érkez*zék*, bővelked*jék* helyett; ellenben tiszta igegyökök úgy használtatnak, mintha ikesek volnának, például: hadd szól*jék*. A törökön vág*jál* (vágj h.[elyett]) elől. Inkább engem a rózsámhoz elvigy*él* (elvigy h.[elyett]), holott néhol még a sziszegő gyöküekben is szigoruan megtartatik a szabály, p. kárt vesz*esz*. Ennél azonban, mert itt már tudjuk a törvényt, sokkal nevezetesb az *ít* végzetű igék hajlítása, miszerint a foglaló módban a törvényes j képző megmarad, sőt ez rokonítja magához az ige vég *t* betűjét; például:

Boríjjon el a temető.
Takaríjjon szárnya alá.

E formának eredetileg igy kellene állani: borít-j-on, mert *j* a foglaló képzője; de a szokás ugy akarta, hogy megmaradjon a törzs és igy ment törvénybe is, mert amugy nem volna különbség jelentő és foglaló mód harmad személye közt; mindamellett ugy látszik, hogy ez a *boríjjon* nem épen disztelen, sőt a gyakori sok s hangnak elkerülése miatt, mi egyik vétke nyelvünknek, nem ártana használatba venni. De van e szokásnak is kinövése, mert egy dalban bemutas*suk* áll bemutat*juk* helyett.

Ugyancsak *j* hang váltja fel az *sz* hangot is néhol, p. szakajtottam rózsát, fehéret, szaka*sztottam* helyet, mi legalább itt, mennyiben az első szótagban is előfordul már az *sz* hang, igen jól jön ki. Az említett *ít* képző *ét* alakot vesz a palóc kiejtésben, például: megszól*étja*, megszól*ítja* h.[elyett].

A szenvedő formák *t* hangokkal tul a rendin bővelkedő hajlítása még bővelkedőbbé tétetik a népnyelvben gyakorta és nyuz*attak* h.[elyett] olvasunk nyuzatt*attak*-ot, mi oly igékben, melyek *t* betűn végződnek gyökileg, vajmi förtelmes keményen hangzik. Csudálatos, hogy a mult században oly kapós *ódik*, *ődik*, mint enyhítő helyettese a sok *tattatik*, *tettetik*-nek, csak elvétve, de ott sem minden igaz ok nélkül fordul elő, példaul:

E sok szenvedés tán megjutalmazód*ik*.

Egy helyen van gonoszul használva e forma, Buga J. éneke végin: teng*ődek*, mi teng*ődök* lehetne, ha nem teng*ődöm* volna. De itt látszik hogy a rim szorította meg a költőt; valamint egy más dalban is, hol a *tatik* képző fölösleges ebben: jut*tatik*, mert a *jut* épen ilyen foganattal és értelemben állhatna ott egyedül is. Néhol fölösleges az *ik*, mint e szavakban: hervadoz*ik*, hull*ik*, melyeket csak ferde szokásnak vehetni a rendezetlen népnyelvben.

A határzatlan mód harmad személyragos formájának elrontott alakja: in*nya*, ir*nya* in*ni*, ir*ni* h.[elyett] is fordul elő, de dunántuli vidéken már fon*nya* is van fon*ni* h.[elyett] mi tul a rendin rosz. A palóc ten*nyi*, men*nyi*, ten*ni*, men*ni* h.[elyett] csak lágyított forma, mint szere*tyi*, *gyivó*, *gyükör:* szere*ti*, *dió*, *tükör* h.[elyett]. Sajátosan használják csangó dalaink a *lesz* ige len*ne* idejét, vol*na* segédige helyett.

Például: fejem meg szem őszült *lenne*. Gyenge piros orcám meg szem hervadt *lenne*.[61]

Nem látszik, hogy szorosan venné a népköltészet a határozott és határozatlan igeformákat, azért határo*zatlan* tárgyejtéshez könnyen tesz határozott igét, például: Áld*ja* meg főképen (az) atyákat, anyákat. Ekét és boronát ő forgatja. (A) barázdát forgatja.

Van példa *ős* képzőjére is harmad személyben a határzott igének; ugymint:

Más is van még a faluba,
Mégsem ugati a kutya.

Én ezt az *i* képzőt ezért tartom *ős*nek, mivel azon régi álláspontra viszen vissza, mikor még egység volt a nyelvben, s mind a fen mind az alhangu igék egyenlően ragoztattak. Különben is az *i* hangzó, mint középhang, egyiránt mehet mind kétféle hangzásu igéink után; s az ugat*i* épen oly törvényes, mint az éri vagy más fenhangu igék; s hogy mai *ja* végzet igen könnyen fejlődhetett ki az *i* hangból, elhisszük, gondolóra vevén az *i* hang természetét, melyből *j* hang *o*, *u* hangokkal együtt igen sokszor fejlődik ki, például: *ig*, jog, *ir*golat, jorgolat, ihász, juhász, juhar. Ily uton lett a *ja* is az *i*-ből: ugat-*i*, ugatja, ad-*i*, adja.

Még az igéknél átalánosan, legyenek fen vagy alhanguak, megmarad az *i* rag, de neveknél már nem. Itt nyelvtudományilag egészen ki van küszöbölve az *i*, és fenhangu név után *e* járul; mély hangu név pedig *a*, *ja* ragokat fogad el. Emez uralkodó törvény és szokás dacára sem ment pedig ki divatból az *i (ü, ő.)* harmad személyrag a népnél. Példák: Annak van most becsüle*ti*, kár, hogy eredet*i*, attul fájul a fej*i*.

Ezeket mind becsület*e*, eredet*e*, fej*e* formákban isméri a nyelvtudomány, hol az *e* semmi egyéb, mint az *i*-nek átalakulása, mind a mellett sem irthatá ki az efféle s ezen alapra viszonyló formákat: örömiben, röptiben: sőt vannak egyes szók, melyek csak igy hangzanak jól életben és legmüveltebbek ajkain, mint a népén, más a tojás szék*i*, és más a biró szék*e*; ellenben ha sok e hangzónkra emlékezünk, nem ártana vagy *i*-vel mérsékelni azt, vagy megjelölni és saját kiejtésre venni a közép *e* hangot, mint a borsodiak egy része.

A kihagyások legszokottabb jelenetei a népnyelvnek mindenütt, midőn betü vagy egész szótag kiugratik, rend szerint rövidség kedveért. De megvan ennek ellenkezője, a pótlás is. Mindkettőre néhány példát!

Kihagyások mindjárt az effélék: arany–ezüst*ért*, epedség–fáradság*ban*, hol az utóljáró csak az utóbbi névnél használtatik, de az előbbihez is értetik. Ezt átvevé már az írói nyelv és sok ismétlést elkerül általa. Lényegesb kihagyás azonban ezeknél, mikor az utóljárók végbetűi elmaradnak, például: Csak a szivem jár érted gyászba(n), nincs ország, melyér(t) odadnám, nem tudom, hány van ezerbe(n), nem vág a minket földhö(z).

Mindezek vétkes kihagyások mailag, de igazolhatók, mert régi nyelvre mutatnak. Ugyanis a *be*, *ér*, *ho* utóljárók egyszersmind gyökök; s a *be* (ba) használata

[61] A csangók kiejtése különösen az *s* és *sz* hangokban nem levén pontosan közölve, elvileg nem tudjuk eldönteni, *hol* és mikor használnak ők *sz* vagy *c* hangot a mi *s* és *cs* hangjaink helyett.

ben (ban) helyett odamutat, mikor még nem volt meg az a különbség a kettő között, hogy a *be* mozgást (hová), a *ben* pedig maradást (hol) jelent. Igy nem tétetik különbség a tiltó *se* és tagadó *sem* között. Ha egyszer már fordult elő tagadás, mindig *se*, *ne* áll másodszorra. Az *ér*, mint ige használtatik, s a később hozzá toldott *t(ért)* a célosság eszméjét fejezi ki, mert vizért megy, annyit tesz: oly célból megy, hogy vizet hozzon. De a *becs* az *ér*ték, mindig az *ér*-ben magában fekszik. A *ho* (hö) szintén gyök; belőle van a *hoz* ige, miért *hoz* valamit, rendesen befoglalja magába az én felém való közeledést, melynek ellenkezője a *visz*. Alig ha nem ily törzsre tarthatunk számot a *ná* utóljáróban is a palócoknál. Nincs szebb állat a gyesznó*ná(l)*.

Mert hogy a *vál*, *vál*ik ige a *vá* (*jóvá)* utoljáróval közel rokon, bizonyos. Ilyen régi törzsek a *ne*, *la*, *ha* is, melyekből a *néz*, *lát*, *hall* igék támadnak s különösen a két első rövidítve is adatik első személyben, p. *lám*, melynek mintájára lett tul a Dunán *ne* gyökből a *nám*.

Nevezetes kihagyásokat igéknél csak néhányban lelünk. Oka némelyekben a kihagyásnak az *l* betű gyakori kiugratása, mint szőke *szölke*, hót holt, vót volt h[elyett] köö köll, kell h[elyett] igy jöttek létre a vóna és kéne, volna, kellene h[elyett], de még azok is megrövidültek, és olykor csak *vón* és *kén* formában láthatók. Egy dal ezen sora: „Más is elvett volna engem" igy is daloltatik: Más is szeretett *vón* engem.

Nem *tom* (tudom) mire vélni. Végig *mék* (megyek) az utcán. Ezekhez valók még az életből: *bám* (bánom) is én. Mért miért h[elyett]. Más*há*, so*há*, más*hová*, seho*vá* h[elyett] jő, jö*vő* h[elyett]. Csangóknál mi*csó*, micsoda h[elyett] nálunk ugyan az néha mi *csa*.

Élet és költői szükség látszik az ily nemü kihagyásokban, *gazd(a)uram*, *ifj(ú) asszony*, *od(a)dnám*, *fogadj(a) isten;* s ha kell, a népköltő, ki csak kimondásból isméri a nyelvet, ily rimeket ád:

Ki szivesen lát egyirán(t)
Délben, estve, reggel korán.

Hajtson el a sárga halá(l)
Takaríjjon szárnya alá.

Megkötözik Gyuri Bandit kötélle(l)
Ugy kisérik szolgabiró elébe.

Szókötésbe vágó kihagyások az ilyenek: számtalan borulok, azaz számtalan *szor*, szertelen fáj, szertele*nül* helyett. Mint mondatik vasárnap e h[elyett] vasárna*pon*, ugy csütörtök is e h[elyett] csütörtö*kön*. Elmarad a *re* utóljáró ebben:

Hej violám enyém lesz
Esztendő ilyenkor.

Olyan ez, mint holnap ilyenkor. Éj *nap* áll éjj*el* nap*pal* helyett. Az a szépen marad el ezekben: most (a) szerencse abba ejtett; világ haszontalanság, a világ h[elyett]. Se *való*, se helyettes *i* képzőt nem használ ez a hely:

Köszönöm hivséged
Hozzám (való, -i) szivességed.

De a kihagyásokból elvégre nagy nemű szólásformák erednek, melyeken változtatni nem lehet, habár nincsenek is mindig jó nyelvtani egyenruhában, mint *fogadj isten! Isten, jó nap! Ugyse!* vagy *ucscse!* Hogy *szántsa* (mennykő vagy ördög) *keresztül!* s ide tartoznak a magyarnál elharapózott káromkodás tisztességesebb alakjai, pl.

Zsidó asszony, a lelkedet!

Szorultságból látszik az ily kihagyás: hervandó hervadandó h[elyett]. A rövidítésnél sokkal ritkább a szaporítás. Ami van, az is csak a jó hangért történik, például: istrázsa, goróf, derága, csangóknál *ijány*, jány vagy lány h[elyett], abban pedig valami nagyobb szerű szólamlást vél a népnyelv, ha mássalhangzó előtt is meghagyja *az* betűt a névszóban p. nincs *ez* világon drágább kincs. Feljön még *az* nap is. Gyakran a tagadó *sem* régi elemeire osztatik fel például: akkor *is* csak *nem* jön, még *is nem* elég. Akkor *sem*, még *sem* helyett.

Vétkes szaporításul csak egyet lehet tekinteni a dunántúli nyelvben, mikor a tulajdon nevek eleibe névszó járul; példakép: isten Ádámból *az* Évát formálta, a Miska, a Gábor Éva. Vétkes pedig ez azért, mert teljesen idegen; igaz magyar embert megüt, s a német der die das-ra emlékeztet. Az ilyen alaphibák becsuszása nagyobb korcsosodásra mutat, mint a *glázli*, *roszprádli* egyes szavak használata, mert ez csak a nyelv anyagához, testéhez tartozik, amaz pedig lelke ellen vagyon annak, miért a dunántúli sok *a*, *az* tulajdon nevek előtt, lélek elleni bűn a nyelvben. Nem helyeselhető szaporítás még a dunántúli nyelvben az ilyen: *hugám* hugom helyett, mivel akkor a birtokrag nélküli törzs *huga* leszen, mi Tisza mellett harmad személyragu már. Mindamellett nem hinném, hogy másod személyben dunántuli magyar is *hugádat* mondana, pedig ugy kellene, ha következetes akar lenni magával. Egyébiránt a két nagy vidék közti különbséget a nyelvben itt elő nem adhatjuk, s még csak ennyit mondunk: hogy ahol a tiszai dal *ej haj!* felkiáltásokat használ; a dunai rendesen *ej huj-t* mond; aminthogy az újabb irodalom is dunántulról vett fel sok, egy ideig elhanyaglott *u*, *ü* hangot, a*rul*, *rül*, mag*uk*, sor*suk*-féle szólásmódokban; s bizonyosan hangzóink változatossága és az értelmi szabatosság is nyert vele.

Vannak oly eredeti módjai a mondatalkotásnak, melyek eddig szokatlanok vagy más szokásból kimenvék, p. *égig* nagy, intlek bús szívem*re*, megfelelsz azok*ra*, én felelnék *arra*; mi annyi mint jót állok érte, számot adok róla; megtapasztalom melleden rózsádat, megtapogatom h.[elyett]. Teli kacsintanám. Hajtson el a halál. A garadra *ugyan* (igen) felöntöttél. Ki jól iszik benne (belőle). Leíratom képedet, honnan kép*író*. Székelyeknél ir, azaz vág, honnan *irt*, *irtás*. Ének*re* indulni, azaz énekhez kezdeni. Szövetséget vetett, *Bátor* (akár) világos viradtig. Dolgom *iránt* (felől) arra igen rá érnék. Kárt veszesz, vallasz h.[elyett]. Hitelemet papírosra teszem, magamat kötelezem. Kedvet nem veszen (kap) h.[elyett]. Pedig csak arra esel (jutsz). *Nagy* sok kereszt rakás, *nagy* szépen, *igen* helyett. Őz után nem nyargal*lak*, kiható értelemben, Oláh Gerő dalában. Szüntelen a *rip*, *rop*, honnan: rop*ni* a táncot. *Öreg* anyám *nagy* h.[elyett]. Hozzád hajtom (fordítom) szavamat. (Menyasszony bucsuztatása.) Szerit tenni valam*inek*, szert tenni valam*ire* h.[elyett]. Vizi betegségt*ül* hasznos; hasznos szer a podagrá*ról*, podagra ellen h.[elyett], vendég

ségtől járni. A vizet bor*ra* változtatja, bor*rá* h.[elyett]. A poharat vigy*ázza;* gondjainkat igyuk *félre*. Vizet *borrá* változván. Sort iszom én. Velem is foly vigabban. Úgy *meg*iszik bújában. Kapom magam. *Jó vagy* velem veszekedni, azaz tudsz, képes vagy. Ennyit e részben is figyelemgerjesztésül.

Vannak saját cserélhető szavak; minő a *be* és *de*. Például: Jaj *be* szennyes a kendője; álnok szivü, *de* elhagytál. Ilyen a *ki* és *mi*. Amaz, mely szabály szerint csak személyt illet, dologra is vitetik, például: Nem tiszta madár az, *ki* fészkét mocskolja. Vajh *ki* jó, vajmi jó helyett.

Mind ezeknél pedig fontosabbnak látszik a nyelv *költői kezelése*, hová a szótagok időmértéke, rim és rhitmus tartoznak, s elvégre a költői szólamlás (dictio) maga, melyekben népköltészetünk külső és belső formája foglaltatik.

Időmértéket illetőleg a mi nyelvünk a legtisztább mennyiségi (quantitativ) nyelvek közé tartozik, s benne minden szótag meg van jelölve, s egyuttal a szem is eligazítva még akkor is, ha nincs ékezve az önhangzó, hanem két vagy több mássalhangzó által követve. Ilyen nyelvből már mily könnyü lesz mértékre alkotni verset, kiki átlátja. Mind e mellett ha népdalainkon végignézünk, alig fogunk állandó tiszta mértekezést találni magában a dalnak nyelvi részében, hanem a zenét kell fölhíni segítségül. Minden értő és műbarát örömére nagy sikerrel tőn itt kisérletet Fogarasi J. Müvelt Magyar Nyelvtanában, s én ugy hiszem, hogy a magyar népdalok és zenében (mert a kettő egy) uralkodó versmértéket csakugyan kifürkészte, s a feladást szerencsésen megoldotta.[62] Ki erről bővebben ohajt értesülni, az idézett könyvre utasítom, hol zenészi tapasztaltságra épült elvek után könnyen eligazodhatik, s alapjára mehet az egész magyar mértékezésnek, mi költőink figyelmét igényli leginkább. Szerinte magyar versekben uralkodó mérték vagy láb a *lengedező*, és *toborzéki*,[63] mi nem egyéb, mint a magyar zene 2/4 időmértékének gyakorlatból vett felosztása, azon kulcs szerint, hogy költészetben csak hosszu és rövid szótagok ismértetnek, mig a zenében a hosszu, és rövid mértéknek szigorubban meghatározott módosításai vannak; honnét e mérték tulajdonképpen egy a zenei mértékkel, s itt oly formában vagyon alkalmazva, minőben a nyelv leginkább megközelíti a zenei pontos dalmértékezést. Tehát költemény és zene bizonyos belső törvényekre, mathematikai szigor kivánalmaira s egységre vitetnek vissza, mi által kimutattatik, miképen dal és vers a magyar léleknek testvér magzatai; és ha igaz, hogy zenénket minden más nép zenéje mellett a saját menetelű időmérték(tactus) különbözteti meg, ezen sajátságnak versköltészetünkre alkalmazása szintén oly ismértető, jellemzetes magyar mértéket fog behozni a költészetbe, sajátot nekünk, minő volt a görög és rómainak az alcaicus vagy glyconi versmérték. Ez a fölfedezés hihetőleg uj időszakot fog szülni dalköltészetünk tekhnikájában, s megállapítni egy még eddig nem ismért zenei nyelvet, ha költőink is ugy akarják, miben semmi kétségem, mert csak egy pár napi utánlátás meg fogja ezt szoktatni a füllel, mint megszoktatá a hexametert, jambikus (szökő), és trokhaikus (lejti) mértéket, melyen eddig annyit irtunk zenészeink boszujára, mert azért sem sikerült egyért verseinket magyar szellemi dallamra tehetniök.

[62] Lásd. A magyar nyelv szelleme. I. köt. 366. s több lapjain.

[63] Ezen műszók ugy hangzanak, mint az általok jelölt lábak; — ∪ ∪ — ∪ — — ∪ len-ge-de-ző; to-bor-zé-ki; melyek egymásnak ellentételei.

Senki ne vélje azonban, mintha ezen mérték vagy láb örök egyhanguságra volna kárhoztatva, mintha ez más módosulásokat is el nem fogadna. Ilyen megcsontosult versmérték a jambus és a trokhaikus, melyek korlátiba ugyancsak be hagyták törpíttetni költőink magokat. Fő szükség itt, mikép mondva volt, a zenei 2/4 időmértéknek hű visszaadása költészet által. Mikép a zenei taktus sincs folyvást ily rendü következésére szorítva a hosszú és rövid hangoknak: ugy nem lesz a költemény sem, azaz bizonyos változatosság jöhet be, s az alapmérték módosúl.

Szóljunk példából. Az annyira isméretes dal: *Káka tövin költ a ruca* legjobb ezen esetre. Ki csak valamit ért is a versmértékhez, meg fogja mondhatni, mily mennyiségű itt minden szótag; s bizonyosan így fogja papirra tenni jegyeit:

$$| - \upsilon\upsilon - | - \upsilon\upsilon \underline{\upsilon}$$

Ha tudja a sor dallamát, énekelje rá és nézzen a költői mértékre, s bizonyosan jól éneklendi, mert e sorban teljesen összeüt zenei szabályunkkal a szótagok menynyisége. Énekelje továbbá a vers második sorát:

„Jó földben terem a buza."

nyelve botlást, megakadást fog érezni a „*földben*" két szótag éneklésénél az első sorhoz képest, mivel mind a kettő hosszú, holott zenében rövid. És igy a második sorban már egy kis különbség is van az énekre nézve, mert ily mértéke vagyon a zenében:

$$- \upsilon\upsilon - | \upsilon - - \underline{\upsilon} |$$

azaz hogy elkerültessék az egyhanguság, már a második alapmérték jött be, mi tulajdonkép csak annyi idő, mint az első, de más elhelyezésével a hosszú és rövid hangoknak.

Tekintve e mértéket, benne a hosszut rövid, a rövidet hosszu mérsékli, s igy ez sem lassu, sem gyors, hanem az a közép a kettő közt, mely illeti a tiszta komolyságot, és mely sem unalomig siralmas, sem gyermekileg szökdelő. Nekünk azonban vig dalaink is vannak, a lengedező lábból egyszerre *ugrató* ($-\upsilon-$) kretikus, áll elő. A toborzékiból hasonló kimaradással leszen *toborzó* ($\upsilon- --$) vagy bacchius; mind kettőből pedig a rövid hangoknak a hosszuakhoz csatlása által *lépő* ($- --$) vagy spondaeus.

Miután e lábak a négy szótagu hosszabb lengedező és toborzéki lábakból a komoly menetnek vigra változtával álltak elő, szükséges megmondani, hogy e *rövidebb lábak fris dalainkra* valók, leginkább ilyenekben használtatnak amazok nélkül; de azért megmarad állandónak a *lengedező*. Ha költőink elfogadnák e *négy szótagú* lábakat, a rómaiak kikerülésével egyenesen a görögökhöz, különösen Pindarhoz[64] érnének, kinek költeményeit szintén négy tagu lábakkal mértékezhetni legjobban.[65] Ilyen lábak, hitem szerint, nem annyira fékezők, mint a szökők és

[64] A magyar egy Pindar. *Berzsenyi. Herder* kétséget támaszt az uj nyelvek ellen, s állítja, hogy nincs bennök dithirambi mozgás, hanem legföljebb hexameteri képesség (Jeiteles Aesthetisches Lex. I. K. 203. l. *Dithyrambe* cikkben.) Ez, legalább a magyar nyelvre nézve, nem áll. Herder a magyar nyelvet nem ismérte.

[65] L. Tóth László értekezését különösen Pindarról. 1818. Tud. Gy. VI. köt. 54—89. lapjain.

lejtiek. Mert mikép hosszu sorban, ugy hosszabb lábakban is szabadabb mozgással lehet a költő, s igy gyakorlatilag is ajánlatosak.

Hogyan leszen már ezeknek alkalmazása? Legelsőben is az jő vizsgálat alá, minő hosszuak a sorok, és minő az ének: komoly vagy vig? Ha a sorok hosszuak és komoly az ének, szükségkép megkivántatik, hogy legyen benne vagy lengedező vagy toborzéki láb, még pedig ugy, hogy a második (7. vagy 8. szótagnál) láb végin mindig nyug vagy pihenés legyen; azaz a láb végtaga egyszersmind végszótag is legyen. Ez a törvény áll a hexameter, jambikus, és minden hosszabb soru versnemeknél. Ha szigoruan vennők a dolgot, minden láb végire (4. szótagnál) nyug kivántatnék, mit nagyon látszik szeretni a népköltészet. A két uralkodó láb közt pedig az a különbség, hogy a lengedező inkább szeret a dalvers első részében állani, a toborzéki pedig az *utolsó*ban.

Hosszabb soru versnek veszi pedig a magyar zene azt, mely két időmértéket kiad, és igy kezdve a 7 tagu soroktól, melyekben egy lengedező vagy toborzéki, és az ezekből rövidült ugrató láb megfér, fel a 16 szótaguakig, melyeknél már hosszabb sorok nincsenek, sőt ez is leginkább ketté vágatik, és lesznek nyolc tagu soraink, melyekben igen sok dal vagyon; miért a nyolc tagu sort legszokottabbnak mondhatjuk. Rövidek a sorok 7 szótagon *alól*.

Rim dolgában nyelvünk szegénynek mondható, s ha szigoruan felvesszük, a képzők és ragoknak ugyanazonsága miatt legtöbbnyire csak *azonos* rimeink vannak. Mindazáltal a rimek szüksége avagy abból látható, hogy érte etymologiát is összetör a népköltészet, ha pedig rimet nem kap, azzá fogad affélét, s megelégszik hangrimmel (assonanz) is.

Édes lányom, ne halj *meg*,
Inkább szeretődhöz *menj*.

Aki világosan *szeret*,
Megítélik az emberek.

Mert elhagyott a hitetlen,
Kiért holtig fáj a szi*vem*.

Felizentem a biró*nak*,
Oldozza fel két karom*at*.

Szépen szól a fülemüle kis mad*ár*,
Éjjel nappal hallom a dado*gását*.

Elhajtottam a libát,
Komáromig mezít*láb*.

Mindezekben csak a végszótagok önhangzói egyenlők, s ugyanazért a bennök levő rim neve önhangzói. De vannak dalaink, s pedig ugy látszik régiek, melyekben semmi rim. Ilyen a királyfiról, Oláh Gerő dalának (régibb) fele s többek. Egyébiránt tökéletes rimelést talán egy nép költészete sem mutathat, mert rendesen más a tudósok nyelve, más a népé; s igy amazok betü után mérik a rimet, ez pedig hallása szerint, s egymástól el nem térniök lehetlen. Mind e mellett bőven pótolná rimszegénységünket egyfelől az assonanciák használata, másfelől a zenei mértékezés.

A mérték, rim és sorok összerakásából elvégre előáll a rhitmus, mely mind azoknak összesége. A rhitmus eszméje pedig egészre vitetik; igy van idoma egyes lábaknak, versszakoknak és egész költeményeknek, tehát a a rhitmus tulajdonkép egészek egésze, s mint ilyen foglal fő helyet a széptudományban. Az egésznek pedig fő kelléke, hogy legyen kezdete, közepe és vége, azaz *mig* a kezdetből a végzethez érünk, valami *változás* történjék; tehát az *idő* és *mozgás* fogalmának párosítása, vagyis *mozgás* az *időben* lesz a költészeti rhitmus alapeszméje. E szerint a rhitmus, mint a lélekhez mért mozgásnak formája, belsőleg is fog uralkodni a szépmüvekben, mivel egyuttal azoknak tartamát is meghatározza, azaz belső után szabja meg a külsőt, midőn külön formákat öltöztet a gondolatokra, és ha parancsolja, hogy az *érzések* költészetének rövid formája legyen, megengedi, hogy a *történeti* dolgok előadása huzamosbb ideig tartson, mert ez az események természete; szóval, kieszközli, hogy amennyifélék a lélek gondolatai, annyiféle ruhában nyilatkozhassanak.

Mint ilyen, külsőn és belsőn egyiránt uralkodó hatalom szülé már a rhitmus külső forma mellett, hová rim, mérték, sorok és szakok is tartoznak felebbiek szerint, a belső formát vagy azt, mely illet külön külön minden gondolatot, és lesznek dalformák aszerint amint különbözők a tárgyak, például: szerelem, had, bor vagy történet.

Tehát költeményeink belső formájáról jegyzünk ide néhány szót. Azt akarom ugyanis láttatni, minő mozzanatai vannak dalainkban a magyar léleknek, midőn gondolatait felöltözteti. Legjobban meglátszik a rhitmus azon dalokban, melyek folyamán több versben jön elő ugyanazon gondolat bizonyos helyen. Ilyen dalok már ezek: Elmentem én a szőlőbe. Én fehér keszkenőt veszek. Biharban Borsodban. Nincs szebb virág a rózsánál. Szakajtottam rózsát, fehéret — melyek egy két szó különbséggel, mi az egész versnek más értelmet ád, ugyanazok; de a rhitmust bennök nem egyéb teszi, mint a szokott helyen előkerülő ugyanazon fordulat, mely az előbbeni versekben. Viszony ez, még pedig belső formai, a versszakok első és második része között, miért egyiknek a másik nélkül ha volna is értelme, nincs alakja, kerekdedsége, épsége. De nem is kivántatik, hogy szoros értelmi összefüggés legyen mindig a rhitmust tevő első és végső részek között. Ilyenkor előáll a *refraine*, mely épen nem köteles az elsőbb sorokkal nyelvtani vagy logikai összefüggésben lenni, s mégis gyönyörü rhitmust ád.

Azonban ez az ismétlése a gondolatoknak máskép is fordul elő. Igy például ebben:

Meghalok Csurgóért, de *nem a váráért*,
Hej nem a *váráért*, csak *egyik utcáért*.
De nem az *utcáért*, csak *egyik házáért*,
Hej *ebben* növekedett barna galambomért.

Mikép itt saját tagokra látjuk szakadni az egészet, vagyis midőn az egészet külön tagjaiban is felfoghatjuk, ez a kimértség teszi a dal lényegét, hangját, idomát. Hol a dal részeit, legyenek azok ellentét vagy hasonlat egymáshoz, ily tisztán, s mintegy lelki szemmértékre vehetni, ott mindenütt rhitmus vagyon. De néhol nincsenek ám ismétlések, melyek azonnal szemünkbe hoznák az idomot, hanem van valami uj mozzanat vagy fordulat bizonyos *idő* mulva, például:

Elment az én babám, itt hagyott engemet,
Elvitte magával minden jó kedvemet.

Alá foly a Duna, nem foly többé vissza,
Elment az én babám, nem jön többé vissza.

A fecske is elmegy, de tavaszra megjön,
De az én galambom akkor is csak nem jön.

Ezt a szép összemértséget (symmetria) igen sok dalban feltalálhatni különböző fordulatok szerint, melyek ugyanannyi megszólalásai a léleknek a kedély hangulatához képest. Néhol ez elbeszélő, máshol együttbeszélő, kérdések és feleletekben; de magát soha el nem titkoló, mert éber olvasónak azonnal megragadja a figyelmét, s mi jót ilyenkor érez, az a rhitmus hatása.

Refraine, mint a rhitmusnak egyik alkotója gyakorta jő elő a vigalmi dalokban. Ilyen:

Hej dinom dánom! tölts bele nem bánom.

Igen sokszor csak egyes szók teszik a refraine-t, minők: eszemadta, angyalom, galambom, komám asszony, ihaja, hajaha, jaj, oda. Gyakran a sor elejére megy valami szócska, leginkább a *hej* felkiáltás:

Magamban nevetem
(Hej) az egész világot.

Vigan eszem iszom
(Hej) mert nincs semmi pöröm.

Egy dalban minden sor elé oda járul az s, p. o.

S ej Tisza, Duna tinta vóna,
S ej hat vármegye diák vóna,
S ej még sem tudná azt kiirnya,
S ej kit szeretek a majorba.

Tekintve némely sajátságait az előadásnak, megjegyzendő, hogy népdalainkban igen kevés a *jelző* (epitheton); még ebben is: „Majd eljön már a *durva* tél", a *durva* nekem már iskolai szokásnak tetszik. Ahelyt, hogy igazi vagy késő estve mondassék, ilyen szólásforma vagyon: *estve van*, *estve* van. Hasonlókép ehelyt: messze, igen messze ment, ez áll inkább: *elment*, *elment;* és igy a kettőztetés több erőért használtatik, mi különös emphasis mellett annál nagyobb egyszerüséget ad a szólamlásnak. Egyébiránt a *föld* állandóul *fekete*, a *ház fehér*, a *berek sürü*, az *erdő kerek* és *zöld*, a *torony magas*.

A népi életnek némi költői oldala felől megemlítem, hogy az, mit a szépműtan eredetileg ért a *ballada* szó alatt, népünknél teljesen feltalálható. A ballada ugyanis eredetileg táncnótát jelent, az olasz ballare (táncol) szó után, honnan *ballet* és *bál* is vették származásukat. Alatta jelenleg rövidebb elbeszélő verses költemény értetik, s ez nálunk mai nap is megvan tánc és énekkel együtt. Ilyen igazi balladatöredék már jobbára mindaz, mi „játék- és gyermekdal" cim alatt van

közölve, s lengyel László, jó királyunk bennök a maga helyén, mint balladai azaz elbeszélő táncnótai személy fordul elő. Valóságos balladai töredék ez is:

Kivirágzott a diófa,
Nagyot vetett az árnyéka,
Alatta van szép vetett ágy,
Benne fekszik Márton diák.

Ezen dalokat körben táncoló s éneklő ifjuság szokta mondani bizonyos cselekvény közben; például, mikor szeretőt választanak, egymást házasítják, vagy valami történeti eseményt utánoznak; innen mondá egy érdemes gyüjtő, Eperjessy Ferenc ur: „nem ez-e a nép operája, hol költészet, dal, tánc és actió szintén egyesülnek?" Vajha népünk életére azok fordítnának figyelmet, kik eszthetikája köréből most táncát, majd dalait veszik elő, s módosítgatják kül- és belföldi színpadok rettentő spektákulumára, hogy volna vége már egyszer az eddigi balletmesteri kontárkodásoknak.[66]

3. Közmondásokrul

Hallgasd, szerelmes fiam, a te atyádnak bölcsességét, és a te anyádnak oktatását el ne hagyjad.

BÖLCS SALAMON

I. Ha igaz, mit a nép esze tart, hogy a legjobb ételt asztalra soha nem teszik, értvén az anyai tejet, életünk első tápszerét, alatta: szinte azon szerint igaznak látszik állítanunk, hogy a legjobb könyvet, mely a lélek első szükségeit fedezi, soha meg nem irják. Az a könyv ez, mely a tudomány kenete, az iskola rendszerei nélkül idők folytán készül meg a népek lelkében, s emlékezet által lesz örökévé minden ivadéknak. E könyvben dalok és tanok, képek és példák, intelmek és szabályok váltogatják egymást gyorsan minő a szükség, tarkán minő az élet, híven minő az igazság.

A magyar irodalom birja már e könyv egy részét a *dalok és mondák*ban, most következik egy másik része a *közmondások*kal. Mi a kettőnek egymás iránti viszonyát illeti: ugy állanak egymáshoz, mint a nép *költő* és *gondolkodó* ereje, és igy induló pontjai a nemzeti mivelődésnek, mely akárhonnan veszi is a vezérsugallatot, egyedül akkor számithat tartós életre, ha népe szája izént szól, azaz a magasabb eszméket, a tudomány követeléseit bizonyos hazai levegő színével önti be, hogy a szokatlan megszokhatóvá, az idegen itthonivá legyen avatlan előtt is. Ennél fogva helyes azok véleménye, kik a nemzeti költészet elemeit a népdalokban hiszik lerakva, s ezekből ügyekeznek kivirágoztatni amazt; a bölcselmiség első alkatrészeit pedig a népi tapasztalás és eszmélkedés maximáiban, a közmondásokban keresik;

[66] E dolgozat 1846-ban iratván, az idő szelleméből lesz megitélendő némely állítása, minő pl. a 88. lapon, hogy „a népnek se országa, se hazája, hanem csak faluja, szülőhelye volt *mindeddig* a magyar földön".

vagyis az egyetemes világműveltségnek, az eszmék általánosságának itthon keresnek törzsököt, melybe az oltó galyat beékelhessék.

Tevén már némi elmélkedő nyomozásokat az első körül, természetes átmenetünk van a másikra s ezúttal a közmondások lesznek vizsgálódásunk tárgya.

Midőn a közmondásokban bölcselmi magvakat lelünk: senki ne higye, mintha egyszersmind rendszereket is akarnánk fölfedezni bennök. A népnek nincs rendszere, hanem élete, élet után szelleme. Életét csak részenként lehet adni, mint a nagy természetet egyes rajzokban; csuda-e hát, hogy a legjobb könyvet soha meg nem írják? s nekünk, kik a nép lelkét vettük tanulmányul, fő kötelességünk hogy a mai napig és az élet külön pontjai szerint, úgy szólván, tetten kaptuk és azon hevenyént fogtuk legyen föl a népi szellem működését, mely a nemzet életével folyton írja e könyvet, odavetvén az érzelem és gondolkodás hierogliphjeit, a történet sötét vagy vidám alakait, a szeszély arabeszkeit, melyekre aztán megtanít öreget, ifjat anélkül hogy elárulná magát egészen, mert gyakran olyféle szavakat s igazságokat tesz közzé, melyekben a gyermek öregnek, az öreg gyermeknek látszik, melyeket az ősz tapasztalás soha el nem hagyhat, a kezdő ember azonnal felfog, hogy mint az ég a földet, kísérje életünket az ősök bölcselete, s mi benne éljünk a firól fira örökölt tanítmányok iskolájában.

Tehát a közmondások címe alatt járó bölcselmiség semmi egyéb mint az a tér vagy kör, melyre és meddig a nép esze kijár, vagyis a népi gondolkozás, eszmélkedés megyéje. Ha itt alkalmas pontokat veszünk föl, minden bizonnyal kellő tájékozásra, sőt önálló igazságokra is fogunk emelkedhetni a nép benségének – psychéjének – magyarázatai körül. E szerint fogunk szólani a közmondásokrul általánosan és különösen, azaz tudományos és irodalmi szempontbul egyiránt, elmondván azok természetét, az emberi lélekhez való viszonyát s ez által roppant nyelvi fontosságát, nemzeti tekintélyét, hová a formai tulajdonok, szerkezet és mód népdali s műköltészeti rokonság s némely írók eljárása, érdeme is sorozandó.

II. Közmondások fogalma alatt gondoljuk mindazon rövid szólásmódokat, melyek a *népnél örökölt* formában mint *jelvi* értemények (sententiae symbolicae) szájrul szájra *élnek*. Természetökhöz tartozik ennélfogva, hogy a nép azokat magyarázat és fejtörés nélkül értse, mikor szükség, alkalmazni tudja, habár szórul szóra való jelentésöket régen elvesztette is. Ilyen értemény pedig, a legrégibb idők óta, fölötte sok van minden nyelvben, melyek újakkal szaporodván folytonosan, mint a népi gondolkozás kincses házának egyes arany pénzei forognak közöttünk. A szószerinti jelentésnek elvesztése vagy elhanyaglása mutatja hogy a közmondások lényege nem a szavakban áll, hanem más egyébben. Ugyanis minden közmondásnak önkényesen vagy belső szükségbül fölvett, de tulajdonkép szófeletti értelme van, mihöz képest jelentésök mindig *jelvi*, azaz mi azt értjük alattok, amire van vitetésök, nem pedig azt, ami bennök betű és szó szerint vagyon. Ez uton a symbolika mélyen bejátszik a közmondások természetébe, kettős hatalommal ruházván föl a szavakat: hogy legyenek ott a fül és szem előtt, mint hang és kép, és a lélek előtt, mint az általok kifejezett gondolat.

Példaul ezen közmondásban „addig hajtsd a fát, míg fiatal" korán sem célunk kertésznek adni tanácsot hogy ifjonta bánjék a fával, sőt inkább itt a fa és ami róla mondatik, csak kép, az eszme arca, s többet jelent mint amennyit mond, és

épen ez a többet jelentő viszony, azaz fokozat, határozza meg aztán minden közmondás becsét.

Nyelvi hozomány lévén a közmondások, a nyelvnek pedig minden egyes szavai ugyanannyi jelv, azaz minden szó egy egy tárgyat képvisel: a közmondások is követik az egész nyelv sorsát a symbolikára nézve. És ha egyes szó, p. „tavasz," általvitethetik az életre, hogy ifjúságot jelentsen, hasonlókép egyes mondatok is átvihetők más valaminek jelentésére, szószerinti értelmökön kívül és felül, melyeket ha elfogad a szokás, felavat az élet, közmondásokká lesznek azonnal. Ez úton és egyedül azért, mivel úgy és közegyezés szerint megállapított s elfogadott formában jelentek meg mindig: közönségesnél nagyobb értékkel bírnak az életben. De követik még a nyelv sorsát abban is, hogy nem tesznek különbséget szép vagy rút, illő vagy nem illő, erkölcsi vagy nem erkölcsi dolgok között; miképen a nyelv minden tárgyat megnevez: a közmondás azon szerint mindenféle ítéleteket hallat, s nem kiméli az öregséget, megszólja a szépnemet, kifog a hatalmon, olykor packáz, máskor kedvkereső, néha parancsoló, sőt mosdatlan szájú is nem egyszer. Ha nyelvből kiirtjátok a trágár jelentésű szókat, a közmondások is elhagyják orcapirító megjegyzéseiket; de míg az meg nem lesz, addig tűrjétek el a közmondások pajkosságait is. Ezt jónak látám korán megjegyezni, nehogy balul értessem a lepletlen közlés miatt, jól tudván hogy sok keblet izgat álszemérem a népi dolgok őszinteségén, mint a népdalok után is volt alkalmam egyesektül tapasztalni. Mindez mutatja, mennyire nyers, anyagi a sokaság efféle dolgok megítélésében. Ott vesz a szón, s nem bírván elszakadni tőle, rágódik rajta, felejtvén hogy ily gondolkozás után öntestét is, melyen szinte hagyott szégyelni valót az alkotó természet, meg kellene csonkítania.

Fölebbiek szerint a „közmondás" szó csak úgy veendő, mint *köz*akarat, *köz*vélemény stb. efféle szavak, minden iskolai ajánlatos illat nélkül, s becsét nem az erkölcsi vagy bölcselmi tartalomtul mérjük, mint az illödelmek korában a francia maximisták, kik leginkább irókbul gyüjték össze a jelesmondatokat: hanem az országos helybenhagyástul, mely a symbolizálás alapján megadta neki a közkeletet és forgalmat, mint pénznek az ország és törvény tekintélye.

De mielőtt a fogalmat tovább fejtegetnők, lássuk magát a szót, az elnevezést több nyelveken, ha ugyan innét is kapna felvilágítást a fogalom.

A magyar nyelv nincs tisztában az elnevezéssel, még eddig a szótárírók sem gondoltak vele, maradván a közmondások gyűjtői és magyarázói mellett, kik közül Faludi pusztán „közmondásokat" íra, s utána Kresznerics és Czuczor, mindkettő lexiconi dolgozataikban; Dugonics „Példabeszédek és jeles mondások"at Kovács Pál „Példa- és közmondásokat", Szvorényi „közmondásokat és példabeszédeket" együtt, Ballagi főleg „példabeszédeket"; Baróti Szabó pedig „köz- és erkölcsi mondásokat" raka be a „Magyarság virágai" közé. Tehát amennyi gyűjtő, csaknem annyi elnevezés. De a német nyelv sincs e részben megállapodva. Egyik irja „Sprichwort", másik „Sprüchwort" vagy „Spruchwort". Első, melyben fő tekintet hogy a közmondás országosan beszéltetik, megfelel a görögös paroemia[1] szónak, míg a „Sprüch"- vagy, „Spruchwort" a mondatok erkölcsi súlyára támaszkodik,

[1] Quod per ora hominum obambulat. Erasmi proverbiorum Epitome; prefatio.

s annyi mint a magyar jelesmondások. Úgy hiszem, mindegyiknél helyesebb a diák „proverbium" elnevezés, s ez legtöbbet nyom a mi értelmezésünk helyes voltára nézve is. Ha nem csalódom, proverbium alatt „szó helyett szó" vagy „szóért szó" (verbum pro verbo; verba pro verbis) értendő, mikép Romában a hivatalok fokainak elnevezésénél: consul, proconsul, s mint ez annak helyettese, képviselője: így a proverbium is helyettese a verbum vagy verbiumnak, mely utolsó már több szók összletét, azaz mondatot jelent.

A magyar „közmondás" szó inkább a német Sprichwort és görögös paroemiára ütött, amennyiben általános, országos érvénnyel bíró mondatot jelent, vevén a *köz* szót úgy mint ebben: közhivatalnok. E szóban tehát fő a gyakorlat, a szokás. A „példabeszéd" szó, mely a közmondásnak legerősebb vetélytársa, szorosan véve ugyanegy a példázattal (parabola), legalább a szentírás fordítói egyaránt példabeszédnek írák bölcs Salamon intelmeit és Jézus parábolás előadásait, minők a szoros kapu és széles út, a gyümölcs és fa[2] és magvető[3] példázatai. De nyelvszokásilag is, „példabeszéd", példázódás, példázat nem lehet egyéb mint az a beszéd- vagy előadási mód, mikor nem egyenesen, szeme szöktibe, hanem körülírva, nagy feneket kerítve mondjuk ki gondolatinkat s célzásokat ejtünk, hogy elértessék akaratunk. Ez értelemmel a proverbium gyakran homlokegyenest ellenkező, mert rövidebb mindennél, épen mint az egyenes vonal mathematikában egyéb vonalok közt, s ahelyett hogy nagy feneket kerítene valaminek, rajtunk üt és kimondja a bökkenőjét.

Tehát proverbium és példabeszéd között, noha mindkettő szót mond szó helyett, mégis az a különbség, hogy emez hosszú, amaz rövid; emezt a mente ujjából rázhatni ki, amarra pedig országos gyakorlat kell; hanem viszont, amennyiben a proverbiumok között igen sok van, mely pusztán hasonlításon fordul meg a „mint" összekötő szócska segedelmével (cifra mint a rác oltár), hol a felhozott kép ugyanannyi példa: jogosan cselekszünk a „példabeszéd" szóval, ha meghagyván példázatnak a parabolát, a proverbiumok egy részét, mely példák és hasonlítások által ölt alakot, úgy nevezzük el, mert az ilyet: „embernél munka, istennél áldás", „ki vagyok, én vagyok", példabeszédnek soha nem foghatjuk jogosan keresztelni, ellenben a három felhozott, de különböző alkatú és szellemű proverbium megfér ez általános elnevezés alatt: *közmondás.*

Így hát paroemia, Sprichwort és közmondás egyértékűek. De megyegyezik jelentésökkel bölcs Salamon leírása is, mondván: Az igaz fő bölcseség kinn szerülszerte kiált és az utcákon zengedezteti az ő szavát. A nép között legmagasabb helyen predikál, a kapuknak bémenetelin minden városban az ő beszédit szólja.[4]

Ezen okoknál fogva én a közmondás szót használom általánosan mint nemet; megjegyezvén hogy irodalmon kívül, életben hallunk ily elnevezéseket is: „közbeszéd, példaszó", míg Pázmánnál igen gyakran „aggszó", vevén alapul a közmondások hagyományos életét, régiségét; halljuk, midőn valaki épen közmondást akar idézni, az efféle bevezetést: „jól mondták a régiek, mindig hallottam, igaza

[2] Máté. VII. 13—20.
[3] Máté. XIII. 3—13.
[4] Péld. 20, 21. v.

van a közbeszédnek, jól mondja a példabeszéd" stb. ugyannyi ünnepélyes figyelmeztetés a léleknek illő készületre, hogy tisztelettel fogadja a szót, mely az ősök akaratja s végrendelete, épen mintha személyesen jelennék meg közülök valaki.

III. Tehát a közmondások elmélete a jelviség, gyakorlata pedig az élet. Amonnan elvét veszi, itt formáját leli s eme két sarok az, mi körül a közmondások lényege forog. Világosabban: lehet symbolicus előadási formája valamely eszmének, de ha életben el nem fogadtatik, nem lesz abból közmondás; valamint az is igaznak látszik, hogy az élet által felkapott ilyetén szólásmódok alapja, rendesen mindig valami tapasztalás, megtörtént dolog, mi a közmondások természetét előlegesen megkülönbözteti a fejben csinált, bölcseleti úton lehozott igazságoktól.

Jelv tulajdonlag minden képes előadás, ha mögötte valamely eszme áll. Az ős népek minden tanítmányai jelvekbe voltak foglalva, s nem mondhatni a kora emberiségrül jellemzőbbet, mint ha állítjuk, hogy előbb érezte mint tudá az igazságokat isten, világ és rendeltetés felől, s annak, mi elméjében fogant, mihamar meglelte illő köntösét a körölte és hozzá közel fekvő természetben, mikor az elvont fogalmakat szó helyett alakkal, betű helyett cselekvénnyel ábrázolta ki, betöltvén a tárgy és gondolat közötti távolságot, ha volt, képzelődése pótlékaival. A gyermek ma is ugyanazt teszi; és bizony a „henye ember" fogalma előbb volt meg alakban, mint puszta elvontan kimondva, mit szóval utoljára így fejeztek ki: összedugja kezeit.

E szólásforma ugyancsak symbolicus s egyszersmind közmondás; s elemeztetvén, legott felismerjük benne a kezek jelentését, melyek összetéve dologtalanságot, egyébiránt munkára való készséget, erőt, aztán hatalmat is ábrázolnak, azért mondjuk: „kerülj csak a kezembe", vagyis hatalmamba, „van még nekem két kezem", azaz tudok még én dolgozni. E közmondásban tehát az emberi tagok (kezek) alakja volt a gondolat képviselője, s miután a tagnyelv általános: alkalmasint sok nyelvben lesz feltartva közmondásul e kép, s egyúttal hinni is úgy hiszem hogy az ily szerkezetű közmondások legrégiebbek, mikép a tagnyelv maga szinte megelőzi a hangnyelvet. Annálfogva helyén esik megjegyeznem, minő szereppel vannak megbízva az emberi test részei legtöbb nép közmondásaiban; főkép a kéz, láb, orr, fej, has, gyomor, szem, fül és száj, fog és nyak stb. miről kiki meggyőződik azonnal, mihelyt e szók közmondási családjára tekint csak a mi könyvünkben is.

De vannak oly közmondások, melyeket nem kép után fogadott el a szokás, melyekben, legalább tudtunkkal semmi nyoma a symbolismusnak, például: „meglásd, kinek higy; ész jobb erőnél," tömérdek ily erkölcsi és bölcselmi tartalmu mondatok. Ezeket illetőleg így gondolkozunk: mikép az előbbeni, névszerint az emberi tagokról vett, közmondásokat egy-egy képből vette át az élet: úgy az efféle szárazabb tételek valami lefolyt történetből vannak elvonva, s ahelyett, hogy puszta szók előlegesen megállapított igazságok maradnának, ez úton már *tényi* beccsel bírnak, miért nincs efféle tartalmu közmondás, mely kopaszsága mellett is minden ok és alkalom nélkül, egyszerre s akármikor volna használható, hanem meg kell jőni a körülménynek, a lélek hangulatának hozzájok, mik között elpattantva, soha nem hibázhatják el hatásukat; és ama körülmény rendesen az vagy legalább hasonló ahhoz, mely a közmondást, valamikor igen régen, létre hozta legelőször.

Még világosabb lesz e magyarázat a symbolismusra nézve azon alakú közmondásokból, melyeket fölebb példabeszédeknek mondánk, hol a megesett történet, legalább részletesen, maga is él a közmondásban, például: „kap rajta mint Czibak bátya a kulacson". Okkal fogjuk tudakozni, miért van ez épen így, mi ennek a meséje, mi adott erre alkalmat, vagyis: mi e közmondásnak symbolismusa?

A symbolismus tehát, melyben gondolat és jel vannak eggyé olvasztva, ama tért foglalja el, mely a szellemi és anyagi világot összeköti, szám nélküli fokozatokon vivén által egyiket a másikig, hogy közbenjáró és kiengesztelő legyen a szellem és anyag között, s meghonosítsa testben az eszmét, eszmében a testet, s kellő egységre hozza össze egy szerencsés középponton az ellentétek végleteit, azonosítsa a különbözőket s cserélgesse a hasonlókat. Tehát itt eszközzé válik minden tárgy, eset és történet, szabaddá lesz minden eljárás a képzelődésnek, gondolkozásnak egyformán, mert a cél nagyobb mindennél: az eszme, s ennek szolgálatára fel van ajánlva, mi csak embertül s emberi képzelődéstül telik; mikép minden sugár a naphoz viszen, úgy minden eszmélkedés az eszmére viszonylik, mint fényt a lég, úgy az anyag és szellem összeköttetését a symbolismus vezeti most világos majd ködös területeken át, hagyván derűt és homályt, tudalmat és vágyat maga után.

Eszerint a symbolismusban minden él, minden mozog és pedig a szó tulajdon értelmében, mivel örökös lebegése van az elmének gondolatrul gondolatra, képrül képre, tárgyrul tárgyra. A tárgy jelent gondolatot, a kép történetet, a gondolat mindkettőt s viszont, mindenféle cserében. Ez a cserélgetés, ez a változtatgatás tündéri játékot állít elő. Jő, megy a képzelődés, mint a szövő csónakjai, egymás mellett egymás ellen, s nyomain végre mint egy keleti szőnyegen, ki vannak írva ég és föld, nap és éj, nyár és tél; ki az ifjúság és aggkor, az élet és halál.

Mondjad, hogy ez a tejút, melyen minden kis csillag fényesebbnek látszik, mondjad, hogy ez Jákob lajtorjája, mely földrül az eget éri, mondjad, hogy finom szál, melyre a lélek örömei, mint a sor gyöngy, vannak összehozva, és igazad lesz mindenkép: az ez, mi nélkül nincs élet, nincs költészet, tehát alapja minden képes beszédnek, írásnak s az egész költészeti nyelvnek.

Minden nép oly mértékben költői vagy gondolkodó, aminő mértékben jutott neki ez élő tündérvilág elevenítő ajándéka. Közös forrás, melyhez minden nép oda jár meríteni. Természetesen annyit merít mindegyik, aminő benne a képesség, a felfogó erő, ez pedig csakugyan különböző. És így mindjárt a közös forrásnál beoltatik népi egyéniségekbe az egymástul eltérés, vagyis népi sajátságok eleme, s abból, ki mit visz haza és terjeszt el háza tüze körül s övéi körében, ítélhetni a népek lelkére, felfogó tehetségére s ízlésére örökleg és kifogás nélkül; s van abban valami, hogy az ó görög nép a baglyot vevé bölcseség jelképeül, mikor e madár sok újabb kori népnek ostobát, erőtlent és rútat képvisel.

De változik a symbolika más körülmények szerint is; minők az élet, égalj, társi viszonyok. A halászat és vadászatbul élő nép, ha gazdagot akar mondani, körülbelül így fejezi ki magát: „sok vidra vagy medvebőre van," szántó-vető nép alkalmasint így szól: „hat ökör jár ki udvarábul," míg a tengervidéki „hajókat" fog mondani gazdagság helyett. Ha már vadászatbul élő nép a medvebőrt, földmívelő az ökröt veszi a gazdagság jelképe gyanánt, ez mond valamit népnemzeti

tekintetben; és bár életviszonyok szükségesnek mutatták is e két különböző alapból indult, de egyre menő kifejezést: nem szükség mindazáltal, hogy a gazdagság eszméjét csak így és nem másképp lehessen kiábrázolni.

Tehát a symbolika változik a népek felfogó ereje és kedélye, égalji helyzete, és házi azaz társas viszonyai szerint. Ez jól megjegyzendő, mert itt rejlik a népek ősbecsének igazi mértéke, itt van megerősítve az első karika, melybe öltvék aztán a korok és évek láncolatának egyes gyűrűi, melyeket vissza felé nyomozván, feltaláljuk ama régi képességet, miből oly biztosan itélhetni az elődökre, mint vízből a forrásra.

Szó sincs róla, hogy a közmondások ily régi hagyomány, ily ókori lelki képesség jegyei s nem tartunk azokkal, kik a közmondásokat valami elveszett régi philosophia ereklyéi gyanánt veszik, vagy bölcsek és jósodáktul hozzák le. Volt idő, mikor a nyelvek származását is egyes bölcsek agyában keresték, de nem találták s elállván a fölvett véleménytül, okszerűbbnek láták megnyugodni a népek felfogó s alkotó erején, égalji és történeti viszonyain, házi és nyilvános életének adatain. Ugyanez áll a közmondásokra nézve is.

Nem kétlem ez okbul, hogy ama tiszta erényre s életbölcsességre vezető jeles mondatok is, minők Pythagoráséi, bölcs Salamonéi, csak az által válhattak közkinccsé, hogy ön népök symbolismusából voltak merítve; s a régi bölcsek, mikor valamely nagy igazságot akartak elterjeszteni, szükségesnek láták, hogy népök ízlése szerint szóljanak, magokat ahhoz alkalmazzák, mint Jézus is a példázatokban; s nem az, hogy jósodák és költők lettek volna a közmondások első szerzői, hanem ezek is a néptül tanulták el s vették át a módját: miképen szóljanak hatályosan a közönséghez, különben amennyi bölcs mondatokat ira már össze a tudós világ, annak mind a népek fejében kellene zúgni ma, holott vajmi kevés ment végbe nálok a magok által szerzett és tapasztalt igazságokon kívül. Mert van nép, melynek bölcse soha nem volt, de olyan nincs, melynek közmondása ne volna; osztán a symbolismus közös forrás, nem szükség hozzá szabadalom, s az ég nem mindenkor tudósok előtt nyílik meg, hanem igen gyakran együgyű pásztoroknak is.

IV. Ha mondjuk, hogy az eszme *jel*hez köti magát, helyesen mondottuk, ha pedig így fejezzük ki magunkat, az eszme *hasonlatba* öltözik, világosabban szólottunk; de megjegyezzük ehelyütt, hogy a jel, mi gyakran esetleges, csak annyiban egy most előttünk a hasonlat fogalmával, mi kényszerű, hogy szintén úgy eszünkbe villantja a szavakon felül levő gondolatot, mint a hasonlat a maga főtárgyát; például e közmondás alatt „bagoly is bíró barlangjában", oly könnyen föltalálom a fő gondolatot, mikép ebben „ment mint a szél" a sebesség fogalmát.

És bárminő különbség van is a jel és hasonlat között, mind kettő elenyész, vagy inkább egymásba olvad át a közmondásokban, mert csak emlékeztető jegyül állnak a lélek előtt, hogy rávezessék a nem tulajdon szavakkal mondott gondolatra, fő értelemre.

Ezt az emlékeztető tulajdonságot nevezem röviden hasonlatnak, s miután ez minden közmondásban megvan, úgy tekinthető mint középpont, melyből növi ki magát az a sok és mindenféle beszédalak, mely a tropusokon és figurákon kívül tudományos rendszerbe alig foglalható tömérdek, s minden órán növekvő szólásmódokat állít elő.

Mert ahol van hasonlat, ott van különbség is; a különbség fogalmát önként követi az ellentét, és ugyanazonság tudata, melyek is a hasonlóságnak jobb és bal felől eső kiszögellései. E fogalmakat az átviteli szabadság törvénye szerint egymással kicserélvén, felváltván: a hasonló jelenteni fogja azt mire hasonlít, és nem hasonlít egyiránt, a különbség jelenthet ellenkezőt, az ellenkező pedig épen egyenlőt; s ekkor végetlen tarkaságú, szeszélyes, alapos, a közönségestül eltérő módját bírjuk egyszerre a beszédnek. De szóljanak a példák. Mikor két egyforma jellemű egyént akarunk mondani, ekkép szólunk: „egyik subás, másik gubás"; „egyik kutya, másik eb." világos, hogy itt a különböztetéssel ugyancsak egyenlő s ugyanazon fogalmakat mondottunk ki. Továbbá: ha némi csekély hivatalra jutott, és dicsvágyó emberről ily megjegyzést teszünk: „felkapott az uborkafára," ezzel nem jelentünk valami nagy előmenetelt, hanem ennek majdnem épen az ellenkezőjét; úgyszinte ha Kis-Viczaynál dicsértetik a hajdú, hogy „igen tud harangot önteni", ez sem tesz mást mint az ellenkezőt, azaz bizony nem tud hajdú harangot önteni.

Vegyük ide a példák halmazát,

hol az *ellentétes* fogalmak, mint „sok, kevés; kicsi, nagy; hideg, meleg; szegény, gazdag" engesztelvék össze, nevezetesen: „sokból keveset, kevésből sokat; sok kis viseli a nagy nevet; egy száj fúj hideget, meleget; gazdag pénzzel, szegény ésszel;"

hol az *egyenlő* értelmű mondatok, p. „aki szegény, nem úr az; kevés kell ahhoz, hogy valaki szegény legyen", mint egyik a másiknak tulajdona, magyarázója hozatik elő;

hol a *hely* és *idő* viszonyai egymást mérséklik, kicserélik, p. „erre közelebb, arra hamarabb;"

hol az *idő* részei mult, jelen és jövő, egymásért állnak, p. „alkalmas tavalyiban; majd soha napján;"

hol a *lehetséget* mérsékli a *létel*, a valóság s viszont, például: „hogy ne volna, mikor van; azért nincs, mert lesz;"

hol *hangon* fekszik a közmondás ereje, p. „hosszabb a péntek mint a szombat" (6305.) stb.

Vegyük, mondom, a példák halmazát, a belőlök elvont legközelebb eső igazság megmutatja, hogy a közmondások végetlenül változó és meglepő formái a szólásnak, s egész csillagos egét tartják fel a nyelv szépségeinek előttünk.

V. De a symbolismus ott éri el tetőpontját a közmondásokra nézve, hol ezek különc, dacos formája meghozván az értelmet, azon körülmények eltalálására is kényszerít, melyek a közmondást valaha megszülték. Soha nem volt eszébe semmi bölcseletnek vagy kötelességtannak ócsárolni a hűséget, tanítani az adott szó megtörését, ajánlani a haza iránti hidegséget, mégis van közmondás, mely a hűségre nézve megjegyzi, hogy „csak kutyához illik," a fogadásról ezt mondja: „eb aki megállja;" szemére veti a hazának hogy „senki sem próféta benne; haza, mostoha;" hasonlóul könnyedén veszi az ígéret megtartását, packázik a szegényen stb.; mindezt soha nem tanítá erkölcs, vagy bölcselem, mi jogon tanítja hát a közmondás?

Itt a kettő szükségkép összeütközésbe jő, s pedig egyedül azért, mivel a bölcselem és erkölcstan *általános* igazságokat ajánl, a közmondás pedig *egyéni* állapotokra is alászáll, vevén minden tudományát az életből, a tapasztalásbul.

Ezt tudva, utána kell néznünk az életnek, s feltalálni benne azon állapotokat, melyekben az egyes ember is, mintegy magával jövén meghasonlásba, meghasonlik az általános és egyéni, köz és magán dolgok között, s igazságul ismeri azt, mit előbb nem ismert, stb. p. valaki által megcsalatva tesz esküt, fogadást, de később tisztába hozatván előtte a csalónak célja, lebeszéljük őt a fogadás megtartásárul, mondván: „ember fogad fogadást, eb aki megállja." Ilyen eset volt a magyar történetekben, mert mikor a császár hűségére felavatott hajdukat magához akarná édesgetni Bocskay, minden oka után végre ama közmondást vágta fejökhöz és jobban hatott reájok, mint akármennyi szónoklatával, mert csakugyan hozzá is állottak, mikép elbeszéli Istvánffy. A hűséget gyalázó közmondás hasonlóképen oda emlékeztet, hogy volt eset, melyben valakinek ártalmára volt a hűség, a ragaszkodás, annálfogva mint tényeken alapuló igazság int, hogy vigyázzunk a hűséggel, ne higyünk vakon, mivel kárára lehet az embernek legjobb akarat mellett is.

De nem állítjuk azért s ezt kérjük megjegyeztetni, mintha nem volna helye közmondásokban minden szép és erkölcsi oktatásoknak. Mi csak az egyoldalú és korlátozott nézeteket akarjuk ezzel megjavítani, a fogalmat úgy világítni föl, amint van, sőt inkább eme tudományos rendszerbe vagy iskolai elv alá nem foglalható szabadság, egyéniségig feloszló részletesség mutatja ki a közmondások igazi, mélyebb vizsgálatra méltó becsét, azaz, ha mind azt vesszük általok, mi egy népnek akarva nem akarva körülmények és alkalmak szerint, ajkára jő, s így maga egész őszinteségében tárja ki előttünk gondolkozása módját illő, nem illő, jó és rosz felől: legalkalmasban vehetjük ki szelleme arcképét, s mikor a közmondásokbul könyvet csinálunk, csak tükröt tartunk a nemzet elé, hogy lássa benne saját erkölcsi arcát, jellemvonásait minden árnyéklataival.

Hogy már a fogadás megtartása ellen közmondást tud a magyar, nekem ez, megvallom, tanuság igen sok esetről, melyekben a magyar nép el volt ámítva, s jobb észre hozatván, nem tartá bűnnek esküje törését, s így mintegy történeti igazsággá lett közte az; de másfelül szilárdság nélküli lengeséget, könnyen hívést, együgyű meggondolatlanságot is fedez föl előttem; mely állítás ha vakmerő is némelyek előtt, de aligha nem volna igazolható nemzeti életünk sok adataival.

A közmondások e nyomon új stadiumba lépnek a figyelmes vizsgáló előtt, azaz, miután állapotok magyarázatához lesznek kulcsul, egyszersmind *jellemzők* is, mely minőségben szónoklat és költészet s általok mindazon neme az iromásnak s beszédnek, mely kedélyhez és képzelődéshez van intézve, határtalanul nyer. Szónoknak kimaradhatlan, költőnek nélkülözhetlen segéd eszköz. Példákat nem fogok előhozni. Ezeket észrevette s pedig örömmel, az olvasó mindig, valahányszor jó helyen volt egy-egy közmondás alkalmazva itt vagy ott. Csak érinteni akarám azt a viszonyt, mely a szólóművészeteknek mintegy alkotó részévé teszi a közmondásokat, melyekből ezerenként lehetne idézni, mint főnebb a hűség és fogadásra vonatkozólag tettem. Legyen elég ez ujmutatás[!]; okos ember ugyis kevésbül sokat ért.

VI. Tehát a közmondások nem általános, előlegesen a tiszta észből lehozott igazságok, hanem leginkább az állapotokból és körülményekből kifejlett állítások, népszerű elvek, közkeletű vezérigék. Ezzel megint nem mondjuk mintha egy

általános igazság se volna a közmondások között. Van ott elég, még pedig oly állandó igazság mint a mennyiségtan tételei, p. „ahol nincsen, ott ne keresd; kinek lova nincsen, gyalog jár az Pestre, addig nyújtózzál, meddig a lepel ér, mi nem lehet, kezdete sincs," stb. melyek ugyanannyi maximák, kifogás nélküli elvmondatok, épen oly alakban mint a mathematikai kétszer kettő négy s csak az egyenleti jel (=) hiányzik közülök, s ugyan azért nézelhető, egy tekintetre felfogható igazságok, de nem bölcseletiek.

Sőt ha bölcseleti vagy fogalmakból alkotott tételeket hoz is a közmondás, azok sem veendők másképen mint hoszú tapasztalás által megerősödött, meghitelesített igazságok gyanánt, mert fogalmakkal a nép nem vesződik, hanem van úgy hogy tudomány és ezer éves népi tapasztalás összejőnek s összejővén ketten tesznek bizonyságot az igazság felől; s az ez, mit feljebb tényi becsnek és gyakorlatinak mondánk és mondhatunk.

VII. A közmondásokat kettős rokonságban találom: *eredet és külső formára s tartalomra* nézve. — Eredet szerint rokon a közmondás a *rege* és *mondakör*rel és *népdalok*kal, mennyiben mindezeknek észrevehetőleg sok elemeit tartotta fen az előidőbül, a népek ifjuságábul. Ki például egy nemzeti symbolikát akarna írni, a közmondások vizsgálata egyik forrásul szolgálna előtte, úgyszintén a népdalok igen sok kifejezése, mikről hallgat a nyelv- és szótár, egyedül innen kap fényt, világot.

Külső forma és tartalom szerint rokon vele a *jelesmondat*, de a közmondás nem csak erkölcsi és bölcseleti tanokat hoz; sőt az a közmondás is, melynek tartalma egyenlő a jelesmondatéval, különbözik ettől a közéleti gyakorlat által, vagyis: minden ily komoly tartalmu közmondás egyszersmind jelesmondat is, de nem minden jelesmondat egyszersmind közmondás is. Ez csupa élet, friseség, mindig új; amaz iskolai, verejtékes, ehhöz képest avas; emez tapasztalat, amaz tan; ez rábeszél, javasol, hizelgő; amaz parancsol, kényszerít, dorgáló.

Rokon vele az *apophthegma*, élces, rövid, elmésmondat, leginkább történeti személyektül, amint emlékezetben hagyattak közajk s írók által. P. Brutus azt mondja vala: „a katona ne lábára, hanem kezére bízza életét"; érteni akarván alatta: ne szaladjon, hanem harcoljon. — Látni való, hogy ez apophthegmábul csak egy mozdulatra már közmondás válhatik, mihöz nem is hiányzik egyéb, minthogy az élet elfogadja, s forgalomba tegye. Hasonlókép: mikor Anaxágorás számkivetésbe küldetnék, azzal lön busítva, hogy immár megfosztatik édes hazájától. Ő felelé: „Nem különben hazám én tőlem." Ez is apophthegma, de már nem oly közelálló a közmondáshoz, s e kettő felhozásával meg akarám írni a határt, melyben az apophthegma forog.

Némelyek ezzel ugyanegynek hiszik az *anekdotát*, s pedig van köztök különbség. Az anekdota, vagyis mint én magyaritom: adoma, jár ismert, nem ismert egyének, megtörtént, nem történt, de megtörténhetett dolgok felől. Tehát nem oly igen történeti mint az apophthegma, hanem ráfogott, kigondolt, mindenesetre csattanó végzetű, rövid, figyelmet feszítő eleven eseményke, mit el kell tudni mondani.

Az adoma veleje igen gyakran válik közmondássá, egyébiránt pedig alapja eredetileg a novellák- vagy beszélyeknek, például ha költő ezen közmondásból:

„Anda Pál hadába való," elolvasván a róla maradt adomát, beszélyt írna, melynek hőse papucshős.

Rokon vele a *gnoma* vagy gondolat, melyben uralkodó az erkölcsi vagy életszabályi elem, csak annyiban különbözőleg a jelesmondásoktól, hogy míg ezek megállapított igazságok, a gnoma rendesen csak nézet és vélemény gyanánt lép föl, s általános érvényű akar lenni komolyságánál fogva, de azért nincs mögötte valami külön szerű történet, tapasztalat, nincs hozzá forrva körülmény, mint a közmondáshoz mindig.

Közelebb áll hozzá az *erkölcsi mese*, már csak azért is, mert benne szintén erős a symbolizálás, midőn általános igazság egyes kis esetkékben, melyeknek szerepvívői leginkább állatok és lelketlen dolgok, hozatik nézlésünk elé, s foglaltatik a történet rámái közé. A mese hangja tanító, erkölcsileg oktató rendesen, a közmondásé, hol a mesébül vette az igazságát, soha. A mese tapasztalása költött, személyesített; a közmondásé közvetlen, gyakorlati. Amott az erkölcsi elem és tan miatt szövetik történet, itt a történetből meríttetik szabály, intelem.

Az *élc* és *ötlet* rokonsága talán leghelyesebben magyarázandó, ha állítjuk, hogy ezek mint a hasonlító s különségeket összevető lélek játékai s villanatai közvetlenül, metszőleg csapnak reánk, míg a közmondás a maga leplezettségében ha találó is, de mindig kimélő és gyermekded. Amaz tudja *miért* mond, ez érzi, *mire* mond megjegyzést; általában: a közmondás hagyományzott, az élc és ötlet újdonság által meglepő, gondolat; így eredetileg is ellentétes sarkon állók.

Mi legyen a *példázat* vagy parabola és közmondás közti különbség, már fönebb érintők a „példabeszédek" szó magyarázatának alkalmával, mindamellett a fő jegy köztök az, hogy a példázat inkább allegoria, míg a közmondás inkább symbolizmus. Azaz a példázatban elővett hasonlat egészen párhuzamos haladást ír le szemünk előtt a lelkünkben is fejlődő, célra igyekvő gondolattal, értelemmel. A parabola nyoma kinn van, a gondolaté lelkünkben; de a kettő párhuzamban megy elő, mint látható kerékvágás az egyik, láthatlan a másik. A közmondás egyszerűbb, szabadabb, rövidebb. Itt nem a párhuzam áll hasonlat és alapeszme közt, hanem fokozat, azaz felülről le és alulról fölfelé dolgozik egyébiránt a lélek a jel és jelzett dolgok között; a jel önkényes azaz igen gyakran tetszés szerint választott és így subjectivus; míg példázatban a hasonlat csak úgy és nem máskép lehető vagy igen korlátozott; tárgyilagos érvénnyel is kellvén kibírnia.

VIII. Mi a közmondások formáját illeti, az egyszersmind példányát állítja elő a tökéletes előadásnak, mert fő kelléke a rövidség. Tartalma, mint látók, oktató leckék, tanok és képek tárháza, egyébiránt rokon a költészettel, s így tartalom mellett a külső alak is oly tisztult mint a tűzben próbált arany, melybül minden salak kiégett. Kimértség, tagba szakadt arány, kerekdedséggel s gyakran rímmel egyesülve, oly kiválóvá teszik a közmondásokat, hogy legtöbbször fölismerhetők az első hallásra már.

IX. Abból, mi a közmondások fogalmárul előadatott, kitetszik azok ó régisége is. Mert egy idejűek az értelmessé lett nyelvvel. Mindamellett mint irodalmi tárgy, az ó szövetségi bölcs király, Salamon által emeltettek ama fokra hogy a szentkönyvnek egy és pedig tartalmas részét tennék a „példabeszédek", melyekről tudva van, mint fölebb is volt érintve, hogy különböztek a közmondás mai fogal-

mától, mert azokat ő szerzé maga, legalább úgy iratik: „szerze három ezer példabeszédeket",[5] mi pedig a közéletből szeretjük felfogni és elfogadni azokat.

Hogy a régi görög népnél igen nagy divatjok lehetett, mutatja sok, csaknem minden újabb néphez átszivárgott, közmondás. Aristoteles könyvet írt rólok, mert Laertius említi. Tanitványai szerinte cselekvének, de mind a mester, mind a tanítványok dolgozatai elvesztek. Aspasiárul fenmaradt, hogy egy tragikus költőnek szemére veté, miszerint nem örömest él közmondásokkal, s a költő csupa nemes boszúból legújabb müvét azzal kezdte meg. Az isteni Plato örömest hinté be velök tanításait.

A római művek nem kevésbé rakvák ilynemű „bizonytalan szerzőktül eredt" mondatokkal, melyek, Quintilian szerint, azért maradtak fen, hogy tisztességesnek és igaznak látszottak minden időben.[6]

És emez irodalmak voltak mint sok másban, úgy a közmondásokban is, első eszméltetői az újabb keresztyéni korszak nemzeteinek a nyelv és benne fekvő kincsek iránt. Részint a szentírás terjesztése a reformatio által, részint a két classicus nemzet célosabb, mélyebb vizsgálata gyújtott szövétneket.

Rotterdami Erasmus, vagy magyarosan *Rázmán*, nyeré az új idők dicséretét e részben. Bárminő hiányosak, gyakran ráfogottak is az ő görög és római proverbiumai, melyek 1500. jelentek meg először, mégis átmentek sok nyelvbe, követésre s nyomozásra indíták az új nyelvtudósokat.

X. Nem sok idő múlva nálunk is megszólaltak a közmondások és pedig ugyancsak Rázmán buzdító példájára decsi *Csimor János* által, ki a rotterdami tudós latin közmondásait vagy fordításban vagy eredeti magyarral adta vissza. (*Libellus adagiorum latino-ungaricorum.* Bártfa. Klösz Jakab. 1583.) Én e könyvet nem láttam; legujabban Lugossy József adott róla egy két szóval ismertetést; Bod Péter szükséges és hasznos könyvecskének írja. És így a közmondások irodalmát Csimor kezdi meg, kit Lugossy szerint, Kis-Viczay, Kovács, bár forrásul használtak is, de megemlíteni feledtek.

Idő rendit követve, nem ugyan mint gyűjtő, hanem mellékesen mint lexicograph, *Szenczi Molnár Albert*, és főleg *Pázmán Péter* mint író csaknem gyűjtői ranggal folynak be a közmondások irodalmába. Soha senki nem tudta, nem érezte inkább a közmondások becsét mint Pázmán; senki nem tudta ugy és annyiszor helyén alkalmazni azokat mint ő. Hatalmas dialektikája, fordulatos nyelve mellett, özönlő argumentumai között, minden általa felhozott közmondás majdnem bölcseleti, mondhatnám, absolut beccsel bír. *Kalauza* megjelenésének ideje 1613. év, tehát a közmondások divata ez időtájban legalább oly tekintélyes, főrangú író után, minő Pázmán, ítélve, nagyobb volt mint ma, s a nyelv ereje, vidámsága valami betyáros és nemes, de igaz magyarság ösztöne után oly szellemben fejlődött, melyet később folytatva nem látni fáj; s még legújabban is az a csicsomás, urfias nyelv, mi ezelőtt évekkel jó prózának tetszett, Pázmán nyelve mellett, vajmi halvány rendesség, életerőbül kiaszott vénség, mentve némileg Széchenyi prózáját, ki épen úgy volt képviselője mai nap a politikai polemiának, mint Pázmán akkor

[5] L. kir. 4: 32.
[6] Institutionum lib. V.

a vallásinak; képviselője a nyers, igaz magyarságnak is, de az övé még sem Pázmán nyelve.

És a prózai nyelvből, hol igazabb, eredetibb s legalább kényszerítlen, alakban használták a közmondásokat, költői formákba is lön a magyar közmondás öltöztetve *Beniczky Péter*, szentelt vitéz, által. Rhythmusai 1664-ben jelentek meg, adván ily alakot például a népi formának: „Lágy pásztor alatt gyapjut rug a farkas".

Mert lágy pásztor alatt
Farkas lejtőt rughat,
S gyapjat hányhat előtte.

Mint rendes gyűjtő *Kis-Viczay Péter* lép előtérbe a múlt század elején, mert könyve *(Selecta Adagia latino-ungarica.* Bártfa.) 1713-ban jött ki, bevezetve egy ajánló levéllel, melyben a közmondások becsét emeli ki, és derék előszóval, melyben elmondja nézeteit s forrásait.

Neki fájt az a vétkes hanyaglás, mellyel néhutt iskolákban voltak a magyar nyelv iránt, s így munkája iskolai ifjúság számára készült. De javasolja is nekiek, hogy a nyomott levelek közé tiszta papirost köttetvén, írják fel „a régiek emlékezetes mondatait" (memorabiles veterum sententias). Forrásokul megemlíti: első helyen Beniczky Péter idézett munkáját, aztán a szótárakat, előre föltevén, hogy mint a népi és közélet barátja, meríte innen is közvetlenül; írván többek között, hogy egyszer 1707. évben egy zemplénmegyei gyűlésen, mely három óráig tartott, száznál több latin, magyar közmondást halla tulajdon füleivel, mi tanúja naponkénti figyelmének, tárgyán függésének. Nála még fő dolog a latin szöveg. Ezt világosítja néha szó szerinti fordítással, de legtöbbször egyedül csak született magyar közmondással, megjegyezvén, hogy e magyarázatoknál a német irodalomba is kikanyarodik, innen kölcsönzöttekkel adván vissza a latint. Ezt onnan gyanítom, mert némely közmondásnak rokonságát a némettel régibb korból nem tudom. Egyébiránt felötlő nála a közmondások igen tiszta, egyszerű formája, rövidsége annál inkább, mert Beniczky kezde már bannyaskodni velök, midőn versekbe nyújtá ki a tömör rövidséget.

A múlt század utolsó felében kedves mulatság volt írók előtt a közmondások jegyezgetése, mert többeknél látjuk az ily töredékes munkálatokat. *Rajnis „Magyar Helikonra vezérlő Kalauzában"* (Pozsony, 1781.) szép számmal idéz közmondásokat nem gyűjtői szándékbul, hanem hogy kimutassa bennök, mint a magyar nép romlatlan szólásformáiban, az ő általa oly hévvel ajánlott és fejtegetett római versformákat. *Faludi Költeményes maradványai* (Pozsony 1787.) után a *Jegyzőkönyv* szinte hoz egy pár százra menő közmondást; nem különben *Molnár Ferenc*, bővítéskép „magyar példabeszédeket" közöl *Magyar Kátójának* (Bécsben, 1789.) második részében, s ugyancsak egy pár év mulva *Noszkó Alajos Virág szótára* (Pesten, 1791.) jő ki betűrendi alakban, elmondván p. e szó alatt „gazdagság" az ezen eszmére vonatkozó közmondásokat.

Minden mulatsági kedvtelések öntudatos munkássággá fejlődnek *Kovács Pálnál (Magyar Példa- és közmondásai.* Győr. 1794.), ki negyedfél ezer magyar közmondást ada ki egyedül magyar szöveggel, hol a diák elem csak alig akad meg,

vetvén prózás magyarázatokat is egyes közmondások után. Az elrendezés nem tárgy szerinti, minő a Rázmáné, minő volt előtte Noszkóé, hanem amint jön egymás után külön külön mindenik. Ez az igen becses gyűjteménynek igen nagy hiánya.

Előljáró beszédében értelmezi a közmondást Rázmán után. Elmondja forrásait, kik Kis-Viczay, Beniczky, Faludi, Rajnis; elmondja, mikép Rázmánból némelyeket nyelvünkre általtett, s Beniczkynek némely mondásait „a verskötélből" kivette. Ő közle először világosító anekdotákat. Fábchich e jelenségen megörvendett és dicsérő verset ira, melyben Kovács Pál magyar Salamonnak neveztetik; mindemellett alig hangzott neve a legújabb időkben.

E század elején *Baróti Szabó D.* kiadván a *Magyarság virágait* (Komárom, 1803.), mellékesen közmondásokat is közöl oly rendben mint Noszkó Alajos. Közlöttei száma kevés, de sok van benne új, életből kikapott.

Ugyanegy időre esik *Szirmay* jeles munkája: *Hungaria in Parabolis* (Buda, 1804.). Sok történeti, életbeli adat van itt, mint alap fölfedezve, melyen aztán ez vagy amaz közmondás épült. Az előadás egyike a legjobb magyar vérből forrt könnyű, szeszélyes, nedélyes előadásoknak; alig van könyv, mely diákul írva magyarabb legyen, még Névtelen jegyzőt sem véve ki. Némely közmondásainkat egyenesen Szirmay köté össze történeti életünkkel.

Elődeinél nagyobb gyűjteményt mutatott fel az irodalomnak *Dugonics András* a *Magyar példabeszédek és jeles mondások* két kötetében (Szeged, 1820.), mi közel negyven esztendei szorgalmas figyelem és jegyezgetés gyümölcse, mint az előszóban említtetik. Dugonics közelről ismeré a népet; családi viszonyok s hivatal kapcsai a legtisztább magyar vidékhez, különösen Szegedhez, csak azért csatolák, hogy még inkább ismerje és szeresse azt.

Két kötetű munkája tárgyak szerint van felosztva; p. békés emberrül, haragosról; gazdagok, szegények; melyek alá rendezvék aztán az értelemnek megfelelő közmondások. Azonban ez igen határozatlan módszer; sehogy sem igazodhatni el benne; aztán közmondásokban „okos, nem okos" s több ily fogalmak egy szusszal kimondhatók, mert vagy állítva vagy tagadva szólok, p. tudja, mitől döglik a légy, vagy: azt se tudja, mitől döglik a légy; így az ismétlés, fölös beszéd kimaradhatlan. A címekhez kellvén már alkalmazkodni, Dugonics gyakran úgy csavarítá a közmondás nyakát, mint a cím kivánta, vagy könnyen vette a dolgot, p. mikor „békés ember" alá szúrt ilyeket is: „pénz és diófa verve jó; sajtó alól is néha jó a bor;" elmódosítá, phrasissá tette az eredetit, csak hogy oda illjék, p. „szálanként szedeti ki szeme szőrét;" mert a szokott ősforma, „kiszedték a szeme szőrét" nem igen felel meg a békés ember címének. Látni való, hogy maga ezen egy mód végetlen számig viheti, de vitte is Dugonicsnál a szaporítást, miért ami nála közmondáskép adatik, nem mind az; nem is ritka szerű, hanem kigondolt, ráfogott szólásmód; tanúi az öreg úr föltétlenül buzgó magyarságának.

Nála körülbelül oly arányban közölvék a phrasisok vagy phrasissá tett közmondások, hogy százból egyre másra csak ötven a közmondás; s e szerint sok vigyázatra van szüksége olvasónak, írónak, hogy meg ne higye mindazt, mi előtte van. — A scythák bölcsesége, mennyi régi irókbul vala meríthető, szinte úgy adatik nála, mint része a magyar jelesmondásoknak. És menthető okbul, mivel Dugonics elve

csak nyelvszépítési, erkölcsi és oktatási cél volt, s ezt avval is annál könnyebben érte el.

A közmondások unalmas egyformaságát ő igen sok jegyzetekkel frisítgeté, most anekdotát, majd történeti valamit, s egyéb mulattatót vetvén utánok, hazai és nem hazai, jelen és ó világbul. Magyar anekdotái leginkább Mátyás királynál játszanak, jele hogy Dugonics hallgatá a népi előadásokat, melyekben Mátyás az egyetlen.

A sok oldalú iró talán egy munkájával sem szerze oly tartós nevet, elévülhetlen jogot a kések méltánylására mint példabeszédeivel. Innen volt, hogy elődeit teljesen homályba borítá, s az egész közmondási irodalomból legismertebb az ő neve.

Ha kivesszük, hogy imitt-amott folyóiratokban került egyszer-másszor elő a közmondások ügye: hallgatott ez a legújabbi időkig, mikor t. i. a népdalok gyűjtése megkezdetett. Így foglal széket mint akadémiai tag, Szvorényi József 1847-ben egy értekezéssel *a közmondások és példabeszédek szelleme és vegyes elemeiről*, ígérvén, hogy azok teljesebb és részletesebb kifejtését külön munkában kisértendi meg.

Ez értekezés a közmondások gyakorlati oldalát fogja fel, s nyelvészetileg vizsgálja; amott erősebb, itt gyöngébb, mert könnyen enged ámulatoknak, mik a nemzeti melegség rovására rendesen a legjobb igyekezetet csábítják el, p. mikor Szvorényi a török fél holdtul hozza le *hódol, holdol* igénket, Szirmay után; vagy az ismeretes *kócipor* (kóci por, Kotzenbauer) szót összehozza Kocs és kocsi szavak ráfogott történetével, Dugonics szerint stb. Ezek csak sejtésekül hagyathatnak fel a képzelődés részire, de tudományi rangot nem követelhetnek, mivel erőtetések. Egyébiránt Szvorényi értekezése reményt hagy közmondások körüli független, önálló, kimerítő munkálodásokra.

Csak alig néhány hó előtt jelent meg *Dr. Ballagi Mór*tul: *Magyar példabeszédek* (belül: közmondások és szójárások) *gyűjteménye* (két kötet. Szarvas, 1850.) real rendben félig, s a kezdő betűk szerint más felében, bevezető értekezéssel, hol a „példabeszédek" fogalma, kiterjedése, rokontársai, haszna, külön nevezetei, irodalma stb. vannak megérintve. Közmondásai száma *nyolc* ezeren felül rug, világosítva több európai nyelv közmondásaival, frisítve történeti s anekdotai aprósággal. Egyet lehetlen megjegyzés nélkül hagyni e könyvre nézve. Meglátszik rajta a sietés, szemet szúr a közmondások pongyolasága elégszer, csináltsága sokszor, akárhonnan elfogadása több izben.

Ímé a közmondások általam ismert története irodalmunkban:

XI. Arról nem sokat fogok szólani, minő első szükségi jó valamely népnek és nyelvnek a közmondások. Már az, hogy csakis a közmondásokban egy a nyelv a néppel, a nép a nyelvvel, mint utolsó bíró szabván törvényeit a közakarat, a közérzület s a nyelv ösztöne, eléggé mutatja, mit lehet bennök nyelvileg fölfedezni, mint kell feléjök visszahajlani minden nyelvmíveltségnek örökké, hogy el ne idegenüljön, mint kell hozzájok folyamodni szónok- vagy irónak, hogy illően hasson a népre s megértessék általa.

Tartalmilag a közmondás, mint valami Kandi Pál, és Szabó Mihály (mind kettő sokat, mindent tudó egyén magyar közmondási neve) hoz hírt a legmagánabb helyekről, bekandikál minden fedő alá, mi fő alatta; kimerítő oktatást ad egy vagy

más nemében az életnek, legyen az ilyen vagy olyan hivatal, királytul kezdve a legutolsó közemberig, pápától a templom ajtajában imádkozó koldusig. Eszerint nyilvánosságra nem szánt titkokat árul el, s ha nevet nem mond, annál jobb: mintdenkit sujthat kivétel nélkül. Egyébiránt csúfot űz a szegénybül, hogy egymást hamar kineveti; epéskedik a sánta bénára; tükörrel, színekkel kisérti a vakot, borotválni akar kopaszt, akasztófára viszi a tolvajt, mert nem tudta jól elrejteni, amit lopott; neki énekes, hegedüs, kereken kimondva, egyiránt iszos; a kalmár hazug, a vámos goromba, a gazdag kevély, a kevély ostoba, az ostoba szamár, mely arany lant mellett is csak szamárnótát ordít. Gondolnád, hová mindenüvé nem üti még orrát? Hallgatózik a bíró lelkiismerete, vigyázkodik marka, tenyere körül, ha nincs-e megvesztegetve egyik vagy másik vagy mind a kettő; ellesi a nők természetét, vágyait sötétben; a pap gondolatját ünnepi köntösében; a pörlőnek javasolja ugyancsak pörölni, a hivatal viselőnek tisztét erősen viselni. Szóval a közmondás a nép hallható lelkismerete, ó és új testamentoma, szellemi hitbizománya.

XII. A magyar közmondás néhány *aesthetikai és nyelvi* sajátságairól jegyezzünk meg ennyit:

a) Van benne rím gyakran, még pedig a mondatok végin, p. ki jókor *kel*, aranyat *lel;* illa *berek*, nádak, *erek;* a mondatok elején, p. *ha*mar *ha*mvas, *kés*ő *ke*dves; *bő*ben *bü*dös, *éh*ben *é*des; vagy *di*ák vagy *di*sznó. Erre nézve a becsnek bizonyos fokát lehet megállapítani, p. van ilyen közmondás: sürü *g*azda, ritka köntös, vagy sürü *g*azda, ritka *g*atya, ez utolsó jobb, mert van benne előrím. Van félrím, hol csak a mássalhangzók egyeznek, p. ne csak *tudd* hanem *tedd* is a jót; adj *kést* én is tudok *kast* kötni; a *munkának* egyenese jó, a *mankónak* horgasa.

A rímes tulajdon kisarjazásai az iker szavak, p. *csiri-biri*, *immel-ámmal*, *inci-finci*, *tipeg-topog*, melyek száma tömérdek a magyarban, s belőlük fogyhatlanul gazdagíthatja magát nyelvünk örökleg. Ballagi Mór sokat állított össze magyarázó értekezése végin, Czuczor szinte még 1837. az Athenaeumban.

E rímes természet adá meg közmondásaink külső rokonságát a népdalokkal, s költészettel. Formája mindkettőnek oly szívesen ömlik gömbölyűvé, kerekké, mint az elcseppent víz, mint a gyöngy. Azért Beniczky s Molnár Ferenc, kevesebb, több sükerrel csak a közmondások költészeti hajlamára hallgattak, mikor el kezdték versbe szedni azokat. Van népdal, mely egész strophákon keresztül csupa ily rövid mondatokkal pereg le, p. a „Népdalok és mondák" második kötetében a 73. dal; megjegyezvén hogy egyenként, elszórva fölös számmal találhatni közmondást a népi költeményekben, legyenek ezek dalok vagy mesék. Nekem gyakran felötlő volt Kovács Pál és Dugonicsnál daltöredékeket találni közmondás gyanánt, melyeket én csak dalukból ismerék, p. rózsaszedés tövissel jár; melyhez valaki még ezt adván: „a szerencsét éri kár," lett két közmondásbul egy csinos versecske.

De belsőleg is alapul szolgál költészetnek a közmondás. Sok népi költemény van, mely változatakép tűnik fel egy egy közmondásnak, p. a „Népdalok" l. k. 309. dala ebből van kifonva: reménység tartja az embert. De mi más az a Kisfaludy K. *Bánkodó férje*, Fazekas *Lúdas Matyia*, Garay *Nagyidai cigányai*, mint a közmondási hagyományok összeszedése, egy képbe öntve, mozgásba hozva? Mennyi van még ezenkívül, miket fel nem használtunk, mikből népi eposzoknak

kellene, sőt azt mondom, kell készülni előbb-utóbb. Annyi vígjátéki alak, még több mondat, melyből egész cselekvényt lehet kifejteni, személyt, jellemet alkotni, csak olvastassanak figyelemmel. Mi ment át e népi elemből a nemzeti költészetbe: arról itt nincs mikor szólani; s annak, rokon-e vagy nem a népdal és közmondás, elég példáját olvashatni a főszöveg idézeteiben.

b) Nevezetes, hogy a főnév gyakran áll határzott formában az igével, p. szegényt az ág is húzza, e h. [elyett] *a* szegényt ág is húzza, vagy szegényt ág is húz. E három közül tagadhatlanul legrövidebb az utolsó, mégis legjobb az első, s pedig mint én gondolom, azért, mivel ott a „szegény" szó tulajdon név gyanánt áll, mintha mondanád: „Pétert az ág is húzza," ellenben a két utóbbi forma ily *személyesített* viszonyban nem járja meg; más szóval: közmondásainkban a személyesítés igen fontos szerepet játszik, kifogyván a nyelvtanon, följebb becsülvén az eszmét, a célt a nyelv külsejénél.

c) Tömérdekszer használ igét név helyett: p. nem sokat ér a csupa „hallom mondom", nincs „merie"; nagyobb a „szerezd meg" a koncnál; „tedd" ide „tedd" oda (azaz mindenfelé hajtható) ember. Így a beszéd más részeivel is, mit elsorolni nem fogok, hanem utasítom az olvasót magára e gyűjteményre, hol számos példát fog lelni és Szvorényi J. értekezésére, melyrül fölebb szólottam, hol nyelvi tekintetben igen jól rendezett kivonatok, észrevételek advák, miknek utolsó alapját én egyenesen a *személyesítés*ben találom, állítván hogy e symbolikai tulajdon egy általam ismert nép közmondásaiban sem működik oly feltünőleg mint a mienkben, s vajjon a névelő gyakori elhagyásának is, p. (a) „megelőzés győzés," mi lehetne más igazi alapja, tudván mennyire utálja a magyar nyelv, kivéve a dunántúliakét, az ily szólásmódokat: *a* Pista, *a* Jancsi; Pista, Jancsi helyett, egyedül azért, mivel mind Pista mind Jancsi személyek, kivéve ha dunántúlra valók.

d) Szereti a szójátékot szinte utólérhetlen bátorsággal. Én legalább úgy hiszem, hogy eme közmondásoknak: *acéla* (a cél) jó, de kovája rosz; már a *mász* (más), ha nem csusz; hosszabb a *pén*tek *(pen*dely) mint a *szom*bat *(szo*knya); minden *hát*nak (ergo) van egy hasa," egyenesen a szójáték ada létet. Hát ez: „Futakon, Bátorban lakik," azaz „félénk, futós vagy bátor," szinte mi egyéb, mint szójáték?

XIII. Olvasunk ily közmondásokat: „ha nem *kaka*, nem *papa;* se *kukó*, se *pizse* nem lett belőle" stb. s bennök szavakat, melyek a szótárakban eddig nem voltak elfogadva. Az ily szavak „gyermeknyelv" szavai, azon nyelvé, melyet dajkák terjesztenek el, midőn könnyebben kimondhatás kedveért az egyszerű ős gyököt meg*kettőztetik*, mi e szavaknak aztán jelleme. A szónyomozás fogná kimutatni, mennyi elem van ebből s mi nyelvünkben. Én előhozók néhányat. – Ilyenek már *baba*, *babus*, *báb:* kis gyermek, kis alak; *bibe*, *bibi* (melynek egyszerű gyökéből lett a *baj* szó az *i* hangnak *aj* szótagra változtatával, ki*á*lt, k*a*ját, h*i*, h*a*j; f*i*, f*a*j, fajzik; *si*, *saj*, sajog: *si*ó, *saj*tó; *V*ida, V*aj*da, sőt még képzőben is: szak*ít*, szak*aj*t) kis baj, sérülés; *bubu*, *bubus*, gyermekijesztő hang; *csacs*, *csacsog; csecse*, gyermeki ékszer; *csucsu*, *csucsulj*, aludjál; *csücsü*, *csücsülj*, ülj le; *cécó*, mulatság; *cici*, emlő, anyatej; *cica*, *cicus*, kis macska; *cocó*, *cöcö*, ló; *dada*, dajka; *didi*, *didike*, buzavirág, régi *di* gyökből, mely sanscritben annyi mint fénylik, ragyog, honnan a mi di*sz*, di*cs*, di*j*, di*vat*, di*adal* szavaink is származnak; *dudu*, hideg van; *gögicsél*, beszélni kezd;

gug, *gugol*, félig ülve, lekusadva áll; *haha*, *hehe*, *hihi*, nevetést jelentők; *hohó*, állatoknak parancsoló szó, fenhangúvá is átváltozik; *hö* ne *hő!* (*hők* meg, tompa, Pázmán; *hők* meg villás!) s alkalmasint gyöke hód vagy hold (jugerum) *hód*it (subjugat) szavainknak; *kaka*, gyermeki neve a ganéjnak, mocsoknak; *kokó*, *kukó*, tojás; *kuku*, *kuku*csál, nézdegél titkon, rejtekhelyből; *kikiriki*, *kukorikol*, kakasszó; *lala*, *lele*, dalokban előforduló pótlék; *lili*, így hívják a járni kezdő gyermeket magok felé a dajkák, eleikbe terjesztvén karjaikat. *Mama*, anya; *mumu*, *mumus*, ijesztő mint bubu; *néne*, *nenő*, nénike, *nini*, odamutató, néz ige gyöke; *nono*, nógat ige gyöke; *papa*, apa; *pép*, *papa*, enni való; *pipi*, *pepe*, pepecsel, *pipi*, kendő; aztán, pi pi! pulykát hívó szó, hol a *pi* gyökből úgy lett pulyka, helyesebben pujka, mint fentebb a *bi*-ből baj, mivel az *i* hangzónak természete *jo*, *jö*, *ju*, *jö*, *aj* szótagokká átváltozhatni, p. mond*i*, mond*ja*, *ig jog; i*hász, *ju*hász; *i*degen, jődegen, aki jött, advena, *fi*, *faj; pupu*, *pup*, *pupos*, ami gömbölyűvé emelkedik; *susu susog; tata*, mondják a gyermeknek, mikor elviszik valahová járkálni vagy valakihez; *tütü*, ital, ivás; *tyutyu*, tyuk; *zsizsi*, meleg; *zsuzsu*, így hívják a ludakat néhol. Vannak ezeken kivül egészen saját szavai a gyermeki nyelvnek, például *kacsó*, kéz; *bambó*, láb; *puki* (talán bukik, buki igétől) leesel; *tenti*, *tente*, aludj; *ácsi*, állj; *ücsi*, ülj; *pici* nyelv és hus; *beli*, altató szó (beli babám, beli! Pázmánnál innen: gonosz bölcsőben *bele*getett bélyeges proféta) gyöke rejlik benne a belcső vagy bölcső szónak; *cinu*, hegedűszó; *pacsi*, malac; *csidu*, csikó; *bece*, *boci*, *bocs*, borju; *pizse*, csirke; *tücs*, hajtó szó (se tücs ki, se hajts ki).

XIV. *Helyiratilag* közmondásaink köre kihat néhány nemzetre és városra, emlegetvén a velünk egy hazában élő népfajokon kívül a törököt, tatárt, olaszt, franciát, lengyelt; aztán Jeruzsálemet, Rómát, Velencét, Bécset, ami ezeken kívül van, az leginkább óperencia, sőt még ezen is túl, vagy néha India, és imperium. Egyébiránt tud valamit mondani székelyről, oláh, szász, tót, rác népek felől, sokat tréfál a cigánnyal, s mintha fenszóval gondolkoznék olykor, mert maga ellen is kiböffenti az igazságot s pedig elég szigorúan, midőn ama régi közmondást „malo accepto stultus sapit", olyképen restaurálta hogy magát tevé a bolond (stultus) helyére, s most a közmondás nekünk így szól: kárán tanul a magyar.

A hazai városok közt legtöbbet hallott és mond Budárul, Debrecenbe eljár pipaért, Szegedre dohányért, Kolozsvárra kenyérért. Neki a budai bor nyel-ízü, a beckói borral vallatni lehet, különben nem is bor, ha nem tokaji. Történeti személyekrül keveset tud. Átilla és Mátyás, Toldi és Rákóczi s még néhány van meg nála; egyébiránt Mátyás korának emlegetéséhez, főleg a közmondások anekdotáiban, egyiknek emlékezete sem fogható.

Hagyott fen némely *történeti* dolgokat is. „Kutyát fogni, hátra van még a fekete leves, hosszú mint Rákóczi lakodalma stb. félreismerhetlen adatok. A főszöveg folytán sok ilyet lehet észrevenni.

XV. Maradt fel általa sok *szokás*, szertartás, játékok, ünnepély, például, a gergelyvitézek, pünkösti királyság, szent Iván éneke cim alá sorolt visszaemlékezések.

XVI. A magyar symbolikához feltalálni benne ó hitregekörünk (mythologia) némely töredékeit. A garaboncás, boszorkány, lidérc, manó, stb. légi, tüzi és hegyi vagy földi lények, különösen a garaboncás szélisten, a boszorkány levegőégi meg-

rontó, a manó kincsőrző, a lidérc pénzhozó, álomszaggató, értetvén alatta, hogy a gazdagnak, kit felboldogítani látszik, nyugalmát lopta el.[7]

Ekképen bevág közmondásunk a *mese* világába is. Hamupepelyke, babszem Jankó, vadhuszár, a sárkányölés stb. ilyek, mind a mese körébe tartozók.

XVII. Elvégre hogy példáját mutassam fel a symbolismus játékának a közmondásokban, hogy meglássék, mennyi mindenfelől tódulnak össze az eszme uralkodó széke köré a szólásmódok, s mily különböző köntösben udvarolnak avagy csak egy nép ajkairól is előtte; ide iktatok néhány, ugyanegy értelmű közmondást „a tiszta vizet is megszűri; kitolná krajcárért kecskét a sárbul; lidércet imádja, hogy pénzt hozzon; sokszor elmondta Kristóf imádságát; szunyogban is hájat keres; elégbül sem mer enni; somfánál főző; magától is szánja; ha nyálával jóllakhatnsék, soha nem pökné ki; disznón gyapjat keres; még a disznóalmot is eladná, isten oltárárul is elvenné; holtnak szemfödelét is elvenné; a halált se váltaná meg" stb. — — — mind e közmondás bírvágyót, *fösvényt* jelent.

„Nem mind tiszta búza, mi az ő földjén terem; csapja a csikot a lencsével; muhart vet; letéreget az országútról; hamis pénzverő; elvetette a sulykot; elódzott a bocskorszíj; csettet vetett a szája; megcsuszamodott ajka; sokféle fábul farag, szereti a zuzát," stb. itt árnyéka sincs a „*hazug*" szónak s mégis azt jelenti mindegyik. És ez nem körülírás. Hanem a tiszta buza vétetvén igazság jelképe gyanánt, kiben az mag nem terem, neve hazug; csik és lencse nem igen férnek össze, mint nem az ellenmondás azaz hazudság; országút megint képe az igazságnak, ki erről letér, hazug; mikor a bocskorszíj elódzik, széthull a kapca, egy hazudság elszórja hitelét egész előadásnak; csettet vet a száj, azaz nem azt teszi, mit kellene, mint a puska, mikor nem sül; ez hazudság; sokféle fa nem illik együvé, mint nem az, ha fehéret, feketét összebeszélünk, ez is hazudság.

XVIII. Mily közelségben voltak atyáink szántás vetés, pásztori élet által a természethez, s minő hirtelen játszá be képzelődésök a házi s mezei állatokat közmondásainkba: mutatja tömérdek példa. Magyar ember sokszor ítél balul, kicsinysége érzetében-e vagy bűvölten, sok dolog felől, nevezetesen arról is, mi eredeti, mi nem a közmondások közt. Sok hazámfia, ki jobban tud idegen nyelven mint magyarul, szememre fog lobbanthatni egyes közmondásokat, mintha ez úton is kezdenők már hamisítani a nyelvet, mintha tudva kölcsönöztünk volna elődeim is, én is! Nem vagyok oly kis hiszemmel népem önállósága felől, hogy szüksége lett volna mindig másébul élődni, s kifejtett nézeteim nyomán talán felfoghatóvá is tettem, mi az, ha egyik vagy másik nép mondásaiban egyformaságot veszünk észre.

E végett néhány ős jelet fogok előhozni, minők némely állatok, aztán az emberi test egyes részei, melyek, mint följebb volt róla már szó, szinte kész lakhelyei az elfogadandó eszmének, igen is, előhozni a magyar és német nyelvből összehasonlítva. Igy például *Körte*[8] gyűjteményében, mely egyike a legteljesebbeknek Simrocké után, melyet még nem ismerek, és a jelen magyar gyűjteményben,

[7] Lugossy J. a „szombatosokról" tartott akademiai értekezésében úgy hiszi, hogy eleink a negyedik vagy *vizi* tündért *sellő* név alatt ismerték; állitásának alapját, melyet a szónyomozás is támogat, egy régi versben találván föl.

[8] Volks-Bibliothek, Dritter Band. Die Sprichwörter der Deutschen, v. Wilhelm Körte. Leipzig, 1847.

mely minden órán szaporodható, ily arány van a két nyelvi s egy családba tartozó közmondások között, névszerint: a *német* gyűjtemény „Pferd és Rosz" cím alatt közöl *harmincon* felül való közmondást, a *magyar* az egy „ló" cím alatt *nyolcvannál többet*. Előbbi „Hund" alá sorol *nyolcvan*nál többet, az utóbbi az egy „eb" szó alá *százötven*et, „kutya" alá *kilencven*en felül; „ökör" amott *húsz*, nálunk *harminckét* közmondást hoz, „disznó" amott *huszonnégy*et, nálunk *negyven*et; „szamár" amott *negyvenöt*öt, nálunk *tizennyolc*at; „farkas" amott *huszonnyolc*, nálunk *ötvennégy*.

A két első szükségi cikk: „kenyér és bor" és pedig amaz németben hoz *tizenhat*ot, magyarban *harminc*at; emez németben *negyvenöt*, magyarban *nyolcvan* körül. Igy a test részei is. Magyar „orr" van *harminchárom*, német „orr" *tizenkilenc;* „kéz", német *negyvennyolc*, *magyar harmincöt;* „fej" amott *huszonöt*, imitt *ötvenöt:* „nyak", német *nyolc*, magyar *harmincnégy;* „fog" amott *tizenegy*, imitt *huszonnégy;* „szem" ott *harminckilenc*, itt *negyvenöt*.

Mondottakból látszik, hogy az ős jeleknél kedvezőbb az arány részünkre, s nem szükség hogy ezek akármelyikében, például a szomszéd némettől, kellett legyen kölcsön vennünk; de látszik egyúttal az is hogy ösmeretek szerzésében talpra esettebb volt az ős magyar mint a mai; esze dúsabb, szíve fogékonyabb, képzelődése alkotóbb; ellenben az új idő hanyagul találta sokban, aminthogy ennek eszméi, uralkodó érzelmei kevésbbé foganzottak meg nála s tartalmasság, talán mélység tekintetében is a magyar közmondás ez okbul hihetőleg alább fog állni gondolkozóbb, észlelőbb, s takarékosabb népekéinél, mit egyébiránt mély tanulmányokat igénylő, ilyenre nálunk alig vállalkozó, búvárkodás fogna eldönteni; de a jelenségek oda mutatnak.

Hogy megint példával és számokkal álljak elő, a „nemes" fogalmat túl a kutyabőrön, azaz erkölcsi értelemben, alig említi *két* közmondás; holott ez egyike a legmagasb fogalmaknak; melyet nem külső cimer, kutyabőr, hanem valódi szívbe át ment, szívtül átmelegült ész után kell ismerni, s létesíteni. Mit gondolok én fogalmakkal, melyek örökös emlegetés után folynak a vérbe! Közmondásaink eléggé koptatják a „törvény és igazság" szavakat, emlegetik a „hit és vallás" eszméit: de én olyakban szeretem erősnek látni a közmondásokat, melyek kötelezetés nélkül, önként, a legbensőbb emberbül fogannak, azaz szeretem népnél a fölszinre csalt s csillogásban gyönyörködő positivitas helyett a negativ tulajdonokat s ezeknek kifejlődését, mikor kedély és művészet alakjában lépnek elő.

És igazán arrul lehetne valamit írni, mennyire positiv szellemű a magyar faj, mig az is áll más oldalrul, hogy nem volt mindenben olyan s valamikor, egyszer vagy másszor, meghasonlásnak kelle kitörni belső és külső embere között, mely tusában ezé lön a győzelem, s innen külsőn kapkodása, csillogni szeretése.

Közelebbrül szólva közmondásainkhoz, az említett jel értékét is meghatározhatni egymásután. A *ló*, mint már a népdaloknál megjegyeztem, mindig kedves és különösen a fakó színű legkitünőbb; azért „fakóra jutni" annyi mint szerencsésnek lenni. Az *eb* jelképe a falánkságnak, (talán innen van neve is *e*, *e-szik*, *evő* gyökből) hizelgésnek, rosznak, mely értelembül aztán tagadóvá lesz, p. „ebet tud hozzá", azaz semmit se tud, így végre minden roszat rá fog a közmondás, mintha mondaná: ki gyomrának él, az minden roszra képes, azaz eb. Az *ökör* csendes, dolgos állat, igavonó barom, mely másnak szánt, abbul él, mi a lótul megmarad,

azért mondják „megeszi ökröt a ló; ökör szánt a zab alá, de a ló eszi meg." *Disznó* jelképe annak, mi éktelen, dísztelen, különben szinte falánk; cigány szerint „ha szárnya volna, legjobb madár lenne," mit a magyar együtt vall vele, mondván hogy „a disznóhús mindennel jó". Így a többiek is.

A test részeiről vett közmondásokból talán ilyen értelem kiforgatható: ha nekünk harminchárom szólásmódunk van az orr felől, mikor a németnek tizenkilenc, mi talán finyásabbak vagyunk mint ők s hamarább megorrolunk valamit; ha negyvennyolcszor említi, vagy akár emelinti kezét a német, míg a magyar nem több mint harmincötször; talán a német dolgosabb, tevékenyebb; bár nekünk több van a fejrül, mégis a német gondolkozóbb, mi pedig fejesebbek vagyunk tán; a nyakasságot ne vitassuk; míg a szemet többször emlegetve is, alig vagyunk szemesek, nemhogy szemesebbek. Azonban ezek talán gyermekségek; de úgy hallottuk hogy „részeg, bolond, gyermek mondanak igazat." Higyétek el: mély és belső össze köttetés van a nép kedélye s annak kifolyása között, mikor aztán a gyermekség nagy dologgá leszen.

Ki fogja mindezeket kimagyarázni? Hol az elme, ki elszánván magát nagyszerű dolgozatra, tudományos vizsgálódáshoz szükséges nyugalommal s kényelemmel bírjon, és ha végig nézett fajunk történetén, ennek a világ folyására beható vagy nem ható fontosságán, összevesse a lelket a külsővel minden korszakon át, kijegyezze a határvonalokat: meddig és nem tovább volt érvénye annak, ami magyar; melyik században volt fölepen (niveau) alul vagy felül e saját faj mívelődése, hol, mikor és miért maradt el kísérői mögé; egy szóval: mi a magyarnak történeti és népnemzeti psychologiája?

Hogy ily eredményhez a népi lélek ismerete is szükséges, mondani sem kell. E sorok írója itt, úgy szólván, fenhangon gondolkozik, s legrégibb vágyait árulja el, mert bizony nemzetének lehető kitudása volt a cél, melyért a népi dolgokat útjába ejtette s minden jó szándéka mellett ott áll mai nap, hogy a nem igen kedvező időben és körülmények között, félúton kell félbe szakasztani törekvéseit.

Azonban az irodalom élete megint fölpezsdülhet, s nincs kétségem benne, hogy a népi dolgok iránt csak ezután lesz még figyelem és fogékonyság. A bölcs addig is így tanít: „hallgasd, szerelmes fiam, a te atyádnak bölcsességét, és a te anyádnak oktatását el ne hagyjad". Értsük az intést, hiszen ez a nemzeti hagyományok tisztelete másszóval.

XIX. Értekezésem folytán leginkább oly oldalakat céloztam érinteni, melyekről eddig nem volt szó az irodalomban. Áthatólag kimerítőt adni ezúttal, mikor inkább csak gyűjtő vagyok, célom sem lehetett.

4. Népköltészet és kelmeiség

Irodalmunk életrevalóságát semmi nem tanusítja inkább, mint az a készség, mellyel magába uj elemeket birt és bir fölvenni folytonosan, s nem marad egyéb ohajtani való, mint hogy legyen is ereje mindig saját éltévé tartalmává fölemni,[1] átsajátítni bármely idegen adalékot.

[1] Emik, emni, szopni; fölemni, aufheben.

Amaz első pusztán külső gazdagodás, anyagi halmozódás; de az ép szervületre, belső életerőre emez utolsó mutat. Hol ez nincs, ott kiapadt az üdület forrása, eleped a legszebb ifjuság, vége a nemesebbnek. Innen, ha találkozott is némi ellenszenvvel némely iróink ama törekvése, mely francia szüleményeket talántán vakon imádott, legalább előitéletes hajlandósággal elfogadott annyira, hogy majdnem franciánál franciábbak lőn egy-két jámbor: nem volt az olyan rosz, mint akkorában véltük; hanem előlegesen okunk volt félteni az irodalmat oly elem- és módtól, minőkről jelenleg csak történelmi okból emlékezünk; de annál több lehet örömünk utólagosan, hogy ama befolyásokat szerencsésen birta ki a szellem.

Hasonlag volt idő, mikor daliróink leborultak a német líra előtt; mikor egyenesen német mintákhoz utasított az itészet, vagy délies lágyságot ajánlott minden áron az izlés; nem is említve, hogy a mult század végén dicséretül iratott egy derék irodalmi bajnokra: „majd minden munkáit görögből fordítja".

Bárminő erősek valának a befolyások, aminthogy valának is, mert nagy példáink épen nem hiányzanak, de mind gyöngébbek voltak a fölébredő hazaiságnál; s mai nap, ugy szólván, föl van emésztve, némi felsőbb alkotó erő által behelyezve irodalmunk szervületébe, hol egymás melletti hódolatos nyugalomban zsöngve át- és átszövik, hatják, szülemlik egymást s rajtok, mint uralkodó, eggyé borul össze a magyar nemzeti jellem és szellem.

Az körülbelül szapora élet zsibongása mai nap, mi a figyelmes ügyelőnek, mint nagyvárosi zaj, kihallik az irodalomból. A különböző irányok többé nem oda tévedett vagy oda lopott jelenetek, hanem egyenes sugarak a középpontból; nyomai a szellemnek, melyek a vizsgálódó szemeit önként ragadják magok felé. Igy amaz irányok tulajdonkép mind kellettek, hogy tartalom sürűdött legyen belőlök az organizmusban s gyakorlati tanulságot szerezzünk a tudalomban. Akármelyik nélkül hía volna irodalmunknak. Irodalmi eszmélkedéseink mozzanatai azok; az irodalom erőben fejlő élete az egész; a szellem él, a szellem el nem halhat.

Avagy csak ennyiből is mondhatni, hogy nincs elem, nincs irány, melynek szabályszerűleg ki kelletnék záratni az irodalomból; s ezt ma emlegethetjük bátran és joggal, midőn saját organizmusunkat eléggé izmosodottnak érezzük már; jól megjegyezvén, hogy minden kisérletet tudalomnak, birálatnak kell bevezetni; s ha eddig megjárták is a rend és szer nélküli kikanyarodások egyik vagy másik elem és irány felé: azok az ifjuság próbatétei voltak, mai nap inkább tetszik a *tudatos* eljárás, mi annál jobban reánk fér, mivel a mi népnemzeti tőkénk nem mindenkor adhat egy-egy nagy embert kamatul, ki a természet példájára, hogy ugy fejezzem ki magamat Schellinggel, öntudatlanul is *célosan* munkálkodhassék.

De ugy szokott történni, hogy másod rangu nép, minő mi is vagyunk, rendesen más nagyobbak védelme alá siet, mignem igen könnyen lehető, hogy rabul esik izlésben, véleményben. Igen szép tanulni az előre haladott irodalomtól, de belőle foglalni lehetlen; vagy ha lehet is, az inkább veszteségnek mondható, mikép történt a régi római irodalommal oly mértékben, hogy éles itéletü birák előtt római költészet nem is létezik máskép, mint a görögnek eltanulása, ismétlése gyanánt.

Nekünk, magyarokul, a mai fejlődési fokozat szerint oda kellene dolgoznunk, hogy a velünk egy sorban levő népszakadékok szellemirányait mind inkább

szőnők be míveltségünkbe. Ez oly nemzetnek, mely ezer esztendő óta bir történetet csinálni mai helyén, nem lehetlen; sőt ugy hiszem némileg teljesedve is van már a népi dallamban, mi ha vegyészileg felbontatnék, ugy fogna mutatkozni, mint a körültünk zengő s velünk egy állapotu népek dalainak hatványozott összesége; innen benne az a tartalom és kelet, mely maholnap a Duna völgyén uj erőteljes harmoniának veti meg hangalapját.

Mint *teendőt* hagyva fel e munkálódást választottainknak, jelenleg arról teszek némi említést, ami *tény*, s irodalmunknak, véve a szót korlátoltabb értelmében, legnevezetesb foglalása, mutatván egyuttal uj elemek és irányok felé.

A mi irodalmi foglalásunk a legujabb időkre esik, s nem egyéb, mint a *népi elemnek* fölvétele. Igaz ugyan, hogy ezelőtt sok idővel már pengette néhány költő a népi hangot, mert ugy kimutatható ez Zrinyiben, mint Csokonai- vagy Petőfiben. A mult század vége derekasan forgott e körül, de az egész müködés, akkor és utóbb, nagyon szanaszét folyt, esetlegesen nyilatkozott; azt, mi belőle még mindig hiányzék, a legujabb idő hozta meg a nép és népi elem körül alakult eszméletben, a hazai dolgoknak lelkévé lett tudalomban, elannyira, hogy mai napság minden hüségesb olvasónak van már némi rövid elmélete a költészet fajai körül, s nevezetesen tisztába kezd előtte jőni, mi az a népi és mégis szép, mi az a nemnépi és mégis azon módon szép, holott csak nem igen rég még a népdalnak becsületes neve sem volt az irodalomban.

Mi azelőtt csak tünetkezett, csak hellyel közzel látszott, mailag egész valódiságában jelent meg előttünk. A népi elem már nem ugy jött, mint akármelyik irány annakelőtte: egyes szakadozottságban, hanem elmélet és gyakorlat együtt, egymás karjain léptek föl, s a népi elv képviselői, költői seregestül jöttek, mint a darvak; csak azon vettük észre, hogy az idő melegszik körültünk, s a hazaiság illatos levegője mind jobban frisíti vérünket, heviti érzelmeinket.

És az irodalom kettőt nyert, ugymint friseséget a költészetben, nagyobb szám olvasót a közönségben, miáltal nyerni fogjuk a harmadikat: a költészet szükségképi emelkedésében. Ezek után természet szerint az történt, aminek lehetlen kimaradni, hogy költőink legnagyobb része a népiesnek esék. Divatot csináltak belőle. Néhány évvel ezelőtt elégszer volt alkalmunk olvasni birálatot költemények felől eme két szóban: *sajátságos*, *népies*. Ez volt a kenet, a felhatalmazás minden nagyobb igényekre. A szó, mint valami ködfátyolkép ment el az olvasó lelki szemei előtt, anélkül, hogy igazi értelmét kivehette volna.

Most, miután az említett elem irodalmunkban jó és rosz oldalra egyiránt kifejlődött, könnyebben fogjuk egymást felvilágosítani, sok olyan állván előttünk, ami nem népi, hanem olyan gyanánt árultatik. Némelyek ugyanis oly hitben vannak, hogy *népköltészet* mindaz, mi a népnél mint izlési dolog megjárja s országos kelettel bir. Azonban igen sok forog a nép száján, mi nem tartozik a költészetbe, habár „ezer év óta melegíti is milliók lehelletét". Azon elvek, melyek után szerkesztik gyüjteményeiket a népi kutatók, nem pusztán költészeti elvek. Történet, nyelv, népisme, szokás, élet stb. mind oly adalékok, melyeket nem szabad figyelemből szalasztani; a krónikás, élet- és jellemfestő (például lakodalmi, vőfél-) versek csak is mint olyanok lelik helyöket a gyüjteményekben; rajtok és bennök nem a költészetet fogja tanulni és becsülni értelmes olvasó, hanem az anyagot, a

feldolgozni valót. Az ilynemü népi versezet már ugy nézetik mint pusztán *kelmeszerű* adalék, melyből lehet valami, de magában még koránsem oly nagy dolog, mi ugy amint közvetlenül a néptől kapjuk, előállíthatná követeléseinket. Kölcsey szavai a magyar népdalokról, hogy „legközönségesb kharakterök nem egyéb mint üres, izetlen rimjáték" csak általánosságban tartva helytelenek, de egyes esetekre igen is alkalmazhatók minden népeknél.

Ovatosoknak kell tehát lennünk mindent népköltészetül venni, mi a népnél található; mert a reá tapadt gyakorlat, régi szokás, vele való élés igen könnyen megjátszodtatja itéletünket, izlésünket. E részben az itészet nálunk mind eddig keveset tőn. A Kisfaludy-Társaság által eszközlött gyüjtemény, s mindaz, mi benne ily szempontból kiadatott, egyáltalában nem akar költészeti mintául nézetni. Külföldi válogatott gyüjteményt nem bir még irodalmunk az egy „szerb dalokon" kivül (fordítá Székács J.), elméleti tanulmányok még ritkábbak, mintahogy a tárgy megérdemelné.

Én ugy tartom: ha költészet, legyen az költészet szükségkép, s azáltal, mert valamely költemény népi, ne vonassék ki a költészet általános elve alól. És bizonyosan *népköltészet alatt, józanon, csak olyan költészet érthető, mely*, mindamellett hogy iskolátlan tömegből támadott, *megüti a műbecsi mértéket;* szerintem az ugynevezett mű- és népköltészet között nem is esik más különbség, minthogy emez kezdői gyöngéden, tartózkodva, természeti őszinteségben hangzik, amazon előkelőbb, bölcsészetibb a nyelv; emez egyszerü, amaz több idomát hordja időnek, miveltségnek.

Helytelen felfogás volna tehát egymásnak oly ellentétül tekinteni a költészetnek mondott két tartományát, melyek egymást kölcsönösen kizárnák; mintha egyikben nem kellene meglenni annak, mi a másikban szükségképileg megvagyon; sőt inkább a költészet elvében, eszméjében kell mindkettőnek egyesülni, a mostoha testvérség átka alól édes testvériségben olvadni fel. Azaz költészet a népből, annak legbensőbb életéből, legünnepiesb szivalkalmaiból, melynek semmi határozott célja, hanem természete kivillanni mint a sugárnak töretlen tisztaságban: ez a népköltészet valódi fogalma; képviseltetvén általa ama régi igazság, hogy költészetre születni kell, mig a műköltészet a tanulmány szükséges voltát teszi ajánlatossá; más szóval, ha e kettőt egymásból kizárjuk, a legnevetségesb valami fog előállani, mire talán az angol non-sens kifejezést ajánlhatnók *nemeszme* vagy *neszme* fordított alakjában.

Bizton mondhatni tehát, hogy pusztán falusi minták, szokásos szavak, hejehujják nem elég, nem is teljesen szükséges alapok népi költészethez; hiszen akkor a műköltészet hasonlókép megeléglené városi szokásokkal, nemhejehujákkal, azaz olyannal, mi ezeknek ellentéte, hanem birálat kell oda is, hová némely író ingyen sem gondolná: a népinek elfogadásához. Szerintem azért fölületes gondolkozásmódnak tetszik azon elmélet, melyet egyik népdalköltőnk felállít, s leginkább a nyelvi elemre fektet, mondván: „általánosítanunk kell a jól gondolt *tájszavakat*, életet adnunk a nép jellemző *kifejezéseinek*, *hangot* örömeinek, nyomatékot, jelentőséget gondolatainak a népköltészet által. S pedig nem azért, mert a népköltészet napjainkban divat, hanem: mert a nép *eredeti* jelleme, kedélye, lelkülete, *nyelvének* sajátságos szépsége, *kifejezéseinek tájszerűsége* leginkább

dalaiban, s legtöbbször jó vagy legalább a lélek oly hangulata által mutatkoznak, midőn a cselekvés körül a szív érzelmeinek is kijut a maguk szerepe, s ez az oka, hogy *e szavak, e kifejezések* visszaadására is legalkalmasb a népköltészet: hű és népszerü *leirása* azon jelenetnek, melyekben az érintettem *szavak* vagy a táj *szokásaival* kapcsolatban levő *kifejezések* leginkább használtatni szoktak."[2]

Kiirám az előttem feltünt helyet a maga egész mivoltában, mint tudtommal elsőt, melyben a népköltészet fogalma akar felmutattatni. Figyelmes olvasó már észre fogja venni, hogy az egész előadás leginkább akörül forog, mi fölebb mint *kelmeszerü* adalék volt megemlítve.

Igaz ugyan, hogy szokás, élet, tájszavak, jellem, kedély mind feltalálhatók és sehol inkább, mint a népköltészetben; de kérdés: lehet-e oly népdal, melyben az előszámláltak közül egyetlen egy sincs meg? Ha valaki ugy felel, hogy a *népnél* más a szerelem, öröm stb. mint talán ezt a *lélektan* magyarázza, akkor igen is lehet; de ha megnyugszunk azon állításban, hogy a szerelem és öröm stb. utoljára is egy természetü bennünk, akár nép, akár nemnép legyünk; ha elhisszük, hogy a költői gondolat nem lehet más a népi mint a műköltészetben: akkor a benne felszólaló élet, jellem, kedély épen az leszen, mi a műköltészetnél is megjárja, s igy nem leszen különböző a kettő; ami pedig a szokásokat, tájszerüséget, kifejezéseket illeti, ezek nem költői elem; vagy amazok nem adnak választó különbségi jegyeket a népköltészetre, ezek nem adhatnak fogalmi határozmányokat; mert amazokban mind a két költői, eddig egymástól igen messzire elszakasztott tartomány megegyez; emezek pedig külsőség és a fogalomhoz tapadt mellékes, idő- és alkalomszerü határozmányok.

Mi hát az a kelmeszerű? Felelet: halmaza mindazon tulajdonoknak, melyek a dologhoz tartoznak ugyan, de mintegy *külsőséget* alkotnak rajta éspedig ugy, hogy a dolog eme tulajdonok nélkül és elmulása után is marad az, ami; például a fa leszen fa, mikor virágát levelét elhullatta is, a dal népdal habár szokás, tájszavak, élet távolról sincsenek is benne megénekelve. És van-e ilyen dal? A magyar (és mindenféle) népdalok között akármennyi. Az igen ismeretes népdalban: „Nem anyától lettél", senki sem mutathat ki más népit, mint eredetét, amennyiben szerzője nem tudatik. Azon általános jellemvonás felől és mellett pedig, amely benne mindenkinek felötlik a szinek ragyogó föstésében, legfölebb keleti és nem pusztán magyar dalnak fog tetszeni. Abban nem is a nép mint iskolátlan tömeg *gondolata* lel kifejezést, hanem egy szép *költői* gondolat a kedvesről, mi édes mindnyájunk gondolata egyformán, mindamellett közönségesen népdalul ismértetik.

Hogy tehát a népköltészetnek némileg divatba jött üzése megrovásokat vont magára, nem esett ok nélkül; mert felületes, kézműi gyakorlattá kezde fajulni, s az ujabb költői nemzedék a helyett hogy, mint a magyar ember mondani szokta, a közepe körül forgódnék, a héját, a borítékot érinti, a könnyebb végit fogja, a gyönge oldalt míveli.

Az irodalom ismerője előtt már élénken lebeg azon költői divat, mely nálunk főleg Berzsenyivel kacérkodott a matthissoni leirásokban. Mindenki

[2] Kemenesi cimbalom. Előszó, VII—VIII. lap.

szemét elfogá a fény; s meg volt szentelve a természet utánzásának elve. Azonban fejlődvén a bölcsészeti tanulmányok, ama leiró költészet elveszté varázsát; a természet burka, héja kezdett átlágyulni a benne fölfedezett melegítő eszme előtt, s a leirások háttérbe szoríttatván, előlépett a dolgok szelleme, fogalma; s jelenleg nem sokat adunk a természeti poézisra máskülönben, csak ha kép- és tájban, árny- és ragyogásban egy-egy gondolatot képvisel. Mai nap már a költészet elméletileg is, egész joggal tartozik gondolkozási világunk lényegéhez; vele s általa épen ugy szólhatunk isteni, emberi dolgok felől, mint a vallás vagy bölcsészet által.

Mikép a műköltészetben más valamit keresünk mai nap, mint ezelőtt kerestek: ugy a népiben is többet akarunk feltalálni, mint az ugynevezett kelmeszerü adalékokat. Amott sokak érzelme, gondolata, sőt egész korszak és nép öröme és fájdalma szólal meg például egy Beranger-ben, mely tüneményre a népi eszmélkedés maga is elmésen játszik vissza afféle szólásformákban: ugy énekel mint sok sat.: a népköltészetben egy tömeg érzelemvilága mutatkozik, mintha egyetlen személy volna; amaz kijelentés egy által; emez egy nagy nyilatkozás a sokaságban.

Minden tarcs nélküli tehát azon elmélet, mely a népi költést mintegy a költészet fogalmán kivűli, és különösen az ugynevezett műköltészet irányában átellenes birodalommá szakasztja el. Egy fának ága mindkettő, ha tetszik, egy ur szolgái: az eszmeé; Hébe és Ganyméd, mindketten csészehordozók az istenek lakomáin.

Mi a szokásokat illeti, a népköltészet általok nyer ugyan szinezetet, de a szinezet még nem lényeg. Ide irok egy grönlandi *halotti népdalt*, s kérem az olvasót: ügyeljen rá mondataim szerint, és szépen kivehetőleg el fognak válni egymástól, előtte a költői és népszokási elemek s módjában lesz itélni elfogúlatlanul. A dal töredékesen igy hangzik:[3]

„Jaj nekem! hogy üresen kell látnom helyedet. Anyád hiába iparkodik megszárítani ruháidat.

„Imé az én örömem sötétségbe költözött, a hegyekbe rejtezett.

„Ezelőtt kimenék estve és örülék; nézve nézvén elődbe várám jöttödet.

„Sohasem jöttél *üresen* a tengerről; *kajakod* (csónakod) *mindig meg volt rakva tengeri kutyákkal, madarakkal.*

„Anyád tüzet rakott és főzött. *Elhoztad a tengeri kutyákat, anyád leszedte rólok a szalonnát. Ezért volt inged és nyilvasad.*

„De most ennek mind vége.

„Óh ha én sirni tudnék, mint mások; legalább enyhülne fájdalmam.

„Mit kivánjak most? A halál is kedves immár én előttem.

„Hanem akarok még élni; de legyen örömem a visszatartózkodás mindentől, mi egyébiránt embernek gyönyörüséges."

Teljesen közönyös levén ránk nézve az egész grönlandi népélet és szokás, elfogulatlanabbul itélhetünk népköltészetéből a fentebb felállított elméleti tanulmányok igazvolta iránt, mint a magunkéból A grönlandi gyászdal teljesen kivilágítja tárgyunkat s tisztába teszi a fentebb mondottak igazságát. A szokás, élet igen is magaféle szint adnak a népköltészetnek, de oly népköltészet, mely a

[3] Talvj. Volkslieder. Leipzig, 1840. 118—119. lap.

sziv mélyiben soha nem buvárkodva pusztán olyan elemekkel rakodnék meg, vagy bennök vélné a tulsulyt, csak mint nép- s tájismei adalék birhatná figyelmünket.

A kelmeszerű költészetnek már ismérvei a következőkben foglalhatók össze: sok figyelem van benne a körülményes adatok összehozására; továbbá jelleme, hogy a tárgynak, melyet zeng, egymásra nézve *közönyös* tulajdonát szereti összefűzni, például mikor mindent, amit lehet, elmond a tavaszról, azt pedig, ami fő, ami összesége a tavasz minden jegyeinek, azaz egy nagy gondolat, egy költői eszme, elhallgatja; vagy az egészet középpont nélkül hagyja. Az ilyen költészet már igen igyekszik teljesen kimagyarázni a titkost, a vonzót, fölemelvén a leplet, mely alatt aztán semmi szent alak; a költői erőt mintegy apró pénzre fölváltva teszi forgalomba; az igaz pengésű ércet felolvasztja, bensőségéből kiveszi, hogy folyjon mint a viz, de suly- vagy nehézkedési pontja ne legyen stb.

És ezennel oda jutottunk, honnan biztos átmenetünk van a fentebb említett s költészetünkbe fölveendő uj elem és irány fejtegetésére.

Mióta irodalmunk a népi elemet fölvette, csak ösztönszerűségét kapta vissza, mely által biztos alap van vetve további fejlődésének. Mit hozand a jövő, minő irányt veszen a költészet, attól függ, minő szellemekkel áld meg bennünket hazánk nemtője; de függ magunk igyekezetétől is, mi szerintem oda irányulhatna a legcélszerűbben, ha *mennél több idegen népiséggel megismérkedvén kikeresnők: melyik nép költészetéből vehetne a miénk elméleti és egyúttal gyakorlati gazdagodást, idomot;* mert valamiről gondolkodni, annyi mint azt teremteni.

A féltékenység, mely jó magamban is megvolt és nem egyszer szólalt fel, kivált a francia elem és modor utánozói ellen évek előtt, mai nap az előszámlált okok miatt nincs többé lelkemben. Látom, tapasztalom mindenkép, hogy más irányt vőn az izlés, s az egész afféle befolyás tökéletlennek van bevallva itészetben s közönségben mindinkább. Szükség volt reá, hogy magából ismérjük meg. Notis est derisui; delevit dies.

Azonban én, sok évi tanulmány és válogatás után, mint jámbor igyekezetű napszámosa népnemzeti kincsünk kiállításának, mindamellett ajánlom a kölcsönzést. Ajánlatom talán igen is vakmerőnek fog tetszeni, ha mondom, hogy reánk nézve épen azon népek költészetének tanulmányozása volna legsükeresebb, *melyek velünk*, némi szempontból, *egészen átellenesek*.

Előbbi tanulmányaim között a népköltészetről több és több helyen említtetik egy-két vonás a magyar dalok jellemébül. Ilyen vonások a festőiség, a képalakítás, a szinek pompája, a kültermészetnek igen gyakori beszövése, elég bőven és szabadon választván jelveket annak mind a három országábul. Ezen állítások azóta ugy vesztek további vita nélküli merev ingatlanságban; s nincs egyéb tenni valóm, mint velök ujra szülemleni, tovább gazdálkodni.

Megjegyezvén, hogy népdalainkban nem épen otthoniatlanok a legmélyebb bensőség nyomai, de mégis fő ismérvök az említett adalékokban áll; és mi, hagyományos előszeretettel örülvén keleti fajul tartatni, az elsoroltjellemvonásokat igy fejezzük ki: az a *keletiség*.

A szin általában növényen, állaton külsővé lett melegség, fölületre olvadott hang, fénnyé lett érc azaz fém. Az egész színvilágot pedig a virág- és madársereg

képviseli, azt is a meleg égaljakon mindkettő. A forró égöv madarai tarkábbak; de a szép dalu fülmile és a pacsirta, „kopott fakó ruhában és egyszerün igen", az éjszaki ég alá tartoznak. Szinben pompásabban teremvék a délszaki madarak, de az éjszakiaké az ének; s utazók nem győznek eléggé csudálkozni, ha például Braziliában rigóféle madárhang üti füleiket, de annál több a szem gyönyöre.

És mivel a természet erősen hű magához, ugy látszik, az égalji befolyást az emberi lélekbe is átjátszá, nyomván reá különböző jegyeket az eszmélkedés belső műfolyamában, a gondolkodás kifejezésének módjaiban. Kinek kinek van képzete a költők s utazók által annyira elhirhedt kelet és dél természeti szépségeiről; s a keleti költészetről pedig már hagyomány és vallás után is van némi fogalmunk. De halljuk például a skandináv költészet néhány jellemvonását. „Az éjszaki dalokban", igy ir Geijer, a svéd népdalok egyik gyüjtője, „az éjszaki dalokban érzés, képzelődés visszalépnek a mélységbe, mindamellett eléggé hatnak, s ez az oka, hogy másokkal összevetve elsőben szigor és keménység látszik rajtok. Az ez, mi a hires olasz költő Alfierinek ama fenséges borzalom felőli nyilatkozatára emlékeztet, mely Skandinávia ege alatt lepte őt, észlelvén a szörnyű csendet az éjszaki természetben. A régi éjszaki ősköltészet idomában megjegyzendő a természethezi viszony. Ugy látszik, hogy az embernek nem jó itt gyermeki bizalommal gyönyörrel dőlni az ő keblére, mintegy anyai ölbe. Azért szemközt áll ember és természet egymással, mint hatalmasság ellen hatalmasság, helyesebben mint szellem ellen szellem; mert az egész természet mely néma szigorban lép fel ellene, megszellemíti ráfogván, hogy szándékszik vele mint bizonyos tekintetben hasonmásával megküzdeni. Igy aztán a nagy erdőket, folyókat, tengereket, a hegyek magasait s a föld bányamélységeit saját hatalmakkal népesíti be; mivel éjszakon ezek inkább érezhetők mint más akárhol. Innen a bűerő, mely az éjszaki költészeten átmegy, nem más, hanemha jelvi kifejezése az ember szellemi uralkodásának és a természet hatalmaival vivott csatájának. Innen az a sajátság is, hogy az éjszaki költészet nem sokat vesztegel a természeti leirásoknál. És amaz erő és mélység egyszerű formába foglalva annál inkább hatnak, mivel erejök öntudatlanságában hasonlók egy pár gyermeki szemhez, melyből a vele született mélység őszintén tünik elő."

Igy igen természetes, hogy az éjszaki költészetben nagy ellentéteknek kell kifejlődni azon téren, mely az ember és természet közé vettetik; s ezen nagy ellentét uralkodó vonássá lesz az egészen. Tehát kicsi eszközzel nagy dolgokat lehet mívelni, melyeken jobban megrendűl a lélek, mint például a külső körülmények vagy szinek változatosságán, ellentételén, s mi több, a viszony, mely igy előáll, teljesen benső, büvös, láthatlan, például mikor a manókirály visszaviszi nejét barlangi lakába, nyujt neki sert és bort, s a mint egyszer ivott, elfelejté a földet és eget, másodszorra a napot és holdat, harmadszorra szüléit. Vagy ilyen ellentétes erős és gyöngéd a következő hely, hol a szerelem hatalma és kimélő finomsága igy adatik elő: megköték őt a legerősebb kötelekkel, a kötelek ujak valának, mégis az ifju Hábor elszaggatá. De vőnek egy szálat a kedvesnek hajából, s inkább meghalt ő, mint hogy a szálat eltépte volna.

Hogy a körülményes leirások itt csak rontanák a költői nagyszerüséget, első szemre belátszik. Azért az éjszaki költészet azzal nem sokat bajlódik. Mégis a

lélektisztaságnak, mond Talvj, lehetlen jobban leiratni, mint a haldokló Dagmár királyné bünbánó szavaiban, mikor igy eseng:

Bocsásd meg Isten én bűneimet,
Nincs más bánni, megsiratni valóm,
Minthogy egyszer én egy vasárnapon
Keményítém selyem galléromat.

Ugyanefféle vonásokból telik ki az is, mit fönnebb a népköltészet egyik határozmányaul tüntettem ki, s ez a kezdői egyszerűség a műköltészet dusabb, tömöttebb volta ellenében.

Nem levén azonban célom az éjszaki népköltészetet magyarázgatni, oda megyek vissza, honnan e mezőre kiindultam, hogy irodalmunkba talán legsükeresebb volna egészen átellenes művészeti világból kölcsönözni uj elemet s irányt; s ez az éjszaki vagy *skandináv népköltészet* tanulmányozása volna. Ezért valóban nem fejezhetem ki máskép, igazán irodalmi örömem telt benne, midőn Hunfalvy a finn Kalevalát nyujtá olvasóinak a dolog velejébe ható magyarázatokkal; nemkülönben jó jelnek mutatkozott előttem, midőn néhány közzétett éjszaki népköltészeti gyöngyök fogadtatásárul értesültem. Ha egyéb nem, az előadási hang, a balladai menet már megérdemli, hogy a mi gyakran szétfolyó módjaink mellé elsajátíttassék.

Azonban időelőttinek tartom efféle okoskodási ajánlgatásokkal hizelegni be tárgyamat költőink figyelmébe; hanem annál inkább remélem, hogy akad egy-két jó hiszemű irodalombarát, ki megnyugodván ügyekezetemben elismérendi, hogy ezt nemcsak odavetve mondom, s elfogadja emlékeztetésimet. Maga nyelvünk végtelen rugékonysága, formai bősége már előlegesen ugy nézendő, mint a legmagasb, legtöbb eszmék befogadására készült paloták. Bizony e formai bőség magában rajhagyta köpühöz leszen hasonló, ha bensőleg fel nem gazdagíttatik. Azért léptessük jogaiba a gondolkodást, forditsuk egész figyelő tehetségünket belső világunkra, hogy legyen erős kivül és belül a szellem élete, mely mai fölzsendült állapotában mint a lábra kapott beteg, talán semmi által se ösztönöztetik annyira, mint a táplálkozás, erősödés ingere által.

5. Magyar népdallamok és ref. szent énekek

I. Sokat foglalkozván a magyar népköltészettel, lehetlen volt kikerülni figyelmemet a zenei oldalnak vagy dallamoknak, melyek a legújabb idő fejleményei szerint már-már európai nevezetességre méltatvák. Egyszersmind sokat kérdeztem magamtól: miféle templomi énekeket, vagyis dallamokat használtak főleg a magyar protestánsok, mielőtt Szenczi Molnár Albert a francia Goudimel nótáit behozta volna. Hellyel-közzel akadt ugyan egy-egy tiszteletre méltó vélemény, sőt adat is elém; nevezetesen a világi vagy népi dallamokra nézve tökéletesen azt hiszem, hogy századok óta jár közöttünk valamely alapzene, melynek ugyanannyi változatai a koronként fölmerülő divatos dallamok; igy az egész népzene köztünk,

velünk együtt és folytonosan élő tünemény, mint a nyelv, mint a beszéd, kapván módosulást, alakulást az idők és elmék hangulata szerint; de valamely hiteles, összefüggő történelmi tények vajmi kevéssé mutatkoztak előttem.

Hogy a mai és régi dallamok tudnak egymásról valamit, erre nézve a véleményen kivül erős alapot lehet venni a Tinódi-féle dallamok fölfedezése óta. Ezek magyarázói ugyanis leltek rokonságot a mai és háromszáz év előtti dallamok között. A búvárlat meg van kezdve; következik a folytatás; hanem a mai és régi dalok egyezésén kivül fő leszen most a népi és templomi énekek összefüggése, hagyván amazt, mint másképp nem lehető s történetileg is erősített igazságot; adván ezúttal némi töredékes bizonyítványokat a magyar zenei szellem múltjához, életéhez.

Szénfy Gusztáv, egyik legképzettebb zenetudósunk szerint a magyar népdallamokban egyházi szellem vagy templomi zene nyomai érezhetők. Rózsavölgyi Márk a magyar dalokban előfordulni szokott „cantabile" helyeket rendesen templomi hangnemben tartotta, s úgy hivé, hogy amelyik komoly, vagyis hallgató (azaz hallgatni, nem táncra való) dalból a „cantabile" hiányzik, nem igazi magyar dal. Majd a szinpad is segítvén a dalok ösmeretét, a magyar dal kiemeltetett a dinomdánom életből, vagy épen az új magyar zenészek alkalmaiból; s lehetlen volt észre nem venni, hogy p. oly szomorú dal, minő *Leszállott a páva* stb. egyszerű hangmenet, ünnepélyes melankholia és komolyság jelvonásaival templomi éneknek is megjárja. Rózsavölgyi *Virradó* című szerzeményében igen szép ily passus vagyon, s az öreg zenész (vagyis Rózsavölgyi, kit nekem csak öreg korában jutott szerencsém személyesen is megösmérni) valósággal müvésznél müvésziebben és gyermetegül is fejezte ki magát előttem, ki meg levén hatva általa, ezt élő szóval is nyilatkoztatám, midőn mondá: szép, igen szép, *olyan szép, mintha beszéd volna; cantabile, vocale, templomi.* Ezekhez járul némely hagyományos adat, mintha a római költők, névszerint Horác, sapphoi és alkaiosi mértékét az ezekre menő dallammal együtt a magyar nép is ösmérné oly különös hozzáadással, hogy például a protestánsoknál közhasználatban levő ének *Krisztus Urunknak áldott születésén* egyenesen a sapphói versnem utánzata volna, mig másfelől az alkaiosi mérték valósággal daloltatik, magam is daloltam fiatal koromban a *Vides ut alta stet nive candidum* óda szövegével.

Tehát magyar népdal és protestáns énekek és görög ódai mérték csudálatos érintkezésben, talán kölcsönhatásban is egymással! Ha ez magán álló tünemény volna, meglepné az embert, de nem így vannak-e mondáink, meséink, hagyományaink? Ki tudná megmondani, hol veszi magát egy mese vagy közmondás, vagy adoma? Lehet, hogy aki elsőnek hinné talán magát az ilyek feltalálásában, aminthogy a népek versenygenek is az elsőség dicsőségéért, késő utód és utánzó már, s rá illenék az, mit a görögökre mondott az egyiptomi pap, hogy mindig gyermekek, nem ösmérik a régiséget és mindent magukon kezdenek.

A sárospataki ref. főiskola könyvtárában egy régi *énekeskönyv* található, fájdalom, nagyon hiányosan, mert kezdődik a 183. lapon és végződik a 388-on, hol még nincs vége. Szombathi János, az efféléknek nagy ismerője, egy tiszta lapra, melyet a szöveg elé köttetett, ennyit jegyze be: „ Ez az énekeskönyv nyomatott Bártfán 1590–7 esztendőben Dávid Gutgesell által." El kell fogadnunk állítását,

mert hogy más példánnyal, mely teljes volna, összevethetnők a kezünknél levőt, nincs módunk benne; állításában kétkedni pedig semmi okunk.[1]

Az említett bártfai énekes már, ily csonka példányban is, csalhatlan bizonyossággal erősíti azon véleményt, hogy a magyar népi és egyházi dallamok között rokonság, sőt testvériség vagyon. Nemcsak az fog tehát állani, mit a mi irodalomtörténeti íróink tanítanak, hogy a magyar históriás énekek nagy és sokáig tartó divatban voltak népünknél, hanem az is, hogy különösen protestáns eleink (mert a katholikusokról nem szólhatok) a történeti vagy nemzeti énekeket a nép szájából átvevén bátorkodtak az isteni tiszteletbe is fölvenni, szent alkalmaikba is elfogadni, s lelki épületökre használni.

Mielőtt azonban ez bebizonyíttatnék, jónak találok néhány adatot előlegesen idevetni a *magyar ref. szent költészet és a nyelv történetéhez*, részint Szombathi János után, ki mint szokása volt, itt is felirogatá, a példányhoz mellékelve, gondos észrevételeit, melyek leginkább a versfők betüinek összevetései, a szerző nevét s egyéb történelmit foglalnak magokba, részint magam megjegyzéseit a nyelvtan és szent költészet mivolta iránt azon időben; igy már eddigelé teljes háromszáz esztendő előtti vonásokban képét adni az illető ágbeli míveltségnek s szépizletnek.

II. Mindjárt a legelső meglevő lapon, mely a 183. lap, az LI. zsoltár szövegének másításával igy kezdődik egy ének: Háborúsága Dávid királynak mikoron nagy vala stb. ahol is a versfejeket összevetve ez a név jő ki, mint szerzőé: *Harsiáni Imre*. Tehát egy eddigelé isméretlen vagy legalább nem igy ösmert név. Ugyanis a jóval későbbi énekes könyvben ily cim alatt: „Isten közönséges tiszteletére rendeltetett énekes könyv, melyben vannak hymnusok" stb. hasonlóul megtalálható ez ének a nálam levő példányban (nyomatott Debrecenben. 1778.) a 135. lapon és 109. szám alatt; de a negyedik versfej szerint a bártfai énekesből ez a név jő ki *Hartiáni Imre*, a debreceniből pedig, mint ezt Szentpéteri Sámuel a régibb Sárospataki Füzetekben (1858. II. félév, 859–873 ll.) közzé tett nagy becsű értekezése előállítja: *Hartiáni Imre*, azon okból, mert a negyedik versfej nekem igy kezdődik: „Szent templomodat" stb. neki pedig „Templomodat". Tehát Hartiáni álljon-e vagy Hartiáni, eldönteni még a netalán lehető régibb példányok szövegének összevetésétől függ. Addig a bártfai énekes hitelessége áll.

A 187. lapon kezdődő ének versfejeiből ezt a nevet olvassuk: *Michael Dobokai*. Ez a név eddigelé ismeretlen. A végvers a keletkezés idejét igy mondja:

Ezer ötszáz hatvan öt esztendőben
Régi Kolozsvárnak ő városában,
Kisasszony napján rendelék versekben;
Kiből dicsértessék az nagy Ur Isten.

192. lapról ez jő ki: *István deák késze;* mit Szombathi igy gondol: *István deák keze*, azonban ha a szent szót mint versfőt z-vel olvasta is, olvasnia kell vala *kéze;* de ez is hibás, hanem ez állhatna kiegészítve *készé* (tette).

[1] Hogy Bártfán a mondott időben Énekes jött volna ki, mindeddig irodalomtörténeti kérdés, legalább kutfőinkben nem találom. Ugyanazért figyelmökbe ajánlom tudósainknak eldöntését, addig pedig legyen szabad nekem egyszerüen „bártfai énekes"-nek nevezni, jelen vizsgálataim folytán, a kezem között levő példányt.

Hogy ez éneket Geleji Katona István készítette volna, mint Szentpéteri az *István* névből gyanítja, egy általában nem lehető; mert akkor, midőn a bártfai énekes nyomatott, Geleji tán még világon sem volt, vagy igen gyenge korú lehetett.

A 194. lapon ily kezdetű ének alatt „Mennynek és földnek nemes teremtője", ez olvasható: *precatio Stephani Szegedini e carcere Dei beneficio liberati.* Ez az ének megvan a későbbi gradualban is, de némi változtatással.

A 202. lapon „Az háborúságnak szenvedésérül való ének" e nevet mutatja: *Batháni Urbán;* a végvers ily tudósitást is ad:

Ez éneket szerzették Gyulafejérvárban,
Battyáni Urbán fekvén kórágyában,
Mikoron irnak vala ezer öt száz negyven hétben.

Van még egy más éneke is a 329. lapon ily kezdetű: „Bizodalmunk az hatalmas Istenben", hol a versfőkből egészen kijő: Batthiani Úr éneke.

204. lap. „Mikoron Dávid Saul előtt futna" kezdetű ének szerzője *Magóczi Magocsi Gáspár.* – „Légy irgalmas Ur Isten" (216. lap) versfői ezt a nevet mutatják *Ludovicus.* Ugyanezen db. előjő még egyszer a 307. lapon ily felirással: Cantio ad notam: Fényességes tengernek csillaga. – „Nagy keserves szívvel" ének szerzője *Németi Ferenc,* tokaji várkapitány, kitől a gradualban ezen kivül még két ének van u.m. első: „Az úr Istent magasztalom", ily összeállitással: Az Németi Ferencz éneke, második: „Nagy hálaadással" stb. Novum opus Francisci Németi. A bártfai énekes által feltartott ének már a harmadik. E szerint igazsága van Szentpéterinek, midőn a 127. szám alatti dicséret ezen helyéből: „gondolkodtam énekimről" állítá, hogy Németi többet is irt.

A 232. lapon: „G. Z. Uramnak Németinek éneke" értelem jő ki. A két betű Szombathi szerint *Gregorius Zegedi.* Ő ezt a tréfás mendemondát is utána veté, hogy „nevetséges tudatlanságból ebből (t.i. a fentebbi értelemből) ezt csinálták: „Uramnak Németiné kéne", s azt mondották, hogy valamely mendikáns csinálta a gazdájáról.

236. lapon *Miklós Chasz* olvasható ily kezdetű énekből: „Mint kivánkozik a szarvas", mely is a XLII. igen népszerü zsoltár átdolgozása. Ez a név eddig ösmeretlen. Szentpéteri hibásan véleményezi Bethlen Miklósénak, ki 1675-ben apologiát irt a gályarabok mellett; a bártfai énekesben pedig ez már 1590–7-ben kinyomatott, de az ének bevétetett a későbbi gradualba.

243. lapon „Az igaz hit által való idvezülésnek módjáról, „Felix namque" nótára feliratú ének *Dévai Mátyásé.* Megvan a graduálban is, de már a dallam felirata nem deák, hanem magyar: Boldog az olyan ember az stb. Ugyanez ének ismét előjő, mint több más is, hátrább, hol a dallama vagy nótája: „Im egy szép historiát" és föltéve: *Dévai Matiasé.*

248. lapon „Cantio optima: magasztallak én Istenem" ének utolsó verse igy szól:

Irnak vala az időben,
Ezer öt száz ötven kilencben,
Kis karácsonnak hétében
Dicsértessék Isten. Ámen.

252. „Cantio pia. Ne hagyj elesnem" szerzője Nagy Báncsai Mátyás. Bement a gradualba, s áll a 124. szám alatt.

264. lap. Psalmus G. Z. „Számkivetésre Dávid megyen vala" e nevet adja *Szegedi Lőrinc.*[2]

277. lap. „Uram Isten magasságban" kezdetű ének versfőiből ez olvasható „Utinam descenderem". Lehet, hogy történetesen, de az utolsó vers mond bizonyost a keletkezés helyére, idejére nézve:

„Ezer öt száz negyven négyben,
Hideg ősznek kezdetiben,
Szent Ferencnek innepében
Tordán szerzék ezt versekben."

281. lapon „Szükség a keresztyénnek tudakozni" Szegedines Gregoriense, mondatot ad; lehet, hogy szövegváltozás esett ebben is. Bement a graduálba, némi módosítással.

287. lapon „Uram Isten miért bocsáttál én reám" *Ujlaki Péter* nevet mutat. Ez is uj név.

297. lapról ezt olvassuk a versfőkből: *Anna Kata Ge* . . . . Az ének maga igy kezdődik: „Az Istennek nagy jóvoltát beszélem."

310. lapon áll „Palatitz György éneke. Az Abigael énekének melodia". „Uram benned az én reménységem". A versfejek pedig ezt adják: Wpalaticzh Gyeorgi. A végvers még ezt teszi hozzá:

„Ezer öt száz és hetven esztendőben
Csonka toronnak erős tömlöcében
Az ki szerzé, igen bízik Istenben,
Hogy nem hagyja soká az büntetésben".

325. lap versfőiből ez a név jő ki: *Michael Reai.* Egyébiránt az ének igy kezdődik: Mostan emlékezem az mulandó időkről, felette ez áll: Az Úr Istennek nagy ostora, kit mi reánk bocsátott az mi sulyoságos nagy büneinkért. Az 1586. esztendőben szereztetett. Ezután kézzel irva: nota: Az felséges Istent mindenkoron dicsiré."

331. lapon „Siess nagy Ur Isten én segitségemre" kezdetű ének ily nevet mutat: *Stephanus Barát.*

340. „Az Szent János látásárul való ének, ki szereztetett *Bornemisza Péter* által: „Panaszolkodunk most országunknak ily nagy pusztaságán"; a versfőkből pedig kijő *Petrus Absttmius.* Legvégen :

„Ezeket szerze Husztnak várában Bornemisza Péter,
Mikoron láta, hogy csak az testre gondolna sok ember,
Istenért kére az mennyországra minden igyekezzék."

[2] Szerzője ily munkának: Uj és igen szép komédia a mi első atyáinknak állapotjokról Ir. Szegedi Lőrinc. Debrecen. 1575. (L. Sándor I. Könyvesház. 6. lap.)

345. lapon „Mennyei felségnek Ura és Istene" kezdetű ének Móric Lőrinc nevet ad, és 1583. évet a végversben.

„Irván ezer öt száz és nyolcvan háromban,
Ez éneket szerzék Munkácsnak várában,
Tiszta szivvel adák ezt vigasztalásban,
Nevét nem titkolja verseknek fejében."

350. lap éneke „Dicsérlek tégedet én édes Istenem az Úr Istenhez való hálaadás és dicséret" „*Dochi* (Dóczi?) *Ilona*" szerzői nevet ad. Ösmeretlen eddigelé. A végvers ily vallomást hagyott emlékezetben:

„Az ki ez éneket rendelé versekben,
Gondolkodék magában,
Mert nincs bizodalma senkihez e földön
Sok nyomorúságában."

Az ezer öt százban hetven esztendőben
Pünköstnek elmultában
Az kegyes Istenhez ő gondolatjában
Vagyon hálaadásban."

352. lapon „Cantio pulchra: Láss hozzám Ur Isten kegyelmes szemeidvel" *Ládoni Saara* nevet ad versfőiben. Tehát ismét nő a szentköltészet szerzői között. A végverse ennek is így panaszkodik:

„Keserves bánattal én ezeket hogy irám,
Szomorú könyvekkel levelemet áztatám,
Elfogyott fejemmel, szomorú lelkemmel
Az Ur Istenben biztam."

358. lapon Cantio pulchra „Irgalmasságnak Istene" végverse igy tanúkodik:

„Ezer öt száznak felette
Hogy irnának kilencvenben,
Szent Margit asszony hetében
Szerzé kinszenvedésében."

367. Cantio elegans ad notam: Hatalmas urakról nektek emlékezem „Mindenkor te benned biztam Uram Isten," *Michael de Keresztur* névre megy ki.

370. Másik siralmas és alázatos könyörgés és dicséret, nótája: Josephnek meg . . . „Penitentiát kik tartani akarnak", e nevet hozza: *Petrus Békesi.*

372. „Istenünkhöz való szép dicséret bizonyos énekléssel: Dicsérjük mindenkor az mi Istenünket" a végversben *Serényi Ilyést* vallja szerzőnek.

„Ezer öt száz és az nyolcvan esztendőben
Az Serényi Ilyés szerzé ezt versekben,
Hogy Istennek lelke legyen emberekben,
És ő megtartson mindent az igaz hitben".

374. „Mennybeli Ur Isten, hallgass meg engemet" ének a végvers szerint 1572-ben iratott.

376. lapon „Emlékezzél meg te gyarló ember az te teremtődről" kezdetű ének a végversben *Szeremi Ilyést* olvastat:

„Ezer öt százban és hatvan négyben mikoron irnának
Szeremi Ilyés mikor ezt szerzé, imádkozik vala."

378. „Cantio pulchra. Tekénts reánk nagy Ur Isten" versfőiből ez jő ki: *Tónai*, de ha a második versből, mely igy kezdődik: „OLtalmazd meg hiveidet", nem egy (O), hanem két (OL) betűt olvasunk, lesz *Tolnai;* ami nagyon valószínű olvasás.

381. lap. „Az Horatius második verses könyvének tizennegyedik éneke, melyet irt az Posthumushoz az életnek rövid voltáról, mely magyar nyelvre fordíttatott Szikszón *Tasnádi Péter* által. Látod mely rövid mulandó ez világ."

386. l. „Szereztetett a vérszopó és szomjuhozó népek ellen, hogy az Ur Isten megtérítse őket az igaz lelki esmeretre." „Siess én hozzám Istenem", versfőből kijő: *Silvai Péter deák.*

Itt vége a példánynak. Eléggé sajnálatos, hogy mig elől nem kezdhetém, végeig sem folytathatom. Megjegyzem pedig az énekszerzőkre nézve, hogy a bártfai énekesben is van néhány ének a sokiró *Sztárai Mihálytól*, (nevezetesen 237. lapon: „Szent Dávid proféta éneklő könyvének", 292. lapon: „Sok nyilván való bizonyságokkal, 308. Szabadíts meg és tarts meg uram. Mindenkoron áldom az én Uramat, 326. Sok jó tételemyem, 318. Meghallgassad az én imádságomat, 321. Sokan vannak most olyatin emberek, 337. Mely igen jó az Ur Istent dicsérni", kit eddig azért nem emlitettem, mert az itt olvasható énekei mind meg levén a gradualban, nevével semmi ujat nem adok. Énekei jó szárazak ugyan, de mégis fölvétettek az utóbbi gyüjteményekbe, mi az énekszerző reformátor nagy tekintélyének bizonyítványa.

Tehát a bártfai énekesnek egyházi s hazai irodalmunk részéről már eddig is néhány új nevet köszönünk, s ezek között két nő szentköltőt, um. *Dóczi* Ilonát és *Ládoni* Sárát, kikhez jőne még a csonka nevű Anna Kata Ge.... A többi férfi szerzők *Harsiáni* (tehát nem Hartyáni) Imre, *Dobokai* Mihály, *István* deák (de nem Geleji Katona István), *Batthiani* Urbán, *Ehasz* Miklós (de nem Bethlen Miklós), *Ujlaki* Péter, *Palatich* György, *Ré(v)ai* Mihály, *Móricz* Lőrinc, *Kereszturi* Mihály, *Békesi* Péter, *Serényi Ilyés*, *Szeremi Ilyés*, *Tasnádi* Péter, *Silvai* Péter deák.

E neveket összevetve a gradualból és későbbi új énekeskönyvből kivehető s tudva levő nevekkel, amint a mostani énekes könyvet illetőleg e sorok irója még a Sárospataki Füzetek első évfolyamában (1857. 660. l.) elkezdte, Szentpéteri Sámuel ugyancsak e Füzetek következő (1858. II. félév 859–873. l.) folyamában a régi énekest vagy graduált érdeklőleg is folytatta, Ivánka Sámuel pedig később (Sárospataki Füzetek 1859. 49–56 ll.) kiegészítette: igen érdekes névsor összeállítható. Szentpéteri szerint Bód Péter még csak hét ref. énekszerzőt ismert, Tóth Ferenc a héthez ötöt fedezett föl, Szentpéteri az eddig eléállott tizenkét számhoz tizennyolcat sorozott, de akik közül kettőnek a neve ha nincs kiigazítva legalább kétes; kihagyta pedig ezt, *Michael Tuba*, mely a 194. ének versfejeiből jő ki; én pedig, Szombathi után, még összesen tizenöt nevet adok, megemlítve Ivánka után Forgács Máriát (Sárospataki Füzetek. 1858–9. 55. lap) mint sok

ének szerzőjét. A következő nyomozók már hihetőleg szerzőik neve után fogják idézni a szenténekeket, s kiemelni az egyházi költészetet azon homályból, melynek név nélkül úgy szólván nincs érdeke, nevekkel pedig megindul története, mignem az idők és korok méltatásával, egybevetésével teljes irodalmi tájékozás és tudalom lépend helyébe.

III. A nyelvről szólva igen rövid leszek. Énekesünk ugyanis teljesen megegyez azon kor nyomtatványaival s megfelel az akkori kívánalmaknak. Fő dolog, hogy nálunk is mint Franciaországban vagy irodalmi átpillantással szólva, mindenütt, Dávid zsoltárai voltak a forrás a szenténekekhez Marot Kelementől Herderig. Igen kevés itt is a kivétel, ami nem a zsoltárokbul volna átirva, miért a későbbi zsoltárfordító Szenczi Molnár Albert előtt is példa lebegett már a bártfai énekes dicséreteiben, s lehetlen föl nem ismérni a rokonságot a kettő között. A bártfai énekesben Chasz Miklós a XLII. zsoltárt igy adja:

Mint kivánkozik az szarvas az kutfejekhez,
Az én lelkem is úgy az Ur Istenhez,
Te hozzád Ur Isten életnek kútfejéhez.
Kenyerem voltak énnekem könyhullatásim,
És éjjel nappal az én ohajtásim,
Hol vagyon Istenem, azt kérdik ellenségim.

Szenczi Molnárnál az értelem ily szerkezetben áll:

Mint a szép híves patakra
A szarvas kivánkozik,
Lelkem úgy ohajt uramra,
És hozzá foházkodik.

Könyhullatásim énnékem
Kenyerem éjjel nappal,
Midőn azt kérdik én tőlem:
Hol Istened, kit vártal.

Amint e két idézet mutatja, a szorosabb költői kezelés Molnárnál a nyelvet rendre szorította, sőt új oldalakra is kényszerítette, mert például *ohajt* ige -ra, -re vonzatban nem igen áll máshol, ma sem mondjuk: ohajtani valamire (uramra), hanem vala*mit* és az ohajt ige itt *vágy*, *vágyakozik* igétől kölcsönzé értelménél fogva *ra re* vonzatát. Hasonlóul a nappal és *vártal* rimek újak a költészetben és korántsem erőtetésből, hanem népnyelv után, mert azon vidéken, hol gyermek korában Szenczi Molnár forgott, névszerint Felsőborsod és Abauj megyében ma sem mondják: hol *voltál*, hanem: hol *voltal*.

A bártfai énekes nyelve már olyan amilyen grammatikai, melyben az akkori irásmód szerint helyesen kiírvák a szók a hang alapján és nem a gyök megtartásával, p. mélység *hij* mélységet (Molnárnál: mélység kiált mélységet); imátság (imád-ság), míj (mi, mienk) közbenjárók, a honnan a mi (quid) és mi (noster) között a hosszú hangzó tenné a nyelvtörténeti különbséget, de a mely ez idő szerint immár elmosódott, megjegyezvén, hogy a bártfai énekes is vegyesen irja „mij bününk" és „mi rajtunk, hanem azért a *mi* (nos, noster) rendesen míj; p. *mij* nagy segedelmönk, *mij* kegyes teremtőnk (196–197. lap). A névelő *az* és *a* mind két formája használtatik, az utolsó öszve is iratik, p. (192. lap). Nekem ellenségim

mind *akik* valának. Dicziret (dicséret), kéz (kész) szű-ben, szí-ből, szívet, mind a három gyök (szű, szí, szív) járja, nijsd (nyisd) gijlkosság (gyilkosság), nyavaliánkban, (ly), güit (gyüjt) giámolom (gyámolom), nywittya (nyujtja), aitozom (ajtozom, áhítozom), megiedett (megijedett), töreködtem, érdemlöttem, reménlöttem, (mint Hunfalvy Pál); ferteng (fetreng), burít (borít), wtet (őtet), meg (míg), hiw (hivő), hűnek (hivének), mast (most), villámi (villámlik), holvalra (holnapra), fireg, (féreg), foliamom (folyamodom), kedig (pedig), viwnya (vivni), bódog (boldog) lelkedvel, biránkval, teljességvel (teljességgel), alítnak (állítanak), nalkül (nélkül), eskésedet (esküvésedet), ilet (élet), tü, (ti), ismeg (ismét), oralkodik, az *or* gyökből (ólálkodik), tőd (tevéd), szántalan (számtalan), rezket (reszket), elhinti (semmisít) gyermeckék (gyermekecskék), es (is), szár (sár) arany, lőtök (levétek), vele össze (vele együtt), penig (pedig), ezben (ebben), ötözöd (öntözöd), kazdagság (gazdagság).

Fontosabb ez egyes szóknál a *vonzat*, különösen az úgynevezett igenevek vonzata, mely szerint az ily név megtartja ige természetét, és nem kiván a szófűzésben állapotjegyző kisegítést, mi mai irodalmi nyelvünkben a vétekig elhatalmazott; értem a *való* melléknevet s ennek helyettesét (i); p. halál után *való* vagy szintúgy helyesen de rövidebben: *halálutáni*. A bártfai énekes mondja: „Istennek szent nevével mi nem jól élésünk", ma igen könnyen megeshetnék, hogy igy mondanók: szent nevével való (ez még hagyján!), vagy szent nevéveli nem jól élésünk. Szent igéjének megútálásunk (az, hogy mi megútáljuk szent igéjét), kivánja hozzá (való) megtértünket, látom magam erőtlennek, Isten ellen nagy vétettnek (a ki sokat vétkeztem). — Ezzel okot adunk minket büntetésének (hogy minket büntessen). Valóban hátra volna „templombani könyörgést" mondani „templomi" vagy templombeli „könyörgés" helyett, annyira elfelejtők a régi egyszerű formát, s nyelvtörésig visszük a bai, -bei, -vali, -veli erőtetést. A mi nyelvünk elbirja mindezt, de az egyszerűség, az igenevek kárával. Ha jó: „hazájából kibujdosik", igen jó ez is: hazájokból kibujdosások (bártfai énekes 188. lap); mire való hát ama sok *ai ei* fölösleg? — Van ilyen mult is: megadsz *volt*, eh. megadsz vala; *juttam*, mint ma is a palócoknál *jutottam* helyett, *megvettenek*, vetettenek h., *véri*, a vidékileg ma is használatos vér (ver) határzott alakja: veri (Megveri már a magyart a teremtő). Figyelemre méltó vonzatok és fűzések: rabbá esés, fiává szerzé; idvességünket rád támasztjuk; csak te reád kell esnünk, bosszút tesznek, kimélést nem tesznek; reánk (ellenünk) támasztanak, hozzá hallgatók, náladnál egyébb; kiről szorgalmas vagy, kezéhez oktatni, könyörgéshez int; viseljed ügyemet (ma is: ügyviselő), veszedelmet *vesz*, mint győzelmet *vesz*, kárt vallani valami*ből*, kárt valljak a szép örökség*ből;* láss hozzám Ur Isten a te szemeidvel; szidalmakat vallani (bírni, venni), a rám szánt gonoszt fejekre töröd (reájok fordítod, torolod vissza), anyámhoz sirván; vajjon hová lesznek *el* (hová ment el, hová *lett* el? Talán biz a föld nyelte el. Népdal); süketség*re* vesznek minden intést; visszát vonnak, vonznak, innen a mai *visszavonás* helyesen; tanácsálló népek:

> Fejedelmek közűlünk mind elfogyának,
> Tanácsálló népek mind elhalának,
> Az köznépek egymás között visszát vonának
> Jegye, hogy majd vége leszen mi országunknak (328—97.).

Vegyesen használtatnak az ige határzott és határzatlan formái, p. jelencz (jelentsd) meg nekem te akaratodat, csendesicz (itsd) el félelmünket; tarcz (tsd) meg a te juhaidat, és ugyanazon versben jól: muta*sd* immár hatalmadat.

Van egy szép rövid szó, melyet a mai nyelv nem ismér, hanem hosszabban *esküvésnek* mond; itt pedig igy van: „eskésedet lássad, hogy meg ne ronczad." Kazinczy ugyan használá e név igéjét, melytől jő, ily formán: itt *eském* neki nagy eskemet; tehát van *eskeni*, igy helyes az eskés is esküvés helyett; de a csallóközi nép ennél is rövidebb formában ismeri és használja e fogalmat, mondván: nagy *esre*, hitre (azaz nagy esküvésre, esküdözésre, hitfogadásra) adnak ott valamit.

Rövidség az ily szófűzésben:

Változó a szépség,
Elmuló (az) egészség,
Romlandó az erősség;
Veszendő gazdagság,
Csalárd az erősség,
Nem állandó uraság,
Rothadó ruházat,
Elbomló épület,
Halandó az emberség (290. l.).

Fejt ige használva *bont* helyett.

Eskésedet lássad, hogy meg ne ronczad,
Az egy hütet lássad, hogy meg ne *feiczed*,
Jámborsággal mindenkor kijelenczed,
Jól és jó fának gyümölcsét teremjed.

Látszik, hogy a gyök (ront, fejt, jelent) még nem volt tisztában tartva, leirásban is a hangzás maradván vezérül, állottak elő az ily formák, ahonnan olvasható a bártfai énekesben: *herr*ől *herr*e (hely-ről hely-re) stb.

Gondot ad nekem a *hagy* ige sokféle használata, most parancsoló (hagyni, meghagyni, mint „Meghagytad oh Isten nekünk" p. „Király hagyja, hogy előle elűznék" 205. l. és alább engedő értelemben: egy kevéssé magának (ra) *hagyja;* minden javaiddal elégedni hagytál (317. l.). Ezen alak azt mondják németes, különösen Szász Károly[3] egyenesen az én egyik költeményemben rótta meg e formát olyaténképen. De akkor németes a francia, az angol (laissez, let him, let us stb.) és németes egyszersmind Molnár Albert, ki franciából fordítva irá: az embereket te meg *hagyod* halni, mint az angol: let him live, let him die, sőt németes maga Szász Károly is, ki „a lírai költészet világirodalmi fejlődéséről irván (B. P. Szemle. 1863. 186. l.) mondja: „Emezt (Stesichort) objectiv hangulata olykor a természet nyugalmasb leirásával is *hagyja* foglalkozni. Vajjon azt teszi-e itt a *hagyja* ige, hogy *tétet*, eszközöl, s vajjon németes-e, germanizmus-e ez, ítélje meg a gondosabb kritika. „*Hagyjátok* érzeni, *hagyja* foglalkozni" akkor volna germanizmus, ha egyéb nyelvben föl nem találtatnék, s akkor magyartalan, ha történetileg tudva lenne, hogy csakugyan német után jött be nyelvünkbe, szokásunkba, amint a

[3] A versszavalás elméleti és gyakorlati kézikönyve. 220. l. Heckenast. Pest. 1863.

népnél is él rövidített, indulatszóvá lett alakjában, mint a *lám, ném, ládd* a *lát* és *néz* igékből, úgy ez is *hadd, hagyd* alakban a *hagy* igéből. Hadd lám, hadd ném! ez vajjon németes-e? A *hagy* ige tehát nyelvünkben nincs jól ismérve, illető irók által se illetékesen méltatva. Lehet vele németesen is élni, p. ha e helyett: tálaltassatok, azt mondanám: hagyjátok tálalni; miből kitetszik, hogy értelme a magyarban engedő, parancsoló, a németben tétető is; s valamint az angol nem azt mondja „let him die"-jával, hogy eszközöld meghalni vagy halasd meg, ami más által történnék, hanem hagyd magára élnie, halnia; hadd éljen hagyd élni; továbbá mikép Isten sem öleti vagy öli meg az embert, midőn hagyja meghalni; vagy Goethénél „ihr *lässt* den Armen schuldig werden", nem azt jelenti, hogy ti (égi hatalmak) bűnössé te*szi*tek a nyomorút, hanem szabadságára hagyjátok bűnössé lennie: hasonlóul magyarban is épen úgy, megvan ez alak németség nélkül, mint magánál a német Goethénél közösen a franciával, angollal, olasszal anélkül, hogy az angolt németséggel, a franciát angolsággal lehetne vádolni, s egyik a másiknak gallicizmust, germanizmust vethetne szemére. Keresztyén nép nyelve e szó nélkül el nem lehet; ez a christianizmus szava saját fogalomra, melyet a régi görög, római vallásbölcsészet nem ismért, nem ismérhetett, miért: nem ide való fejtegetni.

Szép kitétel: „elmúlnak tőlem ellenségim" (192. l.) Kedvesnek, gyakorlati használatúnak látjuk a *nagy* melléknevet, mint nyomósító határzót melléknevek, határzók előtt, p. nagy sok jó, nagyon sok jó, nagy szép, nagyon szép, nagy erős, nagyon erős. Szenczi Molnár irta: az úr országol és regnál nagy (on) jól. Megfelelne ez a német nyomósító szónak: *gar*, p. Ich bin so gar ein armer Mann (Uhland). Gar schöne Spiele spiel' ich mit dir (Goethe). Használatos a *nemes* melléknév Istenre is alkalmazva, p. Mennynek és földnek *nemes* teremtője. 194. l.; az ígéretnek *nemes* földje. 204. l. Istenre alkalmazva mint az első esetben, nem állhatá ki a későbbi kor izlése és irá helyette: „ura, teremtője". Rövidség példánya: semmi ő magában akarni erő. 323. l. gondolom ezt jelenti: Isten előtt semmi az oly erő, mely magában akar. *Móricz Lőrinc* énekében erőteljes, ugyancsak szántó vető néphez illő kifejezést olvasunk ily formán:

> Te vagy csak egyedül nagy erős oltalmunk,
> Dühös ördög ellen nagy erős gyámolunk,
> Akaratod ellen mi meg nem bántatunk,
> Mert mi te szántásid, kapálásid vagyunk. (346. l.)

Nagy kiterjedésű a *bír* ige jelentése. E világ gondjait te bírod; bírod jóra nyelvünket, szolgáidat; bír ő velök, azaz erővel és bölcseséggel igazgatja; innen *bíró*, kinél hatalom és bölcseség. Később is megmaradt: bírj és igazgass minket, s a magyar mondákban: világbíró Mátyás, világbíró Nagy Sándor. – Mai nap már csudálatosan hangzik szépnek a *marha* (birtok, peculium) szó ily szerkezetben: nincs drágább *marhája* embernek lelkénél. 372. l. Azonban ez mégis szépség, azaz a nyelv történetének egyik mozzanata, mit tudni kell.

IV. A bártfai énekesben hangjegyek nincsenek, melyekből az énekek dallamát kiolvashatnók. Pótolhatlan veszteség volna, ha a dicséretek fölé oda nem tétetik vala, melyik dallamra éneklendők. Azt már tudjuk, hogy e dicséretek is Dávid zsoltáriból forrásozvák; ez is fel van jegyezve; de föl még némi alkalmiságok is, p.

post concionem; vagy introitus, invocatio, mely műszavak e népbe is átmentek, s ez utolsó kifejezés (invocatio) ma is cim a ref. énekesben. Fődolog tehát, hogy a mintaénekek első sora ki van irva, amiből bátran következtethetni, hogy az előbbi kor dallamai már ismertekül voltak föltéve, melyeket csak szövegök szerint kelle oda jegyezni, hogy szerintök azonnal énekeltessék az uj szöveg.

Legelső ének, mely fölibe a mintaének oda van jegyezve, igy cimeztetik: Psalmus 95. Az „*Jer emlékezzönk*" nótája. Maga az új szöveg is ily formán kezdődik:

196. l. Jer örvendezzönk az Ur Istennek. — Tehát az utóbbi az elsőnek némi változata. Lehet, hogy amaz históriás ének, mint az *emlékezzönk* ige mutatja, melyet régi költőink épen igy használtak: Emlékezzünk régiekről. De lehet, hogy szent ének volt, mert gyakran megesett, hogy egy két szó változtatása ujjá alakítá a szöveget, p.

197. „Nagy hálaadással notaiara".

Hálát adunk neked mindenható irgalmas Ur Isten,
Hogy az elmult éjjel megőriztél minket kegyelmesen,
És ez mai napot adtad érnünk az mi életünkben.

Szerencsére a mintaének tovább maradt fel, mint az utánzata, fogom tehát ezt is közölni a mai énekeskönyv dicséreteiből, hol a 143. szám alatt áll az első vers igy:

Nagy hálaadással magasztallak téged én Istenem,
Hogy az elmult éjjel kegyelmesen megőriztél engem,
És e mai napra felvirasztván, megtartád életem.

Imé gondolat és dallam egy, csak néhány szóban némi eltérés, azaz kissé más forma s megvan az új ének.

203. „Hallgass meg mostan felséges" notaiára.

204. Nagy bánatában Dávid nótára.

232. Siess most mi hozzánk nótára.

241. Az Juste Judex nótájára.

243. Foelix namque nótára.

262. Bátron érted nótája.

276. Semmit ne bánkódjál nótára.

277. Magasztallak én Istenem nótájára.

279. Kegyelmezz meg nótájára.

281. Ez ének előszámlálja okait az veszedelemnek, melyekkel Isten Magyarországot régtől fogva ostorozza: nótája Mindenkoron áldom.

284. A *Cyrus* éneke nótájára.

288. Bánat, keserűség megfogta szivemet.

291. Felséges Isten, hozzád kiáltunk nagy.

292. Szánjad Ur Isten, avagy: Dicsérlek téged mennybeli Isten, én édes teremtőm.

295. Nótája: Im egy szép *historia*. Dévai Mátyásé.

297. 310. Nótája az Abigael asszony historia.

298. Mi kegyes atyánk bölcseségnek ura.
303. Adjunk hálát mindnyájan.
305. Bátran érted Uram Isten kárt vallanék (l. 262. l.)
307. 335. Cantio ad notam: Fényességes tengernek csillaga.
308. 318. Mindenkoron áldom az én uramat.
313. 329. *Árpád* vala fő az kapitányságban[4]
316. Cur mundus militat sub vana.
320. Christe, qui es lux et dies.
322. 337. 382. Jóllehet nagy sokat szóltunk *Sándorról.*[5]
324. (kézirás) Az felséges Istent mindenkoron dicsérj.
326. Magyar nyelven *Mátyás* vala az pre . . .
331. Tudni hagyta Isten stb.
333. Csak te benned bizom Uram Isten vagyon.
334. Nótája az *Sapphicum* (sic!) *versus.*
338. Hymnus: Deus creator omnium.
345. Az *Aeneas* király nótájára.
353. Megszabadultam már az testi haláltul.
355. Rettenetes Istennek nagy haragja.
357. Vedd el Ur Isten rólunk haragodat, nóta.
359. Oly búval bánattal az *Aeneas* király.
367. Cantio elegans ad notam: *Hatalmas urakról* nektek emlékezem.
370. Nótája Josephnek meg . . .
373. Nektek emlékezem, ha meghallgatnátok jó Huniad.
376. Keserves szivvel *Magyarországban.*
377. Az *Huniadi János* nótájára.
380. Jóllehet nagy sokat szóltunk Dá(vidról).
381. Dicsérd az Ur Istent mostan óh én lelkem.

Ennyi régi éneket lehet hitelesen felmutatni a bártfai énekesből, melyek régiebbek nála, annyival inkább a graduálnál. Célom volt e felmutatással először ezek *régisége*, *másodszor* annak bizonyítása, hogy a ref. egyház régi énekei, mielőtt Goudimel francia nótái bejöttek volna, saját nemzeti historiás énekekre voltak egy jó részben alkalmazva, míg más részben a kath. egyház énekei sem voltak a gyakorlatból kizárva, mert ilyenek a 241. 243. 307. 335. 316. 320. 338. 353. (melyet ma alkalmasint igy énekel a kath. egyház: Megfizettem már én az életnek zsoldját).

Történetiek pedig 196. lapon Jer *emlékezzönk.* 283. A *Cyrus éneke.* 295. Im egy szép *historiát.* 313. 329. *Árpád* vala fő az kapitányságban. 322. 337. 382. Jóllehet nagy sokat szóltunk *Sándorról.* 327. Magyar nyelven *Mátyás.* 345. 359. *Aeneas király* nótája: Oly búval bánattal, az Aeneás király, 367. *Hatalmas Urakról.* 376. Keserves szívvel *Magyarországban.* 377. A *Huniadi János* nótája; számszerint tiz.

[4] Ezen dallamra írá Gosárvári Mátyás 1579. Kolozsvár: Az régi magyaroknak első bejövésekről való Historiát. Sándor Ist. Könyvesház 7. lap.

[5] Szakmári Fábri István fordítá: Historia ex Parthemii nicensis de amore impudico ad notam: Jóllehet nagy sokat szóltunk Nagy Sándorról. Debrecen, 1577. Sándor I. Könyvesház. 6. lap.

Hogyan ment, milyen volt már az az Árpád, Hunyadi János nótája, nincs módunkban elhatározni, hanem hogy történeti énekek csakugyan voltak fölvéve az isteni tiszteletbe, a mondottakból egyszerre kivehető. E nagy homályban szerencse, hogy egy ének, melyben Dávid és Sándor egyformán használtatik (Jóllehet nagy sokat szóltunk Sándorról vagy Dávidról), a graduálba is bejutott, s későbbi kiadásokból tudjuk, hogy ezen ének nótájára ment: Szivem megalázván te hozzád mégyek, amely ma is megvan és használatban, a dicséretek között 140. szám alatt.

Ez az ének már méltó tárgya lehet a templomi énekek buvárlóinak. De méltó tárgya lehet mindenik ének, amely a bártfai énekesben már megvolt, de hangjegy nélkül, mint a Sándor-ének is; a graduálba pedig hangjegyekkel vitetett át a fris élő emlékezetből. Bennök kétségtelenül oly zenei alkatrészek vannak lerakva, melyek a hazai vallásos érzet dalereklyéi, s mindaddig műtörténelmi adatúl maradnak fel, mig Sándort, Aeneas királyt, Árpádot keresztyén szenteknek vagy bölcseknek nem kanonizáljuk elég együgyűen az olasz pór módjára, ki a florenci Pitti-palotában a niobidák szobortömbjét bizonyos utazó előtt a szent család és tanítványok képének magyarázta csak azért, mert neki nem is művészet, ha nem a szent történetből van véve. Niobe, Mária neki nem különbség. Valósággal Cyrus, Sándor, Aeneas nem lehettek más mint világi, ezen felül Árpád, Hunyadi még népi és nemzeti historiás énekeknek is tárgyai, kikhez még más nevek sorakoztak a nemzet viszontagságos életéből, mint ezt Lugossy már jó régen említette (Prot. Egyh. és Isk. lap 1857. 480. hasáb), de neki Hunyadi János nótája, mint szent ének mintája, még elszigetelt egyetlen példa volt; most pedig már nem egyedül áll többé; hanem vannak mellette Cyrus, Sándor, Aeneas, Árpád, Mátyás a történelmi és nemzeti tudalom elismert hősei, kiket az élet mint ugyanannyi költői nevet fogadott el, most pedig a bártfai énekes úgy mutat fel mint szent dallamok ihletőit.

Nincs ugyan célomban ez adatokkal felhőt támasztani a ref. énekek mai éneklésmódja és dallamai ellen; de annyit méltán megjegyezhetek, hogy Szenczi Molnár után, ki egész tömegesen hozá be a francia melodiákat, a magyar ref. dallamok készítése másod rendűvé lett; s készítésök útja mintegy bevágatott. Egyszersmind nem bírom eléggé fájlalni, hogy nemzetünk mindegyik vallásfelekezete külön, névszerint a katholikus egyház talán olasz, az evangélikus talán német, az óhitű talán muszka, a ref. egyház megint épen francia nemzettől vett dallamokból él akkor, midőn szellemében a zenei hajlam oly előkelő, szinte túlnyomó tehetség, hogy ha a művészet egyéb fajaiban nem dicsekedhetik is ős jelleggel (typus), és másunnan kell vennie modort és módot előadásaihoz: benne a zene minden kigondolható fajaira, igy az egyházira is, elegendő ér és idom található, az olasz vagy francia vagy bármely nemzeti teremtő szellem meglopása vagy elszolgálása nélkül. Fájdalom, hogy ennek ily későn kell kimondatni. Mert hogy nemzeti sajátságokkal biró nemzet meg ne bünhődjék, ha igy elveti a magáét s fogadja el tulnyomólag a másét, velem soha senki el nem hiteti. Megbünhődik valósággal, mert az izlésnek is van törvényszéke, birósága mint az igazságnak; s megbünhődik. az előtt. A szép, ha sérül, csak úgy lát törvényt mint a morál vagy az erkölcs. A szépnek is van Nemezise, mert hogy a régi (gradual-féle) énekes kiszoríttatott, s az új énekes pedig leginkább francia melodiákra szabva behozatott, az nem történt

erőtetés nélkül. Énekszöveget a régi, részben nemzeti melodiákra készíteni nem lett volna nehezebb, de szintoly épületes, vagy még aligha nem épületesebb, s a Goudimel féle zsoltári zenéből hasonlóan fölvétethetett volna az, a mi folytonosan tetszik, s elmaradhatott volna bizton, ami most sem tetszik, nem is fog tetszeni soha.

Távol legyen tőlem, mintha nem akarnám elismérni a francia melodiák becsét, eszthezisét, de a legtermészetesebben mindig oda gondolom a francia' hugenottákat, francia jellemet is. A párisi Sainte-Honoré-utcai ref. templomban lélekemelő volt nekem egykor a „*Te benned biztunk*" nagy nemü dallamát hallani zengedezni, de ellenkezőleg mindig sajnálva nélkülözém a szénatéri vagy debreceni nagy templomban a hazai szellem dallamait. A francia melodiák szépek, de nem eléggé megindító mélyek a merengő magyar elméhez, busolgó kedélyhez. Uralkodó bennök inkább a harmónia mint a melódia. Népnek, tömegnek emez utóbbi való. Találkozhatnék is részrehajlatlan idegen, ki egy lassú magyar dalt és francia melodiát egymás után hallva, elsőbbit fogná ítélni templominak, utóbbit hangversenyi énekthemának. A francia melódiák gyakran igen mesterségesek; a templom pedig sokkal egyszerűbbet kiván. Méltóztassanak is e sorok illetékes olvasói rágondolni, melyek azon énekeink, amelyek buzdító hatással lepik meg a népet. Nem fogok egyes darabokat kijelölni, de tapasztalásom szerint nem mindig a francia nótáké a lélek elragadásának érdeme. Ezekhez úgy vélem, nagyon szükséges a „lant, hegedű, cimbalom", vagy erős harmoniai hangszerelés, mikor könnyen fajzanak el – néhányat kivéve – nagy torkú éneklésre, s akaratlanúl is eszembe jut egy katholikus főpap (monda szerint: esztergomi érsek) adomája, ki ref. jobbágyokból álló faluját meglátogatván, mint földesurhoz illett, isteni tiszteletökön is megjelent s kérdeztetvén utóbb hogyan tetszett neki az egyszerű (oltár tömjén, képek, gyertya nélküli) szent szertartás, vontatva felelé: jól fiaim jól, csakhogy igen *erősen* énekeltek". – A franciának dala, operája, éneke ugyanegy; általános jelvonás bennök a kis mértékű kedélyen és mélységen túl a harsogás, s ez jól van igy: nemzeti jellemökhöz való, de hát a mi kedélyünknek és ájtatosságunknak is azon módon meg van-e felelve általok?

Megvallom másfelől, hogy ha már csakugyan kölcsönözni kellett, inkább kölcsönöztünk legyen a franciától, mint akár olasztól, akár némettől. A francia ref. egyház világtörténeti jelentőségű lett szenvedései, fenkölt érzésű magatartása, áldozatkészsége által. Csak az a szerencse, hogy nem közvetlen szomszédságunkba esik nemzetével együtt, mert azóta régen absorbeált volna bennünket, mikor messziről is oly erősen hat reánk. De itt más a kérdés. Kérdés ugyanis a hazai szépség és izlés ügye, érdeke a szent dolgokban, a vallásiakban, különösen a templomi éneklésben. Ezzel pedig ujból nem azt óhajtom, hogy szorítkozzunk csak a magunkéra, hanem azt, hogy ne szorítsuk ki teljesen a magunkét. Hosszabb vitatás nélkül állíthatni ennélfogva, hogy énekügyünknek is bizonyos tisztuláson, alakuláson kell keresztülmenni, legyen bár vezérünk a nemzetiség elve, amit részemről igen szűk eszmének tartok, de legyen inkább a szent énekészet alapeszméje, vagyis mikor saját magunkra sem támaszkodhatunk egészen, hogyan támaszkodhatnánk mindenestül a franciára?

Az izlés a szent dolgokban is fő helyet tart elfoglalva. Az elegancia, a szabályszerűség egyik egyik illeték a zenei széphez, izléshez; a harmónia több, de

mégis legfőbb a melódia. Ez az elme lángja, amaz munkássága, mestersége, ha úgy tetszik, tudománya; s ha különösen a magyarországi ref. isteni tiszteletben szinte kevés ami izlést mutat, e kevésből a legtöbb az éneklésre esik. Annálfogva Goudimel énekeit válogatás nélkül énekelni, mint néhol épen kegyeletes szokásnak tartatik, erőszaktétel a szépizleten. Némelyek újabb időben az orgona, mint igen mesterséges hangszer, behozásának tulajdonítják, hogy dalszerető zenei népünkben fogy az éneklési kedv; ez meglehet, de nem tudom, hogy valaki annak is tulajdonította volna, hogy ezen idegenszerű melodiák elfogadása által, vagy legalább a régi énekesnek a használatból kivétele óta van ez a fogyatkozás, mi nagy fontosságú szempont, miután tevőleges részt csakis az énekléssel vesz népünk az isteni tisztelet ünnepében.

Senki ne vegye rosz néven e megjegyzéseket. Illetékesebben fognának elhiszem róla zenetudósok szólani, s itéleteiket alaposabban megállapítani; de eddig nem szóltak; s én nem hiszem, hogy véleményem s meggyőződésem legkisebbé is ellene volna a szépizlésnek, a zenei fensőbb kivánalmaknak. Nem régi dolog, hogy költőink versei a legmagyarabb vidéken és míveltségű körből nyertek dallamot; névszerint Kölcseytől Zrinyi dalát épen Debrecenben ütötték troubadouros dalformába, elég idegenül. Azt is tudom, hogy ezek tetszettek, ma pedig már nem tetszenek. De ellenkezőleg valószinűnek tartom, hogy mikor a magyar reformált hitet magyar hitnek nevezték, nemcsak az egyházi beszédek szavai, hanem az énekek dallamai is magyar elme, vagy legalább ehez közel járó zenei tehetség hozományai voltak. Midőn tehát a reformált egyház énekes könyvének ujból átnézése, az idő kérdésének mutatkozik, nemcsak a szövegre kell fordíttatni figyelemnek hanem a dallamokra is. Hol van az megirva, hogy mindig francia dallamot zengedezzünk? Az újénekes készítése épen a legszárazabb racionalisztikus korra esik, mikor minden kimélet nélkül vettettek el s küszöböltettek ki belőle a sajátos, nemzeti dallamok. Hunyadi János vagy Árpád nótája nem igen forgott senkinek elméjében; és mind a költői szövegben mind a zenei részben fogadtattak el oly módok, melyeket mai napig sem lehet megszokni, hanem annál inkább lehet kritikailag ostromolni, amire ezennel buzgón hívom fel zenetudósaink izlését, tanulmányozását. A fentebb idézett „Jóllehet nagy sokat" kezdetű vagy a vele egy dallami értékü „Szivem megalázván te hozzád mégyek" éneket egyházi elmélet vagy izlési feszelgés nélkül hangoztatva megláthatjuk azonnal, mi az, mit én benne egyszerűségnek, magyar szellemnek s tanulmányozandónak itélek s mi lett volna egyházi melódiáinkból, ha a benne látható egyszerűség, értelmesség tovább is figyelemmel tartva emelkedik, idomul s tartalmasodik vala. Azt gondolom az egyházi téren is meg kellene indúlni azon szellem fölébresztésének, mely a világi költészetben, zenében már nyereményül s bevégzett tényül elösmérve dicsekedésünk.

II. CIKKEK, BÍRÁLATOK ÉS EGYÉB ÍRÁSOK

1. Finnország népköltészete

A pogány őskor óta mostani időnkig a finnek oly sajátságos és eredeti bélyegű népköltészettel birtak, mely valóban köz figyelmet érdemel annyival inkább, mivel tán egyedül e néptörzs mutathat elé minden ágból, őskori nagyszerű nemzeti költészetet, mely nemcsak szépsége, hanem eredeti- és nemzetisége tekintetéből is más fajok költészetével, egy „Ossiánnal" állandóul mérkőzhetik. E nagyszerű költemény, Kalervala [!], 32 énekben, az utolsó évtizedben a nép ajka után leiraték s kiadatott egy szorgalmas gyüjtő, Dr. Lönnroth Illés által, ki hazája belsejét átutazá, a honi dalok mulandó maradványait egybegyűjteni s megőrzeni. Áldozatai és fáradalmai oly következménnyel koronáztattak, hogy nemcsak ezen epost, hanem egy lyrai költeményekből álló gyüjteményt is adhata ki, melyből jelenleg két kötet forog kézen, 600 dalt magában foglaló. E felfödözés a finnek figyelmét és studiumát felkelté, hogy a vizsgálódások ez ösvényén tovább haladjanak, mely korábban Porthan, Tengström s egyebektől, részint a mult században, megkezdetett. Ez ujabbi vizsgálódások következményei több finn folyóiratban szétszórvák, névszerint a helsingforsiban, és 1831 óta a huszonhét évvel az előtt kimult Porthan történetbuvár halálának napján egy finn literaturai társaság alapíttatott, mely Kalervala német vagy svéd fordítására s egy finn mythologiára jutalmat tön ki.

Nevezetes, hogy a költészet folyama még máig is bőségben árad és végezetül ez iratik: „Finnország még mai nap is gazdagabb népköltészekben, mint más tartomány; ezt a nyelv is előmozdítja, mely mindent személyesít. Az éjszaki Finnország termékenyebb ily költészekben, mint a déli, mert az utóbbiban gondtalanabbul élnek, az elsőben azonban tágasabb természet uralkodik és nehezebb, veszélyteljesebb az élet. Az éjszaki finn hosszabb utakat tesz, kinek kalandjai alkalmat nyújtanak dalokra s magános lakhelye által is búskomolyságra hangoltatik, melyet a dalok vigasztalása enyhít, mig a déli finn városokban és falvakban tanyáz s társaságot élvez. Néhány még életben lévő népköltészt nevezhetünk. Paavo Korrhoinen 1832-ben már hatvanéves mester vala a költészetben, névszerint a satyrákban, melyek igen élesek és szúrók voltak. Az eke mellett költött, gondolatait aztán honn fölirá. Kár, hogy az égettbor őt kiemészté. Egy másik, Martiska, iramszavas-lopást énekelt meg Kettunen Péter, egy szabó, önnön életét és másokéit; Ilahainen János betegsége, szegénység okozta szenvedéseit stb. Bárha némely dal nemcsak a nyugati költészet remekeitől, hanem az európai néptörzsökeitől is igen

különbözik, még is meg kell vallani, miszerint e feledett, az európai kormányrendszer- s müvelt életbe soha sem ható természetnép költészete fölötte nevezetes és, ha világfekvését megfontoljuk, valóban kimüvelt." Nem kell megjegyeznünk, hogy éjszakon utazó fiatal hazánkfia, a jeles Reguly is szedett, kalászokat az érdekes mezőn, miket annak idején hazájával közleni szándékozik.

2. Magyar népdalköltészetről

Töredékek.

Felolvastatott a Kisfaludy-társaság dec. 30-kán tartott havi ülésében

I.

A népköltészet hasonlít nagyságra nézve ama fához, „melynek, Hugo Victor szerint, egy ló szél' röptivel száz év alatt ki nem nyargalhat árnyiból. Hogy a fölvett hasonlattal tovább éljünk, a népköltészetnek két nagy ága van. Egyik ág virágai a mondák és hagyományok, másiké a dalok és balladák, és ezen osztályozásban ki van jegyezve a népköltészet egész terjedelme.

Itt egyedül magyar népköltészetről, ennek is csak egyik ágáról, melyen a dalok és balladák virágzanak, vagy virágzanának, leszen szó; észrevételeim, miket előttem mások vagy elmellőztek, vagy figyelemre sem méltattak, papirra vetve, más nevet nem érdemelnek, mint töredékek.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy itt nem azon népdalokat veszem elő, melyeket ismert és tudományosan mívelt költők, például Csokonai vagy Czuczor irtanak, ámbár ezek is népdalok, de nem tulajdonképiek, – hanem egyenesen azokat, melyek bizonytalan s névtelen szerzőktül, vagy közvetlenül a nép szivéből fakadnak, mint patakviz a sziklából.

E szerint a népdaloknak általában helyes elosztása volna, ha emezeket *tulajdonképi*, amazokat *kölcsönzötteknek* mondanók, még akkor is, ha nem egyéb, mint eredetök tenné köztük a különbséget, mi, ha jó a dal és a nép által elfogadtatik, előbb utóbb elenyész, de megjegyzendő leginkább azért eredetök, hogy tudjuk, mit állíthat ki a nép költői szelleme, iskola és ízlési szabályok hozzájárulta nélkül.

Eme közvetlenség teszi már oly érdekessé a népdalokat, legyenek töredék vagy egész, mert leghűbb képét adják az időknek, legigazabb mutatói a lélekállapotnak, s épen ugy, mond Percy az angol költészi régiségek gyüjtője, mint a szabad levegőn álló szalmaszál hamarább mutatja, merről fú a szél, mint egy nehéz kő.

Azért ki a népre nézve, mint országos ember, mint statusférfiu, jótékony intézkedéseket akar tenni, legelsőbben is öltözzék álruhába, mint Mátyás, mint II. József, a világszellem kegyencei, és menjen ki heted hét ország ellen ismeretlenül és hallgassa meg a nép egymás közti beszédeit, jegyezze föl, mit ért dalaiból; s különösen fogadja szivébe ama hangokat, melyek napi terhes munka után a hazamenő aratók, szüretelők stb. ajkairól zengenek; és ha tudja statistikából, összeírások után a fejek számát, és keresetágokat, mikből a nép él; dalai és beszédeiből fogja tudni vágyait és gyűlöletét, reményeit és félelmét, panaszát és dicsekvését

minden himhám nélkül; fogja tudni, mit keres a tömeg, hogy boldogabb legyen, hová epednek vágyai, hogy kielégítessék. Sok helyütt, mond egy német iró, iparkodnak mívelni a népet, alapítván mértékletességi társulatokat, terjesztvén erkölcsi könyveken [!]; de nem mindig érjük el azzal, minek közvetlen erkölcsi célja van, ezt. Adjatok a népnek tisztább élveket, és fog neki örülni, adjatok a népnek szépet, izlésre valót, nyissátok fel reá szivét, érzékeit, és legnyomosabban palléroztátok őt.

Mielőtt tovább mennénk, hogy a nyelvszokás bennünket ne akadályoztasson, szükség elválasztani egymástól a népdalt és nótát, jelentvén amaz a költeményt, amaz a muzsikai hangokat. Egyébiránt életben dal és nóta ugyanegy értelmüek, mert népdal nincs nóta nélkül; ők együtt születnek mint szárnyával a pillangó s emez ugyanegységből érthetjük meg, hogy több ó és uj nyelvekben a dalnok és költő felváltva használtathatnak, s a puszta verseket is nevezhetni énekeknek. De látszik más részről az is, hogy eredetileg nem volt szükség a költeményeket ugy hangra tenni, mint például a mai operákban, s Homér énekei még is tetszettek, mert annál szebb volt a szavalás; annál finomabbak az érzékek, és a költői rythmus és nyelv oly becsben valának, mint a zene ma. Uj idők változást hoztak az izlésbe, s jelenleg puszta recitatio az, mi régen ének volt, — a régi melodiát a mai ária felejteti.

Mit mondhatunk a magyar népdalokról? Történetileg semmit, vagy igen keveset, mert mi e tekintetben hanyagabbak valánk, mint akármely népe vagy népszakadéka Európának. Tudós költészetünknek sem régóta, de mégis vannak emlékei, van kézikönyve Toldytól, azonban népdalokhoz ő is igen vékonyan jutott, s az a 15 darab, miket közöl, vajmi kevés egy élő nép költészetéből. Ellenben a magyarországi szlávoknak István első királyunkra énekelt, nyolc száz éves daluk, mig nekünk semmi. Csak annyit tudunk mondani egy két régi történetiró után, hogy eleink: a hunnok és vezérek alatti magyarok is szerették a dallást, hogy Etele asztalánál szittya bárdok énekeltek, mit ugyan a német tudósok, nevezetesen Grimm az ó német költészet körüli studiumaiban el akar tőlünk disputálni, azonban ha voltak is énekeseink, dalaink, azokból semmi emlék, mi a leghevesb vitát is eligazítaná.

Ha néhány egyházi költeményt vennénk ily népköltészeti maradványokul, könnyen csalódnánk, mert nem mind népi az, mi a nép közt forog, különösen nem a bibliai történetek, s a népköltészet nálunk magyaroknál szükségkép világi jellemet visel, nem levén oly viszonyban, mint Jehovával a régi zsidó, mint mythologiájával a görög.

Mondják, hogy mi nagy hadi nemzet valánk s Európának védfalai a török ellen. És hol csak egy szó emlék dalban, mi ezt tanusítná, egy dal! mely által szivünk őseink szivével rokonulna. Azonban elfelejtem magam! — Szorosan véve minden győzedelmeink nem épen a köznép dicsősége, s ha ez mint rá nem tartozót kihagyá a Rákóczy-időkből maradt töredékdal is csak magyar nemest s ezzel egy jelentésű magyar nemzetet említ, nevezvén azt

Nagy pipájú
Kevés dohányú
Magyar nemzetnek.

Már pedig a népnek is van módjában megadni a nagy hálát, mellyel az emlékezet az erénynek tartozik. Mi utódok nem fájlalhatjuk eléggé, hogy ily roszul volt gondoskodva régi dicsőségünkről, nehezen esik ily adatok hiányából tudni, hogy ennek oka egyenesen ama nyelv és osztályzati eldarabolás, elszigetelés volt. E körülményből ki fogna világosulni, miért hogy a magyarországi tótoknak minden, még guny-dalaik is megmaradhattak; mert elég tót van Magyarországon kivűl, hová a dalok menekülhetének; ellenben a magyar nép dalai magokat másutt ujra nem szülheték, pusztán a jog uralma levén divatban, nyelv általi rokonságra senki nem adott, igy féltvén a jogot, elölték a nyelvemlékeket, az élő hagyományokat, s azok kiveszése mintegy elkerülhetlen szükségesség. Ide járulhatott még afféle körülmény is, hogy bár szabadon hangzottak legyen dalaink, nem tarták érdemeseknek összeszedni; a nép pedig irástudatlan vala mindig. Ezt a hibás meggyőződést ugy táplálta szent István kora, mint a későbbi, midőn eldiákosodtunk; s különösen a szerzetesekre, kiknél volt pedig minden irástudalom, nagy befolyású lehetett, s van rá példa külföldön, hogy a dán dalok gyüjtője, *Vedel*, szégyenlette kitenni nevét gyüjteménye alá.

II.

Én magyar népdalgyüjteményt nem ismerek, hanem egyes dalokat fölösen. Azokból miket ismerek, s összeirogaték, következőleg beszélhetek:

A magyar népdal, igen kedvező fogalmat nyújt a két nemnek egymáshozi és közti viszonyárul. Ugyanis minden lehető szép szóval (legyen az érzéki jelentésű, vagy nem) szereti nevezni a kedvest. Mi fönségesb, mintha angyalának hívja egyik szerető a másikat? Rózsát vagy szemérmes ibolyát mutass neki, az a kedves képe, a galamb turbékolása, a gerle nyögése, ezek mind a szeretői kedély másolatai. Otthonos és szokott elnevezés a babám, mint oly szó, melyben a kicsiség fogalma is benne van, s ez tetszik a magyarnak; gyönyörű megszólítás a *szivem*, egyre menő ama szép gondolattal, melyet egy népdal igy fejez ki: éltem élete.

Fogjátok mondani: ez ugy van más nyelvekben is, s a szerelem nyelve ugyanaz; de szeretném tudni, divatos-e a köznépnél más országban a lelkem, szivem megszólítás, mint például Gömörben, hol, ha az utat kérdeznéd, jól viszen-e? ily feleletet kapnál: Csak arra menj*ék*, lelkem; vagy: bizony, szivem, nem tudom én. Hogy emez szólásmódokban, valami nemesség, szellemi becs van, onnan tetszik meg, hogy a *kincsem* inkább csak komikai jelentőségű, s nem a leggyöngédebb elnevezés.

Házasságot illetőleg, népdalainkban majd oly szigoruság van, mint szent László törvényében (I könyv 13 fejezet), férjét a magyar nő ma is *urá*nak nevezi. Egy népdalban különbség van téve az *uram* és *kisebbik uram* közt, ily formán

Nem szeretem az uramat,
Csak a kisebbik uramat.

Némelyek a férjnek ifjabb testvérét értik a *kisebbik uram* alatt; mások a szó grammatikai értelme szerint azt vélik, hogy a magyaroknál talán többférjűség divatozott, többen levén a férfiak, mint nők, vándorlásaikban. Azonban nem

hihető, hogy ez ugy lett volna, mert a házasságról eleinknek szent és tiszta fogalmaik voltak.

Vannak-e a magyar népköltészetnek előlegesen kedvelt, megszentelt stereotyp nevei, csak ráfogással állíthatnám. A legnépszerübb király Mátyás nevének nincs kelete, sőt kicsinyítve (Matyi) utálat. István, János, József, legközönségesb prózai nevek; Bandi, Peti, csupa betyárság, pedig ezek jőnek elő legtöbbet, és nőnevek közől Kati, Perzsi, Panni, s nem érnek semmit, holott a tudós költészet legujabb időkben történeteinkből igen szép neveket vőn fel, a Gyula, Béla, Kálmán; Ilka, Jolán, Etelka mind költészet utján mentek ki az életbe. Vannak ugyan nevek népdalainkban, de azok vidékek szerint kicseréltetnek; mi Győrött Vica, Vásáros Naményi körül Ilus, vagy más névre változik, pedig ha megmaradna ugy a dal mint ered, pusztán a nevekből ki lehetne találni, melyik vidékről való. – Talán nincs olyan, melyet minden vidék egyformán énekelne, s ha van, az a legrégibbek egyike bizonyosan.

A szabadságról, mint ilyenről, semmi sem vált költészetté a népben, a népköltészet tárgya, soha sem lehet eszményi állapot, sőt inkább mindig valami meglett, életben is nyilatkozott vagy nyilatkozhatott valóság, s ezért szereti a monda-félét, s a balladákat a nép. Igy tévedt el, vagy nem emelkedett tul phantasiája népünknek a szilaj zsiványszabadságon, és megénekelte az utonálló haramjákat, Zöld Marcit, Becskerekit, s csak egy hőst sem birt ajakira venni, és csak egy rövid példabeszéd, egy költői alak nélküli mondáska mindössze az, mit egy Mátyásról megőrizett, pedig neki tettei is valának. Igy van kifelejtve népünk költészetébül a haza, mivel a népnek, csak faluja volt, melyben lakott; s legfeljebb ezt érthetni alatta, mikor hazáról emlékezik a népdal.

Buda, mint haza része, egyetlen városunk, mely költőileg is főváros, – mig mellesleg minden vidék megénekli ugyan a maga városát; azonban ez csak provincialis becs, de Buda egész országra szól. Egy dal igy kezdődik:

„Magyarország fővárosa Budavár." Ilyformán nyertek provincialis becset Beregszász báróné csaplárosnéjával, Kassa hajdujával, Komárom három szép leányával, Patak búőrlő malmával, Kis-Várda borivó legényével stb. Költőinknek, ha még balladákat akarunk adni a népnek, nem volna tanácsosabb, mint ama tárgyakat népszerű nyelven kidolgozni, mert amint én látom, történeti balladáink nagyon vékonyan mutatkoznak, s a népben sincs rájok nagy fogékonyság.

Tudunk mindazáltal népdalt, melyben a magyar büszke reá, hogy az:

Nyisd meg, rózsám, az ajtót,
Magyar kopogtat, nem tót.

Egy más, aligha nem felsőbb körbül jutott ki a néphez, még magyar nagyságrul is álmodozik, mondván:

Süvegelje meg a magyart,
Mind a német, mind az olasz, mind a tót.

Effélék helyett inkább az általános emberi, a szivbajok, szegénység panaszlása felé, vagy épen localis érdekekhez van nagyobb ragaszkodás, amazokban sokszor tiszta tárgyilagos költőiség és nemesség uralkodik, emezek többnyire

szeméremsértő gúnydalok egy szerencsétlen vagy tiltott szerelemről, megesett leányról, gyermekgyilkolásról stb. átok és szidalommal fölerestve, figyelmet nem érdemlő alárendeltségben.

3. [Felszólitás gyüjtésre]

A Kisfaludy-Társaság egy új vállalatra fordítá figyelmét érezvén azon fontosságot, mellyel tekintetnek a népköltészet minden ereklyéi Európa legtöbb és legmíveltebb nemzeteinél, kivált mióta a nemzetiség eszméje oly erősen hat minden águ szellemi vagy anyagi mozgalomra, elhatározá lépéseket tenni a magyar népdalok, mondák, mesék és hagyományok felelevenítése, gyüjtése s megőrzése végett. Ez iránt méltó figyelmet ébresztendő, a hirlapok utján kisérti meg, s felszólít mindenkit a két hazában, mennyire népdalok, mondák, mesék és hagyományok a népek ajkiról eltanulva értésére estek, sziveskedjék azokat papirra tenni, de ugy, mint azokat hallotta, minden csinosítás vagy nemesítés nélkül, 'puszta meztelenségben', – mert csak igy lehetnek a nép szelleme, s költői tehetségének lenyomatai, jellemvonásai – a Kisfaludy-Társaság titoknokához beküldeni. Korunkban a népnevelés eszméje már eddig is kedvességet nyert s a társaság ugy hiszi, hogy e lépés által kellő hódolatot s tiszteletet mutat a nagy gondolat létesítése iránt, s azt minden szellemi képviseltséget pártoló, nemeskeblü hazafinak pártfogásába ajánlja. Egyszersmind kötelességeül érzendi a társaság hálás köszönetét mondani mindazon érdemes honfiaknak, kik ebbeli vállalatát előmozdítani sziveskedtek.

Költ Pesten, dec. 30-kán 1843.

Erdélyi János

4. Történeteink költőisége

Ha hires régi történetiróink magyar nyelven irják meg Magyarország történeteit, ugy látszik, hogy egészen másképen állunk velök költészet dolgában is. Száraz, szivósságát s életfrisseségét elvesztett adat mind az, mit történeteinkből a költő általvehet, s a legragyogóbb phantasia is csak kevéssé fog velök boldogulni, legalább nem biztos boldogulása, mert nincsenek felbalzsamozva a népies izlés keneteivel, nincsenek körül zománcozva a költőiség fénye és ködével, nincsenek hitelesítve krónikailag, pedig ez kellene, amint hogy a régiek mesetana, s az éjszaki mythologia is bizonyítják, hogy a történetek, némi szürkületi félhomályban szokták elérni a költői nagyságot, épen ugy, mint a szem tárgyai nagyobbak a reggeli ködben, mint a déli napnál.

Ha már a magyar történetek könyveinkből a nép közé is kimehettek volna, hagyományképen szállván ajakról-ajakra, oly egészséges szint, zamatot nyertek volna, mint mezőn, falun a városi ember nyaratszaka, s igy feldolgozásuk drámavagy epossá sokkal könnyebben menne, sokkal könnyebben hatna be a nemzetbe, holott jelenleg akár hazai, akár külföldi tárgy állítassék szem elé szinpadon vagy regényben, közönségünk egyformán látszik otthonosnak itt, mint amott, az az ugy

érti egyiket, mint másikat, kevés kivétellel; igy az érdeknek semmi előleges biztosítéka a tömegben, melyre a mű hatni akar, melyre hatni szent rendeltetése. Mit csalogatjuk magunkat! szegények vagyunk testben és lélekben, multban és jövőben. Még csak egy népszerű történetirónk sincs, pedig a nemzetnek mindennél előbb kellene tudni magáról; tudni kellene mi volt ez a haza régente a népek sorában — Hagyományaink nincsenek, történeteink oly szárazon vannak megirva, hogy Markó hős királyfi (a szerb regékben) sem tudna belőlök egy életcsöppet facsarni; ugyan hogy' találjon ekkép viszhangra Kemény Simon, Kont stb. ha legszebben van is megirva balladának?

A jövendő lehetne isten gondja, de a mult a miénk, mert mívelt magyar soha senki sem lehet hazája történetének tudása nélkül, ez a terjedtebb tudás pedig lehetlen, ha nincs népszerű nyelven irt historiánk!

5. [A Kisfaludy-társaság legközelebbi rendes ülésében . . .]

A Kisfaludy-társaság legközelebbi rendes ülésében *Erdélyi* „a magyar népdalokról" értekezvén, értekezése nyomán, a tanácskozás fonala az egyetemes magyar népköltészetre vitetett által, mily hasznos, sőt szükséges volna, már e részben is komoly lépéseket tennünk. t. i. a nép ajkán forgó, vagy régi iratokban, nyomtatványokban megőrzött *népdalaink összegyüjtéséhez s kiadásához* fognunk. Az értekező kijelenté, hogy egy maga közel kétszázra menő gyűjteménnyel bir, mind oly dalokból, melyeket egyenesen a nép által hisz készítetteknek lenni, — s azokat jegyzésekkel s magyarázatokkal kisérve kiadni régi ohajtása, de gyüjtelékét mindig szaporíthatni remélvén, végső kezet tenni a munkára, még korálja.

A társaság magáévá tevé az eszmét, s az ügyet előmozdítani, gyüjtő barátunknak mindenképp segítségére lenni határozá. B. Jósika Miklós, ki épen elnökölt ez ülésben, az erdélyi *székely* dalokra figyelmeztete, Dr. Schedel F. egy a tudós társaságnak több évvel ezelőtt beadott s most is ott levő népdalgyüjteményre Komárom vármegyéből, mások a *moldvai* magyarok népdalaira figyelmeztetének, szóval az ügy, a jelenvoltak dicsőségére mondva, oly buzgósággal vételték, hogy azonnal végzés hozatott, az országnak minden lakóit ujságok utján felkérni, nyujtanának segédkezet a vállalathoz, mely népköltészetünket s a körülményeket, melyekben van, tekintve, napról napra sürgetősb teendőink közé tartozik, hogy e nemzeti kincseinket a végenyészettől megmentsük.

6. [Vajha tudnók korról korra]

Vajha tudnók korról korra, kik valának felkentjei, avatottjai akár egyik akár másik művészetnek hazánkban! A zenét nálunk eddig egyedül a cigányfaj tartotta még fel, a nép után, mely mint ős szokásaitól megválhatlan, e részben örök hüségű tömeg, megtermi koronként a maga dalát, költészetét. Azonban dicsekedhetünk néhány művészileg kiképzett teremtő szellemmel is, kik a nemzeti

zene körül szép sikerrel fáradoznak, noha egész fáradságuk, egy két kivétellel, alig megy tovább a táncnótáknál.

Legidősebb s legérdemesebb élő hangszerzőnk Rózsavölgyi Márk, ki már 1810-ben ira, és azóta e napokig folyvást ír. Nem mondok egyebet róla, mint azt, hogy a Bihari játéka által annyira elhiresedett *Hat vágás* cimű szerzemény is, az ő műve. Ira legujabban több körtáncot, de legutolsó műve „Remény és Szerelem", megjelent Treichlingernél. Vajha e hangszerzőnek, mint tudjuk, tömérdek, körülbelől két százra menő zenedarabjai egy teljes kiadást érhetnének! Ujabb dalirók Egressy B., Travnyik János, Dobozy K., Orczy J. báró, Svastics F., Zalában, Friebeisz; de ugy látszik a szinház okozott, legmerészebb lépést a magyar zene felé, mely az idő szükségei szerint operával is akarván kedveskedni a közönségnek, tehetségeket buzdíta operaszerzésre, s több, nagy részt a szinházzal közel viszonyban álló egyénekben. Igy született a „Csel", szövege Jakab J-tól, zenéje Bartay Endrétől, igy „Báthory Mária" Egressy B.-től és zenéje Erkeltől; „Gizul" költeményét irta Lengyel, zenéjét Thern Károly. Azonban legsikeresebb volt a bohózattal járó zenészet, melyben gyönyörű és páratlan zene a „Peleskei notáriusé" Therntől; e körül van legtöbb érdeme Szerdahelyi szinészünknek is.

A legujabb mozgalmak ismét a népdalokat hozzák szinpadra francia vaudeville-k példája után, mint a két „Tisztujításban", „Szökött katonában"; most divat magyar vigjátékot sem irni már népdal nélkül.

7. Egy pár korszerü szó nemzeti zenénk ügyében

A művészet világában alig van a magyarnak drágább, nagyobb becsü kincse s idegen elemektől tisztább hagyománya, mint, fájdalom, még műveletlen állapotu, de rendkivül erőteljes és bájló nemzeti zenészetünk. Ez viszhangoztatja leghivebben a magyarnak őseredeti lelkületét, majd mélyen buslakodó, majd ismét egyszerre szilaj vigságban kitörő kedélyét, büszke férfias önérzetét, szóval, jellemének minden sajátságos tulajdonát. És azért az igazi, romlatlan jellemű magyar embert mi sem indítja meg, mi sem lelkesíti annyira, mint az ő belsejének titkait leghivebben kifejező magyar zene.

Vidéken, hol a magyar élet még tisztább alakban mutatkozik, magyar embernek nincs kedvesebb éleménye a jó nemzeti zenénél, melynek hallatára minden csepp vére felbuzdul, öszhangzó rezgésbe jönnek nemzeti rokonszenve legtitkosabb hurjai, – ő lelkesülve érzi magát, s a zenésznek, ki benne e keseredés érzelmeket fölkelté, még az ingét is odadja. De még a külföldiek, az idegenek is, tudjuk, mily hő lelkesedéssel fogadák a legközelebb Bécsben, Párisban és Londonban megfordult barna atyafiak által oda elvitt nemzeti zenénket. E nemzeti kincsünk, vidéken mindenütt elválhatlan rokona és kisérője a magyar életnek; mig itt hazánk fővárosában annyival is inkább érezzük annak hiányát, miután most már valahára itt is feltámadt a magyar, még pedig a központosított magyar élet hajnala. És mindemellett is itt a fővárosban, leginkább csak az idegen zene hangjait hallják füleink vagy ha néha hallunk is magyar zenét, akár a tánctermekben, akár szinházunkban, vagy más mulatóhelyeken – ép magyar érzelmünkkel meg kell futamlanunk az

idegen alakba öltöztetett, elferdített álmagyar hangok inkább üldöző mint vonszó [!] hatalmától.

Vannak ugyan egyes derék kivételek, kik a magyar zene szellemét felfogván, azt kellően művelik és nemesítik, de mindazáltal hiába keresünk Budapest városában egy *egész* zenetársaságot, mely méltán megérdemlené a magyar, a nemzeti nevet, mely diszére válnék honunknak, s honunk szivének, a fővárosnak, melyet büszkén mutathatnánk be nemcsak vidéki honosainknak, de minden külföldi utazónak, ki Pesten ugy szólván mit sem talál, mi Magyarország magyarságára emlékeztetné, szóval, oly magyar zenét értek én, mely itt a sok idegen hang közepett észre hagyná venni, hogy Magyarország fővárosában magyarság is lakik!

Eddigelé a magyar zenét egyedül cigány hangászaink kezelék tisztán, s tarták meg eredeti ősjellemében, – épen ugy, mint parasztjaink a népdalokat. Ezt ugyan művelt tudományos zeneművészetnek senki sem fogja tartani, de más részről egyedül ezen természetes cigányzene azon dusgazdag alap, melyen idővel a művelt, nemesített magyar zene műcsarnoka eredeti sajátságos nemzeti irányban fölépülhet. És igy, ha valaki a műveltebb osztályból jeles magyar hangszerző vagy játszó akar lenni, okvetlen ismernie, eltanulnia, tudnia kell a cigányzenészek műveit, előadási modorát. S én azt is merem állítani, hogy hiába lesz nekünk Pesten nemzeti conservatoriumunk is, ha a tanitók az említett cigányzeneműveket és előadási modort nem veendik kellő figyelembe.

Szeretném, ha e tárgyról többen komolyan gondolkoznának, hozzá többen szólnának, mert, hogy az eddigi uton a legujabban lábra kapni kezdő korcs magyar zenével, milyennel a többnyire idegen ajku és érzelmü zeneszerzőink előállnak, az utolsó szikra is el fog oltatni nemzeti zenénkből, kétséget alig szenved, s ki csak legtávolabbról is érezi, hogy benne kelet népének romlatlan vére csergedez, ily korcs magyar zenét a magáénak el nem fogadhat. Vegyék fontolóra leginkább azok, kik felállítandó nemzeti conservatoriumunk szerkesztésével fognak működni e nemcsak fővárosunkra, de az összes zeneművészetre oly lényegesen befolyó körülményt, különben soha, de soha nem lesz igazi magyar jellemü nemzeti zenénk, mely soha nem volt közelebb sirjához, mint épen most, midőn az ugynevezett mivelt zeneszerzők által oly ferdén kezeltetik s e ferdeség nyomtatott műveik által nemcsak terjedéssel, de fenmaradással is fenyeget.

8. [A magyar népdalok, hagyományok, mesék, mondák . . .]

A magyar népdalok, hagyományok, mesék, mondák ügyében a Kisfaludy-társaság részéről hirlapok útján közzé tett felszólításnak már eddig is kivánt eredménye lőn a n. é. közönségben, alulirthoz több felől érkezvén küldemények, melyek azon reményre buzdítanak, hogy a szép cél el fog éretni s költészetünknek oly forrás vagy legalább segéd kutfő nyilandik meg, mely a magyar nép eredeti s idegentől ment szellemét leghivebben fogja tükrözni. Kötelességül érezzük, egyszersmind több érdemes honfiak részvételének kikérésével, elősorolni a t. c. küldők eddigi névsorát, ugymint:

Kelecsényi József küldött 13 darabot; köztök egy pár regedalt is.

Füzes-Gyarmathról Szakál Lajos beküldé Huszár Lajos gyüjteményét, benne 17 dal. Ugyanazon vidékről H. G. néhányat töredékekben.

Piry Czirjék érsekujvári prof. 36 dalból álló gyüjteményt, melyeket különböző helyeken és vidékeken hallott.

Szabó Dávid 39 számot megütő derék dalokkal segíté a vállalatot.

Haas Mihály 21 dalt külde, többnyire baranyai hires rablókról.

Gr. D. V. 50, saját szinü és modoru dallal járult az eddigiekhez; köztök néhány különösen szép és valódi népköltészeti kincs.

Nyájasdi (hihetőleg álnév) egy mondát külde Buda haláláról.

Döbrentei Gábor k. tanácsos székely népdalgyüjteményt igért.

Erősen reméljük, hogy e gyüjteménnyel még nincs bezárva a küldemények sora, noha kezdetnek ez eddig elég, s köszönet a buzgó gyüjtőknek! Figyelmeztetjük egyuttal érdemes beküldőinket a régi kalendáriomokra, mestergerendai könyvekre, melyekben leginkább lehet találni efféle hagyományokat, ereklyéket, valamint arra is kérjük, hogy a dalokat magok eredeti pongyolaságukban méltóztassanak hozzánk szállítani.

Költ Pesten, april 17. 1844.

Erdélyi János, titoknok

9. [Felterjesztés]

Tekintetes Társaság! Általam történén szóba hozása a magyar népköltészeti emlékek gyüjtésének, örömömre vált, hogy a T. Társaság e vállalatot magáévá tevé s fellépése által bizonyosan oly nyomatékot adott az egyes szónak, minőt különben alig fogott volna tapasztalni. A népköltészeti elemek gyüjtésének közzé tétele, s a hazafiakhoz kibocsátott felszólításnak kellő sikere lőn egyfelől, másfelől a t. Társasághoz benyujtott kérelem is méltó meghallgatást nyervén, már eddig annyira volnánk a gyüjtéssel, hogy a kitüzött célra további lépéseket is kellene tennünk, anélkül, hogy a gyüjtés félbe szakasztatnék, mert ha bár több százra megy is a már beküldött népdalok száma, a megnyilt forrás még nincs kimerítve, hitem szerint, a begyültekből pedig lehetne készíteni oly valamit, minek mind eddig híával volt a magyar szépirodalom.

Most ujra, ismét kötelességemül érzem felszólalni a T. Társaság kebelében, tisztelettel adván föl néhány kérdést, mik az előmunkálatoknak kezdetét fognák tenni, nevezetesen:

I. Hogy méltóztatnék a T. Társaság a munkához nyulni, egyest, valamelyik tagtársat, vagy egész választmányt fogna-e megbizni azok átnézetével, s talán szerkesztésével is?

II. Parancsol-e válogatást, vagy a különbözőleg bejött dalokat minden variánsokkal szándékozik felmutatni?

III. Akarja-e, hogy a Társaság kebeléből vagy kezeiből csak pusztán a dalokat vegye a közönség, vagy ezekhez talán még magyarázó észrevételeket is adni, melyek mintegy kritikailag vezessék be az olvasót a népköltészet belsejébe?

Ezen pontok felett kérvén ki a T. Társaság figyelmét tanácskozásra,

Pest Sept.

A T. Társaságnak

tisztelettel vagyok
alázatos szolgája
Erdélyi János

10. Előfizetési fölhivás

„Das Gesangbuch ist des Volkes Bibel."
Herder.

Örvendetes hirt remélek mondani a magyar egyetemes olvasó közönségnek, miszerint a Kisfaludy Társaság pártfogása alatt álló magyar népköltési gyüjtemény, mely több érdemes, az ügy szeretete által buzdított hazafi és honleány részvételének köszöni begyülését, a tisztelt társaság megbízásából általam szerkesztve és *sajtó* alatt van, s ily címmel: „*magyar népdalok és mondák*" jövő martiusi vásárra világ elé kerülend. Nem szükség említenem, hogy ezeréves itt létünk óta ez lesz a magyar népnek első könyve, melyben semmi, vagy csak tévesztve lesz kevés olyan, mi nem véréből származott, melyből tehát a tősgyökeres magyar érzésnek álság és kendőzés nélküli sajátságá, mivolta, szelleme leghivebben fog magyaráztatni, – ez lesz továbbá azon könyv, melyben minden, ki magyarul beszél, legyen miveltebb vagy nem, fog találni élvezetre valót, s általa mintegy szellemi közelségbe, atyafias találkozásra fognak összehozatni a rokon magyar keblek, – azon könyv, melyből legjobb mübiráink kétségei: van-e költői lélek az együgyű, iskolátlan magyar népben, el fognak döntetni, – s ez végre ezen könyv, mely ugy szólván az időnek készül sugallata után, s a fölébredt népi érdekeknek dalokban leszen örvendetes hirdetője.

Az egész könyv pedig fog állani *harminc* ivből nagy nyolcadrétben. Megnyitandja egy előszó, melyben az a kevés fog elmondatni, mi történt nálunk a dalok gyüjtése körül, s névszerint lesznek megemlítve azon tisztelt egyének, kik a haza külön részeiből küldeményekkel járultak a társaság igyekezetéhez. Hadd lássa meg az ország, hol vették melegen e népszerű vállalatot, mert van megye, sőt megyék, honnan évek ótai sürgetős fölszólítás dacára sem jött avagy csak egy szó, egy dalhangocska felénk, mig ellenben idegen földön, Moldva és Oláhországban lakó véreinktől birunk ereklyéket „Csángó népdalokat." – Az előbeszédet követni fogják:

Első könyvben: Szerelmi dalok.
Másodikban: Lakodalmi versezetek, lakodalmi dalok.
Harmadikban: Borénekek.
Negyedikben: Haramja és pusztai dalok.

Ötödikben: Gunydalok és rokon.
Hatodikban: Erkölcsi komolyneműek.
Hetedikben: Vallásos szent énekek.
Nyolcadikban: Történeti dalok.
Kilencedikben: Hadi dalok s rokon.
Tizedikben: Románcok, balladák.
Tizenegyedikben: Játék és gyermekdalok.
Tizenkettedikben: Csángó dalok.
Tizenharmadikban: Vegyesek.
Tizennegyedikben: Mesék, mondák, habár töredék vagy vázlatkép.

Ezek között, mint előre tudható, legtöbbre mennek a szerelmi dalok, s utánok mindjárt a guny-, haramja és pusztai dalok jőnek, de fogunk látni az eddig legszegényebb ágban, a románcok és balladákéban is nehányat, melyek a költészet nemének saját magunk kebeléből vett példányai, s minden méltányra érdemesek, mig a játékdalokban – leginkább ó időkből maradt töredékek – többnyire történeti zamatnak, fentartására fogunk ismerni, dicsekedvén különben néhány valóságos historiai becsű, régi, ép, egész darabokkal, melyek mellett a Csángó népdalok moldvai és oláhországi magyarok érzéseit, nyelvét fogják egész sajátságában visszatükrözni:

Láthatja ezekből a tisztelt olvasó, mi lehetett célja a Kisfaludy-társaságnak, s mit várhat belőle, ha ugyan alul irt magáról elmondhatná, hogy az igen tisztelt pártfogó társaság nézeteinek képes volt megfelelni. Nem érzés csikland, nem rímpengés a cél, hanem *népünk szivének lepletlen fölismerése*. Meglessük itt a magányban epedő pórleányt, a gúnyban éles suhancot, az élet bajaival küzdő jobbágyot, a pusztán istennek és nem embernek számoló „szegény legényt," a hadba menő ujoncot, a méla pásztort, a harc hevében fölmelegült katonát, és mind ezek közt hallandunk néhányat azokból, melyeket még atyáink énekeltek, hogy legyen úgy nekünk érzéseinkben, mint volt nekiek, és megtudjuk minő volt az ő kedvök vagy bánatuk a mienkhez képest. – Mondákból csak keveset közölhetünk *ez uttal;* azt is egyedül emlékeztetés végett, hogy a *kevés* beküldöttből lássák, mennyi *sokat* lehetne közölni, ha népünk költészetének barátai ugy akarnák.

Legvégül némely szükséges jegyzetek fognak jőni a népnyelvben lehető sajátságok, költői kedves eszmék stb. felől.

E vállalattal egybefügg a *magyar népzene* ügye, a dallamok – melódiák jegyeinek közlése. Alulirt, értők javaslata után, ugy rendelkezett, hogy az összegyűjtött melodiákat kisebb füzetekben bocsássa világ elé, kötelességeül ismervén el eleget tenni a megbizó társaság határozatának, mi szerint a verseket szükségkép kövessék a hangjegyek is. A magyar népdal, mint tudjuk, nem versből áll, hanem egyszerre és ugyanakkor zenéből is. Alig tudnók megmondani, melyik készül előbb, ének-e vagy poezis, mert tapasztalás szerint a legjobbakban egyszerre születik mind a kettő, s csak az ilyen az igazi népdal.

Hatszáznál több kóta van kiosztva fővárosi magyar érzelmű zenészek közt, az orthographianak megvizsgálása végett, mert a felsőbb, zenei belbecset, sajátságot illető átnézés gondjait, a fogamoknak (accord) elrendezését, Fogarasy János, m. acad. r. tag, vette magára, kinek idegentül ment tiszta magyar izlése a zenében,

mindenről kezeskedik. Ily komoly, férfias hozzálátás után zenei magyar világunk is uj fölfrissítést, biztosabb mivelődést fog nyerni, s talán épen alapját vetni egy – az európai népek sorában eddig el nem ismert – magyar zenei iskolának, melynek eltanult töredékei lassanként csaknem átlopattak már a német zenébe, mint ezt több itt született, de mivelődés által németté vált, hangszerzők műveiben elégszer van alkalmunk észrevenni, mi ha tovább igy megy, német szomszédink egyszer azt mondják erre is, hogy tőlök vettük; pedig minden, de minden szellemi birtokaink közt, a zene az, mely „legmiénkebb", s elvitázhatlan tulajdonunk.

Tanuljuk a népet ismerni ebből, mi tőle van. Fogadjuk el érzéseit, barátkozzunk meg gondolkozásmódjával: hogy elfogadhassuk, s élő munkás érzéssé emeljük magunkban ama szent tartozást, melyet a hazától politikai téren is vár a nép. Azért kéretnek mindazon tisztelt hazafiak, kik a néppel közelebb érintkezésben állanak, mint a lelkészek, jegyzők s egyéb tisztviselők, de különösen a földesurak, oda munkálni, hogy e könyv mennél nagyobb számban terjedjen el a nép között, mert neki semmi sem lehet kedvesebb olvasmány, mint a maga érzései, eszméi, érdekei. A könyv olcsósága, közhasznu célzata, e vállalatnak legbiztosabb ajánlói. A finom velin nagy 8-drét kiadás ára 1 ft 20 kr, a népszerű, szinte velin kiadásé 40 kr. pengőben. Mindennemű megrendeléseket Emich Gusztáv könyváros fogad el. A vásári forgalom legbiztosabb és rövidebb alkalmul szolgáland e könyvnek terjesztésére, s a nép közé juttatására.* Pesten, jan. 25-kén 1846.

Erdélyi János, szerkesztő

11. Előszó

[Népdalok és Mondák, I. kötet]

A magyar népköltemények gyüjtésének gondolata nem uj, de fájdalom, nem is régi. Énekes gyüjteményeket ismerünk, minő 1803-ból a váci, melynek előszavában emlékezet vagyon egy 1799-ben készült és megjelent gyüjteményről. Ez utolsót nem ismerem, de mennyiben a kezem között levő[1] annak folytatása vagy utánzása lehetett, a mi szempontunkból tekintve – nemigen sokat ért, mivel a benne megjelent dalok minden egyéb voltak, mint népdalok. A sárospataki *Érzékeny és vig dalok gyüjteménye*, melynek második bővített kiadása 1834-ből való, és igy az első körülbelől öt-hat évvel korábban láthatott világot, sokkal többet ér, nemcsak általános költészeti, hanem valóságos népköltészeti tekintetből is. Ebben sok becses, főleg az iskolai ifjuság által szerzett dalokon kivűl tisztán népdal mintegy 70 darab találtatik. Ezen gyüjteményeken kivűl a népköltészet nálunk nem másképmüveltetett, mint ponyvai irodalom által, mig a népben korrul korra kimutatható bizonyossággal mindig élt, változott, hervadt vagy virult, a nép sorsa, körülményei szerint. A m.t. társaság felállta után mindjárt, a népdalokra szintén előkelő gond

* Szerkesztői hivatalunkban is előfizethetni. — *Szerk.*

[1] Kelecsényi József buzgó gyüjtő ur ajándékából a Kisfaludy-társaságé.

fordíttatott, mely szándékát az Academiának törvényhatóságok is sietének buzdítani s nov. 16. 1832 tartott heti ülésében ily levél olvastatott: „Tekintetes Tudós Társaság! Mennyire szivünkön fekszik a magyar nyelvnek terjedése, azt bizonyítja megyénkben több tartalmu rendszabásoknak megállapítása, melyek által a föld népét honni nyelvünk kedvelésére ébreszteni kivánjuk.

Ezen anyai nyelvünk iránt vonzó határtalan vágyodásunk ösztönéből a t.t. Társaságot hivatalosan, egyszersmind barátságosan kérjük, hogy szembetűnő lévén a mesteremberekné1 a számtalan magyar műszavak fogyatkozása, ezen fogyatkozást kipótolni s egyszersmind a magyar nyelv nagyobb megkedveltetésére alkalmatos *népdalokat* készíteni s közre munkálni méltóztasson. Egyébiránt stb. a t. t. Társaságnak kész köteles szolgái Komárom vármegye közönsége. Költ Komáromban 1832. eszt. augustus 1ső napján tartott közgyűlésünkből." Még Esztergam megyéről tudom, hogy e végett szinte felszólítá az Academiát, melynek aztán, tagok és nem tagok egyiránt küldének dalokat, de az Academia e tárgyat, noha szerkesztőket is neveze már, bizonytalan időre kénytelen volt letenni, s gondjait egy más, későbbi, Társaságnak, mely egyenesen a szépirodalom minden oldalróli művelésére, terjesztésére alakult – a Kisfaludy-Társaságnak átengedni, mely 1843. dec. 2-dikán tartott ülésében a népköltési ereklyék gyüjtését elhatározván, felszólítást bocsátott ki az országba, s egy uttal az Academiát is fölkéré, hogy a levéltárában letett gyüjteményeket használatra kiadni méltóztatnék. Az Academia szives készséggel hajlott a kérelemre, s egy ujabb indítványt küldött át a Kisfaludy-Társasághoz, miszerint a gyüjtendő népdaloknak, amennyire lehet, *zenéjökre* is fordítná gondjait és figyelmét, hogy a magyar népköltészetnek ezen lényeges és jellemző vehiculumának több becses példányai nemcsak az elfeledtetéstől megóva, a mivelt közönségnek ismeretére jőjenek, hanem ahoz értők által s tökéletes magyar szellemben szerkesztve, a már nagy számban kijött s jobbára idegen hangművészek által elferdített dalok sorsára ne jussanak! E szerint a Kisfaludy-Társaságnak nemcsak a dalok gyüjtése, hanem melódiák közzététele is feladatává lőn, mely kettős vállalat alulírtnak bocsáttatott gondjai alá, ki általvevén mind az Academia, mind a Kisfaludy-Társaság gyüjteséit, a jelen könyvet szerkeszté, nem minden válogatás nélkül ugyan, de mégis szorosan ragaszkodva azon elvhez, hogy a dalok ugy kerüljenek világ elé, mint jellemző valóságukban a nép között élnek. E közben mint a népköltészethez érdekes adat, jelent meg már eddig három füzet Kecskeméthy Csapó gyüjtése szerint, s ennyi – tudtommal – mi a népdalok körül irodalmilag történt, s most egész tisztelettel jegyzem föl ide mindazok becses nevét, kiktől a Kisfaludy-Társaság gyüjteményeket vőn.

1. Kelecsényi József urtól 13 darab, köztök egy pár rege.
2. Füzes-Gyarmatról Szakál Lajos gyüjteménye 17 db. és H. G. néhány töredéke.
3. Piry Cirjék prof. urtól Érsek-Ujvárból, különböző vidékekről 36 db.
4. Szabó Dávid urtól, Hegyaljáról 39 db.
5. Haas Mihály urtól, többnyire baranyai hires rablókrul, 20 db.
6. Gróf Dessewffy Virginia kisasszonytól szabolcsi dalok 50 db.
7. Nyájasditul (álnév) egy monda Buda halálárul.

8. Ivánszky Jánostól Nagy Tőre vidékérül, Bars megyéből 12.
9. Debrecen tájárul, Dobay Jánostól 26.
10. Vasból, Szelestey László úrtól 6 db.
11. Szilágysági 14 népdal és 13 táncnóta, Halász Márton urtól.
12. Három csomó vegyes Schedius Lajos urtól; a. köznépi dalok 27 db., b. Magyar országi énekek 22 db., c. Régi magyaroknak szomorú és keserves énekjek 1 db.
13. Nyitrából Kelecsényi Józseftől 16 db.
14. Vieszkáról Szeberényi Lajos urtól 24 db.
15. Többnyire a Rábaközön szedett népdal, Pintér Endre praemonstrati szerzetes kanonok urtól, Csornáról 104 db.
16. Molnár Ádám nevelő urtól Pestben, a pöszéri pusztáról 48 db.
17. Hont és Nógrád megyei, Pajor István urtól 25 db.
18. Ismét Pintér Endre urtól egy küldeményben 132.
19. Békés megye Körös-Tarcsa helységében Szőke István tanító ur által gyűjtött 49 népdal, átnézve és beküldve Szakál Lajos ur által.
20. Vasból Horváth Elek urtól 12 db.
21. Szombathelyről Simon Vince praemonstrati szerzetes kanonok urtól 40 db.
22. Ugyanonnan Szelestey László urtól ujra 11 népdal s néhány tánc és egyéb mulatságok alkalmával rögtönzött, ugy nevezett rigmus.
23. Győrből Baki Gábor prof. urtól 11 db. hangjegyekkel együtt.
24. Nógrádból, Pajor István urtól ujra 75.
25. Benőfy Soma Sajó-völgyből 20 db.
26. Családról Kelecsény József egyvelege.
27. Baki Gábor Győrből folytatva 27-ig, kótákkal.
28. Szeberényi Lajos ismét 32 db. Maglód és Pécel tájékáról.
29. Gyurinka Antal Vácról több népdalt s köszöntő verseket mesterlegényektől.
30. Zerpák Antal Győrből ireghi dalokat, Tolna megyéből.
31. Batky Károly Kecskemétről.
32. Haas Mihály prof. Pécsről.
33. Josics Károly Bogárdról hegyhátiakat.
34. Samarjay Károly Komáromból.
35. Petőfy.
36. Greguss.
37. Székes-Fehérvárról Hodosi Karácsony József urtól, legközelebb elhunyt testvére Karácsony Lázár hátrahagyott irományaiból egy 200 dból álló népdalgyüjtemény és külön két kötetben azoknak boldogult által gitárra tett zenéi.
38. Szombathelyről Simon Vince urtól ismét 37 db.
39. Vasból Ács Károly kocsi iskolai igazgató urtól 30 db.
40. Csornáról, Pintér Endre urtól ismét 213 db.
41. Szeberényi Lajos urtól ujra 32 db.
42. Pápa és Ladány (Bars) vidékeiről Horváth Károly urtól 25 db.
43. Pozsonyból Berzsenyi Pongrác urtól hangjegyekkel 24 db.

44. Pápáról Kiss Dénes urtól hangjegyekkel 122 db.

45. Noszlopy Titus urtól egy kisebb csomó hangjegyekkel.

46. Ludnics Miklós ügyvéd urtól némi peres irományokból egy csomó egyveleg.

47. Perkátárul, takácsmester Molnár József urtól több nyomtatott és irott füzet, köztök némely saját dalai is.

48. Erkről Kovács Károlytól 31 db.

49. Külön vidékekről Döbrentei Gábor kir. tan. urtól 106 db.[2]

50. Mátra és Zagyva-vidéki, Nagy Iván urtól 24 db.

51. Váci, Gyurinka Antal urtól 23 db.

52—63. A m. tudós társaság XV-ik nagygyülése rendeléséből ennek levéltárábul használatra: 1. Udvardy János lev. tag gyüjteménye 246 db. 2. Ercsey Dániel lev. tagé 112 db. 3. Demjén Sándor urtól hangjegyekkel 28 db. 4. Kecskeméthy Csapó Dániel uré 130 db. 5. Néhai Mindszenty Dániel gyüjteménye u.m. egy bevezető értékelés; I. rész 188 db., II. rész 40 db., III. rész 57 db. hangjegyes 88 db. s e mellett Mátray Gábor véleménye s külön 7 füzet nemzeti zenemód. Czuczor Gergely r. tagé 14 db. 7. Gróf Dessewffy Virginia kisasszonyé 42 db. 8. Hoblik Márton l. tagé hangjegyekkel 21 db. 9. Névtelen gyüjtemény hangjegyekkel, 105 db. 10. Schedel Ferenc r. tagé 22 db. 11. Szücs Ábrahámé 82 db. 12. Kelecsényi Józsefé 2 füzet.

64. Gödörházi Gödör József ur Szendről Komárom megyéből 13 db.

65. Pongrácz Lajos ur hontmegyei ipolysági népdalokat gyüjtött számra 43 dbot.

66. Kelecsényi J. ur ismét néhány egyveleget: rigmusokat és kortesdalokat.

67. Simon Vince praemonstrati tanító ur, Szombathelyről 29 db. leginkább Ollát-tájiakat.

68. Szabóky Adolf ur kegyes rendi tag berencsi (nyitramegyei) népdalokat, 50-et.

69. Ismét a m.t. társaságtól egy csomó, beküldve Mayer István úrtól Muzslai népdalok cim alatt, 5—49 db.

70. Gr. Dessewffy Virginia kisasszony folytatólag 51—116-ig hangjegyekkel együtt.

71. Szabolcs déli oldaláról Szilágyi István 19 népdalt.

72. Ily cim alatt: Népdalok gyüjtve a pozsonyi lyceumbeli magyar társaság meghagyásábul, Szeberényi Andor által.

73. Kelecsényi József Nyitrából egy költői zsebszótárt és dalokat.

74. Névtelen, 8 dalt.

75. Népdalok, összeszedte Békássy János 27 db.

76. Remellay Gusztáv Pétervár vidékéről néplegendát *pétervári havi boldogasszony* cim alatt.

77. Szelestey Szombathelyről vőfél-köszöntéseket.

78. Oláhországi táncverseket Ürmösy Sándor utazásából közle Schedel.

[2] E becses gyüjtemény akkor adatván kezembe, mikor az egész könyv már szerkesztve volt, *ez alkalommal* nem használtatott. *Szerk.*

79. Boros-Sebesről Bitó Ferenc maga versét.

80. Forrayné ő nagysága Budáról Külkey Henrik ur által egy Nádasdy-dalt, hangjegyekkel.

81. Magyar dalok cim alatt Névtelen, hangjegyeket is.

82. Borbély Lajos három kötet gyüjteménye, tiszamelléki dalokkal, Hevesből.

83. Nagy Gáspár urtól Komárombul néhai Kiss Lajos ur iratai közül különböző vidéki dalok 7 füzetben.

84. Kis kötetben dalok Névtelentől, 38 db.

85. Kelecsényi József hét kötetkét; többek közt a váci dalos könyvet is.

86. Baki Gábor Győrből folytatólag 28—44. számig, hangjegyekkel.

87. Gr. Dessewffy Virginia kisasszony 11 székely népdalt külde Jeney József gyüjtése szerint.

88. Császár F. Abony tájékárul közle nehányat és egy mondát Mátyás király aranygyapjas bárányárul.

89. Horovicz Fülöp, öt füzetet.

90. Nagy Iván ujra, Mátra és Zagyva vidékéről.

91. Mayer István ebédi dalokat.

92. Kelecsényi Pál gesztei és kolonyi dalokat, Nyitrából és Barsból.

93. Székely népdalokat Marosvásárhelyrül, Szentkirályi Gábor.

94. Puszta Monostorról dalokat, hét mondát és rejtvényeket Eperjessy Ferenc

95. Gaal egy mondát, a három királyfiról, irt le népi előadás után.

Hogy a népdalok gyüjtésének híre kedvező visszhangra talált, mutatja e sorozat; hogy bennök országos és nemzeti kincs van elrejtve, mindnyájan tudjuk és bizonyosan e szempontból indultak ki a felszólító nemes megyék is — kiknek a teljesült ügyet ezennel van szerencsénk pártolásába ajánlani —, de a népdalok mellett szól mindenek előtt a művelt nemzetek és tudósaik példája, mert minden európai nép — kezdve angoltul a finn népekig — talán a törököt kivéve — bir már efféle gyüjteményekkel; s csak a mi hanyagságunk volt e részben, mint sok másban is — megmagyarázhatlan. És bár ennyi érdek, ennyi ok szól is a népköltészet mellett, mind hiába, ha egy, nevét elhallgató hazafi társul nem ajánlkozik, egy körülbelől 30 ives gyüjteménynek kiadására, mit azért hozok fel, mert ez oka, hogy ki nem adatik mind, ami begyült; de meggondolva, hogy nála nélkül még az sem adatott volna ki, ami most adatik, csak forró köszönetünket érdemli.

Szerkesztésre nézve ennyit jegyzek föl: sok dal lesz itt, melyet senki nem hallott ugy, mint általam közöltetnek, mert némelyik három, sőt négyből is van összerakva, a különböző beküldések szerint. Ez más nem is lehet. Mert mint egyik beküldő, Gyurinka Antal ur irja „az ilyen dalokat egyik elkezdi, és ahány danolja, mind bővíti ujakkal", miből természetesen következik, hogy a különféle beküldést szabad is, lehet is összeolvasztani.

Némelyek szerint maga Homér, de mult században Ossian énekei, legujabban pedig a finn hőskölteméný: Kalervala [!] 32 énekben, szinte ily változó előadás, a nép ajka után iraték le, s adatott ki. Bár több volna efféle és ekkép szerkeszteni valónk nekünk magyaroknak is! Voltak helyek, melyeket a kéziratokból máskép

olvasni, mint a hogy kinyomattak, vagy nem tudtam, vagy nem mertem, de későbbi, mind e mai napig folyt, beküldésekből tisztába hoztam. Ezeknek kijavítása feltalálható leszen hátul a jegyzetekben. Ami ezeken kivűl hibásan volna, értők itéletére hagyom: jegyezzék föl észrevételeiket, közöljék azon tisztelt társasággal, melynek cimzete alatt megy világra e gyüjtemény; lesz ott, aki hasznokat vegye.

Ohajtom pedig, szerezzenek e dalok annyi örömet mindenkinek, mint szerzének vala nekem, ki körültök fáradoztam, s terjedjenek el minél több kézbe palotától gunyhóig, mert velök egy láncszemmel, egy kötelékkel van több ismét a külön érdekek egyesítésére.

Költ Pesten, marcius 9. 1846.

Erdélyi János

12. [A magyar népköltési gyüjtemény folytatását . . .]

A magyar népköltési gyűjtemény folytatását, melynek első kötete „Népdalok és mondák" cim alatt, csak nemrég került ki sajtó alól, legközelebbi ülésében elhatározván a társaság, annak gondjaival, mint előbb, alulirtat bizá meg, s új felszólítást rendele kibocsáttatni az ikerhazában a népi költészet ereklyéinek további gyüjtése iránt, mert, mint a gyüjtemény előszavában közlött beküldésekből látható, igen nagy része az Magyarországunknak, honnan vagy semmi, vagy képzelhetlenül kevés jött be, s a társaság reméli, hogy azon hiány, melyet emiatt az egész népköltési gyüjtemény szenvedne, újabbi küldések által kipótolható leszen. Ugyanis hazánk azon nagy részéből, melyet Szatmár, Bereg, Ugocsa, Mármaros, Ung, Abaúj, Borsod, Torna; másfelől Zala, Somogy, Csongrád, Csanád, Arad elfoglal, csak egy betű sem jött; ide véve még hogy Zemplén, Gömör-, Heves-, Szabolcs-, Bihar-, Pestmegyékből is nagyon kevés érkezett ahhoz képest, mit a Dunántúli és inneni *két vidék* Vas és Nyitra középpontjaiból szolgáltatott. E körülmény után mind *e mai napig* azt kell gyanítanunk, hogy a legmagyarabbnak hitt s nagyrészt tiszai megyékben, – honnan legtöbbet vártunk – a népköltési ereklyék vagy ritkábban találtatnak, vagy inkább elhanyagoltatnak, – oly két adat, mely mindaddig, mig meg nem leszen cáfolva, árnyékot vet a legmagyarabb vidékekre, s mélyebbre mutat, mint egyelőre gondolnók, népünk műveltségének történetében.

Egyúttal figyelmezni kéretnek a t.c. beküldő urak, hogy közleményeikben, melyeket a társaság úgy tekint, mint a *népi életnek hiteles másolatait*, ne vegyenek föl mindenféle verset, hanem pusztán, tisztán csak a népire méltóztassanak szorítkozni, s küldéseiket úgy intézni, hogy a szerkesztés alatt levő, nem sokára sajtó alá menendő második kötet hasznokat vehesse.

Költ Pesten, april. 25.-én 1846.

Erdélyi János
titoknok

13. [A magyar népköltési gyüjtemény második kötete . . .]

A magyar népköltési gyüjtemény második kötete immár sajtó alatt, s világ elé kerül a jövő október elején. E második kötet nem pusztán folytatása, hanem bizonyos tekintetben kiegészítője lesz az első kötetnek, mert adatni fog benne a dalokon kivűl, nehány ivre menő értekezés a magyar népkötészetről, bölcseleti, történeti, szép- és lélektani szempontból, továbbá egy mind a két kötetre szóló tartalom-jegyzék, a dalok vidékeinek, honnan beküldettek, amennyire lehet, hű és pontos közlésével. Uj rovat leszen azon dalok, melyek ismért költőktől mentek már által a népbe, s gyüjtőink által a nép ajkáról másoltattak le, ily cím alatt: 'Ismért költők népdalai'. Uj leszen az is, mit 'Székely népdalok' cim alatt fog hozni a kötet egyenesen a székely földről nyujtott közlések után.

Ennyit a kötetről általányosan, és előre. Most egy szives kéréssel fordulok a tisztelt közönséghez. Jól tudom ugyanis hogy hazánk külön vidékein, leginkább az ausztriai szélek felé, az első kötet 1 ft 36, majd 1 ft 48 kr., sőt 2 pfton is árultatik, pedig bolti ára csak 1 ft 20 kr., minél fogva ohajtanám, hogy azon tisztelt hazafiak, kik e gyüjteményt folytatva birni kivánnák, valamint azok is, kik aláirási iveket fogadtatnak el: tennének rendelést nálam folyó szeptember végeig; s igy a lehetőleg jutányos és pompás kiadáshoz egy pftért juthatnának, mi végett mindazokat, kik a 'mondott időig' jelentkeznek, ugy tekintem, mint előfizetőket, mert azontul a könyv ára 4 huszas leend. Nagysága, mint az első köteté, 30 iv.

Igen fájlalnám, ha én olcsó könyvet akarván adni közönségem kezébe, csakhogy minél jobban terjedjen az, célomat el nem érném, azért is teljes bizodalommal reménylek a nagyérdemű közönség méltánylatában.

Pest, sept. 4. 1846. Erdélyi János, s.k. szerkesztő kiadó. (Lakásom cukor utca 496. sz.)

14. Előszó

[Népdalok és Mondák, II. kötet]

Igen csalódnék, ki a Kisfaludy-Társaság népköltési gyüjteményét másnak venné, mint ami. Gyüjtemény ez a szó legszorosbb értelmében, minden követelése nélkül a tekintélynek, alapul és anyagul szolgálandó későbbi vizsgálódásokra, mellyel, bár nem egyedüli, de fő cél, megmenteni a magyar népköltészet található ereklyéit, még pedig a maguk jellemző valóságában, az elveszéstől. Ki e gyüjteményt igy nézi, nem fog felakadni apró külsőségen, nem főkép azon, hogy némely dal itt másképp adatott, mint énekeltetik bizonyos vidéken. Nálunk a népdaloknak, mivel nyomtatva egy kettőn kivűl soha nem voltak, nincs még állapodott, bizonyos formája. Eme laza, bizonytalan s vidékek szerint változó életök azonban fölötte nagy fontosságú, kivált azon buvárnak, ki a dalok változataiból a külön vidékek műveltségére akarnak következtetni, s belőlök a nép erkölcsét, izlésének szinezetét felvilágositani. A Kisfaludy-Társaság megbiza ugyan ilyen szellem után szerkesztenem a dalokat, de tárgyak szerint levén az osztályozás, azok együvé nem eshet-

nek, s most e kötet végin adatik a külön *vidékek sorozata* lehető leghívebben. Várhattunk volna bár, míg minden dal begyűl, s igy a mostani kiadásnál pontosabbat adhatunk, azonban két év, mennyibe a gyüjtés került, elégnek látszott az előkészületekre, s nem volt jobb, mint kiadni az első kötetet, mely ujra felizgatá a népi költészet barátinak figyelmét, és látván, mi hibázik, mi van meg a kötetben, ismét annyi gyült, mennyi puszta felszólítgatásra nehezen fogott volna. Igy húzta maga után az első kötet a másodikat; igy fogja talán ez a harmadikat, s megérjük az időt, hogy népünknek költészeti erejét, képzelődésének szárnyalását, vele műveltségi állását, szóval, a népnek szellemi életrevalóságát apródonként fölfedezzük, egy uttal uj szépségeit fürkésszük ki a mindenre képes magyar nyelvnek, sőt komoly szándékkal fogván ezeknek vizsgálatához, tudományos szempontbul is érdekessé tesszük a népet az által, ha *érdekeit*, melyek mindenütt és mind örökké a maga által teremtett költészetben tükröződnek legtisztábban, az irodalomba is átvisszük, azaz népszerű irodalmat alapítunk.

Álljon itt folytatólag azok érdemes neve, kik az I. kötet megjelente óta ujobban megtisztelének kézirati küldeményeikkel:

96. Magyar Mihály, Pestről 10 db.

97. Sebesy Kálmán, premontrei kar-kanonok és tanár Keszthelyről, 109 db.

98. Fábián Gábor, Aradról, 35 db. leginkább dunántuli dalok.

99. Bécsi János Szolnokbul, 37 db.

100. Csomortani Mike Simon, k.t. hites jegyző és okleveles tanár Temesvárról 22 *székely* népdalt.

101. Dalgyüjtemény, közli Bárány Ágoston, Nagy-Becskerekből.

102. Holdmező-Vásárhelyről 56 népdal, gyüjté Szathmáry Károly, k. táblai jegyző.

103. Mesék, Kürti Mihálytól Pestről, szám szerint 6.

104. Veszprémi dalok Szeberényi urtól.

105. Egervölgyi dalok, gyüjté Mocsáry Lajos.

106. Egervölgyi dalok, nép szájából vette Lapsinszky János.

107. Némely Nagy-Körös vidéki dalok, 23, közli Galgóczy Károly, h. ügyvéd.

108. Népdalok névtelenül, 47. és néhány töredék.

109. Külön vidéki dalok, 60, gyüjté Szőllősy István, kegyes szerzeti tag Vácon.

110. Sümeg-vidéki népdalok Zalából, gyüjté Szántó János, nevelő.

111. Pápa vidékérül Márton Jósef 30 dbot.

112. Népdalok, gyüjté Arad vidékén Bangó Péter, szám szerint 30.

113. Komárom m. Szendről, Gödörházi Gödör József ujobban 62 dalt.

114. Nógrádból Szabó Richard 29 dbot.

115. Kajdacsy István gyüjteménye.

116. Kutasi Ferenc Pápáról 20 db.

117. Pécsi István, tanító Tisza-Vezsenyről 109 db.

118. Lakodalmi versek és népdalok, Szabolcs tiszai vidékéről és Beregből, küldőjök Bónis-Pogány Karolina.

119. Bihar, Szabolcs és Szatmár vidékén szállásoló katonáktól tanult dalokat küld Pesty Frigyes, a bánsági hadi kormányszéknél irodai segéd, Temesvárról.

120. Tiszaháti népdalok, közli Uszkay Mihály.

121. Menyasszony-bucsuztató versek Bán Miklós andornaki földmívelőtől.

122. Székely Ádám ref. papjelölt egy mondát és 17 különvidéki dalt.

123. Balog Józsi haláláról Kezdi-Vásárhelyről Nagy Lajos, erdélyi áldozópap és tanár.

124. Székely népdalok (folytatás), 67 db. Szentkirályi Károly Kookrul.

125. Szegedi népdalok. Összeszedte Tóth János, kegyes szerzetbeli tanár, 104 db.

126. Népdalok. Közlé Édes János, zádorfalusi ref. lelkész.

127. Barsi népdal-töredékek, gyüjté Kelecsényi József.

128. Martonffy Ignác, különféle dalokat több apró kötetkében.

129. Nyíri dalok, gyüjté Fejér Pál.

130. Bunyitai László által közlött népdalok Tállyáról, Zemplén megyéből.

131. Kupay Bálinttól, népdalok.

132. Népdalok, gyüjté Karácsonyi Antal, Torontálban.

133. Ungi dalok, közli Szőke Zsigmond.

134. III. számu népköltési gyüjtemény, Kelecsényi Páltól.

135. Zala megyéből Sümeg vidékéről folytatólag, Szántó János nevelőtől.

136. Biegelbauer Károly, kegyes rendi tanár, Budáról.

137. Pest megyei dalok, összeirta Ráth Károly.

138. Népdalok Győrből, beküldé Ráth Károly.

139. Népdalok Jankováczról, beküldé Ráth Károly.

140. Régibb dalok, beküldé Ráth Károly.

141. Bajcsy, Kun Szent-Miklósról.

142. Domonyból Martonffy Ignác, ujabb közleményt.

143. Népdalok folytatása. Összegyüjt. Gr. D. V.

144. Egy dalt a XVII. század végéről, Schedel.

145. Magyar dalos könyvecske, 5 füzetben, Kövesy Jánostól.

146. Külön vidéki népdalok Szeberényitől: e mellett egy régi kéziratú gyüjtelék.

147. Meséket ujobban Kürti Mihály, és egy dalt hangjegyekkel.

148. Népdalok, közlé Nagy László Tállyáról.

149. Egy árva leány dala az ujoncállításkor s több dalok.

150. Ifj. Almásy Sámuel, drági ref. lelkész küldeménye 100 dal hangjegyekkel.

151. Gödörházi Gödör József Szendről, Komárom megyéből 41 dalt.

152. Dalok, összeszedé Vajda János, Fábjánházán a Nyírben.

153. Karancs-vidéki népdalok Nográdból, beküldte Hegyessy Sándor.

154. Virágok, ünnepi szokások, Uszkay Mihálytól, Vásáros-Naményból, Bereg megyében.

155. Oláh Dániel gyüjtése, Hegyaljáról.

156. Népdalok Szatmárból, Pap Endrétől.

Végezetül vegyék itt legforróbb köszönetemet mindazon tisztelt hazafiak, kik becses küldeményeikkel ezen népkönyvnek munkatársaikul szövetkeztek, s igyekezzenek előmozdítni továbbra is a népirodalom ügyét, melynél nincs nagyobb feladata eszmélkedő századunknak. Pesten, nov. 20. 1846.

Erdélyi János

15. A magyar népzene és versmérték

Népdalaink zene nélkül csak fél élvezetet adnak. Ezért szerencsés gondolat volt a Kisfaludy-Társaságtól, hogy a népdalok zenéjével is megörvendezteti a közönséget, annyival inkább, mert az ezelőtt megjelentek közül alig van egy-kettőben magyar szellem, s ugy látszik, a Kisfaludy-Társaságnak sikerült értők által tétetni zenére a népdalokat, mert a legfinomabb jellemvonások híven visszaadvák az általok szerkesztett első füzetben. Ez az, mi bennünket kimondhatlanul érdekel, s egy pár szót váltani részint hasonlíthatlan népzenénknek, részint az ebből kifejlendő magyar versmértéknek érdekében szükségesnek tartjuk. Mert egyfelől 2/4 lábmértékű (tactusu) hangmű ezer meg ezer van a világon, ez tehát magában kevésbé jellemző a magyar zenében. Más népzenéknél, ha ezek bár másokkal közös tactussal birnak is, milyen p. a lengyel 3/4 tactus, az időmértéknek (temponak) oly állandósága van, hogy már magában az időmértékben meg van határozva a zene jelleme is; de hol van az állandóság a magyar időmértékben, mikor leglassubb időmértéktől a legfrisebbig találunk magyar dalokat? És mégis a magyar érzés minden más, hasonló láb- és időmértékű, idegen hangművektől egyszerre meg tudja különböztetni azokat.

Még a kemény (dur) és lány (moll) hangnemek sem teszik a magyar zenei jellemet, mert a magyar dalok e tekintetben is a legváltozatosbak s lassukat és friseket találunk mind a két nemből egyiránt.

Sem a lábmértékben egyedül, sem az időmértékben és hangnemekben nem rejlik tehát a magyar zene jelleme, szelleme, s nem marad egyéb hátra, mint az egyes hangoknak egymásközti viszonyában keresni föl és ekképen öntudatosan határozni meg az igazi jellemet, mint ez már meg van kisértve az irodalomban.

Gondolhatni e kevés mondottakból is, mily csudálatos ez a magyar zenei szellem. Azon egyen kivűl, hogy lábmértékeiben kizárólag a páros ütéseket választá, az időmérték egész birodalmában szerte kalandoz s a kemény és lágy hangnem mindkettejével kacérkodva, az általános zenének majd minden tulajdonságaival bir, *azért mindenféle indulat kifejezésére alkalmas*, egyedül az egyes hangok hoszu s rövid voltában, s ezeknek egymáshozi viszonyaiban, tehát a legfinomabb rhythmusban alapította meg egyedi sajátságát. És éppen ezért találunk egy uttal a magyar népdalok zenéjében versmértéket is, mely senki másé, mint édes miénk. Ezért kell mind általán a zenészetben, mind a magyar zenében, mind végre a prosodia világában teljesen jártasnak lennie, ki a magyar zene jellemét fürkészni indul. Hiszen elegen bocsátottak már világ elé, pedig magyarok közül is, magyar zenedarabokat, mikre bizon, ha cimeiket nem látnók, lehetlen volna ráismerni.

A megjelent első füzetben kellemesen lepettünk meg az egyszerűség és pontosság által, melyek csakugyan nélkülözhetlenek, ha az érintett, kimondhatlanul finom sajátságot meghatározni akarjuk. Ugy látszik, még a harmoniában is hiven követték a szerkesztők népzenészeinket, mivel egy pár helyütt a lágy hangnemekben ötös meneteket is használtak, mit kivált a német harmonia tanárok nem jó szemmel fognak talán nézni, de bizon barna zenészeink természeti ösztönüket és kifejezési igazságot követve a kellemes hangzásban, őreájok nemigen ügyelnek, annyival kevésbé, mert az olyan menetek leginkább dissonantiával (ellenhangzással) volnának elháríthatók, de a természet fia nemigen ért ehhez, s mindenesetre a dalok ugy, mint e nemben is adva vannak, eredetiebbek.

Minket mindenek fölött a láb- és versmérték érdekel, ezért mindnyáját (kár, hogy a szerkesztők nem számozták, mert alig tudunk hivatkozni is rájok) e szerint fogjuk elemezni. – Van öszesen négy lassubb és két frisebb dal. Vegyük először a lassuakat.

Az *első dal:* „Káka tövin költ a ruca", áll *négy* hoszabb (8 tagu) és egy rövidke (3 tagu) sorból. Az egyes tagok mértéke, a nyolcadrész és nagyobb hangjegyeket hoszaknak, a kisebbeket rövideknek vevén, ekként áll: az *első* sorban van két tactus (a tactusokat függőleges vonallal fogjuk elválasztani:)

– ∪∪ – | – ∪∪ –

láthatni, hogy mind a kettő lengedező (choriambus) láb*

A *második* sorban van három tactus:

– ∪∪ – | ⏑ – – | –

de csak az első teljes, mely szinte lengedező, amennyiben súlyosnak vétetik az utolsó hang: a két utóbbi tactus csonka, s különböző a lengedezőtől. A harmadik sor így áll:

– ∪∪ – | – ∪ – –

az első tactus lengedező, az utóbbi más nemű (lejti lépő, másod epitritus). A negyedik sor igy van mértékelve:

– ∪∪ – | – – – – |

az első megint lengedező, az utolsó kettős lépő (dispondaeus). Az ötödik rövid sor: ∪ – – | toborzó (bacchius). Tehát az első lábak állandóan lengedezők, s ami különös, az 1. 2. 4. sorban maga a szöveg (textus) szavai tökéletesen belé illenek a zenei mértékbe, mint

– ∪ ∪ –
Káka tövin (költ)
– ∪∪ –
De ahol a
– ∪ ∪ –
Azt a helyet (nem)

* A verslábak elnevezései Fogarasi szerint közölvék, ki hogy könnyítse azok felfogását, oly mértékű vagy mennyiségű szóval teszen ki minden lábat minő ez maga, példaul lējti (trochaeus), szökő (jambus) stb. *Szerk.*

A második sor első tactusa nem illik belé és már nehézkes is éppen azért az éneklése, azért ugy látszik, a szerkesztők is engedve a szövegnek, ez utolsó hangjegyre hoszabbítás helyett csak súlyt (>) tettek, ellenkezőleg mint a harmadik sornak ugyanazon hangjegyekből álló első tactusában. A következő lábak valamennyien különbözők. A rövidke sorról alább szólunk.

Már ezen dalból is, mely pedig a legkedveltebbek és jellemzetesbek egyike, azon általános szabályt vonhatjuk el: *hoszabb magyar dalsorokban az első láb lengedező, a többi más is lehet.*

A *második* lassu időmértékű dal: „Az alföldön halászlegény vagyok én", áll négy hoszabb (11 tagú) sorból.

1. – ∪∪ – | ∪ – – – | ∪ – –
2. – ∪∪ – | ∪ – – ∪ | ∪ – –
3. – ∪∪ – | – – – – | – – –
4. – ∪∪ – | – – – – | ∪ – –

Az első tactus e dalban is mindenütt lengedező; s a második és harmadikban itt sincs állandó szabály. Tehát a versmértéket talán ezen egy alakra szoríthatjuk:

– ∪∪ – | ∪̲∪̲∪̲∪̲ | ∪̲∪̲∪̲;

ezen nélkülözhetlen megjegyzésekkel: 1. A legvégső tag természet szerint mindenütt ingatag (anceps). 2. A szabadabb lábakban mind a négy tag is lehet és szokott ugyan hoszu lenni, de mind rövid nem; sőt úgy tapasztaljuk, hogy ha a szabadabb (nem uralkodó) láb nem ismét lengedező, vagy lengedezővel rokon lejti lépő, s kettes lejti, akkor a lengedezőnek ellentéte legyen, t. i. toborzéki (antispastus), vagy rokonai: szökőlépő, kettes szökő (első másod epitritus). Alább egyszerűbb szabályba állítandjuk.

A *harmadik* hoszabb időmértékű dalban „Deres a fű" egy stropha négy sor, mely mindegyik 11 tagú.

1. – ∪ ∪ – | – ∪ ∪ – | ∪ – ∪̲
2. – ∪ ∪ – | – – – – | ∪ – ∪̲
3. – – – ∪ | ∪ – – – | ∪ – ∪̲
4. – – – ∪ | ∪ – – – | ∪ – ∪̲

A két elsőbb sor első tactusában újra megtaláljuk a lengedezőt; de a két utolsóban más láb van. Azonban foglaljuk másképen a lábakat, t. i. vegyünk el két tagot az elejéről felütésnek, és a többi, s a következő láb két tagából alkossunk négy tagú lábakat, ekképen:

3. – – | – ∪∪ – | – – | ∪ – –
4. – – | – ∪∪ – | – – | ∪ – –

láthatni, hogy a felütést követő első egész tactus megint lengedező, tehát itt egy ujabb szabály áll elő, u.m. *a lengedező lábat két tagu* (kétségen kivűl szabadabb mértékű) *felütés is megelőzheti.* Egyébiránt valamint a második, ugy a harmadik dalnál is a három végső tagot egy külön rövidke sornak is vehetni, mikor mindkét dal schemája igy lesz:

$$- \cup \cup - \,|\, \underset{\smile}{\cup}\,\underset{\smile}{\cup}\,\underset{\smile}{\cup}\,\underset{\smile}{\cup} \,|$$
$$\underset{\smile}{\cup}\,\underset{\smile}{\cup}\,\underset{\smile}{\cup}$$

vagy felütéssel

$$\underset{\smile}{\cup}\,\underset{\smile}{\cup} \,|\, - \cup \cup - \,|\, \underset{\smile}{\cup}\,\underset{\smile}{\cup}$$
$$\underset{\smile}{\cup}\;\underset{\smile}{\cup}\;\underset{\smile}{\cup}$$

mely utolsó hoszabb sor tökéletesen megegyez Horácnak Virgilhez irt ódája első sorával:

$$- \;-\; - \cup \;\; \cup - \;\; \cup \;\underset{\smile}{\cup}$$
Sic te diva potens Cypri.

Ime látjuk, hogy a rövidke (3 tagu) sor az első dalban is megvan, de a négy (8 tagu) sor után csak egyszer; a második és harmadik dalban pedig mindenik sor után, mikép irta Vörösmarty Fóti dalát. Innen harmadik szabály: *hoszabb sorok után egy vagy több rövidek is jöhetnek.* – Ezen rövidebb sorok mértékeléséről, mint már mondók, alább, a fris daloknál szólandunk.

A *negyedik* lassu dal mértéke következő:

$$\begin{array}{ll} 1. & - \cup \cup - \,|\, - - \cup - \,|\, \cup - \underset{\smile}{\cup} \\ 2. & - \cup \cup - \,|\, - - \cup - \,|\, \cup - \underset{\smile}{\cup} \\ 3. & - \cup \cup - \,|\, - \cup \cup - \,|\, \cup - \underset{\smile}{\cup} \\ 4. & - \cup \cup - \,|\, - \cup - \cup \,|\, \cup - \underset{\smile}{\cup} \end{array}$$

Megjegyezvén e végsorra nézve, hogy a zongorában megjelent súlyos hangjegyeket hosszuakul és a súlytalanokat rövidekül vettük, e dalnál semmi uj mondani valónk nincs.

Mily egyszerű a szabály, melyet az elemzett négy dalból elvonhatunk: *A magyar lassú dalok hoszabb soraiban uralkodó láb a* lengedező, *mely is áll vagy egészen a sor elején, vagy két tagú felütéssel megelőzve. A többi lábak szabadabbak lehetnek ugyan, de amennyiben azok is nem lengedező, vagy ezzel rokon* (lejti lépő kettes lejti) *lábak, a lengedezőnek ellentételei legyenek, t. i.* toborzéki, *vagy rokon* (szökő lépő, kettes szökő) *lábak, azonban mind a négy tag hoszu is lehet, azaz, kettes lépő láb;* rövidebben: *a lábnak mindkét felében a két tag közül legalább egyik hoszu legyen, de valamennyi is lehet hoszu.* A felütésről ugyanaz áll, t. i. lehet ez lépőn (spondaeus) kívül akár lejti (trochaicus), akár szökő (jambicus), azaz a két tag közül legalább egyik hoszu legyen. – Ha ehhez még hozzá adjuk azon rövidke szabályt (lásd Fogarasi Magyar nyelv szellemében), hogy a hoszu sorok hét tagnál kevesebből nem állhatnak, hogy nyolc tagnál hoszabb sorból jobb kettőt csinálni, p. kilenc tagból hét tagú hoszu sort és két tagu rövidet, egy tagu sor nincs, tiz taguból hét tagu hoszut és három tagu rövidet, vagy nyolc tagu hoszut és két tagu rövidet, s igy tovább, vagy pedig a hét, illetőleg nyolc tag után metszet (caesura) használandó, teljesen ki van merítve a hoszu sorokat illető szabály, melynek alakját ekkép érzékíthetjük:

$$1. \; - \cup \cup - \,|\, - \underset{\smile}{\cup}\,\underset{\smile}{\cup}\,\underset{\smile}{\cup}$$
vagy
$$|\, \underset{\smile}{\cup} - \underset{\smile}{\cup}\,\underset{\smile}{\cup}$$

azaz a második, mint szabadabb, és végső lábban legalább egy tag, az első vagy második hoszu legyen, s ha harmadik láb is követné, a harmadik vagy negyedik tag is, mint feljebb láttuk.

$$\begin{array}{l} -\underline{\upsilon}\,| \\ \text{2. felütéssel: vagy} \,|\, -\upsilon\upsilon - \,|\, \underline{\upsilon}\,\underline{\upsilon} \\ \underline{\upsilon} - \,| \end{array}$$

A hét tagu, mint a hoszu sorok közt a legrövidebb sorokban, természet szerint csak a végtag marad el.

Ki a zenének és zeneinek a költészetben barátja, tudni fogja, mennyire becsülendő, ép, teljes bevégzett rhythmusu mérték ez a feljebb elénk állított mérték; aestheticai becse megvan és meglesz a műértő előtt, de mindnyájunk közös büszkesége mégis az leszen, hogy népdalainkból, azaz saját magunkból van az kifejlesztve a legnagyobb szerencsével. –

Frisebb időmértékű dal e füzetben csak kettő foglaltatik. Itt, azaz a frisebb daloknál negyed hangjegy, vagy nagyobb vétethetik hoszu tagnak, a kisebb pedig rövidnek.

Az *elsőnek:* „Elmentem én a szőlőbe" stb. mértéke

$$\begin{array}{l} \text{1. sor } -\upsilon \,|\, - - \,|\, -\upsilon \,|\, - - \\ \qquad\quad -\upsilon \,|\, - - \,|\, \upsilon\upsilon - \,|\, - \end{array}$$

A harmadik sor ugy van, mint az első, a negyedik, mint a második.

A második fris dalnak „Ugy ég a tűz", stb. ez a mértéke

$$\text{1. sor } - - \,|\, - - \,|\, -\upsilon\upsilon$$

mellyel a többi három sor teljesen egyenlő. – Mindaddig, mig legalább egy sereg ily sebesebb dal ki nem adatik, általános elveket nem vonhatni el. Mindössze is, amit mondhatunk, nem egyéb s nem több, mint amiről már volt szó Fogarasinál, s ide megy ki: *fris dalokban ugyanazon lábak rejlenek, melyek a hoszabbakban, csakhogy a dal sebes menete miatt egy vagy két, többnyire rövid, hang kiesik;* mihez hozzáadjuk, hogy a föntebbi fris dalok mértéke szerint *hoszak is eshetnek ki, ugy mindazáltal, hogy minden rövidült lábban legalább egy hoszú tag maradjon;* mivel, mint föntebb láttuk, a lassu dalokban sincsenek a szabadabb lábak soha hoszu tag nélkül. Ha ezen fölfedezett szabály majdan több frisek egybevetése után is netalán megmarad, akkor ez igen egyszerűnek és a fris dalok természetéből önként folyónak látszik. Mindazáltal magátul értendő, hogy mivel a fris dalok sem mind egyformák, a lassú dalok lábai azokban teljesen is maradhatnak azon megjegyzéssel, hogy fris dalok egyes lábaiban négy hoszu tag tudtunkra nincsen, hanem négy rövid igen; mi szabályszerűbb is, mert a rhythmus elve szerint a föntebbi rövid lábakkal a négy hoszu tagu láb bajosan férne össze.

Ezek szerint támadhatnak fris daloknál a *lengedező*ből a következő lábak: 1. egy *rövid* tag kiesésével $-\upsilon-$ (ugrató, creticus), 2. egy hoszú tag kiesésével: $-\upsilon\upsilon$ (lengedi, dactylus), $\upsilon\upsilon-$ (lebegő, anapaestus). A *toborzéki*ból szinte az említett módon 1. egy rövid hián: $\upsilon - -$ (toborzó, bacchius), 2. egy hoszu hián: $\upsilon - \upsilon$ (körösdi, amphibrachys). Mindkettőből pedig *a)* két rövid hián:

– – (lépő, spondaeus), *b)* egy hoszu és rövid hián: – ∪ (lejti, trochaeus), vagy megfordítva: ∪ – (szökő, jambus).

Föntebb érintettük, hogy a lassu dalokban előforduló (hét tagnál) rövidebb sorok is tökéletesen összeütnek a fris dalok mértékével. Azok, mik a föntebb elemzett négy lassú dalnál előfordulnak, csakugyan e fejtegetéssel tökéletesen megegyeznek. De vonjuk egybe valamennyi mondottakat:

1. A magyar lassubb dalok hoszu soraiban (melyek 8 vagy 7 tagból állanak) uralkodó láb a lengedező, mely vagy legelül, vagy két tagu felütés után áll. A többi lábak szabadabbak lehetnek, de ugy hogy legalább két tag, t. i. a lábnak mind első, mind második felében *legalább egy hoszu* legyen, kivevén, ha a láb végső, midőn mind a két végtag rövid lehet.

2. A frisekben ugyanazon lábak is állhatnak, melyek a lassukban, kivevén a négy hoszu tagot; azonban a dal sebes menete miatt egy vagy két tag ki is eshetik, de ugy, hogy minden rövidült lábban *legalább egy hoszu tag* maradjon.

3. A hoszu dalok rövidebb (hétnél kevesebb tagu) sorai egészen a fris dalok lábai szerint mértékelendők.

16. Ungarische Volkslieder
Uebersetzt und eingeleitet von M. A. Greguss.
Leipzig, 1846., 12 r. 100 l.

Ezen kis gyüjteménynek megjelenése külföldön, egy időre esik a Kisfaludy-Társaság népköltési gyüjteményének megindításával, a nélkül mégis, hogy a kettő befolyással lett volna egymásra, miért a tisztelt fordító, egyszersmind gyüjtő is, köszönetünket annál inkább érdemli.

Három szakaszba rendezé dalait a gyüjtő és fordító ur, nevezvén az első szakaszbelieket *Schämperlieder*eknek (mi a déli német nyelvben nem oly aljas jelentésü, mint Campénál) – ezek száma *tizenhat;* a második osztálybelieket *Längere Volksliedere*knek (mely esetben az első osztálybelieket *kürzere* epithetonnal adhatá vala, mivel csak egy egy fordából – stropha – állanak), ezek száma *huszonöt;* a harmadik szakaszban pedig ismert irók által költött, mindössze tizenhat dal foglaltatik. Az ismert irók: Czuczor, Csokonai, Döbrentei, Erdélyi, Gaal, Kisfaludy K., Vitkovics, Vörösmarty.

Mi a fordítást illeti, azt ugyan senki ne várja, hogy az eredetinek teljesen megfelelőt kapjon, mert a népdaloknak épen egyik fő bélyegök, hogy idegen erő befolyása nélkül forrván ki a népből, nehezen bir velök idegen nyelv; sőt épen a teljes, tiszta eredetiség miatt van az is, hogy nálunk (mint másutt is annak idejében), eddig nem is becsülték, föl sem vették a népdalt, miért? mert csaknem kiestünk már a nemzetiség sodrából, csaknem feledtük már, főleg a külföldi mivelődésü főbb ranguak, magunkat: azaz nyelvünket, mert a kettő egy; ellenben a nép, szive lelke teljes akaratával ragaszkodott ahhoz emlékelőtti idők óta; ez értette, amazok pedig nem, és a mióta mindnyájan kezdünk feléje hajlani, alkalmasint jobban értjük a magyarságot is. E szerint népdalt a maga természeti vérmében lehetlen átfordítani, bármit beszéljenek a szorosan hü fordítás barátai, miért

az áttevőnek fő gondja mindig kikeresni maga nyelvéből azon formákat, szólásmódokat, melyekbe az átteendő értelem beillesztessék, azaz a német fordító azon kitételekkel fog élni, melyek az ő nyelvén azt vagy olyformát fejeznek ki, minő az eredeti, minőt a magyar népköltő használanda, ha érzéseihez bírt volna szót lelni nem saját nyelvében. Ezért ritkán vagyunk megelégedve fordítással, főleg magyarnak németre áttételével, mert a német nyelv kevésbbé hajolt felénk, mint mi simultunk utána; s ha meg kell vallani az igazat, sokat is kölcsönzénk tőle, mi szólásformáinkon foltul esik ki.

De lássunk néhány áttett helyeket:

Bort ittam én, *boros* vagyok.
Ich trank Wein, *ich komm' vom Schmause.* (20. lap.)

Itt *boros* eredetileg nem azt jelenti, ki bort ivott, és dáridóbul jő, mert ez már meg van mondva a két első szóban, hanem az csak tisztességes elnevezése a részegnek, ki már, mint a dal 2. sora megfejti, haza sem tud menni. Az egész stropha igy áll:

Bort ittam én, boros vagyok,
Haza mennék, de nem tudok.
Aki tudja, mért nem mondja,
Merre van a rózsám háza?

Néhol:

..... az ország utja?

Vagy fordító ur e dalt máskép tudván, igy adá:

Ich trank Wein, ich komm' vom Schmause,
Finde nicht den Weg nach Hause.
Warum zeigt man nicht die Thüre,
Die mich — in das Wirtshaus führe?

Ellenben tréfábul valaki diákra is fordítá, mikor igy hangzik:

Vinum bibi, vinosus sum,
Domum irem, sed non possum,
Quis illud scit, cur non dicit,
Via regni quorsum ducit?

Ki nem érzi ez ármányosan szép diák nyelvben, hogy a *vinum* és (különben tilos képzésű) *vinosus* szó igen jól felel meg a *bor* és *boros* kifejezéseknek; és hogy a *scit* és *dicit* hasonlag ugyanazon helyen rimelnek össze, hol a magyar tu*dja* és mon*dja?* — mondhatnók: a konyhadiák fordítás jobb, mint a német, nekünk; de mit fogna rá mondani, ha feltámadna, egy aranykorbeli iró? a német pedig azt sem mondja ki, amit akar és amit kell, mert a *boros* szó ki nem tételével, melyen a fő értelem nyugszik, oda van az egész stropha, minthogy *nem* az téveszti az utat vagy ajtót, ki *csak* bort ivott, hanem aki *már* boros, és ez nagy különbség az értőnek, habár nem is a szem előtt.

Nem bir meg a fordító német nyelve sok más kifejezéseinkkel sem, példaul: *Habe* mit ihr *deine Freude: Éljed* vele *világodat.* (23. l.) *Eingezwängt* bin ich im Bande: Úgy meg vagyok *határozva;* Wie das Ross, das *eingespannte*, ez sem az, mi

a magyar: mint a csikó *kantározva*. Meine Freiheit ist *voll Trauer*. Szabadságom be van zárva. (37. l.) — Wer hätte Lust zum *schönsten Stande?:* Kinek volna kedve *gyöngyéletre?* stb.; de a melyeknek felhordásával nem mulathatunk, mivel már előlegesen elvállalók, hogy népdalt, igazi népdalt, nyelve sajátságával más nyelvbe átérzékíteni teljesen lehetetlen, s igy e hiányokat sem annyira neki róhatni fel, mint inkább a német nyelv kevés hajlandóságának a magyar felé. De mind a mellett gyakran sikerült jól tenni át némely mondatokat; p.

Nahm sechs schöne schwarze Rosse ohne Kauf. (21. l.)

Tegnap loptam szép fekete hat lovat.

Minthogy a lólopás magyarjainknál nem látszik afféle criminalis tettnek, és teljes bűnnek: azért a *lop* igét sem kell venni nagyon erkölcsileg; s igy a *nahm ohne Kauf* gyöngébb s épen arra illő kifejezés.

Hasonlag rá fogunk ismerni a magyar népdalra ezen kis versben:

Noch hab ich kein Weib, doch — 's wird schon sein!
Führe sie ins Haus, wenn's — Schnee wird sein!
Kaufe ihr Geschmeid', wenn — schön sie ist!
Küss' sie hundertmal, wenn — gut sie ist! (22. l.)

A 26. lapon álló kis dal, mely igy kezdődik magyarul: „Buzát arattam keresztbe", egyike a legnehezebb fordítmányoknak, mert mint róla tudatik (lásd Népdalok és Mondák I. kötet. 475. lap jegyzését), alkotása különös; levén benne két erős kihagyás. Ezt a fordító nem adhatván teljesen, *kereszt* helyett *kalászt* ira, igy:

Ich weisz nicht, in tausend Aehren
Wie viel wohl der Körner wären? (26. l.)

Mi különbözik ettől:

Buzát arattam keresztbe,
Nem tudom hány (szem) van ezer-(kereszt)-be.

Az ismert irók népdalai közűl jobbára szerencsésen választa fordító, de Vörösmartytól alig választhatott volna gyöngébbet, mint ezt: *Nagy hiba ez nálunk;* mi költeménynek ugyan jó, de nem oly népi, hogy költőjét kellőleg jellemezné. Abban több humor és kigondoltság van, mint hogy, ami lenni akar: naiv lehetne.

Előjegyzeteiben, miket fordító „*Vorbemerkungen*" cim alatt irt, néhány általános és különös, reánk nézve kedvező, állítás vagyon. Hogy népdalok által az egyetemes nemzeti érzés (das allgemeine Nationalgefühl) és népjellem szólana hozzánk, első felében aligha áll. Sőt inkább mi ugy hisszük — és itt meglehet külön elméletből indulunk — hogy népdalokban eredetileg az *általános emberi* érzéseket leljük, és csak a nyelv, a maga szerinti kifejezés üti aztán reájok ez vagy amaz népiesség bélyegét, s a nemzetiség pedig későbbi járuléka, idők folytán fölvett, de nem eredeti, alkatrésze a népköltészetnek, mert van elég népdal, melyben szó sincs arról, ami tulajdonképies nemzeti. Ezen tétel után átmegy szerző a szláv,

német és magyar népdalok összevetésére, melyből végeredményül igy okoskodik: Ha mi a *német népdalt* érzéki, tiszta, magában kerek és nyugodt nézletmódja (Anschauungsweise) után *kedélyesnek*, a *szlávot* komor, alázott hangulataért *búskomor*nak nevezhetjük: akkor a *magyar népdal*, kedv és bú közt szökdelve változó szeszélye miatt, *nedélyes* (humoristisch) jelzőt érdemel. – Még pedig tartalma nedély s formája dramai (8. lap); miből tovább vivén az okoskodást, ily párhuzamot von: a német inkább lyrai, a szláv inkább eposi; mert a szláv a multban él; a német a jövőben; a magyar a jelenben; miért ezen utolsó mindig sajátságos dramai helyzetben van; minden magyar dal egy kis drama; és ha nagy lesz egykor a magyar irodalom, *az leszen főleg a drámai költészet mezején!* Ezért, mond szerző, a magyar népdalok (hát más népdalok nem?) igen gyakran párbeszéd formájában alakulnak, miben önként előtűnik a dramai jellem (9. l.). Hogy drámában igértetik nagyság irodalmunknak, örvendetes üzenet, angyali üdvözlet gyanánt hangozhatik épen a miatt aggódó lelkünknek; de fájdalom, eme jövendölés aligha nem alap nélküli. Szerző okoskodása ráfogás, modora pedig, mellyel azon állítását előadja, igy szól: Der Ungar lebt in der *Gegenwart*, er erinnert sich dankbar (!) [!] seiner grossen Väter, er kämpft, leider nur zu oft unglücklich, für die Zukunft – aber den Lebenden gehört das Lied!

Ezen előadás elmés ugyan, de nem alapos, és a némettel párhuzamitván életünket, ferde is. Figyelmezz, mond Széchenyi gróf (Kelet népe 10. l.), a németek társalgási szellemére, figyelmezz zenéjének jellemére, a zenének, melybül oly valódilag tükrödzik ki a külön nemzetek legbelsőbb érzelme; s fogod-e tagadhatni, hogy a *német a jelenben él*, a jelennek szedi virágait ... Mit érzek viszont magyarok között? Bánatot és reményt! Zendítsd meg a nemzeti dal gyászhúrjait, s a mult kor mélyeibe sülyedve édes kínok közt Berzsenyivel elsírom bús elégiámat s ki nem vesz semmi azon hiedelembül, hogy a magyar nemzet „volt" (11. lap). És ezen tapasztalat úgy is, mint olyan elmeé, ki magában több egyediségek erejének öszlete, már elég nyomos; de ugy hiszen minden, ki egyszer tanulá a német nép szokásait, erkölcseit. – Nem a népdali forma nyujt elegendő alapot ily fontos irodalmi jövendölésre, nem! A népdal és drama közt végetlen tér van; bokrétát tud kötni a gyermek is, de straszburgi Münstert vagy Péter-templomát még azért nem épít. Mind a német, mind a szláv nép sokkal dusabb, mint mi, népdalokban, s igy dialogi előadásban, s mégis jobbat jövendöl nekünk a szerző; megtetszik, hogy itt elragadá hazafiui lángja, mi legyen dicséretére mondva, mind állításaiért, melyek ugyan nem talpra esettek, mind buzgalmáért, mellyel sugárt vete lelkünkből az ismerettel élő német világnak: de dramai irodalmat csak műszeretet, embertanulás, s mit talán legelőbb kell vala említnünk, eggyé forrt és a világtörténetben *tevékeny* szerepet vivő, nagy eszmékért vivó *nemzeti élet* hozhat elő.

17. [Julius 31-dikén ...]

Július 31-dikén, mint a hó utolsó szombatján tartott havi ülésben újólag a magyar népköltészet, különösen a mesék, ügye foglalá el a társaság figyelmét leginkább Henszlmann Imre sok olvasásra és combinatióra mutató értekezésének:

„*A népmese Magyarországon*"* olvastával, melyhez több tagok véleménye járulván, az értekező indítványa, hogy a társaság méltóztatnék a mesék gyüjtését tovább folytatni, s tekintélyével a gyüjtést előmozdítani, elfogadtatott, hozzá a titoknok, mint a „Népdalok és Mondák" szerkesztőjének azon kérelme csatoltatván, hogy nemcsak a mondák gyüjtessenek, hanem minden a nép szájában élő talányok (találós mesék), példabeszédek, hasonlatok is, melyekben néha történeti vagy helynevek is foglalvák, s igy némi kutatásra méltó elemmel vegyítvék, máskor pedig egész tételek advák a népnek tapasztalati, vagy eszmélkedő bölcseletéből. E végre uj, mintapéldákkal világosított hirdetés közre bocsátása határoztatott, a tagok közül pedig néhányan igéretet tőnek, hogy részint le fognak másolni avagy csak vázlatban is magok által ismert vagy hallott meséket, részint fel fognak jegyezni némely töredékeket, hogy mások által, kik talán jobban emlékeznének, kiegészíttessenek.

A népköltési gyüjteményt következő küldések szaporíták, folyó szám szerint: 164. Népdalok. Összegyüjté Galambos István *Jász-kis-éren*, 1844. 165. Henczy József gyüjteménye *Sümegről*. 166. Kelecsényi P. 4. számu gyüjteménye *Nyitrából*. A „Népdalok és mondák" III. kötetének rövid időn sajtó alá bocsátása örvendetes tudomásul vétetett.

18. [A Magyar népzene barátinak . . .]

A magyar népzene barátinak van szerencsém jelenteni, hogy a Kisfaludy-Társaságtól, mint a „Népdalok és Mondák" kiadója, a magyar népnóták vagy dallamok kiadásával is megbizatván, immár két füzet került világ elé, mindegyik hat hat dallal, *Fogarasi* és *Travnyik* szerkesztése alatt, kik azokat énekre és zongorára *egyszersmind*, vagy *egyedül* zongorára a legszerencsésebben alkalmazák, s alulírtnak reményt nyujtottak, hogy baráti és hazafias közremunkálásokkal rövid időn igen becses gyüjteményt fog kiállíthatni, mivelhogy a néptől vett dallamok száma eddig is *többszázra* megy, melyek nem csekély fáradságot és költséget igénylenek, de, mint nemzetnépi szellemünknek legszólóbb nyilatkozásai, méltán megérdemlik azt. Énekelhetőség a hangok fokozatában, sajátság és izlés a kidolgozásban, hűség a népiességhez ragaszkodásban, a legszigorúbb műbirót is kielégítendik. Ez a kidolgozás nem veszi ugyan ki a hegedűt cigányaink kezéből, de megóvja népdalainkat mindenesetre az eddigi német mesteres eltorzítástól, sőt tiszta eredeti önségökben állítja fel azokat, a legkényesebb ízlésnek is hizelgőleg, mi népdallamaink felől a Themse és Seine, a Spree és Duna partjain egyiránt bebizonyult mind eddig.

A megjelent dalok a következők:

Első füzet

1. Káka tövin költ a ruca *(Halk, Andante)*.
2. Elmentem én a szőlőbe *(Frisded, Allegretto)*.
3. Az alföldön halász legény vagyok én *(Halk)*.

* Lásd mai számunk első cikkét.

4. Deres a fű, édes lovam, ne egyél *(Halkdad, Andantino)*.
5. Ugy ég a tűz, ha lobog *(Frisded)*.
6. Nem szerettem az életben csak egyet *(Halk)*.

Második füzet

7. Hótul fehér a gyöngyösi hegytető *(Halk)*.
8. Beszegődtem Tarnóczára juhásznak *(Mérsékelt, Moderato)*.
9. Sem eső nem esik, Sem . . . *(Frisded)*.
10. De mit töröm fejemet *(Lassu, Adagio)*.
11. Szerettelek, szeretlek is, amíg élek *(Halkdad)*.
12. A Tisza, a Duna zavarodik *(Fris, Allegro)*.

A dalok első strophái szótagonként írvák mindenütt a reájok eső hangjegyek alá, a többi strophára nézve pedig utasításul fel van jegyezve a dalok száma, amint a „Népdalok és Mondák" két kötetében eddig megjelentek. — Kaphatók a dallamok minden pesti műárosnál, továbbá alulirtnál (Zöldfa utca 279. sz. 2. emelet), Travnyik Jánosnál (Leopold-utca Gyurkovics-ház), füzetenként 30 p. kron. Ki 10 példányt vagy ezen felül rendel meg, 50 percent mellett kaphat példányokat, mire nézve rendelkezhetni alulírtnál. Vállalatát, mint a népdalköltészet kiegészítőjét, a népzene barátainak figyelmébe s buzgóságába hazafias örömmel ajánlja Pest, oct. 30. 1847.

Erdélyi János

19. Irói óvástétel

A „Népdalok és mondák" II. kötetéből hamis példányok keringvén az olvasó világ előtt, kénytelen vagyok kinyilatkoztatni minden jó szándékú és akaratú hazafi előtt, hogy csak azokat ismerhetem el igaz és valódi példányokul, melyeknek borítékain: az elsőn, kivül: „*Magyar Mihálynál*", belül: „Ivanics Zs. örökösei", a hátulsón pedig mind kívül, mind belül „*Magyar Mihálynál*" cimű hirdetések állanak, mert ebben különbözik az általam szerkesztett és kiadott II. kötet, a tudtomon kivül utánnyomott vagy meghamisított példányoktól, melyeknek borítékain semmi hirdetés sincs, följegyezvén egyszersmind ezen esetet, mielőtt a hamisítókat világ előtt megnevezhetném, könyvkereskedésünk botrányai közé.

Hazám fiai fogják tudni s érzeni, mivel tartoznak az irodalom ügyének, s mivel a nyerészkedők mohóságának addig is, míg efféle kihágások ellen törvény óvná az írói tulajdont.

Kelt Pesten, nov. 20. 1847.

Erdélyi János,
a népdalok kiadó-szerkesztője

20. Mutató a külföld népdalaiból (Fordításokban)

Greguss Auguszttól

Lapunk egyik megjegyzése szerint, melyet Greguss urnak a Divatlapban közlött idegen népdalaira tevénk, kedves kötelességül tartjuk egyfelől méltánylatunkat vallani be ujobban Greguss ur igyekezetei iránt, másfelől élénk figyelemben tartani a népköltészet érdekét közönségünk, főleg iróink előtt, minthogy csak emez ép olvasmányok lehetnek irúl sok elbetegült képzelődésre, kikkel eléggé megverte időnk az irodalmakat, s viszont, kimerült életunottságig alázván le sok jobb sorsra méltó kedélyt. A jelen fordításoknak azonban épen nem akarunk birái lenni, hanem egyszerűen közlői. Népdalokat fordítni tán legnehezebb. Itt ez nem is fő, hanem fő az aestheticai becs, a költői életelem vizsgálata, mire kívánjuk irányzani olvasóink figyelmét s egyszersmind alkalmat nyitni összevetésekre: összevetésére külföldi népdaloknak magunkéival. –

Nálunk a népköltészet méltatása nem régi, de mennyire haladtak elő más nemzetek, sőt egyes népek is, minők legközelebb a magyarországi szláv, oláh népségek, hogy a szomszéd szerb és német fajokat ne is említsük. A külföldieknek mivelése nincs ugyan elhanyagolva, mert Székács könyvet adott, Bajza s e lapok szerkesztője egyes darabokat, de még mindez kevés, s alig több mint megérintése a legtisztább élvnek, s igy Greguss ur fáradozásai még az uttörők dicsőségére számolhatnak. A német irodalom már itt is végtelenül sokat tett Herder óta és Wolff tanár gyüjtései, fordításai ma roppant kincs gyanánt nézhetők, mely minden házi könyvtárba igényel bejuthatást, miért ő „Hausschatz der Volkspoesie" cimmel adta ki gyüjteményét legujobban, s közöttük nehányat a magyar népdalokból, Greguss ur fordításai szerint. Nekünk, kik saját népiséget alkotunk Európában, nem lehet elhagyni magunkat, sőt épen fő kötelességünk minden kis eret megnyitni, melyből min szellemünk életjelei forrhatnak elő, kivált mai korban, midőn az európai civilisatiónak elárasztó befolyása ellen csak magunk erejének kifejtésével alkothatunk bástya falat, nemzetiségünk kivirultára. Ohajtanók: bár Wolff dicsőségének nemes ambiciója lelkestül testestül meghatotta volna Greguss urat, hogy lenne az nekünk, mit Wolff a németeknek, mire némi törekvést lehet észrevenni a jelen közlemény után, mely római, germán, szláv és keleti népek dalaiból, melyek a Kisfaludy-Társaság nov. 21-diki ülésében olvastattak, hoz mutatványt, mint következik:

21. Előszó

[Népdalok és Mondák, III. kötet]

Midőn a Kisfaludy-Társaság cime és tekintélye alatt megindított Népköltési Gyüjtemény jelen harmadik kötete világ elé megy, be van fejezve az első folyam, vagyis az, mely az időnkénti beküldésekből, ugy ahogy összeállítva,

kiadathatott. Ennyi az eredménye néhány év előtti felszólalásunknak; igen elég arra, hogy tanuságot tegyen a népköltészetnek keletéről irodalmunkban, de még mind kevés ama hoszu történeti élethez, melyet fajunk a négy folyam mellékén századok óta nemzetileg él. Mi van, mi nincs e népi szellemvirágokban, döntse el a kritika, s a közönség biráló véleménye, mert mig ez nem történik, további lépés lehetlen, vagy csömört okozó volna az első hatás kellemes ize után. Részemről, mint e vállalat sürgetője, vagy tán létesítője is, örömmel fordíték reájok minden időt és figyelmet, könnyű szivvel mondván le ama kétes dicsről, mi talán eredeti dolgozatok után jutott volna irodalmi pályámnak, mert használnom kelle az időt, a közönség fogékonyságát, s tömegben adni elé, amit lehetett, hogy kielégíttessék vágyakodása. Tudom, mit és miért tevék. Az én gondolataim az irodalomról nagyobb körűek, mint legtöbb emberé, s ha a népben akarék alapot vetni az irodalmi ösmereteknek, nem annyit tesz, mintha nagy feneket igyekeztem volna terveimnek keríteni, hanem mivel jól tudom, hogy szűk alapon nagyság nem emelkedhetik. S ezt tudva, hálás köszönettel tartozom mind azon érdemes ügybarátoknak, kik a Kisfaludy-Társaságot, s általa engemet küldéseikkel gyámolitva, anyagot gyűjtének emez alap lerakásához; miért legyen itt nevök följegyezve, mint munkatársaké, folyó rendben:

157. Kelecsényi Pál ujobban Családról, néhány régibb és ujabb dalt és töredéket külde 3. számú gyüjteményben.

158. Zerpák Antal, széplaki segéd lelkész 76 dalt.

159. Borzi Nagy Iván Vácról több rendbeli régi kéziratu és nyomatott dalokat.

160. Karancsvidéki Népdalok (folytatás) Nógrádból, beküldve Hegyessy Sándor által.

161. Pécskai és környékebeli dalok, öszveszedve Ruszt Teréz által Arad megyéből.

162. Domoszlay György Bécsből, nógrádi, gömöri, honti, borsodi dalok (gyűjteményét engedé át használatul).

163. Májer István esztergomi-tanár által a) veszprém-somlyói 6 népdal. b) Esztergomból, kőhid-gyarmati 16 d. c) Csallóközről, nagypákai 4 d.

164. Népdalok. Öszvegyüjtő Galambos István Jász Kis-éren (használatul volt átengedve.)

165. Henczy József gyüjteménye Sümegről.

166. Kelecsényi Pál ujabb (4. számu) gyüjteménye.

167. Szvorényi J. több füzetkébül álló küldése Fehérvárról.

168. Sopronból Irinyi József.

169. Máramaros-Szigetről, Bartók Gábor, oktató, I. II. füzetben mondákat.

170. Népdalok második küldeményben. Gyüjté Pesty Frigyes, Temesvárról.

171. Machik József, a magyar irodalom tanítója a zágrábi főiskolában, két kötetet.

172. Rumy Ágoston beküldé néhai édes atyja Rumy Károly György becses gyüjteményét.

173. Mondák, III. küldemény Bartók Gábortól Máramaros-Szigetről.

174. Pest megyei Népdalok. Gyüjté Szeberinyi Andor.
175. Pesty Frigyes harmad izben Temesvárról.
176. Obernyik Károly Népregék cim alatt mondákat.
Fogadják mindnyájan hálámat s köszönetemet becses fáradságaikért.
Pesten, marcius 15. 1848.

Erdélyi János

22. Előszó

[Közmondások Könyve]

E gyüjteménynek már ezelőtt három esztendővel kellett volna megjelenni, s vele bezáratni, legalább egy időre, azon munkálatoknak, melyekkel a Kisfaludy-Társaság engem bizott meg a népi irodalom körül. Az idők erősebben hangzottak, mint hogy a népi elme ily naiv szülöttei vagy fél kedvvel is vétessenek vala s ime csak most lép világ elé e könyv.

Noha irodalmunk azelőtt s azóta is vett már ily nemű gyüjteményt, de velem parancsolt a kötelesség egyfelül, mig a kezdett vállalat kiegészítése másfelül. S bár volt is gyűjtemény, mindamellett magam valék gyüjtő eredetileg a népbül először, s csak azután folyamodtam tisztelt elődimhez s jegyzeteimhez.

Ide valók Szenczi Molnár Albert, Kresznerics és legujabban Czuczor szótári dolgozataik, aztán a valódi gyüjtők: Kis-Viczay, Kovács Pál, Baróti Szabó, Faludi, Szirmay Antal, Dugonics, s elvégre Ballagi Mór, kiket, több irókkal együtt e könyv végire függesztett értekezésemben szives hálával említek, s irodalmilag méltatni kötelességemnek tartok.

Az egyes közmondások végén felötlő betűk már eme tisztelt nevek közül egyik vagy másikra való vonatkozások; miben célom volt divatát és egyuttal urát is adni némely közmondásoknak, és feltartani ama nevek emlékezetét, mint e részben tiszteletünkre méltókét. E szerint M. Molnár Albert; P. Pázmán; KV. Kis-Viczay; ML. Mikes Levelei; F. Faludi; K. Kovács Pál; Sz. Szirmay Antal; D. Dugonics; B. Ballagi Mór – neveik s illetőleg munkáik első betűi.

Könyvem tárgyas betűrendben van adva, kikeresvén, amint jónak láttam, a főszót, melyen az értelmi súlyt feküdni hittem.

Számok a közmondások után jelentik a rokon vagy többnyire ugyanazon jelentésű közmondásokat.

Néhol latin, német és francia közmondásokat is oda mellékeltem, mennyiben a miénk egyforma szerkezetű egyikkel vagy másikkal.

Igen sokat önállólag magyaráztam leginkább nem született magyar olvasókért; hol mások világítását elfogadhatám, megjelölém s említém; de némely közmondásokat magam fejétül másképen is irtam le, hallomásbul vagy másoktól vett adomákkal az élethez s történethez kötöttem.

Amit irodalmi szempontbul el kellett mondani, röviden egy értekezésbe foglalám; nézetek, az ítészet figyelmét igénylők. Mert vajha ne maradna e könyv, mint maradt a „Népdalok és mondák" *három* kötete, kritikai szó s birálat nélkül e mai napig. Azt kellene hinnem: magamnak gyüjtök, magyarázok, ha kritikánk hanyagságában okot nem lelnék. Azonban ez még szomorítóbb; holott kölcsönös

felvilágosítások mi szép fejlésbe hozhaták vala 1846 óta az irodalom e német, mely nekünk igen uj és örökleg megifjuló; önismei s aesthetikai tekintetben gyümölcsözőbb minden európai nép- és széptanoknál.

Tisztelettel veszem ki Henszlmann Imrét, ki a népmeséket összehasonlító kritikával kisérte, méltatta s a tudomány világába felavatta.

Szivesen említem Fekete János és Kelecsényi József urakat elvégre, kik e könyv megjelenendésének hire után, amaz fehérmegyei, emez nyitravidéki népbül leirt közmondásokat küldének azonnal s midőn nekik köszönetet mondok, egyszersmind felhivom a *népi irodalom barátit:* jegyezzenek össze minden ily elemi töredéket hogy legalább meglegyenek azon időre, mikor isten jobban adja.

Pest, marc. 15. 1851.

Erdélyi János

23. Népköltészetünk a külföldön

A legközelebb mult (1841—1850) magyar költészeti évtizedet előlegesen népi jelleműnek fogja ismérni az irodalmi történetiró mulhatlanul. E jellemnek előállítására pedig több ok munkált együvé életben, irodalomban. A politikai öntudat, a nép érettsége, társulatok hatása, egyes költők ide vágó munkássága mintegy ajándéka voltak a legközelebbi tizednek, hogy helyre üttessék az elődök mulasztása, kik semmibe vevék e fontos irodalmi ügyet, és látók, hogy a felhozott eszme egyaránt lövelle szét, mint a csillag sugárai, mindenfelé. Népszerűvé lenni minden áron oly követelés volt, mely tanná emelteték, s ha megtermé is némileg keserű gyümölcsét, mert fölületre vitt, de jó oldalai sem maradtak el a költészetben.

A költők hajlandósága, részvéte a népnek politikai és társadalmi állása iránt követelőleg szólalt föl. S ha addig járta a nemzetiség, haza- és hazafiság eszméje, de azontul mind inkább kezde fordulni az alsóbb rétegek felé is a honi költészet, s fölvette hitágazatai közé a nép nyomorát, a pórfiu búját; s a szegény nép napi küzdelmeivel összevetvén az évezredes szolgaságot, oly hangok pendültek elő a hazai lirán, melyekben nagy figyelem nélkül ki lehete már venni a század lehét, alapérzelmét.

Szerencsére alakult egy társaság, halhatlan költőnk nevére keresztelve, mely a nemzeti és népi eszméket a költészetben jutalmak által segité fejteni, erősíteni. Szerencsére tágultak a sajtóviszonyok, s velök a szűkebb nézetek megkapták az eszme ruganyosságának természetét, azaz képesekké lettek tágulni, terjeszkedni; a politikai nép eszméje szintén hódított, terrenumot foglalt, s mind többet akartunk érteni alatta, mint Verbőczy populusa, vagy épen az ujabb idők honoratiorai is voltak.

Szerencsére föltámadt a népköltészeti ereklyék, hagyományok, termékek gyüjtése, s méltónak találtaték a népköltészet, hogy némiekben szabályt is adjon az idegen szabásu műköltészetnek, és készültek dalok, drámák e zamat után, sőt a *népszinművek*, egyenesen csak a mi eszthetikánk szülöttei, ez idő alatt nőtték ki magokat életre való fris ifjonccá, mely dalaival s a magyar közélet sajátságai felhordásával letáncolta szinpadunkról a jövevény bohózati muzsát.

Szerencsére adott a sors néhány költőt, kik a népiesség fogalmát szivesen pártolák, kiknek népi hangon irni tehetségök, akaratjok is volt. Igy meglelte költőjét igen sok, addig föl nem vett tárgy, s ha mirtus- és narancserdő nem suhogott is dalaink szellőjében, de „piroslott a kecskerágó, meghajolt a jegenye, rajta ült a fekete holló".

Aztán népünkben tömérdek a költői anyag; keleti fajunk ebben is mutatkozik; életünk saját eredeti, pusztáink népe hasonlíthatlan, s költészete azonkép. És ami szintén nagy dolog: dallamaink sorsát megvédte időkön át, melyek külön vallás és nemzetiséggel szaggaták egységünket, megvédte a nép, egyes lángelmék s idegenek közül a zenész cigányok, s ha nemzetiségben, vallásban különböző fajok ülik is ez országot, de a dal egységét semmi sem bontá föl, mert a dal mindnyájunkért van.

Ily okok összemunkálása után valóban a magyar költészet igen erős és lényeges változáson ment által, minden nagy elme számára el van készítve a hazai levegő. Ennélfogva költőink néhány évi munkálataiban belső helyiratát lehetne fölfedezni a magyar haza fekvésének. Szokásaink, sajátságaink annyi száma lőn fölavatva e rövid korszak alatt, mint azelőtt soha. A művelt külföldi kezdi észrevenni, hogy Európa költészetébe, közös dalversenyébe egy hang vegyül, mely különbözik az édes illatu sorrentói fok zenéitől, nem is oly ködös, mint az északi bárd viharénekei: hanem mindkettőnél búsabb, mélyebb és nem kevésbbé nemzeti, melynek alaphangja kelet költői mámoru természetében keresendő.

Hogy a külföld észrevette s üdvözli népnemzeties irányunkat, arról talán egyéb is szólhatna, nemcsak dal és költészet. De most ez fődolog. Már régebben voltak irók, kik magyarság kedveért leginkább németül adták elő gondolataikat s fordíták a népi költői ereklyéket. Gaal és Majláth mondái, Mednyánszki regéi mind a népi elem körül és végett irattak. Bowring angolra tevé néhány népdalunkat, később Greguss Á. tanár költőkből és néptől fordíta verseket németre, melyek szinte mohósággal vétettek föl népköltészeti gyüjteményekbe, azonban mindaddig honilag el volt mulasztva népköltészeti ereklyéink gyüjtése, derekast nem állíthatott elő a külföld semmi áron.

Mióta pedig a Kisfaludy-Társaság paizsa alatt nagyobb ipar fordíttatott e tárgyra, dalaink s meséink külföldön is több figyelmet találnak, s igy jelent meg *Vilney Antaltól* egy gyüjtemény még 1848-ban Lipcsében válogatott dalokkal; *Stiertől* a népdalok és mondák két kötetéből a mesék, Majláth és Gaaléival pótolva Berlinben, 1850-ben; most pedig *Kertbenytől* szintén népdalok és pedig a népköltési gyüjtemény mind a *három* kötetéből és Kecskeméthy Csapó Dániel dalfüzéréből egy jókora kötet Darmstadtban, 1851. szám szerint 492 dallal, használván Majláth, Toldy, Greguss, Vilney fordításait is.

Stier, a mesék fordítója, igy ir: a mesék, tudniillik a magyar mesék, „szláv vagy német utánzások előképeit vagy vonásait is tüntethetik ugyan elő, de bizonyítékait adják egyszersmind vegyítlen magyar életnek, mely annyi vész között birt tulajdona még az Európába szakadt öt milliónak. Mert a magyar nem oly feltűnő meteor a népek élete látkörén, mint a tudatlanok fáradatlanul állítják, hanem a német fajnak idők óta nem lankadó, de mostohaul díjazott paizsa kelet és dél ellen."

Hasonlóul idézhetnénk több jóakaratu szózatot felőlünk a külföldön, ha szükség volna, de mi a dalok és mondákról akarunk figyelmeztetőleg szólani, mennyiben kimerítőt csak szorosan kritikai tudományos laptól igénylünk mind az eredeti, mind a fordított dolgozatok felől. Ezt pedig annál korábban, minél készebbnek látjuk a külföldet a munkálatokkal, mely esetben félő, hogy hibásan, hamisan fognak bennünket ismértetni, s ferdítésekkel itt ott elmásítani.

Különösen a mesék fordítóját emlékeztetjük Henszlmann mély felfogású és széles körű vizsgálataira a Szépirodalmi Szemlében, összevetvén német, szláv oláh, magyar, sőt arab s egyéb népi meséket is, hol egyiknek mint másiknak érdeme, hátránya, eredetisége s rokonsága kitüntetvék, hol a keresztyén kor meséi, mainál szokottabb terjedelemben, a régi pogány, sőt az ős mithoszokkal is viszonyba tétetnek, magyaráztatnak. Azokhoz, mit Stier „Anmerkungen" cim alatt közöl gyüjteménye végén, nemcsak adatul fognak szolgálni e magyarázatok, hanem vezérnézetekül is.

Egyébiránt miután a két kötet meséi és a „Csabor" rege is le van fordítva Stier által, a harmadik kötet pedig husz uj mesét hoz: reméleni lehet, hogy ezek is át fognak tétetni, biztosítván, amennyire népünket ismerjük, mind a hazai gyüjtőket, mind a fordítókat, hogy mesekincsünk nagy része még nincs összegyüjtve harmincöt, negyven mesében, mert alig több mindaz, mi eddig kiadatott s megkérjük az Augsburgi ujság (Beilage, 166. sz.) kritikusát, ki Stier ur fordítmányai után kevés jót mondhatott felőlök, hogy a furcsán kezdő „Hol volt hol nem volt" (Wo war's, wo war's nicht?) stereotyp formából semmit se következtessen, mert az nem is kérdés, hanem csak bizonytalan előadása bizonytalan országnak, helynek, s nem több, nem kevesebb mint a német kezdet: „Es war *einmal* ein König und eine Königin." Neki visszatetszett ez a „neckisch-naiv" kezdet, s azonnal élcet csinált belőle mondván: ez lehetne a legjobb mottó és itélet magok a népmesék felett. Mi nem tagadjuk a német népmesék derekabb voltát, de a németekénél is van derekabb; s ezt csak azon észrevételre válaszoljuk, hogy az augsburgi kritikus mikor *magyar* mesékről volna szó tiz sorban, előtolakodik s dicséri a *németet* a mi rovásunkra, szokás szerint.

A dalok fordítói, tudniillik Vilney és Kertbeny urak sok hűséggel jártak ugyan el a válogatásban, de gyakorta ferdén tettek át helyeket. Például a magyar dal igy szól:

Még azt mondják a faluba,
Én vagyok a világ *rosza.*

Rosza és *rózsa* nem egy. Azért az említett két sort roszul adá vissza Vilney ily módon:

Es sagen alle hier im Dorfe,
Dass ich die *Rose* väre dieser Welt.

(Vilney 29. l.)

Mily tetemes hiba! Aztán egy dalunk igy van:

Amott van egy kis ház,
Arccal napkeletnek,
Keserü a leve,
Amit abban főznek.

Németül:

Dort steht ein kleines Häuschen,
Das gegen Osten schaut,
Gar bitter ist die Suppe,
Die man darinnen braut.

(Vilney, 84. l.)

Nekünk, magyarokul, a *lé*, *leves* szó tömérdek közmondási alakot adván, mint „egybeszűrték a levet, föladta levét, elfeledte koncát, hátra van még a fekete leves, megitta a levét", stb. a német fordítónak pedig nem jutván keze ügyébe a levessel ily proverbiális szólásmód, roszul cselekvék, ha szórul szóra tette át. Neki is közmondási alakot kellett volna használni, mert igy fölötte kirivó. „Keserű a leve" annyit tesz: keserű a kimenetele, a következése valaminek, s ezt érti az említett dalban a dalló leány is panaszolván, hogy most már „három rőf pántlika sem éri körül, holott előbb egy rőföt is csimbókra kötött".

Hasonlóul tetemes hibákat lelünk Kerbeny fordításaiban, megjegyezvén, hogy fordító, mint az előszó kifejezi, dalaink mélyebb vizsgálatát egy nagyobb munkájára hagyja, s az áttételt inkább csak a hűségre, mint művészeti bevégzettségre szorítja. Mindjárt a 4. lapon van egy fordítás, melynek eredetie:

A te szemed olyan kerek,
Amennyit lát, annyit szeret.

Németül:

Deine Augen *geh'n* im *Rade*,
Um, so viel Du siehst, zu lieben.

A *kerek* vagy *gömbölyű* szemről hiszi a magyar dal, hogy amennyit lát, annyit szeret; ő pedig ugy fordítja, mintha a szemnek kerekben, körben mozgásáról volna szó. Hasonlóul:

„Mariskám, Mariskám, *eszem* a szemedet"

Így fordíttatik:

O Mariska, o Mariska! *ich esse* deine Augen. (92. l.)

Itt ujra közmondási alakkal találkozunk, mert van a magyarnak ily szólása: „ugy szereti, majd megeszi", mi, bármennyire anyagi vagy épen állati étvágyat kever is össze a szeretet fogalmával, de mindamellett fölötte gyermekded-természeti, s következésképp csak ily kifejezéssel adható vissza hűségesen. Ezzel aztán összeköttetésben van az „eszem adta" kifejezés, mely egyébiránt ugy is érthető, hogy az „eszem adta", mint „lelkem adta", jelző a szeretőre értve olyat jelent, minőt valakinek esze vagy gondolatja ád, azaz más szóval: ideál. Ki népdalaink fordítására elszánja magát, a közmondási formákat is el kell sajátítania, mert azok igen uralkodnak bennök, s hála Isten! irodalmunk e részben ki birja elégíteni a fordító szükségeit.

Ide igtatunk egy pár dalt eredetiben, és hol a fordítók találkoztak, mindkettő általtétele szerint:

Nem anyától lettél,
Rózsafán termettél,
Piros pünkösd napján
Hajnalban születtél.

Orcáid rózsái,
Ha közel volnának,
Égő szivem mellé
Tűzném bokrétának.

Németül:

Dich hat keine Mutter geboren,
Am Rosenbusch bist du erblüht;
Am ersten Sabbathtag zu Pfingsten
Hat dich das Morgenroth entfaltet.

Die Purpurrosen deiner Wangen
— Dürft' ich die Hand nach ihnen strecken —
Möcht' ich, in brennendem Verlangen,
Als Strauss zu meinem Herzen stecken.
(Vilney, 15. l.)

vagy:

Keine Mutter wohl gebar Dich,
Wuchsest auf dem Stock der Rose;
Und im Morgenroth des Pfingstags
Stiegst Du aus dem thau'gen Schoosze.

Deiner Wangen Rosen möcht' ich
An mich zieh'n, gleich Frühlingsblüthen,
Dass als Strauss an meiner Brust hier
Sie stets farbenreich erglühten. (Kertbeny 1. l.)

Imé egy kis dalocska még:

Szerelem van minden fűben, minden fában,
Minden csuszó mászó kis állatocskában.
A szerelem oly édes,
Mint a kenyér, ha mézes,
Hogyha mézes (II. 68. lap.).

Vilney:

Liebe ist in jedem Halm, in jedem Baum,
In jedem Wesen, das da lebt im Raum.
Die Liebe ist so versüsst,
Wie Brot, wenn es bezuckert,
Von Honig überfliesst. (32. lap.)

Kertbeny:

Liebe ist in jedem Gras, in jedem Baum,
In jedem winz'gen Thier, bemerkbar kaum;
Lieb' ist süss, obgleich verwundend —
Lieb' wie Brod mit Honig mundend —
Wenn ein Honig darauf. (8. lap.)

Van e fordításokban kétségkivül törekvés a hűség után, s mi ezért is köszönettel tartozunk az áttevő urak iránt, s nem hagyunk föl a reménnyel, hogy idővel több gond és szigor fogja vezetni azokat, kik az egyszerű, igen egyszerű magyar dalt más nyelvekbe akarják átplántálni. A nyugati nyelvek apróságos szavai, sok „ich, dich" pótlékai elmaradhatók lesznek több helyütt, mint Göthénél, midőn Gretchen mondja: „bin so jung, so jung!" Példaul nagy németség nélkül is merjük állítani, hogy amaz igen szép dalunk:

Ha én rózsa volnék,
Hamar elhervadnék,
Senki rám sem nézne,
Senki nem szeretne.

E szép dal, mondjuk, fölösen van megtüzdelve az „ich, mich" szókkal Kertbenynél:

Wär' *ich* eine Rose,
Würd' *ich* schnell verwelken;
Niemand würd *mich* sehen,
Niemand *mich* auch lieben. (84. l.)

Vajjon nem szenvedné-e meg a német nyelv, ha második sorból az „ich" és negyedikből a „mich" kihagyatnék? Azonban ez nem a mi gondunk, de ha nyelv nyelvtől kölcsönözhet valamit, az a rövidség, vagyis a fölösség kerülése.

Idézhetnénk sok dalt, melyek igen jól hangzanak s egyszerre fölismerhetők németben is; de most elég volt ez ismértetés. A népirodalom e neme nálunk fölöttébb el van hanyagolva, s ott vagyunk vele, hogy dalaink fejtegetését s magyarázatát is csaknem a külföldről várjuk, mi csakugyan több volna szégyennél. A Kisfaludy-társaság gyüjteménye is csak gyüjteményhalmaz, melyen sok rendezni, alakítani való van. Ha elhanyagoljuk most, ha mi nem rendezzük eleinte, más nem rendezi, pedig arra mégis szép volna eljutni, hogy népiségünkkel hiteles kútfők és itészet után ismérkedjék meg a művelt külföld.

24. Gyüjtsük a hazai népszokásokat

Mig az országos életnek ezredéves formái töröltetnek el vagy alakulnak át; mig nagyfejű világbölcsek keresve keresik, az avult rendszerek pótló helyetteseit ama jámbor hitben, hogy országlati formákat párisi divatképek módjára metszhetni ki naponkint egy-egy ivnyi papírból: azalatt a házi és családélet — mint az a kék viz, mely Capri sziget üregébe vette magát, és ment a nagy tenger nyugtalanságitól — megvan a maga csendes egyszerűségében, idők előtti hagyományos idomában.

És ez sehol inkább, mint Magyarországon. Mi Európa legnagyobb sikján vagyunk elszórva, városaink egy-kettő kivételével csaknem faluk még, s hogyne volnának aztán amaz útba nem eső magános helyek, pusztai tanyák, a szabad szellemű magyar népnek ugyanannyi remetelakai, eredetiségének őrházai, hűségének kolostorai.

A népek közötti félreértés, egymást ocsárló, lenéző gyarlóság ugyan sokképpen ártott a szokásoknak, melyeket éppen azért csak titkon szerettek a fajok gyakorolni, mint az első keresztyének a magok isteni tiszteletét. Mert nincs gyakoribb, mint hogy egyik népfaj, sőt egyik falu, kinevesse szomszédját a maga szokásaiért; rútnak, illetlennek, megfoghatlannak tartván egyik a másikéit; ahonnan a szokásos élet a nagyobb, szélesebb gyürüzetű körből mind szűkebb-szűkebb térre vonult új-új módosításokkal, egészen a házig, miért egyszer igazzá lett, amennyi ház, annyi szokás.

A szokásokban már éppen eme végetlen változatosság teszi az érdeket; mivel *egy-egy szokás egy-egy formája az életnek*, s innen van benne az a sok mulattató, tanulságos elem, mit visszavive a lélekre, ugyanannyi erkölcs- és lélekmagyarázó adatokra találunk bennök.

De hogy egyik faj, sőt egyik szomszéd kineveti a másikat szokásaiért, ez éppen a legderekabb szokás, különben úgy járnánk a szokásokkal is mint a divattal, mely éppen azért változik annyiszor és oly hamar egymásután, mert mindnyájan megegyezünk kivetésében.

A szokásokhoz való erős ragaszkodást ennélfogva szüli a saját élet, feltartja a dac és különc szelleme, de megszenteli a régiség, melyért aztán történeti és országlati becsűvé lesz, s mint ilyen teljes mértékben is érdemli mind a státusbölcs, mind a pszicholog figyelmét, mert a nép második természetének alkotója.

E szerint a *Ritus Graecorum és Romanorum* mellett a magunkéit sem kellene abban hagyni; legalább ohajtható volna, hogy az ország különböző részei többet s bizonyosabbat tudjanak egymás felől hallomási, mendemondai dolgoknál, a kistükör igen jó, de igen kevés tartalmú verseinél, a „dunántúli kis utazónál".

De hátunk mögött van a jövendőség a történetirás, ez a második élet a halál után: s vajon ne messük-e ki szellemi arcképünket habár fekete árnyékrajzokban is azon vonásokkal, melyeket a szokásokból vehetünk, annál élethübben, erőteljesebben?

Én ugyan nem félek, hogy a közlekedési eszközök által előhozott sebes forgalom, s váltakozás oly egyenlítő erővel birna, hogy e részben hamar elmosódnék a különbség; nem hiszem azt a rohanó reformi átalakulást, mely a pártoknak egy-két politikai diadala után oly szép reggelre virrasszon bennünket, melyen egészen újjászületve lépjünk ki, mint fris zsemlye, a világ elé; de az idők általán feledésre dolgoznak; melyet a nagyemlékezetű hagyományok sem birnak híven ellenőrizni; magunk elfelejtünk igen sokat és a hagyomány leginkább csak valószinűség, s nem valóság.

Azért gyüjtsük a hazai népszokásokat. Vigyük magunkkal életünk lehető emlékeit, habár romokban is, korrul-korra át, mint a költözködő népek a nemzetségek ismertető jeleit, vidékről vidékre.

A magyar különben sem volt akármikor oly igen családi körre utasítva, mint jelenleg, és szerencsére magát némiképp szerencsétlennek is érzi, pedig ha igazán hű leszen magához, ha el nem veszti önbizalmát, éppen most, miután a múltban csillogott lelkesedése, mi nagy részben álfény, vagy oly kétes pirosság volt, mint a kelevényes orca egészségszine, eltűnt, és helyette meggondolás nyomai jelentkeznek homlokán, éppen most mehet által művelése igazi útjára, önsorsának előítélet nélküli fölfogására, mi eddig, fájdalom, sohasem volt meg igazán.

Én azokkal tartok, kik a nagy, de üres igazságokat elvetik a népiség szabályzása körül; ellenben közel, a népek vagy általánosan az emberiség alaphajlamiban, itt a földön, keresik a jövendőt.

Mikor tehát a szokások sürgettetnek, ezáltal csak kulcsot keresünk a népek szivéhez, kedélyéhez, életének formái, nyilatkozásaiból. Itt van azok ereje, gyöngéje; s megesik, hogy az erőt éppen a gyöngeségből lehet kifejteni a bölcs alkalmazás által.

Itt van az utolsó harminckét ok, mely ellenáll és visszavág minden oly igazság ellen, mi nem egyéb ráfogás, ráerőtetésnél, szóval az igazságot is vajmi gyakran vérünk, s hajlamunk itéli el.

Mi csak most vagyunk azon a stadiumon, hogy önismeretre vergődjünk; már el van kezdve, s hogy mennél teljesebb legyen, azt egyszersmind a tökélyesbülés is követeli.

Azért gyüjtsük a hazai népszokásokat. Ha jelige lőn a népek testvérisége: hadd lássék meg, miféle nyilatkozatokban hasonlítunk a híresebb népekhez; ha fajok eredetisége, önföldű tősgyökeressége hozatik vitába, hadd tessék meg: mint vagyunk mi magunk emberségéből saját faj, mely sem szláv, sem német, mégis eredeti, habár rokontalan is a világon.

Szójáték vagy elmefuttatás volna említenem, minő becse van oly könyvnek vagy növénynek, mely egyetlen példány a maga nemében, de az nem elmefuttatás, ha józan ésszel, s az érvek minden nyomatékosságával vitatjuk, hogy egy saját népnek, mely magától bir nyelvet, zenét, táncot, öltözetet, szokásokat, hajlamot és intézményeket, saját maga vonásiban kell föltűnni, és fejlődni előbb-utóbb, s ezért mindent elkövetnie annak bebizonyítására, hogy neki magához mért, magából induló rendeltetése van, vagy elvesz.

Arról nem lehet sok szó, mik fognak a hazai népszokások körébe tartozni. Ide való mindaz, miben *az élet, mint formában* nyilatkozik.

Részemről, úgy hiszek: gyüjtessék össze minden, ami szertartás, például a nagyobbszerű alkalmaknál, minők a születés vagy keresztség, a házasság vagy lakodalom, a halál vagy temetés. E három egészíti ki az emberi sors folyamát. De vannak ezeken kivűl ünnepek, sátorosok és kisebbek, ünnepélyek, névnapok, lakozások, szüret, aratás, vásár, búcsú stb., melyeket lehetlen mind előszámlálni, mert ezek mind tények, s következőleg elő kell soroltatniok az élet után, s úgy állíttatniok össze, hogy képet adjanak.

Megjegyzendő pedig mindezeknél annak kitudása, miért van ez így, az úgy. Például miért viszik ki temetőbe a halottat lábbal előre? Miért csinál keresztet, mikor indulni akar a palóc kocsis a porba lovai előtt? Miért mennek nagy pénteken hajnalkor, azaz napföljötte előtt vizért a leányok? Mire jó az a korán merített viz? Mit jelent az, hogy néhol egy falat kenyeret és sót összekötve tesznek menyasszony kebelébe? Ezeket, ha meg tudja is fejteni magának a kérdező, mindamellett hagyja mindig a nép fiára megfejtésöket, mert az a mód, amint ő magát kimagyarázza, szinte igen fontos, tudni méltó.

A szokásokkal együtt járnak az előítéletek, vagyis álokok, amennyiben egynek-másnak követésére befolyással birnak.

Ilyen előítélet például, hogy a mennykő által meggyújtott épület égését zápor sem olthatja el; hogy a kigyó, akármint összevágják is, meg nem döglik naplement előtt, hogy a fecskefészket nem jó leszúrni a tornác alól, mert a tehén véres tejet ad, hogy szent György-napra virradóra boszorkányok a tehenet megrontják, hogy kutya szőrivel kell füstölni a kutyaharapást; hogy a szines viz használ az ijedés ellen, stb. végetlenül.

Minthogy minden efféle előítéletes szertartás bizonyos bevett *szólásformák* elmondásával történik, ezek is *följegyzendők*. Például, mikor a falusi gyermek

először eszik gyümölcsöt az esztendőben, ily mentőszóval, varázsigével él: *Ujság hasamba, betegség pokolba! Akkor fájjon a hasom, mikor magam akarom.*

Ennyi sok minden apróság összegyüjtése csak többek egyetértő munkásságától telhetik. Nincs hosszú életű ember, ki mindezt mindenütt végig tapasztalhatná, ha örökké futna, mint a vándor zsidó. Ezeket különben is el kell várni, ellesni, mint a természet nyilatkozatait, mi folytonos, s észrevétlen ottlét, megbízott nyiltság és társalgás szerencséje, mert ha idegen megy a nép közé, legott el van veszve az őszinteség, s megtörténik ezerszer, hogy uraskodni kezd egész módjával a falusi legény, mihelyt ismeretlent vagy éppen kaputos embert vőn észre maga közelében, mi az erkölcsök ismeretéről csak torzképet ad.

Mondanom sem kell, hogy a szokásokkal dal és tánc és zene, és egyéb adalékok is együtt találtatnak; s hogy e részbeli törekvésünk sükerre vigyen, mindennek föl kell jegyeztetni.

Ha ez indítvány, ám fogadtassék el. De ez nem indítvány, hanem csak sürgetés a folytatásra; mert volt idő, mikor e részben sok jó iratott elszórva, melyeket most igen sok bajba kerül, mindamellett nem lehetlenség, összeszedni.

Azonban az irodalom valami lázt kapott, sületlen novellák, melyeket könnyű volt irni, nehéz olvasni, szorítják ki az efféle iratokat közönségünk szeme elől; újdondászat, szójáték, élcelés, elmefuttatás lőn a divatlapok tölteléke, s csak sajnálni lehetett, hogy például oly leirások, minők Bartók Gáboréi voltak a fölső Tisza mellől évek előtt, mind gyérebben fordultak elő gyüjtemények pedig, mint a Vahot-féle *Magyar föld és népei*, vagy nem birták kiállani a közönséget, vagy a közönség őket.

Ohajtom e sürgetés foganatját. Remélem a hazai lapoktól, hogy mindenik szivesen nyitja meg hasábjait ily népszokási közlemények előtt.

Fölhagyván egyidőre a sürgetéssel, ha talán ez meghallgattatnék, s hazánk külön vidékeiről néhány lelkes munkatárs ajánlkoznék, akkor rendszeresen láthatnánk a vállalathoz, és nem hiányzanék alkalom egy igen becses könyvnek közzétételére, mely a dalok, mesék, és közmondásoknál körülményesebben, s egész arcképi hűségben egy fokkal tartalmasabban szólana életünkről, vagy az volna maga – népünk élete.

25. Előszó

[Magyar Népmesék]

Ezen kötettel a magyar népirodalom ereklyéi: mesék, dalok, közmondások, adomák, szokások, hiedelmek, szóval: minden ide tartozó elemek kiadása van foganatba véve.

Részint másod kiadása leszen ez a „Magyar Népköltési gyüjteménynek", melyet a Kisfaludy-Társaság tekintélye alatt ugyancsak tőlem vön a nemzet a népdalok három kötetében, és a közmondások könyvében; részint folytatása ugyanazon kezdetnek, az egész népirodalmat együvé foglalva, egyes külön, de összefüggő kötetekbe rendezve, koronként; azon igérettel, hogy a népirodalmi elemek szépészeti álláspontját egy műbölcsészeti értekezés fogja igazolni.

A szövegbe a buzgó kiadó csinos fametszeteket ad; mivel, hihetőleg, oly tanulmányok lopakodnak be a képző művészetbe, melyek után a hazai tárgyak: viselet, ruha, tánc, népszokások, közélet és képzelem mind jobban engedék át magokat a metsző vésüjének, a föstész ecsetének; egyuttal a nagyközönségnek is mulattató szemléletül ajánlkoznak. Az anyag, mint előre kivehető, nem fog hiányzani az egész gyüjteményen keresztül.

Ezáltal tudatni akarom egyszersmind, hogy a Kisfaludy-Társaság tekintélyét mind folyvást megtartom, vele élek; a neve alatt megváltozott körülményeimhez képest is még mindig gyüjtök. Segédim, a régi jó társakon kivül, a sárospataki tanuló ifjak közül néhány, kik a néppel közvetlenül érintkezvén, eredeti közléseket adhatnak.

Igy indul meg a jelen kötet „Népmesék" cim alatt, teljesen uj tartalommal. E részben tisztelettel említem Toldy Ferenc barátságát, ki néhai Gaal György eredeti magyar szövegü mesegyüjteményét szives volt használatul átengedni.

Még egy szót régi gyüjtőtársaimhoz! Ők fogják tudni: mi állott elő a népi elem tanulmányaiból tiz év óta; hogy ez eredménynek az én törekvéseim is voltak tényezői; s most jobban lehet igényem, mint ezelőtt is, gyámolításokra.

Sárospatak, junius 14. 1855.

Erdélyi János

26. Előszó

[Válogatott Magyar Népdalok]

E gyüjtemény most, a Népdalok irodalmának tizedik, tizenkettedik esztendejében, nem azt akarja szembe tüntetni, hogy azóta e téren sok ujdonság történt, hanem csak annyit mond, hogy a tisztelt vállaló urnak ilyen kisebb kötet látszott célszerűnek; én pedig azt előállítám. Ily formán ez nem második kiadás, mert csak kis része van itt annak, mi ezelőtt három testes kötetben világ elé jött; és van olyan, ami eddig nem volt nyomtatva, sok; néhány dal pedig, ujabb értesülések, nyomozások szerint, toldva, másítva, mintegy: szerkesztve.

A vállaló ur eszméje, s annak kivitele, hogy rajzokat állítson a szöveg közé, ugy hiszem, találkozni fog a közméltánylattal. A képek nemcsak ismertetni fogják mesteröket, hanem ki is emelni vésűje becsét.

Mint Pestről eljöttöm óta más izben, ugy jelenleg is nyilvánítom, hogy a népdalokat folyvást gyüjtöm. Aki, netaláni rokonszenvvel kiséri e tárgyat és szinte gyüjt; ha nem tud jobbat tenni, küldje hozzám gyüjteményét; itt, bizonyos, mi szerint el nem vész, sőt inkább valamennyi együtt lesz.

Sárospatak, april 29. 1857.

Erdélyi János

27. Jegyzetek Barzó J. „Egy-két szó a népdalokról" stb. irt cikkére

Megbocsát a t. szerkesztőség, ha Barzó úr fentemlített cikkére megteszem általános és különös észrevételeimet, s felszólalván a nekem oly kedves tárgy, a népköltészet körül; egyszersmind tudatom, hogy vizsgáló, kisérő figyelmem mindeddig sem szakadt le róla, sőt valódi öröm másokat is foglalkozni látnom vele.

Barzó úr cikkének tartalma legelőször is oly kedveltető észrevételek, melyeknek célja mintegy behizelegni a tárgyat az olvasó lelkébe, mint rendesen akkor szokták, mikor valamibe kezdünk. Emez ajánló s lelkesítő szavak után átmegy a Kisfaludy-Társaság firmája s az én gondjaim alatt készült népdalgyüjteményre s annak némely hiányaira, név szerint, hogy benne „alig van egynehány csatadal". – Mi a hiányokat illeti, erre nézve talán senki sincs oly tisztában, mint én,s bár vettem volna útbaigazító figyelmeztetést, egytől-mástól a hazából; de bizony még eddig nagyon kevés elmét ragadott meg az ide fordítandó gond, vizsgálódási kedv. Barzó úr, amint én látom, anyagi hiányt vőn észre, s észrevétele örökösen áll, mert mig a nemzet él s a népélet meg nem szűnik, mindig lesz dal, mely nem fog menni nyomtatás alá. „Járjuk be csak a Palócságot, a Tisza, Duna mentét stb.; mennyi tömérdek ismeretlent, eredetit és meglepőt fognak hallani." E szerint a hiány, melyet Barzó úr fölfedezett, akkor is meglesz, ha ma beszedetik a sajtóba mindaz, mi csak hallható itt vagy ott; azaz gyüjteni mindig lesz mód és alkalom, de későbbi ereklyékért nem lehet, nem szabad felelőssé tenni a kezdő gyüjtéseket, mert igen sok dal nem azért maradt ki a Kisfaludy-Társaság gyüjteményéből, mintha a gyüjtések folytak volna hanyagon, hanem a dalok egy része akkor meg sem volt még.

Azonban Barzó úr a Sajtó 90. számában visszaigazítá tévedését a hiányra nézve, s beismeri, hogy alap nélkül szólott. Ez elég hiba! Hanem beismerését azzal rontotta el, hogy most már egy nagy igazságot akart kijelenteni azon csatadalokra nézve, melyek csakugyan benn vannak a gyüjteményben, ezek pedig a *Hertelendy induló* és *Nosza, hiv magyarok* kezdetű, mondván: „bármint legyen is a dolog (azaz akár Hertelendy-, akár Nádasdy-nóta legyen is az), *minden* arra mutat, hogy ezek egy *nagyobb egész* töredékei lehetnek."

Mi lehet az a minden, melyre Barzó gondol: nem fejtette ki, pedig a minden nagy szó, s belőle sok telhetik. Ez az első csalódás, alap nélküli állítás. Hasonlóul azt is felejté megmondani B. úr: mi volt az a *nagyobb rész*, melynek ama harci dalok részei lehettek: opera-e, vagy epos, vagy mind a kettő együtt. Ez a másik csalódás. – Mikor én Pesten laktam és sok jó emberrel váltottam szót a népköltészet felől, volt olyan, ki azt hitte, hogy nem fogok kiállíthatni gyüjteményt. „Össze fog ön hozhatni vagy hatvan dalt?" – kérdé tőlem egy irodalmi férfi, ki nem ismeré a vidéki életet. „Össze – felelém – hat-hétszázat." Ő rettentően megörült s növekvő részvéttel kisérte a gyüjtések halmazát, s egy pár év múlva ellentétesen, azon kedves hirrel lepett meg, hogy a Kisfaludy-Társaság gyüjteménye számára egy lelkes gyüjtő egész epost gyüjt össze Szabolcsban.

Én, ki Szabolcs megyét már azelőtt laktam, ismertem, nem lettem elragadtatva beszédén; s mindjárt gondoltam, hogy ő nem ismeri Szabolcsot. És az ismeretlen rászedi az embert, ha úgy bánik vele, mintha ismerné. Most Barzó úrnak is merem mondani, hogy én ismerem Szabolcsot, ő pedig nem ismeri. Mégis ha én csalódnám – mily szép volna e csalódás nekem! Igen le fogná kötelezni Barzó úr a magyar népköltészet barátait, ha okaival, adataival, melyek után amaz állítást leirta, előállana és bebizonyítaná, hogy nem okatlanul monda mindent és nagyobb egészet; igy megállapítaná tételét, tisztába hozná jóhiszeműségét.

A Kisfaludy-Társaság kézirati gyüjteményét illetőleg, igen sok dal van ott, mi nincs kinyomatva, s én, ki Heckenast úr részére legújabban egy kis kötetet, céljaihoz valót rendeztem, közlék abban újakat is. De ha mondom, hogy az első kötetből mesterségesen csinált részvét után, a pesti s nemzeti körök által, ötezeret nyomtatni nem látszott igen soknak: a második kötet, ugyanannyi példányban s még dúsabban kiállítva már bukás felé vitte a vállalatot, a harmadik kötet pedig ezer példányban is igen sok volt már. Ez azután irodalmi siker, de olyan, mely az angyalt is elkedvetlenítené! Azonban nem kell búsulni: dal van elég s lesz is; de nem az a fő. Fő, az én gondolatom szerint, a dalok szerkesztése, más szóval: együvé hozása annak, mi együvé tartozik, de szórványosan gyül be, holott — ha nekem is szabad igy szólanom — minden oda mutat, hogy ama két külön vidékről és külön papiron bejött versszakaszok egymáshoz tartoznak, egymás mellé irathatnak. — A legujabb gyüjtemény, mely most van megjelenőben, fog ilyféle szerkesztést mutatni, miképp az előszó is megemlítendi, de ez nincs alap nélkül, mert egyik gyüjtemény ugyanazon dalt három, négy strófában küldte be hozzám, másik meg több vagy kevesebből állott, mi több, egészen újból is; ekép a többféle beküldés, mely kezeim közt mai nap is szaporodik, lehetővé teszi az új szerkesztést, én pedig e nélkül is mertem összecsapni egy-két strófát magam feje, tapintata és a példák után. Igy fogja lelni az olvasó ama hires pusztai dalt: *Nem bánom, hogy parasztnak születtem*, igen szembetűnő kibővítéssel. Azt, mely igy kezdődik: *Szegény legény vagyok én, Vásárokra* stb. megtoldva egy fölöttébb gyönyörű strófával:

Eltemetnek emgemet,
Elfelejtik nevemet.
Piros rózsa, viola
Kivirítja valaha.

De hogy a Hertelendy- vagy Nádasdy-nóta valamely nagyobb egész része lett volna, erre adatot én legalább nem ismerek, nem tudok; éppen azért Barzó úr állítását meglepetve olvasám, s nem is fogok kijönni meglepetésemből, mig alapot, adatot nem látok egyszersmind.

Ennyit Barzó ur egy-két szavára. Hanem alkalmat veszek egyúttal elmondani véleményemet a mi csatadalainkra, melyek vagy a Kisfaludy Társaság gyüjteményében, vagy a nép ajkán valahol még találhatók. Akár kevés csatadal van a gyüjteményben, akár sok, rám nézve mindegy.

Mindazon dalok, melyek „harci dalok" cim alatt olvashatók, kétséges eredetűek arra való nézve, hogy népdalokul vétessenek. Eredetök nemigen régibb a múlt század utolsó negyedénél. A kivétel csak igen kevés. Akkor is nem a népi élet szülte őket, hanem az iskola, éspedig oly formán, hogy némely iskolákban ez idő tájatt honosolván meg a harmonikus éneklés: dalra volt szükség, s lett a dal: mutatja minden sor, minden gondolat; mert hogy a sziv, a kedély alkalmaiból vétettek volna, nem tudom megérteni; ellenkezőleg, igen tisztán van előttem, magamra nézve, hogy oly körből állottak elő, melynek sajáta lelkesedni dolgokra, melyeket messziről lát, vagy másoktól hall. Igy biztos tudomásom van csatadalokról, melyeket soha egy huszár sem énekelt, hanem annál több kisdiák a kántuson. Ha kedve telnék benne valakinek: körülbelől ki lehet állítani vagy

százig menő efféle iskolai csatadalt: *Győzni vitéz, győzni teremtettél. – Örvendj magyar haza! – A tirann érc keze* stb. Van ilyen sok, jó és rossz, de akár ne volna – legalább népköltészeti oldalról.

Ha valaki már azt hozná föl ellenem: miért adtam hát ki a népdalok között, felelném azonnal: mert magamtul nem akartam eldönteni a dalok sorsát, melyeket népdalokul adtak be hozzám, s vártam az itészettől. A gyüjtők jó hitele felől semmi kétségem nem lehetett: némelyike hallhatta is egyiket mint másikat daloltatni néptől, vagy katonától: de ha mind népi volna, mit a nép dalol, vagy mind úri, amit az úr olvas: boldog volna az izlés világa. Éppen az a baj, hogy a népköltészet birálat nélkül lépe föl; most minden bolondság népinek mondatik; lángja után a korpája is elkel. Az izlésnek eme felemás (bastard) szüleményei már, mind gyakran életben, történetben, trónkövetelőkké nőtték ki magukat s van uszályvivője eme csalfa méltóságoknak.

Az már most az én általános észrevételem, hogy Barzó úr is úszik az özönnel, ami nagyon természetes, de most az egyszer éppen azért nem tudományi vagy itészeti eljárás. A népköltészet rávirradt némely emberre, mint a nap, s elkezdte, imádni az új fényt. A felé vonzó szeretet és hajlandóság, meggondolás nélkül bálványimádássá torzult. Ha azelőtt csak 40–50 évvel igen kevésre vagy semmire sem nézték a népdalt: most már igenis sokra nézik. Akkor a népdal csak egy zuga volt a költészetnek, most a költészet egyeteme van alárendelve a népinek, ki látta Czuczor költeményeiből a második teljes kiadást? de népies költeményeit kiadta ám Friebeisz: jobban se kellett.

„Nagy költő! kiadód rajtad ugyan kiadott!"

Én magam panaszolám, hogy a népi költészet tanulmányai mellőztetnek. Ez régen történt, s csak most látom mennyire volt igazam! Tanulmány mellett sohasem fajul el a mi költészetünk, s költészeti elméletünk a mai alantiságba. És visszatérve Barzó ur beszédeiből arra, hogy a Kisfaludy Társaság által eszközlött gyüjteményt nem lehet bevégzett ténynek (azaz vállalatnak, akarta ő) mondani: viszont én azt mondom: az, mi a népköltészet körül ezelőtt tiz-tizenöt évvel történt, igen jó volt kezdetnek, de ami azóta történt, igen rosz vagy éppen gyarlóság folytatásnak. Egy uttal emlékeztetem a mai lapirodalmat éppen tiz év előtti eseményekre. Az egész irodalomban, szerkesztésem alatt, az egy *Szépirodalmi szemle* ada intő szót, s nem hallgatták. A forradalom után hasonlóan én mondám egyik, a komoly feddő itéletet: nem hallgattak. A nagy lapok ellenünk voltak, s most már őket sem hallgatják; beszélhetünk akármennyire, mindnyájunkat sem hallgatnak. Ez az események logikája. Hadd forrja ki magát, aminek ki kell forrnia. Akkor aztán jobban lesz.

28. Egy székely ballada

A „Kolozsvári Közlöny" 1858. 81. számu Tárcájában Nagy Lajos közléséből egy minden tekintetben figyelemre méltó balladát olvasunk, melyet mint írja, azelőtt öt évvel egy ifju székely elmondása után irt le a Nyárád mentén.

Nagy Lajos köszönetet érdemel mindnyájunktól s példája követésre méltó, mert ki tudja, nem volnánk-e bőviben az efféle népi ereklyéknek, ha találkoznék egy-egy Nagy Lajos kellő figyelemmel s gyöngéd műérzékkel az érzések iránt.

A ballada cime „Barcsai"; maga igy hangzik:

Apám, apám, apám, lelkem, édes apám!
Anyám asszony bizony Barcsait szereti.
„Hallod asszony, hallod, mit mond a kis gyermek?"
„Hallom, uram, hallom, lelkem jámbor társam,
Részeges a gyermek, nem tudja mit beszél."
Ottan elindula ajh! ki Kolozsvárra,
Fele utját mene, onnan visszatére,
Hazájához ére.
„Nyiss ajtót, nyiss ajtót, asszony, feleségem!"
„Nyitok lelkem uram, lelkem jámbor társam,
Hogy vessem nyakamba vántoros szoknyámat,
Hogy kössem előmbe patyolat ruhámat,
Hogy tegyem fejembe rece-fátyolomat,
Hogy huzzam lábomba szép piros csizmámat."
Akkoron berugá palota ajtaját.
„Add elé, add elé a nagy láda kulcsát."
„A szomszédba jártam, kerten általhágtam,
Ottan elvesztettem a nagy láda kulcsát,
Hanem megtaláljuk szép piros hajnalban."
Akkor berugá nagy láda oldalát,
Csak kihengeredék belőle Barcsai.
Ajh! megfogá őtet s egybe fejét vevé.
„Álj elé, álj elé asszony, feleségem!
Három halál közül melyiket választod.
Vagy főbe lőjelek, vagy fejedet vegyem,
Vagy hét asztal vendégnek vigan gyertyát tartasz?"
„Három halál közől én is azt választom:
Hét asztal vendégnek vigan gyertyát tartok."
„Hallod im szolgáló hozd be a végvásznat,
S a nagy kászu szurkot.
Tetején kezdjétek s talpig tekerjétek
Talpánál kezdjétek s teteig égessétek."
Istenem, Istenem! mit nem cselekedtem,
Megöltem Barcsait s kedves feleségem.

Ritka levén a szerencse, hogy igazán népköltői darabokkal ujonnan találkozzunk, amidőn a jelen költemény felett valódi örömemet nyilvánítanám, célosnak vélek egy-két észrevételt, magyarázatot alá függeszteni. Legelsőben is meg van cáfolva az a hiedelem általa, hogy már nem találtatik népünkben ős eredeti alak, valódi típus. Ez a ballada kétségkivül olyan, amint utóbb meg fogom magyarázni és bebizonyítani. De előbb szólok a külsejéről.

A kéz alatti ballada rimetlen, benne semmi külformaiság, mint a sándorvers tizenkét szótaga, sorközépen hüségesen megtartott metszettel. Két sor (8. és 30.) csak hat szótag, más kettő (26. és 31.) egyegy szótaggal hosszabb, azaz tizenhárom szótag. Az előadás *párbeszédi;* legvégén két sor monológ, *magán beszéd.*

E tekintetből ugy látszik, a ballada két részből áll. *Egyik* a ballada maga, *másik* ama két végső sor, mely az én hitem szerint nem tartozik szorosan a műhöz, és igen könnyen lehető, hogy később vettetett utána valamely kegyes vezeklő elme által, ki a férj vad eljárását, kegyetlenségét akarta szelíditeni általa. Mindamellett jó helyen áll más tekintetben, mert az nem egyéb, mint szólamló adat arra, hogy a költői igazság kiszolgáltatása a műből elmaradhatlan. E részből a népi műérzéket példásan ábrázolja, de nem állítja ki az előzmények után várható erőteljes befejezést, ha még erre szükség volna, megengedvén mindazáltal, hogy a népi balladák befejezése olykor igen halvány, elmosott, de épen azért, legalább az én csekély belátásom szerint, mert többnyire ki vannak pótolva, mint jelenleg is.

Azonban mindezt föltéve, de nem vitatva, érdekesebbnek látom arról szólani, mennyiben és miben felel az meg a művészeti kivánalmaknak és hogyan igazolható édes testvérisége más magyar népi efféle termékekkel.

Szembetünő mindjárt a ritka *rövidség*, szabatos, föltétlen, egyenes beszéd, mely kereken foly, mint a parancsolat, és az ezzel járó sebessége a cselekvénynek vagy történetnek. Továbbá jelzők kevéssé használtatnak, kivéve, ahol külső, látás alá eső, tehát festői szolgálatot tehetnek, mint az asszony öltözékeinek leirásánál, aztán a *nagy* láda, *piros* hajnal említésekor. Egyébiránt ha egész lelkéből akarja magát kifejezni a bensőséges tartalom, bőven és minden tartózkodás nélkül használtatik ugyanazon szó ismétlése, igen megegyezőleg a népi előadásról tett régibb észrevételemmel, melyet a jelen ballada is bizonyít, „hogy a kettőztetés (itt hármaztatás, sőt négyeztetés is) több erőért használtatik, mi különös emphasis mellett annál nagyobb egyszerüséget ád a szólamlásnak;" ilyenek az első sorban:

„*Apám, apám, apám*, lelkem édes *apám*"
„*Hallod*, asszony, *hallod?* (3. s.)
„*Hallom*, uram, *hallom* (4. s.)
Nyiss ajtót, *nyiss* ajtót (9. s.)
Nyitok lelkem uram, *lelkem* jámbor társam (10. s.)
Add elé, add elé (16. s.)
Állj elé, állj elé (25. s.)

Mindezen ismétlések gyorsaság, meglepetés, indulat kifejezései, s ekkép az előadás lényegéhez szorosan tartozó formák és módok, miből talán azt lehetne következtetni, hogy magok az ugynevezett refrainek sem akarnak egyéb lenni, a népi példák után, a költészetben mint a költemények pathószát, egységét fentartó, kifejező módok, p. *Arany*nál „Ágnes asszony" balladájában. „Oh irgalom atyja ne hagyj el." *Bajzá*nál a skót balladában: Edvárd, Edvárd, melyhez az eredetiben még az *oh* felkiáltás is oda toldatik a versszak közepén, végén és sok más egyebütt, p. a magyar dalokban „haja hajh!" s több ilyen felkiáltások, csakugyan a költemény pathószának hordozói.

Nevezetes továbbá az ismétlések egy más neme, de amely már az elbeszéléshez tartozik, s ennek szabatosságát fejezi ki és szintén gyakori a népköltészetben hon és kivül. Ezek bizonyos válságos beszéd vagy beszédválság, mikor a felelet magában hordja vagy ismétli a kérdést, p. o.

„Add elé a nagy láda kulcsát (15. s.)
„Elvesztettem a nagy láda kulcsát" (24. s.)
„Három halál közől melyiket választod?" (24. s.)
„Hét asztal vendégnek vigan gyertyát tartasz? (26. s.)
„Három halál közől én is azt választom (27. s.)
„Hét asztal vendégnek vigan gyertyát tartok (28. s.)

igy a 15. 20. sor: *Akkoron berugá* stb. aztán 31. 32. csupa ismétlések s mégis mennyire helyükön!

Az egész költemény harmincnégy sor s ugyszólván minden szót ismétel s annyi cselekvényt állít elő, hogy igen tartalmasnak mondható, nem felejtkezvén meg az elevenségről, mely az egészet szapora mozgalomban tartja.

Mondám e ballada festői részét. Imé a nő ruházatának leirása most is, pedig a nagy sietségben vagy talán azért oly részletes, hogy idő nyeressék általa? Mindegy! Ki ne emlékeznék meg itt a Népdalok és mondák III. kötetében 153. lapon 260. számu balladára, hol az anya mondja leányának: öltözz fel, ily szavakban részletezve:

„Huzd fel a csizmádat,
Szép karmazsin csizmádat,
Vedd rád selyem ruhád,
Szép pár selyem ruhát,
Tegyél az ujjodba
Tiz pár arany gyűrüt."

És mostan:

„Hogy vessem nyakamba vántoros szoknyámat,
Hogy kössem elömbe patyolat ruhámat,
Hogy tegyem fejembe rece fátyolomat,
Hogy huzzam lábomba szép piros csizmámat."

Megjegyzem a 20. és 21. sort együtt a *csak* szóért, melynek *hamar, könnyen, csekély munkával* egy értelmű jelentése van itt is, mint egyebütt a népi mondásokban, p. o. Oláh Gerő balladájában (Népd. és Mondák I. k. 376. lap)

„Érjük el ama nagy őzet."
A fakó ló *csak* eléri,
Oláh Gerő *csak* ellövi.

Vagy az ilyen közmondási alakok:

„Erőtlent az erős *csak* a zsákba rázza.

Jelenleg:

„*Csak* kihengeredék belőle Barcsai."

Jegyzést teszek még a két hosszu sorra; egyik a 26, másik a 32. Ezek mindegyike hosszabb egy szótaggal, mint mondám, de ha a 25. és 26. igy adatnék:

„Vagy főbe lőjelek vagy fejed vegyem
Hét asztal vendégnek vigan gyertyát tartasz,"

megvolna a kellő szabatosság. Hasonlóul van rá példa, mely szerint a harminckettedik sor is rövidíthető egy taggal a *teteig* szóban, mely igy is roszul van a mai *tetejéig* helyett, s kellene lenni, az én hitem szerint, *tetig* alaknak, mint a már

említett 260. számu balladában. (Népd. és Mondák III. k. 153. l.) a végső sor ehelyett „halálom órájaig" igy áll: halálom *óráig;* tetejeig vagy tetig ugyanazon analógia. Aztán a *tat* = *tet* ebben: hajó *tatja, tetje,* mi egyik példa a Lugosy-féle magyar, megyer szóidomulásra.

Jegyzést teszek a két rövid vagyis fél fél sorra:

Hazájához ére (8. s.)
A nagy kászu szurkot (30. s.)

Ezekből hiányzik a sor egyik fele, vagy ismétlésnek kellene állani kiegészítőül.

Végre még egy utolsó megjegyzésem az 5. 11. 12. 13. 14. sorra. Az 5. sorba e h.[elyett] *részeges* igy volna javítandó *részeg az* (a gyermek); gyermekről *részegest* minek volna mondani! A többi sorok elején a *hogy* helyett álljon mindenütt *hadd.* Most még egyszer, könnyebb olvasás végett igy próbálom, merem az *egészet* közleni:

„Apám, apám, apám, lelkem édes apám,
Anyám asszony bizony Barcsait szereti."
„Hallod, asszony, hallod, mit mond a kis gyermek?"
„Hallom uram, hallom, lelkem jámbor társam,
Részeg az a gyermek, nem tudja mit beszél."
Ottan elindula ajh! ki Kolozsvárra,
Fele utját mene, onnan visszatére,
Onnan visszatére, hazájához ére.

„Nyiss ajtót, nyiss ajtót asszony, feleségem."
„Nyitok lelkem uram, lelkem jámbor társam.
Hadd vessem nyakamba vántoros szoknyámat,
Hadd kössem előmbe patyolat ruhámat,
Hadd tegyem fejembe rece fátyolomat,
Hadd huzzam lábomba szép piros csizmámat."

Akkoron berugá palota ajtaját.
„Add elő, add elé a nagy láda kulcsát."
„A szomszédba jártam, kerten általhágtam,
Ottan elvesztettem a nagy láda kulcsát,
Hanem megtaláljuk szép piros hajnalban."

Akkoron berugá nagy láda oldalát.
Csak kihengeredék belőle Barcsai.
Ajh! megfogá őtet, s egybe fejét vevé.

„Állj elé, állj elé asszony, feleségem!
Három halál közől melyiket választod:
Vagy főbe lőjelek vagy fejed vegyem vagy
Hét asztal vendégnek vigan gyertyát tartasz?"

„Három halál közől én is azt választom:
Hét asztal vendégnek vigan gyertyát tartok."

„Hallod im szolgáló, hozd be a végvásznat,
Hozd be a végvásznat, s a nagy kászu szurkot.
Tetején kezdjétek, talpig tekerjétek,
Talpánál kezdjétek, tetig égessétek.

Istenem, Istenem, mit nem cselekedtem!
Megöltem Barcsait s kedves feleségem!

29. Kríza „Vadrózsái"

Időnkben a népköltészet mint valami uj elem lépett föl Európa szerte az irodalomban. A népek solidaritása itt is mutatkozik. Egyegy betegség vagy divat, egyegy forradalmi eszme vagy irodalmi kelet végig csap Európán, mint a futótüz, mint a pórlázadás, mint a 48-ki mozgalmak; és szivesen olvassuk a forradalmak történetét, meg Paul de Kock meztelenségeit, valamint Byron világunottságát. Hasonló divatnak és oly betegségnek látjuk nyomait az irodalmi világban, melyre a népköltészet fölkapása, ellenható szer vagy épen orvosság volt. Az angol irodalom rég birja ez elemet; már Shakespeare idéz drámáiban népi balladából töredékgondolatokat, a svéd, dán költészet népi alapon keletkezett, a spanyol romancok világhirüek, a szláv népfajok talán ebben legerősebbek. Mindamellett is a népköltészet nem hoz egyforma sikert általában, s lehet kifogás ellene az irodalmak története szerint. A nélkül, hogy az európai szépirodalom át- meg átismert bizonyosság volna előttem, tudok annyit különösen a német, francia költészetről, hogy sokat fogadott el a néptől; s csak Uhlandot és Béranger-t kell említeni, hogy igazam elösmértessék. De más részről azt is tudom, hogy e két nép dalai kevesebbé vannak méltatva mint érdemelnék; a németek idealizmusa, a franciák cancanizmusa egyformán ellenzéket csinálnak a népköltészet ellen, vagyis amazok kevésbbé találják szépnek, azért csak igen mérsékelt adagban fogadják el, emezek kevésbbé tartják rutnak, azaz hamar torzítást csináltak belőle, és cancant táncolnak dallamain. De a felfogás sem mindenkor határozott és tárgyilagos. „Legközelebbi időben – irja Lerminier a francia ifjabb költőkről – hirdeték nekünk egy új költészet érkezését, a népköltészetet. A *kézműves* keze alatt uj, nem ismert hatással pendült volna meg a lant. Napszámosak adták ki verseiket, melyekben a legnevesb kortársak utánzását, de kikerülhetlen utánzását lehetne megösmernünk. Igaztalanság volna szemrehányást tenni, sőt ellenkezőleg dicsérni kellene a népet, hogy szünóráiban a nagy költőket olvassa. Itt csak azok többé-kevésbbé őszinte tévedését kellene eloszlatni, kik állítják, hogy a nép kebléből tudatlansága mellett is uj költészet fog szülemleni." A francia itész, ugy látszik, népköltők cime alatt mintegy tüzetesen a népből eredt verselőket akarja befogadni, de tulajdonkép csak a felkapott divat, a hamis felfogás ellen emel szót cáfolataul a saját honában elterjedt véleményeknek, mely a népet a szegényebb, tudatlan osztályra szorította, s örült a látszatos sükernek. De mondja is alább: „naivság és tudatlanság nem lehet forrása többé a költészetnek. Ma költőnek neveztetni, annyi mint elvállalni maga és mások irányában, hogy a dolgoknak mélyébe hasson, s aztán ellenállhatlan báju kifejezést találjon eszméinek."

Ugy tartom e felfogás absolut becsű, s azon határvonalakat is kijelöli, melyek a népköltészet mesgyéjét mutatják a műköltészet szomszédságában; vagy ha nem szomszédságában, a költészet fokozatán. Mert a kettő közti lépcsőzet teszi a válkülönbséget egy részről és a válrokonságot ugyanakkor más részről. Megkivánja épen azért mind a kettő a maga lételének föltéteit; és ha van köztük különbség és van rokonság, mit tagadni senki sem fog: ugy mind a kettőre nézve kimaradhatlan szükség, hogy a költői teremtő szellem ki birja fejezni magát a lelkekhez való viszonyában; s birván a dolgok ösméretét egyetemesen: a bölccsel

mérkőzzék álláspontján, azaz ami a műköltő a maga széles és magas miveltségű közönségének, az legyen a népköltő a naiv, egyszerű izlésnek és felfogásnak, tolmácsolván mindkettő mindkettőnek a maga eszmei világát, a dolgok értelmét, egyetemes jellemét. Ez a népdalok mélységes becse s becsöknek megalapítása azokra nézve, kik valami csekélységet látván bennök, talán még kicsinylenék a reáfordított fáradságot, munkát, szeretetet.

Csak azt akarom mondani, hogy a magyar szép irodalom csudálatos életrevalóságáról adott bizonyságot, midőn annyi bensőséggel vette föl magába a népit, minővel, tudtomra legalább, egy irodalom sem. Oly lángolás, mint Berzsenyinél, oly roppant mérvű képzelődés, mint Vörösmartynál, oly fegyelmezett műgond, mint Kazinczy és Kölcseynél, vagy igen magas, vagy folytathatlan, vagy utóvégre gyakorlatiatlan oldalra vezeti vala szépirodalmunkat, ha nem jő a népköltészet, mely mint egy összefoglaló kenet gyanánt vegyült be a különböző irányok távolságai közé, s Petőfi Sándornak ezen közök betöltésére szolgáló tehetségeért adós a nemzet méltó hálával.

Értettük-e a népköltészeti gyüjtések megnyiltával e hasznos befolyását a népi elemnek, nem tudnám megmondani, de hogy ma kevés van, aki nem érti, kétségtelen. E ponton leginkább saját emlékezeteimtől kérek gyámolítást, mert nem kevesebb, mint husz éve maholnap annak, hogy e tárgyról nyilvánosan értekeztem, indítványt tettem, s a Kisfaludy Társaság kebelében a reá való gonddal megbizattam. Én láttam a gyermek születését, most felserdülését. Nagyon jól emlékszem, midőn Erdélyből rokon igyekezet felől hallottam Kriza nevének zászlója alatt. Megszoktuk a székelyeket mindenben a tősgyökeresség szerencséjével boldogabbnak hinni mint magunkat, s nem kevés volt, amit vártunk, reméltünk épen ama hit következtében. E várakozásokat az idő sürgette, az irodalom jogosította. E tájban irtak sokat arról, mi a nemzetiség, mi a népiség a költészetben. Ez időkben zaklatá ifjaink műérzetét a Kisfaludy Társaság a balladák felfogása miatt s pályadijakkal ügyekvék serkenteni. A pályadij nem sok, de elegendő volt buzdítani. Legjava ifjaink nem is a dijért versenyeztek, hanem az irodalmi sükerért a rosz balladákkal. Hiába mondatott utasításképp, hogy a balladákban nem érzelgés vagy értekező hosszadalmasság, erkölcsi vagy hasznossági cél a cél, hanem rövid, sebes, mégis szabatos és szinte drámai fordulatosság, cselekvény: nem értettük vagy legalább nem foganíthattuk. A ballada elmélete próbálkozott megjelenni testben. Garay a hivatás nem kevés ajándoka mellett öntudatos munkássággal is járult annak irodalmához, és Kölcsey *Szép Lenkája* óta, mely első balladai költemény, Vörösmarty, Czuczor hozományain keresztül fokot és emelkedést vagy legalább alakulást lehetett látni *Kont a kemény vitéz*ben, az *Árpádok*ban, hol minden Árpád-királyról volt egy-egy ballada, s a dicsőültnek számos efféle műveiben. Mégis a kellő siker nem látszott ezen egész időszakon át mindaddig, mig a népi alakítás egyszerüsége fel nem volt fedezve, s a balladai előmenetelt hazai példák nem biztosították. Ezen felfedezés nélkül, okom van hinni, Arany balladái sem kerekednek ki mesteriekké; igy a népi gyüjtemények, ha másban nem, de ebben megtették azt a szolgálatot, melyet hiába keresénk elméletben, gyakorlatban idegenből, más irodalomból. Ime a hazaiság és értelmesség közelsége, egymást segítő benső viszonya!

Kriza *Vadrózsák* cim alatt nyujtá végre székely népköltési gyüjteményét, eddigelé egy, vagyis első kötetben, ajánlva „a nagy székely embernek" gróf Mikó Imrének, mint aki ugy anyagi, mint szellemi oldalról segítője és munkatársa volt a vállalatnak, ki azonkivül, hogy a gyüjteménynek világ elé bocsájtását lehetővé tette, saját, táncszók és népmesékből álló gyüjtelékét is a szerkesztő rendelkezése alá engedte, mi egy következő kötetet fog betölteni. Ha a megjelent kötetben olvasható, hogy ezekhez hasonló, főkép balladai alkotások lettek volna előttünk azon idő tájban, midőn a pályaballadák készítésére utasításokat adtunk, sok aprólékos aggodalomtól maradtunk volna menten, és több reménnyel nézheténk vala szépirodalmi fejlődésünk elé. Igy a *Vadrózsák* eredeti hivatásukat: képzőleg, alakítólag folyni be annak idején a magyar költészet fejlődésére, nem teljesítheték, vagy legalább a mai korig elhalasztották, mindamellett, nem ugyan az itészre nézve, ki történelmi álláspontot is foglal el a műdarabok irányában, hanem azon itészre nézve, ki a művészeti szempontot szereti felfogni, egyetlen s páratlan becsűek, a népszellem alkotó erejéről pedig csalhatlan bizonyságot tévén, méltó tárgyai ugy az ethnograph mint az aesthetikus tanulmányainak.

Kriza hat szakaszra osztá gyüjteményét. Az első szakasz a *népdalok, balladák* s *rokonemüeké;* második a *táncszóké,* a harmadik *találós mesék,* negyedikben *népsajátságok,* ötödikben *népmesék,* hatodikban *tájszók* és jegyzetek a székely nyelvjárásokról. Az első szakasz mindazt hozza, mi alá jegyeztetik nem a versek egynemüsége, hanem székely *székek* szerint. Legelől állnak az *udvarhelyszékiek* 1–291. szám alatt. Aztán *háromszékiek és erdővidékiek* 292–380. sz. alatt, végre *marosszékiek* 381–447. Terület említése nélkül, *vegyesek,* I. a néptől 448–485. II. ismeretlen szerzőktől 486–525. III. Iróktól 526–583. Pótlék az udvarhelyszékiekhez a Fejér Nyikó mellől 584–588. Tehát összesen majdnem hatszáz népi költemény; megjegyezvén, hogy 335., 366. számok alatt azonegy dal van közölve, s igy az összes szám eggyel kevesebb, azaz 587. Szorosan népi dalokul az 1–485 szám alatti dalok és öt az udvarhelyszékiek pótléka cim alatt, tehát összesen 490 dal vétethetvén, legelsőben is megjegyzem, hogy e tömegből 178 dal vagy egészen, vagy egyes versszakokban él és ösméretes a magyarországi népdalok között, és igy, az én tudásom szerint, az eddig közlött székely versekből 312 dal egyenesen a székelyek sajátja, legalább én soha nem hallottam azok felől magyar népünknél. E szerint amint egy részről jókora tömeg esik a székelység javára, másrészt nem kevés azon dalok száma sem, melyekben közösen osztozik a székelység a magyarsággal.

Hogyan sorozandók e dalok egyes vidékek vagy tárgyaik után, meglátható a gyüjteményben; ez mostan nem is eshetik vizsgálás alá, hanem az nevezetes, hogy a tánc- vagy gyermekjáték-dalok közöl egy, a 218-ik megtalálható Csallóközön is. Erdélyben pedig az udvarhelyszékiek közt, azaz a két haza véghatárán fordul elő; hanem némely sulyt kivánok fektetni a dalok eredetiségére annálinkább, mert népdalaink ez oldalról nem voltak vizsgálva. Midőn magam is gyüjtéssel foglalkoztam, nem egyszer csapta meg füleimet egy vagy más hang, melyet nem tartottam népinek, mindamellett a gyüjtők hitelére meghagytam sokat a maga valóságában népdalnak. Most Kriza mint gyüjtő, közelebb érintkezésben állván a néppel, ugyszólván közvetlenül vehette át tőle dalait, s én,

hivatkozva e tárgy körüli tapasztaltságom és érzetem tanulságára, látok mégis nehány dalt, melyek tiszta népdalnak nem elég hitelesek, vagy legalább gyanusak, mig egy pár olyan is akad, melynek urát tudom adni. Az 52. dal valóságos történeti becsű, Atillát benne apjának vallván a székely; de a hangulatból ítélve, úgy tartom, hogy nem népi eredetű. A 143. Kisfaludy Károlynál is megvan részben. Gyanus továbbá eredetére nézve a 310. Petőfiből való visszaemlékezés a 339. Czuczorból a 345. Alkalmasint Fáy Andrásé a 403. dal; a 404. teljességgel nem népi hang; a 405. Goethe egy dalának szabad fordítása, „Ich komme vom Gebirge her", melyet Helmeczy is megkisértett magyarra áttenni valamelyik zsebkönyvben ily formán:

„Ide hegytájról lépdelek;
A tenger zug, völgy gőzeleg."

a 406. dal ily kezdetű költeményből van kikapva: Ifju heves vérem vagyon, mely, ha jól jut eszembe a Tud. Gyüjtemény melléklapjában a *Koszoru*ban jelent meg 1826–7 táján, s az aláírt név Nyiry M. vallotta szerzőjének. A 423. Vahot Imre valamelyik szinjátékából, ugy tetszik, a *Farsangi oskolá*ból van átvéve, s egy második strófával bővítve, korszerűsítve. A 450. dal első strófája az alólirtnak egy költeményéből van átdolgozva s bővítve. A 466. refrainje, „Szivem dobog tik-tak" e dalt német eredetre viszi vissza; hihetőleg szinpadról jött által 1830 után, mikor Kassán állandó szinház volt. A 483. dalnak épen ez a története, jut eszembe hogy eredetijét idézték előttem németből. – Az eddigiek mind a szorosabban úgy nevezhető népi (néptől való) költemények között fordulván elő, tartottam helyén róluk ennyit mondani. Most, miután bőséges áldását birjuk a népi muzsának, nem árt némi tisztaságot, hitelességet hozni be a nyert tömegbe, mivel tartani lehet tőle hogy zavarban elvesztjük vagy legalább meghamisítjuk a népköltészeti felfogást.

Nagyobb súlyt fektetek azonban eredetiség oldaláról a balladákra. Gyüjteménye belbecsét illetőleg maga Kriza is oda nyilatkozik, hogy benne a „Balladák és rokonneműek fognak figyelmet ébreszteni." Ilyenek a gyüjteményben *Kádár Kata*, két kidolgozásban, *Bátori Bódizsár*, *Bodrogi Ferencné*, *Szomszéd legény*, *Gyurka*, *Julia szép leány*, *Kőmives Kelemenné*, *Budai Ilona*, ez mind Udvarhelyszékből; háromszékiek közül: „Nem szoktam, nem szoktam" kezdetű; marosszékiek közül a Nyárád mentiről a 381. sz. alatt. vagy régibb nevén, amint legelőször Nagy Lajos közlé, Barcsai, a Sóvidékről 426. sz. alatt, mely igy kezdődik: „Eltiltsák az ifju legényt," s a magyarországi „Megöltek egy legényt" balladának testvére; mindössze *tizenegy* darab; elég sok a volt kevéshez, sőt valóban nagy nyereség régóta ápolgatott remények után, mert igazán nem is volt egyéb hátra népköltészetünk rangjának megállapításához, mint a balladai kontingens, ezt jó adagban meghozák a székely népi költemények.

Mi e népi balladákat illeti, a *Szépirodalmi Figyelő* 1862. második félévi 12–16 számaiban részletességig szólott felőlök Gyulai Pál, igyekezvén becsöket kiemelni művészeti s költői szempontból egyiránt, s megállapitani a műköltészethez való viszonyukban. E balladák közül *Kőmives Kelemenné* aligha tiszta népi csinálmány; legalább szerkezetében nagyon elüt valamennyi eddig ösmert magyar

balladáktól. Névszerint a szóló személyek megnevezését, fölvezetését nem szereti a magyar ballada, miért igen ovakodva él vele, fösvényen használja; hanem ki kell tudni venni a beszédből, tettből, hogy ki beszél, ki cselekszik. Itt ez nincs megtartva. „Kőmives Kelemön felesége mondja", „köszöne az asszony, az ura válaszol", „Kelemönné asszony hogy átalértötte, Bánatos szivének igy lött felelete", „Az ő édes apja neki (a gyermeknek) igy felele", ez mind elütő modor, s emlékeztet az époszok dialogjaira, mi a balladákban szokatlan, de emlékeztet a halotti bucsuztatásokra is. A második strófa különösen elárulja e ballada eredetét, mutatja az iró mesterkélő fogásait, melyek szerint népivé akarja tenni kidolgozását. Lássuk:

Megint tanakodott tizenkét kőmives,
Falat megállítni hogy lesz lehetséges.
Mig elvégre ilyen gondolatra jöttek,
Egymás között szoros egyességet töttek:
Kinek felesége legelőbb jő ide,
Szép gyöngén *fogjuk* meg, *dobjuk* be a tűzbe,
Keverjük a tűzbe gyönge teste hamvát,
Avval *állitsuk* meg magas Déva várát.

S utóbb:

Avval állítsuk meg magas Déva várát,
Csak igy nyerhessük el annak drága árát.

A kőmivesek tanakodásának ujból elbeszélése az asszony előtt férje által a nőre nézve nem szükséges, elég azt, amit elhatároztak, megtenni; s nekem ugy látszik, hogy a népi modorban *ez* itt fölösleges. A ritkán szedett szók, fogjuk, dobjuk, keverjük, állítjuk igeidők s módok, sőt még a gyönge igazi népi kifejezésnek a használata is idegenül zeng az én érzékemnek, a hamvat pedig tűzbe keverni épen keresett, de roszul talált kifejezés. Hát az a „Csak igy nyerhessük el" sor, olyannak említésével, amiről szónak sem kellene többé lenni, ugy tetszik, hogy kirí az egészből.

Figyelmet érdemel, hogy e balladáknak megrendítő jelenetei vannak, például Kádár Katában, midőn a szeretők hamvából, kiket egymástól eltiltott, kelt virágot leszakítaná az anya, a virágok megszólalása átokra, aztán ama régi, Szent László törvényeiben megengedett jognak, hogy a hűtelen feleség megöléséért a férj csak Istennek tartozik számadással, nyilvános gyakorlása, „a fővövő helyen"; Bodrogi Ferencné a rabságban sinylődve, sinylődésének rettenetes leirása; aztán az anya és leány egymásra ismerése szintén bevégezve annyi átokkal: „istenöm, leányom neked fizessön meg"; Barcsaiban a hűtlen asszonynak választása három halál közül. Más részben a fordulópontoknak rokonsága, hogyan tudja meg neje bűnös voltát a férj, vagy más egyéb titok mikép jő világosságra, egyhangúságot mutat; nevezetesen az „ajtón hallgatás" előfordul Bátori Bódizsárban: „Hát ajtón hallgassa Bátori Bódizsár"; Bodrogi Ferencné ciműben: „Az ajtón hallgassa asszonyság farajja"; a 292. szám alattiban: „A nagy hires tolvaj az ajtón hallgassa"; Barcsaiban módosítva: „Nyiss ajtót, nyiss ajtót, asszony, feleségem".

Nevezetes, mit Gyulai Pál is megjegyzett, hogy a székely balladák történeti hajlandóságnak a magyar balladákhoz képest, melyek a mithosz és tündérvilág

felé hajlanak vagy a puszta életből vétetvék, üresen vagy legalább betöltetlenül maradván egy nagy tér, a történelemé s a hagyományoké, a két szélsőség között. Egyébiránt a magyar dalokban, eddigelé, több a lírai érzelmesség; a székelyeknél a rövid, elpattanó ötletes dalok. Mindez azonban csak félig igaz, hanem igy találjuk a dalokat mai formájokban mint egy-egy töredéket. Ám találjuk még többet; mert előbb utóbb ki fog nyilvánulni, hogy a rövid, egy strófányi dalok csak egymástól eltávolodott részek. Egy strófa itt, másik ott marad meg. Egyikhez itt nőtt valami, a másikhoz ott. Tehát a magyar, székely népdalok hadd jöjjenek seregestül. Ha egyszer tömeg lesz előttünk, mint már van is: a gyüjtés után *itészet* és *szerkesztés* szükséges; amaz elítélni: mi valóban népi, emez összehozni, mit az idők mostohasága egymástól elhányt, elszakasztott.

Nyugtalanul kell várnunk a következő kötetet; addig is legyen elég ennyi mostan figyelmeztetésül a megindult nagy mérvű vállalatra, melynek élén Kriza János és gróf Mikó Imre állanak.

30. Előszó

[Magyar—orosz népdalok]

Jó szivvel nyújtom át a magyar olvasóközönségnek a jelen magyar orosz népdalokat, melyeket Lehoczky Tivadar a felvidéki, különösen Munkács körüli testvér orosz nép ajkáról vett által s fordított le nyelvünkre, annál érdekesebben, mert maga is ott él s isméri a népkedélyt s közérzületet. Egyúttal ugyancsak Lehoczky úrtól vesz az olvasó „a beregmegyei oroszok nász-szokásairól" egy alkalmi értekezést, s az ő rövid „életirását" tőlem, mindkettőt a dalok után; a dalok előtt pedig tőle bevezető sorokat azok körülményes ösmeretéhez. Mind a költészeti rész, mind a történelmi s egyúttal népismei rajz, úgy hiszem, annál méltóbbak egymás mellé helyeztetni, mert kölcsönösen visszajátszanak egymásra s nevelik egymás értékét.

Remélem egyúttal, hogy a példa, melyet Lehoczky ur nyujt, nem fog mása nélkül maradni a magyar irodalomban, s a többi hazai népek is meglelik a magyar tolmácsukat nemsokára.

A népismei irodalom ily módú növekedését örömmel üdvözölve, szerencsésnek tartom magamat, hogy éppen én adom ezen dalokat hazámfiai kezébe.

Sárospatak, júliusban, 1864.

Erdélyi János

31. Ajánlás

[Palóc népköltemények]

Pap Gyula, sárospataki harmadévi jogász ur fáradozásait a magyar, leginkább palóc népköltészet ereklyéinek gyüjtése körül, valamint a fentebbi nyomtatás alá elkészült gyüjteményt is ösmervén, méltányolván, őt, ki nógrádi születés, e nemben a leghitelesebb adatokat szedheti, a t. c. olvasóközönség pártoló figyelmébe, őszintén, szivesen ajánlom.

Sárospatak, november 22én, 1864. Erdélyi János

FÜGGELÉK

A *Függelék* Erdélyi János azon jegyzeteit, töredékeit tartalmazza, amelyek terjedelmesebbek annál, hogy egy-egy mű jegyzetanyagába kerüljenek, valamint azokat, amelyek önálló írásnak készültek, az író azonban nem akarta vagy nem tudta befejezni őket. A legszükségesebb jegyzetekre szorítkozunk, a legfontosabb tudnivalókat közöljük, azokat, amelyek a szövegek megértéséhez nélkülözhetetlenek. Az eredeti helyesíráshoz ragaszkodtunk, néhány kivételtől eltekintve, ugyanúgy, mint a főszövegben.

1. Magyar zene

[Egy el nem készült cikk részlete, talán ez 1847-es *A magyar népzene és versmérték* korai előzménye.]

Ha valahol széles e világon magyar zene pendül meg, mindenütt jó szivvel fogadják, s az idegen, legyen legnyugatibb európai vagy déli vagy éjszaki közöttünk, egy szájjal vallják magyar zenénk mély s egyszerű kedélyességét. Ezt némileg udvariasságnak vehetnők tőlük, de hogy Párisban is ezt vallanák, meg vagyok felőle győződve, s hogy a magyar zene ott is elragadó tetszést nyert, arról több adataink vannak világ előtt.

Igen szép volna kimagyarázni tudni, micsoda jelleme van a mi zenénknek. Hogy keleti komolyság epedéssel, sóvárgó borongás édes kibéküléssel, mélység szökelléssel, föllengés nyugalommal párosulvák benne, igen is érezzük, bár mind a mellett sohasem gondolunk vissza keletre, melynek népe vagyunk, bár az igazi elkeseredés lelkünkben kevéssé megkapó, a lángolás oly rövid és lohadékony, hogy könnyelműnek mondhatnák szomszédink, ismerősink.

Mindazon szellemi jók között, melyek a mindennapi kenyeren kivül életünket fenntartják, annak szépítését, nemesbítését előmozdítják, szivbeli gyönyört vagy megelégedést osztanak, s hála istennek még azon felöl nemzetiek is, a magyar zene áll épen az alkotmány mellett, minden idegen elem és izlés dacára romlatlanul. Mert hogy táncunk, főleg ama lábfürgeségben és a felső test merev tartásában álló kinos vergődés a maga természetlen erőtetett figuráival, magyar tánc lenne, még akkor is, ha a nemzet jellemzésében a komolyság helyét szelesség pótolná, hihetetlen; költészetünk apja halála után született gyermek, idegen izlés rámájára ütött eredetiség; első elemei, a hagyományok, néphit és rege vagy elhaltak a vallás miatt vitázó s meggyőzött régi magyarokban s az uj tudománnyal nem jöhetvén öszhangzásba, kivesztek az életből, vagy a puszták szele közt szórodtak el, vagy a hegyek és völgyekben hallgatnak s isten tudja ki fogja őket viszhangra felriasztani.

Egyedül a zene az a művészetek közől, mely mint a gyermek, leginkább sirásban adja jelét életének. Őseink vallása elveszett, a kutak melletti áldozatokról semmi nesz füleinkben, pedig nekem ugy tetszik, a vizek mellé temetkezés, kutak melletti áldozás, aztán ünnepélyes áldomásozás, mit a magyar jelenleg is megtart, igen szép alkalmak a nép éneklésére, melynél nincs meghatóbb. Igy a zene sem jutott el hozzánk ugy, mint kell vala vallás és világi énekekben; s ha benézünk hitfelekezeteink énekes könyveibe egyik német, másik francia, harmadik olasz mesterek hangszerzeményeit énekli, s mind a három körülbelől megegyez abban, hogy magyar énekszót vinni az isten házába profanus gondolat.

Hadi énekeinkről semmit sem tudunk, pedig ezek szükséges kiegészítő részét tennék nemzeti zenevilágunknak s az mit most Rákóczy-induló név alatt zengedez Tiszától Szajnaig, minden hevessége mellett sem igen sokat ér, inkább való zajos bandának, mint a sereg szájába, az élő hangszerekre, melyeknek hangalapja (Resonanz-[:..]denz) a sziv. Különben is az nem csatadal, mely lelkesítsen, hanem memento-mori-éneke (nekünk pedig sok szép győzelmeink is valának, de ezekről semmi) egy harcvesztett széledező seregnek, melyben több a kétségbeesés, mint edző ércpengése az érzelmeknek.

De maradt mégis a zenéből annyi, mennyi elég ujra s nemzetileg felvirágoztatni ezen ágát a művészetnek, mert magában hordja jellemét, mint pengését nemes érc, s e tekintetben eredetiségünk el van ismerve; és eme nagybecsű maradvány nekünk a *népdalok*. Európában oly maroknyi nép, mint vaszk, szerb, sőt mint legujabban tudomásra jött a finnek, sajátságos népköltészet által foglalnak egyedül helyet a nemzetek között. A szláv nemzetségeknek általában a pogány kor óta, sőt a magyarországi tótoknak Szent István korából vannak népdalaik, még pedig többnyire a költészet az ének szárnyain jár most is; mily legények vagyunk mi hozzájok képest. Halljátok ama gyönyörü lejtésű, uj, uj, de mindig rokon hangfogatokba átmenő éneklést a hegyoldalon, az aratók felől, az urdolgásoknál, mikor már egész nap izzadtak, a korcsmában, éji tüzeknél a mezőben. Az mind népdal. De ne kivánjátok érteni mit dalolnak, a versek többnyire semmire valók, vagy trágár beszéd, vagy illödelmetlen pajzánság; lány és legény ritkán énekelhetnek együtt. Nincs a népnek költője, ki verset adjon szájába, mint Burns a Scotoknak, Béranger a franciáknak; s im a költészet, mint vad viz magától buzog fel közöttök minden nemesség nélkül, mert ők szegények, iskolába soha sem jártak, nem igen tudnak különböztetni természetest és illendőt egymástól, nekik nincsenek szép szavaik, csak jó érzéseik, s dalolni nekik is kell, érezvén a dalolás szükségét kebelökben. (Nincs a népnek költője, pedig látnátok csak, mint vesz egy itce bort a falusi legény idegen ismerősének, csakhogy ő vihessen uj nótát falujába, mily mohón hallgatják az iskolást, mikor hazatér a szünnapokra s a messzünnen jött katonát stb. Igy terjed közöttök a dalhang szilaj versekkel, vagy a közlekedésnek nincs csatornája, melyen a néphez az értelemhez szóló valami leszivároghatna a megirottakból, s egyszersmind . . .)

[ET, 9. köt 98–99. levél, a legutolsó, zárójeles rész áthúzva; a szöveg láthatóan folytatódott, de a következő lap már nem maradt fent.]

A nép nem individuum, s következőleg dalai nem az egyediség, hanem a tömeg lelkével szólaljanak meg. Ezt tanusítja egy körülmény, miszerint az irtott, isten tudja hol és kitől eredt népdal annyi változáson vagy többen megy keresztül, mint a cukor, mig Indiából Kamcsatkába ér, hogy édes, éldelhető legyen mindenkinek. A helyszerű otthoniasság, mint más helynek idegen elem, róla le simittatik, s ez igy megy, mig nem végre teljesen megtisztul. Még pedig nemcsak a versekkel történik ez, hanem a nótájával is. Igy ismerek én sok népdalt. Ilyen az ismeretes „Hortobágyi pusztán fu a szél" dala, ilyen a Kis Komárom nagy Komáromé, s azt vettem észre, hogy utoljára is a *lágy* s nem a *kemény* melódiák maradnak fel. Innen kettő a tanulság. Első, hogy a népdalköltőnek az élettel, még pedig az egyetemes népélettel szoros ismeretségben kell lennie; s hogy szellemébe

mindazt fölszívta s központosította légyen vagy önszorgalma vagy született tehetsége genieje által, mi a népet érdekli, baját, örömét kifejezi. Második a hangszerzőre szól, és a lágy dalhangot előlegesen ajánlja a kemény accordok helyett, noha a kettő vegyítése szinte gyakori. Épen e hangokért fogtam én tollat...

Mi a népdalok hangmenetét illeti (Rhytmusát), én ugy vettem észre, hogy a magyar köznép legjobban szereti a négy soros egyszerű dalokat, melyeknek hangjai legtöbbször nyolc, aztán tizenegy, tiz, kilenc és hat hét szótagú verseken nyugszanak, s a versek sorai egymásután párosan rimesek. (A páratlan soru versek ritkábbak, vagy csak)

A dalhang rhytmusa vagy tán nyomatéka rendesen a harmadik soron van; a vers két első sora mintegy lépcsőzet a harmadikhoz, s a negyedikben pedig leszáll az éneknek vége; a két utolsó sorát a versnek rendesen ismételve éneklik, a legszebb sor a harmadik, kétszer jő elő, s ez két annyi bájt ad népdalainknak. Ki a népet izgalmaiban ismeri, tapasztalta, mily sebesen szokta olykor nótája első hangjait csaknem elhadarni, mignem a vége felé ugy nyujtja, mintha Szentiványi-éneket akarna belőle csinálni.

Költőinknek egyet javaslanék. Én ugy hiszem, hogy népdalköltő...

* * *

Mi óvtuk védtük Európát a Török ellen, s egyszer csaknem meghaltunk a Mongol pusztításban, valánk védbástyái, határőrzői az európai civilizatiónak alkotmányunk s szabad gyüléseink által, s mindezért mint egy jótéteményt fogadtuk el szomszédaink szokásait, nyelvét, életét, uraságát; mi bevettük a keresztény vallást, s ezért hasonlag jótétemény fejébe kiadtuk szánkból nyelvünket s nem értett vagy legalább nem érzett latin beszédben rebegtük az isten igéjét, kaptunk viszonzásul nyelvet, holtat, merev csontkeményet, melybe sirjáró lidércként, fölkelve halottaiból ölé, nyomá az álomba szenderült öngondolkozást századokig; mi nagyra valánk magyarságunkkal, és váltig-untig űztük a bolondját, s mai is űzzük Szajnai dibdábságok majmolásával; sympathiánk világra szól, mindent ölel, mint az isten végtelen jósága, s indigenákat csinálunk, anabaptistálunk, egy két német, tót, rác, oláh magyarosítva láttán, csaknem bőrünkből kiugrunk, azonban...

[ET 9. köt 94–94/b levél, láthatóan nem folytatódott a szöveg, Erdélyi írás közben abbahagyta.]

2. A népdalokhoz

[Egyik előzménye a későbbi, 1846-os nagy tanulmánynak.]

Három szempont az különösen, melyből ohajtom elmélkedés alá venni a népdalokat. Első, nemzeti, a második izlési, a harmadik mivelődési vagy tulajdonlag népnevelési. Mind a három egybefügg ugyan elvégre, de azért lehet szólani mindegyikről külön külön, hogy annál tisztábban legyen előttünk a tárgy, és az olvasó közönség figyelme ne maradjon pusztán a divatnál, mely legujabb időben hatalmasan látszott befolyni a népdalok becsének emelésére, hanem egyszersmind komoly vizsgálatok után tudományos alapokhoz köttessék, s iro-

dalomba is átmenjen a népköltészet. Mig valamit csak homályosan érzünk, ösztönszerűleg ismerünk, fél becsben áll előttünk; igy vagyunk pedig rendesen oly dolgokkal, melyeket épen azért, mert mindig kezünknél vannak, közelebbről vizsgálni elmulasztunk, s végre mégis ugy vagyunk meggyőződve, hogy azokat nem tudnunk lehetlen. Ez a közelség, a mindennapi élet ezen gyakorlata még bizonyos elfogultsággal is jár, honnét igen nehéz volna elhitetni sok született magyarral, hogy neki tanulni kell a magyar nyelvet, valamint nem kevés lesz azok száma, kiknek fejükbe nem fér, micsoda érdeme lehet a Kisfaludy Társaságnak afféle dalok gyüjtése és kiadásával, melyeket a legutolsó falusi szolgáló is énekel. Igy voltunk ezzel mindnyájan, mikor még a világban nem ismertünk egyebet, mint a szülőhely határát, melyen egyszerű falunk tornya volt a pharus mindenfelől; de azért akkor is meghatotta lelkünket az aratók vig dala, a menynyekzői zaj, a temetési szomoru ének, a vasárnapi csend, és nincsen közöttünk, aki nem legbelsőbb lelki örömmel nézne vissza éltének ama perceire, kivált ha elhagyván az egyszerű falut, beveté magát a világ és művelődés zajának közepébe, s napszámba ment dolgozni a szellem elhanyaglott mezejére. Falunak voltam növendéke, magam is. Szerettem a folyót habjaért, az erdőt homályaért, lehevertem a füvet csupa jó kedvből, de nem becsültem, élveztem a fris léget történetből, de hasznát nem ismertem, most immár keresnem kell a puha gyepet, s messzire kész vagyok menni egy lehelletnyi jó levegőért – minden ugy megváltozott. Tudományra vetém magamat; és különösen arra, melynek neve széptudomány. Könyvek és gondolkozás, gyakorlat és társaság meg adák érnem, hogy szert tön elmém néhány igazságra. (Az én tudományom az én oltárom. Ide viszem én minden áldozatomat, innen térek vissza megkönnyebbült kebellel, ha nem volt áldozatom hiábavaló.) Költőink már a világ minden művelt népeinek iskoláját kitanulták, s hallottunk éneket és dalt görög és római mértéken és modorban, ismerünk olasz, francia hevet és könnyűséget, angol és német mélységet és nyugalmat irodalmunk termékein, mégis ugy tetszik, . . . De mi elhanyaglók eddig a népet, sőt volt olyan szaka izlési művelődésünknek, hogy átallottunk meríteni e közel forrásból, s aesthetikai tekintetben sem értettünk mást a nép alatt, mint amit a diák vulgus jelent. Mind e mellett senki sem fogja kárhoztatni azon időszakát irodalmunknak, mely utánzásban folyt el, mert nyelvünk sokat nyert általa külsőleg; aztán a fejlődés rende is ugy hozta magával, hanem most már illő, hogy ujjászületésünk édes hitében, mindent magunkból igyekezzünk kifejteni, különösen pedig a költészetet, mert ebben vagyon az iz, a zamat és az egész nemzet életrevalósága.

[ET, 12 köt. 79–80. levél]

3. Szent költészetről nyelvünkön

Majland junius 16. 1845.

A régi művelt nemzeteknél a költészet oly egészen elfoglalá az érzelmeket, hogy politika és vallás együtt vala benne, s a nép vevén egyit, vevé a másit is.

*

Szent költészetről nálunk még alig vala szó, mintha bennünk siketen és némán ment volna végbe az urnak tisztelete. Midőn az ős vallás helyett a kereszt ölelésire tértünk, élethalálra folyt a vita eleink között.

[ET, 1. köt. 17. levél]

4. A ref. egyház énekeiről

[Időpontját nem tudjuk meghatározni, mindenképpen az 1864-es tanulmány előtt keletkezett. Az író talán népszerűbb formában írt cikknek szánta, de megjelenésére nem került sor.]

Harminchat éve, hogy a magyarországi ref. egyház, ugy szólván rögtönözve, minden előgyüjtögetés nélkül, néhány régibb énekek megtartásával egy énekes könyvet állított ki, melyet mind e mai napig *uj énekes* név alatt ismer a ref. közönség. Ki ezen énekes könyv bevezetését megtekinti, látandja, mily célirányos, mindenesetre protestans szellemben fogta fel akkor az éneklés ügyét a ref. egyház, örökül, sőt kötelességül hagyván azoknak, kik magokban tehetséget éreznek, folyvást gonddal lenni az énekszerzésre.

Az említett bevezetés panaszképen említi, hogy a régi graduálében a hymnuszok, innepi és egyéb dicséretek száma többre megy ugyan negyedfél száznál, de köztök harmadfél száz csak a helyet foglalja; és valóban ugy is van. E szerint mintegy száz éneket hagy meg a régiek közül, azonban az uj énekes még ezeket sem vette föl mind, hanem szigoru választással ezekből is csak a jobbakat; igy most mintegy harmadfél száz énekünk van, sz. Dávid zsoltárain kivül.

És ezen három elemből elégíti ki a ref. egyház jelenleg lelki szükségeit énekekre nézve az isteni tiszteleten.

A régi graduale énekeiről talán már szólani sem kellene, mivel kiavultak hitfeleink egyházaiból, ha szerintem egy különös körülményért meg nem érdemelnék figyelmünket. Én a verseket, a mint vannak, nagy részben oda engedem Sztárai Mihálynak és többi s többnyire hivatlan, de buzgó társainak, kikben semmi magasabb költői eszmélkedés, semmi vallásos mély érzelem, nem mutatkozott szentköltészetre. Makacsul szakadván el reformatoraink a törzsöktől, megvetve a művészetnek az istentiszteletbe vágó minden ágát, egyedül „lélekben és igazságban", nem egyszersmind „lantban hegedűben" is akarák imádni az urat – egy éneket sem hoztak át magokkal. A szükség beállt, mert énekelni csak kelle, és eme szükségnek csak ugy vehették elejét, hogy idegenből fordítottak, compiláltak; s Dávid énekei mint a szentköltészet remekei még idő nap, – akarom mondani Szenczi Molnár Albert előtt lefordíttattak iszonyu rosz versben, költőietlen nyelven, távol az eredetinek mind erejétől, mint istenes szellemétől. Ezeknek cime a gradualéban: *A zsoltárokból való isteni dicséretek.* Számok száz és néhány. A graduale többi részét tették: *ékes rhythmusu hymnusok, az esztendőt-szakai innepeknek rendjek szerint;* a Katechismusból való, végre különb-különbféle dicséretek, melyek vagy a Szentirás valamellyik nevezetes helyét nyujtották el, vagy abból egész történetkét, mintegy szentrománcképet adtak elő, de igen együgyű formában.

Csak ennyiből is láthatni, hogy azok nem igen derék énekek, koránsem igénylik szivünk azon felét, melynek, mig imádságban buzog a másik fele, énekelni kell. Mondom, költészeti tekintetben nem állják ki a tűzpróbát még azon időhöz képest sem, melyben irattak, akár a formát, akár a tartalmot vegyük gondolóra. Igen nagy kár ez. Emlékezzünk csak azon időkre! Vallásháboru dühöngött a hazában, sőt tul is csapott annak határain; és Bethlen Gábor egész Europa életére befolyást tudott magának szerezni kevés, de győző hadával. Ez volt volna történeteinkben a vallásos lelkesedés időszaka; ez egyszersmind az egyházi költészeté is hitfeleink részéről. Mert a győzelemnek megvan a maga öröme, amaz érzete, mely a lelki szabadság kivivtán, a szorongó keblek lehelletének enyhültével, magas énekben tör ki, s ha nem várhatánk is oly örök becsű szent énekeket, minők például Lutheréi, de jobbakat azoknál, mik reánk maradtak, minden joggal. És hogy nincs igy, örökre csudálatos; mert eleink, erősen ragaszkodtak vallásukhoz, érte készek valának véröket adni, vagy azt hiszem, hogy ők mindent, mi az istentiszteleten érzelemre, képzelődésre hat, teljesen kitiltottak egyházaikból; s az ének csak annyiban lőn tárgya figyelmöknek, mennyiben az alatt, mig énekeltek, begyült a nép az istentisztelet helyére.

Azonban hagyjuk ezt. Én a régi gradualé énekeit melódiájukért szeretném. Hihetőleg még sokan fognak emlékezni a ref. egyház kántorai közől azon melodiák nagy részére, s bár emlékeznének, s ne hagynák elveszni a zsoltárok francia nótája mellett az ifjuság között, mivel azok közül sok igazi templomi izlésben iratott. E sorok irója is emlékezik két igen gyönyörü énekre gyermekkorából, melyek már nem énekeltetnek, egyik igy kezdődik: „Maradj meg, uram, velünk!" másik: „Engem igazgat az egeknek ura." – Már mit ért el az uj énekes könyv az által, hogy szerzeményei csak és egyedül a Dávid zsoltárainak francia melódiájára szabvák, nem tudom.

Igaz, egy kissé bajos hypothesisekre támaszkodni, de még sem mindenütt. Például a mi nemzetünknek van saját és jellemzetes zenéje. Tudjuk, minden népnél a zene két irányban fejlődik; egyik világi, másik egyházi zene. Már ha van eredeti népdalunk, miért ne lehetne eredeti népénekünk is? És bizonyosan van ama régi dicséretek melódiájában annyi a mennyi. Sztáray Mihály, Dévay Mátyás, Mélius (Horhi Juhász) Péter, mert könnyebb volt idegenből kölcsönzeni, elhanyagolták az eredeti szentköltészetet; az uj énekes irói el az eredeti templomi zenét, igy ha jelenleg volnának is uj verseink, énekünk ugyancsak régi, altfränkisch, és elannyira művészietlen, nem népnek való, hogy szinte reformot kiván.

Ki nincs elfogulva, mint vallásban vagy istentiszteletet illetőkben még a jobb fők is lenni szoktak, el fogja ismerni, hogy mind a catholicus, mind az ágostai atyafiak énekei szebbek, célirányosabbak a mieinknél. Ezt vitatni bajos, nem is szükséges egyéb megitélésében, mint ünnepélyes figyelem énekeikre, nincs más ok, mint authoritas, mivel amazok nagy részt olasz, ezek német művészeti zenét használnak leginkább; az pedig megállapított tétel a szépművészetek történetében eddigelé, hogy mind a két nemzet muzsikai izlése, zenészete tökéletesebb a franciánál átalában, annyival inkább az ó franciánál, mellyel élünk mi. Az olasz föllengző, a német kedélyes; mindkettő istenes; mig az általunk használt francia

nóták igen sok cikornyával járnak, több tónusokba vágnak; s az, ugy nevezhető muzsikai átmenetek kemények, a népi egyszerűséggel teljesen meg nem egyezők. – A pataki főiskolában tapasztaltam, hogy az éneklő kar valóságos reformi élvezettel kapott néhány éneken, melyeket azelőtt, talán mint profanusokat soha sem hoztak volna be közéjök, holott részint catholicus, részint ágostai egyházénekek valának. És miért is ne volna üdvös az ő énekeik szebbjeire irni verseket, (ha t. i. a vers, mint van, talán nem volna használható hitbeli okért) azokat kivinni a nép közé, megtanítani rá az ifjuságot?

A régi graduale dicséreteiben kézzelfogható az ember megadása, isten előtt, de mondhatlan prosai öltözetben; az uj énekes dicséretei sokkal költőibbek, de vallásos emelkedés nélkül, ugy hogy igen sok ének semmi egyéb, mint kegyes elmélkedés avagy kereszténi didaxis a moralból, természettudományból, vagy a vallás történetéből. A régi dicséreteken a lesujtott, bűnei terhe alatt nyögő halandó panasza, hite, reménye ömlik el; az uj énekes tanít, nagy részt indifferentismusban szenved; abban több a jó szó, ebben az ész; amabban az ékes rhythmus mondatik meglenni; emebben kevés helyütt van meg; amott rosz a rim, itt jó – néhol igen jó – a rim; amabban még van refrain (mikor valamely vers sor minden vers végén ismételtetik), az uj ezt egészen kiküszöbölte, mindkettő megegyez pedig abban, hogy a haza neve alig fordul bennök elő, még ott is, hol „hadakozás idején, vagy ellenségen vett győzedelemkor mondandó" énekek vannak.

Milyen legyen hát a népének? Olyan, mint a népdal, hogy mindenki könnyen felfoghassa.

[ET, 17. köt. 72–75. levél]

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

Ath	Athenaeum
Bp	Budapest
BpiH	Budapesti Hírlap
EJLev	*Erdélyi János levelezése.* Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona. Akadémiai Kiadó, Bp. 1960., 1962. I–II. kötet.
Ék	Életképek
ÉrtSz	*A magyar nyelv értelmező szótára.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1959–1962. I–VII. kötete
ET	Erdélyi Tár. Erdélyi János kéziratai, irodalmi hagyatéka
FNESz	*Földrajzi nevek etimológiai szótára* (Kiss Lajos munkája) Bp. 1980.
HB	Halotti beszéd
IŐ	Irodalmi Őr, az Életképek kritikai melléklete
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
K	Kézirat
Kisf. Társ. Évl.	Kisfaludy Társaság Évlapjai
KP	*Erdélyi János Kisebb prózái.* Sárospatak, 1863.
M	Megjelent
MAÉ	Magyar Akadémiai Értesítő
MIT	*A magyar irodalom története.* Akadémiai Kiadó, Bp. I–VI. kötet
MKM	*Magyar Közmondások Könyve.* A Kisfaludy Társaság megbizásábul szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Nyomatott Kozma Vazulnál, Pesten. 1851. IV, 461 l.
MKSZ	Magyar Könyvszemle
MNGy–NM	*Magyar Népköltési Gyűjtemény–Népdalok és Mondák*, I. A Kisfaludy Társaság megbizásábul szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Pesten, nyomatott Beimel Józsefnél 1846. 477 l. – 13 oldal (Tartalom) II. A Kisfaludy Társaság megbizásábul szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Pesten, Magyar Mihálynál 1847. VIII. 478 – 16 – számozatlan Tartalom és 8 lap *Függelék.* III. A Kisfaludy Társaság megbizásábul

	szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Pest, 1848. Beimel Józsefnél. 322 – 1 lap
MSzSz	Magyar Szépirodalmi Szemle
MTAK Ktár	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár
PDl	Pesti Divatlap
PEIL	Protestáns Egyházi s Iskolai Lapok
PH	Pesti Hírlap
PN	Pesti Napló
RMK	Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár.* I. 1879., II. 1885.
RMKT	Régi Magyar Költők Tára
RMNy	*Régi Magyarországi Nyomtatványok.* 1473–1600. Akadémiai Kiadó, Bp, 1971. I. kötet
RPDl	Regélő Pesti Divatlap
SF	Sárospataki Füzetek
SzF	Szépirodalmi Figyelő
SzL	Szépirodalmi Lapok
TESz	*Magyar Tájszótár.* I–II. kötet Bp. 1893–1901. I–II. kötet
ÚLN	Erdélyi János *Úti levelek, naplók*, Bp. 1985. Gondolat Kiadó
ÚMM	Új Magyar Múzeum
ÚMTSz	*Új Magyar Tájszótár*, I. Bp. 1979. Akadémiai Kiadó
VK	Erdélyi János Vegyes Költemények, I–II. kötet; kézirat ET 26–27. kötet
[. . .]	Olvashatatlan szó, szöveg
[!]	Sic!, azaz az eredetiben (kéziratban, ill. a kiadás alapjául tekintett nyomtatott szövegben) így
[- -]	A kéziratban tollpróba, szavak, be nem fejezett mondatok, ill. át nem húzott félmondatos javítás.

BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ

Kötetünk a válogatás, az elrendezés és a jegyzetanyag tekintetében a *Filozófiai és esztétikai írások*ét követi (Fontes sorozat 10. kötet). Ez alkalommal is teljességre és hitelességre törekedtünk. Átvizsgáltuk az író kéziratos hagyatékát, valamint azokat a sajtótermékeket, levéltárakat, amelyekben Erdélyi János írásai előfordulhattak. Minden írását közöljük, amelyek jelen kötetünk témakörébe tartoznak, akár névvel, akár név nélkül jelentek meg, ismert vagy mind ez ideig ismeretlen jelzéssel. És közre adjuk az író hagyatékában levő eddig ismeretlen, ill. kiadatlan írásokat.

A szerzőség megállapítását gondos mérlegelés előzte meg a tartalmi és stiláris meghatározók figyelembevételével: életrajzi tények, levélbeli utalások segítettek eligazítani e kérdésben.

Kötetünkben törekedtünk arra, hogy hiteles szövegeket adjunk. Alapszövegünk az író életében, ellenőrzésével készült nyomtatott szöveg, ennek hiányában, azaz a meg nem jelent írásoknál az eredeti autográf kézirat.

A cikkek, ill. tanulmányok forrásának megjelölése az M (megjelent), a K (kézirat) rövidítések után következnek, a lehető legteljesebb formában.

A kötet első része a nyelvészeti írásokat, a második a népköltészeti és népzenei tanulmányokat, cikkeket tartalmazza. (Ezeket követi a *Függelék*, a *Jegyzetek* és a *Névmagyarázat*.)

A két különálló egység kisebb fejezetekre oszlik. A nyelvészeti írásoknál a műfaj szerinti csoportosítás látszott szükségesnek, míg a népköltészeti részben csak a nagy elméleti tanulmányokat választottuk külön a kisebb, a népköltészetet propagáló, ill. a népköltési gyűjtemény első négy kötetének kiadását előkészítő, a gyakorlati feladatokat megjelölő írásoktól, valamint a kiadási munkákkal párhuzamosan megjelenő cikkektől. Az utóbbiaknál, miután ezek újságközlemények, bejelentések stb. gyakran hiányzik a cím, élükre zárójelben kitettük a közlésre kerülő szöveg első néhány szavát, hogy ezzel jelöljük a cikket.

Az I. kötethez hasonlóan itt is a *Függelék*ben közöljük a töredékben maradt írásokat. Kivételt tettünk a nyelvészeti írásokkal, amelyeknek töredékessége éppen témájukból következik: nyelvi fordulatok, tájszavak stb. feljegyzése nem töredék, hanem szándékosan töredékes formában hagyott szószedet, szótár. Az egyes fejezeteken belül itt is az időrend érvényesül. Ez a fejezetekre bontás

– pl. a népköltészeti elméleti tanulmányok szétválasztása a kisebb írásoktól, amelyek általában gyakorlati célokat szolgálnak, nem töri meg az időrendet. Így is követhető az író gondolkodásmódjának, munkájának fejlődési vonala.

A sajtó alá rendezés során a helyesírásnál két, látszatra egymásnak ellentmondó elvet követtünk: az első a könnyebb olvashatóságé, a másik pedig az íróhoz és a korhoz való hűségé. A kettő közötti ellentmondást az oldja fel, hogy a sajtó alá rendező hű maradt ahhoz a felfogáshoz, amelyet az író az ortográfiáról vallott. A közelítés a napjainkban elfogadott helyesíráshoz megfelel Erdélyi János szellemének, akit mindvégig az egyszerűsítés, az élőbeszédhez való hasonulás gondolata vezetett, mint azt pl. *Kisebb prózái* előszavában is kifejtette. Ez jogosította fel a kötet gondozóját arra, hogy az olvasást nehezítő, az amúgy sem egységes módon jelölt, ugyanakkor a hangértéket nem módosító cz-ből a z-t elhagyjuk, miként az olly, illy stb. szavakból az l betűt. Ugyanígy jártunk el a központozásnál és a nem hangértéket jelölő egybeírásoknál, amelyek ugyancsak nem voltak egységesek. Nem tértünk el az eredetitől abban az esetben, ha az a gondolat, ill. a mondat értelmét vagy akár a hangsúlyt módosította volna. Erre az itt említett egységesítésre az jogosított fel, hogy Erdélyi János már viszonylag korán, pályája elejétől kezdve az egységre törekvő, kiforrott, az 1832-i akadémiai szabályzaton alapuló helyesírást követte. Az író életében napvilágot látott, nem kéziratban fentmaradt művei mindig azoknak az éveknek, ill. azoknak a lapoknak a gyakorlatát követték, amelyekben megjelentek, azaz a mindenkori, ill. helyi szerkesztői, szedői, korrektori szokáshoz ragaszkodtak.

A hangértéket, gondolatot nem módosító egybeírásoknál korábbi kötetünk helyesírását követtük. Megtartottuk azonban az idegen személynevek, főnevek, igék és jelzők eredeti írásmódját, épp korfestő szerepük miatt. Tettük ezt még akkor is, ha az az egységesítés rovására történt. Példaként a „ritmus" szót emeljük ki, ill. a „szittya"-t. A KP kötetében található két tanulmány: a *Népköltészetről* és *A magyar népdalok*. Az elsőben a „ritmus" magyaros formában szerepel, míg az utóbbiban „rithmus"-ként (13., ill. 48. l.). A *Magyar nyelv eredete* (IŐ, 1845. 3. sz. 21. l.) „scytha", a KP-ban „szittya" (30. l.), míg az 1851-es tanulmányban (MKM, 452. l.) ismét „scytha". Hasonló egyenetlenség mutatkozik a „romantikus" esetében, ami már magyaros alakjában olvasható, míg a „sentimentalismus" még az idegen formát őrzi ugyanabban a cikkben (KP, 98. l.). Ugyancsak megtartottuk az eredeti szóalakot, ha az Erdélyi János ejtését jellemezte: „köny", „boszu", „rosz", „galy", „példaul", „ohajt" stb.

A kötet harmadik részét a *Jegyzetek* alkotják, amelyet a *Névmagyarázat* követ. A *Jegyzetek*ben az egyes cikkeket számok választják el egymástól, ugyanúgy mint a főszövegben, amelynek beosztását követik az egyes írások megjelenésére, lelőhelyére vonatkozó tudnivalók, valamint a kéziratok leírása, a megírás körülményeinek ismertetése, az egyes szövegekben szereplő személyekre, művekre, eseményekre stb. való utalások magyarázata, ha szükségesnek látszik, ismertetése. A nem közismert idegen szavakat, idegen nyelvű idézeteket, szövegeket fordításban adjuk. Ismert, gyakran használt vagy kevésbé gyakran használt, de a kor műveltségéhez tartozó idézeteknél – elsősorban latin szövegekről van szó – fordításuk mellett az idézett mondat vagy szöveg előfordulási helyét is adjuk.

A személynevekkel kapcsolatos tudnivalókat nem a név első előfordulásánál, hanem a *Névmagyarázat*ban adjuk meg. (Így kívántuk elkerülni az oda-vissza való utalásokat, ill. ismétléseket.) A *Jegyzetek*ben, miként a főszövegben is, az egyes fejezeteken belül újra kezdődik a számozás, hogy ezzel is elkerüljük a nagy számokkal való munka nehézségeit. A jegyzetelés során a lapszámokra utalunk vissza.

A *Névmagyarázat* ábécé szerinti sorrendben mindazokról a szövegben előforduló személyekről ad tájékoztatást, akik nem vagy kevéssé ismertek, vagy tevékenységük, ill. életük valamely mozzanata részletesebb magyarázatot igényel. Kitérünk az ismertetett személy és Erdélyi János kapcsolatára. A *Névmagyarázat* egyben *Névmutató* is, ezért szerepel benne minden a főszövegben és a *Jegyzetek*ben is előforduló név. Együtt találhatók tehát a közismertségüknél fogva magyarázatra nem szoruló nevek (a név után, a lapszámok előtt, megadjuk a születési és halálozási évszámot), és azok, akiknek viselőiről semmit vagy keveset tudunk, valamint a jegyzetapparátusban előforduló nevek is; ez utóbbiakhoz semmiféle magyarázatot nem fűzünk. A *Névmutató* és a *Névmagyarázat* összeolvasztását nemcsak helytakarékossági szempontok indokolták: fontosabb volt, hogy az olvasó egy helyen találjon meg minden olyan információt, amelyre a kiadvány használata során szüksége lehet: mind a nevekre vonatkozó felvilágosítást, mind pedig azt, hogy e nevek a kötet mely lapján fordulnak elő.

Kötetünk nagy részét a korabeli lapokban megjelent, ill. kéziratban maradt szövegek adják. A nyelvészeti írások jórésze ismeretlen, ill. kéziratos mű. Erdélyi ebbeli tevékenységének feltárásával az író munkásságának eddig nem ismert területével ismerkedhet meg az olvasó. Jóval kevesebb ismeretlen anyagot tár fel a kötet második része, ott elsősorban az egyes, lapokban elszórt írások (gyakran név nélküliek) egymásutánisága adja a kiadvány értékét. A kéziratos műveknél, ill. az Erdélyi Tárban őrzött kéziratoknál mindig annak a fasciculusnak sorszámát, ill. levelét jelöljük meg a szövegek lelőhelyeként, amelyikben a kézirat bekötve található. Erre a pontosabb helymeghatározásra azért van szükség, mert Erdélyi írásai 51 különböző nagyságú kötetben, ill. az *Iratok* címet viselő dobozokban őrizve maradtak fent, az egyes iratok megtalálásához tehát elengedhetetlenül szükséges a kötetek számának és levél-, ill. oldalszámának megadása is.

A jelen kötet sajtó alá rendezését, az egyes szövegek, ill. a kéziratok leírását, valamint a *Függelék* összeállítását T. Erdélyi Ilona végezte, a kötet jegyzetelését pedig T. Erdélyi Ilona és Szathmári István. A nyelvészeti írásokat Szathmári István jegyzetelte, a népköltészeti, népzenei tanulmányok, cikkek jegyzetelése pedig T. Erdélyi Ilona munkája. T. Erdélyi Ilona írta az *Előszót* és a *Bevezetés a jegyzetekhez* című tájékoztatást. A *Névmagyarázat*ot ugyancsak ő készítette.

NYELVÉSZETI ÍRÁSOK

I. TANULMÁNY, TANULMÁNYVÁZLAT

1. I hangzónkrul

Nem jelent meg.

K: ET 19. köt. 41–52. levél.

A fogalmazvány egy része ugyanitt a 78–81. levélen. Eredeti, saját kezével tintával írt kézirata. Aláírása, monogramja, jele nincs a kéziraton. Az általában itthon használt vastag, szürkés és nem vágott szélű papír helyett itt vékonyabb, fehérebb, kisebb (23 · 18 cm.) és vágott szélű papíron dolgozott. Feltehetően még Párizsban vásárolta, mert azonos anyagú azzal a papírral, amelyre 1845 januárjában írta a *Jegyzeteket* (l. következő cikkünket). A kézirat jobb felső sarkában szereplő dátum mutatja, hogy 1845. április 26-án kezdte írni, május 8-án fejezte be, mint a kézirat alján álló keltezés mutatja. Május 24-i naplójegyzetében még egyszer eszébe jut a cikk: „Mikor az *-i -ik* helyett elfogadtatik, a nyelv igen sok mássalhangzótul fog megszabadulni, melyeket az elvbeli *-k* hozott be." (ULN 384.) A cikk tanúsága szerint az író Rómában nyugodt körülmények között dolgozhatott, az itthon írt cikkektől eltérően alig van benne javítás, átírás stb. – 1845. július 9-én ért haza, tért vissza Pestre, és már július 28-án, ill. augusztus 4-én az Akadémián értekezett „két kis gyűlésen »Az *i* hangzórúl a magyar nyelvben . . .«" (Akadémiai Értesítő, 1914. 404. l.) címmel.

A jegyzetelésben a későbbiekben arra törekedtünk, hogy az Erdélyi János által leírt nyelvészeti rendszerezéseket, megállapításokat a nyelvtudomány mai felfogása alapján mérlegre tegyük. Az egyes jegyzetek az esetek bizonyos százalékában világosan egy szóra vagy kifejezésre vonatkoznak. Több esetben viszont valójában egész mondatot vagy bekezdést világítanak meg. A magyarázandó szavakat, kifejezéseket és a mondatok, bekezdések néhány emlékeztető szavát a jegyzet előtt dőlt betűkkel kiemeltük, és hogy ezeket könnyebben meg lehessen találni, a vonatkozó jegyzet élén feltüntetjük a kérdéses oldalszámot.

Talán nem túlozunk, ha azt mondjuk, Erdélyi Jánosnak az *I hangzónkrul* című, viszonylag terjedelmesebb fennmaradt nyelvészeti tanulmánya egyben a legtipikusabb is. Tükrözi ugyanis mindazt, ami Erdélyi Jánost, a nyelvi-stilisztikai kérdésekkel is foglalkozó tudóst jellemzi. A korabeli magyar nyelv állapota iránt szenvedélyesen érdeklődő szerző ezúttal a „szép hangzás" vizsgálata felé fordul: a kopogó *k* hangok számát szeretné csökkenteni a kellemesebb *i*-k javára, és egyben névszó- és igeragozásunkat is egyszerűbbé kívánná tenni. „Célom – írja dolgozata elején –, ha világosan előadhatnám, miket róla [értsd: az *i* hangról]

följegyzék mind helyesirásunkon főleg a ragozás egyszerüsége által mind a széphang, egy két alkalmatlan betü kilöketvén, segiteni . . .". Tipikus ez a sajátos dolgozat abban is, hogy bár szerzője nem volt nyelvész a szó szorosabb értelmében – különösen mai szemmel nézve –, időnként téves útra is tért (az abban a korban általánosan elterjedt gyökelmélet bizonyos fokig őt is hatalmába keríti; egyes ragok, jelek és szavak eredetét tévesen látja stb.; l. az egyes jegyzeteket), mégis mivel a nyelvet, nyelvhasználatot illetően is nyitott és értő, érző szemmel, füllel járt a világban (ismerte az akkoriban vitatott nyelvészeti, nyelvi, stilisztikai, helyesírási, nyelvhelyességi kérdéseket, továbbá a tudományos módszereket; érzékelte a nyelvjárások ízét, zamatát stb.) – élvezettel hallgathatták előadását az Akadémián, de sok tekintetben haszonnal forgathatjuk ma is. Szakmai és módszertani tanulságain kívül élvezetessé teszi a szenvedélyes, ugyanakkor fordulatos stílus, de sokat elárul a nyelvtudomány-történettel foglalkozóknak is a korabeli nyelvészek, nyelvészet felfogásáról, vitáiról.

13. *Holott legmagasabb valamennyi között:* A magánhangzókat a fonetikák három szempontból csoportosítják. A nyelvhát felemelkedésének a foka, azaz a nyelvállás szerint vannak felső *(i, í, u, ú, ü, ű)*, középső *(ë, é, o, ó, ö, ő)* és alacsony *(e, a, á)* nyelvállásúak. A hangképzés helye szerint, vagyis attól függően, hogy a nyelvhát elülső vagy hátulsó szakasza emelkedik a szájpadlás felé, megkülönböztetünk palatalis vagy magas és velaris vagy mély magánhangzókat. Az előbbiek közé tartozik az *i, í, ü, ű, ë, é, ö, ő, e;* az utóbbiak közé pedig az *o, ó, a, á*. Harmadik szempont az ajkak állása, ez azonban ebben a dolgozatban nem szerepel. (L. részletesebben pl. Bárczi Géza: *Fonetika*. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Bp., 1951. 24–26.)

13 *enyhít nehézkes mozgalmaikon:* A magyarban a magánhangzó-illeszkedés azt jelenti, hogy egy-egy szóban vagy csupa magas, vagy csupa mély magánhangzó található, de van négy úgynevezett vegyes hang is, amely mindkét típusú szóban előfordul, és ezek közé tartozik az *i* is (a vegyes hangok: *ë, é, i, í)*.

13 *Azért előszámolok néhány esetet . . . .:* A szerző az *i* hang fontosságát igyekszik igazolni, de nem végigvitt rendszerezésben, továbbá úgy, hogy a történeti és a leíró szempont keveredik fejtegetésében. Először az *i* „megfelelései"-t sorolja fel. Ezek között azonban különböző eredetű „szembenállások" szerepelnek: ikerszók (pl. *immel-ámmal);* a közelre és távolra mutatást érzékeltető névmások (pl. *itt-ott);* nyelvjárási változatok (pl. *lik – lyuk, fizet – füzet);* bizonyos toldalékoknak két korábbi változatát őrző formák (pl. *szesze – szeszi)*. Másodszor utal az *i*-nek mássalhangzó-torlódást feloldó szerepére (pl. *iskola)*. Harmadszor arra mutat rá, hogy mivé változik az *i;* valójában azonban arról van szó, hogy történetileg éppen az itt felsorolt *jo, ju* vált *i*-vé, illetőleg mindkét változat fennmaradt, továbbá hogy az *ojt, ajt*-ból lett az *-ít*. (Egyébként a *mondja*-beli *-ja* rag nem a *mondi i*-jéből lett, hanem az *i* létrejötte után történetileg alakult ki, és emelkedett a norma rangjára, az *i* pedig nyelvjárási maradt. Továbbá: a *kaját* nem „rossz", csak más eredetű népnyelvi forma a *kiált*-hoz képest (vö. TESz). Negyedszer azt sorolja fel, hogy az *i* milyen hangok helyett állhat. Valójában egyrészt ismét az *i* toldaléknak a történetileg kialakult változatait hozza elő (pl. *intésit: intéseit, végire: végére)*, másrészt említi a nagyon produktív és gyakori *-i* mellék-

névképzőt, továbbá az egyes szám 3. személyű tárgyas személyragot (pl. *ver: veri)*, amellyel kapcsolatban megjegyzi, hogy „a népnél hazánk nagy részében mindig is halljuk: *tudi, mondi*", azaz a mély magánhangzójú igék esetében is.

14. *mig egyéb másodfoku mellé knév ik-kel iratik, . . .:* Ezek valójában nem tartoznak össze. Az *előbbi, későbbi, hátrábbi* *i*-je melléknévképző, a *többi* *i*-je az egyes szám harmadik személyű birtokos személyrag *i*-je, a *szebbik, jobbik*-félék *-ik* végződése viszont az ún. *-ik* kiemelőjel, amely történetileg azonos a többes szám 3. személyű birtokos személyraggal, azaz az egyes szám 3. személy birtokos személyrag *(i)* és a *-k* többesjel rejlik mögötte. (A birtokos személyragot mostanában a szakirodalom reálisabb névvel „birtokos személyjel"-nek mondja.)

15. *s mindegyiknek meg tud felelni:* A „megfelelés"-eket természetesen csak a fentebb jelzett szűkebb értelemben és mennyiségben kell érteni.

15. *Az i épen ugy járulhat mély mint fenhang után:* Annak, hogy egy-egy funkció jelölésére a toldalék több alakban szilárdul meg, történeti okai vannak. Az egyes szám 3. személyű birtokos személyrag finnugor eredetű, és már az ómagyar kor elején *é, í*, illeszkedve *á* formában mutatkozott, a Halotti Beszéd korára pedig *e*-vé, *i*-vé, illetőleg *a*-vá rövidült, de például az *é, á* máig megmaradt toldalék előtt (pl. „viz-*é*-t". „ház-*á*-t"), és nyelvjárásokban megvan az *i* is (pl. *kezi* 'keze' és *lovi* 'lova'). Ehhez járult még, hogy ha az említett végződések magánhangzós végű szó után álltak, beszüremkedett közéjük egy *j* elem is (pl. *széná-a = szénája)*, amelyben a *j* elemet a személyraghoz tartozónak érezték, és utána a *ja* végződést már mássalhangzós végű szóhoz is kezdték hozzá tenni (pl. *kalap-ja)*, nemegyszer aztán ez állandósult a köznyelvben. – A *lova, heve* szóalakokban egyébként csak az *a, e* birtokos személyrag, a *v* a tőhöz tartozik.

15. *theorema:* Mai írással: teoréma; tantétel, tétel.

16. *ez nyelvtanunk haladása több jó idő óta:* Itt arra céloz a szerző, hogy az ikes ragozást – jóllehet mivel az ikes ige elvesztette eredeti (visszahatóvá, szenvedővé tevő) funkcióját, egyre jobban kiszorult a nyelvből – a nyelvtanok és a nyelvművelés mintegy a régebbi nyelv iránti tiszteletből nemcsak hogy fenntartották a norma részeként, hanem szorgalmazták is a megtanulását és a használatát.

16. *Hiero koronájából Archimedes:* Ezzel a névvel Szüraküszainak két zsarnoka uralkodott, feltehetően a másodikról van szó, aki Arkhimédész kortársa volt, és i. e. 270-től 216-ig uralkodott.

17. *a különbséget gyermek is tudja:* A *többi* és a *miskolci, szellemi* *i*-je történetileg nem tartozik össze. A *többi* *i*-je – mint már utaltunk rá – az egyes szám 3. személyű birtokos személyragból alakult ki, a másik két szó *i*-je pedig az *i* melléknévképző.

17. *határozott:* Erdélyi János a tárgyas igeragozást, illetőleg a tárgyas igét nevezi „határozott"-nak.

17. *közől . . . gyönyörő, szörnyő:* Nem németes, hanem régies és nyelvjárásias forma a mai köznyelvi *közül, gyönyörű* és *szörnyű* alak mellett.

18. *innya, fonnya inni, fonni helyett:* Bár az *innya* 'inni' főnévi igenévi forma kétségtelenül megvan a Dunántúl egy részén, az egyáltalán nem biztos, hogy az *i* melletti *ja* tárgyas személyrag szintén ott jött létre.

18. *ama szegény pór ajkán:* A *kertje* változatot régen elfogadta az irodalmi és a köznyelvi norma, sőt a *j*-s változatok ma is terjedőben vannak.

18. *Horác kivillázott természete:* Naturam expellas furca, tamen usque recurret; azaz a természet mindig visszatér, ha vasvillával űzöd is el. (Epist. 10, 24.)
19. *a huszonegy példa közt sem látható:* Az *ismér – esmér, csillag – csellag* i és *e* hangja között azonban más a viszony (zártabb és nyíltabb jelleg), mint a *vele* és a *neki* vagy a *szesze* és a *szeszi* *e*-je és *i*-je között (az *e* korábbi *é*-ből, az *i* korábbi *í*-ből rövidült). Továbbá: végbemehetett a *juhar* : *ihar* változás, és ugyanakkor – mint fentebb láttuk – az *a, e* 3. személyű birtokos személyrag elé is bekerülhetett a *j* analógiás úton (tehát nem „fattyú" *j !)*. A nyelvben több változat is meghonosodhat ugyanazon funkció jelölésére – mint már fentebb is utaltunk rá –, és amely változatokat a nyelvi norma régen elfogadta, azokat a kedvezőbb hangzás kedvéért sem lehet (illetve szabad) kiiktatni – mint ahogy Erdélyi János is gondolja (l. *EJ: Filozófiai és esztétikai írások* 1256. oldalát).
22. *melyekhez igen jól rímel:* Bizony a *nekie, nekiek (nekiök)* is létrejöhetett analógiás úton, ha mindjárt nem emelkedett is a norma rangjára.
22. *még egy kettő valahol:* l. a 14. oldalhoz fűzött jegyzetet.
22. *Gedeon katonáit:* Gedeon a bírák egyike, akik Izráel népének élére állottak, hogy a körülötte lakó ellenséges törzsek ellen védelmezzék. Erdélyi egyébként itt arra céloz, hogy Gedeon az Úr parancsára mindössze 300 katonájával legyőzi ügyes fogással a sokkal nagyobb számú ellenséget. *(Bírák könyve* 7. rész.)
22. *Vajda egész lázító nyilatkozás . . .:* Vajda Péter: *Magyar nyelvtudomány* Kassán, 1835. (Fogarasi erre a műre hivatkozik.)
23. *nik végzet a tótbul:* A szakmunkák a *-nok, -nök* képzőt szláv eredetűnek mondják (l. pl. TESz, a *pohárnok* címszó alatt). – A *tót* szó régtől fogva használatos volt a szlávok általában való megnevezésére. Az egyes önálló államiságú szláv népek (porosz, lengyel, cseh stb.) nevének a magyarba való bekerülése után főként azokat a szláv népeket jelölte, amelyek *slověne* néven nevezték magukat (a szlavóniai kaj-horvátok, a szlovének, a szlovákok). Újabb jelentésszűkülés eredményeként a XIX. századtól csak a szlovákokat jelenti. (L. TESz.)
24. *a k végzetű gyökhöz:* Az itt és egyebütt emlegetett és különösen a múlt század második negyedében meglehetősen elterjedt gyökelmélet – mint a történeti összehasonlító nyelvtudomány később bebizonyította – téves elmélet volt. A szavak eredetének felderítése nélkül ugyanis olyan, néhány hangból álló ún. gyököket következtetett ki, amelyeknek aztán (gyakran a hangoknak is közvetlen jelentést feltételezve) valamilyen általánosabb jelentést tulajdonítottak (pl. az itt jelzett *-ik* 'rend, rang' jelentésű lett volna).

A felsorolt nyelvi elemek eredetét a mai nyelvtudomány a következőképpen magyarázza.

Az *iktat* a TESz szerint a *jut* ige előzményének műveltető *-t* képzős származéka. A *jut- : ikt-* kettősség egyrészt az ugor kori **kt* hangkapcsolat ősmagyar kori kétirányú fejlődését mutatja; másrészt az *iktat* alak a *ju- > jo- > i-* változásra utal.

Az ikes ragozás *-ik* eleme pedig úgy jött létre, hogy az ősmagyar korban bizonyos mondatkapcsolatban a többes szám 3. személyű tárgyas ragozású igei állítmányt egyes szám 3. személyű alanyi ragozású állítmánynak kezdték felfogni, a mondat tagolódásának eltolódásával. Vagyis a korábbi *fa törik* azt jelentette, hogy 'ők a fát törik' (határozatlan, ki nem tett alany és ragtalan tárgy). Később

aztán – a mondat tagolásának eltolódásával – már ilyen jelentésű lett: 'a fa törik'. Tehát a ragtalan tárgy alannyá lett, a cselekvő jellegű állítmány pedig szenvedővé és egyben tárgytalanná változott; továbbá a tárgy egyes számú volt, később viszont mint egyes számú alannyal egyeztették az állítmányt, ennélfogva a *törik* egyes szám 3. személyű lett. Ez az *-ik* aztán teljesen elkülönült a korábbi többes szám 3. személyű tárgyas személyragtól.

Az *-ik* kiemelő jel eredetére l. a 14. oldalhoz fűzött jegyzetet.

Valójában érthető, hogy bizonyos fokig Erdélyi János is hatása alá kerül a gyökelméletnek. Ezt írja ugyanis: „És e példák (ti. a felsoroltak) mind egytül egyig megfelelőek az ős *i*-ben fölfedezett *határozói* (bestimmende) *természet fogalmának* . . ." [23, a kiemelés az eredeti kéziratban szerepel].

25. *vissza előbbi helyére:* A *melyik, jobbik, második -ik* elemének, az *-ik* kiemelő jelnek – mint korábban láttuk – nyilván nincs köze a szlovák *Safárik, Horárik* stb. nevek *-ik* végződéséhez. – A *-nok, -nök* eredetére l. a 23. oldalhoz fűzött jegyzetet.

26. *kikopott a k betü:* A *munkájai, tűjei* alak mellett megtalálható *munkái, tűi* változatok csupán azt mutatják, hogy – mint már utaltunk rá – az eredetileg egyes szám 3. személyű birtokra utaló *-i* végződésnek mint birtoktöbbesítő jelnek több változata jött létre, amelyek közül – több oknál fogva – bizonyosak a norma rangjára emelkedtek, a többiek vagy eltűntek, vagy nyelvjárásiassá, esetleg archaikussá váltak. (L. Berrár: *Magyar történeti mondattan.* 19–20.) – Ami az *Izráel* szót illeti, a TESz szerint már a görögben, illetőleg a latinban eltűnt a héber *yiśrāēl* szó kezdő *j* eleme. – De bizony a *kocsi + a* formából *kocsija* alak lesz, tehát a hiátustöltő *j* ott van a két magánhangzó között.

26. *kiugratni sok helyről:* A *házak födeleik* típusú birtokos szerkezetről valóban sokat vitatkoztak régebbi nyelvtaníróink. Tulajdonképpen a logika nevében ragaszkodtak ahhoz, hogy a *-k* többesjel a birtokszó végén is ott legyen. A nyelvhasználat azonban – érthetően, mivel az *-i* már amúgy is jelzi a többes számot – a mai *házak födelei* változatot szentesítette.

27. *nehéz többes végzet?:* Az egyes szám 3. személyű tárgyas személyragban nem az *-i* öltött magára *-ja* alakot, hanem a korábbi *-é, -í* lett illeszkedéssel *á*-vá, majd mind a három megrövidült, és mivel eredetileg magánhangzós végű igéhez járultak, eléjük egy *j* hiátustöltő hang is beszüremkedett.

27. A *juhász* stb. szóban nem az *i*-ből *(ihász)* lett *ju-*, hanem fordítva (l. TESz).

27. A HB-beli *vogmuk -muk* végződése szabályosan jött létre az egyes szám 1. személyű *-m* ragból és a *-k* többesjelből (hasonlóan „szabályosan" keletkezett a többes szám 2. személyű *-tok, -tek, -tök* rag).

2. Jegyzetek

K: ET 19. köt. 16–39. levél.

Nem jelent meg.

Ugyanazon a papíron, amelyet Erdélyi külföldi utazása idején használt, s amelyre az előző cikk is íratott. Aláírás nincs, eredeti autográf, tintával írt kézirat.

Erdélyi feltehetően Fogarasi János *Művelt magyar nyelvtan elemi része. Minden eddigi nyelvtanok kiegészítése- s megigazításaul, született magyarok s más jártasbak számára* című könyvéhez írta „jegyzeteit". A kötet *A magyar nyelv szelleme*, amelynek I. kötete *Művelt magyar nyelvtan elemi része* . . . (Pest, 1843. Heckenast; 397 l.). Fogarasi korábbi könyve *A magyar nyelv metaphysicája* Pesten jelent meg 1834-ben. A kézirat vége elveszett, mert Erdélyi feltehetően nemcsak a 193. lapig jegyzetelhette a kötetet, hanem végig. Az *Úti napló*ban január 19–26. közötti napokról csak ennyit találunk: „Valamit írtam külön a nyelvről.", ami lehetségesi hogy ezekre a jegyzetekre utal, de az is lehet, hogy egy elkészült, de meg nem jelentetett, elveszett munkáról lehet szó. (ULN, 341. l.) A *Jegyzetek*et 1845 márciusában folytatta, akkor járt Genovában, majd pedig itthon. Talán Fogarasi kijegyzetelt könyvének ismertetéséről van szó, amelynek egy négylapos töredéke fennmaradt, s amelyet az V. részben közlünk a *Feljegyzések töredékek* között. Arról, hogy ez az ismertetés elkészült vagy megjelent, nincs tudomásunk.

Erdélyi János nyelvészeti jellegű írásai közül viszonylag a legátfogóbb és ennélfogva talán a legjelentősebb a *Jegyzetek* című dolgozat. Közelebbről azért, mert ebben egy teljes magyar nyelvtant vesz bonckés alá (feltehetően Fogarasi János jelzett munkáját), és minden részletével kapcsolatban leírja – egyetértő vagy tagadó, vagy éppen helyesbítő – véleményét, messze kitérve minden olyan kérdésre, amely korábban már foglalkoztatta. Ilyenformán ebben a tanulmányban – bár teljesen nem készült el vagy éppen egy része, a harmadik harmada elveszett, mégis – nagyjában-egészében itt van előttünk Erdélyi Jánosnak a magyar nyelvről, a magyar nyelvhasználatról és a magyar nyelvtanról stb. kialakított felfogása.

Mindenképpen erényei Erdélyi János ezen írásának – mai szemmel nézve is – a következők: a jó hangzásnak, egyáltalán a zeneiségnek, továbbá a rövidségre és a szabatosságra való törekvésnek az előtérbe állítása; a népnyelvi szavaknak, kifezéseknek, az ízes fordulatoknak és a különböző nyelvi alakváltozatoknak, egyáltalán a kifejező stílusnak a pártolása; a reális nyelvszemlélet, nem utolsósorban a mondatalkotás és a mondattan fontosságának az elismerése és érvényesítése stb. Mindamellett – jóllehet nagyon sokat töprengett nyelvi kérdéseken – természetesen szándékai nemegyszer túlságosan magukkal ragadták, és ilyenkor irreális változtatások igényével állt elő (pl. a *k* hangok számának csökkentése végett hagyjuk el a birtokosjelzői és részeshatározói *-nak*, *-nek* rag végéről az utolsó mássalhangzót stb.), illetőleg – szintén természetesen – nem mindig tudta elkerülni korának tévedéseit (l. pl. a gyökelmélettel kapcsolatos felfogását).

Külön ki kell emelnünk, hogy stílusa mindig határozott, világos, szellemes és változatos. Tud szólni szinte ódai magaslaton (pl. a névelő és a tárgyas ragozás kifejezte határozottság értékéről), de tud tréfás vagy éppen gúnyos lenni, ha neki nem tetsző jelenségekről kell véleményt mondania. A fejezet sorszámai – bár eltérnek a szokásostól – megfelelnek E. J. eredeti művének.

27. *második, harmadi, negyedi:* L. az *I hangzónkrul* jegyzetét a kötet 292. oldalán.

27. *Én a ch-át, kh-t szivesen bevenném* . . .: A többes szám *k* jele – mai ismereteink szerint – egy kikövetkeztetett finnugor alapnyelvi **-kko* gyűjtőnévképző származéka, és a hosszú *kk* megrövidülésével lett *k*. Ez a *-k* írott emlékeinkben

már nemcsak névszókon, hanem igéken is jelentkezik. Nem tudunk arról, hogy aspirált (hehezetes) *k (kh)* lett volna.

27. *épen hogy megszenvedi:* A szenvedő ige – több oknál fogva – ki is szorult lényegében a nyelvhasználatból.

28. *melyet kérni fogok.:* A *mondottam órában* típus csaknem teljesen visszaszorult. A *szeretem egy ember* jelen idejű forma inkább csak népnyelvi szinten volt (van?) meg. A javasolt jövő idejű alak pedig – tudtommal – csak javaslat maradt.

28. *akarnó, aki akarna.:* Úgyszintén javaslat maradt a *hallottani* és a *szeretnő* ('aki szeretne') alak.

28. *Be vagyok írva...:* Az itt leírtak igazolják, hogy Erdélyi jól látta a *-va, -ve* képzős határozói igenevek használatát.

28. *melynek lelke a t:* Az ikes igékről mondottakkal kapcsolatban l. az *I hangzónkrul* jegyzetét a kötet 293. és 294. oldalán.

29. *bármily rövidből is.:* A szórövidítés ma is élő eljárás *(trolibusz: troli, köszönöm: kösz, köszi)*, mindamellett Erdélyi javaslata *(enged: eng, fárad: fár)* javaslat maradt.

29. *be kellene igtatni, amoda:* Íme Erdélyi János az alaktanban kialakult formánsokat is feláldozná a szép vagy szebb hangzás kedvéért (a *-talan, -telen* fosztó képzőt *-lan, -len* formában alkalmazná), illetőleg a *k* hangot egyszerűen *j*-vel helyettesítené. Nyilvánvaló, hogy a történetileg kialakult alaktani stb. rendszer ilyesmit nem engedhet meg.

31. *Váromi, vároti, várjáh: uj forma:* Továbbmenve: a *várunk* helyett legalább változatként (új formaként) a *vármi*, a *vártok* helyett a *várti*, a *várnak* helyett a *várnah* alakot, a tárgyas ragozásban pedig a *váromi, vároti* és *várjáh* formát javasolja. De maga is látja „... az *unk, ünk, tok, tek*, ugy is ki nem irtható" (l. a 31. oldalon).

31. *elvetném k-ás részét:* A *gyermek* szó – a TESz szerint – ismeretlen eredetű. A németből való származtatást a szótár meg sem említi.

31. *felsuhant:* A *suhan* itteni jelentése sem az ÉrtSz-ban, sem a TESz-ben nincs meg. Minden bizonnyal népi – és valóban „igen szép" kifejezés.

32. *hová megyen kendtek:* A magyar valóban használ megszólításként, címül 2. és 3. személyű birtokos személyraggal ellátott formákat *(Nagyságod, (Ő) Nagysága; Kend < Kegyelmed, Kendtek)*, és mellettük egyes szám 3. személyű igealakot. Ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy egyrészt ezekben az esetekben a megszólítottat valamilyen – elvonatkoztatott tulajdonságot jelentő – méltóságnévvel illették *(nagyság* stb.). Másrészt pedig „... e megszólításformákat eredetileg tegezett 2. személyhez intézték, minthogy azonban a személyragos birtokszó 3. személyű alanyként viselkedik, a vele szabályosan egyeztetett 3. személyű igealak használata révén a *kegyelmed, kelmed, kend* a magázás kialakulásához vezetett" (TESz, a *kend* címszó alatt).

33. *tudunk, és tuduk (tudjuk):* A *tudunk -unk* végződésének *n* eleme az első személyre utaló *m*-ből keletkezett, az utána jövő *k* miatt bekövetkezett hasonulással (vö. HB *vogmuc)*. Amikor pedig az alanyi és a tárgyas ragozás elkülönült egymástól, bonyolult keveredés jött létre az eredetibb (személyes névmásokból

keletkezett) és az újabb (képzőkből alakult stb.) ragok között (l. Berrár Jolán: *Magyar történeti mondattan.* Tankönyvkiadó, Bp. 1957. 48–58).

33. *vagy a kettő egy?:* A *valaha* stb.-beli *vala* – a TESz szerint – mondattani tapadással keletkezett. Etimológiailag azonos a *való* igenévvel, ennek az igenévképző más irányú fejlődésével kialakult változata. Eredetileg jelzői szerepű és 'létező, való' jelentésű volt. Jelentésének elhomályosulásával vált aztán általánosságot, határozatlanságot kifejező összetételi előtaggá.

33. *conditionnel értelemben:* Javaslat maradt, sőt ma már nem él a *leendek* sem.

33. *az é-nek saját értelme van:* A *miénk é*-je valójában az *é* birtokjel (l. TESz a *mienk* címszó alatt).

33. *ik mindenütt:* L. az *I hangzónkrul* jegyzetét a 293–294. oldalon.

33. *Sajátságos szófűzés:* Ezek ún. tekintethatározók.

34. *vagy rendi viszonyt:* L. az *I hangzónkrúl* jegyzetét a 292. oldalon.

34. *Világra jőni:* A két olasz kifejezés jelentése tehát: 'megszületik', ill. 'a föld alól előkerül' vagy 'kitudódik'.

34. *villagnak mondani:* A *világ* alapszava valószínűleg ősi hangfestő szó a finnugor korból. A *villám* szintén a *vil-* alapszónak *m* névszóképzővel alakult származéka (az *-ll-* magánhangzóközi helyzetben végbement nyúlás eredménye). A *villó* pedig nyelvújítási képzés: a *villám, villog* szavakból elvont *vill-* szótőnek a melléknévi igenévi alakja (l. TESz).

34. *Concret tétel:* Szinte a generatív grammatika módján igyekszik számba venni több pontban – ha vitatható teljességgel és néhol vitatható megállapítással is –, hogy „Mikor hagyatik el a *van* segítő ige?"

34. *Szabó István:* Homérosz-fordításának adatai: *Ilias*, 1853; *Odysseia*, 1857.

35. *helyett van 'elfogadva:* Ma csak ragismétléssel fogadható el: „rom*mal* és pusztulás*sal*". – A *fárad*-ban a *d* gyakorító képző. A *terjeszt*-ben az *-szt* műveltető képző. Az *esztendő eszten*-része pedig – mint a TESz utal rá – „talán az *ez* mutató névmásnak nem egészen tisztázott alaktani felépítésű származéka". – A „nősténytyítés" – érthetően – senkinek sem sikerült.

35. *faire passer le temps:* Szó szerint az időt elmúlatni, vagyis elmúlasztani, más szóval: hozzájárulni, hogy elmúljék.

35. *ezen kérdésre: hol:* Az 52. ponttól az 55. pontig terjedő résszel kapcsolatban l. az *I hangzónkrul* jegyzetét a 291. és a 292. oldalon.

36. *csak két ejtés:* A genitivusnak a – *-nak, -nek* ragos vagy éppen ragtalan – birtokosjelző is megfelel.

36. *favágó stb. . . .:* A *favágó* típusú ragtalan tárgy régi öröksége nyelvünknek.

36. *szivök, szivöket?:* Minden bizonnyal azért, mert a birtokos személyragok meghatározó (determináló) jellegűek, és ilyen eredetű a tárgyrag is.

36. *idő, idője:* Bármennyire hasznos lenne (a hangzás, a verselés stb. számára) az *ideje* helyetti *idője* stb., a névszók tőtani fejlődése efféléket ritkán enged meg.

36. *a szokást tisztelni kell:* Az e pontban leírtakhoz azt kell még hozzátennünk, hogy a *bírák* változat is a *bír* ige főnevesült *-ó* képzős melléknévi igenevének a többes szám alanyesete, csak a régebbi tőváltozatból alakult, mint a *bírál* ige is.

37. *Ez olyan mint sörfőző:* Az itt felsorolt szavak sorsát a gyakorlat, a nyelvhasználat eldöntötte.
37. *a szólat kiegészitésére:* Máig a *tárgyas* és *alanyi* (ragozás stb.) van leginkább használatban.
37. *s ir ily, mely-et lly-vel.:* Az idő ezúttal lényegében Erdélyit igazolta.
37. *száll, szállapít :* Ebben a pontban több megjegyzés, példa nem világos.
37. *Schedel:* Toldy Ferenc
37. *könnyen a hangsulyról:* Minden bizonnyal Erdélyi János oldalán van az igazság.
38. *Szent Marja:* Ez a név aligha tartozik a jelzett típusba.
38. *Kérte: utasítaná:* A múlt idejű igealak után nem magyaros a feltételes módú *utasítaná.*
38. *Subj. present:* Subjonctif présent (felszólító mód jelen idő).
38. *macher értelemben:* Kétségtelen, hogy az *-s* képzőnek a valamivel való ellátottságot jelentő árnyalatából alakult ki a foglalkozásnév-képző.
38. *„mansuetam figuris signare vocem":* A megszelidült hangot jelekkel jelölni. Az írás kezdeteire vonatkozó klasszikus idézet.
38. *változás alá ne eshessék:* Mindez általában elfogadható, de azért nem olyan könnyű a kiejtést – még egyes szavak esetében sem – megváltoztatni, különösen attól az időtől kezdve, amikortól van normalizált irodalmi nyelv.
38. *onomatopoetikus szavak:* Hangutánzó szavak. A *rózsa* és a *villan* azonban nem tartozik ezek közé.
39. *vész : vésű :* Ilyen típusú elkülönítés nem alakult ki nyelvünkben.
39. *part. presens:* participium praesens (folyamatos melléknévi igenév).
39. *jobbikok, szebbikek:* L. az *I hangzónkrul* jegyzetét a 292. oldalon.
39. *szavaik után csináltakat:* Az *e* hangok elterjedtségének azért nem a latin nyelv hatása volt az oka.
39. *Huszik, . . . tizik.:* Nyilván az *-ik* kiemelő jellel ellátott formák terjedtek el, és a *másod, harmad* típus régiessé vált.
39. *szeretteni:* A *szerettenek* típusú múlt idő is viszonylag rövid ideig volt használatban, így a *szeretteni* alak létre sem jött.
40. *ló, lovat, lovak, lovakat:* Érdekes megfigyelés, de persze pl. a birtokos személyragok is az ún. teljes tőhöz járulnak.
40. *idöje, esztendöje, szőlöje.:* L. a 297. oldalon a jegyzetet, továbbá: ezekben nem rövidül meg a szóvégi *ő.*
40. *de vajon egy-e hát?:* Nem egy. A *vágyik* egyes szám 3. személy, a *kérdik* többes szám 3. személy, a *mondik* szintén, csak ez utóbbi nyelvjárási szinten maradt. A 102.–108. pontokra nézve l. az *I hangzónkrul* jegyzetét a 293. és a 294. oldalon.
42. *mandarin nyelv:* A régebbi európai szakirodalomban a klasszikus kínai nyelvnek a műveltek által beszélt köznyelvi változata.
42. *etymologice:* Származás tekintetében.
43. *gyeng, balg, káb, csáb, sim:* Hogy a *sima, gyönge* szavak *-a, -e* végső magánhangzója pontosan miből lett, nem tudhatjuk, mivel ezek a TESz szerint ismeretlen eredetűek. A *balga* a *balgaság*-ból jött létre elvonással. „A *lenge* származék képzője – írja a TESz a *leng* címszó alatt – valószínűleg az *-ő* igenévképző *-e* változata." Minden bizonnyal hasonló eredetű a *kába* és a *csába* (l. TESz). Egy azonban

tény: a történetileg kialakult szóvégi *-a, -e* hang nem hagyható el egyik esetben sem.

43. *Ezért a régi nyelvek . . .:* Itt a héber, szir, arab stb. írásrendszerre céloz Erdélyi. Ezekben ugyanis csak a mássalhangzókat jelölték, a magánhangzókat vagy „matres lectionis"-ként alkalmazott félhangzóval, vagy – a szent szövegek esetében – alulra és felülre elhelyezett mellékjelekkel, pontokkal és vesszőkkel jelezték.

43. *a torok a hang fő organja stb.:* A 117., 118. és 120. pontban lévő javaslatok megmaradtak javaslatoknak.

44. *ők házai . . . állani.:* Az *ő házaik* nem azonos grammatikai forma például a *szép házak* szerkezettel. Az *ők házuk* vagy az *ők házaik* változat viszont megvan egyes nyelvjárásokban.

44. *Azt mondja Fogarasy:* Az idézett rész „Minden tárgy, ha személyesittetik, harmadik személy, p.o. a madár repül, a ház áll, az óra ketyeg, a szél fu stb. Innen minden tárgyszó vagy főnév egészen harmadik személy szerint hajlittatik." (111. l.).

44. *(Fogarasy* 113. *l.):* „Láthatjuk, hogy *ő*-tül, melynek többesben kellene állni, igy *ők* (minthogy itt többesről van szó), a *k* betü a legvégire esett; *ő nekik* vagy *nekiek*, »*ők* neki« helyett . . ."

45. *ig-az, szár-az, üdv-öz . . .:* A TESz a felsorolt három szó efféle képzett módját csak valószínűnek tartja.

45. A 132. és a 133. pontban nyilvánvalóan nem az *o*, ill. *a* „közvetlen" jelentéséről van szó.

45. *mari, sari, féri . . .:* Az említett négy szó *j* elemének stb. az eredete bonyolult (l. TESz), az azonban biztos, hogy a *marja, orja* esetében *-ja* volt a birtokos személyrag, és a *marj* alak későbbi elvonás eredménye.

45. *a hasz-on szóbul?:* A *hasztalan* a *haszontalan*-nak az összevont változata (l. TESz).

45. *éringet, tekinget?:* A TESz szerint a *tekinget* az eredetibb forma. Egyébként az *érintget t*-je is kiesik a kiejtésben.

45. *nap-am asszony!!!:* Az 'anyós' jelentésű *nap, napa* nem azonos eredetű a *nap* 'dies, sol' szóval. Ezek csupán homonímák.

45. *többes első személy:* Csakhogy a *mi* és a *ti i*-je nem azonos a *házai*-beli *i* többesjellel. (l. TESz; *mi, ti).*

45. *a főnév elé változatlanul:* L. az *Azt mondja Fogarasy* jegyzetet feljebb.

45. *(si-vány, sivatag):* E szavak esetében nem az *i* öltött más alakot (l. TESz), és a *sajog* sem függ össze se a *zsivány*, se a *sivatag* szóval (l. TESz).

46. *phrasis:* itt valószínűleg 'kifejezés'.

46. *mint a 151. jegyzet is megmondá:* Erdélyi 115. pontjáról van szó.

46. *pall-ér, vez-ér; dics-ér, ig-ér:* Csak a *vezér* és – nem teljesen biztosan – a *dicsér* vonható ide. Továbbá csupán a *dics* nyelvújítási elvonás él valamelyest.

46. *Törvény:* A TESz szerint nem a *tör* ige származéka.

46. *a Révay-tan:* A méltán nagy tekintélyű nyelvtudóst, Révai Miklóst ezúttal az idő nem igazolta, Erdélyit viszont igen.

46. *csizmadia . . . diák:* E két szó azonban egyáltalán nem függ össze (l. TESz).

47. *Lásd a 96. számot:* Erdélyi itt saját 96. pontjára utal.
48. *nesze semmi:* A *nesze* értelmezését illetően Erdélyi János oldalán van az igazság. A *-sze* viszont nem az alanyi ragozású 2. személyű *-sz* raggal azonos, hanem ún. nyomósító elem *(-sze ~ -sza).* A *nektek nek*-része szintén nem az itt jelzett módon jött létre, hanem megszilárdult ragos alakulat (l. részletesebben: TESz).
48. *az nem oly nagy dolog ám:* Erdélyit a *k* hang elleni „haragja" ragadtatja el efféle túlzásokra (l. a 159–161. pontot). A *-nak, -nek k*-jának az elhagyása – és minden hasonló módosítás – sok oknál fogva lehetetlen. A tény, hogy elveszhet a mássalhangzó, de csak megfelelő körülmények között.
48. *adjectivizált ige.:* Itt részben az ún. igenévi-igei alakulatokról van szó (pl. a *mondottam* esetben, *szívszerette* hon), részben bizonyos tárgyas ragozású formákról, amelyek – inkább csak a népnyelvben és ott is elszórtan – rendszerint rejtve határozott tárgyat tartalmaznak (pl. *hányi-veti:* 'hányja-veti *magát*'; l. TESz).
49. *a szereti nem jöhet ő-bül:* A 164., 165. és 166. pontban kifejtettekkel kapcsolatban a következőket jegyezhetjük meg:

a) A „szesze", „Tokajé" *e*-je és *é*-je történetileg valóban egy eredetű a megfelelő *i* elemmel, de már az *-ó, -ő* melléknévi igenév-képző nem azonos módon jött létre a tárgyas ragozás egyes szám 3. személyű ragjával. És – ami leíró szempontból fontos – ma egyik esetben sem helyettesíthetők a megfelelő *i*-vel.

b) A tárgyas ragozás egyes szám 3. személyű *-i* ragjában – és e tekintetben Erdélyi Jánosnak kell igazat adnunk – történetileg benne van a mai *ő*-nek megfelelő, finnugor előzményű egyes szám 3. személyű személyes névmás, de a *szerető*-beli *-ó, -ő* a melléknévi igenév képzője más eredetű.

c) Mindamellett az Erdélyi felállította „*i*-rendszer" semmiképpen sem tudta volna megszabadítani nyelvünket „a végtelen sok mássalhangzótul", mert mindenekelőtt akkorra a korábbi alaktani stb. rendszer, sőt rendszerek már megszilárdultak.

49. A *szeretete, szeretetje:* dolgában nyilván az Erdélyi álláspontja a helyes, de az *e* hang kivetése (pl. *szeretete* helyett *szertete)* már nem volt – és ma sem – lehetséges, több oknál fogva, bármennyire is sok az *e* hangunk.
50. *Egy falu neve Zsarnó . . .:* A 169. és a 170. pontbeli javaslatok is a jobb hangzást szolgálták volna, de – érthetően – javaslatok maradtak.
50. *Vagy i például olaszban!!:* A 171., 172. és 173. pontban javasoltak megvalósíthatatlanságára már korábban többször utaltunk. – Az *-ik* (ikes igék) kialakításában – legalábbis mai ismereteink szerint – nem a latint utánozta nyelvünk. (L. az *I hangzónkrul* jegyzetét a 293. és a 294. oldalon.)
50. *tárul, térül, – várul?:* A *jár, zár, tár, tér* mellé azon az alapon, hogy *ár-(-ér)* végűek – aligha vehető oda a *vár.* Egyébként nyilván több tényezőtől függ, hogy egy-egy igének van-e – lehet-e – *-ul, -ül* képzős származéka.
51. *Hajd, most, majd:* A *hajdan* rövidebb *hajd* változata is csak javaslat maradt.
51. *mit keres ott az n?:* Ebben a pontban szintén a hangok csökkentése céljából tett – valójában több ok miatt megvalósíthatatlan – javaslatok szerepelnek

(l. a fentebbi jegyzeteket). – A többes szám 3. személyű *-nak*, *-nek* rag *-n* eleme a *leszen*, *teszen*-féle igék egyes szám 3. személyű *-n* ragjának folytatása.
51. *a diák sorsára jut:* A *bírákok* az elhomályosult *bírák* többes számú alak többese
52. *Kérjmi az istent.:* L. a *mit keres ott az n?* jegyzetét a 300. oldalon.
52. *többesbe is átvinni:* l. az előző jegyzetet.
52. *Olvasol, olvassz helyett?:* Az *-s*, *-sz*, *-z* végű igék esetében – éppen a jóhangzás céljából – ez a javaslat meg is valósult, ezek ragja a 2. személyben *-sz* helyett *-l* lett.
52. *Tokaj' bora . . . a bora elé:* A „Tokaj bora"-féle szerkezetekbe – Erdélyi kétségeit mintegy igazolván – már régóta nem teszünk hiányjelet.
52. *és nem a másodi:* Az *-ik* kiemelő jelet nem rövidíthetjük meg a *k*-val (l. még az *I hangzónkrul* jegyzetét a 292. oldalon).
52. *tévedez:* A *tétova* a *té* 'ide, erre' és a *tova* határozószók összetétele. A *tévedez* alapszava, a *téved* viszont más eredetű (l. TESz).
53. *handa, harangue . . . :* Érdekes javaslatok, de azok is maradtak. *Handa, harangue, haranger* a francia 'szónokol' igéből, s miután nálunk az időben a szónokok nagy gesztusokkal, külsőségekre támaszkodva tartottak beszédeket, valószínűleg innen a „handázni" Erdélyinél. (L. *hantál, hanta:* TESz).
53. *banal:* elcsépelt, banális.

II. CIKKEK, BÍRÁLATOK

A *Cikkek, bírálatok* összefoglaló cím alá sorolt öt dolgozat mindenekelőtt arról tanúskodik, hogy Erdélyi Jánosnak volt érzéke az úgynevezett alkalmazott nyelvtudomány kérdéseihez is. Különösen vonzotta a nyelv- és nyelvtanítás, mind az anyanyelvé, mind az idegen nyelveké. A *Magyar nyelvtan* című írásban a szerző nagy hozzáértéssel, lényeglátóan és hatásosan mutatja be Gondol Dániel két sikeres magyar nyelvtani tankönyvét, közben felsorolja a jó tankönyv legfőbb kellékeit. Ma is élvezettel és tanulsággal olvashatjuk a Robertson nyelvtanítási módszeréről szóló (1846. március 30-án „az academia nyelvtudományi szakülésében" elhangzott) előadását. Mai szóval a nyelvhasználat-központúság, továbbá a nyelvtan „becsülete", a kiejtés és a tudatosítás céljából végzett sokoldalú elemzésnek a fontossága, a tanár egyéniségének és alkalmazott módszerének a meghatározó volta tükröződik ebből a dolgozatból és Merényi Lipót 1845-ös francia nyelvtanát bemutató és bíráló írásából.

Erdélyi részt vett a szómagyarításban is: részletes, hozzáértő tanulmányban tesz javaslatot a *real* szó magyar megfelelőjére. Hogy ez mégis csupán javaslat maradt, az talán azzal magyarázható, hogy a *van*, a *való* és a *volt* jelentése nem válik el olyan szigorúan, mint ahogy a szerző – éppen filozófiai indíttatásra – szeretné.

Végül reális érzékét mutatja, hogy a *Magyar nyelv eredete* című dolgozatában tréfás-ironikus stílusban utasítja el azt az 1799-ből származó írást, amely nyelvünket az akkor és később is divatos, teljes mértékben tudománytalan módon „a bárkai (Noé-bárkai) nyelvből ágaztatja".

1. Magyar nyelv eredete

M: IŐ, 1845. augusztus 2. 3. sz. 21–22. l. „12" jellel. – K: Nem maradt fenn. A „12" jelet Erdélyi az Irodalmi Őrben több ízben használta, más jelekkel együtt („x", „H." stb.). Miután a „12" jellel közölt írásokból kézirat nem maradt fenn, ezért csak az író mondanivalója, fordulatai, stílusa és gondolatai nyomán következtethetünk személyére. Részletesebb indoklásunkat l.: *Ki volt a „12"-es bíráló?* című cikkünket (It, 1972. 2. sz. 367–382. l.),valamint a 3. cikk jegyzetét

54. *tartarus emeticus:* hánytató borkő.

54. *primigenius:* elsőszülött, ősi, eredeti. Ezzel a jelzővel a héber nyelvet illették. A középkorban szent nyelvnek a héber, a görög és a latin számított, mivel a bibliai szövegeket ezeken írták. Idővel azonban a héber került közülük az első helyre. Így aztán mint legősibb nyelvet tartották számon, amelyen a bibliai első emberpár is beszélt, és amely a többi nyelvnek is a szülőanyja.

2. Legujabb francia nyelvtan

M: PH, 1845. október 17. 256. l. "E-i" jellel.

K: Nem maradt fent.

A szerző – kétségen kívül – Erdélyi; gyakori jele volt az "E-i", így pl. ugyanez évben: Ék, II. 16. sz. *Irodalmunk terjesztése ügyében* cikke alatt is, amelynek eredeti autográf kézirata az ET. 6. köt 13–16. lapján.

55. *air, aise, plaisir:* levegő, mód, ária; kényelem; öröm, szórakozás.

55. *a palócos ee hangnak:* Minden bizonnyal a hosszú nyílt *ē* hangoknak felelnek meg (fonetikai jelölésük: pl. *kēz* 'kéz', *jēg* 'jég'), a *szerelem* szó utolsó *e*-je pedig a rövid zárt *e*-nek (fonetikai jelölése: *ë*).

55. *sonus emollitus, liquescensnek:* lágyított hang, folyékony. – *Sic pronunciant slavi nostri l suum, sic etiam Poloni. Ita et Galli proferunt l praeeuntibus ai, ei et oui: exgr. travail, soleil, brouillard. Neque hujus literae sonum genuine edunt, qui l cum j junctum, lj, pro exemplo pronunt.:* Így ejtik a mi szlávjaink az ő *l*-jüket, így a lengyelek is. A franciák is így szeretik kiejteni az *l*-et, ha *ai, ei* és *oui* előzi meg: pl. travail, soleil, brouillard. És nem a betű eredeti hangját ejtik, akik az *l*-et *j*-vel kapcsolva össze, *lj*-t ejtenek.

55. *travail, soleil, babil, cercueil:* munka, nap, gyermeki beszéd, koporsó. Abban kétségtelenül igaza van Erdélyi Jánosnak, hogy a francia *-ail, -eil* stb. végződések magyar megfelelőjét az *-álj, -elj* stb. formákkal nem jól adta meg a nyelvkönyv szerzője. Viszont Révaival együtt tévedett, amikor rá hivatkozva azt írja, hogy a francia *travail, cercuei* stb. szavak végén a magyar *ly*-nal jelölt hangot (azaz az ún. „praepalatalis lateralis"-t) ejtjük (ez ma is hangzik még a középső palóc nyelvjárásban, pl. Salgótarján vidékén, egyébként a köznyelvben *j*-vé, azaz „palatális zöngés spirans"-sá változott). A jelzett francia szavak végén ugyanis a magyar *j*-nek megfelelő hang, vagyis „palatalis zöngés spirans" hangzik (l. pl. Eckhardt Sándor: *Francia–magyar szótár*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1965.[7] 7).

55. *A műszavakban sincs teljes szabatosság.:* Erdélyi javaslatai – bizonyos nyelvtani műszókra vonatkozólag – javaslatok maradtak.
56. *ce qui vient par la flûte s'en va par le tambour:* amit furulyával szerzünk, az dobra verve megy el.

3. Magyar nyelvtan

M: IŐ, 1845. november 1. 7. sz. 74–76. l. "H." jel alatt. – K: Nem maradt fenn. – A "H." jellel először Erdélyi versei közt találkozunk még az 1830-as években, "H.", ill. "H.E." rövidítéssel, ami a "Hegyalji", ill. "Hegyalji Emil" álnév rövidítése. Ez a H.E. visszatér 1839-ben immár három prózai írása alatt: *A sárospataki főiskola szelleme, Egy tekintet a sárospataki főiskola jövendőjére, Igazolásul Zs.L.-nek. Sárospataki iskolatárgy* (Társalkodó, 1839. június 26. 51., szeptember 7. 72. és október 2. 79. sz., l. részletesebben a H.E., ill. Erdélyi azonosságáról: EJ Lev I. 400. l.) – A "H." jellel jelzett cikkek közül *A császárné s a káplár* (RPDl, 1842. I. 10. február 2.) című írást Erdélyi az ET, 13. kötetében több hasonló jellegű név nélkül, ill. más jellel megjelent írásával együtt, lemásoltatta azzal a céllal, hogy kiadatja őket. Amennyiben tehát nem ő lett volna a "H.", nem vette volna fel ezt az említett "H." jelű írást a kötetbe. Az írások témája, stílusa, fordulatai szintén Erdélyi szerzőségét igazolják. – Erdélyi szerzőségét a következő mondat is hitelesíti: „... minthogy hiteles tudósítás után irhatom, ...", valóban hiteles tudósítás után, Erdélyi és Gondol ez időben jó baráti kapcsolatban és levelezésben volt.
58. *and, end:* Erdélyi jól látja az *-and, -end* végű igealak értékelését. Bárczi Géza ezt írja a kódexekből idézve a példákat: „Ez a jövőben befejezett, esetleg a jövőben bizonytalan cselekvést jelöli, tehát *látand* annyi, mint 'majd látott' vagy 'netalán majd lát(ott)'. (Latin megfelelője a futurum perfectum vagy az ezzel alakilag a legtöbb személyben egybeeső praesens perfectum coniunctivi.)" Arra is utal azonban, hogy a XVII. században a jelzett árnyalat elhomályosul, és egyszerűen a jövő idő kifejezésére használják, bár használata mind ritkábbá válik, majd a XIX. század végére teljesen elavul. (L. *A magyar nyelv életrajza.* Bp. 1963. 164., 279., 331., 371. l.).
58. *Nem kevésbé:* L. az *I hangzónkrul* jegyzetét a 292. oldalon.

4. Robertson nyelvtanitási módszere

M: ÉK, 1846. II. 144. l. 5. sz. – „Erdélyi" aláírással. K: ET, 13. köt 109–113. levél. – „Olvastatott az academia nyelvtudományi szakülésében mart. 30. 1846." – a cikk élén lévő sor tudósít arról, hogy Erdélyi e témáról értekezett.
58. *Én magam is több hónapig valék tanitványa:* Erdélyi 1844. augusztus 5-től 1845. március 15-ig – több kisebb megszakítással, utazással – élt Párizsban. Itt járt Robertson óráira, s az ő módszere nyomán tanította magyarra párizsi tanít-

ványát, Croy hercegnőt, aki egy magyar arisztokratával járt jegyben, és Erdélyitől tanulta új hazája nyelvét.

59. *daguerrotypről:* A dagerrotip (mai írással) a dagerrotípia nevű eljárással készült fényképet jelentette. Ez a fényképezés kezdeti formája volt (jódezüst lemeznek sötét kamrában történő megvilágítása), nevét egyik feltalálójáról, a francia L. J. M. Daguerre-ről kapta. A feltalálás ideje: 1837.

61. *mely a kihalt besze gyökből származik:* A *beszéd* egy szláv *beseda* – beszéd, szó – átvétele. A *beszél* származékszó a *beszéll* (< *beszédl*) alakból fejlődött ki (l. TESz).

5. A magyar nyelv rendszere

M: MSzSz, 1847. 17. (ápr. 25., 270–274.), 18. (máj. 2., 281–286.) és 19. sz. (máj. 9., 301–304.).

A folyóiratnál szokásos módon – névtelenül – ismertetés, illetőleg bírálat jelent meg az 1846-os akadémiai nyelvtanról: *A magyar nyelv rendszere.* Közre bocsátá a magyar tud. társ. XII, 374 l. Budán 1846.

Sok oknál fogva felmerült a kérdés, vajon nem Erdélyi János-e a szerzője. (Mindenekelőtt utaljunk arra, hogy Erdélyit egyébként is foglalkoztatta Fogarasi munkássága, l. a *Feljegyzések, töredékek* közt található írásait.) Vegyük sorra az érveket és az esetleges ellenérveket!)

Kezdjük az általánosabbakkal. Önmagukban nem bizonyítanak, mégis figyelembe kell vennünk, hogy Erdélyi Jánost – bár a szó szoros értelmében nem volt nyelvész – a nyelv és a nyelvtudomány egész életében szenvedélyesen érdekelte; hogy igen jól ismerte a saját korabeli és az előző kori nyelvtanokat, nyelvtudományi munkákat; hogy élénk figyelemmel kísérte a nyelvhasználati, nyelvészeti kérdésekkel kapcsolatos vitákat; és – különösen – hogy sokat foglalkozott Fogarasi János munkáival, a legtöbbet éppen az ebben a recenzióban is idézett *A magyar nyelv szelleme* című̈vel, és – ezek kapcsán is – kialakította a magyar nyelv rendszerezésével, leírásával és használati szabályaival kapcsolatos nézeteit. Megjegyzem továbbá, hogy Erdélyi – mint ahogy más esetben Révai Miklós, Fogarasi János műveire – az 1846-os nyelvtanra is gyakran hivatkozik érvei alátámasztásaképpen. Végül az sem elhanyagolandó tény, hogy ez a recenzió az MSzSz-ben és hogy 1847-ben látott napvilágot.

Most pedig lássuk a recenzióban (5. cikkünk) közvetlenül található megállapításokkal kapcsolatos érveket.

1. A recenzió szerzője mindjárt dolgozata elején utal arra, hogy a vizsgált nyelvtan bőségesen tárgyalja a képzőket, „de minden filozófiai rendszer nélkül" (1. 62. oldal), s ez ennek a fontos résznek a praktikus használatát nagyon megnehezíti. Ugyanitt hiányolja a képzők felsorolásából „a logikai rendszert", később pedig hivatkozik Fogarasinak *A magyar nyelv szelleme* c. munkájára és – befejező mondatában – utal nyelvünk „ősi szellemére".

Nos, Erdélyi János is nagy fontosságot tulajdonít a nyelv „bölcsészeti oldalá"-nak. „A magyar nyelv – írja az ötvenes évekbeli feljegyzéseiben – mindeddig nem volt mívelve *bölcsészeti* oldalról. Erre soha nagyobb szükség, mint je-

lenleg, mikor az élet és a gyakorlat, főleg a közgazdasági és törvénytudományi nyelvet, ugy szólván csak fordításból szaporítja, s korcsosodásnak viszi egyenest". (*Feljegyzések az 1850-es évekből* 3.) Hogy valójában mit értett ezen, azt inkább csak sejthetjük. Valószínűleg elsősorban a filozófiai és esztétikai, továbbá egyéb diszciplínák műszórendszerének az egyértelmű és – lehetőség szerint – magyar nyelvű kiépítését, különös fontosságot tulajdonítva a létezésnek, az időszemléletnek stb., továbbá a szellemi és a lelki élet fogalomrendszerének és ezek megnevezésének.

Az előbbi idézeten kívül erre engednek következtetni Erdélyi Jánosnak a „nyelvészeti írásai"-ban található következő elgondolásai, megjegyzései, töprengései.

Ezt írja *A „real" szó magyarítása* című (6. cikkünk) dolgozatában: „. . . . ugy látszik, hogy nyelvünk nemcsak amugy könnyedén veszi a dolgot, hanem bölcsészetileg jár el, midőn egymás mellett és felett használja a *van*, továbbá *val* és végre a *vol* gyököket, a *va* közös gyöktől, származékaikban. Mert a *van* keveset mond, a *val(ó)* már többet, a *vol(t)* pedig legtöbbet. . . . a nyelvre jogot tart a bölcsészet is, mit nem szabad feledni, s ennek a kötelessége a maga igazi értelmében mutatni föl, mindegyiket." (3. l.) – Más dolog, hogy a nyelv gyakorlatában a létige három jelzett töve korántsem válik el egymástól olyan élesen a jelentés síkján (ezúttal nem beszélve a gyökelmélet téves voltáról, l. a dolgozathoz fűzött jegyzeteket).

A *Jegyzetek A magyarság szellemében* c. felsorolásszerű írásában továbbá ezt olvashatjuk: „Egyes philosophiai szavak: *vala – mi, való*". Aztán l. amit ugyanott a magyar nyelvnek jelen idővel kifejezett jövő idejéről; az *egyetem* és az *egyetlen* szó jelentéséről; a *világ* és a *világos*, az *álom* és az *ál*, a német *Erinnerung*, illetőleg *Ding* magyar megfelelőjéről stb. ír (ezek közül több elgondolás téves vagy vitatható, l. a megfelelő jegyzeteket).

Végül idézem, ami a *Jegyzetek* 15. pontjában található: „Nyelvünk dísze a két (határozatlan és határozott) forma. Alapja mélyen fekszik a szellemben, amely mindent, szabatosan szeret. Többnyire minden nyelv ismer *izelőt* (article), mi rendesen *határozott*. . . és *határozatlan*. . .; s ez a nyelvnek változható részeit szinte eszerint osztja fel, minő maga. . . . A magyar nyelvben a rendszer be van végezve; minden változható részén általvive, és mondjuk: *határozatlan* ige, határozott ige, mit egy nemzet sem talán, e világon".

2. Erdélyi János teljesen hasonló nézeteket vall az *--and, -end* jeles igei formákról, mint a recenzens (egyébként mindkét helyen *-and, -end* „rag"-ról van szó!). Ez utóbbi nem fogadja el a vizsgált nyelvtan idevonatkozó „szabályát", hanem hangsúlyozza: „. . . azt vártuk, azt szerettük volna, ha vitatás alá vonatik, hogy ezen formák: *esendém, esendettem, esendném, esendjem* stb. helyesek-e vagy nem; s ha helyesek, micsoda körülmények közt használtatnak szükségesképpen, s miként élnek vele vissza némelyek tudatlanságból, nyelvünk szépségének nem csekély rontására; ha pedig egyáltalában helytelenek, s nem fordul elő körülmény, hol elkerülhetetlen szükség volna rájuk, úgy kellett volna őket szóba hozni, mint követésre nem méltó idétlen formákat." (63. o.)

Erdélyi a Gondol-féle nyelvtan bírálatában (3. sz. cikkünk) mintegy megdícséri a szerzőt, mivel nem követi azt a – szerinte – hibás tant, „. . . amely az *-and, -end*-et nem mód, hanem egyedül idő ragjának teszi, s miből aztán ilyenféle

igeragozások származnak: *várandék, várandjuk, várandottam, várandandnám, várandandnék* és több effélék. . . ." (58. o.). Tehát hasonló értékelés, pontosabban elmarasztalás és hasonló igei formák! (Egyébként l. az utóbbihoz fűzött jegyzetet.)

3. Talán nem véletlen az sem, hogy egyrészt mind a recenzens, mind Erdélyi elmarasztalja az újságírókat divatszerűen elkövetett nyelvi-stilisztikai hibáik miatt, és hogy másrészt ezt mindketten éppen az *-and, -end*-es igei formák kapcsán teszik.

Az 1846-os nyelvtan ismertetésében (l. 5. sz. cikkünket) ezt olvashatjuk: „Továbbá némelyekről (értsd: képzőkről), különösen melyekkel a nyelv eredeti szépségéhez nem értő ujságon kapkodók mostanában igen visszaélnek, felállított elveket és szabályokat, melyekre az okulni kívánó járatlanoknak éppen szükségök volna, nem igen találunk. A 221. lapon ugyanis az *-and, -end* ragról ez áll. . . ." (63. o.).

És így ír Erdélyi a Gondol-könyvekről szóló bírálatában, miután felsorolta a – fentebb idézett – helytelen *-and, -end*-es formákat: „. . . . mik mégis számos nyelvünket nem értő, hirlapcikkiró által legujabb időben annyira felkapattak. . . . , hogy sok nyelvrontó különös szépséget vél mondani, midőn e ragot keresztül-kasul minden mód idejével összeköti s ilyformán beszél: ha korteseinknek több boruk leendett ugy a mi jelöltünk nyerendette volna el az alispánságot. . . ." (58. o.). – Erdélyi az újságírók ellen máskor is fellép: l. az itt közöltek közül *A Nemzeti Ujság nem tud magyar igét hajtogatni, vulgo: conjugálni. . .* (. . . .) és a *Legyünk pedansok. . .* (. . . .) kezdetűt. Egyébként mindkét írásban többször éppen az 1846-os magyar nyelvtanra (5. sz. cikkünk) hivatkozik.

4. A recenzens semmitmondónak tartja – az *-and, -end*-ről írtakhoz hasonlóan – azt is, amit az 1846-os nyelvtan (a 42. lapon!) az *-i* képzőről ír. Hogy ti. „*i* járul névutókhoz és ragokhoz a *való* kikerülése végett; de kivált az utóbbival óvatosan kell élni: *alatti, házhozi, kertbeni*". Mégpedig azért kifogásolja, mert „Ebből ismét nem lehet megtanulni, hogy az *i* képzőnek hol van helye és hol nincs, s hol lehet és kell a *való*-val felcserélni, és hol nem". (63. o.). Majd viszonylag részletesen – három (gépelt) oldalon – válaszol az általa feltett kérdésekre. Összefoglalva arra az eredményre jut, hogy „. . . ezen formák: *házhozi, kertbeni, szőrbüli, másokróli* stb. „éktelenségök mellett szükségtelenek is" (uo.) Ezután végiggondoltan és világos rendszerben felsorolja, mikor lehet a *való*-t *i*-vel felcserélni, illetőleg hogy hol szükségtelen, továbbá szükséges megtartani, végezetül még egyszer határozottan elveti „ezen mostanában felkapott formákat: *másokhozi, falubani, adakozásrai* stb., mint amelyeket „épeknek és megállhatóknak egyáltalában nem találhatni" (64. o.). Vagyis nagyon józan, reális álláspontot foglal el ebben az akkoriban nagyon is napirenden levő kérdésben.

Végeredményében hasonlót tapasztalunk Erdélyi Jánosnál is, kivéve a kérdés rendszeres tárgyalását, mert ez utóbbira a fennmaradt írásokban nem került sor.

Az *I hangzónkrul* c. dolgozatában (l. tanulmányunk 13–27. o.), amelyben éppen a szép hangzás kedvéért az *i* hangok számát kívánná szaporítani (pl. a *k* hangok rovására), és amelyben azokat az eseteket sorolja fel, ahol az *i* helyettesíthet más elemeket, többek között arra is utal, hogy a „halál után *való*" helyett állhat „halál után*i*", a „Miskolc*ra*, Pest*ről való*" helyett pedig „miskolc*i*, pest*i*".

Ugyanitt később (24. o.) a „legpongyolábbnak" minősíti a *való*-t, ily esetekben: „jobb-*ból való* (bor)", ehelyett: „jobb*ik* (bor)".

A *Jegyzetek* című tanulmányában (2. sz.) (35. o.) olyan példákat sorol fel, amelyek esetében mind az *i* képzős, mind a „*-ra, -ból való*" kifejezésmód „helyen áll": „Honnan való bor ez? Tokajból vagy tokaji".

A Nemzeti Ujság nyelvét bíráló, *Legyünk pedansok* című írásában – a recenzenshez hasonlóan – valójában kifigurázza az 1846-os nyelvtan 42. oldalán található „szabályt": „Az *i* képző »névutókhoz és ragokhoz a *való* kikerülése végett« adatik". Az újságból vett mondat („A pénztár*bani* pénz *nem léte* miatt") ugyanis visszaalakítva („A pénztárban *való* – *levő* – pénz nem léte miatt") szintén ellentmondásos („annyit tesz: van a pénztárban, de még sincs"). – Persze ez azért van – fűzhetjük hozzá –, mert a benne kifejezett mondanivalót csak bonyolultabb körülírással lehetne egyértelműen megfogalmazni.

Egyébként mind a recenzensnek, mind Erdélyi Jánosnak a véleménye – az *i* képző és a *való* használatát illetően – megegyezik a maival (l. *Magyar nyelvhelyesség*. Bp. 1969.[4] 143–144).

5. Az 1846-os magyar nyelvtan bírálója elmarasztalja az ismertetett munkát a *-nok, -nök* képzőről írtak miatt. „Azt várnók – mondja helyesen –, hogy .... józan nyelvtani elvek és oktatások által igazíttasanak útba" az olvasók. De még ezt is megjegyzi: „Ezekkel a tótos *nokok, nekek* képzőkkel megvalljuk, mi sem igen tudunk megbarátkozni..." (68. o.).

Erdélyi hasonló módon nyilatkozik az *I hangzónkrul* c. dolgozatában (23. o.). Az *-ik* végződés *k*-ját akarván kiküszöbölni, a *szebbik, második* stb. típus mellett a következőre utal: „... sőt bizonyos *nik* végzet a tótbul szinte ezen uton jött nagy divatba *-nok, -nök* képiben, melyet pedig az első idő csak vigyázva és többnyire folyóbetük után *(tálnok, álnok)* használt, mig az uj idő még oly helyre is oda saroglyázá, hol már eredetileg koppant a k, mint tit*ok*, titok*nok*, vagy oly vaskos szavakat bunkóza föl vele, mint gond, gond*nok*." (Az utóbbi példát említi egyébként a recenzens is).

Ugyanebben a munkájában később (25. o.) az *-ik* végződésről – becsmérlően – ezt írja: „... és mi ő más, mint igen méltó társa a *-nok, -nök*-ké vált *nik* vagy *nyik* idegen sarjadéknak?"

A *Jegyzetek* c. dolgozatban pedig ezt jegyzi meg: „A régiek jobban tudtak szót csinálni, mint a mai *nokos nökös* urak...." (46. o.).

És hogy mennyire „haragudott" a *-nok, -nök*-re, azt legpregnánsabban a következő kifakadása mutatja (50. o.): „Be cudar az a *-nok*, istenem!! És nincs oly szó, hogy ne értetnék, ha megnokozzuk, pl. vezér*nök*, biró*nok*, nemes*nök*, annyira megszokta fülünk ezt a pánszláv-féle végzetet, vagy mit."

Egyébként ez a képző csak akkoriban állt ennyire az érdeklődés középpontjában (több oknál fogva); mintegy harminc vele létrejött szavunk van (l. VégSz), s a mai szakirodalom szláv eredetűnek mondja (l. pl. TESz, a *pohárnok* címszó alatt).

6. Jóllehet ezek már kevésbé kézzelfoghatóak, mégis megemlítem még a következő jelenségeket.

a) A recenzens utal a gyakorlat fontosságára (62. o.): „... e különben oly szükséges és nyelvünkben fontos tannak (értsd: a képzők tanának) praktikus használatát végetlenül nehezíti" (ti. az, hogy az 1846-os nyelvtan „minden filozófiai

rendszer nélkül" sorakoztatja fel a képzőket). A „szabályokat" hiányolja továbbá „a összetett nevek személyragolásáról" is (68. o.), és ő maga valóban viszonylagos teljességre törekvő, világos szabályokat alkot (69. o.).

Nos, Erdélyi János minden, e kötetben kiadott írása szerint a gyakorlatnak, az egyértelmű szabályoknak a híve. Ezúttal csupán arra utalok, amit a Robertson-féle nyelvtanítási módszerről írt (58–62. o.) és az Akadémia Nyelvtudományi osztályának az ülésén elmondott (l. kötetünk 78–79. oldalán.

b) Mindketten szólnak nyelvünk szépségéről, illetőleg a szép hangzásról. A recenzens az *-and, -end*-es formákkal való visszaéléstől félti nyelvünk szépségét (63. o.); a „másokhozi" típussal kapcsolatban pedig a szavak kellemes hangzásának a követelményét említi (64. o.).

Erdélyi az egész *I hangzónkrul* c. dolgozatát a széphangzásnak szenteli (l. ott), de egyebütt is, mindig figyelemmel van rá.

c) A recenzens szinte mai módon, a formális oldalt, a sorrendiséget előtérbe helyezve ír az *i* képzőről, illetőleg a morfémafajtákról (63–64. o.), és mintegy bemutatja a *való* disztribúcióját (64. o.) stb.

Erdélyinél is találunk ezekhez hasonlót, pl.: „Mikor hagyatik el a *van* segítő ige? (l. *Jegyzetek*, 34. o.).

d) Végül: mind a recenzens, mind Erdélyi legnagyobb részben a *-rul, -rül* stb.; a „mellett*ök*" „ról*ok*"; a „megkérdez*nők*"; a *jő;* a *tárgyaz;* a „míveltető"; az „okoskod*hatni*" stb. formákkal él.

. Az a kérdés most már, vannak-e ellenérvek. Igazi ellenérvek, vagyis Erdélyi szerzőségét biztosan tagadók, valójában nincsenek, de azért meggondolásra késztetnek a következő tények.

1. Nyelvi jelenségeknek olyan jellegű és olyan részletes rendszerezésével, mint amilyen pl. a recenzióban a *-tat, -tet, -at, -et* képzőről olvasható (65–67. o., de l. még a cikk többi részét is: 62–69. o.), Erdélyinél nem találkozunk. Igaz, hogy az *I hangzónkrul* c. tanulmány valójában egy nagy, sajátos természetű rendszerezés, mégsem azonos a recenzióban találhatókkal. És persze feltételezhető, hogy hasonló lehetett Erdélyinek is, efféle azonban nem maradt fenn.

2. Ezúttal nem szólva az egyező „terminus technicus"-okról (pl. *törzsök, szóalkotás*), néhány esetben lényeges a különbség a recenzens és Erdélyi között.

A recenzens a tranzitív igéket „kihatók"-nak, az intranzitivakat „bennmaradók"-nak nevezi (65–66. o.), és így él velük később is. Erdélyi viszont általában a tárgyas igét „határozott"-nak, a tárgyatlant pedig „határozatlan"-nak hívja. Egyszer találkoztam ilyen megfogalmazásával: „. . . oly igéknek, melyeknek nincs és nem lehet semmi *kihatása* (az én kiemelésem), nincs is más formája, mint határozatlan. . ." (*Jegyzetek*, 32. o.).

Továbbá: a recenzióban csak a *jelentmény* 'jelentés') szóval találkozunk, Erdélyinél viszont csupán a mai *jelentés*-sel.

Végül: a recenzens helyteleníti – jelentéstani alapon – a „passivum"-nak *szenvedő* elnevezését (67. o.). Erdélyi az általam ismert írásokban efféléről nem szól, sőt így nevezi következetesen (*Jegyzetek* 27. stb. o.). Mert az, hogy a sok *t* miatt a használata ellen van, más lapra tartozik.

És – a következőkben persze már van vagy lehet jócskán szubjektív elem – mintha a bírálatban és az Erdélyi nyelvészeti írásaiban jelentkező stílus egészében nem pontosan ugyanazt a benyomást keltené.

Az eddigieket összefoglalva azt állapíthatjuk meg, hogy az 1846-os nyelvtanról, *A magyar nyelv rendszeréről* írt bírálatnak – kellő óvatossággal szólva – *valószínűleg* Erdélyi János a szerzője.

64. *másokhozi, falubani, adakozásrai:* Az *i* képző és a *való* használatáról napjaink felfogását l. *Magyar nyelvhelyesség* Bp. 1969. 143–144. l. és l. a Bevezetésben ide vonatkozóan mondottakat.

66. *Fogarasi a Magyar nyelv szellemében értekezik:* Fogarasi János: *Müvelt magyar nyelvtan elemi része. Minden eddigi magyar nyelvtanok kiegészítése s megigazitásaul, született magyarok s más jártasbak számára.* Pesten, 1843. Heckenast Gusztávnál, 397 l., és „Ezen külön címmel is" – mint Petrik Géza írta: *Magyarország Bibliographiája* (1712–1860). I. kötet 806 l. (Bp. 1888.): *A magyar nyelv szelleme.* I. kötet. *Művelt magyar nyelvtan.*

66. *Szerk.:* Nyíry István: *A tudományok összesége.* Első kötet. I. *A közönséges tudománykör.* II. *Nyelvtudományok osztálya.* S. Patakon, 1829. Nyomt. Nádaskay András által. 367 l.

67. *ugyanazok a képzők:* Mindamellett a *szenvedő* elnevezés megmaradt máig, valójában joggal, mert a terminus technicus, a műszó igen gyakran elszakad az eredeti jelentéstől.

68. *nokok, nekek képzőkkel:* L. 293. o. jegyzetét és a Bevezetésben ide vonatkozóan mondottakat.

68. *a harmadikban k vagy jk:* Valójában a *tk* helyett *-tok, -tek, -tök*, illetőleg a *jk* helyett *-juk, -jük* formának kellene állnia.

69. *főfájásom, lábszijjam:* Ma némileg másként áll a helyzet: a *lábujjam*, a *hajszálam* és a *kézfejem* is élő forma; a *lólábam* változat nem él, vagy ha mégis előfordulna, mást jelent (l. az ÉrtSz *lóláb* címszavának 2. jelentését).

6. A „real" szó magyarítása

M: PN, 1854 július 6. II. 152. sz. „Ember Pál" névvel. K: Nem maradt fenn. Az „Ember Pál" Erdélyi gyakori álneve volt, „E. P." és „D. E. P." mellett. Debreceni Ember Pálra, az 1660 körül született debreceni tanítóra emlékezett, aki 1682-től Sárospatakon volt praeceptor, majd egy évvel később másodlelkésszé választatott. Innen ment Leydenbe és Franekerába, majd vissza Patakra. 1692-ben a jezsuiták megsemmisítették a pataki egyházat, ekkor D. E. P. előbb a szomszédos Hotykára menekült, majd több hányattatás után Debrecenben lett pap. Neves prédikátor és egyháztörténész volt. Erdélyi 1842-től kezdve használta e nevet, olyan írások alatt is, melyeknek kézirata fennmaradt, ill. amelyek egyértelműen Erdélyiéi. A már említett ET, 13. kötet is őriz egy „Ember Pál" névvel jelzett írást.

70. *a lényeg szót:* A *lényeg* szót valószínűleg Helmeczy Mihály alkotta a *lény* főnévből a nyelvújítás korában kedvelt *-g* képzővel (vö. *adag, jelleg, tömeg* stb.). A *lény* szó maga is a nyelvújítás alkotása. (L. TESz.)

71. *ezen igében: vall ... vallja ...:* A *vall* igének a *van*-ból való származtatását a TESz tévesnek mondja. A *vall* a *vádol* ige *vadl* alakváltozatából jött létre *dl* > *ll* hasonulással. Egyébként a *vádol* igének is kimutatható a régiségben 'megvall, kinyilvánít' jelentése. A 'tanúságtétel; hit stb.' jelentésű *vallás* szó is a *vall* ige származéka.

71. *hall ... hang:* A *hall* ige sem a *han(g)* származéka, hanem valószínűleg két szó egybeesésével: egy **hal* és egy *hadl* ige kiegyenlítődésével keletkezett (TESz); egyébként mindkét ige ősi örökség. — A *hang* szó vitatott eredetű: vagy ősi hangutánzó szó, vagy iráni jövevényszó (l. TESz).

71. *dall... dan:* A *dal (dalol)* ige szintén nem a *dan* származéka. A TESz szerint a hangutánzó eredetű szócsaládból előbb a *dalol*, *dall* alakult ki, aztán vagy „ a kifejező szavakban szokásos igei-névszói párhuzam alapján", vagy „másodlagos elvonás" útján jöhettek létre a szócsalád névszói tagjai, köztük a *dal* és a *dana*.

71. *melyek va, vá gyököt ...:* Itt és a dolgozatban több helyütt mutatkozó ún. gyökelméletre vonatkozólag l. az *I hangzónkrul* jegyzetét a 293. oldalon.

71. *vál, válik, változik,:* A *vál(ik)* ige, amelyből a *változik* is származott, nem a jelzett szavakkal függ össze, hanem a TESz bizonyítása szerint ősi örökség a finnugor korból.

71. *ványad, ványadt:* Nem a *va(n)* alakkal függ össze a *ványad, ványadt* töve sem. Alapszavuk, a *vány* valószínűleg finnugor örökség (l. TESz). Egyébként a nyelvújítás korában előfordult a *vány* főnév is 'kórság, betegség' jelentéssel, de nemcsak Fogarasinál, hanem később sem kapott 'substantia' értelmet.

72. *toll (Feder):* A 'Feder' jelentésű *toll* nem a *tol* ige származéka (l. TESz).

72. *valárd:* A nyelvújítás korában a *csalárd* szó alapján valóban kikövetkeztettek egy *-árd* képzőt.

72. *csal ... csalfa.:* A *csalfa* a TESz szerint összetett szó (tehát nem a jelzett módon jött létre), amelynek első eleme a *csal* 'kelepce, csel' névszó, a második eleme pedig „talán a *fa* főnév". A *csalfa* tehát eredetileg vadászati eszköznek: csalétekkel felszerelt fának a neve volt ...".

73. *az emphaticus rd képző:* Az *-rd* pontosabban *-árd* képző „emphaticus" volta legalábbis kérdéses.

73. *tudomány, hagyomány stb.:* A *-mány, -mény* és a *-vány, -vény* képző Erdélyi János korában aligha különült el az általa jelzett módon. Csupán annyit mondhatunk, hogy a *-mány, -mény* „Régi nyelvünkben szinte kizárólag tárgyas igékhez járul", később tárgyatlanokhoz is; a *-vány, -vény* pedig szinte kezdettől fogva mindkettőhöz. (L. részletesebben: D. Bartha Katalin: *A magyar szóképzés története.* Tankönyvkiadó, Bp. 1958. 84—6.).

III. KISEBB ÍRÁSOK, GLOSSZÁK

Ezek a csaknem véletlenül egymás mellé és egy csoportba került kisebb írások is tulajdonképpen hűen tükrözik Erdélyi Jánosnak és a nyelvnek, a nyelvtudománynak a kapcsolatát.

Ismerte kitűnően, szerette és „érezte" a népnyelvet (l. *Felvilágosítás*, az előbbi megállapítás Bajza valós megjegyzése ellenére is igaz). Vonzódott a régi nyelvhez (l. *A Nemzeti Ujság nem tud magyar igét hajtogatni* és *A vin régi forma)*. Világosan látta Reguly útjának, vállalkozásának fontosságát (l. *Reguly Antalról)*. Izgatták a korabeli nyelvhasználat nyelvhelyességi és stiláris hibái (l. *Legyünk pedansok)*. Maga is részt vett – a nyelvújítás mozgalmába bekapcsolódva – a szókincs gyarapításában (l. *Elc és élc)*.

1. Felvilágosítás

M: RPDl, 1843. június 22., 50. sz. 1800 h. – „Erdélyi" aláírással. Az író *Költeményei* (Buda, 1844) 288. lapján jelent meg az *Erdély földén* című, itt említett vers. Először: RPDl., 1843. I. 43. számban „Erdélyi" aláírással. Erre reflektált Bajza. „Verőczey" Bajza közismert álneve volt. Bajza korábban is kifogásolta már Erdélyi „népies kifejezéseit": *A két kalóz* című verséről írta: „Ezen kifejezés: „Mindennap a halállal nézvén farkas szemet" – ily komoly versben igen tréfás, hogy ne mondjam közönséges. Erdélyi igen szereti a népies kifejezéseket használni, s ez nem rosszallható, csak az rosszallható, ha helyén kívül használja, mert minden nem mindenütt jó." Bajza József *Összegyűjtött munkái*. Sajtó alá rendezte Badics Ferenc. Bp. 1899. Franklin Társulat, 4. kötet 499. l.

74. *„Kenyér botja a mezőkön":* A „kenyér botja" kifejezést nem sikerült ezen kívül sehol sem megtalálnom, de aligha kételkedhetünk Erdélyi János szavaiban. Más kérdés, hogy keletkezésének mi a biztos magyarázata. A *bot*-nak az Erdélyitől jelzett jelentését sem találtam meg (vö. „füle botját sem hajtja rá": O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* Bp., 1979.[3] 189–191).

2. [Reguly Antalról]

M: RPDl, 1844. január 11., 43. h. – Név nélkül.

K: Nem maradt fent. – A cikk szerzőjének Erdélyi Jánost tartjuk, nemcsak tartalmi és stiláris szempontok miatt, hanem két egyéb körülmény is erre utal. A lapnak Erdélyi volt ez időben kiadója és szerkesztője, és ő volt az *Irodalmi és művészeti futár* című rovat gondozója, sőt általában írója is. Reguly és utazása egyébként is foglalkoztatta; jelen volt azon az akadémiai kisgyűlésen, 1844. január 2-án, amelyen „olvastatott *Reguly Antal* lev. tagnak Kazánban m. évi nov. 7-én költ levele, melynek lényeges részei ekkép következnek: . . ." MAÉ, 1844. (IV. évf.) II. sz. jan., 1844. 17–25. l.) Erdélyi neve szerepel a jelen lévő tagok között.

3. [A Nemzeti Ujság nem tud magyar igét hajtogatni, vulgo: conjugálni]

M: MSzSz, 1847. július 1. II. 1. sz. 16. l., a *Vegyesek* rovatban. Név nélkül, mint az a Szemlében általában is szokás volt. A lap szerkesztője Erdélyi. A stiláris és tartalmi szempontok mellett Erdélyit tartjuk a glossza valószínű szerzőjének,

annyi minden esetre bizonyos, hogy *A Magyar nyelv rendszere* című cikk (itt: 5. sz.) szerzője azonos a glosszaíróéval, l. a cikkhez fűzött jegyzeteket!

75. *mondánk, s ismétlénk:* A *várók, várnók* igeragozási formák a keleti, erdélyi nyelvjárásokban és az ottani regionális köznyelvben, valamint irodalmi nyelvben maradtak fenn – valójában napjainkig. Egyébként már a múlt században elavulóban voltak a magyar irodalmi nyelvben. Hogy a nyelvtanírók – és Erdélyi János is – ragaszkodtak hozzá, az annál inkább érthető, mivel a *váránk* és *várnánk* egyszerre alanyi és tárgyas (Erdélyinél határozatlan és határozott) forma, tehát vele nem lehet érzékeltetni, hogy határozott tárgy van a mondatban. Ma már a *várók, várnók* nyelvünk passzív formakészletébe tartozik.

4. Legyünk pedansok

M: MSzSz, 1847. július 18. II. 3. sz. l. – Név nélkül. Az Értesítő rovatban. Erdélyi Jánost tartjuk a szerzőnek, ugyanúgy, mint a két előző (2., 3. sz. cikkünk) írásnak; érveink azonosak. Itt is feltűnő a Fogarasi-féle kötetre történt hivatkozás, amely valószínűsíti, hogy e három glossza (2., 3., 4.) szerzője azonos a Fogarasi-féle *A magyar nyelv rendszere* c. bírálat írójával, (l. 5. cikkünket).

75. *Rendek közepette:* „közepett" helyett sem kifogásolható (l. ÉrtSz).

76. *Nagy Pál tudós hazánkfiára: Nagy Pál* = Beregszászi Nagy Pál (1750–1828), az ortológia képviselője. Munkáiban ellene volt a magyar nyelv finnugor eredeztetésének (nyelvünket főleg a törökkel rokonította) és a nyelvújításnak, Kazinczyéknak.

5. [Elc és élc]

M: MSzSz, 1847. július 25. 4. sz. 64. l. – Név nélkül.

K: Nem maradt fent. Erdélyi Jánost tartjuk a glossza szerzőjének, l. a 2., 3., 4. sz. írásokhoz fűzött jegyzeteinket, ill. magyarázatainkat.

76. *élc:* Mint ismeretes, csak az *élc* szó maradt meg 'vicc' jelentésben (l. részletesebben: TESz), de ritkán élünk vele, valamelyest gyakoribb az *élcelődik* továbbképzett forma.

6. A *vin* régi forma

M: MSzSz, 1847. november 2. II. 21. sz. 336. l. – Név nélkül.

K: Nem maradt fenn. Ez esetben is Erdélyit tartjuk a szerzőnek, aki ez időben a lap szerkesztője, mégpedig nyelvészkedő szerkesztője volt.

Az írás után zárójelben található „Beküldetett" arra utal, hogy egy levélírótól érkezett a *vin*-nel kapcsolatos megjegyzés; ebből a szerkesztőség csak az első három sort közölte, a többi Erdélyi szövege: „A szerkesztőség megjegyzi. . ." stb.

76. *vin:* A *vín* forma kialakulására stb. l. Bárczi Géza: *A szótövek*. Bp. 1958. 54–58. l.

IV. AKADÉMIAI ÍRÁSOK

Sok mindenről tájékoztat az a két írás, amelyet Erdélyi János az Akadémia Nyelvtudományi Osztályának az üléséről mint jegyző készített. Hiteles képet kapunk belőlük az Akadémiának, illetőleg a Nyelvtudományi osztálynak az akkori működéséről, továbbá arról, hogy az egyes tagok: köztük nyelvtudósok, írók, költők, professzorok stb. milyen témákon dolgoztak, milyen eredményre jutottak, hogyan fogadták azokat stb.

Az 1846. március 30-i ülésen készült jegyzőkönyv közelebbről arról tanúskodik, hogy Vörösmarty „igazi" nyelvészeti, méghozzá részletkérdésekkel is foglalkozott; hogy Czuczor Gergely az osztályülésen bemutatta első nagy értelmező szótárunk több elkészült címszavát; és hogy látták az összehasonlító nyelvészet buktatóit (az egyik hozzászóló hangsúlyozta az idézett kútfők pontos megnevezésének fontosságát). Külön kiemelem, hogy az ülésen – mai névvel – az alkalmazott nyelvtudomány is hangot kapott: Erdélyi János beszámolt – érdekesen és ma is tanulságosan – a Robertson-féle idegennyelv-oktatásról (l. a *Cikkek, bírálatok* között).

Az 1846. június 22-i ülés azt mutatja, hogy az üléseken bibliográfiai kérdésekkel is foglalkoztak; hogy Schedel (később Toldy) Ferenc és maga az ülés – mintegy az ugor–török háború „előszeleként" – milyen alapossággal foglalkozott a magyar nyelv török rokonságával, ha sok megállapítása a későbbi és mai ismereteink alapján nem állja is meg a helyét (a „jegyzetek"-ben – mintegy jelzésként – csupán néhány helyesbítő megjegyzést teszünk). Talán az szintén említésre méltó, hogy fontos képzőművészeti és – mai kifejezéssel – műemlékvédelmi kérdések is előkerültek az ülésen.

1. Nyelvtudományi Osztály Ülése. Marc. 30. 1846.

Nem jelent meg.

K: MTA Ktár Kt, RAL Eredeti autográf, tintával írott nagy negyedrét papíron, névaláírással. Erdélyi volt a Nyelvtudományi Osztály jegyzője, ebben a minőségben írta ezen akadémiai Osztály jegyzőkönyvét.

78. *Czuczor Gergely az általa készített értelmező szótárból: A magyar nyelv szótára.* A magyar tudományos akadémia megbízásából. Pest, 1862–5; 1871. Hat kötet, Fogarasi Jánossal együtt készítette. A 4. kötet nyomtatásánál Czuczor meghalt.

78. *Robertson parisi nyelvtudósnak:* Cikkünket l. az 58–62. oldalon: *Robertson nyelvtanítási módszere* címmel.

2. Nyelvtudományi Osztály Ülése, Juni. 22. 1846.

Nem jelent meg.

K: MTAK Kt, RAL. Névaláírással, nagy negyedrét papíron tintával írott eredeti autogram.

79. *a titoknok által:* Toldy Ferenc a titoknok. – *Szabó I.:* Sz. István. – *Lugossy J.:* L. József.

80. *nyolc, kilenc, tiz számnevek c végzete:* A *kilenc* számnév „*-nc* utótagja annak a 'tíz' jelentésű ősmagyar kori permi jövevényszónak a fejleménye lehet, amely valószínűleg *harminc* és *nyolc* szavaink végződésében is megvan" (TESz, l. ugyanott a *harminc* és a *nyolc* szócikkét). A *tíz* – ugyancsak a TESz szerint – iráni eredetű, szóvégi *z* hangja viszont „a magyarban alakult, egy eredetibb *sz* zöngésülésével" (uo.).

80. *nálunk hatvan, hetven:* A *hatvan* számnévről ezt írja a TESz: „Összetett szó. Előtagja a *hat* számnév, *-van* utótagja valószínűleg ősi örökség a finnugor korból. . . A magyar szó *-van* utótagja, illetőleg ennek palatális változata van meg az *ötven, hetven, nyolcvan, kilencven* szavakban is; mindezeknek jelentése eredetileg 'öt tíz', 'hét tíz' stb. lehetett, hasonlóan a vogulhoz és a permi nyelvekhez. . . .".

80. *iker, ökör . . . dönt, kap:* A felsorolt szavak közül a TESz ótörök eredetűnek tartja a következőket: *iker, ökör, kép,* és a *dönt* igét a szintén ótörökből jövő *döl* szó származékának mondja. Ismeretlen eredetűnek vallja a *csal* és a *döf* igét; valószínűleg hangutánzó származéknak a *csikar*-t; közben felhívja a figyelmet arra, hogy a *csal* és a *csikar* török eredeztetése téves. (Az *ahit* forma mögött nem tudom, milyen szó rejlik.)

80. *Henszlmann Imre lev. tag:* Az említett értekezés: *Mármaros-szigeti falképekről.* Akadémiai Értesítő, 1847.

V. FELJEGYZÉSEK, TÖREDÉKEK

A *Feljegyzések, töredékek* közé is kerültek olyan írások, amelyek egyrészt hasznosan egészítik ki Erdélyi Jánosnak a nyelvhez, a nyelvtudományhoz fűződő kapcsolatáról eddig kialakított képünket, másrészt – főként a nyelvi anyagot tartalmazók – közvetlen vizsgálatra is alkalmasak.

A magyar nyelv szelleme és a *Jegyzetek a magyarság szelleméhez* címen szereplő töredékek szintén amellett szólnak, hogy az itt másodikként közreadott *Jegyzetek* című nagyobb tanulmány is valójában Fogarasinak *A magyar nyelv szelleme. Művelt nyelvtan elemi része. . .* című munkájához készült, ill. hogy az „egyszerű" bírálatnál, ismertetésnél jóval több akart lenni: szerzőjének a nyelvről, a magyar nyelvről, a nyelvhasználatról alkotott nézeteit, nézetrendszerét tartalmazta volna.

Az első írásában a szerző először – valójában joggal és okos érveléssel – megkérdőjelezi a nyelvművelés létjogosultságát. Utána azonban a nyelv szépségéről, majd – mai megnevezéssel – a kommunikáció követelményeiről szólván mégiscsak arra a megállapításra jut, hogy igenis „tudatosan" kell ismerni a nyelvet, és hogy ennek elérése érdekében sokat tettek a nyelvművelők (a „nyelvművelő" szó nála – szélesebb értelemben – valójában a nyelvvel foglalkozót jelenti, egyébként a nyelvleírás és a nyelvhasználati szabályok akkor és sok esetben máig sem váltak szét egymástól). És még Fogarasi is „megdicsőül" ezúttal („Révai óta senki se látott mélyebben a nyelv alapjába, mint Fogarasi"), a költői nyelv pedig azért „magasztaltatik fel", mert a költőnek „a nyelv úgy ösztöni, mint madárnak az

ének". Kár, hogy ezt az írást Erdélyi nem folytatta (vagy csak nem maradt fenn?), mert bizonyára érdekeset és lényegeset olvashattunk volna mindjárt „az újsági fölszínességről" (amely „elömlött a nyelvtanba is"), az analógiáról és még mi mindenről. . . .

A magyarság szelleméhez írt jegyzetekben pedig olvasmányaiból, hallomásaiból vetett sok mindent papírra, olyat, aminek – a filozófia és az esztétika felől is – véleménye szerint köze lehetett „a magyarság szelleméhez" (természetesen úgy, ahogyan ő értette ezt a kifejezést).

Hogy mennyire nyitott szemmel és füllel járt a világban, és hogy – a sajtó alá rendező szavaival – milyen szenvedélyesen érdekelte a nyelv és a nyelvészkedés, ill. hogy mennyire megörült minden addig nem hallott népdalnak, rigmusnak, szólásnak, kifejezésnek, szónak – azt fényesen igazolják a *Tájszavak, szövegmagyarázatok*, a *Nyelvi-lélektani feljegyzések* és a *Gyermekmondókák* címen közreadott írások nyelvi adatai. Ezek arról vallanak, hogy megragadták figyelmét feleségének a csallóközi Felsőgellérről hozott szavai, kifejezései, csakúgy, mint a különböző vidékeken gyűjtött, hallott vagy az olvasmányaiban szerepelt tájszavak, illetőleg kisfiainak és más gyermekeknek az első nyelvi megnyilatkozásai.

1. A magyar nyelv szelleme

Nem jelent meg.

K: ET, 19. köt. 14–15. levél. A külföldön használt kéziratra, finom, vékony, vágott szélű papírra tintával írt autográf. Fogarasi János *A magyar nyelv szelleme* (Pest, 1843.) című könyvéhez írt jegyzet, l. még *Jegyzetek* című cikkünket és jegyzeteit. Arról nincs tudomásunk, hogy az itt készült jegyzetek alapján tervezett cikk elkészült-e, és ha igen, hol jelent meg.

81. *kijelentés idője:* a. m. a kijelentés kora. A „kijelentés" a protestáns egyházi szóhasználatban azonos a katolikusok nyelvében élő „kinyilatkoztatás"-sal, ami eredetileg azt jelenti, hogy az Isten „a maga valóságát megismerteti, és akaratát közli az emberiséggel, ill. az így közölt vallási igazságok összessége" (ÉrtSz, a „kinyilatkoztatás" címszó alatt). Hogy Erdélyi a nyelv kiművelésével kapcsolatban erre céloz, azt mutatja világosan, hogy ezután Mózest emlegeti.

2. Jegyzetek a magyarság szelleméhez

Nem jelent meg.

K: ET, 19. köt. 60–61. levél. Tintával írt, nagy negyedrét autográf. Fogarasi János *A magyar nyelv szelleme* (Pest, 1843.) című művéhez készült jegyzetek. L. még V. sz. cikkünket.

82. *i–e, . . . i–u:* Az *i*-nek az itt felsorolt „egybevetéseivel" kapcsolatban l. az *I hangzónkrul* jegyzeteit. Egyébként a *sió* és a *sajó* nem tartozik össze, az előbbi a 'süvít' jelentésű *sí : siv-* származéka, az utóbbi pedig a *só* + *jó* 'folyó' összekapcsolása (l. FNESz). A *faj* és a *fiú* (itt a *fiazik* és a *fajzik* szerepel) talán összetartozik (l. TESz). És a *sajká*-nak nem találkoztam *sika* változatával.

83. *v–b . . . :* Erdélyi jól vette észre a *v* és *b* összetartozását, de a felsorolásban vannak bizonytalanságok is.

83. *a jelennek mind jövő . . . mind múlt . . .:* Érdekes indokolás, de a nép (a népnyelvben, sőt talán a köznyelv alsóbb szintjén ma is általános a jövő időnek a jelen idejű alakokkal való kifejezése) aligha „érzi" így.
83. *Old és olvad egy család:* Az *olvaszt, olvad* és az *old* a TESz szerint – bár mindkettő finnugor eredetű – nem tartozik össze.
83. *Egyetöm, egy . . .: Egyetem* főnevünk (1. 'együttélés, közösség'; 2. 'mindenség, összesség'; 3. 'Universität') nyelvújítási elvonás az *egyetemben* megszilárdult ragos alakulatból, amely „az *egy* számnévből keletkezett *-t + (-l) + n + ben* határozóraggal" (TESz).
83. *Se-it, sejt . . .:* A *sejt* igének ilyen jelentéséről nem tud a TESz.
83. *Ál-om, . . . álom.:* A két szó történetileg nem tartozik össze: az *álom* finnugor, az *ál* 'hamis' melléknév pedig valószínűleg ótörök eredetű (TESz).
83. *Nem (genus):* A *nem* 'genus' és a *nem* tagadószó történetileg nem függ össze (l. TESz). L. még az e csoportbeli jegyzetet a *faj* és a *fi* összetartozására vonatkozólag.
84. *az ének szó hangjait: Ének* szavunk „származékszó: *én(e)-* alapszava ősi örökség a finnugor korból. . . A magyar szó *-k* képzővel alakult." (TESz).
84. *Iz, mint nemz.:* Az *ivik (ivadék)* és az *íz* 'tag, ízület, rokonsági fok' történetileg nem függnek össze (l. TESz).

3. Tájszavak, szövegmagyarázatok

Nem jelent meg.

K: ET, 40. köt. – Tintával írt autográf, nagy negyedrét papíron. Ezek a feljegyzések is Erdélyinek a nyelv és a nyelvészkedés iránti szenvedélyes érdeklődését tükrözik. Miként megörült minden új népdalnak, közmondásnak és lejegyezte azokat, ugyanígy volt a még ismeretlen, kifejezésekkel, szavakkal. A szövegben szereplő Iluska 1853-tól az író felesége. Csorba Ilona a csallóközi Felsőgellérről származott, és Erdélyi számára ismeretlen, új nyelvi világot hozott. Erdélyi is gyakran járt a Csallóközben; felesége anyját, ill. családját látogatta.

a) Tájszavak

84. *Lusta-rút . . .:* Vö. TESz *lusta:* 3. jelentés.
84. *bere-berény:* Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. (Bp. 1980.), (a továbbiakban FNESz) szerint a *berény* török eredetű lehet. Ennek megfelelően a jelentése semmiképpen se 'fórum'. (L. a *Vörösberény* címszó alatt.)
84. *Hangony = falunév:* A *Hangony* falu-, illetőleg pataknevet a FNESz a *hang* főnév származékának tartja (vö. még *mozdony:* TESz).
84. *Gencs . . .:* A *Gencsapáti, Magyargencs* helynevekben szereplő *gencs* szó a FNESz szerint puszta személynévből keletkezett. A személynév alapjául szolgáló szót pedig – csupán lehetőségként – ótörök és német megfelelővel hozza kapcsolatba.
84. *Torna = nemesis:* Az egykori Torna vármegye, illetőleg székhelyének és az emellett elfolyó pataknak a neve (egyébként a patak volt a névadó) a FNESz szerint szláv eredetű, s a töve egy 'tüske, tövis, kökény' jelentésű szó volt.

85. *cselédkenyér:* Az ÚMTSz szerint: '(rendszerint barna lisztből sütött) nagy, lapos kenyér'. A Hódmezővásárhelyről közölt szóláshasonlat-változat jelentése: 'majd leragad a szeme az álmosságtól'.
85–86. *A felsorolt nyelvi adatokhoz:* L. mindenekelőtt O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* (Bp., 1979.[3]) és *Magyar szólások és közmondások* (Bp. 1980.).

b) Jegyzetek

K: ET, 40. köt. 79/b – 81. levél; tintával írt autográf, nagy negyedrét papíron.
86. *erő és idő:* Származékaikat tekintve sokban egyeznek, de sokban különböznek is. Egyébként az *erület, idül* stb. vagy csak javaslat maradt, vagy kiment a használatból (l. TESz).
86–87. *idén . . . idény.:* A TESz tanúsága szerint meg is született az *idény* 1856-ban, de 'évszak' jelentésben, mégpedig az *idén* határozószóból a *magán : magány* stb. mintájára. A *tavaly*, a *távol* és a *tova* kialakulásában valóban összetartozik (l. TESz). – A *maga, magán, magány* szó egymáshoz való viszonyát a TESz is hasonlóképpen látja.
87. *Zenebona:* Második elemének, a *bona* utótagnak a létrejötte „kétféleképpen is Magyarázható: vagy a *zana* előtag játszi ikresedése. . ., vagy a *bong* ige családjába tartozó igenévi forma *(cseng-bong)*". Tehát nem a *bont, bomol*-hoz tartozik. (L. TESz; a *dana, danol* stb. viszonyára: uo.).
87. *tolárd . . . tolond:* Javaslat maradt. Egyébként a *bolond* és a *bolyong* nem egy eredetű (l. TESz).
87. *Hegedüvonó:* A *seprő* és a *seprű* ugyan szétvált (mindkettő a folyamatos melléknévi igenévnek eltérő hangalakú formája), de már a *mérő* és *mérű* nem, így a *vonó : vonú* csak javaslat maradt.

c) Köznépi hasonlatok

K: ET, 40. köt 57. levél; tintával írt autográf, nagy negyedrét papíron.
88. *Zene = harmonia:* A *zene* és a *bona* értelmezése itt minden bizonnyal Erdélyi Jánostól származik. L. az ezen az oldalon feljebb: *Zenebona.*
88. *Ság = állapot: Ság* szavunk a TESz szerint vitatott eredetű, ilyenformán a jelentése semmiképpen sem volt az itt jelzett 'állapot'. És további vizsgálatra szorul a *-ság, -ség* képzővel való összefüggése is.

d) Bélföldi tájszavak – Sárospatak, febr. 1852. *e) Vitéz Mihály leveléből* (Szabolcs, Halász) *f) Kunsági szók g) Bodrogköz*

1. K: ET, 40. köt. 86–90. levél; nagy negyedrét papíron tintával írt eredeti autográf.
2. K: ET, 40. köt 90–91. l.; nagy negyedrét papíron, tintával írt eredeti autográf.
Bélföldi tájszavak, Vitéz Mihály leveléből (Szabolcs, Halász), *Kunsági szók* és *A székelyek közt divatozó néhány szó és szólásmód* címmel Erdélyi több mint 150

tájszót (táji kifejezést) közöl, nagyobb részt a jelentésük feltüntetésével. Ezt a szólistát összevetettem az 1838-as Tájszótárral, a múlt század végi Szinnyei-féle Magyar tájszótárral, az 1930-as évek közepéről való Szamosháti Szótárral és az Új Magyar Tájszótár A–D kezdetű szavakat tartalmazó I. kötetével (megjelent 1979-ben). Hogy Erdélyi még az alkalmanként hevenyészve feljegyzett szavakkal is hasznos munkát végzett, azt a következő tények egyértelműen igazolják: az 1838-as Tájszótárban az itt közölt szavakból mindössze 40 található meg; a Magyar Tájszótárban szerepel belőlük mintegy 90; és egyik átnézett szótárban sem fordul elő körülbelül 50 (köztük olyanok, mint pl. *katorca* 'fiatal gyékény', *tápér* 'fehér hamu', *kompolyodik*' (gyermek) elmosolyogja magát', *ümegmás* 'gatya', *lábbozó* 'lesüllyedő láp'. Egyébként a *Bélföld* nevű helynek nem sikerült nyomára akadnom. Mivel azonban Veresmart (ma Szabolcsveresmart), Kékeses (minden bizonnyal elírás, helyesen: Kékese), Kanyár (ma Tiszakanyár) és Dombrád helységnevekkel együtt fordul elő, valószínűleg Szabolcs megyének ezen a részén, esetleg a Tisza másik partján, Zemplénben lehetett. A halászi (ma Nagyhalász) Vitéz Mihályról sem sikerült közelebbit kideríteni.

h) A székelyek közt divatozó néhány szó és szólásmód

K: ET, 40. kötet 94–95. levél; nagy negyedrét papíron, tintával írt eredeti autográf.

i) [Rövid feljegyzések]

K: ET, 3. kötet 2. levél; eredeti, tintával írt autográf.

94. *veszik borsot takarni:* Arra utal, hogy az el nem adott könyv lapjaiból a fűszeres zacskót készít, és abba teszi az eladó borsot.

j) [Gar – a székelyeknél]

K: ET, 3. kötet 44. levél; eredeti, tintával írt autográf.

k) Egyéb

K: ET, 19. kötet 61–62. levél; eredeti autográf, tintával írott szöveg.

95. *O hangzó a szó végin:* Csakhogy az *o: O* elsősorban nem helyesírási, hanem hangzási kérdés. A magyarban az *o* és az *ó* fonéma, tehát a különbségüket föltétlen jelezni kell.

95. *Könyű és könnyű:* A *könny (könyű)* és a *könnyű* történetileg nem függ össze (l. TESz).

95. *Der theoretische Geist:* Az *elme* szónak talán igen, de az *ildom*-nak nem alakult ki az itt jelzett jelentése (vö. TESz, ÉrtSz).

95. *A magyar nyelv:* Erdélyi Jánost nagyon izgatta a nyelvnek ez a „bölcsészeti oldal"-a. De hogy pontosan mit értett rajta, azt inkább csak sejthetjük (mindenek-

előtt talán a filozófiai és esztétikai műszavak rendszerének a magyar nyelvű – és egyértelmű – kiépítését).

95. *Belejt – Belít:* Javaslat maradt.

96. *Tehetékileg:* Javaslat maradt.

4. [Nyelvi-lélektani feljegyzések]

Nem jelent meg.

K: ET, 6. köt 58. levél. Nagy negyedrét papíron, tintával írt eredeti autográf.

96. *Kisebbik fiamnak Zoltánnak:* Az író első fia, Ákos 1856. szeptember 11-én született és 1863 október 16-án halt meg torokgyíkban. Második fia, Zoltán 1858. március 8-án született, és 1910-ben halt meg.

5. [Gyermekmondókák]

Nem jelent meg.

K: ET, 40. köt. 112–113., ill. 128. levél, az utolsó három. – Tintával írt eredeti kézirat, Erdélyi saját kezével.

NÉPKÖLTÉSZETI, NÉPZENEI ÍRÁSOK

I. TANULMÁNYOK

1. Népköltészetről

M: Kisf. Társ. Évl IV., 1842–1843. 157–173. l., teljes névaláírással, másodszor KP I. köt. 1–18. l.

K: ET, 6. köt. 1–2. levél. Töredékes; az első oldalak hihetőleg az első fogalmazás töredékei. A kézirat és a megjelent szöveg között stiláris eltérések vannak. Eredetileg 1842. november 30-án hangzott el a Kisfaludy Társaságban székfoglaló előadásként. Ebben fejtette ki Erdélyi irodalmi programját és jelölte meg irodalmi munkásságának irányát, szellemét az elkövetkező évekre. A szöveget a KP alapján közöljük. Az első és a második közlés között nincs eltérés.

102. *mint a mennyei országban:* Kínában.

103. *senatus populusque romanus:* a szenátus és a római nép (latin).

105. *egy dán ballada:* A *Sirjában az anya* című verset Erdélyi 1843. november 8-án fordította Pesten, mint ezt a kéziratos kötetben a vers melletti dátum igazolja (VK II. 10.), de már ez időben ismerte. Fordítását 1844-ben közölte a RPDl-ban (febr. 21. 9. sz. a 131. hasábtól), Gyulai erről a témáról írta 1866-ban *Éji látogatás* című versét. E. Talvj alább említett könyvéből fordított, az eredeti cím *Die Mutter im Grabe;* (Talvj, 237–239. l.).

106. *graecismus, gallicisme:* görögség, franciásság, a. m. a görög, ill. a francia nyelvben élő, reá jellemző kifejezésmód, szerkesztés, szókapcsolat használata.

106. *a görög hatos mértéket:* a hexametert.

106. *Talvj szerint: Versuch einer geschichtlichen Charakteristik der Volkslieder germanischer Nationen mit einer Uebersicht der Lieder aussereuropäischer Völkerschaften von Talvj* (Robinson Edwardné, szül. Theresia, Albertina, Louise Jacobi) (1797–1870), (Leipzig, 1940) című kötetről van szó, amelyet Erdélyi 1842-ben szerzett meg könyvtára számára.

106. *A szerb dalok magyar fordítója:* Székács József *Szerb népdalok és hősregék* (1836) címen adott ki egy kötetet a szerb népdalokból.

107. *Singe, wem Gesang gegeben (Uhland):* Az idézet Ludwig Uhland *Freie Kunst* című versének első sora. Erdélyi abból a versből idéz, amelynek egy részletét 1838., ill. 1839-ben az Ifjú Magyarország lapja, a *Táborozások az élet és irodalom köréből*, ill. a *Népbarát* számára mottóul választották.

107. *Hazádnak rendületlenül:* Erdélyi János két ízben vonta kétségbe a *Szózat* énekelhetőségét: a *Levelek Ottiliához* című cikksorozata 1843. május 18-i részében (RPDl) és a *Szózat zenéjéről* Ember Pál álnévvel írt kritikájában (u. o. I. 1242–

44. h.). A *Szózat* megzenésítésének történetét részletesen l. *Vörösmarty Mihály Összes Művei*, II. *Kisebb költemények*, Szerk. Horváth Károly és Tóth Dezső (Bp. 1960. Akadémiai Kiadó, Bp. 1960. 646–654. l.).

107. *klimatologice:* A görög, pszeudo-hippokratészi klímatanra építő nemzetjellemtan érvrendszeréről van szó.

107. *a mennyei körzene, melyet Plató vélt hallani:* Először Püthagórasnál volt szó a mennyei zenéről. Az ő eszméje szerint az égi testek a középponti tűz körül való forgásuk közben zenei összhangot, harmóniát idéznek elő, bár az emberi fül ezeket a hangokat – a szférák zenéjét – éppoly kevéssé hallja, mintahogy nem látja a középponti tüzet sem. Az eszme ismét Platonnál jelentkezik a világ magyarázatával kapcsolatban. A világalkotó, a démiurgosz először a világ lelkét teremtette meg, mely szétárad a világban, és saját mozgásával mozgatja azt, benne van a világ harmóniájának, ill. törvényes rendjének oka. Maga a világ gömb, melynek közepén nyugszik a föld, maga is gömb, míg a csillagok szférákba vagy gyűrűkbe illesztve ezek forgása folytán forognak. És ekkor hallatszik „a mennyei körzene".

108. *s van rá példa... különösen Hollandban:* Lehetséges, hogy az utalás Johannes Secundusra (1511–1536), a mitologizáló neolatin szerelmes líra holland születésű művelőjére vonatkozik. *Basia* (Csókok) című versgyűjteménye nálunk elsősorban Balassira és Csokonaira hatott.

108. *Palmira omladéka közt:* Palmyra, híres ókori város; egy Szíria keleti határán elterülő helység, Tadmur mellett. Legvirágzóbb volt a mai romváros Aurelianus császár idejében, i. sz. 270 körül régi csarnokainak, templomainak és palotáinak óriási méretei a mai romokban is megmutatkoznak.

108. *Grimm szerint:* Jacob Grimmről van szó, Erdélyi ismerte a Grimm testvérek, elsősorban is Jacob munkásságát. Az 1815-ös *Zircularbrief*ben szerepel ez a fogalmazás. 1844-ben németországi utazása során felkereste J. Grimmet (ULN 306. l.).

108. *Wer ist, der Euch dieses Liedlein sang?:* Ki énekelte nektek ezt a dalocskát?

2. A magyar népdalok

M: MNGY–NM II. köt. 370–478. l., másodszor KP 1. köt. 19–140. l. Ez utóbbiban módosult az eredeti *Népdalköltészetünkről* cím. Mi az Erdélyi által később adott címet vettük át. A KP-féle kiadásban változott a helyesírás, és rövidültek a jegyzetek. Elmaradtak azok a magyarázatok, amelyeket a szerző 1847-ben még szükségesnek látott, az 1860-as években azonban már nem: a NM II. 449. lapján még szerepelt a „nézlet = Anschauung", „nézet = Ansicht", a KP-ben nem. A KP szövegéhez az utolsó oldalon szereplő jegyzet megadja a tanulmány írásának idejét: „E dolgozat 1846-ban iratván, az idő szelleméből lesz megitélendő némely állitása, minő pl. a 88. lapon, hogy, a népnek se országa, se hazája, hanem csak faluja, szülő helye volt *mindeddig* a magyar földön' " (NM II. 431. l.). A KP kiadást vettük mérvadónak.

K: ET, 12 köt. 1–83. l. A kéziraton nincs cím, Kölcsey művéből, a *Nemzeti hagyományok*ból vett mottóval kezdődik. Ez a kézirat megjárta a nyomdát, erre utalnak a piros ceruzás javítások – ugyanazok, mint a MTAK Ktárban őrzött népdalgyűjteményekben –, törlések és a szedőnek szánt utasítások, valamint a kihagyások. A 25. levél verzóján kimaradt: „s gondolom tetszettek a közönségnek" (NM, II. 451. l., itt: 156. o.), ez után: „A puszta szép mező, mint a tenger szép özön. Egyszer a hollandi vizeken utazván, egy oda való utitárs valami különöset akart nekem fölfedezni, s el messzire mutatott, hol a hajók vitorlái a légben látszottak lebegni. De meglepő volt rá nézve, hogy nem csudálkoztam, mert éppen hazám pusztái jutának eszembe, s megvallottam neki. „Az önök sikján tenger volt valaha!" – mondá hirtelen. „Meglehet, uram, felelém, de ott épen ezt láthatni!" „Tehát van valami rokonság a tenger és a mi pusztáink között kivált költőnek, s utazót épen ugy meg fog lepni egy nyári napnyugta Hortobágy közepén, mintha Málta szirtjérül nézné a tenger estvéjét. Ez a nagyszerü jelenet adhatá népünk szájába a lehető legszebb kifejezést nap nyugvására, midőn *leáldozni* mondja azt." (L. még erről: ULN 313 l.) „vagy bátyja értetik" (NM, II. 433. l.) után: „Tehát egy ház népben nem pusztán egy pár és hozzátartozói éltek, hanem az egész ágas-bogas sógorság is összeszorult." „mig a hitből kiveszi a föld népét" (NM, II. 454. l.) után: „Pedig ez máskép nem megy; büntetés, rettentő eljárás itt nem segit; legfölebb is megtöri a népet testben lélekben egyiránt, mikor elvásottan vagy megalázottan emberi méltósága érzetét is elveszti, mint a nápolyi, akkor azután sem isten, sem ember nem veheti hasznát." (L. még ULN, 372. l.) „Tartja itt a féket" (NM, II. 435. l.) után: „innen az elfojtódás, a hosszan viselt fájdalom, mely örökre az emlékezetbe oltatik, mert meg szoktuk indulatainkat annyira korlátozni, hogy ritkán törhet ki, s azért aztán ha egyszer kitör, annál pusztitóbb, mintha Kant categoricus imperativusát mi találtuk volna fel, s a ki nem tombolhatott szenvedély akkép belső bajává lesz a kebelnek, s belőlről kezdi rontani az embert, mielőtt élte volna világát." (12. köt. 27/b levél.) – a kétsoros vers után (NM, II. 449. l.): „Sőt a 306. dal (I. köt.) már különbséget sem tesz tiszai és dunai magyar között, mindkettőre kivétel nélkül mondja:

Tiszán tul, Dunán tul,
Kenyeret sem tudok kérni
Magyarul, magyarul.

Meglehet, hogy e dal roszul van nyomtatva, s ezen szó után 'Tiszán tul', talán egy kérdő vagy felkiáltójelt kellene tenni, mert állitása nem járja meg, mi csak ugyan igen elszomoritó, akkor aztán igy némi különbség vagy ellentét volna látható a 'Tiszán tul' és 'Dunán tul' kifejezések közt s amit értünk itt, annak ellenkezőjét értenők amott, például mikor igy lenne: 'Tiszán tul?' (12. köt. 12/b levél)

„mig valahonnan segitségül jöhetne valaki" (NM, II. 455. l.) után: „De ha a társaság intézkedései annyira elidegenitők, mindig szaporodik ellenségeinek száma, kik pusztára vetődnek szinte. Hogy ferde eljárással csak ellenségeit szaporitja az álladalom, annyi szent." (12. köt. 28/b levél) –

„elmondhatni, hogyha van sorsával elégült ember a magyar ég alatt, az a gulyás" (NM, II. 459. l.) után: „Az Irodalmi Őr [1846] szept. 26-i számában Szathmáry Károly irt e dal felől és hiányosnak tartván, azt mondja: 'Az én Hold-Mező-Vásárhelyről beküldött dalaim között, ugy emlékszem, ott van *egészben*.', ez nem áll, mert a Sz. ur beküldésében ez a dal csak 15 stropha, mig a Népköltési Gyüjtemény 23 strophában hozta azt egy Békés megyei *nyomtatott* példány után. Szath. ur küldése ad három uj strophát, de nem azt a hármat, melyek nélkül nem lehet megérteni a dal végét: „Mi megélünk!"

A három stropha ez:

Megfejik a kajlát, csákót, zsombót,
Ozsonnára olt a bojtár tarhót.
Gazd' uram is rá ki-kicsapogat,
Érte dohányt, kulacs bort adogat.

*

Szeretőm a kocsmárosné lánya,
Nem ér azzal arany, ezüstbánya.
Mikor ingem gatyám széltől lobog,
Lágy mellében a sziv értem dobog.

*

Inkább ölel, mint pesti gavallért,
Hiába mutogat neki tallért.
Angyal Pannikámat el is veszem,
Hires neves gulyásnévá teszem.

Van ezen kivül még két stropha a t. ur beküldésében, mi nekünk külön dalokban jön elő, nevezetesen ez a stropha: 'Ha megunom magam a pusztában' ott van a 253. dalban (I. k.); a másik: 'Van paripám száz forintos fakó', a második kötetben fordul elő 427. sz. alatt. Minden jó akaratu figyelmeztetést, jegyzeteket szivesen kikérünk jövendőre is olvasóinktól, mert ne higyjék, mintha népdalaink már teljesen *épek* volnának. Sokat kell még ezeken szerkeszteni, mig minden a maga helyére jut.

Azon észrevételt, hogy minden dalt ugy kellene közölni, amint beküldik, igen jó, de belőle semmi se jő ki. Példaul Szath. ur küldése áll 15 strophából, de külön renddel mint a békési, mely 23 stropha. A 15 stropha között van uj *három*, tehát már ujra nyomassuk ilyenkor háromért az egészet, ne át vegyük-e inkább a *hármat* a 23-hoz? Mert nem arrul van kérdés: hány strophára emlékezik egy vidék, hanem a *szellemről*. Egyébiránt még nem multa idejét, hogy minden vidéknek külön kötetkében adassanak vissza dalai; s kézirat gyüjteményünk erre igen jó forrás lesz mindenha, de most még nem birná meg közönségünk pártolással a vállalatot." (ET, 12. köt. 31/b levél.) –

A kézirat 39. levelén a következőkben Erdélyi láthatóan feljegyezte azokat a gondolatait, amelyekről még írni akart: „Kevés epith.; Stereotyp. epith.; Negationem; Refraine; Ballada szó eredete; Romanc; Forma; Kettős rim; Caesura szerbeknél; Dialogizálás; A forma különbsége; Pótlék szavak hej, sat; 94 sz. küld Eperjessy; Elisio: Gazd'uram." –

A kézirat 56. levelén piros ceruzával át van húzva a következő rész: „Vajha e rövid történeti vázlattal fel tudtam volna mutatni azon nagy életet, melyet a népköltészet a hőskorban élt, s mint tenger özönlé el a kedélyeket a dics és nemzeti erény tüzfolyam érzelmeivel. Ha ereklyét nem nyujthatok is olvasómnak a hőskorbul, de nyujték igen is emlékezetet, s bizonyos pontig feltüntetém azt a rangot, mely illeti a népköltészetet minden ifju nemzetben. Történetiróink szavai után már lehet fogalmunk arról, mi volt és legyen a népköltészet, s mi különösen a népdal. Népköltészet tulajdonkép mind az, mi közvetlen a népből ered, dal vagy monda és rege alakban, mindegy. Népdal volt teljesen kétségen kivül a kenyérmezei hősök éneke a győzelem után, valamint népdal az is, melyet Pest ifjai Mátyás választásakor rögtönöztek. Ezen ős, magából a népből kiforró dalokhoz járulnak azonban oly más dalok is, melyeket ismert nevü irók átgondolva költöttek, és oly alak, iz és zamattal küldtek világ elé, minőt a nép izlése felfoghat s élvezhet; s igy általa bevétettek, elsajátíttattak. Tehát a népköltészetnek két eleme van, nevezetesen *tulajdonképi* és *elsajátított*. Levén pedig szó ezuttal pusztán azon részéről a népköltészetnek, melybe, a mondák kizárásával egyedül csak a dalok tartoznak, ezekre szorítjuk vizsgálatinkat, mert ma körülbelül annyira elöregedtünk, hogynem e nagy fontosságu tárgynak szeretete csaknem kialudt sziveinkből, s mai nap igen sok ember nem tudja megfogni, mi jót tehet a Kisfaludy Társaság oly dalok összegyüjtésével, melyet az utolsó konyhaszolgáló is énekel. Hiszen, istenem, mi is kell egyéb a nemzet végképeni elaljasodására, minthogy a szegény rend is a nagyok példája után, idegen mértékre daloljon és mulasson, mint hogy az ősi erkölcs és szokás, öltözet és tánc divat szerint jőjön és változzék? Mi kell egyéb, mint hogy a csekélynek tetsző külsőségek, mint bünös fejről a kenet, letöröltessenek? a népi elemek felolvasztassanak, s a nép, mint Rotterdamban Erasmus szobra, minden szenny külsőtül lemosva ott álljon müvészietlen meztelenségében, tisztaságában?" (ET, 12. köt. 56–57. l.) (L. erről még: ULN, 312 l.) Az Erasmusra való utalás korábban (NM, II. köt. 378. l.) szerepel; az előbb idézett részlet a 392. l. második bekezdése után jött volna.

111. *Németországban utazván:* Erdélyi elsősorban Jacob Grimmre gondol. A vele folytatott beszélgetésről az ULN-ban emlékezett meg (306. l.). Egyéb feljegyzései tanúsítják, hogy más német tudóst és több egyetemet is felkeresett. Útja során több népdalgyűjteményt vásárolt és tanulmányozott.

113. *ad notam:* valaminek a nótájára.

113. *francia utazó:* Auguste de Gerando: *La Transylvanie et ses habitants*, (I–II. Paris, 1845. Au comptoir des Imprimeurs Unis) című művét Erdélyi több ízben idézi. A megadott lapszám nem pontos, helyesen: II. 265–6. l. A fordítás tömör és pontos.

114. *versus memoriales:* emlékversek; olyan versek, melyek bizonyos ismeretek-szabályok, tételek stb. emlékezetbe vésésére szolgáltak; a ritmus és a rím segítette az emlékezetet. A kései latinság, a humanizmus, az iskolai tanítás szolgálatában is értékesítette az emlékverset.

114. *Ki merné azt tagadni, mond Kölcsey:* a *Nemzeti hagyományok*ban. Az idézet pontos.

115. *minő az I. kötet 170. dala:* a *Népdalok és Mondák*ról van szó.
115. *mint Cornides irja:* Cornides Dániel *Vindiciae Anonymi Belae regis notarii* című művéről van szó, amelyet 1802-ben adott ki Engel C. halála után 15 évvel.
115. *szentgáli bence barát:* szentgáli: Sankt Gallen-i: bence, azaz Benedek-rendi szerzetes; Eckehart neve költőként és a St. Gallen-i kolostor krónikásaként lett ismert. Említett munkája: *Casus monasterii Sancti Galli*, amelyben elmondja a kolostor történetét 979-ig, és részletesen beszámol a kalandozó magyarok ottani látogatásáról, kik 925-ben a kolostort meglepték és kincsek után kutattak. Érdekes adalék a vezérek korának szokásaihoz. Főhőse az „eszelős" Heribald barát, aki ottmaradt, és a magyarokkal együtt lakmározott.
116. *Salve reginát:* Mária ének, könyörgés. Salve regina = üdvözlégy királynő. A kat. egyházban századok óta használatos ima és könyörgés. IX. Gergely pápa 1239-ben bevette a breviáriumba, ahol a papok szombat és vasárnap délutáni letenyék (litániák), és vecsernyék alkalmával, a hívők szentháromság vasárnapjától imádkozzák. Szűz Mária irgalmasságának és hatalmának dicsérete.
116. *Névtelen:* Anonymus.
117. *clerici mimis, histrionibus et joculatoribus non intendant:* a klerikusok (egyházi rendhez tartozók) ne foglalkozzanak énekes komédiásokkal (regölősök, „hegedősök") és jokulátorokkal.
117. *Unter Kaiser Ludwig dem Frommen . . .:* Jámbor Lajos császár alatt szükségesnek találtatott, hogy az apácáknak megtiltsák a német szerelmi dalok vagy „Minnesangok" gyakori éneklését.
117. *Tamás kantuariai érsekről:* Becket Tamás canterbury-i érsekről van szó.
117. *bonarum artium literarumque:* a *septem artes* fajta iskola egyik változata; a művészetekre és az irodalomra tanította diákjait.
117. *diplomatikai polcon állt:* azaz állami, hivatalos nyelv volt.
118. *Zách Klára szerencsétlen sorsát:* Arany balladája vitte be a köztudatba Zách Felicián és családja szerencsétlen sorsát.
118. *még Istvánffy idejében is:* Istvánffy Miklós *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV.* (Köln, 1622.) című művére vonatkozik az utalás: azaz még a XVI. században is elevenen élt a köztudatban a Zách család tragikus története.
118. *Cuspinianus:* Spiesshamer – humanistaként Cuspinianus –, Johannes bécsi diplomata és történetíró humanista neve. I. Miksa követeként huszonnégyszer járt Magyarországon. Naplójáról van szó, amely a *Fontes rerum Austriacarum* I. köteteként jelent meg.
118. *váci püspök, Bátori:* Báthory Miklós.
118. *Galeoti:* Galeotto Marzio.
118. *Bonfin:* Bonfini Antonio.
118. *haec omnia nostri transylvani fidicines in tabernis longe aliter et verius decantant:* mindezt a mi erdélyi citerásaink a kocsmákban hosszan és igazabban éneklik.
118. *Spalatinus György Griseldis-forditásának előszavában:* Spalatinus Georg Burckhadt a német reformáció egyik előmozdítójának Griseldis-fordításáról van szó, amelyet ugyanúgy Petrarca híres latin novellájából fordított, mint nálunk

Istvánffy Pál *Volter király históriája* címmel. (Griseldis és Gualterius történetét Boccaccio is feldolgozta.)

119. *Haec sine dubio – Listius – ex vulgi cantilena:* Ez minden kétségen kívül – Listius – a népdalok.

119. *Horvát István magyarázatából:* H. I.: *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás hires magyar királyoknak védelmeztetése a nyelv ügyében. Tekintetes tudós Schwartner Márton ur vádjai és költeményei ellen.* (Pest, 1815.) című művéről van szó.

119. *Révay szerint:* Révai Miklós, a nyelvész.

119. *Oláh Miklós primás szerint:* az 1536–37-ben keletkezett *Hungaria* című történeti visszaemlékezésekre vonatkozik az utalás.

119. *Lugossy szerint:* Lugossy József debreceni professzor, történész.

120. *Hellas és Ausonia bájviránytól:* Görögország és Itália (Ausonia Itália költői megjelölése).

121. *adonicus versekből:* adoniszi versekből; az adoniszi sor a hexameter szabályos sorzárlata: – ∪∪ – ∪.

123. *Both Jánost sirató ének: Siralomének Both János veszedelmén* Gergely deáktól, 1490. RMKt, Bp. 1877. 28–29. l.

125. *satis tarde quidem:* A Gergely-járásnak nevezett népi gyermekjáték egyik latin törmelékszövege, mely a latinizáló kántorok modorát utánozza vagy ironizálja. Szó szerint: „Bizony elég későn, lassan . . .” Kezdete: „Szent Gergely doktornak, hires tanitójának az ő napján . . .” stb. Ismert Kodály-féle kórusfeldolgozása. *(Magyar Népzene Tára,* I. k. *Gyermekjátékok.* Bp. 1951. Szerk.: Kerényi György.)

125. *a Sturmok és Comeniusok:* Johann Sturm (1507–1589) német teológus és pedagógus; több évtizeden át az ő tanügyi tervezete szerint folyt a tanítás a protestáns iskolákban. – Jan Amoš Komenský (1592–1670) 1650–1654 között Sárospatakon tanított a Kollégiumban.

125. *in dulci jubilo:* édes ujjongásban; karácsonyi népének egy XIV. századi kéziratból.

125. *In praesepio:* a jászolban.

125. *Matris in gremio | Alpha est et o:* Anyja ölében – a kezdet ő és a vég; a fent idézett ének.

125. *alceusi és sapphói mértéken irt versek:* Alkaiosz (i. e. 600 körül) leszboszi költő, Szapphó kortársa volt. Az alkaioszi metrum talán legemelkedettebb hangulatú antik versmértékünk. „A *nagy* alkaioszi sor tizenegy szótagu vers, mint a szapphói, de ezuttal öt jambusi ütemmel van dolgunk, melyek közül az 1. és a 3. a római költőknél rendszerint spondeus, a 4. pedig ciklikus anapesztussá (∪∪ –) alakul. A *kisebb* alkaioszi sor, ellentétben a naggyal, ereszkedő lejtésű; négy trocheus, melyek közül az első kettő ciklikus daktilus. A két sorfajt együtt találjuk meg az alkaioszi szakban, melynek *1–2.* sora nagy alkaioszi sor, 3. sora jambusi kilences (spondeussal az 1. és 3. ütemben), az utolsó sora pedig kis alkaioszi. Az alkaioszi szak kiváló antik művésze volt Horatius, nálunk pedig Berzsenyi.” – írja Gáldi László *Ismerjük meg a versformákat* (Bp. 1961, Gondolat) c. kötetében (53. l.).

„A leszboszi költőnő, Szapphó (i. e. 600 körül) kedvenc metruma ... évszázadok óta talán legkedveltebb antik sorfajunk. Egy-egy szapphói sor időmértéke öt trocheus, de a 2. trocheus helyére a görögben olykor, a latinban mindig spondeus kerül, a 3. trocheust pedig ún. ciklikus daktilus (– ∪∪) váltja fel. A ciklikus daktilus erős ízét rendszerint metszet követi. Az egész metrum a következő: – ∪ – – – ∪∪ – ∪ – ∪" (Gáldi: I. m. 50.)

125. *sapphicum metrum:* szapphói versmérték.

125. *Legrégibb dalaink, Kölcsey szerint:* a *Nemzeti hagyományok* című műről van szó.

126. *a Laudon győzelmére irott ének:* Gideon Freiherr von Laudon (1717–1790) osztrák táborszernagy szabadította fel Belgrád várát II. József török háborújában, 1789. október 8-án.

126. *Jenő, savoyai herceg:* Savoyai Eugén herceg, az 1686-os hadjárat egyik vezetője.

126. *pantofli:* sarkatlan papucs; német viselet volt.

126. *juvenáli harag:* a szatíraíró Juvenálisról van szó.

127. *Versmértéke Beniczky–Koháry-féle rövid sorok:* Beniczky Péter (1603–1664) a magyar barokk egyik legnépszerűbb költője; itt elsősorban a Balassi-strófákba tömörített epigrammákról lehet szó, amelyek az udvari életbölcseség lapos közhelyeit ismételgetik, formailag azonban gyakorta csattanós, olykor fordulatos alkotások, amelyek rövidségük folytán szinte szállóigékké váltak. Még a XVIII. század közepén is kedveltek voltak. Koháry István (1649–1731) lírai jellegű darabjairól lehet szó, amelyeket 6 + 6 + 6 osztású tizennyolc szótagú sorokban írt, háromból alkotva egy strófát, s a sorokat, ill. harmadsorokat a Balassi versek módjára rímeltette.

129. *Liszti:* L. János győri püspök említett *Adnotationes* c. könyve.

129. *Kováchich szerint:* K. Márton György (1743–1821) történetíró becses kútfőül szolgáló könyvéről, a *Scriptores rerum Hungarorum minores hactenus ineditiről* van szó (1798).

129. *József császárról:* II. József, a „kalapos király".

130. *A Kölcsey által felhozott pár sor Lengyel Lászlóról:* a *Nemzeti hagyományok* c. művében.

133. *az angol Bowring és a francia Gerando:* Sir John Bowring angol műfordító 1830-ban megjelent *Poetry of the Magyars* című antológiájában 64 népdalt és 26 költőtől 96 verset közölt, Rumy Károly és Toldy Ferenc fordításai alapján. Az antológiát a magyar nyelvről, irodalomról és költőkről írt tanulmány vezeti be; erre utal Erdélyi.

133. *Auguste de Gerando* Erdélyi által említett munkái: *Essai historique sur l'origine des Hongrois* (Paris, 1844.), ill. *La Transylvanie et ses habitants* (Paris, 1845. két kötet, németül is).

137. *a keleti népköltészet hazája a puszta, mond Talvj:* A már korábban idézett kötet: *Versuch einer geschichtlichen Charakteristik* ... 110. lapján ír Talvj a puszta fenségességéről.

138. *„olvassuk Hágárról":* „De mikor az Urnak angyala találta volna őtet a forrás mellett a pusztában, ama forrás mellett, mely vagyon a Surra menő ut

mellett . . .", majd az idézet következő része: „Annakokáért nevezé azt a forrást Lakhairoinak *(azaz, élő engem látóénak)*, mely vagyon Kádes és Béred között". A szöveg a Károli-bibliából, Erdélyi saját példányából. (Az első idézet: Mózes I. könyve XVI. rész, 7., a második uo. 14.)

138. *„ültete Ábrahám fákat . . .":* Az idézet pontos: Mózes I. könyve, XVI. rész 33.

138. *„Hasonlókép Jákob . . .":* E hely nem egyéb . . .: „És mikor felébredt volna Jákób az ő álmából, monda: Bizony itt vagyon e helyben az Ur, de én nem tudtam. (16.) – Megrémüle annakokáért és monda: Mely rettenetes *a hely*, e hely nem egyéb, hanem Istennek háza, és ez a mennyeknek kapuja. (17.) – És felkelvén Jákob reggel, vevé azt a követ, melyet feje alá tett vala, és felemelé azt oszlopnak és olajt tölte felől reá. (18.) – És nevezé azt a helyet Béthelnek, mert az előtt annak a városnak *Luz vala* neve." (Mózes I. könyve, XXVIII. rész.)

141. *idétte:* idejében.

142. *retractiv:* vonakodó, ellenszegülő.

144. *ubi bene, ibi patria:* ahol jó dolgunk van, ott a hazánk.

144. *si quis uxorem cum altero viro adulterantem necaverit, deo de se rationem reddat:* Ha valaki mással paráználkodó feleségét megöli, Istennek adjon számot róla; a „reddat" után kiegészítve: „és ha kedve tartja, vegyen mást feleségül".

145. *mint Kölcsey mondja: A komikumról* című írásában. Kölcsey kiemeli a „pathos"-t.

150. *elmecsevészült:* elcsenevészedett nemzet.

151. *Receperunt mercedem:* megkapták bérüket.

155. *glázlibul:* pohárból (a német „Glas" szóból).

155. *roszprádli:* lószőrből készült.

156. *abderitai bölcsesége:* Tráciai vidék lakói, az Égei-tenger partján, az abderiták. Az ókorban híresek voltak nehéz felfogásukról.

156. *korzár:* a francia „corsaire" E. által olaszositott alakja, a. m. kalóz.

171. *egy érdemes gyüjtő; Eperjessy Ferenc ur:* Eperjesy Ferenc 1846 februárjában, pusztamonostori plébános korában gazdag küldeményt juttatott el Erdélyinek, a Heves megyei népdalokból, népmesékből (EJLev. I. 262.).

3. Közmondásokrul

M: MKK; a tanulmány a 435–461. lapon. A kötet 1851 május legelején jelent meg; a PN május 5-i száma adott hírt róla.

K: ET, 12 kötet 84–120. levél, a teljes nyomdai kézirat. Rajta a szedőnek adott utasítások a megszokott piros, ill. fekete ceruzával: „Szedessék a textusba zárjel közé s dőlt betűkkel", vagy: *„Szedő úrnak*, Az ily vonások a szók alatt – – – ritkítást jelentenek. p. *Aba* A b a" vagy „alulra jegyzet", vagy „alul borgis" stb. Erdélyi a kéziratot félhasábosan írta, arra számítva, hogy a javításoknak, ill. a szedőnek szánt utasításoknak maradjon hely. Az ET 1. köteténck 1–7. levelén az első kidolgozás részletei, a 8–44. levélen pedig a közmondások, ill. „Közmondások magyarázatai". Ezek is részletek, nem a nyomdai kézirat,

de még a teljességre törekvő gyűjtésnek sem részletei. Az itt szereplők megtalálhatók a kötetben, néhány kivétellel. Vannak még közmondások az ET 36. kötetében is, ezek a gyűjtésnek egy korábbi állapotát tükrözik.

Szövegközlésünk alapja a kötetben lévő tanulmány. Megjegyezzük, hogy az író később néhány kiegészítést tett a kötetben, mintahogy a nyomdai hibákat is kijavította ceruzával; ezeket természetesen figyelembe vettük.

A tanulmány X. részének hatodik bekezdéséhez ceruzával Erdélyi János a következőket írta: „1788-ban Máriási István, Saitz Leó gyűjtött leginkább Pázmányból közmondásokat."

A X. bekezdés elején, Csimor János nevéhez „Lásd hátul" megjegyzéssel a kötet végéhez beköttetett lapra ezt írta:

„*A *49. laphoz.*

Decsi Csimor az előbeszédben igy ir, miután a közmondásokat dicséri:

Saepe optavi ex nostris hominibus inveniri aliquem, qui usitata linguae nostrae proverbia cum graecis atque latinis conferret, et aliquo gustu hujus partis philologiae exhibito. usum proverbiorum ostenderet. Et quidem memini *Nicolaum Siclosium*(Sikliosium nála), beatae memoriae, aliosque nonnullos viros graves, qui jam in domino obdormiverunt, hanc eandem provinciam magna cum expectatione agressos esse. Quorum virorum si labores exstarent, nobis non fuisset necesse non sine aliquo sudore hanc provinciam suscipere, aut certe susceptam saltem majore cum dande [?] administraturi eramus.

(Gyakran kivántam, bárcsak akadna honfitársaim közül valaki, aki összehasonlítaná a mi nyelvünk közmondásait a görögökkel és a latinokkal, és – valamelyes érzéket mutatván a filológia ezen része felé – megmutatná a közmondások hasznát. Emlékszem is a boldog emlékezetü Siklósi Miklósra, és jónéhány más tekintélyes férfiura, akik már elszunnyadtak az Urban, hogy ezt a feladatot nagy várakozásra el is vállalták. Ha ezen férfiak munkái fennmaradtak volna, nekünk nem kellett volna felvállalnunk ezt az izzadságos feladatot, vagy ha már fel is vállaltuk, legalább nagyobb sikerrel (?) végezhettük volna el.)

E szerint *Siklósi Miklós* volt, kiről tudhatni, a legelső közmondás-gyűjtő; de tőle semmi nem maradt.

Visszavonom, mit Kis-Viczayról mondék (450 l.), hogy ő a német irodalombul első vett volna némely közmondásokat, mivel már Csimornál is megvannak azok.

Visszavonom azt is, mit dicsérőleg, mint gyüjtőkrül mondtam Szenczi Molnár Albert és Pázmán felől. Molnár egyenesen Csimort használta Lexikonában; sőt Pázmán sem lesz előttem oly eredeti, ha Csimort ismerem. Ez az első, és igen derék, gyűjtő. Utána csak Dugonics említhető, a többi mellékesen folyt be a közmondások irodalmába.

Jegyzet a 450 l. 12. sorára; alulról számítva:

Már Decsi Csimor használá azon közmondásokat, amelyekről én ugy vélekszem, hogy KV. által köttettek össze a némettel. Tehát visszavonom állításomat, mintha ő eszközlötte volna a rokonságot, mintha KV. fordított volna németből sok közmondást.

Káldy György Uj Tudtár, III. kötet 1838. 296. l.

Podhraczky Józseftől. Sok példabeszédei a 320–24. lapokon. 1856. okt. 29. A fent írt Siklósi Miklós az, ki a hercegszőlősi zsinat által bevett kánonokat magyarra fordította, mely aztán a deák szöveggel együtt kinyomatott Pápán 1577 (?) (L. Tóth F. túl a tiszai püspök élete 70 lap, alul jegyzésben.)"
Ism. Révész Imre, Bpi H. 1853. III. 13.–IV. 19., 63., 69., 80., 86., 87., 93. sz. A harmincíves kötet mintegy 9000 közmondást foglal magába. A mottó a *Példabeszédek Könyvéből*. Salamonnak példabeszédei, I. 8.

171. *A magyar irodalom birja már e könyv egy részét:* A *Népdalok és Mondák* I–III. kötetét.

173. 5. *maximisták:* maxima szerzők. Maxima: regula, legfőbb szabály (latin), a franciáknál maxime: gyakorlati alapelv, mely szerint cselekvésünket intézzük. Ezek az elvek vagy erkölcsi életünkre vonatkoznak vagy az emberi élet gyakorlati részének intézésére általában (erkölcsi maximák, ill. életbölcseségek).

173. *Faludi:* Faludi Ferenc volt az első gyűjtőnk. Révai Miklós írta róla: „el szokott volt a köznép és cselédek közé járogatni, hogy őket szabadabb beszédre felbátoritván, igazabban kitanulhassa a tulajdonabb magyar szóejtéseket". Erdélyi erre a közmondásokat is figyelő Faludira gondolt, aki észrevette, hogy prózánk kevéssé alkalmas a „lakonizmus, nyers, fontos rövidség" visszaadására, „ki akadékos, szeges munka az idegen nemzetnek nyelve járását és annak tulajdonát ugy magyarosan ejteni". Faludi figyelte a közmondásokat, velős mondásokat, nyelvi fordulatokat, hogy segítségükkel visszaadhassa az udvari stílus tartalmas rövidségét. (MIT, 3. köt. 539.) Erdélyi *Faludi Költeményes maradványi a jegyzőkönnyvvel együtt. A költeményes gyüjtemény öregbedésére egybe szedte, és közre bocsátotta Révai Miklós* Pozsonyban, 1787. című művére utal. A jegyzőkönyv érdekelte Erdélyit, amely négy részből áll: 1. Magyar közmondások. 2. Szépen öszve illő vezeték szók. 3. Szép magyarázatok. 4. Tellyes mondások.

173. *Kresznerics:* K. Ferenc, a szótáríró: *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal.* Készítette –. Budán, 1831–32.

173. *Czuczor:* Cz. Gergelynek itt *A magyar nyelv némely sajátosságairól* (Ath 1837. január 12. és április 13., 25–29. h. és 232–236. h.) című írásáról lehet elsősorban szó.

173. *Dugonics:* D. András: *Magyar példabeszédek és jeles mondások.* Öszveszedte és megvilágositotta –. 2. rész, Szegeden, 1820.

173. *Kovács Pál: Kovács Pálnak magyar példa- és közmondásai.* Győrben, 1794.

173. *Szvorényi:* Szvorényi József.

173. *Ballagi: Magyar példabeszédek, közmondások, szójárások gyüjteménye.* Összeszedte, értelmezte s más nemzetek hasonértelmü mondataival felvilágositotta Dr. Ballagi Mór.

173. *Baróti Szabó: A magyarság virágai.* Szedte Baróthi Szabó Dávid. Komáromban, 1803. A kötet végén: *Töldalék a kisded szótárhoz.*

173. *paroemia:* görög szó, a. m. közmondás. Az 1. sz. jegyzet: Quod per ora hominum . . .: Ami az emberek száján jár, azaz szájrul-szájra jár.

174. *szoros kapu és széles ut, a gyümölcs és fa és magvető példázatai: Máté Evangéliuma,* VII. rész, 13–20.

13. „Menjetek bé az *örök életre*, a szoros kapun: mert tágas kapu az, és széles ut, amely veszedelemre viszen, és sokan vagynak, kik azon járnak.
14. Mert szoros kapu és keskeny ut, amely viszen az életre, és kevesen vagynak azok, akik azt megtalálják.
15. Őrizzétek magatokat a hamis Prófétáktól, kik hozzátok jőnek juhoknak ruhájokban, de belől ragadozó farkasok.
16. Az ő gyümölcseikről esméritek meg őket: valyon szednek-é a tövisről szőlőt, vagy a bojtorjánról figét?
17. E képen minden jó fa jó gyümölcsöket terem: a megveszett fa pedig hitvány gyümölcsöket terem.
18. Nem teremhet a jó fa hitvány gyümölcsöket, sem a megveszett fa jó gyümölcsöket nem teremhet.
19. Valamely fa nem terem jó gyümölcsöt kivágattatik, és a tüzre vettetik.
20. Azért az ő gyümölcseikről esméritek meg őket."
Máté Evangéliuma, XIII. rész 3–13.
3. „És szóla nékik sokat példabeszédek által, mondván: Egy *magvető ember* kiméne vetni,
4. És mikor a magot hintené, némely a *mag közzül* esék az utfélre; és eljövének a madarak, és elkapdosák azt.
5. Némely esék a köves helyre, ahol nem vala sok földe, és hamar kikele, mivelhogy a földben nem vala mélyen.
6. És a nap mikor felkölt volna, megsüté azt, és mivelhogy nem vala gyökere, kiszárada.
7. Némely pedig esék a tövis közzé, és a tövisek felnevekedvén, megfojtják azt.
8. Némely pedig esék a jó földbe, és gyümölcsöt terme, némely száz annyit, némely hatvan annyit, némely pedig harmincannyit.
9. Akinek vagyon füle a hallásra, hallja.
10. Akkor hozzá menvén az ő tanitványai, mondának néki: Mi az oka, hogy példabeszéd által szólasz e *nép*nek?
11. És ő felelvén, monda nékik: Mert néktek adatott, hogy a mennyek országának titkait érthessétek, azoknak pedig nem adatott;
12. Mert akinek vagyon adatik annak, és inkább bővölködik, de akinek nincsen, amije vagyon, is elvétetik tőle.
13. Azért szólok példabeszéd által nékik: mert látván nem látnak, és hallván nem hallanak, sem értenek."
173. *epitome:* Kivonat terjedelmesebb munkából. Itt: Erasmus közmondásainak kivonatos kiadásai.
174. *bölcs Salamon ... is, mondván:* „Az igaz fő bölcseség kinn szerülszerte kiált, és az utcákon zengedezteti az ő szavát." *(Példabeszédek* könyve, I. rész 20.) „A nép között legmagasabb helyen prédikál, a kapuknak bémenetelin, minden városban az ő beszédit szólja, *mondván* ..." (I. h. 21.)
174. *aggszó:* itt: a régi időkből, a távoli múltból való ősi szavak, mondások. Erdélyi nem mondja meg, hogy mely művekből idéz, a közmondások után csak Pázmány nevének kezdőbetűjét adja meg: (P.).

178. *Kis-Viczaynál:* Kisviczay Péter *Selectiora adagia latino-hungarica in gratiam et usum scholasticae juventutis collecta, et in alphabeti seriem concinnata.* [5]Bártfa, 1713.)
180. *apophthegma:* rövid, csattanós mondás.
181. *gnoma:* aranymondás, általános igazság.
182. *„szerze három ezer" . . .:* „Szerze pedig háromezer példabeszédeket, az ő énekeinek *számok* volt ezer." *(Királyok I. könyve,* IV. rész, 32.)
182. *Aristoteles könyvet irt rólok, mert Laertius emliti:* Diogenész Laertiosz tíz könyvből álló munkájában a nevezetesebb filozófusok életét és mondásait dolgozta fel. Ebben szólt A.-ról is. Az elveszett művekből sok töredéket őrzött meg így e mű számunkra.
182. *„Erasmus . . . az ő görög és római proverbiumai . . . 1500-ban jelentek meg:* az adat téves, a megjelenés időpontja: 1508, Velence: *Adagiorum chiliades* címen.
182. *legujabban Lugosy József adott róla . . . ismertetést: Az academia szombatos énekeskönyve,* MM, 1851. 100. l.
182. *Szenczi Molnár Albert:* A kálvinista polgári irodalom kimagasló alakjának (1574–1634) szótáráról *(Dictionarium Latino-Ungaricum et Ungarico-Latinum,* Nürnberg, 1604 és még életében kétszer Hanauban és Heidelbergben), valamint nyelvtanáról van szó *(Nova grammatica Ungarica,* Hanau, 1610). Szótárában Szenczi Molnár gazdag összefoglalását adja kora magyar szókincsének, számottevő enciklopedikus ismeretanyagot közvetít, szólás-mondás-, adagium-anyagával pedig, amelyet a második kiadásban Baranyai Decsi János gyűjteményéből is kiegészített, a kor egyik nélkülözhetetlen stilisztikai-retorikai segédeszközének funkcióját is ellátja. Erdélyi elsősorban erre a szólásmondás anyagra utal.
182. *Pázmán Kalauza: Hodegus. Isteni igazságra vezérlő kalauz.* Mellyet irt és most sok helyen jobbitván kibotsátott . . . Nagy Szombat, 1637.
183. *Beniczky Péter szentelt vitéz: Magyar rhytmusok, avagy versek, mellyeket irt Nemzetes Benitzki Péter, szentelt vitéz.* Első része szép isteni ditséreteket és penitentzia-tartásra inditó énekeket foglal magában; második közönséges magyar példabeszédeket szép oktatással. Lőtsén, 1728. [Ez után – 1803-ig – még hat kiadást ért meg.]
183. *„bannyaskodni":* Erdélyinél korábban: „szennyes-bannyas" formában, azaz a szennyes, mocskos jelző igei formája, annyit tesz: mint elpiszkítani, elrontani.
183. *Rajnis:* Kőszegi Rajnis József: *A magyar Helikonra vezérlő kalauz. Az az: a magyar vers-szerzésnek példái és regulái.* Posony, 1781.
183. *Molnár Ferenc . . . Magyar Kátójának: Magyar Kátó, melly a magyar rósás versetskékben több magyaroknak kedvekért kibotsájtott és némelly magyar közpélda-beszédekkel a második részben megbővittetett.* (Bécsben és Posonyban, 1789.)
183. *Noszkó Alajos Virág szótára: Virág szó-tár,* mellyet összeszedett és betük rendi szerint elosztott Noszkó Aloizius Pesten, 1790.
184. *Rázmán:* Erasmus.
184. *Fábchich e jelenségen megörvendett:* Fábchich József (1753–1809) győri pap tanár. Az említett „dicsérő vers": Kovács Pál *Magyar példa- és közmondásai* (Győr, 1794.) c. munkáját Fabchich adta ki „verses előbeszédjével", amelyben megdicsérte Kovács Pált.

184. *Szirmay Antal: Hungaria in parabolis, sive Commentarii in adagia et dicteria hungarorum... historico-iocose conscripti.* Ed. Mart. Georg. Kovachich... Buda, 1804.
185. *Szvorényi értekezése: A közmondások és példabeszédek szelleme és vegyes elemei.* MAÉ, 1847. 239–257. (VI. évf.) Sz. akadémiai székfoglalója, amelyet Sz. helyett Erdélyi olvasott fel 1847. aug. 23-án.
185. *kócipór:* kóci pór: Kotzenbauer, kotzengrob, értsd: goromba mint a pokróc (die Kotze vagy der Kotzen jelentése pokróc, régebben: daróc is).
186. *Ballagi... sokat állított össze... értekezése végén: Magyar példabeszédek, közmondások, szójárások gyűjteménye.* Összeszedte, értelmezte s más nemzetek hasonértelmű mondataival felvilágosította Dr. Ballagi Mór. Szarvas, 1850. A kötet elején van a bevezető értekezés.
186. *Czuczor szinte még 1837. az Athenaeumban:* A magyar nyelv némelly sajátosságairól. Ath 1837. I. jan. 12. és ápr. 13., 25–29., 232–36.

186. *A Népdalok ...II. kötetében a 73. dal:*

Más a veréb, más a fecske,
A dongó légy, a méhecske,
A békavirág nem rózsa,
A vad egres nem mazsola.

186. *a Népdalok I. k. 309. dala:*

Reménység az embert gyakorta táplálja.
Strázsa is istrázsáját reménységért állja,
Erős hadat, várat ugyanazért szállja,
Hogy pályafutását ő is megpróbálja, sat.

189. *Körte gyüjteményében:* Volks-Bibliothek, Dritter Band. *Die Sprichwörter der Deutschen,* v. Dr. Wilhelm Körte. Leipzig, 1847. (L. Ethnographia 1974. Paczolay Ede cikkét Körtéről.)
189. *Simrocké után:* Karl Joseph Simrock *Deutsche Volksbücher* (Berlin, 1839–1843, és Frankfurt 1844–1867) című művéről van szó.

4. Népköltészet és kelmeiség

M: SzL, 1853. május 22. és 29-i, 42., 43. sz. 659., ill. 675.

1. Teljes névaláírással, *Népköltészet körül* címmel. Most közölt és elterjedt címét Erdélyi adta, amikor tanulmányát másodszor megjelentette: KP, I. 151–167. l. A közlés a KP alapján történik.

K: Nem maradt fenn. Az előzmények: Az 1852. év utolsó negyedében az író tizenhárom észak-európai balladát fordított, amelyekből hatot Gyulai Pál közölt az SzL-ben február 10. és május 22. között. Gyulai nagy örömmel fogadta a balladákat, és lelkendezve jelentette be olvasóinak február 10-én, hogy Erdélyi

fordításában több „dán, svéd, skót népköltészeti gyöngyök fognak megjelenni", majd így írt: „annak idejében Erdélyi ur avatott tollából egy cikk a népköltészet fölött" is napvilágot fog látni (SzL 188. l.).Legközelebb az év májusában szólt a várt tanulmányról: „Jövő számunkban Erdélyi János dolgozótársunknak a *Népköltészet körül* c. jeles cikkeit fogjuk megkezdeni. Előre figyelmeztetjük olvasóinkat. E cikkek mig egyfelől igen érdekes észrevételeket közölnek az északi népköltészetet illetően, addig másfelől a magyar szépirodalom jelenleg legfontosabb kérdéseit tárgyalják: mi tulajdonképpen a népies, minő viszonyban áll egymással a nép- és müköltészet és minő téveszmék után indulnak ujabb népköltőink? E cikkeket annak idejében egy másik munkatársunktól ujabb népköltőink jellemzése s müveik birálata fogja követni." (L. még: T. Erdélyi Ilona: *Az északeurópai balladaköltészet és Erdélyi János.* In: *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok*, Bp. 1982, Akadémiai Kiadó. Szerk.: Ortutay Gyula és Kriza Ildikó. 165–194. l.)

A tanulmány fogadtatása igen kedvező volt, l. erről Toldy Ferenc szavait, melyeket 1853. május 26-i levelében írt: „Oly cikket, milyen a Szépir. Lapokban ma megjelent, ugyan hálával venne fel az UMM, melynek szinte van annyi olvasója, mint amazoknak. Azért, tisztelt bar.[átom], ha akad egy pár oly napja, melyet *feláldozhat*, emlékezzék meg a MMről." (EJLev, II. 89. l.)

Erdélyi írásának azonban más, a Toldyéval ellentétes hangú visszhangja is támadt. A tanulmányban érintettek egyike, – bár nem név szerint –, Szelestey László megszólalt a Pesti Napló 1853. 980. számában. A *Kalászok a nép életéből* címmel indított új rovatnak a bevezetőjében tér ki, ugyancsak név nélkül, a Szépirodalmi Lapokban közölt írásra. Hangja útszéli, válaszában azt ismétli, amit Erdélyi az 1840-es években megjelent írásaiban kifejtett a népköltészetről. Nemcsak hogy szavakat, Erdélyi sajátságos kifejezéseit és persze gondolatait veszi át, hanem még mondatait is, természetesen úgy mintha azok a sajátjai lennének, és ő, Szelestey találta volna ki a népköltészet és műköltészet kapcsolatának helyes értelmezését. Az 1853-as Erdélyi-cikkben a „kelmeiség" megfogalmazását és elmarasztalását nehezményezi, érthetően – hisz ő is egyike volt a „kelmei" költőknek –, még inkább azonban az írónak az észak-európai balladákra, valamint a szomszéd népek költészeti értékeire való hivatkozását. „. . . mi a magyar népköltészetben szinte, mint a *svéd* és *dán* pihola hangu románcok vagy balladákban *mübecsi mértéket* keresünk, azaz: simára csiszolt nyelvet, gondolat-, szellem-, nemzeti sajátságokkal keveset törődve." „. . . Nem, uraim! bizonyára nem elég! mert különben könnyen oly badarságot fogunk mi is elkövetni, mint azon népdaliró, ki–mivel hallotta, hogy van Magyarországnak tája, hol a nép *makra-pipából* dohányzik, szabadságot vett magának a kassai hajdut is makra hajduvá tenni."

(Utalás Erdélyi *Kassai hajdu* című versére 1843-ból; 1851-ben jelent meg a Losonczi Phőnixben. 144. l.). „Bizonyos lap belekapcáskodik népdal-iróinkba, mert ezek a nép nyelvét használják a népdalokhoz s mert a nép szelleme, lelkülete, gondolkozás-módja, szokásai figyelembe vétele mellett kifejezéseit is felkarolják, mint leghatalmasbat sajátszerü költészetéhez, s szemökre veti, hogy csak a *burokra* ügyelnek. Ám tegye ezt azon tisztelt lap, ha ugy tartja

kedve, hiszen maga is bevallja, mikép csak bizonyos *előszó*ról beszél s pedig oly *burokkal* vagyis oly nyelven, mely már maga meggyőz bennünket, miszerint a népélet, a népnyelv s irodalom tanait illetőleg tőle irigyelni valónk épen nincsen s aztán oly *badarságokat*, miket ha elég önállósággal nem birnánk egyszerüen megmosolyogni s elvetni: maholnap a pacsirták is *Cottából* fognának énekelni *Magyar*országon *svéd* danákat... Tessék tehát az érintett cikk irójának idegen források s *„külföldi válogatott gyűjtemények"* nyomán irni magyar népdalokat, csak azt ne kivánja, hogy ezeket a magyar nép sajátjának ismerje el, bennök gyönyörködjön, s irántuk rokonszenvet mutasson! mert ezt ugyan hijában fogja kivánni. Majd mig ő idegen hullák rongyaiból zsinóros frakk készitéséhez fog: mi addig saját nemzeti életünk eredeti kincseit kutatjuk, hogy anyagot lelhessünk oly nép-költemények oly burokbani előllitásához, melyek neki s a hozzáhasonló fogalmu embereknek nem tetszenek."

Szelestey cikkét Gyulai Pál nem hagyhatta válasz nélkül. A lap június 26.-i, 50. számában *Polemikus jegyzetek* címmel felel saját és Erdélyi János nevében. Ő és a lap, – ritkábban, mint kellett volna –, megrovólag szólott az újabb lírai költészetről, „mely hanyatlásával kérkedik s büneit a népiesség varázsával akarja fedezni, mit nem ért, föl nem fogott, s egy pár gunyverset közlénk a Kemenesi cimbalomféle handabandázást és tájszó költészetet illetőleg." Ezt mondotta Sz., – írja Gyulai. „És mit mondott Erdélyi János?" Tömören összefoglalja Erdélyi mondandóit és a legnagyobb elismerés és egyetértés hangján szól mindarról, amit Erdélyi két részben foglalt össze. „Kimeritően fejtegeté [Erdélyi], hogy a népdal a költészet általános elve alól ki nem vonható s a népköltészet alatt józanon csak oly költészet érthető, mely megüti a *mübecsi* mértéket..., második része azon eszme körül forog, hogy miután költészetünk népnemzeti alapján eléggé megerősült s nem félthetni idegen befolyásoktól, nem ártana, ha költőink idegen népköltészeteket is tanulmányoznának, legkivált olyanokat, melyek a mienkkel egészen átellenesek..."

És mit mond Szelestey? Ő tulajdonképpen nem mond semmit, csak beszél. „... s némi cifra szavakban elszónokolja, mi már ugyszólván nemzeti köztudalom, hogy költészetünk átélte az utánzás korszakát s népnemzeti alapra vergődött. És ezt ugy beszéli el, mintha a sorok közt mondaná, hogy e korszakra a költészetben nem Petőfi és Arany, az Aesthetikában nem Erdélyi folytak be *legelhatározottabban*, hanem talán a *Palócdalok*, *Kemenesi cimbalom*, *Kinizsi* s talán éppen ő maga az első müphilosoph, ki a népnemzetiről leckéket tart az elkorcsosult irodalomnak. Ezek után elméskedik és megvetőleg kinevet bizonyos lapot, azaz minket; nem irigyelvén tanainkat; badar embernek nevezi Erdélyit, ki nem tud magyarul s érthetően irni sem versben, sem prózában s egyik költeményében *makra* hajdut merészel emlegetni, noha szerinte csak mapra-pipa van (üssön föl ön egy szótárt, vagy ránduljon le a Tisza vidékére), a lapunkban közlött skót, svéd és dán balladákat *pihola*[!]-hanguaknak gunyolja (ezeknek ugyan megadta); a fenn emlitett cikkből kikap egy-egy mondatot, megcsonkitja, elferditi s harcol ellene vitézebbül, mint Don Quihotte; megbámul egy-egy eszmét s minthogy nem érti, szörnyü dolgokat következtet belőle, például a mübecsi érték alatt nem képzelhet mást, mint csiszolt nyelvet, gondolat, szellem és nemzeti saját-

ságok nélkül s miután mindent összezavar, megtámadott tanát egyetlen árva eszmével sem védi, hanem ujra elmondja határozatlanabbul, mint azelőtt.

Szelesteyvel tehát nem lehet vitatkoznunk, miután okok és eszmék ellenébe csak arrogantia, sértett hiuság és sértegetéssel lép föl." Ennyi vonatkozott Erdélyi írására és személyére, a következőkben már Gyulai ismét bírálja és kioktatja Szelesteyt (799–800. l.).

Távolabbi vonatkozásaiban még egy jelentős visszhangról nem feledkezhetünk meg: Atádi Vilmosnak (Golub, Galamb) ugyancsak a Szépirodalmi Lapokban megjelent *Irodalmi ügy* című írásáról (1853. 34. sz. 718–9. l.).Erdélyire hivatkozva, gondolatát felkapva népszerűsíti a szomszéd népek költészetét, megismertetésük, fordításuk gondolatát. „Ki nem érzené, ha valaha, most leginkább, hogy ismernünk kellene azon népeket, fajokat, kik azonegy haza legét szivják, kikkel százados együttlét csatolt egybe, mondhatnám, elválaszthatlanul? S vajon ismerjük-e őket igazán? Csak annyiból, hogy ez szláv, amaz román stb. tehát egyedül külsőleg, Erdélyivel szólva, a dolog héját, nem egyszersmind belsejét, lényegét." Ő is azt ismétli, hogy megismerésükkel „egy uj világ tárulna föl szemeinknek, uj fordulatokra lenne kilátás nyelvünkben." A végén újra felszólít a szomszéd népek irodalmának bemutatására, immár konkretizálva Erdélyi gondolatát.

191. *fölemni:* emni = szopni. Itt: felszívni a táplálékot, mint a csecsemő az anyatejet.

194. *Kölcsey szavai:* a *Nemzeti hagyományok*ból.

194. *fölületes gondolkozásmódnak tetszik azon elmélet, melyet egyik népköltőnk felállitott:* Szelestey László *Kemenesi cimbalom* című kötetének előszavában, VII–VIII. l.

196. *tarcs nélküli:* nem tartható.

196. *Hébe és Ganyméd:* Hébe Jupiter és Juno lánya, az ifjúság istennője. Atyja megbízásából neki kellett az ambroziát és nektárt tölteni az istenek poharába, amíg Ganyméd fel nem váltotta. Herkules felesége lett.

196. *A dal . . . így hangzik:* Talvj, i. m. 118–119. l.

197. *Notis est derisui, delevit dies:* Akik értenek hozzá, azok nevetnek rajta, az idő úgyis eltemeti . . .

197. *Előbbi tanulmányaim között . . . emlittetik egy-két vonás a magyar dalok jellemébül:* az 1847-es, a NM, II. kötetében megjelent tanulmány foglalkozik részletesen a kérdéssel.

198. *így ir Geijer, a svéd népdalok egyik gyüjtője:* Geijerre Talvj hivatkozik (i. m. 333. l.). A fordítás költői, nem mindig szó szerinti.

198. *mikor a manókirály visszaviszi nejét barlangi lakába: A manó király*, Szépirodalmi Lapok, 1853. I–12. sz. (A fordítás 1852. dec. 24-én készült.) A svéd ballada fordítása németből: *Jungfrau und Bergkönig*, Talvj, i. m. 308. lapja után.

199. *a haldokló Dagmár királyné bünbánó szavaiban:* a fordítás Talvj, i. m. 333. lapjáról. (A II. Waldemár dán király feleségéről írt énekről van szó. L. Talvj, i. m. 245. l.)

199. *midőn Hunfalvy a finn Kalevalát nyujtá olvasóinak:* Hunfalvy Pál a Szépirodalmi Lapokban (1853) közölt több folytatást a *Kalevalá*ból.

M: SF, 1864. 421–445. l., teljes névvel.

K: ET, 6 köt., 68–77. levél, autográf kézirat. Nyomdát megjárt példány, az író – aki a lap szerkesztője is volt – nyomdai utasításaival, pl. a versek mellett krétával: „garm.", vagy tintával: „apró" stb. A közlés az SF szövege után történt. A 69. levélen – a 7. bekezdés után – a következő részt az író kihagyta: „Mielőtt azonban ez bebizonyittatnék, igen fontos irodalmi tárgyban, a *szentköltészet irodalma* tárgyában fogok ide irni némely jegyzeteket, részint Szombathi után, ki az ilyek körül sohasem volt rest, részint magam észrevételei szerint; hogy több lenne ezzel is az, mit a protestáns éneküygyben néhány év óta szives örömmel olvastunk, különösen e folyóiratban is több izben közrebocsátani szerencsések valánk. Továbbá *nyelvészeti* oldalról is méltatván e régiséget, végre átmegyünk a *népi és templomi énekek rokon voltára*, mint jelen irat valódi feladatára"; a mondat itt központozás nélkül végződik.

„E csonka példány azonban más oldalról is nevezetes. Ugyanis szolgál adatokkal az *egyházi énekek szerzőinek sorozatához*, és a *nyelv történetéhez;* melyekről az emlitett rokonság mellett bármi röviden szólani elég érdek a mai irodalmi tudalomnak.

E fő célon kivül még figyelemre méltó adatokat veszünk az *énekek szerzésének korához*, s költőihez; s ami szintén elég fontos, a *nyelv történetéhez.*" Ezután következik a „Mielőtt azonban ez bebizonyittatnék . . ." kezdetű bekezdés (itt 201. oldal). Az itt szóban lévő „bártfai énekes": „Az kereztieni gievlekezetben valo isteni diczéretek egyben szedegetettet, vyonnan nyomtatatot, émendáltatott, és sók szép diczirettekkel megöregbitettet." (Bártfa, 1593. Gutgesell.)

A következőkben az RMNY vonatkozó részét idézzük:

„Evangelikus énekeskönyv. A címlap után a különféle alkalmakra ajánlott énekek kezdősorai állanak. [. . .] A kötet végén betűrendes tartalommutató."

„Sokáig csak a sárospataki könyvtár egyetlen, igen hiányos példányát ismerte a szakirodalom (RMK, I. 267.). Később Szabó Károly egy jóval teljesebb példányra bukkant az alsósebesi ferencesek könyvtárában, amelynek segítségével a nyomtatvány címét is közölni tudta (MKSz, 1878: 314–315.). E példány alapján a műről Kálmán Farkas részletes ismertetést adott (Prot. Egyh. Isk. L. 1881 – 1061–1064., 1097–1101., 1127–1130.). Hamarosan újabb példány került elő Eperjesről (ma a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában), amelynek alapján Szlávik Mátyás a korábbi címleírást teljessé tudta tenni (Prot. Egyh. Isk. L 1892: 573–574).

A sajátos és önálló elrendezést mutató gyűjtemény összeállítója ismeretlen. A kötet Huszár Gál [353.] és Bornemisza Péter [513.] ugyancsak lutheránus jellegű népénekeskönyveivel mutat rokonságot (RMDT, I. 84). Megerősíti ezt az is, hogy a címlap után az ajánlott énekek közül három a bártfaiban éppen hiányzik, de a fenti másik két gyűjteményben megtalálható. Tartalma is ezekhez hasonlóan gazdag. Kétszázhetven ének található benne, közülük három kétszer fordul elő.

A kötet jelentőségét fokozza, hogy számos, különben ismeretlen ének szövegét és szerzőjük nevét őrizte meg. Hatása a XVI. századi lőcsei és bártfai

lutheránus népénekes könyveken kétségtelenül felismerhető. Lásd még: Prot Sz 1892: 461, Szathmáry József–Friedrich Károly: *A magyar evangelikus templomi énekek történetének vázlata.* Bp. 1944. 74 – MIrodT I. 511, Pirnát Antal.

A kötetnek az a levele, amely az énekek cím szerinti mutatójának az „I" betűtől végig terjedő részét tartalmazta, mindegyik ismert példányból hiányzik. Feltételezhető, hogy ez az utolsó levél volt, és ott állt a kolofon, amely Újfalvi Imre 1602-i énekeskönyvének (RMK I 376 – kiadva ItK 1957: 373) előszava szerint: „Bártfa 1593" impresszumadatokat tartalmazta (vö. MKSz 1899: 122–123, Erdélyi Pál). A mű nyomdai kivitele kétségtelenül a bártfai Gutgesell-műhelyre vall, és nem mond ellene az 1593-as évszámnak sem. Már Szabó Károly (RMK I 267) is Újfalvi közlése alapján állapította meg a jogosan vélelmezhető évszámot." (RMNY, 713., 606–609.)

Az énekeknél a RMNY, 713-ra utalunk, ill. az MTAK Ktárában őrzött példányra. Az énekek melletti lapszámok a *Bártfai énekes* lapszámaira vonatkoznak.

Erdélyi a csonka sárospataki példányt ismerte, azt használta. Cikkében a pataki „főkönyvtárnoknak", Szombathi Jánosnak a megjegyzéseire hivatkozik.

Toldy Ferenc 1853. május 26-i levelében kérte Erdélyit, hogy küldje neki el a bártfai énekeskönyvet. Erdélyi június 5-én postára adta „a takargatott ereklyét". (EJLev. II. 88., 89., ill. 436. l.)

199. *a francia Goudimel:* Claude Goudimel (1500 körül–1572) szerezte a dallamot Béza és a francia hugenotta Clément Marot énekeihez, ill. a népi dalok mintájára fordított zsoltárokhoz, amelyeket a franciaországi hugenották, a holland reformátusok és a németországi protestánsok mellett a magyar kálvinisták is befogadtak. A magyar reformátusok énekeskönyvében lévő 150 zsoltár mellett a dicséretek jó részét a Goudimel-féle dallamok szerint énekelték.

200. *Vides ut alta stet nive candidum:* „Látod hogy áll mély hóban a csillogó Soracte" *(Ad Thaliarcum,* Bede Anna fordítása, *Carm.* I. 9.).

201. *Harsiáni Imre:* Hartyáni Imre: „Háborusága" az Énekeskönyv 183. lapján.

201. *Szentpéteri Sámuel:* Szentpéteri értekezésének címe: *A magyarországi reformátusok köz istenitiszteletre* [!] *rendelt énekeskönyvének uj kiadásához* (SF, 1858. II. 859–873., febr. 25.). Szentpéteri szerint „Hartyáni Imre a 109. éneket irta" (873. l.). Sz. azt vizsgálja, mikor készült a címben említett énekeskönyv, ki szerkesztette, mikor bocsáttatott a világ elé és kik írták az abban lévő énekeket. A protestánsok ez időben tervezték az 1806-os *Graduál* újabb kiadását, ezzel kapcsolatos észrevételeit, javaslatait fogalmazta meg Szentpéteri. (A reformátusok a *Graduálon* – Énekeskönyv, amely a zsoltárokat és dicséreteket tartalmazza – elsősorban a Keserüi Dajka és Geleji Katona által szerkesztett énekest értik.) Szentpéteri Sámuel pelsőci lelkész, később Abaúj megyei esperes Geleji Katona Istvánt tartotta a 24. ének szerzőjének (873. l.).

201. *Michael Dobokai:* 187: Dobokay Mihály: *Magasztaljuk.*

201. *192. lapról ez jő ki:* 192: István deák: *Irgalmazz.*

202. *A 194. lapon:* 194: *Mennynek és földnek nemes teremtője és mindeneknek.*

202. *A 202. lapon:* 202: Batthyány Orbán: *Bátran.*

202. *Van még egy más éneke is:* 329: Batthyány Orbán: *Bizodalmunk.*

202. *204. lap:* 204: Szegedy Gergely: *Mikoron Dávid.*

202. *„Légy irgalmas Ur Isten":* 216: Szegedi Lajos: *Légy.*
202. *„Nagy keserves szivvel":* 217: Németi Ferenc: *Nagy keserves.*
202. *második:* 223. Németi Ferenc: *Nagy hálaadással.*
202. *E szerint igazsága van Szentpéterinek:* SF, 1858. 872. l.
202. *232. lapon:* 232: Szegedi Gergely: *Uristen, légy.*
202. *236. lapon: Miklós Chasz:* 236: Chase Miklós: *Mint.* Szentpéteri erről és Bethlen Miklósról: SF, 1858. 873. l.
202. *243. lapon „Az igaz hit által":* 243: Dévai Bíró Mátyás: *Minden embereknek.*
202. *248. lapon „Cantio optima":* 248: *Magasztallak.*
203. *252. „Cantio pia.":* Kegyes ének (lat.), 252: Nagybáncsai Mátyás: *Ne hagyj.*
203. *264. lap. Psalmus G. Z.:* 264: Szegedi Gergely: *Számkivetésre.*
203. *277. lap:* 277: Tordai Névtelen: *Uram Isten magasságban.*
203. *Utinam descenderem:* bár leszállhatnék.
203. *281. lapon:* 281: Szegedi Gergely: *Szükség keresztyéneknek.*
203. *297. lapról:* 297 Katage Anna: *Az Istennek nagy.*
203. *310. lapon áll:* 310: Palatics György: *Uram benned.*
203. *325. lap versfőiből:* 325: Reaid (?) Mihály: *Mostan emlékezem a mulandó.*
203. *331. lapon:* 331: Barát István: *Siess nagy . . .*
203. *340. „Az Szent János látásárul":* 340: Bornemisza Péter: *Panaszolkodunk.*
204. *345. lapon:* Móricz Lőrinc: *Mennyei.*
204. *350. lap éneke:* 350: Dóczy Ilona: *Dicsérlek tégedet:*
204. *352. lapon:* 352: *Láss. . . . Ládoni Saara:* Bocskay Ferencné Ládonyi Sára a „Láss hozzám Ur Isten kegyelmes szemeiddel . . ." kezdetű ének szerzője.
204. 358. *lapon Cantio pulchra:* Világi ének, 358: *Irgalmasságnak.*
204. *367. „Cantio elegans ad notam":* Világi ének . . . nótájára; 367: Keresztúri Mihály: *Mindenkor.*
204. *370. Másik siralmas és:* 370: Békési Péter: *Penitenciát.*
204. *372. „Istenünkhöz":* 372: Szerémi Illés: *Dicsérjük mindenkor.*
204. *374. „Mennybeli":* 374: *Mennybéli.*
205. *376. lapon „Emlékezzél":* 376: Szerémi Illés: *Emlékezzél meg te.*
205. *378. „Cantio pulchra":* 378: Tolnai(?): *Tekints reánk nagy.*
205. *381. lap „Az Horatius":* 381: Horatius–Tasnádi Péter: *Látod, mely.*
205. *386. lap „Szereztetett":* 386: Szilvai Péter: *Siess én.*
205. *e sorok irója még a Sárospataki Füzetek első évfolyamában: Ref. énekszerzők.* SF, 1857. december 12. sz. 660–661. lap, név nélkül. Erdélyi egy 1824-ben Tóth J. által Debrecenben nyomatott jegyzék kéziratos másolatát közli, amely az „uj Énekeskönyvben levő rész szerint eredeti, rész szerint a régiekből jobbitva megváltoztatott énekek szerzői nevének a b c rendi szerint".
205. *Szentpéteri Sámuel:* l. mint fent.
205. *Ivánka Sámuel pedig később:* Ivánka Sámuel: *A magyar ref. egyházi énekekről.* SF, 1858. május 15., 48–56. l. Ivánka az 55. lapon foglalkozik Forgács Mária személyével. Ivánka Sámuel az említetten kívül erről két ízben írt. Először: *A magyar reformált egyházi éneklésről* (SF, 1858. március 31. 31. sz. 893–907. l.) és az itt említett után: *A magyar ref. egyházi zene és énektanáról.* SF, 1859. julius 16. sz. 49–64. l. Ivánka Sámuel: *Egyházi énektár, mely magában foglalja a magyar*

ref. egyház használatban levő énekeinek vezérdallamait. Sárospatak, 1863. 162 l.

205. *Michael Tuba: mely a 194. ének versfejeiből jő ki: Megértsétek keresztyének* kezdetű vers, Bártfai 413. l.

206. *Chasz Miklós:* 236: Chasee Miklós: *Mint.* A 4. sortól kimaradt verssorokat a *Bártfai énekes* így adja: „Igen szomjúhozott én lelkem az Úr Istenhez / mikor jutott életének kútfejéhez, és megjelenvén Istennek szerelméhez." [Mai helyesírással adjuk.]

206. *mij nagy segedelmönk, mij kegyes teremtőnk:* 95. Psalmus. A *Jer emlékezzünk* nótája: *Jer örvendezzünk* kezdetű ének.

207. *hazájokból kibujdosások (bártfai énekes 188. lap):* 187: Dobokay Mihály: *Magasztaljuk az Uristent.*

207. *Fejedelmek közűlünk mind elfogyának:* 326: Oratio Jeremiae Prophetae. *Emlékezzél mi történik Uram* kezdetű ének, a bártfai énekesben az 1. sor: „Fejedelmek közülünk mind el kifogyának, és az".

208. *Változó a szépség:* Az Énekesben: „az szépség", a 2. sorban az „az" hiányzik.

208. *„Király hagyja, hogy":* 34. Psalmus, 204: Szegedi Gergely: *Mikoron Dávid Saul elől futna.*

208. *minden javaiddal:* 65. Psalmus 316: Sztárai Mihály: *Sok jótéteményen nagyon csodálkozván.*

208. *Szász Károly egyenesen az én egyik költeményemben:* Szász Erdélyinek *Családi kép* című versét közli a 218–220. lapon. A vers végén a következőt jegyzi meg: „Mély s igaz érzések az elégia telyes [!] hevével előadva". A „Fessétek e képet, s hagyjátok érzeni" verssorhoz Szász Károly 1. jegyzettel a következőket írja: „Germanismus. Értsd: fessétek le e képet s tegyétek (eszközöljétek) hogy érezzen; árnyéklatul pedig tüntessétek föl hozzá az én gyászomat, keserveimet!"

208. *Szász Károly is, ki „a lirai költészet világirodalmi fejlődéséről" irván: (B. P. Szemle. 1863. 186. l.): A lirai költészet világirodalmi fejlődése.* Bpi Szle, 1863. 165–202. l.

209. *elmulnak tőlem ellenségim:* 57. Psalmus: 192: István deák: *Irgalmazz Úristen,* az idézett verssor: „mig el nem mulnak tőlem ellenségim".

209. *Ich bin so gar ein armer Mann* (Uhland): Szegény ember vagyok – Ludwig Uhland *Lied eines Armen* című versének első strófája: „Ich bin / Sogar ein armer Mann / Und gehe ganz allein / Ich möchte wohl nur einmal noch / Recht frohen Mutes sein."

209. *Gar schöne Spiele spiel' ich mit dir:* A *Villikirály*ból: „Játszhatsz gyönyörűen énvelem" (Vas István fordítása).

209. *Mennynek és földnek:* Precatio Stephani Szegedini, az említett helyen.

209. *az igéretnek nemes földje:* 34. Psalmus 204: Szegedi Gergely: *Mikoron Dávid.*

209. *Semmi ő magában akarni erő:* 147. Psalmus. 322: Skarica Máté(?): *Drága dolog az Uristent dicsérni.*

209. *Móric Lőrinc énekében:* 345: Móricz Lőrinc: *Mennyei felségnek ura.*

209. *nincs drágább marhája embernek lelkénél:* 372: Szerémi Illés: *Dicsérjük mindenkor.*

210. *post concionem:* A szentbeszéd után.
210. *introitus, invocatio:* A mise bevonulási éneke; fohászkodás (a liturgiában: „Invocatio Spiritus Sancti").
210. *197. „Nagy hálaadással notaiara":* 197: *Hálát adunk néked.*
210. *a mai énekeskönyv:* az 1864-es Pesten Trattner-Károlyi betűivel nyomatott *Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett Énekeskönyv, mely Szent Dávid zsoltárain kivül magában foglal némely kiválogatott és a helvét vallástételt követő négy superintendencia által jóvá hagyott énekeket, egy nehány imádsággal együtt.* Pesten, 1864.
210. *203. „Hallgass meg":* 203: *Emlékezzél meg mennybéli.*
210. *204. Nagy bánatában:* 204: Szegedi Gergely: *Mikoron Dávid.*
210. *232. Siess most mi hozzánk:* 232: Szegedi Gergely: *Uristen, légy most mi velünk.*
210. *241. Az Juste Judex:* Juste Judex: igazságos bíró, 241: *Kegyelmezz meg nekünk.*
210. *243. Foelix namque:* Foelix namque: Mert boldog, 243: Dévai Biró Mátyás: *Minden embereknek illik ezt megtudni.*
210. *262. Bátron érted:* 262: *O mely igen rövid volt lám ez világ.*
210. *276. Semmit ne bánkódjál:* 276: *Segitségül hijuk az mennybéli Istent.*
210. *277. Magasztallak én Istenem:* 277: Tordai Névtelen: *Uram Isten magasságban, ki lakozik mennyországban.*
210. *279. Kegyelmezz meg:* 280: *Tanulj meg az uton elmenni.*
210. *281. Ez ének előszámlálja:* 281: Szegedi Gergely: *Szükség keresztyénnek tudakozni.*
210. *284. A Cyrus éneke:* 144. Psalmus. 283: *Minden állat dicsér Uristen tégedet.*
210. *288. Bánat, keserüség:* 288: *Mely csalárd ez világ oh emberi állat.*
210. *291. Felséges Isten:* 291: *Téged Uristen mi keresztyének.*
210. *292. Szánjad Ur Isten:* 36. Psalmus. 292: *Sok nyilvánvaló bizonyságokkal.*
210. *295. Nótája: Im egy szép:* 295: *Minden embernek illik ezt megtudni.*
210. *297. 310. Nótája az Abigael asszony:* 297: *Az Istennek nagy jó voltát beszéllem,* 310: *Uram benned még az én reménységem.* Palatitz György éneke.
211. *298. Mi kegyes atyánk:* 53. Psalmus. 298: *Uristen kérünk a Te szenvedésedért.*
211. *303. Adjunk hálát:* 123. Psalmus. 303: *Az Izraelnek népe.*
211. *305. Bátran érted Uram Isten:* 10. Psalmus. 305: *Tekénts reám Istenem nyavalyámban.* – 262: *Mely igen rövid volt lám a világ.*
211. *307. 335. Cantio ad notam: Fényességes:* 307: *Légy irgalmas Uristen.* – 335: *Szent Háromság csak egy istenség.*
211. *308., 318. Mindenkoron áldom:* 12. Psalmus. 308: *Szabadits meg és tarts meg.* – 318. 64. Psalmus. *Meghallgassad az én imádságomat.*
211. *313., 329. Árpád vala fő az:* 34. Psalmus. 313: *Mindenkoron áldom az én Uramat.* – 329: 32. Psalmus: *Bizodalmunk az hatalmas Istenben.*
211. *316. Cur mundus militat sub vana:* Minek is szolgál a világ hiú dicsőséget? Jacopone da Todi versét himnuszként énekelték: „*De vanitate mundi*". (Dankó 69.) – 316: 65. Psalmus, *Sok jó tételményen.*

211. *320. Christe, qui lux es et dies:* Krisztus te fény és nap. Dankónál:

„Christe qui lux es et dies: noctis tenebras detegens:
lucisque lumen crederis, lumen beatum predicans".

Dankó 522, 576.

(Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae, cura et impensis Josephi Dankó, Budapestini, 1893. Franklin.)

211. *322. 337. 382. Jóllehet nagy sokat szóltunk:* 147. Psalmus. 322: *Drága dolog az Uristent dicsérni.* — 92. Psalmus. 337: *Mely igen jó az Uristent dicsérni.* — 382: *Az gonosz természet megromlásáról.*

211. *324. (kézirás) Az felséges Istent mindenkoron dicsérni:* Az MTAK Ktár példányában nem találtuk.

211. *326. Magyar nyelven Mátyás vala:* 326: *Emlékezzél mi történék Uram.*

211. *331. Tudni hagyta Isten:* 69. Psalmus. 331: *Siess nagy Uristen én segitségemre.*

211. *333. Csak te benned:* az Énekesben a „bizom" szó nem szerepel. — 333: 25. Psalmus. *Mostan hozzád felkiáltok.*

211. *334. Nótája az Sapphicum:* Dávid zsoltára. 334: *Ki birod mennyet és az egész földet.*

211. *338. Hymnus: Deus creator omnium:* Himnusz — Isten mindenek teremtője. Vízkereszt nyolcadik napja utáni vasárnap első (vagyis előesti) vesperás-ének vecsernyéjének himnusza volt ez (Dankó: 509. l.). — 338: *Felséges Isten, mennynek, földnek ura.*

211. *345. Az Aeneas király:* 345: *Mennyei felségnek Ura és istene.*

211. *353. Megszabadultam már az:* 355: *Oh én két szemeim.*

211. *355. Rettenetes Istennek:* 355: *Uram Isten ki igértél oltalmat.*

211. *357. Vedd el Ur Isten:* 357: *Hallgasd meg mostan mi könyörgésünket.*

211. *359. Oly buval bánattal:* 359: *Gondolkodjál ember az te büneidről.* Cantio pulchra.

211. *367. Cantio elegans ad notam:* Világi ének a . . . nótájára. 367: *Mindenkor Te Benned biztam Uramisten.*

211. *370. Nótája Josephnek:* József nótája. 370: *Penitentiát kik tartani akarnak.*

211. *373. Nektek emlékezem:* Cantio pulchra 374: *Mennybéli Uristen, hallgass meg engemet.*

211. *376. Keserves szivvel:* Cantio pulchra 376: *Emlékezzél meg te gyarló ember teremtődről.*

211. *377. Az Huniadi János nótájára:* Cantio optima. 377: *Kegyelmes megváltó irgalmas Uristen.*

211. *380. Jóllehet nagy sokat:* 380: *Áldott légy Uristen az magas mennyben.*

211. *381. Dicsérd az Ur Istent mostan:* az Énekesben az „Ur" nem szerepel. 381: Horatius. *Látod mely rövid mulandó ez világ.*

211. *196. lapon Jer emlékezzönk:* 95. Psalmus. *Jer örvendezzünk.*

211. *283. A Cyrus éneke:* 144. Psalmus. *Minden állat dicsér Uristen tégedet.*

211. *295. Im egy szép históriát:* 295: *Minden embernek illik ezt megtudni.*

211. *313., 329., 322., 337., 382.* l. mint fent.

211. *327. Magyar nyelven Mátyás:* 327: *Emlékezzél mi történék Uram mi rajtunk.*
211. *345., 359. Aeneas király:* 345: *Mennyei felségnek Ura és Istene.* – 359: *Gondolkodgyál ember az te.*
211. *367. Hatalmas Urakról:* 367: *Mindenkor Te benned biztam Uram.*
211. *376. Keserves szivvel:* 376: *Emlékezzél meg te gyarló ember.*
211. *377. A Huniadi János:* 377: *Kegyelmes megváltó Uristen.*
212. *bizonyos utazó előtt:* Erdélyi Jánossal történt meg a leírt eset 1845 tavaszán Firenzében.
212. *Lugossy . . . (Prot. Egyh. és Isk. lap 1857. 480. hasáb):* téves a jelzet.
213. *A párizsi Saint-Honoré-utcai ref. templomban:* 1845. január 1-én jegyezte fel az élményt, l. ULN, 338. l.
213. *absorbeált volna:* elnyelt volna (latin).
214. *„Jóllehet nagy sokat" kezdetü vagy a vele egy dallami értékü „Szivem megalázván te hozzád mégyek" éneket:* l. az 1864-es kiadású Énekes 140. énekét (430. l.).

II. CIKKEK, BÍRÁLATOK ÉS EGYÉB ÍRÁSOK

1. Finnország népköltészete

M: RPDl, 1842. I. 23. sz., március 19., 184–188. h., név nélkül.

K: ET, 13 kötet, 47/a–47/b levél. Nem autográf másolat. Az író 1851–1852 folyamán több, az 1840-es évek lapjaiban megjelent írását letisztáztatta azzal a céllal, hogy egybegyűjtse és később kiadassa a többnyire név nélkül vagy jel alatt megjelent műveit. Nevét nem tette ki a cikk alá, mert nem eredeti írás; egy, ma már meghatározhatatlan külföldi lap közleménye alapján készült ismertetés vagy rövidítés.

215. *Kalervala:* mindkét alkalommal ebben a formában.
215. *Porthan:* Henrik Gabriel Porthan legjelentősebb munkája a középkori püspök, Paul Juusten *Chronicon episcoporum Finlandiensium* (1784–1800) című egykori krónikájának kiadása és kommentárja.
216. *Reguly:* Reguly Antal.

2. Magyar népdalköltészetről

M: RPDl, 1844. január 25., február 1., 7., 9. sz. 103–106., 129–131. h.; mindkét alkalommal „Erdélyi" aláírással, másodszor: Kisf. Társ. Évl. 1843–45. VI. k. 79–87. l. Eredetileg a Kisfaludy Társaságban hangzott el 1843. december 30-án.

K: ET, 6. köt. 3–6. l., 77–89. l. Nyomdát megjárt kézirat, a nyomtatott cikk eredetije; a szöveget e szerint adjuk. Az első rész vége felé, az idézett népdalszöveg („Nagy dohányu . . . nemzetnek") után az eredeti másként fogalmaz, feltehetően később maradt ki a korrektúrában, mert ez a szöveg a nyomdát megjárt példány. A kihagyott részben az író élesebben fogalmazott, mint a megjelent változatban:

„Már pedig nép nélkül soha sem lesz nagy, semmi és senki a történetben, mert csak annak van módjában megadni a nagy hálát, mellyel az emlékezet az erénynek tartozik. Mi utódok nem fájlalhatjuk eléggé, hogy ily rosszul volt gondoskodva régi dicsőségünkről; nehezen esik ily adatok hiányából tudni, hogy ennek oka egyenesen ama bal megszakadás, mely nép és nemzet közt eleitől fogva volt. Egyik a másikat nem szerette, s mint én hiszem, gunydalokat énekelt a pór, s a nemes megtiltá annak szilaj és metsző énekeit, mert a tömegnek igy torlani meg a hatalmat minden időben nagy hajlandósága tapasztaltatott. E körülményből ki fog világosulni, miért, hogy a magyarországi tótoknak minden – még gúny – dalaik is megmaradhattak, mert nem értvén uraik, meg sem tilthaták, épen ugy, mint a szerbeket az osman, de ha megtilták is, elég tót van Magyarországon kívül, hova a dalok menekülhetének; ellenben a magyar néptől jobban félhettek, szigorubban bántak vele, s dalaik magokat másutt ujra nem szülheték, pusztán a jog uralma levén divatban, nyelv általi rokonságra senki nem adott, igy féltvén a jogot, elölték a nyelvemlékeket, az élő hagyományokat, s azok kiveszése mintegy elkerülhetlen szükségesség." Innen tovább egyezik a megjelenttel. Az itt kiegészítésként közölt, kéziratban maradt szövegben a megszokott vastag piros ceruzávali utasítás, feltehetően a német nyelvű szedő számára, az utólag áthúzott szövegen: „3 ter Art.", „az 3. cikk". Az autográf bejegyzés talán arra utalhat, hogy Erdélyi tervezte, de végül nem készítette el e tárgyról a 3. cikket, amelyben az itt kihagyott részt bővebben kifejthette volna.

A II. rész közlése után következik a *Sírjában az anya* című „dán népballada". Közlésével az író a népköltészet értékeit kívánta illusztrálni. A vers kézirata: ET, VK, II. 10. levél, mellette a fordítás dátuma: „Pest, nov. 8. 1843." A balladára – szépségei mellett – a dátum tanúsága szerint a szubjektív motívum is felhívhatta az író figyelmét; ez időben egyedül nevelte 19 hónapos kislányát. Felesége 1942 márciusában halt meg gyermekágyi lázban. A vers eredetije: Talvj: *Versuch* ... Leipzig, 1840. 237–9. l. *Die Mutter im Grabe* címmel. Gyulai Pál *Éji látogatás* címmel írt 1866-ban a sírjából hazalátogató és a gyermekét éjjelenként gondozó anya történetéről.

216. *a hazamenő aratók, szüretelők stb. ajkairól zengenek:* l. a *Függelék* 1. sz. töredékét.

217. *van kézikönyve Toldytól:* utalás a *Handbuch der ungrischen Poesie* című kötetre, amelyet Toldy (akkor még Schedel) adott ki. (Pesth und Wien, 1828.)

3. [Felszólitás gyüjtésre]

M: Az Erdélyi János aláírásával kibocsátott körlevél több újságban jelent meg, árnyalati módosítással. Az itt közölt szöveget a Pesti Hirlap 1944. január 21-i (319.) számából vettük, de ugyanez: RPDl, 1844. január 18. 5. sz., 75–76. l.

K: Nem maradt fent. A *Magyar népdalköltészetről* (2. sz.) címmel 1843. december 30-án a Kisfaludy Társaságban tartott előadást vita követte, amely tanácskozássá alakult át. A jelen voltak – Schedius Lajos, Toldy Ferenc, Bajza József, Jósika Miklós, Garay János, Kiss Károly, Szenvey József, Vachott Sándor

Vörösmarty – az elhangzottakon és az előadó kiegészítő magyarázatain fellelkesülve támogatták Erdélyi tervét egy népdal-gyűjtemény kiadására, ill. az országos felhívás kibocsátására. Erdélyi még az nap, közvetlenül a vita berekesztése után levélben fordult a Tudós Társasághoz, és kérte, hogy a levéltárában őrzött, az 1831-es Akadémia által meghirdetett gyűjtésre beérkezett kéziratokat „méltóztatnék használat végett közleni". És még ez nap írta meg az itt közlésre kerülő „felszólítást" is.

4. Történeteink költőisége

M: RPDl, 1844. január 7., 2. sz. 24–26. h. „Erdélyi" aláírással.

K: ET, 13. köt. 105/a–105/b., korabeli másolat, idegen kéz írásával. A másolat feltehetően 1852 elején Sárospatakon készült, amikor Erdélyi néhány írását letisztáztatta, hogy egybegyűjtve megjelentesse azokat. Terve jóval később, csak 1863-ban, a *Kisebb prózák* kiadásával valósult meg. Ez az írás nem szerepel a KP-ban.

221. *Markó hős királyfi:* a szerb (horvát, bulgár, makedon, stb.) népmondák és balladák gyakori hőse; a XIV. században élt történeti alak, a török háborúk rettenthetetlen hőse.

221. *Kemény Simon, Kont:* Kemény Simon a „szentimrei hős", aki 1440-ben felöltötte Hunyadi János ruháját, hogy magára vonja az ellenség figyelmét. Bonfini és Thuróczy János *(Cronica)* emlékezik meg róla; történetét Kisfaludy Károly dolgozta fel drámában. Hédervári Kont István egyike volt a Nagy Lajos halálát követő trónutódlási harcok és lázadások áldozatainak. Laczffy György macsói bán a királyi kegyelem ígéretével lefegyverezte, 31 társával együtt Budára hurcolta, ahol a kegyelem ígérete ellenére mindnyájuknak fejét vették. Kontot, „a kemény vitézt" és társait Garay János, ill. Vörösmarty Kemény Simonról írt balladája népszerűsítette.

5. [A Kisfaludy-Társaság legközelebbi rendes ülésében . . .]

M: RPDl, 1844. január 14., 4. sz. 59. h. Név és jel nélkül az *Irodalmi és művészeti futár* rovatban. Az írás kétségen kívül Erdélyié. Nemcsak a stílus, a mondanivaló vall rá, hanem a másutt már leírt, itt ismételt mondatok is az ő szerzőségére utalnak. Emellett az a tény, hogy ő vezette a Társaság jegyzőkönyvét, s az ott néhány mondatban rögzített eseményekről is ő számolt be mindig a RPDlnak, amelynek kiadója, ill. szerkesztője volt. A kézirat nem maradt fenn.

Az előzményekhez l. kötetünk *Népköltészet*ről és *A magyar népdalok* c. cikkeit és ezek jegyzeteit. *A Magyar népdalköltészetről. Töredékek* címmel 1843. december 30-án a Társaságban tartott előadásról van szó.

221. *Az értekező:* Erdélyi János.

221. *Dr. Schedel F.:* Toldy Ferenc. – *a tudós társaságnak több évvel ezelőtt beadott s most is ott levő népdalgyüjteményre Komárom vármegyéből:* az 1831-ben

kibocsátott akadémiai felszólítás nyomán beérkezett népdalgyűjteményről van szó; Komárom és Esztergom vármegye volt az ügy legbuzgóbb sürgetője. Erdélyi János az említett előadás után még az nap, 1843. december 30-án átírt az Akadémia elnökének, kérve arra, hogy bocsássa rendelkezésére a Tudós Társaságnál lévő gyűjteményt. Erdélyi kérelmét a Társaság 1844. január 2-i „kisülésén" tárgyalta. A döntést sok vita és hosszas gondolkodás előzte meg. 1844 decemberében került sor az Akadémiánál gyűjtött anyag átadására. Többen ellenezték az Akadémia döntését, mert úgy gondolták, hogy a Tudós Társaságnak kötelessége lenne a népköltészeti gyűjtemény kiadása (L. Kisf. Társ. Évl. 1843–44. 25–6. l.). Így gondolkozott pl. Döbrentei Gábor is: „Hogy a m. tudós társaság felállása elején mindjárt gyüjtött népdalait a Kisfaludy Társaságnak általadta, azzal kötelességén ada tul s becsületén ejte csorbát." (ItK, 1914. 462.). Végül mégsem gördítettek akadályt a kért gyűjtemény átadása elé, hivatkozva az Akadémia „pénzbeli állapotjára" és a két terv közötti különbségre. A „kis gyülés" „ajánló" felterjesztése után a „nagy gyülés" hozzájárult a kérés teljesítéséhez.

a moldvai magyarok népdalaira: Döbrentei Gábor hívta fel a figyelmet.

az országnak minden lakóit ujságok utján felkérni: a *Felszólítás gyűjtésre.* l. a 3. cikkünket.

6. [Vajha tudnók korról korra]

M: RPDl, 1844. január 21., 6. sz. 93. h., az *Irodalmi s müvészeti futár* rovatban, "E." jel alatt. Szerzője Erdélyi.

K: Nem maradt fenn. A RPDl, elsősorban Erdélyi programjába beletartozott a magyar „nemzeti zene" népszerűsítése, Lavotta János, Bihari János és Rózsavölgyi Márk (gyakran Márkus) munkásságának megismertetése azzal a céllal, hogy segítségükkel háttérbe szorítsák a magyarországi német polgárság körében meghonosodott és szerte az országban elterjedt német zene, ill. „Lied" divatját, a német „döngicséléseket". (L. erről Szemere Miklóshoz írt levelét 1841 februárjából. EJLev I. 150. l.). Ugyancsak ezt a célt szolgálta a „körtánc" vagy „körmagyar" népszerűsítése, amely szorosan összefonódott a Védegyleti mozgalom céljaival.

222. *„Csel", szövege Jakab I-tól, zenéje Bartay Endrétől:* Jakab István vígoperáját 1839-ben mutatták be.

222. *„Báthory Mária" Egressy B-től és zenéje Erkeltől: Bátori Mária* „nagy hősi opera", Erkel Ferenc zenéjével; 1840-ben mutatták be Pesten.

222. *„Gizul" költeményét irta Lengyel, zenéjét Thern Károly:* Lengyel Dániel „nagy operája", 1841-ben mutatták be Pesten.

222. *a „Peleskei nótáriusé" Therntől:* Gaal József bohózata, 1838-ban mutatták be; zenéje Thern Károlytól.

222. *a két „Tisztujitásban", „Szökött katonában":* Nagy Ignác és Vahot Imre *Még egy tisztujitás* c. darabja.; a *Szökött katona* szerzője Szigligeti Ede. Ez utóbbi népszínmű népdalairól Kerényi Ferenc ír *A régi magyar szinpadon* (Magvető Bp. 1981) c. kötetében (345. l.).

7. Egy pár korszerü szó nemzeti zenénk ügyében

M: RPDl, 1844. február 25. 16. sz. 251. h., *Tárca, Irodalmi és müvészeti futár* c. rovatban, I. jegy alatt. Szerzője kétségen kívül Erdélyi; a gondolatok és stílus is az ő szerzőségét igazolják.

K: Nem maradt fenn. Néhány töredék a korábbi évekből ugyanezt a gondolatot fejtegeti. L. erről még a Muzsika, 1973. 9. sz., *E. J. és a magyar népzene* c. cikkemet, ill. a *Függelék* töredékeit.

222. *barna atyafiak:* cigányzenészek.

8. [A magyar népdalok, hagyományok, mesék, mondák . . .]

M: RPDl, 1844. április 25. 33. sz. 524–25. h. *Tárca, Irodalmi és müvészeti futár* rovatban. Ez a közlemény, amely az olvasóközönséget volt hivatott tájékoztatni az újságokban megjelent gyűjtési felszólítás eredményéről, és köszönetet mondani az eddig beküldött gyűjteményekért, Erdélyi János nevével jelent meg. A későbbiek már Garay János neve alatt közöltettek, aki Erdélyi utazása idején – segédtitoknokként és az író barátjaként – vállalta, hogy a beküldött gyűjteményeket megköszönje és a beérkezett anyagot Erdélyi számára megőrizze. Ez után a közlemény után jelentette be „Schedel F. igazgató", azaz Toldy Ferenc, a Kisfaludy Társaság igazgatója, hogy Erdélyi János „hosszasabb időre külföldre utazván a társaság megkérésére *Garay János* vállalta fel hivatalát, minél fogva, addig is, mig más intézkedés nem történik, a kikért népdalok és mondáknak, úgy egyéb, a Kisfaludy Társaságot illető leveleknek és küldeményeknek is, a nevezett titoknoki helyetteshez (Úri utca, Trattner–Károlyi ház, 2dik udvara 2dik emelet) intézése kéretik. Pesten, a társaságnak apr. 21. tartott üléséből, 1844." Ezen az ülésen Erdélyi nem vett részt, három nappal korábban, 18-án elutazott.

224. *Kelecsényi József:* A Nyitra-megyei földbirtokos Erdélyi egyik legszorgalmasabb gyűjtője volt. Az itt említett gyűjteményt Erdélyi 1844. március 5-én kapta kézhez, mint a MTAK Ktár Népköltészet 1. füzetében lévő dalok fölött Erdélyi kézírásával szerepel. „Vettem Marc. 5. 1844.". Kelecsényi több ízben írt Erdélyinek is, levelei az EJLev. I. kötetében (Fontes, II.).

224. *Szakál Lajos:* „a népköltészet igazi kedvelője és hü barátja" (EJLev, I. 228.), volt mint magáról írta. A népdalok modorában írt népies dalait *Czimbalom* c. kötetében adta ki. 1844. január 13-i levelében értesítette Erdélyi (EJLev, I. 205.), hogy szép számmal érkeznek hozzá a dalok, és amint egy nagyobb anyag összegyűl, eljuttatja.

224. *Piry Czirjék:* Érsekújvárról 1844. március 20-i keltezésű levelének kíséretében küldött népdalokat. A levél: MTAK Ktár, Népköltészet 20. füzet.

224. *Haas Mihály:* Pécs, 1844. április 8-án írt levelének kíséretében küldött dalokat, l. ET Levelezés.

224. *Gr. D. V.:* Gróf Dessewffy Virginia, Erdélyi szorgalmas gyűjtője, aki 1846. szeptember 8-i levelében mondta el véleményét a *Népdalok és Mondák* I. kötetéről. Hiányolta, hogy Erdélyi számos, általa küldött dalt nem közölt. Fontos Dessewffy

Virginiának a népdalok melódiáiról írott megjegyzése. – Az általa ekkor és 1846 szeptemberében küldött dalok az MTAK Kézirattárában őrzött „Népköltészeti gyűjtemény"-ben.

224. *Döbrentei Gábor:* Döbrentei eleinte neheztelt az Akadémiára, hogy az 1844. január 2-án tartott „kisülésében" Erdélyi kérésére átadta az addig beérkezett népdalokat a Kisfaludy Társaság gyűjteménye számára, később azonban megbékélt a gondolattal, és ő maga is segítette Erdélyi munkáját.

9. [Felterjesztés]

M: Nem jelent meg.

K: ET, Iratok. 1845. szeptember 27. előtt keletkezett. A hátlapján E. kezével: „A tekintetes Kisfaludy Társasághoz *Népdalok ügyében.*" Nagy negyedrét, autográf, tintával írt szöveg, vágott szélű papíron. A felterjesztés előzménye a következő: Erdélyi János 1845. július 8-án érkezett haza külföldi utazásából. A tizenöt hónap alatt, amit külföldön töltött, összegyűlt a *Népdalok és Mondák* egy kötetének anyaga. Utazása nem késleltette a munkát, inkább segítette. Külföldön folytatta népköltészeti stúdiumait, megismerkedett más népek gyűjteményeivel, elméleti munkáival, és több népköltészeti kiadványt vásárolt. Felkereste Jacob Grimmet. A magyar népköltészet állott beszélgetésük előterében, mint erről *Úti naplója* tájékoztat (ULN, 306. l.). Élményei érlelték benne a gondolatot, hogy immár nekünk is mielőbb a világ elé kell állnunk népköltészetünk bemutatásával. Hazaérkezése után azonnal munkához látott. Amint – a nyár végén – a Kisfaludy Társaság népköltészet iránt érdeklődő tagjai összegyűltek, Erdélyi beszámolt nekik addigi eredményeiről és terveiről. A Társaság szeptember 27-i ülésére eredetileg írásban nyújtotta be referátumát, mint arról a Társaság jegyzőkönyve megemlékezik, mégis szóban fordult a jelenlevőkhöz. Az itt közölt szöveg, azaz a benyújtott feljegyzés részletesen tájékoztat arról, miről volt szó a nevezetes ülésen, ahol a *Gyüjtemény* sorsát eligazították. Tanulságosak azok a megjegyzések, amelyeket Erdélyi a felterjesztés margójára írt, és amelyek részben saját javaslatait, reflexióit, a kérdésekre adott válaszait, részben pedig a jelenlévők véleményét foglalták össze. Az ülésen jelen volt Schedius, Bajza, Gaal, Garay, Henszlmann, Lukács Móric, Nagy Ignác, Toldy és Tóth Lőrinc, valamint Erdélyi. (Kisfaludy Társaság Jegyzőkönyve, MTAKtár) A margóra írt szöveg sorrendben így következik: „Pulszkyt felszólítani, hogy az általa összegyüjtött népmondákat szivesked-jék velünk közleni." – „A franciák 64 füzetben adják a chanson populaire-eket." – „Egy statisztikai rajzot adni, honnan gyültek népdalok és még honnan lehet várnunk." – A felterjesztés II. pontjához, amelyben a variánsokról volt szó: „Mi nagyon sokra telnék." – A III. ponthoz, melyben a magyarázó észrevételek kiadása került szóba: „Ezt talán külön kötetben, a dalok pedig, mint a »nyelvemlékek« csak forrásul engedtessenek át a közönségnek." – „Vannak juhász, katona, hadi dalok, szolgalegény, megesett lány, szerelmes, kevés románc, több régi, nevesen egy a Rákóczi korból, vannak betürendben A, B. stb. kezdődő dalok, Rebusdalok, miket képekből kell kidalolni, féldiák stb." – mint Erdélyi az addig beérkezett dalokról a Társaság tagjait tájékoztatta.

A jelenlévők az ülés végén a következőkben állapodtak meg:

„Első pontra nézve az ülés oda nyilatkozott, hogy mind az átnézést, mind a szerkesztést egynek adni már azért is célszerűbb, mert a szükséges egység csak igy lehető a gyüjteményben, egyébiránt ha a szerkesztő valamiben fel akad, mindenkor meg fogja hallgatni a társaság, munkálatához mindig szives készséggel fog járulni segitő vagy tanácsadó képen. Ezen kivül *mindent a szerkesztőre hagy*, megbizván e hivatallal titoknokát, mint épen azt, *kinek inditványa után jött a népköltészet ügye*, a Kisfaludy Társaság szőnyegére. [Én emeltem ki: T. E. I.]

Második pontra nézve a *szükséges variánsok*.

Harmadikra: bevezető magyarázat és hangjegyek közlése is meglőnek állapitva, kijelentvén, hogy a részletes tervről még most kiván[atos] volna mindenben véghatározatot hozni, egyébiránt arról a munkának folyamatba indultakor, részletes illető felvilágositást kér a szerkesztőtől." Az általunk kiemelt részekből kiderül, hogy a Társaság áldását adta Erdélyi tervére, a kötetek szerkesztését és kiadását teljes mértékben ráruházta. A Társaság a cégért, azaz a tekintélyt adta a vállalkozáshoz. A gyűlés határozata a szerkesztő munkájáról így következik: „... hogy az átvizsgálást, a kritikai kiszemelést, a szöveg hü előállitását, rendezést, felvilágositó magyarázattal ellátást az e nehéz munkához szükséges szellemi egység tekintetéből ne bizottmány, hanem *egy* tag eszközölje ... egy szerkesztő ... az ülés tétovázás nélkül Erdélyi Jánosban pontositotta össze bizodalmát, ki e tárgyról már kétszer oly lelkesen értekezett a társaság körében, s népköltéményeink kiadását inditványozta is ... a hangjegyek közlése is kimondatván, Erdélyinek a társaság eddigi egész gyüjteménye munkába vétel végett átadatott." (Kisf. Társ. Jegyzőkönyve MTAK Ktár).

Erdélyi ezután kezdett hozzá a dalok válogatásához és rendezéséhez. Ez a felterjesztés, ill. beszámoló jelentette a fordulatot, a tényleges munka megindulását. Erdélyi János munkájáról részletesebben: T. Erdélyi Ilona: *A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története*, MKSz, 1974. 55–78.

10. Előfizetési fölhivás

M: PH, 1846. január 30., 616. sz. 70–71. l. – és még több lapban is megjelent, változatlan formában, legfeljebb központozási különbségekkel. Mi a PH nyomán közöljük.

K: A kézirat egy része: ET Iratok.

A herderi mottó: „A daloskönyv a nép bibliája". A felszólítás mihamar olyan eredménnyel járt, hogy Erdélyi nyugat-európai utazásából megtérve, 1845 második felében hozzáláthatott a gyűjtemény rendezéséhez, szerkesztéséhez. A 30 ívre tervezett – végül 32 íves – kötet 1846 január elején nyomdakész állapotban volt. Ekkor készült a *Fölhivás*. A szerkesztő betartotta ígéretét, mert a „márciusi", azaz József-napi (március 19.) vásárra a kiadvány valóban megjelent. A *Fölhivás* fontos része a „magyar népzene ügye", azaz a népdal és a dallam összefüggésének ilyetén való felismerése, a dallamok kiadására vonatkozó szándék kijelentése. A terv azonban csak részben valósult meg, a beküldött dallamok, amelyeken Fogarasi

János dolgozott, Fogarasi várbeli házában elégtek Buda ostroma idején, mint azt később Kodály Zoltán közléséből tudom. (Erről Lajtha László és Kerényi György szóbeli, Kodálytól kért és kapott tájékoztatásából értesültem.) Mielőtt az *Előfizetési Fölhivás*t Erdélyi kibocsátotta volna, meg kellett állapodnia a nyomdával. Ez Erdélyi számára nagy gondot okozott, mert a Kisfaludy Társaság vállalta ugyan a népdalok kiadását, a kiadás pénzügyi feltételeit azonban nem tudta megteremteni. A Toldy Ferenc javasolta „pompás kiállitásu kötetre", amelynek az lett volna a feladata, hogy a „népszerü", azaz a népnek szánt kiadás anyagi alapjait biztosítsa, az előfizetők nem gyűltek. Még az a 160 sem jött össze, amely már elegendő lett volna ahhoz, hogy a nagy formátumú, díszes kötet megjelenhessék. Azon múlott tehát a vállalkozás sikere, hogy Erdélyi elő tudja-e teremteni azt az 1600–1800 pengő-forintnyi összeget, amely fedezte volna a 3000 példány nyomdai költségeit. Az akadályt végül is sikerült legyőznie. Talált egy vállalkozó szellemű társat, aki kölcsönözte a szükséges összeget azzal a feltétellel, hogy a *Népdalok és Mondák* I. kötetének tiszta jövedelméből egyharmad őt illeti. A „nevét elhallgató hazafi", aki a kiadást lehetővé tette, Ferenczy Lajos pesti, majd az ötvenes években tokaji ügyvéd volt. Erdélyi az I. kötet előszavában fejezte ki köszönetét Ferenczynek – név említése nélkül –, aki megérdemli, hogy neve a Petőfi versek kiadását segítő Tóth Gáspár szabómester neve mellé kerüljön. („És bár ennyi érdek, ennyi ok szól is a népköltészet mellett, mind hiába, ha, egy nevét elhallgató hazafi társul nem ajánlkozik egy kb. 30 íves gyűjteménynek kiadására, mit azért hozok fel, mert ez oka, hogy ki nem adatik mind, ami begyült, de meggondolva, *nála nélkül még ez sem adatott volna ki, ami most adatik*, csak forró köszönetünket érdemli.") Erdélyi és Ferenczy Lajos megállapodása 1846. január 7-én kelt, ami annyit jelent, hogy Erdélyi ez után beszélt a nyomdával, adta le a kéziratot, és hirdette meg az előfizetést. Az ötlapos *Fölhivás*t Erdélyi az eredeti kézirat szerint „minden rendü és rangu olvasóhoz" intézte. A *Fölhivás* terjedelme mutatja, hogy több volt az előfizetői célokat szolgáló reklámszövegnél. Az alkalmat használva megköszönte a gyűjtők segítségét, továbbra is kérve támogatásukat a második, ill. a későbbi kötetekhez. A legvégén kéréssel fordul gyűjtőtársaihoz, segítsék a könyv terjesztését, ismét kiemelve a „népi érdekeket", a „közhasznu célzatot". A *Fölhivás* nemcsak újságokban jelent meg, hanem röplapként is. Erdélyi szétküldözgette az országban működő egyleteknek, kaszinóknak, köröknek, társaságoknak, mintegy kétszáz helyre, mint azt egy kéziratos lista mutatja (ET Iratok).

225. *jövő martiusi vásárra:* a *Magyar Népköltési Gyüjtemény, Népdalok és Mondák* I. kötete az ígért időre megjelent. Már a kézirat leadása után öt-hat héttel a szerkesztő 15 nyomtatott ívet bemutathatott a Kisfaludy Társaságnak. Március 12-én jelenthették a lapok, hogy „a Kisfaludy Társaság firmája s Erdélyi János szerkesztése alatt megjelent »Népdalok és Mondák« c. gyűjtemény épen most került kezeink közé." (PDl 1846. március 12. 11. sz.).

225. *Az egész könyv pedig fog állani harminc ivből:* 32 ív lett az I. kötet terjedelme, nagy nyolcadrétben. –

226. *E vállalattal egybefügg a magyar népzene ügye:* Itt ugyanazt fogalmazza meg, csak hangsúlyosabban, amit már az 1843. december 30-án elmondott előadásában elmondott (l. 2. sz.). A népdallamok kiadásáról mindvégig szó volt, már 1841

legelején is, amikor Erdélyi először beszélt szándékáról: a népdaloknak „egy testben" való kiadásáról, hangjegyekkel együtt, de a Társaság is ragaszkodott hozzá, mint azt 1845. szeptember 27-én, de később, a november 8-i ülésen is kikötötte. Ez utóbbi kikötéssel kapcsolatban Erdélyi nem vállalta egyedül annak eldöntését, hogy „mikép legyenek a hangjegyek közlendők, egyszerűen-e, mint a néptől átvétetnék, vagy énekszó mellett zongorakisérettel?" Az ülés sem tudott határozni, ezért megbízta a szerkesztőt, hogy kérje ki „Fogarassi urnak, mint tárgyavatottnak véleményét" – amire később sor került is (Kisfaludy Társaság jegyzőkönyve, 1845. november 8-i ülés). A begyűlt dallamokból Erdélyi mintegy hatszázat osztott ki „a fővárosi magyar érzelmü zenészek közt" az „ortográfiának megvizsgálása végett", elsősorban is Fogarasi Jánosnak, aki „a felsőbb, zenei belbecset, sajátságot illető átnézés gondjait, a fogamoknak (accord) elrendezését" magára vette. Erdélyi egyik feljegyzése szerint az I. kötet anyagából a következőket adta át egy alkalommal Fogarasinak: „Karácsony Lázáré 200 dal kottával. Udvardyé mind. Nádasdy dal. Kelecsényié kettő, aztán a 43. számbeli. Ez is Fogarassyhoz ment." (ET Iratok.) Az átadott hatszáz dallamból azonban mindössze csak tizenkettő jelent meg, a többiek kiadását az anyagi nehézségek, valamint a szabadságharc eseményei megakadályozták. A dallamok jó része Buda ostrománál, Fogarasi János várbeli lakásán megsemmisült. A két füzet: *Magyar népdalok*-ról (l. a 15. cikket). Erdélyi 1858. július 8-án írt a dallamokról, ill. a kottákról Toldy Ferencnek az ő 1858. június 8-i levelére válaszolva, amelyben Toldy kérte tőle a lejegyzéseket, közvetítve az Akadémia kérését: „a tőle kölcsön vett népdallamokat" illetően. Erdélyi ezt írta: „A Népdallamokat én Travnyik és Fogarasinak adtam volt által. Nálam csak a versek vannak. Ezeket elküldöm mihamar." Így történt; 1859. június 19-én juttatta el Toldyhoz a nála lévő gyűjteményeket. (EJLev. II. 193., 199. és 235. l.) Az első füzet 1847 februárjában jelent meg, a második október folyamán. Mindkettő hat-hat dalt közöl. Erdélyi János felfogását a népzenéről, l. *Népköltészet, népzene—népi társadalom* c. tanulmányomat: It, 1974. 3. sz., valamint *Erdélyi János és a magyar népzene* c. cikkemet: Muzsika, 1973. 9. sz.

227. *A finom velin . . . kiadás ára 1 ft 20 kr.:* a drágább kiadás ára négy húszas volt, az olcsóbb két ezüst húszasba kerülő példányokat vidéken hozták forgalomba, miután azok „csak falusi, s szegényebb sorsu köznép számára levén nyomatva". Sőt, olyan hírek is elterjedtek, „mintha a népdalok pénz nélkül fognának a nép között kiosztogattatni . . ." (PDl 1846. március 19. 12. sz.) Az ár meghatározásában lévő ellentmondást nem tudjuk feloldani ui. míg a *Fölhivás*ban az I. kötet ára 1 Ft 20 kr-ként hirdettetik, mintahogy Erdélyi is ennyit írt 1846 szeptemberében (Jelenkor, szept. 10. 72. sz.), ugyanakkor a megjelenést hírül adó és jól informált PDl 1846. március 12-i számában négy, ill. két ezüst húszasban jelöli meg az árát; ez utóbbi azonos. A *Fölhivás* ui. 40 krajcárban jelölte meg a népszerű kiadás árát.

11. Előszó

[Népdalok és Mondák, I. kötet]

M: NM, I. V–XII. l.

K: ET, 6. köt. 17–20., az eredeti nyomdai példány, Erdélyi kezével írt szöveg. A címoldal is ugyanitt. Erdélyi maga adta meg a címet, beosztást stb. Egyetlen eltérés van a kézirat és a nyomtatott szöveg között: ez utóbbi első oldalának végéről az utolsó előtti sornál, a következő szavak után: „. . . dalokon kivűl tisztán népdal mintegy 70 darab találtatik." – pont helyett vessző van, azután a kéziratban így következik, amit később Erdélyi kihagyott: „mig a *Handbuch der Ungrischen Poesie* kiadója hat évvel korább' nem többet, mint 15 dalt tuda összeszerzeni és kiadni." A Toldyra való utalást végül piros ceruzával kihúzta. Az eredeti keltezés: „1846. febr. 28.", később -- piros ceruzával – átjavította március 8-ra.

227. *Énekes gyüjteményeket . . . minő 1803-ból a váci: Énekes gyüjtemény* I. darab. Vác. 1799., az I. darab 22 énekkel bővített új kiadása 1803 (szintén az „Első darab" jelzéssel), II. darab Vác (1801?). Azonos tartalmú új kiadása 1823. (Szintén „Első darab" jelzéssel.) Az 1799. és 1803. évi két első kiadás tudomásunk szerint egyetlen ismert példánya a SF (Sárospataki Főiskola)-ban van. *(Ötödfélszáz Énekek*, 1953. 890. l.)

(L. Kelecsényi József levelét, EJLev. I. 212. l.)

227. *Érzékeny és vig dalok gyüjteménye, melynek második bővitett kiadása 1834-ből való: Régibb és ujabb részint érzékeny, részint vig, többnyire eredeti dalok gyüjteménye.* S. Patakon. 1826., a második, 1834-es kiadást használta Erdélyi János, l. Horváth János 141. l. *A Komárom és Esztergom megyei felhivásról* l. Horváth János: *Az irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig* c. alapvető munkáját, 263. l.

228. *három füzet Kecskeméthi Csapó gyüjtése szerint: Dalfüzérke.* Válogatott népszerű dalokból fűzve Kecskeméthy Csapó Dániel által. Pesten, 1844–46. Emich.

231. *egy nevét elhallgató hazafi:* Ferenczy Lajos; l. még a 10. cikk jegyzeteit.

231. *Gyurinka Antal ur:* Gyurinka levele 1845 végéről: EJLev. I. 26. l.

231. *Kalervala:* a *Kalevala*, l. *Finnország népköltészete* című cikket, 1. sz. – Erdélyi levelezésének I. kötetében közöltük a küldeményekkel együtt feladott leveleket, időrendi sorrendben. A nem közölt leveleket kivonatos tartalmi ismertetéssel a *Regesztá*ban adtuk ugyancsak időrendi sorrendben.

12. [A magyar népköltési gyüjtemény folytatását . . .]

M: PH, 1846. május 17., 676. sz. 337. l. *Kisfaludy Társaság* című rovatban. Más lapokban is megjelent változatlan szöveggel (Jelenkor, május 21., 40. sz., PDl, I. 25. sz., Ék, május 23. 21. sz. stb.).

232. *legközelebbi ülésében elhatározván a társaság:* a Kisfaludy Társaság 1846. április 25-i ülésének jegyzőkönyve – Erdélyi fogalmazása és írása – tudósít

arról, hogy „Titoknok, mint a népköltési gyűjtemény szerkesztő kiadója két példányt – a finomabb és olcsóbb kiadásból egyet-egyet – mutatott be a Társaság könyvtárának. Szívesen fogadtatott, s egyszersmind a szerkesztőnek utasításul adatott, hogy a dalok vidékeit a következendő kötetben följegyezze; s addig is közöljön újabb felszólítást a dalok gyűjtése végett, miután oly vidékei is vannak a honnak, amelyről semmi be nem küldeték: s figyelmeztesse a beküldőket, hogy egyedül csak a tisztán népire forditsanak főfigyelmet. Azon felszólításban kitétessenek azon vidékek, honnan közleményeket nem kapott a Társaság." (Az ülésen jelen volt: Schedius, Bajza, Czuczor, Császár, Garay, Kiss Károly, Kuthy, Schedel, Szigligeti, Tóth Lőrinc, Vörösmarty, Erdélyi.)

Ekkor került szóba a folytatás és a terv arról, hogy a következő kötet munkálatai is megkezdődhetnek, természetesen újra Erdélyi szerkesztésében. A végleges határozat a május 30-i ülésen született meg: „A Népdalok második kötetben is folytattatván, kiadásokkal ismét a titoknok bizatott meg, mint előbb . . ." (Kis. Társ. Jegyzőkönyve, MTAK Ktár).

232. *a szerkesztés alatt levő, nemsokára sajtó alá menendő:* Erdélyinek igaza lehetett, mert a *Népdalok és Mondák* II. kötetének anyagát engedélyező cenzori engedély augusztus 18-i, ill. szeptember 2-i keltezésű, ami annyit jelent, hogy a 31 íves kézirat ekkor már megjárta a cenzúrát. És miután a cenzúra, az Országos Könyvvizsgáló Hivatal meglehetősen lomha és lassú intézmény volt, lehetséges, hogy már június folyamán, de legkésőbb július legelején be kellett a szerkesztőnek adnia az engedélyezésre váró kéziratot.

13. [A magyar népköltési gyüjtemény második kötete. . .]

M: Jelenkor, 1846. szeptember 10. 72. sz. és másutt is, pl. Bpesti Híradó, szept. 11. 454. sz., a *Kisfaludy Társaság* rovatban.

K: Nem maradt fenn.

233. *második kötete immár sajtó alatt:* A II. kötet kiadását – miután az I. kötet jó fogadtatásban részesült – Magyar Mihály vállalta, és egyben Emich helyett bizományosa is lett. Ekkor Erdélyi már Magyar Mihállyal kötött megállapodást: „. . . ily cim alatt »Népdalok és Mondák« egy harminc ivnyi könyvet szerkesztek és kiadás végett mint tulajdont neki átengedek." Ennek fejében Magyar vállalkozott „a kiállitási költségek vitelére", valamint arra, hogy „a Szerkesztő urnak 1000 f szóval ezer pengő ftot fizet". A szerződés Magyarral az ET-ben: Iratok.

233. *a jövő október elején:* a kötet csak decemberben, feltehetően karácsony előtt jelent meg, és Erdélyi az új évben, 1847. január 2-án mutatta be a kész kötetet a Társaságnak. A kötet végül 31 íves lett. Öt ívvel kevesebb benne a gyűjtött anyag, mint az elsőben, mert nemcsak terjedelmében kisebb az első kötetnél, hanem Erdélyi hat íves tanulmánya is sok helyet foglal el, valamint a három ívnyi „Íróktul" származó, azaz a nép közé leszállt dalok közlése is.

14. Előszó

[Népdalok és Mondák, II. kötet]

M: NM, II. V–VIII. l.

K: ET, 12. kötet 76–78. levél, a kiadásra került szöveg nyomdai kézirata Erdélyi megszokott piros ceruzás javításaival. A szövegből kimaradt: alulról a 10. sorban „. . . állapodott bizonyos formája". után a pont helyett vessző volt: „annyival inkább, mert a nagy részt pusztán lyrai dalok teszik, melyek érzelmekkel foglalkozván, nem alkotnak összetartozó egészet, mint például a történeti dalok, melyekben az elbeszélési elem szükségkép megkivánja a versek szoros, változhatlan egybefüggését". Első oldal alulról a 4. sorban „szerkesztenem a dalokat", után eredetileg így: „ez azonban nem vala kivihető, mert soha sem volt oly teljes gyüjtemény kezeim közt, mely minden vidék dalait befoglalta volna, honnan, mint képet, egymás mellé állitandám össze a külön vidékieket. Igy lőn, hogy az egyvidékiek egymástul messzi esnek, egy tekintettel át nem pillanthatók, e nagy bajon mégis segitve leszen azáltal, hogy a dalok vidékei lehető leghivebben vannak följegyezve a tartalomban." A gyűjtők nevének felsorolása, valamint az utánuk következő öt sor hiányzik a kéziratból. Az előszó mellett a 76. levélen „II. kötet Előszó. 48 sor.

Beküldők 86 „
Vers 21 iv
Monda 2
Érteközés 4
Tartalom 14 lap
28.6
1 iv és 10 lap vidékekre."

A felsorolt gyűjtőkről l. még EJLev I. kötetét és az MTAK Ktárban található kéziratos küldeményeket.

15. A magyar népzene és versmérték

M: MSzSz, 1847. március 28. 13. sz. 197–205. l. Név nélkül.

K: Nem maradt fent. A mondanivaló, az egyes fordulatok, a stílus mind Erdélyi szerzőségére utalnak, és az a szerkesztői megjegyzés is, ami bizonyíthatóan Erdélyié és amely a MSzSz, 1847. augusztus 15. 7. számában jelent meg csillag alatt a 108. lapon. A *Kisf. Társ. Évl. I.–VI. kötet* bírálatában Toldy *Eszmék a magyar verstan átalakitásához* című írásáról szólva az ismertető elismeri, hogy „a cikkely nagy fontosságu", majd a mondat végéhez tett csillag alatt a következőt olvashatjuk: „Sem a tisztelt értekezővel, sem birálójával nem érthetni egyet mindaddig, mig a nyelvet érezni is kell nem csak érteni. A németek erényt csináltak a szükségből, midőn egyes szavaikat egyenlő hangsulyra vették, s azt szellemi tulajdonnak nevezték. Értelemsuly hangoztatással is lehet bármely rövid szótagon, például *a*tyám, anélkül, hogy az időmérték elveszne, s a szótag megszünnék rövid lenni prosodiában; például egy dobütés fület repesztő hangtarta-

lommal birhat, mindamellett rövid ideig is tarthat. Annyi azonban igaz, hogy nyelvünk a hangsulyt nem nélkülözheti *kivételkép*, de *szabállyá*, mint értekező akarná, az soha nem fog emelkedni. Hogy értekező trochaeusi lejtést vesz észre Himfynél, ez igaz; de érezni kell a trochaeus után jambicus szökést is, mikor az áll elő, mit Fogarasi után (l. lapunk mult félévi 13. számának „Magyar népzene és versmérték" cikkét) mi is tanitánk, azaz nem *lejtése* a nyelv rhytmusának, hanem *lengedezése*, mi sokkal egészebb, szabadabb, s teljesebb forma, mint minő a trochaicus hajlandóságból származhatik. A mi nyelvünk szavalási törvényei még mind fejletlenek, azért mondják szinészeink, hogy a német *Va*ter-t jobban lehet kiejteni, mint a magyar *a*tyám szót: nem igaz; mert ha a trochaicus mozgás fő oka volna a szavalásnak, akkor francián, melynek jambicus hajlandósága van (vertũ, honneũr), nem lehetne szavalni; de minden nyelv szavalati törvénye magából kifejtendő, nem pedig más egyéniséggel biró nyelv elvei szerint, s ez nálunk alkalmasint nem *szótagon* fekszik, hanem *egész szón* és mondatrenden, azaz nem grammaticai, hanem teljesen philosophiai, s előbb utóbb ki fog fejleni, ha élünk és gondolkozunk. *Szerk.*"

236. *az általok szerkesztett első füzetben: Magyar Népdalok.* Énekre és zongorára vagy egyedül zongorára alkalmazák Fogarasi és Travnyik. A Kisfaludy Társaság megbizásából kiadja Erdélyi János. Pesten. 1 füzet. Ára 30 k. p., m. Vidéky Pesten (metszette Vidéky Károly). A füzet hat népdal dallamát adja: Káka tövén költ a ruca; Elmentem én a szőlőbe; Az Alföldön halász legény vagyok én; Deres a fü, édes lovam ne egyél; Ugy ég a tüz, ha lobog; Nem szerettem az életben csak egyet. A válogatásban Erdélyinek szerepe lehetett, ugyanis a közölt dalokról korábban megemlékezett, ill. verstani példákat hozott belőlük; ezek mind a neki kedves és az általa is énekelt dalok közé tartoztak.

16. Ungarische Volkslieder

Uebersetzt und eingeleitet von M. A. Greguss.
Leipzig, 1846, 12 r. 100 l.

M: MSzSz, 1847. június 27., 26. sz. 405–409. l. Név nélkül, mint az a Szemlében általában szokás volt.

K: Nem maradt fenn. A szerző kétségen kívül Erdélyi (mondategyezések) stb.

241. *Schämperlieder:* csúfolódó dalok.

241. *nem oly aljas jelentésü mint Campénál:* Johann Heinrich Campe német iró, pedagógus, nyelvész; *Wörterbuch der deutschen Sprache* (1807–1811) című, a német nyelv megújításában nagy szerepet vitt nagyszótáráról van szó.

241. *Längere Volkslieder:* hosszabb népdalok.

241. *kürzere:* rövidebbek.

241. *vérmében:* azaz termő nedvben bővelkedő, pl. a föld, amely szántáskor, ha fölső kérge száraz és cserepes is, belül még nedves és porhanyós apróra szétesik, (MTSz, II. 960. h.)

243. *Népdalok és Mondák I. kötet 475. lap jegyzését:* Az I. kötet 152. „Kék eres a szőlőlevel, A szép asszony szép lányt nevel..." kezdetű népdalhoz Erdélyi a

következő megjegyzést fűzte: „152. dal végszaka különös merész alkotású, mert a második sorból ki van hagyva két szó; igen, de az egyik kihagyott szó már meg van az előbbi sorban, míg a másik meg van a következőben. Az egész stropha igy értessék:

Búzát kötöttem *keresztbe*
Nem tudom hány *(szem)* van ezer (kereszt)-be;
Amennyi *szem* van ezerbe,
Annyiszor jussak eszedbe."

244. *Der Ungar lebt in der Gegenwart, er erinnert sich dankbar seiner grossen Väter, er kämpft . . .:* A magyar a jelenben él, hálával emlékezik nagy elődeire, harcol, csak sajnos túl gyakran szerencsétlen kimenetellel, a jövőért, – de az élőké a dal!
244. *Berzsenyivel elsírom bús elégiámat:* Széchenyi István feltehetően *A magyarokhoz* c. költeményre gondol.
244. *a straszburgi Münstert:* a strassburgi katedrálist.
244. *Péter templomot:* a római Szent Péter bazilikát.

17. [Julius 31-dikén . . .]

M: MSzSz, 1847. augusztus 8. 6. sz. 94. l. Név nélkül, a lap szokása szerint. A *Kisfaludy Társaság* rovatban.

K: Nem maradt fenn. A szerző Erdélyi.

A Kisfaludy Társaság július 31-i üléséről készített beszámoló a Társaság Jegyzőkönyvében foglaltaknak, Erdélyi jelentésének kivonatos szövege. „Értekező – azaz Henszlmann – inditványt tőn egyszersmind az iránt, hogy a mesék gyüjtésében is fejtené ki a Társaság azon buzgóságát, mint a népdaloknál tette, mihez a népdalok szerkesztője azon kérelme járult, hogy nem csak a mondák és mesék gyüjtessenek, hanem a nép szájában élő találós mesék, példabeszédek, közmondások." – „Mind a két inditvány elfogadtatott, igérvén egyszersmind a tagok (értsd: az ülésen jelenlévők: Bajza, Czuczor, Garay, Lukács Móric, Nagy Ignác, Szalay László, Vörösmarty és Erdélyi), hogy a népdalok szerkesztőjének, amennyiben a mesék gyüjtését előmozdithatják, e végett körülményes részletekkel szolgálandanak, s emlékeztetőül töredékeket ki fognak jegyezni számára." A beszámoló és a jegyzőkönyv fontos momentuma, hogy ekkor került először szóba – ez alkalommal is Erdélyi indítványára – a közmondások gyűjtése, amelynek eredménye az 1851-es *Magyar Közmondások Könyve.*

18. [A Magyar népzene barátinak . . .]

M: MSzSz, 1847. október 31., 18. sz., 287–288. l. Név nélkül, a *Kisfaludy Társaság* rovatban.

K: Nem maradt fenn. – A szerző Erdélyi; a mondanivaló, a gondolat, a stílus mind rá utal, de az a körülmény is, hogy a lap említett rovatában jelent meg

az írás. Az itt ismertetett füzet: „*Magyar népdalok* (énekre és zongorára vagy egyedül zongorára alkalmazák Fogarasi és Travnyik.) A Kisfaludy Társaság megbizásából kiadja Erdélyi János (Pesten.) A rajzokat ugyancsak Vidéki készitette Pesten". Az első füzet 1847 februárjában látott napvilágot. Ezt a füzetet Erdélyi február 27-én mutatta be a Társaságnak. A második füzet október folyamán jelent meg; ez utóbbiról tudósít az itt közölt hír. Bár Erdélyi – Fogarasival és Travnyikkal együtt – még készült több füzet kiadására, hisz, mint azt az *Előfizetési felhivás*ban kifejtette, fontosnak tartotta a dallamok bemutatását és népszerűsítését, több füzetet nem jelentetett meg. A szabadságharc eseményei erre már nem adtak módot. Később ugyancsak nem nyílt lehetőség, hisz az Erdélyi által Forarasinak adott lejegyzések, a dallamok, ez utóbbi Várbeli lakásában elégtek Buda ostrománál, l. a 10. cikk jegyzetét.

19. Irói óvástétel

M: MSzSz, 1847. november 21., II. 21. sz., 336. l., az *Értesitő* rovatban.

K: Nem maradt fenn. Közölt irásunk a *Népdalok és Mondák* népszerűségét bizonyítja. Az óvástétel hátteréről l. cikkünket: Magyar Könyvszemle, 1974. 1–2. 55–78. l.: *A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története.*

20. Mutató a külföld népdalaiból (Fordításokban)

Greguss Augusztól

M: MSzSz, 1847. december 14. 24. sz. 369–70. l. Név nélkül. A Greguss közölte népdalok; hat spanyol, egy portugál és három olasz dal a 370–73. lapon.

K: Nem maradt fenn. A szerző Erdélyi; a gondolatok, a mondanivaló, a stílus mind rá utal.

247. *Lapunk egyik megjegyzése szerint, melyet Greguss urnak a Divatlapban közlött idegen népdalaira tevénk:* „Költeményes részben nagy figyelmet érdemelnek Greguss A. „Spanyol népdalai" I.–V., melyek mellé nincs oda téve: honnan forditvák, de akárhonnan is, ohajtanók, hogy a spanyol költészetnek menél több virágai hozatnának által. Nem puszta viszketegből mondjuk ezt, hanem tudván némi kedélyrokonságot magunk és a spanyol közt, talán kölcsönöznénk tőle valamit, mert minden forrást meg kellene nyitni, melyből növekvést, erősödést vehetne a magyar költői erő." MSzSz, II. 78. 1847. aug. 1. 5. sz. *A három divatlapról* című cikkben. A spanyol népdalokkal foglalkozott *Valami a romanticizmusról* című irásában is *(EJ Müvei*, I. Bölcs. és eszt. irások, 598. l.).

247. *Székács könyvet adott: Szerb népdalok és hősregék.* (Pest, 1836.)

247. *Bajza s e lapok szerkesztője egyes darabokat:* Bajza lengyel népdalt *(A csolnak)* fordított, valamint Herder után *(Edvárd)* és szerb dalokat, Talvj és Gerhard szerint. *EJ Költeményei*, (Buda, 1844.) és VK, II. 2. 52. l. Erdélyi Rückert és Uhland „népdalaiból" fordított, valamint fordította 1842 novemberében a *Sirjában az anya* című „dán népballadát" (RPDl, 1844. I. 131–134. l.).

247. *Wolff tanár ... Hausschatz der Volkspoesie cimmel adta ki gyüjteményét legujobban:* O. L. B. Wolff: *Hausschatz der Volkspoesie.* Sammlung der vorzüglichsten und eigenthümlichsten Volkslieder aller Länder und Zeiten in metrischen deutschen Uebersetzungen. Leipzig, 1846. Wolff ebben a kiadásban már a NM. I. kötetére és Greguss gyűjtésére is hivatkozik. L. erről *A közvetítő felelőssége* című cikkünket. (Literatura, 1983. 215–26. l.)

247. *mely római, germán, szláv és keleti népek dalaiból, melyek a Kisfaludy Társaság nov. 21 diki ülésében olvastattak, hoz mutatványt. . . .:* a Kisfaludy Társaság 1847. november 21-i üléséről készített jegyzőkönyv nem tesz említést a felsorolt népek dalairól, a szöveg csak ennyit mond: „Igazgató ur értesitvén a Társaságot, hogy Greguss Auguszt „Szépészete" kijavitva sajtó alá adathatik, egyuttal »Mutatót a külföld népdalaiból«, forditásokban terjeszte elé, mely a Szépirodalmi Szemlében közzé tétetni megengedtetett."

21. Előszó

[Népdalok és Mondák, III. kötet]

M: NM, III. V–VI. l.

A kötet 1848 júniusában jelent meg. Az előszó 1848. március 15-ére történt antedatálásával Erdélyi kiemelte március 15-e és azt követő események jelentőségét a népköltészet és az egész nép életében: E napon – azaz március 20-án – „midőn Pest megye gyülésén a szabad föld kihirdettetett." – mint az utolsó oldalon közölt *Hazafi dal* alcíme mondja. A kész kötetet Erdélyi 1848. június 10-én mutatta be a Kisfaludy Társaságnak.

A III. kötetben közölt gyűjtemények egy részének beküldőit a MSzSz október 3-i 14. számában (220. l.) értesítette a küldemények beérkezéséről: „A *titoknok* a következő népköltési ujabb küldeményeket mutatá be: 164. Népdalok, összegyüjté *Galambos István* Jász-Kiséren. 165. *Henczy József* gyüjteménye Sümegről. 166. *Kelecsényi Pál* 4-dik számu gyüjteménye. 167. *Szvorényi Józsefé* Székesfehérvárról. 168. *Irányi Józsefé* Sopron megyéből. 169. *Bartók Gábor* tanitó mondákat két füzetben Máramaros-Szigetről. 170. *Pesty Frigyestől* 2-d számu népdalcsomót. 172. Rumy Ágost, néhai édesatyja *Dr. Rumy Károly György* gyüjteményét: mely hazafiui szives közleményekért a társaság ezennel nyilvános hálát mond."

22. Előszó

[Közmondások Könyve]

M: MKK, III–IV. l.

Az előszó keltezésében (1851. március 15.) nyilvánvaló az utalás, az emlékeztetés a *Népdalok és Mondák* III. kötetének előszavára, annak hangsúlyos antedatálására, az emlékeztetésre, azaz március 15-e jelentőségére.

K: Nem maradt fenn. Először a Hf 1851. február 14-i híre említi, hogy a *Közmondások Könyve* „már sajtó alatt vannak". Erdélyi korábban leadhatta a gyűjteményt a nyomdának, és csak egy rövidebb kéziratot (részleteket) mutathatott be a „katonai kormánynak" április 10–12 előtt, mint arról Szemere Miklósnak április 19-én írt levelében beszámolt. (EJ Lev. II. 28.)

A harmincíves kötet mintegy kilencezer közmondást tartalmaz. 1851 május legelején jelent meg, mint arról a Pesti Napló május 7-i (105.) száma hírt adott. Révész Imre ismertette a Bpi Hirlap 1853. március 13. és április 19. közötti számaiban (63., 69., 80., 86., 87., 93. sz.) a kötetet.

249. *Szenczi Molnár Albert:* A kálvinista polgári irodalom kimagasló alakjának szótáráról *(Dictionarium Latino–Ungaricum et Ungarico–Latinum.* Nürnberg, 1604, és még életében kétszer Hanauban és Heidelbergben), valamint nyelvtanáról van szó *(Nova grammatica Ungarica.* Hanau, 1610). Szótárában Szenczi Molnár gazdag összefoglalását adja kora magyar szókincsének, számottevő enciklopédikus ismeretanyagot közvetít, szólásmondás, adagium-anyagával pedig, amelyet a második kiadásban Baranyai Decsi János gyűjteményéből is kiegészített, a kor egyik nélkülözhetetlen stilisztikai-retorikai segédeszközének funkcióját is ellátja. Erdélyi elsősorban erre a szólásmondás-anyagra utal.

249. *Kresznerics:* Kresznerics Ferenc: *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal* (Buda, 1831–32.) című művéről van szó.

249. *Czuczor Gergely:* a költő az akadémiai „nagy szótár" szerkesztője volt a már több ízben említett Fogarasi Jánossal együtt.

249. *Kis-Vicay:* Kisviczay Péter *Selectiora adagia latino-hungarica in gratiam et usum scholasticae juventutis collecta, et in alphabeti seriem concinnata* (Bártfa, 1713).

249. *Kovács Pál:* Kovács Pálnak *Magyar példa- és közmondásai* Győrben, 1794.

249. *Baróti Szabó: A magyarság virágai.* Szedte Baróthi Szabó Dávid, Komáromban, 1803. A kötet végén: *Töldalék e kisded szótárhoz:* „köz- és erkölcsi mondások".

249. *Faludi:* Faludi Ferenc volt az első népnyelvi gyüjtőnk. Erdélyi Faludi *Költeményes maradványi a jegyzőkönyvvel együtt. A költeményes gyüjtemény öregbedésére egybe szedte és közre bocsátotta Révai Miklós* (Pozsonyban, 1787.) című művére utal, l. még a 3. tanulmány jegyzeteit.

249. *Szirmay Antal: Hungaria in parabolis, sive Commentarii in adagia et dicteria hungarorum . . . historico-iocose conscripti. Ed. Mart. Georg. Kovachich . . .* (Buda, 1804.)

249. *Dugonics: Magyar példabeszédek és jeles mondások.* Összveszedte és megvilágositotta Szegeden Dugonics András 1820.

249. *Ballagi Mór: Magyar példabeszédek, közmondások, szójárások gyüjteménye.* Összeszedte, értelmezte s más nemzetek hasonértelmü mondataival felvilágositotta Dr. Ballagi Mór. Szarvas, 1850.

249. *Mert vajha ne maradna e könyv:* Az Irodalmi Őr 1845. szeptember 26-i (Szathmáry Pap Károly) és a Hetilap december 18-i ismertetésén kívül hallgatás vette körül a *Népdalok és Mondák* három kötetének megjelenését; „kritikai szó és birálat" valóban nem hangzott el.

250. *Tisztelettel veszem ki Henszlmann Imrét:* H. tanulmánya: *A népmese Magyarországon* a Magyar Szépirodalmi Szemle 1847. II. kötetében jelent meg.
250. *Fekete János:* leveléről, ill. küldeményéről nincs tudomásunk.
250. *Kelecsényi József:* Nyitra megyei földbirtokos, az elsők között volt, akik az 1844-ben meghirdetett gyűjtési felhívásra gyorsan és gazdag anyaggal siettek Erdélyi segítségére. K. 1851-ben közmondásokat is küldött. Kelecsényi 1851. január 4-én keltezett levél kíséretében küldött Erdélyinek közmondásokat (EJ Lev. II. 24.): „És nagy örvendezéssel örvendek, hogy T. T. ur ily nagyszerü vállalathoz hozzáfogott – ez a népirodalom körüli fáradozásait egy ujabb, az előbbenieknél nem kisebb érdekü gyümölcsözéssel gazdagitandja." Arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy mikor és hol jelent meg a hír „e könyv megjelenéséről", mint Erdélyi írja. A tudomásunk szerinti legkorábbi hír a Hölgyfutáré, amely már Kelecsényi levelének keletkezése után jelent meg, 1851. február 14-én, ... a 37. számban: „Erdélyi János ur Magyar Példabeszédei már sajtó alatt vannak. Kivánatos, hogy e munka annyira elterjedjen, mint a magyar népdalok gyüjteménye." Ennél korábbi adatunk nincs, Erdélyi május elején hirdette meg az előfizetést.

23. Népköltészetünk a külföldön

M: PN, 1851. július 1., 2., 393., 394. sz. a *Mütár* rovatban, név nélkül. Mégegyszer: KP, I. 141–150. l.

K: Nem maradt fent; megvan azonban az ET-ban a PN-nak az a két száma, amelyben a cikk megjelent, s amelynek alapján Erdélyi a KP-ban a cikket megjelentette. (Ez utóbbi alapján közöljük.) Néhány változtatást tett a szövegen, ezeket a jegyzetben közöljük. Törölte pl. a „cz"-ből a „z"-t és néhány mondatot elhagyott. A PN példányban a cikk végére odaírta piros ceruzával: „Enyém".

A második mondat után ezt a mondatot a PN-ból törölte: „Igazán mondják: a magyarnak elég egy horkantás, mert e mezőn is azt vesszük észre." A 3. mondatban „a nép érettsége" helyett még „érelme" állt. A II. bekezdés eredetileg így kezdődött: „Az 1836. esztendei Aurora valamelyik ismertetője mondá egy hazai lapban, hogy a költők hajlandósága, stb." A 3. bekezdés második mondatában „terjeszkedni;" után a „szerencsére" szót kihagyta. Az 5. bekezdésben „kik a népiesség fogalmát" után: „szivesen pártolák" helyett: „csaknem kizárólag pártolák, s ..."
250. *alakult* egy társaság: a Kisfaludy Társaság, mely nevét Kisfaludy Károlytól kapta.
250. *Verbőczy populusa:* utalás a *Tripartitum*ban megfogalmazott közjogi értelmezésre: a „populus", a „nép" „nemtelen"; őket nem védi az alkotmány. A „nemesi nemzet" csak a nemesek összessége.
251. *az északi bárd:* Osszián.
251. *Gaál és Majláth mondái:* Gaál György az Esterházy-hercegek bécsi könyvtárosának legismertebb műve: *Märchen der Magyaren* (Wien, 1822). Itt az *Erzählungen, Sagen, Märchen und historische Anekdoten aus dem Französischen, Italienischen, Spanischen, Englischen und Ungarischen* (Wien, 1834.) című művéről van szó. l. még Horváth J.: i. m. 132–4. Majláth János legismertebb és legteljesebb gyűjte-

ménye a *Magyarische Sagen und Märchen* (Brünn, 1825), majd újra: *Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen* (Stuttgart, Tübingen). Horváth J.: i. m. 132–4.

251. *Mednyánszky regéi:* Mednyánszky Alajos történeti, oklevélgyűjtői munkásságával, elsősorban a Joseph von Hormayr szerkesztette *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* (1820–1829) c. évkönyvében közölt írásaival népszerűsítette a magyar múltat. Itt *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit* (Pest, 1829), valamint *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn* (Pest, 1826) című művéről van szó; legújabban a *Regék és Mondák* című kötetben jelentek meg a Vág menti várakhoz fűződő legendák. (Válogatta Fried István és Hana Ferková; fordította és a jegyzeteket készítette Soltész Gáspár. Európa Könyvkiadó, Bp. 1983.)

251. *Bowring:* John Bowring *Poetry of the Magyars* (London, 1830) című műve.

251. *Greguss: Ungarische Volkslieder.* Uebersetzt und eingeleitet von M. A. Greguss. Leipzig, 1846., l. a 16. cikket.

251. *Vilney Antaltól: Ungarische Volkslieder, in einer Auswahl,* gesammelt von (Anton) Vilney. Leipzig, 1848.

251. *Stier: Ungarische Sagen und Märchen aus der Erdélyischen Sammlung* übersetzt von Georg Stier. Berlin, 1850. A NM I–II. meséinek teljes német nyelvű fordítását tartalmazza – a mesék megváltozott sorrendjével – eligazító jegyzetekkel és bevezetővel. Ugyanő – G. Stier – 1857-ben Pesten kiadta Gaal György hagyatékából: *Ungarische Volksmärchen aus Georg Gaals Nachlass* herausgegeben ... Urschrift übersetzt von Georg Stier.

252. *Henszlmann ... vizsgálataira: A népmese Magyarországon.* MSzSz, 1847.

252. *Kertbeny. Ausgewählte ungarische Volkslieder.* Übersetzt und herausgegeben durch (Karl Maria) Kertbeny. Darmstadt, 1851. K. sok anyagot kért és kapott Erdélyitől, mint azt az EJLev II.-ből tudjuk (350. l.).

251. *Kecskeméthy Csapó Dániel:* a *Tájszótár* egyik gyűjtője és szerkesztője *Dalfüzérke*, válogatott népszerű dalokból fűzve négy füzérben (Buda, Emich, 1844–46.) című művére vonatkozik az utalás.

252. *Augsburgi ujság:* az Augsburger Allgemeine Zeitung; Beilage: melléklet.

252. *Es war einmal:* Hol volt, hol nem volt egy király és egy királyné.

253. *Nem anyától lettél:* NM, I. kötet 67. l. 97. dal.

254. *Szerelem van minden füben:* Szerelem van minden fűben fában ... kezdetű dal: NM, II. kötet 68. l. 127. dal.

24. Gyüjtsük a hazai népszokásokat

M: PN, 1851. augusztus 7., 8. 425. és 426. sz. „E", ill. „E." jellel. (Az I. cikk alatt pont nélkül van a név.)

K: Nem maradt fenn. A szerző kétségen kívül Erdélyi. A cikk megjelenése után a PN szerkesztőjét, Bánffay Simont haditörvényszék elé idézték: „Nem értették (a cikket). Vádjuk a nevetségességig ment. Egyébiránt még nincs itélet; tegnap előtt adta be Bánfay a cikkelyt igaz forditásban és egyéb védveit." – írta Erdélyi Szemere Miklósnak. (EJ Lev. II. 38. l.). A felelősségre vonás elmaradt, de a

gyűjtésből nem lett semmi, mert az újabb felszólításra, a gyűjtő munka megindítására nem volt lehetőség. A Kisfaludy Társaság erkölcsi támogatása éppúgy hiányzott, mint a közönség érdeklődése. (Annyiban igaza volt a haditörvényszéknek, hogy a cikk valóban tele van keserű politikai célzásokkal.)

256. *Ritus Graecorum et Romanorum:* A görögök és a rómaiak szokásait, életmódját bemutató kötet, amely egyik darabját képezte Erdélyi könyvtárának. A cím: *Ritus Romanorum*, Nagyszombat, 1788. (L. Erdélyi könyvtáráról írt cikkemet: Magyar Könyvszemle, 1978. 3–4. sz. 268–280. l.).

256. *kistükör:* Losonczi István *Hármas Kis Tükör* c., számos új és átdolgozott kiadást megért iskoláskönyve, amelyet 1854-ig használtak iskoláink.

258. *a Vahot-féle „Magyar föld- és népei":* Vahot Imrének 1846-ban és 1847-ben kiadott folyóirata, amelyből mindössze hét füzet (18 kőnyomatos képpel) jelent meg Pesten.

25. Előszó

[Magyar Népmesék]

M: *Magyar népmesék.* Kiadja Erdélyi János. Képes kiadás. Pest, 1855. Heckenast Gusztáv sajátja. 8 r, 4, 194 l.

K: Nem maradt fenn.

259. *néhai Gaal György:* Erdélyi Toldy Ferenc egyik szavát félreértve azt hitte, hogy Gaal már nem él. L. erről Erdélyinek Toldyhoz írt magyarázó levelét és a jegyzeteket: EJLev. II. 132. és 451. l.

26. Előszó

[Válogatott Magyar Népdalok]

M: *Válogatott Magyar Népdalok.* Szerkeszti és Kiadja Erdélyi János. Képes kiadás Pesten, 1857. Heckenast Gusztáv sajátja. 8 r. IV, 212 l. A kötet 1857 októberében jelent meg.

K: Nem maradt fenn.

27. Jegyzetek Barzó J. „Egy-két szó a népdalokról" stb. irt cikkére

M: MS, 1857. május 12., 108. sz. Erdélyi János aláírással. A cikk válasz Barzó Józsefnek a lap április 18-i, 88. számában megjelent cikkére, ill. a 90. számban tett kiigazítására. Barzó a régi harci énekek és csatadalok gyűjtését, általában a régi énekek, népdalok újabb kiadását sürgeti.

A MS-ben az év május 11-én is jelent meg egy írás *Emlékezzünk régiekről* címmel „Nagy" aláírással a Tárcában, amely ugyancsak a régi énekek és csatadalok gyűjtését szorgalmazza, általában a népi dalok újabb kiadását. Jöjjenek újabb „Erdélyi-féle gyüjtemények", sürgeti a cikkíró. Ugyanott *Adat, a magyar népdalok történetében* címmel „Sz." jel alatt újabb buzdítás a népi dalok gyűjtésére.

K: Nem maradt fenn.

260. *az én gondjaim alatt készült népdalgyüjteményre:* a NM, I–III. kötete.

260. *akár Hertelendy, akár Nádasdy nóta:* Hertelendi indulója címmel, NM, III. kötet 134. l.

260. *„Össze fog ön hozhatni vagy hatvan dalt?":* az „irodalmi férfiu", aki ezt kérdezte Toldy Ferenc volt.

260. *én ismerem Szabolcsot:* pataki diákként egy évet nevelősködött Szabolcsban, Kemecsén.

261. *legujabban egy kis kötetet:* az 1858-es *Válogatott Magyar Népdalok*, az ún. „képes kiadás", l. előző cikkünket.

261. *az első kötetből:* a *Népdalok és Mondák* 1846-ban megjelent I. kötete.

261. *fog ilyféle szerkesztést mutatni, mikép az előszó is megemlitendi:* Az előszó így ír: „Ily formán ez nem második kiadás, mert csak kis része van itt annak, ami ezelőtt három testes kötetben világ elé jött; és van olyan, ami eddig nem volt nyomtatva, sok ujabb dal pedig, ujabb értesülések, nyomozások szerint toldva, másitva, mintegy: szerkesztve." Barzó azt hiányolta tehát, amit Erdélyi I., 1846-os kötetének legnagyobb hibájául róttak fel, azt, hogy a dalokat összeillesztette, „javitva" adta ki. A II. és III. kötetben ezt az eljárást nem követte. Az 1857-es kiadásban is csak azért élt vele, mert népszerű kiadásról volt szó.

28. Egy székely ballada

M: Szépirodalmi Közlöny, 1858. másodszor KP, I. 168–175., ezzel a címmel, teljes névvel, a tartalomjegyzékben azonban „Barcsai ó székely ballada" címmel.

A közlő Nagy Lajos 1828-ban született, 1848-ban honvéd, majd unitárius teológiai tanár, l. még Szinnyei J.: MIÉ, IX. kötete, 675–677. h.

K: Nem maradt fenn. A balladát Kríza is közli: *Vadrózsák*, 192. l. 381. sz., cím nélkül, hangzás, ill. ejtésbeli változásokkal.

264. *emphasis:* nyomaték, hangsúly.

264. *Bajzánál a skót balladában: Edvárd* címmel. „Kardod vértől miért piros? / Edvárd, Edvárd!" kezdettel; „Herder szerint". Auróra, 1835.

266. *a Népdalok és Mondák III. kötetében 153. lapon 260. számú balladára:*

„Menjetek el Sári biróékhoz,
Hivjátok el lányát.
Legények hivatják.
Hijjátok el lányát,
Szalai Kis Katát." kezdetű dal.

29. Kríza „Vadrózsái"

Független, 1863. február 20., 21., 41., 42. sz. Teljes névvel.

K: Nem maradt fenn. *Vadrózsák. Székely Népköltési Gyüjtemény.* Szerkeszti Kríza János, Első kötet, Kolozsvártt, Stein János Erd. Muz. Egyleti Könyvárus bizománya. 1863. 577. l.

267. *Lerminier a francia ifjabb költőkről:* az ET 17. köt. 88–89. levelén található egy *Lerminier a francia ifjabb költőkről* című írás, amelyet Erdélyi a Revue des deux Mondes 1846-os évfolyamából fordított vagy ismertetett. Tudomásunk szerint nem jelent meg. Erre utal; némi stiláris módosítással idézi a kéziratos szöveget.

30. Előszó

[Magyar–orosz népdalok]

M: *Magyar–orosz népdalok.* Gyüjté s fordità Lehoczky Tivadar, kiadja Erdélyi János. Sárospatak, 1864. 168 l.

K: Nem maradt fenn. Az előzmény a következő: Lehoczky Tivadar a Felvidék című lap hasábjain rendszeresen közölt „orosz" (kárpát-ukrán) népdalokat és etnográfiai, történeti cikkeket. A Felvidék 1864. 3. számában Lehoczky szemelvényeket adott „orosz" népdalgyűjteményéből. A három dalból álló verscsokorra Erdélyi felfigyelt és január 18-án írt nyílt levelében üdvözölte e lap hasábjain Lehoczky kezdeményezését, munkáját (Felvidék, 1864. január 30. 4. sz.), mint amellyel: „egy régi eszmém lépett valóságba, melyet én ezelőtt tizenegy évvel ki is nyilatkoztattam »Kisebb Prózáim« cimü dolgozatomban (I. köt. 53. lapon) ily formán: „nekünk magyarokul oda kellene dolgoznunk, hogy a velünk egy sorban élő népszakadékok szellemirányait mind inkább szőnők be miveltségünkbe; sat." (EJ Lev II. 327. l.). Lehoczky február 20-i levelében megköszönte Erdélyi figyelmeztetését és segítségét kérte munkájához. A továbbiakban több levelet is váltottak. Miután Erdélyi megkapta a gyűjtemény kéziratát, levélben írta meg véleményét, és elmondta, hogy mit tett a kiadás érdekében. „Az orosz népdalok, irta április 20-án, engem nagyon megörvendeztetett. Olvastam őket, többször, sokszor. Ha kiadásról van szó, azt megérdemlik, és ha még 300 előfizető is könnyen remélhető, akkor a jövő őszre meg kell jelenniök. Igen szeretem, hogy Kegyed a magyarországi oroszok multját akarja mellékelni: ez elmaradhatatlan egy előszóban, vagy utóiratban. De jó volna összeállitani néhány szólásmódot, nyelvészeti adatot, miből kitünhetnék a magyar és orosz nyelvnek egymásra hatása, kölcsönzése." A későbbiekben arra buzdította Lehoczkyt, hogy bővítse gyűjteményét a társadalmi jelenségeket tükröző népdalokkal, s mindjárt közöl is egy dalt zempléni gyűjtéséből, amelyben a kiszolgált cseléd így búcsúzik a gazdától:

„Ha eddig fizettél
Átokkal, szitokkal,
Már mostan fizess ki
Fehér tallérokkal."

Majd a kiadással kapcsolatban megkérte Lehoczkyt, hogy küldje el rövid életrajzát: „egyszerüen, röviden, hadd irjam én a dalok elé, mint kiadó", majd így folytatta: „A dalok most nálam maradnak, ha Kd itt fogná nyomtatni. Nyomdánk uj betüket rendelt meg: juniusban fogunk vele nyomtatni s kegyednek szivesen szolgálni." Lehoczky életrajzát Erdélyi végül a *Függelék*ben (165–167. l.) közölte.

A kötet, amely 116 népdalt és egy értekezést tartalmaz, a Bereg megyei „oroszok" (kárpát-ukránok) nász-szokásairól, Erdélyi gondozásában jelent meg. Megjelenése után a Felvidék ismertette október 1-i, 40. számában. Az egészről részletesebben l.: EJ Lev. II. köt. vonatkozó leveleit és Váradi-Sternberg János: *Az első magyar nyelvű ukrán népdalgyűjtemény* című cikkét, in: *Utak és találkozások*. Uzshorod, 1971. Kárpáti Könyvkiadó, a 86–97. lapon.

31. Ajánlás

[Palóc népköltemények]

Előfizetési felhívás Nógrádi Pap Gyulának *Palóc népköltemények* c. művére; a kötet ismertetése után jönnek ezen ajánló sorok. Teljes névvel. Röplap.

NÉVMAGYARÁZAT ÉS NÉVMUTATÓ

A névmagyarázat élén a szövegben előforduló név áll, ez után adjuk a név ma ismert és használt alakját. Egyes nevek több formában is szerepelnek, ezek közlésénél utalunk az egyes változatokra. A nevek írása a szövegben nem mindig következetes, megtartottuk az Erdélyi János használta alakokat. Közismert személyek nevéhez nem fűzünk magyarázatot, megelégszünk születésük és elhalálozásuk évszámának közlésével, a *Jegyzetekben* található személyek neve mellett pedig csak lapszámokat adunk.

Alfieri, Vittorio (1749—1803) — Piemonti születésű olasz drámaíró és költő. 198

Alcaeus, Alkaiosz (i. e. 600 körül) — Ógörög lírikus; az „alcaeusi mérték": az úgynevezett alkaioszi strófa, ill. sor. 125, 326, 327

Almásy Sámuel, ifjabb — „Drági ref. lelkész", Erdélyi egyik gyűjtője. 235

Anaxagorás, Anaxagorasz (i. e. 499—428) — Görög filozófus. 180

Andreas, I., András, Endre, I. — Árpádházi királyunk, 1046 és 1060 között uralkodott. 117

András, II. — Árpádházi királyunk, 1205 és 1235 között uralkodott. 80

András, Endre, III. — Árpádházi királyunk, 1290-től 1301-ig uralkodott. 117

Anony., Anonymus — Névtelen Jegyző, a *Gesta Hungarorum* írója, III. Béla király jegyzője. 114, 115, 184, 352

Arany János (1817—1882) 7, 8, 268, 325, 335

Archimedes, Arkhimédész (i. e. 287—212) 16, 292

Aristoteles, Arisztotelész (i. e, 384—322) 79, 108, 182, 332

Aspásia, Aszpaszia — Milétoszi születésű görög asszony. Szépségével, műveltségével Athénban maga köré vonta a kor legkiválóbb férfiait, így Szókratészt is. Később Periklész felesége lett. Házassága azonban nem volt törvényes, mert Aszpaszia nem volt attikai születésű. Azzal is gyanúsították, hogy ő szította a peloponnészoszi háborút, sőt kerítőnek is nevezték. Periklész maga védte az ellene emelt istentelenség vádja ellen a törvényszék előtt, felmentették. 182

Atádi Vilmos (Golub, Galamb) 336

Attila, Etele — A hunok királya 433—453 között. 114—116, 118, 136, 188, 217, 270

Aurelianus császár 321

Avián Márk atya, Marco d'Aviano (1631—1699) — Kapucinus szerzetes, I. Lipót bizalmasa, a török elleni felszabadító háború apostola. 119

Ábrahám — A zsidók és az arabok ősapja, Izsák atyja. 141

Ács Károly — „Kocsi iskolai igazgató", Erdélyi egyik gyűjtője. 229

Árpád (850—907) — A honfoglaló magyarok vezére. 116, 137, 211, 212, 214

Bajcsy — „Kun Szent-Miklósról", Erdélyi egyik gyűjtője. 235

Bajza József (1804—1858) — Költő, kritikus, az Athenaeum szerkesztője. 247, 264, 311, 344, 348, 353, 356, 357, 363

Baki Gábor — „Győri tanár", Erdélyi egyik gyűjtője. 229, 231

Bangó Péter — Ügyvéd, 1852-ben halt meg. Arad vidékéről küldött népdalokat.

Ballagi (Bloch) *Mór* (1815—1891) — Nyelvész, szótáríró, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap szerkesztője. Itt *Magyar*

példabeszédek, közmondások, szójárások gyűjteménye (Összeszedte s más nemzetek hasonértelmű mondataival felvilágosította Dr. Ballagi Mór. Szarvas, 1850) című művéről van szó. 173, 185, 186, 249, 330, 333, 359

Balassa, Balassi Bálint (1554—1594) 120, 127, 321, 327

Baranyai Decsi János, Baranyai Csimor János (1560 körül—1601) — Decsen született, innen „Decsi" előneve, Erdélyi is így emlegeti. Százada egyik legsokoldalúbb tudós írója. A wittenbergi és strasbourg-i egyetemen tanult. 1592-től Kolozsvárt, 1593-tól Marosvásárhelyt tanított. Alkalmi költemények és irodalmi értékű levelek mellett írt jogi, bölcseleti, történeti és nyelvészeti munkát is. Lefordította Sallustius két művét. Erdélyi érdeklődését elsősorban ötezer számra terjedő magyar közmondásgyűjteménye keltette fel. *(Adagiorum graeco—latino—ungaricorum chiliades quinque.* Bártfa, 1598), amellyel Csimor megalapozta a magyar közmondás- és frazeológiai irodalmat. 182, 329, 332, 359

Barát István, Stephanus is — A 16. században Kolozsvárt élt énekszerző. 203, 339

Baróti Szabó Dávid (1739—1819) — Jezsuita szerzetes, költő, a Magyar Museum egyik alapítója. 173, 184, 249, 330, 359

Bartal György (1785—1865) — 1847-ben jelent meg közjogi és jogtörténeti munkája, amelyre itt utalás történik: *Commentariorum ad historiam status, jurisque publici Hungariae aevi medii;* libri XV. 3 kötetben. 83

Bartay Ede, Endre is (1798—1856) — Zeneszerző, 1843—1848 között a Nemzeti Színház igazgatója. 222, 346

Bartha D. Katalin 310

Bartók Béla 8, 248

Bartók Gábor (1813—1876) — Máramarosszigeti tanár, Erdélyi egyik gyűjtője. 258, 358

Barzó József — 1866-ban a Szőlészet és borászat című lap szerkesztője. 259—262, 362, 365

Bathány, Batthiáni Urbán, Batthyány Orbán — A *Bártfai Énekes* egyik szerzője. 1523-tól II. Lajos titkára. 1526 után Ferdinánd, majd Izabella híve. 1547-ben halt meg Gyulafehérvárt. 202, 205, 338

Bán Miklós — „Andornaki földmívelő", Erdélyi egyik gyűjtője. 235

Bánffay (Baumholczer) *Simon* (1812-ben született) — Az 1840-es években az irodalmi divatlapok népszerű szerzője, 1851-ben a Pesti Napló szerkesztője. 361

Bárány Ágoston, Debreczeni (1798—1849) — Ügyvéd, Torontál megye levéltárnoka, Erdélyi egyik gyűjtője. 234

Bárczi Géza 291, 303, 312, 313

Bátky Károly — Kecskemétről küldött népdalokat. 229

Bátori, Báthori Miklós — Szerémi, 1475-től váci püspök. Itáliában tanult, Bonfini szerint egyike volt a kor legtudósabb férfiainak. Nagy művészetpártoló volt. 1506-ban halt meg. 119, 325

Becket, Thomas (1115 körül—1170) — 1157-től kancellár, 1162-től Canterbury érseke. Szembeszegült a királlyal egyházi kérdésekben; az oltár előtt meggyilkolták. 1172-ben a szentek sorába iktatták. 117, 325

Bede Anna 338

Beniczky Péter (1603—1664) — A magyar barokk korának ismert költője. *Magyar Rhytmusok* (1664) című verseskötete sokáig népszerű volt; tizenhat kiadást ért meg. 127, 183, 184, 186, 327, 332

Benőfy (Brujman) Soma (1821—1887) — Katolikus plébános. Palóc dalokat küldött. 229

Bercsényi Miklós (1665—1725) — Rákóczi vezérlő tábornoka. 125

Beregszászi Nagy Pál 312

Berrár Jolán 297

Berzsenyi Dániel (1776—1836) — 167, 244, 268, 326, 356

Berzsenyi Pongrác — Pozsonyból küldött népdalokat. 229

Bethlen Gábor (iktári) (1580—1629) — Erdély fejedelme. 280

Bethlen Miklós (bethleni) (1624—1716) — 1691-től Erdély kancellárja. 202, 205, 339

Bécsi János — Szolnokról küldött népdalokat. 234

Békássy János — Népdalokat küldött. 230

Békési, Petrus, Péter — A 16. században élt énekszerző. 204, 205, 339

Béranger, Pierre-Jean (1780—1857) — Francia költő. A francia politikai viszonyokat bíráló verseivel, népies dalaival nagy népszerűségre tett szert. Erdélyi

és Petőfi több versét fordította. 107, 196, 267, 275

Béza, Theodor, Théodore de Bèze (1519—1605) — Jogtudós, a genfi egyház papja. Kálvin halála után a francia—svájci reformáció vezéralakja. Nálunk elsősorban zsoltárfordításai tették ismertté nevét. 339

Biegelbauer (Békefy) *Károly* (1813—1887) — „Kegyes rendi tanár, Budáról", Erdélyi egyik gyűjtője. 235

Bihari János (1769—1827) — Zenész, zeneszerző. 222, 346

Bitó Ferenc — Erdélyi egyik gyűjtője, Borossebesről küldte „maga versét". 231

Boccaccio, Giovanni 325

Bocskai Ferencné Ládonyi Sára — Bornemisza Péter: *Énekek három rendbe* (Detrekő, 1582) című énekeskönyvének 167/a lapján szerepel egy ének, melynek kezdete: „Láss hozzám Úristen, kegyelmes szemeiddel"; a versfőkből jön ki Ládonyi Sára neve. Az ének másodszor is megjelent az 1593-as bártfai énekesben, itt erről van szó. 204, 205, 339

Bod Péter (1712—1769) — Református lelkész, gróf Bethlen Kata udvari papja. *Magyar Athenas* (Szeben, 1766) című magyar nyelvű írói lexikona több mint ötszáz hazai literátort ismertet. 182, 205

Boné, András (1655?—1707) — Bihari születésű végvári vitéz, majd kuruc ezereskapitány, kuruc költemények hőse. 125

Bonfin, Bonfini Marco Antonio (1427—1503) — Olasz történetíró. 1486-tól élt Magyarországon, Mátyás király udvari történetírójaként. Legfontosabb munkája *Rerum Hungaricarum Decades*, amelynek egy részét Heltai Gáspár adta ki Kolozsvárt. Legjobb és legteljesebb kiadása Bél Károly Andrástól való (Lipcse, 1771). 118, 129, 325, 345

Bónisné Pogány Karolina — Szabolcs megyei földbirtokosasszony, Erdélyi egyik gyűjtője. 234

Borbély Lajos — Népdalokat küldött Heves megyéből. 231

Bornemisza Péter (1535—1584) — Prédikátor, énekszerző, a *Magyar Elektra* írója. 203, 339

Borzi Nagy Iván l. Nagy Iván

Botond — A 958-as hadjárat egyik vezére; a monda szerint ő zúzta be fegyverével Bizánc kapuját. 116

Bowring, John Sir (1792—1872) — Angol politikus, közgazdasági író. Európa legtöbb országát beutazta; a különböző nemzetek népköltészetét bemutató gyűjteményeket adott ki. 1828-ban kezdett a magyar költészet antológiája anyagának gyűjtéséhez. A mű: *Poetry of the Magyars;* 1830-ban jelent meg Londonban. 138, 251, 327, 361

Bölcs Salamon l. Salamon király

Brutus, Marcus Junius (i. e. 85—42) — Julius Caesar kegyeltje, több cinkosával együtt részt vett Caesar meggyilkolásában i. e. 44. március 15-én. Antoniustól elszenvedett veresége után kardjába dőlt. 180

Budai Ferenc (1760—1802) — Filozófus és történetíró. B. Ézsaiás testvéröccse. Szováti lelkész. Egyike Kant első magyar ismertetőinek és bírálóinak. Polgári lexikona *(Magyarország polgári históriájára való lexikon a XV. század végéig.* I—III., Nagyvárad, 1804—5, becses művelődéstörténeti munka. 83

Bulcsu — a 905-ös augsburgi ütközet vezére Lehel mellett. 116

Bunyitai László — Tállyáról küldött népdalokat. 235

Burns, Robert (1759—1796) — Skót költő, a régi skót népdalok egyik feldolgozója, népszerűsítője. 276

Byron, George Gordon (1788—1824) — Angol költő. 267

Campe, Joachim Heinrich (1746—1818) — Német pedagógus, nyelvész, író, bölcsész. 1776-ban Basedow dessaui Philantropinjában tanított. Filozófiai műveiben az angol deizmus követője. Pedagógiai nézeteiben Rousseau-ból indult ki, de önállóságát mindvégig megőrizte. Kitűnő, nálunk is olvasott ifjúsági író volt. 241, 355

Catage, Anna l. Katage

Chasz Miklós — A versfők szerint Miklós Chasee — Énekszerző a 16. századból. 202, 205, 206, 339, 340

Comenius l. Komensky.

Cornides Dániel (1732—1787) — Történetíró. Gazdag oklevél-, felirat- és éremgyűjtemény maradt utána. Főbb művei: *Bibliotheca Hungarica* (1792), *Vindiciae*

anonymi Belae regis notarii (1802). 115—117, 325

Croy hercegnő; Croy — Régi francia hercegi család, egyik ágon az ősei III. Endre királyunktól származtatták magukat. Erdélyi 1844—45-ben Párizsban Croy hercegkisasszonyt tanította a magyar nyelvre, aki egy Esterházy menyasszonya volt. Auguste de Crouy-Chanel herceg (1793—1875) lányáról van szó. A herceg Párizsban akarta tartani Erdélyit, állást kínálva neki. 6, 304

Császár Ferenc (1807—1858) — Jogtudós, bíró, költő. Az olasz irodalomból Alfierit, Dante *Vita nuováját*, Foscolót és Silvio Pellicót mutatta be a magyar közönségnek. Népdalokat küldött. 231, 353

Csengery Antal (1822—1880) — Politikus, publicista. 1845—1848-ig a centralista irányú Pesti Hírlap szerkesztője. Később Deák egyik bizalmas munkatársa, nagy szerepe volt a kiegyezésben. Kapcsolata Erdélyivel 1845-ig baráti volt, később eltávolodtak egymástól, de Cs. mindvégig Erdélyi munkásságának értője és tisztelője maradt. Lapjában, a Budapesti Szemlében jelent meg Erdélyi több nagy tanulmánya. 5

Csengery Imre — Csengery Antal testvérbátyja, ügyvéd, megyei tisztviselő Bihar megyében. 5

Csimor János l. Baranyai

Csokonai Vitéz Mihály (1773—1805) 193, 216, 241, 321

Csomortáni Mike Simon — „Királyi táblai hites jegyző és okl. tanár Temesvárról."; népdalokat küldött. 234

Csorba Ilona l. Erdélyi Jánosné

Cuspinianus (Cuspinian), *Johannes* (1473—1529) — Német humanista, tudós, nyelvész és politikus. I. Miksa, V. Károly és I. Ferdinánd diplomatájaként Magyarországon is járt, ahonnan értékes kéziratokkal tért haza. A bécsi humanista kör vezetője volt. 118, 325

Cyrus l. Kürosz

Czuczor Gergely (1800—1866) — Költő, nyelvész. Itt elsősorban a Fogarasi Jánossal együtt készített *Magyar nyelv szótárának* hat kötetéről van szó (1862—1874). Erdélyi egyik tanulmányában foglalkozott Czuczorral, és több ízben hivatkozott nyelvészeti munkásságára. Népdalokat küldött. 78, 175, 186, 216, 230, 241, 249, 262, 268, 270, 313, 330, 333, 353, 359

Dagmár királyné — Dán királyné, II. Waldemár felesége. 336

Dankó József 341, 342

Dávid király — Izrael második királya, i. e. a XI. században. A filiszteusok elleni háborúban legyőzte Góliátot. Ő egyesítette Izrael törzseit és tette Jeruzsálemet fővárossá. 119, 201—212, 278, 280, 340—342

Debreceni Ember Pál (1660—1710) — Ref. lekész, a magyar protestáns egyháztörténet kimagasló személyisége. *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania* című műve kéziratát Hollandiába juttatta ki, ahol Fr. Adolph Lampe utrechti egyetemi tanár adta ki 1728-ban Utrechtben. 309

Decsi Csimor l. Baranyai Csimor János

De Gerando l. Gerando, Auguste de

Demjén Sándor — Népdalokat küldött. 230

Detre — A német nemzeti mondakincs főalakja, a keleti gót mondakör hőse. Alakja a történeti Nagy Theodorik gót király mondai átalakulása. Rokonai elől a hunok országába menekült, ahol Attila király szívesen fogadta őt. Detre visszaélt a vendégszeretettel. A monda szerint ő uszította egymás ellen Attila fiait. 119

Dévai Biró Mátyás (1500 körül—1545) — Budai és kassai prédikátor, majd Nádasdy Tamás papja Sárvárott, később Perényi Péter udvari papja. 202, 210, 280, 339, 340

Dobay János — Debrecenből küldött népdalokat. 229

Dobó István (1500 körül—1572) — Eger várának hős védője (1552). A török elleni győzelméért Ferdinánd erdélyi vajdasággal jutalmazta. 1569—1572 között árulás vádjával börtönbe került, de röviddel halála előtt ártatlansága tisztázódott és szabadon engedték. 83

Dobokai Mihály, Michael néven is — Énekszerző, szamosújvári pap a 16. század végén. 201, 205, 338, 340

Dobozy Károly (1817—1860) A kor népszerű zenésze és zeneszerzője. 222

Dóczi, Dóczy Ilona — Batthyány Farkasné, aki férjét Temesvár elestekor veszítette el; őt siratta el versében. 204, 205, 339

Domoszlay György — Erdélyi Bécsben élt gyűjtője. 248

Döbrentei Gábor (1785—1851) — Költő, szerkesztő. A Magyar Tudós Társaság első titkára. Nagy érdeme a Régi *Magyar Nyelvemlékek* három teljes és egy csonka kötetének kiadása. 224, 230, 241, 346, 348

Dshingischan, Dzsingisz kán (1154—1227 — Mongol világhódító. 158

Dugonics András (1740—1818) — Piarista paptanár, író. *Etelka, egy igen ritka magyar kisasszony* című regénye (1788) tette híressé nevét. Erdélyit a *Magyar példabeszédek és jeles mondások* érdekelte, amely Szegeden jelent meg, 1820-ban. 173, 184, 185, 249, 329, 330, 359

D. V., Dessewffy Virginia — D. Emilnek, a Budapesti Híradó főszerkesztőjének testvére. Több ízben küldött népdalokat. 228, 230, 231, 235, 347

Eckehard, Eckehart (980 körül—1060) — Bencés szerzetes. Nevét a sankt-galleni kolostor krónikájának megírása tette ismertté. Több ilyen nevű krónikás közül az itt említettet II. vagy ifjabb E. néven szokás megkülönböztetni. A kolostor évkönyveinek több írója volt egymás után. Szemtanúként írta le a kalandozó magyarok sankt-galleni portyáját. 115, 325

Eckhardt Sándor 302

Edgár király — valószínűleg Hitvalló Edwardra történik az utalás, aki 1042 és 1066 közt uralkodott. Kegyessége és a papság bőkezű pártfogása jellemezte. Erélytelen király volt, ezáltal egyengette Hódító Vilmos útját az angol trónra.

Egressy Béni (Galambos Benjámin) (1814—1851) — Énekes, zeneszerző, író. E. Gábor testvéröccse. 1843-tól a Nemzeti Színház tagja, a *Szózat* megzenésítője. Erkel több operájának szövegkönyvírója. 222, 346

Ember Pál l. Debreceni Ember Pál

Emich Gusztáv (1814—1869) — Könyvkiadó, könyvkereskedő, 1841-ben nyitotta meg üzletét Pesten. Számos jelentős magyar irodalmi mű kiadója. 353, 361

Endlicher István László (1804—1849) — Botanikus, történettudós, filológus. Mint botanikus, új növényrendszert dolgozott ki. Történetkutatóként főként az Árpád-korral foglalkozott, itt *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana* (1849) című művéről van szó. 117

Endre, I. — Árpádházi királyunk; 1047—1060 között uralkodott. 116

Endre II. — Árpádházi magyar király; 1205—1235 között uralkodott.

Endre III. — Árpádházi magyar király; 1290—1301 között uralkodott.

Engel János Keresztély (1770—1814) — Történettudós, az erdélyi udvari kancellária tisztviselője. 325

Eperjessy Ferenc (1814—1890) — Egri kanonok. Népdalokat küldött. 171, 231, 323, 328

Erázmus, Erasmus, Desiderius, Roterodamus (1469—1536) — Németalföldi humanista. Nagy szerepe volt a reformáció előkészítésében, bár ő maga nem csatlakozott ahhoz. Hatása nálunk 1520-tól kezdve észlelhető. Munkássága a nemzeti nyelvű tudományosságnak nagy lendületet adott. Erdélyi Rázmánként is emlegeti. 113, 173, 182, 184, 321, 324, 331, 332

Ercsey Dániel (1781—1836) — Debreceni professzor, filozófiatörténetet és a magyar polgári magánjogot is tanította. 1831-től akadémiai tag. Gyűjteményéből küldtek népdalokat Erdélyinek. 230

Erdélyi Ákos — Erdélyi fia, hatévesen, 1862 októberében halt meg torokgyíkban. 98, 319

Erdélyi Ilona, T. 289, 334, 349, 350

Erdélyi János 5—9, 78, 80, 220, 221, 224, 225, 227, 232, 233, 236, 241, 246, 249, 250, 258, 259, 272, 277, 287—290, 292—296, 298, 299, 300—323, 327—336, 340, 343—363

Erdélyi Jánosné, Csorba Ilona, Ilka, Iluska (1835—1895) — E. második felesége. 96, 316

Erdélyi Pál 338

Erdélyi Zoltán (1858—1910) — Erdélyi fia; komáromi ügyvéd, árvaszéki elnök. 97, 379

Erkel Ferenc (1810—1893) — Zeneszerző, 1837-től a Pesti Magyar Színház, majd a Nemzeti Színház karmestere, zenei irányítója. 222, 346

Erzsébet, Árpádházi Szent (1207—1231) — II. Endre és Gertrud lánya, Lajos türingiai őrgróf felesége. Halála után négy évvel szentté avatták. 117

Etele, Attila

Eugén, Savoyai, l. Jenő, Savoyai

Édes János (1809—1846) — É. Gergely fia,

ev. ref. lelkész. Népdalokat küldött. 235

Érdy (Luczenbacher) János (1796—1871) — Archeológus, az Akadémia tagja. Régiség-, érem- s pecséttani munkákat írt. Az ő nevét viseli az *Érdy-kódex*, ő volt felfedezője. 80

Faludi Ferenc (1704—1779) — Jezsuita szerzetes, író, költő. Erdélyi vele itt mint a népi nyelv kifejezéseinek és közmondásainak gyűjtőjével foglalkozik. 173, 183, 184, 249, 330, 359

Fazekas Mihály (1766—1828) — Költő, botanikus, a debreceni felvilágosult írói kör legeredetibb tehetsége Csokonai mellett, a *Lúdas Matyi* szerzője. 186

Fábchich, Fabchich *József* (1753—1809) — Költő, műfordító, paptanár Győrött. Elavult, ill. olyan szavakat újított fel, amelyek már csak tájszavakként éltek. Erdélyit ez a tevékenysége érdekelte. 184, 332

Fábián Gábor (1795—1877) — Ügyvéd, Arad megye táblabírája. A latin auktorok mellett Háfizt és Osszián is fordított. Népdalokat küldött. 234

Fáy András (1786—1864) — Író, ügyvéd, az első hazai takarékpénztár megalapítója. Erdélyi „öreg barátja" volt. 270

Fáy Béla — Nyusztai birtokos (Gömör megye). 96

Fejér Pál l. Vasvári Pál

Fekete János — Közmondásokat gyűjtött és küldött. 250, 360

Felapáthi Molnár Sándor l. Molnár Sándor

Ferenc, Szent, Assisi Szent Ferenc (1182—1226) — a „kisebb" testvérek, majd a klarisszák rendjének megalapítója. 203

Ferenczy Lajos — Tokaji ügyvéd, az ő anyagi támogatásával jelenhetett meg 1846-ban a *Népdalok és mondák* első kötete. 350, 352

Ferenczy Zsigmond, Jakab (1811—1884) — Bencés paptanár. Erdélyit nyelvészeti munkái érdekelték ez alkalommal. 115

Ferková, Hána 361

Firdusi, Firdauszí Abú-'l- Qászim Manszúr Firdauszí (939—1020) — Perzsa költő, a *Királyok könyvé*nek (Sahname) írója, ill. befejezője.

Fogarasi, Fogarasy, Fogarassy *János* (1801—1878) — Abaúj-Torna vármegyei születésű jogtudós és nyelvész. Számos jogi szakkönyvet írt. Neve elsősorban *A magyar nyelv szótára* (I—VI. 1862—1871) egyik szerkesztőjeként maradt fenn. 1866-ig Czuczor Gergellyel, később egyedül végezte e munkát. Szómagyarázatai és szófejtései már megjelenésük idején is elavultak voltak. 5, 15, 22, 23, 28, 33, 34, 36, 37, 41, 43, 44, 49, 66, 71, 75, 81—83, 166, 220, 237, 239, 240, 245, 293, 295, 299, 304, 310, 312—315, 349—351, 355, 357

Forgách Balázs — 1383-tól Mária királyné főpohárnokmestere, aki részt vállalt II. (Kis) Károly, a királyné férje megölésében. 119

Forgács Mária 339

Forrayné — Népdalokat küldött. 231

Friebeisz István (1822—1890) — Szerkesztő, jogi író. Több népszerű naptár és könyv szerkesztője és kiadója, elsősorban az 1850-es évektől kezdve. 222, 262

Fried István 361

Friedrich Károly 338

Gaal György (1783—1855) — Népmesegyűjtő és fordító, a *Märchen der Magyaren* (Bécs, 1822) kiadója. 251, 259, 360—362

Gaal József (1811—1866) — *A peleskei nótárius budai utazása* című bohózat és sok népi tárgyú elbeszélés szerzője, az irodalmi élet népszerű alakja. Népdalokat küldött. 231, 241, 346, 348

Galambos István — Jász-Kisérről küldött népdalokat. 245, 248, 358

Galeoti, Galeottus (Galeotto Marzio (1427—1497) — Olasz humanista. 1461 és 1485 között több ízben járt Magyarországon. Itt elsősorban a *De egregie, sapienter, jocose dictis ac factis Mathiae regis* című anekdotafüzérből álló jellemrajzról van szó, amelynek nagy szerepe volt a Mátyás alakját fölelevenítő hagyomány kialakulásában. 118, 325

Galgóczy Károly (1823-ban született) — Ügyvéd. Népdalokat küldött. 234

Garay János (1812—1853) — Költő, újságíró. A Regélő Pesti Divatlap szerkesztőjeként, ill. kiadójaként Erdélyivel szoros munkatársi viszonyban volt. Igaz barátság fűzte őket egymáshoz. 186, 268, 344, 345, 347, 348, 353, 356

Gáldi László 326, 327

Gebhardi, Ludwig Albrecht — A *Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten* (4 Theile) (Leipzig,

1778—82) szerzője. Itt a későbbi, az 1802-es Pesten megjelent kötetre történt utalás. 117

Gedeon l. Gideon

Geijer, Erik Gustav (1783—1847) — Svéd történész, költő. Ő írta az Afzelius kiadásában megjelent svéd népköltészeti gyűjtemény előszavát. Erre utal Erdélyi. 198, 336

Geleji Katona István (1589—1649) — Gyulafehérvári tanár, majd Bethlen Gábor udvari papja. 1633-tól erdélyi református püspök. A puritánusok ádáz ellensége és a korlátlan püspöki hatalom híve. Az ő nevéhez fűződik az *Öreg graduál* (1636) megszerkesztése és kiadása. Nevezetes műve a *Magyar Grammatikácska*. Ő segítette Apácai tanulmányútját. 202, 205, 338

Gellért, Szent (977—982 között — 1046) — Olasz származású bencés szerzetes, Imre herceg nevelője, csanádi püspök. A pogánylázadás alkalmával megölték. A keresztény hit vértanúja. 117

Gerando De, Auguste (1820—1849) — Francia író. Gróf Teleki Emmával kötött házassága után Erdélyben élt, részt vett a szabadságharcban. Számos, hazánkat ismertető cikken kívül három nagy műve jelent meg, kettő német fordításban is. Itt az *Essai historique sur l'origine des Hongrois* (Paris, 1844) és a *La Transylvanie et ses habitants* (Paris, 1845) című kötetekről van szó. 113, 133, 135, 156, 157, 324, 327

Gergely, IX. (1170—1241) — 1227-től pápa; a Segni grófi család tagja. Fegyverrel támadta meg II. Frigyest, aki keresztes hadjáratot ígért, de elhalasztotta. 1239-ben megkötötte a lombardokkal a császár elleni szövetséget. 325

Gerhard 357

Géza (940—994) — I. István atyja, 971-től fejedelem. 117

Gideon (i. e. 1200 körül élt) — Egyike a bíráknak, akik Izrael népének élére álltak, hogy a környező ellenséges törzsek ellen védelmezzék. Az ő idejében a midiániak vagy mádiániták sanyargatták Izraelt, Gideon leverte őket. (L. még *Bírák Könyve* 6. résztől). 22

Goethe, Johann Wolfgang (1742—1831) 111, 209, 254, 270

Gondol Dániel (1815—1891) — Pataki diák, az udvari kancellária fogalmazója, 1848-ban a belügyminisztériumban dolgozott, 1849 után bújdosott, 1850 után gazdálkodott. *Magyar nyelvtan* (Pest, 1845) című műve egy részét tankönyvnek használták Pápán. 56, 58, 301, 303, 305, 306, 308

Gosárvári Mátyás — Énekszerző. Az *Az régi magyaroknak első bejövésekről* (1579) című históriás ének fűződik nevéhez. 211

Goudimel, Claude (1500 körül—1572) — Francia zeneszerző. A Béza és Marot által a francia énekek és népdalok mintájára fordított protestáns zsoltárokhoz ő szerzett dallamokat, melyeket a francia hugenották mellett a holland és a magyar reformátusok is befogadtak és énekeik jó részét az ő dallamával éneklik. G. is hugenotta volt; áldozata lett a Szent Bertalan-éjt követő üldözéseknek. 199, 211, 213, 214, 338

Gödörházi Gödör József (1795 körül—1858) — Ev. lelkész-esperes és szász weimári nagyhercegi tanácsos. 1821-től haláláig a Komárom megyei Szend lelkipásztora volt. Erdélyinek három ízben küldött népdalokat. 230, 234, 235

Greguss Ágost (1825—1882) — Esztétikus, kritikus. Erdélyivel később szerkesztőként állt kapcsolatban. Ő tartotta Erdélyi felett az Akadémián az emlékbeszédet 1868-ban. 229, 241, 247, 251, 355, 357, 358, 361

Grimm, Jacob (1785—1863) — Német nyelvész, népmesegyűjtő. 103, 108, 217, 321, 324, 348

Guido Reni l. Reni

Gutgesell Dávid — Nyomdász, 1578-ban állította fel nyomdáját Bártfán, amelyet haláláig, 1599-ig maga vezetett. 200, 337, 338

Gyulai Pál (1826—1909) — Kritikus, irodalomtörténész, költő, teoretikus. 1853-ban Pákh Alberttel együtt a Szépirodalmi Lapok szerkesztője. 1858-tól 1862-ig a kolozsvári unitárius kollégium tanára, 1862-től Pesten telepedett le. Erdélyinek nagy szerepe volt Gyulai irodalmi nézeteinek kialakulásában. 1876-tól 1902-ig a magyar irodalomtörténet tanára a pesti egyetemen. 270, 320, 333, 335, 336, 344

Gyurinka Antal — 1824-ben született, váci plébános, 1849-től kecskeméti esperes. Szorgalmas népdalgyűjtő volt. 229, 230, 352

Haas Mihály (1810—1866) — Katolikus pap, 1846-tól pécsi plébános. Népdalokat küldött. 224, 228, 347
Halász Márton — A Szilágyságból küldött népdalokat. 229
Hartiáni, Harsiáni, Hartyáni Imre — 16. századi énekszerző. 201, 205, 338
Heckenast Gusztáv (1811—1878) — Könyvkiadó, könyvkereskedő és nyomdatulajdonos. Landerer Lajossal közös nyomdájából került ki 1848. március 15-én a *Nemzeti Dal* és a *Tizenkét pont*. 81, 295, 309, 362
Hegel, Georg Friedrich (1770—1831) — Német filozófus. 82, 83
Hegyessy Sándor — Karancsvidéki népdalokat küldött. 235, 248
Helmeczy Mihály (1788—1852) — Nyelvújító, szerkesztő (Jelenkor). Kazinczy Ferenc híve. 270, 309
Henczy József — Sümegről küldött népdalokat. 245, 248, 358
Henszlmann Imre (1813—1888) — Művészettörténész, esztétikai író. A Magyar Szépirodalmi Szemle szerkesztőbizottságának tagja volt Toldyval és Erdélyivel együtt. Sok vonatkozásban egyezett esztétikai felfogásuk. Erdélyi barátja volt 1848-ig. Később Henszlmann Angliába távozott. Innen hazatérve kizárólag régészettel, ill. művészettörténettel foglalkozott. 80, 244, 250, 252, 314, 348, 356, 360, 361
Herder, Johann Gottfried (1744—1803) — Német filozófus, esztéta. 95, 103, 110, 131, 167, 206, 225, 247, 357, 363
Heribald — Sankt-galleni szerzetes volt a magyarok 926-os svájci betörése idején. Az apát elmenekült a kolostor népével együtt, az együgyűnek tartott Heribald ott maradt, és szemtanúként élte át az eseményeket. Elbeszélését Eckehart örökítette meg krónikájában. 325
Herodot, Hérodotosz (i. e. 484—?452) — Görög történetíró. Fő műve a görög—perzsa háborúkról szól, amelyben terjedelmes bevezetésként a perzsa birodalomnak, ill. a perzsák által meghódított népeknek a néprajzi és földrajzi leírását adja. 79
Hiero, Hieron — Szürakuszai király, i. e. 478-tól. Trónja biztonságáért véres, kegyetlen tetteket hajtott végre. Nevéhez fűződik az etruszkok legyőzése Cumae-nál 474-ben. Nagy irodalompártoló volt, 467-ben halt meg. 16
Hieronymus l. Jeremiás próféta
Hoblik Márton (1791—1845) — Ügyvéd, Verőce megye táblabírája. 1832-től a Tudós Társaság tagja. Népdalokat küldött. 230
Hódosi Karácsony József l. Karácsony József
Homér, Homérosz 20, 34, 103, 217, 231, 297
Horác, Quintus, Horatius Flaccus (i. e. 63—9) 18, 108, 125, 200, 205, 239, 293, 326, 339, 342
Horárik, Ján 294
Hormayr, Joseph von (1705—1779) — Osztrák politikus. Az 1809-es tiroli felkelés egyik vezető alakja, a hazafias párt tagja. Metternich Munkács várába záratta, ahol tizenhárom évig raboskodott. Szabadulása után levéltári és történeti kutatásainak élt, 1828-tól Bajorországban. Történeti művei nálunk is segítették a múlt, a népélet iránti érdeklődés felkeltését. 119, 361
Horváth János 352, 360, 361
Horváth Károly — Pápáról, Barsból küldött népdalokat. 229
Horváth Károly 321
Hugo, Victor (1802—1885) 216
Hunfalvy Pál (1810—1891) — Finnugor nyelvész. Ő döntötte el a vitát Vámbéry Árminnal szemben, hogy nyelvünk az ural-altáji nyelvek finnugor csoportjához tartozik. Megkísérelte megfejteni a Reguly Antal által gyűjtött vogul és osztják népköltészeti, nyelvi anyagot. 5, 94, 199, 207, 336
Hunyadi János (1387 körül—1456) — Magyarország kormányzója. 118, 211, 212, 214, 342, 343, 345
Hunyadi Mátyás l. Mátyás, I.
Huss, Huš, Ján (1369—1415) — Cseh hitújító; máglyahalált halt. 83
Huszár Gál (?—1579) — Reformátor. Mint nyomdász úttörő jelentőségű. Vallásos kiadványai miatt sok zaklatást szenvedett. 373
Huszár Lajos — Népdalokat küldött. 224

Ilahainan János — A finn énekszerző személyét nem tudtuk azonosítani. 215
Iluska, Ilka l. Erdélyi Jánosné
Imre, Szent Imre herceg (1007—1031) — I. István fia. 117
Irinyi József (1822—1859) — Politikus, publicista. A Pesti Hírlap munkatársa

Szalay László, ill. Csengery Antal szerkesztősége idején. A márciusi ifjak egyik vezéregyénisége. Feltehetően ő küldött Sopron környékéről népdalokat. 358

István, I., Szent (975 körül—1031) — Magyar király. 117, 119, 123, 146, 151, 217, 218

István deák — Általában egy személynek veszik Temesváry István deákkal, aki 1569-ben megénekelte a kenyérmezei diadalt. 338

Istvánffy Miklós (1538—1615) — A hazai latin humanista történetírás legnagyobb alakja. *Historiarum de rebus Hungaricis Libri* című több kiadásban megjelent nagy munkájában az 1490-től 1606-ig terjedő évek eseményeit adja elő. 118, 325, 326

Ivanics Zsigmond — Pesti könyvkereskedő. 246

Ivánka Sámuel (1826—1886) — 1860-tól a sárospataki főiskola ének- és zenetanára. A protestáns egyházi énekekkel és zenével foglalkozó cikkei a Sárospataki füzetekben és a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapokban jelentek meg. 205, 339, 340

Ivánszky János — 1806-ban született ügyvéd, Bars megyei földbirtokos. Népdalokat küldött. 229

Jacopone da Todi (1230 körül—1306) — Olaszul és latinul alkotó itáliai költő. Assisi Szent Ferenc harmadrendi követője. 340

Jakab István (1798—1876) — Műfordító, drámaíró, népszerű dalokat és táncokat szerzett. 222, 346

Jámbor Lajos — I. Lajos, Nagy Károly harmadik fia, 814—840-ig frank király és német-római császár. A fegyverforgatásban épp oly járatos volt, mint kora egyházi és világi tudományaiban, de gyenge akaratú fejedelem volt. „Jámbor" nevét az egyházi rend iránt tanúsított kedvezéseitől kapta. 325

Jean Paul, Johann Paul Friedrich Richter (1763—1825) — Német író, az idillikus-romantikus regény mestere. Nálunk szépírói munkássága mellett elsősorban a *Vorschule der Aesthetik* c. műve tette ismertté nevét. 7

Jenő, Savoyai Jenő herceg (1663—1736) — Az újkor egyik legnagyobb hadvezére. Számunkra legemlékezetesebb győzelme az 1697.-i, amikor a török sereget Zentánál megsemmisítette. 1717-ben foglalta el Belgrádot. 126, 327

Jeremiás próféta (i. e. kb. 650—590) — Egyike a négy nagy prófétának. A neki tulajdonított *Jövendölés* és *Siralmak* könyve tette elsősorban ismertté nevét. 340

Johannes Secundus 321

Josics Károly — Bogárdról küldött népdalokat. 229

Jósika Miklós, báró (1794—1865) — Az 1830-as, 1840-es években igen népszerű történelmi regények szerzője. 1849-ben a Honvédelmi Bizottmány tagja. Brüsszelben és Drezdában élt száműzetésben. 221, 234

József, II. császár (1741—1790) — A „kalapos király" neve itt a szerzetesrendek feloszlatásával kapcsolatban kerül szóba. 129, 216, 327

Juusten, Paul 343

Juvenális, Iuvenalis, Decimus Julius 327

Kajdacsy István (1810—20 között—1873) — Pesti orvos, Erdélyi barátja. 234

Kant, E., Immanuel Kant (1724—1804) 147, 322

Karácsony Antal — Torontálból küldött népdalokat. 235

Karácsony József, Hodosi — Népdalokat küldött. 229

Karácsony Lázár, Hodosi — Veszprém megyei birtokos, népdalokat küldött. 351

Kata ge Anna — Versfők adják ki e nevet; 1582 előtt. 203, 339

Katalin, Szent, Alexandriai — Vértanú; 307-ben kerékbe törték, majd lefejezték. 80

Kazinczy Ferenc (1759—1831) 110, 268

Káldy György, Káldi (1572—1634) — Jezsuita pap és tanár. Erdélyben, Bécsben hitszónokként működött. 1615-től a pozsonyi jezsuita kollégium igazgatója. 1626-ban jelent meg Bécsben *Szent Bibliája*. 325

Kállay Ferenc (1790—1861) — Kölcsey barátja és első életrajzírója. 1814 és 1828 között hadbíró a Székelyföldön. Nyugalomba vonulása után Pesten történeti, politikai és filológiai tanulmányokat írt. 78, 80

Kálmán, Könyves — Árpádházi királyunk, 1095 és 1116 között uralkodott. 117

Károli, Károlyi Gáspár 328

Károly Lipót (1643—1690) — Lotharingia hercege, osztrák hadvezér. A Buda visszafoglalására küldött birodalmi hadak egyik fővezére 1686-ban. 119

Kecskeméthy Csapó Dániel (1778—1844) — A Tudós Társaság írnokaként vett részt a *Tájszótár* (1838) szerkesztésében; két népi dalgyűjtemény kiadása fűződik nevéhez. 230, 251, 258, 361

Kelecsényi József — Nyitra megyei földbirtokos, 1815-ben született. Történeti és régészeti cikkek szerzője, régiséggyűjtő. Több népdalgyűjteményt küldött. 224, 227—231, 235, 250, 347, 351, 360

Kelecsényi Pál — A Nyitra megyei Családról küldött népdalokat, feltehetően K. József idősebb rokona. 229, 231, 235, 245, 248, 358

Kemény Simon — A szentimrei hős, aki 1440-ben Hunyadi páncélját felöltve, vezére helyett halt hősi halált. Alakját a monda is megőrizte. 224, 345

Kerekes Ferenc (1784—1850) — 1823-tól debreceni professzor, 1837-től a Tudós Társaság tagja. Itt *Értekezés és kitérések* (Debrecen, 1836) c. művéről van szó, amelyben „a kettős betűjű hangokról", valamint „szószármaztatási" észrevételeiről szól. 87

Keresztesi József (1748—1812) — Szalacsi ref. lelkész. Alkalmi verseket, prédikációkat írt és egy nyelvészeti tárgyú munkát: *Magyar nyelv eredete* (Pozsony, 1844)

Kereszturi Mihály, Michael de Keresztúr is. Énekszerző 1593 előtt. 204, 205, 339

Kerényi Ferenc 346

Kerényi György 326, 350

Keserüi Dajka, Keserüi Dajka János (?—1633) — Bethlen Gábor udvari papja, 1618-tól erdélyi püspök. Vallásos énekgyűjteményét utóda, Geleji Katona István fejezte be és adta ki 1636-ban: *Öreg graduál.* 338

Kettunen, Pietaril (1740 körül—1830) — Kelet-karjalai népköltő és dalénekes. Dalait A. J. Sjögren jegyezte fel 1825-ben. A legtehetségesebb finn versszerzőnek tartják. 215

Kisfaludy Károly (1788—1830) 186, 241, 270, 345, 360

Kisfaludy Sándor (1772—1844) 112

Kiss Dénes — Pápáról küldött népdalokat. 230, 231

Kiss Károly (1793—1866) — Cs. k. kapitány, tudós társasági tag, történész. 353

Kiss Lajos — (1814—1885), ügyvéd, debreceni polgár, népdalokat küldött. 231

Kiss Lajos 316

Kis-Viczay, Kisviczay Péter — 1708-ban a wittenbergi egyetemen tanult, kassai és eperjesi lekész volt. Itt 1713-ban, Bártfán megjelent latin közmondásgyűjteményéről van szó: *Selectiora adagia latino-hungarica in gratiam et usum scholasticae juventutis collecta, et in alphabeti seriem concinnata.* 178, 182—184, 249, 329, 352, 359

Klösz Jakab — A bártfai nyomdászcsalád alapítója, aki a Gutgesell-féle nyomdát 1599-től felvirágoztatta. 182

Kock, Charles Paul de (1793—1871) — Hollandiai származású francia író. Felszínes, könnyed regényei közül 1854-től a századfordulóig mintegy 40 jelent meg magyarul. Írt még melodrámát, pantomimet, vaudeville-t, tündérjátékot, operettszöveget is. 268

Kodály Zoltán 8, 326

Koháry István (1649—1731) — Füleki várkapitány, később Hont főispánja, költészete a XVII. századi udvari poézis folytatása. 127, 327

Komenský, Jan, Comenius Johann Amos (1592—1670) — Pedagógus, író. 1650—54-ig Sárospatakon működött, a Rákóczi-család, elsősorban is a Lórántffy Zsuzsanna partonálta skólában. Legnpszerűbb tankönyve, az *Orbis sensualium pictus* (Nürnberg 1658) már magyarországi évei alatt készült. 125, 326

Kont István, Hédervári — Nagy Lajos halála után a Horváthy-féle lázadókhoz csatlakozott, akikkel 1393-ig küzdöttek a királyi csapatok ellen. A Szerémség erdeiben bujkálókat Laczffy György macsói bán alvás közben meglepte, és kegyelemmel biztatta Kontot és 32 társát. Önként követték a bánt Budára. Buda közelében láncra verték őket. A király elé vezettetve nem alázkodtak meg előtte, ezért a Szent György téren mindnyájuk fejét vétette. Vörösmarty és Garay János is írt „Kont, a kemény vitéz"-ről. 118, 221, 268, 345

Korhonen, Paavo (1775—1840) — költő. Rautalammiban élt, a legtermékenyebb és leghíresebb keletfinn népköltő, aki

kalevalai versmértékben legkülönfélébb tárgyú alkalmi verseket írt. Műveit Lönnrot adta ki 1848-ban *Paavo Korhonen ötven verse és hat dala* címmel. 215

Kovachich Márton György (1744—1821) — A pesti egyetem könyvtárosaként a magyar törvénytárból kimaradt országgyűlési végzések felkutatásával és más források kiadásával szerzett nagy érdemeket. Itt *Scriptores rerum Hungaricarum minores* (Buda, 1798) című művéről van szó. 119, 129, 327, 333, 359

Kovács Károly (1818—1897) — Ung megyei birtokos, volt pataki diák; népdalgyűjteményt küldött Erdélyinek. 230

Kovács Pál (1742—1803) — Bencés paptanár. Itt *Magyar példa- és közmondásai* (Győr) c. művéről van szó. 173, 182, 183, 249, 330, 332, 359

Kölcsey Ferenc (1790—1838) — 109, 114, 125, 130, 131, 148, 194, 214, 268, 322, 324, 327, 328, 336

Körte, Wilhelm von (1776—1846) — Német irodalomtörténész. Heidelbergben élt. 189, 333

Kőszegi Rajnis József l. Rájnis József

Kövesy János — Népdalokat küldött. 235

Kríza Ildikó 234

Kríza János (1811—1875) — Költő, unitárius püspök. Kríza népdalgyűjtését már a negyvenes évek elején megkezdte, de eredménye, a *Vadrózsák* csak 1863-ban jelent meg. Ebben közölte a székely népballadák gazdag gyűjteményét. A II. kötet anyaga kéziratban maradt. 8, 267—270, 272, 363

Kresznerics Ferenc (1766—1832) — Filozófiatanár, könyv-, kézirat- és éremgyűjtő. Itt *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal* (Buda, 1831—32) című akadémiai pályadíjat nyert művéről van szó. 173, 249, 330, 359

Kubilai, Kubláj (1259—1294) — Mongol főkán, kínai császár. Elfoglalta Kínát és székhelyét a mai Pekingbe tette át. Udvarában élt Marco Polo. 158.

Kupay Bálint — Népdalokat küldött. 235

Kutasi Ferenc — Pápáról küldött népdalokat. 234

Kuthy Lajos (1813—1856) — Író. Hírnevét elsősorban *Hazai rejtelmek* című regényével és szertelenül romantikus novelláival alapozta meg. Batthyány Lajos titkára volt. 78, 353

Külkey Henrik (1825—1884) — Ügyvéd, bíró, a budai jótékony nőegylet titkára. Színdarabokat is írt; népdalokat küldött. 231

Kürosz, Cyrus is — Az óperzsa birodalom megalapítója, i. sz. előtt a VI. században élt. Őt választotta Xenophón *Küropaideia* című államregényének hőséül. 210—212, 340, 342

Kürti Mihály — Népdalokat küldött. 234, 235

Laczffy György 345

Laertius, Diogenész Laertiosz — A Kis-ázsiai Kilikiából; feltételezhető, hogy Laertében született dokszográfus, történetíró. Athénban élt, Hadrianus kortársa volt. Tíz könyvből álló munkájában a nevezetes filozófusok életét, mondásait mutatta be. 182, 332

Lajos, Nagy — I. Lajos (1326—1342) — Anjou L., magyar király. 118, 119, 123, 129, 326, 345, 363

Lajos, szép ifjú király — II. Lajos (1506—1526) — Magyar és cseh király. 121, 124

Lajosok — A francia királyok, értelemszerűen itt: XIV. Lajostól kezdve. 126

Lajtha László 350

Lamartine, Alphonse de (1790—1869) — Francia költő és politikus; 1851-ben visszavonult a politikától. 151

Lapsinszky János (1817—1891) — R. katolikus plébános; pásztói káplánkodása idején küldött népdalokat. 234

Laudon, Gideon Ernst (1717—1790) — Osztrák táborszernagy. Őrá bízta II. József a török elleni háború vezetését. 1789. október 8-án visszafoglalta Belgrád várát. 126, 327

Lavotta János 346

Ládonyi, Ládonyi Sára l. Bocskay Ferencné

László, I. (Szent) (1040 körül—1095) — Magyar király, 1077-től uralkodott. 117, 119, 138, 145, 218

László, IV. vagy Kun László (1262—1290) — Magyar király, önállóan 1277-től uralkodott. 1290-ben meggyilkolták kun fővezérei. 117

Lehel — A vezérek korának egyik kimagasló alakja a 930—955 közötti években. Bulcsú vezértársa, Tas fia. Bulcsúval együtt ő volt az 955-ös augsburgi csata

vezére. Fogságba esvén Henrik Regensburgban felakasztatta. Nevéhez fűződik a „Lehel kürtje" monda. 116

Lehoczky Tivadar — 1830-ban született történetíró és archaeológus, 1866-tól a munkácsi és beregszentmiklósi uradalmak (volt Rákóczi-birtok) főügyésze. Legjelentősebb művei az 1860-as évek elején megkezdett népdalgyűjtő munkájának eredményeként megjelent *Magyar—orosz népdalok*. Gyűjté s fordítá Lehoczky Tivadar, kiadja Erdélyi János (Sárospatak, 1864. 168. l.) és *Tót népdalok*. Ford. Szeberényi Lajos, Lehoczky Tivadar és Törs Kálmán. Kiadta a Kisfaludy Társaság (Pest, 1866.) L. még EJLev II. 528—9. l. 272, 364

Lengyel Dániel (1815—1884) — Orvos, természettudományi író. 1854-től Nagykőrösön, később Losoncon, Fehértemplomban tanár. Ő írta Thern Károly *Gizul* c. operájának szövegkönyvét. 222, 346

Lengyel László l. Ulászló, I.

Lerminier, Jean Louis-Eugène (1803—1857) — Francia publicista, jogászprofesszor. Kiváló előadó volt, nagy népszerűségnek örvendett a liberális ifjúság körében. Erdélyi feltehetően ismerte *De l'Allemagne depuis Mme de Staël* (1835) c. művét. 267, 364

Listius, Liszti László, báró (1628—1663) — Költői munkásságának termékei *Magyar Mars avagy Mohács mezején történt veszedelemnek emlékezete* c. művében (Bécs, 1653) maradtak ránk. Nyugat-magyarországi földbirtokos volt, akinek nevét kegyetlen gyilkosságokkal hozták kapcsolatba. Sokáig kikerülte az igazságszolgáltatást, mígnem Bécsben hamis pénz veréséért elfogták és lefejezték. 118, 119, 129, 327, 328

Liszt Ferenc (1811—1886) — Zeneszerző. 96

Losonczi István 362

Lönnroth Illés, Lönnrot, Elias (1802—1884) — Ő formálta egységes művé a finn népi énekeket és alkotta meg ezzel a finn nemzeti eposzt, a *Kalevalát* (1835). 103, 215

Luczenbacher János l. Érdy

Ludnics Miklós — Ügyvéd; régi „peres irományokból" küldött. 230

Ludwig, Kaiser l. Jámbor Lajos

Lugosy József, Lugossy (1812—1884) — Debreceni nyelvész és archeológus, a héber és a keleti nyelvek tudósa. 79—81, 119, 182, 189, 212, 266, 314, 322, 326, 343

Lukács Móric 348, 356

Luther Márton, Luther, Martin (1483—1546) — Hitújító. 280

Machat — Nem azonosítottuk személyét. 55

Machik József (1805—1890) — Ügyvéd, cenzor, a zágrábi főiskolán a magyar irodalom tanára. Népdalokat küldött. 248

Magóczi, Mágocsy Gáspár — Egri kapitány 1563-tól, később tornai főispán, énekszerző. A kor egyik legnagyobb mecénása, aki a helvét egyházat sokféleképp támogatta és nagy szerepe volt a Károlyi biblia kiadásában is. 202

Magyar Mihály (1820—1860) — Pécsi, majd pesti könyvkereskedő, a *Népdalok és mondák* II. kötetének bizományosa. 234, 246, 353

Mailáth János gróf (1786—1855) — Író, műfordító. Az Auróra munkatársa, elsősorban történelmi és irodalomtörténeti cikkei, valamint mondai tárgyú elbeszélései keltettek érdeklődést. Gyűjtött és németül kiadott magyar meséket és mondákat. Egy ideig a bécsi kancellária titkára volt. 251, 360

Margit, szűz, Szent (1242—1271) — IV. Béla király lánya, domonkos rendi apáca, a misztika legkiemelkedőbb magyarországi képviselője. 117, 204

Marot, Clément (1496—1544) — Francia költő, I. Ferenc udvaronca. Századának legnagyobb költői közé tartozik. A zsoltárokat versben fordította le, s hozzájuk Goudimel írt zenét. 206, 338

Martinovics Ignác (1755—1795) — Apát, a magyar jakobinusok vezéralakja. 83

Martiska — A finn énekszerző személyét nem tudtuk azonosítani. 215

Martonffy Ignác — Heves megyei földbirtokos, Pest megye alszolgabírája. Népdalokat küldött. 235

Mayer István (1813—1893) — Katolikus pap, az esztergomi tanítóképző tanára, vallásos könyvek kiadója. Népdalokat küldött. 230, 231, 248

Mária királynő (1370—1395) — Nagy Lajos lánya, magyar királynő. 1382-ben koronázták meg Székesfehérvárott. 119

Márton József — Pápa vidékéről küldött népdalokat. 74
Máté evangélista — 330
Mátray Gábor (Róthkrepf) (1797—1875) — Zeneszerző, zenetörténész, az 1833-ban alapított Regélő-Honművész kiadója. *A magyar népdalok és dallamok* három füzetének kiadója. 230
Mátyás, az ifjú, Mátyás I., Hunyadi (1440—1490) — Magyar király. 118, 119, 121, 123, 129, 185, 188, 209, 211, 212, 216, 219, 324, 326, 342
Mednyánszki, Mednyánszky Alajos báró (1784—1844) — Néprajzi író, történész, Nyitra megye főispánja. Monda- és legendagyűjteményt adott ki németül, majd magyarul. 251, 361
Merényi Lipót (1847-ben halt meg) — Kassai és zombori sebész és nyelvmester. 55, 301
Mélius (Horhi Juhász) *Péter* (1536 körül—1572) Debrecenben református püspök, nagy hitvitázó. Ő szerkesztette a *Debreceni és egervölgyi hitvallást*, 1562-ben. Énekeskönyvet is adott ki. Munkássága a botanikában is úttörő jellegű. *Füveskönyve* (Herbarium) 1578-ban, már halála után jelent meg. 280
Mén-Marót — Anonymus szerint bihari vezér a honfoglalás korában, kazár népeken uralkodott. Két összecsapás és vereség után kiegyezett Árpáddal. 137
Mikes Kelemen (1690—1762) — II. Rákóczi Ferenc hűséges kísérője száműzetésében, a *Törökországi levelek* írója. 249
Mikó Imre gróf (1805—1876) — Politikus, az erdélyi reformmozgalmak és művelődési törekvések egyik vezéralakja. 1859-ben nyitották meg az általa alapított Erdélyi Múzeum Egyletet. 272
Miksa, I. 325
Mindszenty Dániel — Zemplén megyei táblabíró, a Tudományos Gyűjtemény munkatársa. Népdalokról írt értekezést. 230
Mocsáry Lajos (1826—1916) — Író, publicista, a dualizmus korának kiemelkedő politikusa. 1874-től a Függetlenségi Párt alapító elnöke. A nemzetiségek egyenjogúságáért küzdött, és emiatt később vissza kellett vonulnia a politikai élettől. Feltehetően ő küldött népdalokat. 235
Molnár Albert l. Szenczi Molnár Albert
Molnár Ádám — „Pesti nevelő", népdalokat küldött. 229
Molnár Ferenc (1729— ?) — Ügyvéd és jogi író. Munkája, amelyre Erdélyi utal: *Magyar Kátó, melly a magyar rósás versetskékben több magyaroknak kedvekért kibotsájtatott, és némelly magyar köz-példabeszédekkel a második részben megbővittetett* (1789). 183, 186, 332
Molnár István (1801—1873) — Sárospataki tanár. 94
Molnár József — Népdalokat küldött Perkátáról. 230
Móricz Lőrinc — Balassi egyik szomszédja és barátja, énekszerző. 204, 205, 209, 399, 340
Mózes 315, 327, 328

Nagy Gábor, O. 311, 317
Nagy Gáspár — Komáromi orvosdoktor, népdalokat küldött Erdélyinek. 231
Nagy Ignác (1810—1854) — Író, fordító és újságíró, a Hölgyfutár szerkesztője. 346, 348, 356
Nagy Iván, Borzi (1824—1898) — Történetíró, a *Magyarország családjai* szerzője. Itt az általa küldött népdalgyűjteményről van szó. 230, 248
Nagy Lajos l. Lajos, I.
Nagy Lajos, gálfalvi — 1828-ban született, a kolozsvári unitárius teológia tanára. 236, 262, 264, 270
Nagy László (1816—1875) — Tanfelügyelő Biharban, Tállyáról küldött népdalokat. 235
Nagy Pál (1788—1859) — A Nemzeti Újság szerkesztője. 76
Nagybáncsai Mátyás, Nagybánkai — Nagyszombati polgár, énekszerző a 16. században. 203, 339
Nádaskay András 309
Németi Ferenc — Tokaji kapitány, Balassi Menyhárt sógora, 1556-tól Izabella királynő híve. 1565-ben halt meg. 202, 339
Névtelen jegyző l. Anonymus
Nógrádi Pap Gyula — 1843-ban született ügyvéd, nógrád megyei földbirtokos. 1865-ben jelent meg Sárospatakon *Palócz népköltemények* című gyűjteménye, amelyhez Erdélyi írt előszót. 272, 365
Noszkó Alajos — pap, tanár. *Virág-szótár*, melyet összeszedett és betűk rendi szerint elosztott (Pest, 1790) című, példabeszédeket is tartalmazó művéről van szó. 184, 332
Noszlopy Titus — Népdalokat küldött. 230

Nyájasdi — Álnevű népdalküldő.

Nyáry Ferenc, Jámbor, bedeghi — Részt vett a mohácsi ütközetben, I. Ferdinánd híve lett, 1535-ben Hont főispánja. 1541-ben Pestnél, 1544-ben Szalkánál diadallal harcolt, 1546 körül halt meg. 76

Nyíry István (1776—1838) — Filozófus, matematikus, sárospataki tanár, Erdélyit is tanította. 66, 309

Nyiry M. — Személyét nem azonosítottuk. 270

Obernyik Károly (1814—1855) — Ügyvéd, író, Kölcsey Kálmán nevelője. Drámákat írt, Pesten a Tizek Társaságának tagja. Népdalokat küldött. 249

Oláh Dániel — Népdalokat küldött Hegyaljáról. 235

Oláh Miklós (1493—1568) — Katolikus főpap, humanista író, Erasmus-köréhez tartozott. I. Ferdinánd kancellárja, 1553-tól esztergomi érsek. 119, 326

Orczy József báró (1746—1804) — Békés megye főispáni helytartója, császári és királyi kamarás. 222

Ortutay Gyula 334

Ossián, Osszián — Az ír és a skót mondák költő-hőse, aki J. Macpherson (1736—1796) skót költő műballadái révén vált ismertté. 209, 231, 360

Pap Endre (1817—1851) — Költő, publicista, Kölcsey patvaristája. *Összegyűjtött munkáit* Csengery Antal és Kemény Zsigmond adta ki 1852-ben. 235

Paczolai Ede 333

Pajor István (1821—1899) — Hont megyei ügyvéd, árvaszéki elnök, birtokos. Nyelvészeti cikkeket írt. Népdalokat küldött. 229

Palatich, Palatitz (Palatics) *György* — A Báthoriak udvari embere volt, 1603-ban halt meg. Budán a Csonka-toronyban raboskodva fohászkodott szabadulásáért e versében. 203, 205, 339, 340

Pap Gyula l. Nógrádi Pap Gyula

Patikárus, Patikárius fiúk — Az 1850—60-as években népszerű népzenész család tagjai. Közülük legismertebb volt P. Ferkó, aki zeneszerzőként is működött. 96

Páriz-Pápai Ferenc (1649—1716) — Orvosdoktor. Erdélyben, majd Bázelben folytatta tanulmányait. 1678-tól a nagyenyedi kollégiumban tanította a görög nyelvet, filozófiát és természettant. Legfontosabb műve az itt említett *Dictionarium Latino—Hungaricum et Hungarico—Latinum* (1708), amely Szenczi Molnár szótára nyomán készült. 74

Pázmán, Pázmány Péter (1570—1637) — Esztergomi érsek, a magyarországi ellenreformáció vezéregyénisége. Itt Pázmány prédikációiról van szó, amelyeket Erdélyi nyelvi szempontból a legjelentékenyebb írói-művészi alkotásoknak tartott, mint amelyek a magyar nyelv és stílus kincsesbányái. 174, 182, 183, 188, 249, 329, 331, 332

Percy, Thomas (1728—1811) — Régi angol és skót balladák gyűjtője és kiadója. (*Reliques of Ancient English Poetry*, 1765). 103, 110, 216

Perger János (1791—1838) — Történész, a Tudós Társaság tagja. Itt: *A magyar s hazája régente* című művéről van szó. 114, 146

Pesty Frigyes (1823—1888) — Temesvári történettudós. Népdalokat küldött. 235, 248, 249, 358

Petrarca 325

Petőfy, Petőfi Sándor (1823—1849) — 8, 193, 229, 268, 270, 335, 350

Petrik Géza 309

Pécsi István — „Tanító Tisza-Vezsenyről". Népdalokat küldött. 234

Péter — Itáliai püspök, 1304-től Volturariában püspök (*Series episcoporum ecclesiae catholicae* . . . Ed. P. Pius Bonifacius Gams, Ratisbonae, 1873. 942. l.) 118

Phidias, Pheidiasz — Az i. e. 447—432 között az ő vezetésével épült az Akropolisz. 152

Pindar, Pindarosz (i. e. 522—442) 167

Pintér Endre (1796—1877) — Premontrei rendi kanonok, szombathelyi tanár. Népdalokat küldött. 229

Pirnát Antal 338

Píry Czirjék (1810—1880) — Ferences rendi tartományfőnök, esztergomi teológiai tanár. Népdalokat küldött. 224, 228, 347

Pisistrat, Peizisztratosz (i. e. 600 körül—527) — Athéni államférfi, aki a Szolón halálát követő zavaros időkben került hatalomra. Athén fénykorát készítette elő nagyszabású építkezéseivel, irodalom- és művészetpártolásával. 82

Plátó, Platón (i. e. 427—347) — 107, 321
Podhraczky József, Podhorský, Józef (1823—1915) — Szlovák evangélikus lelkész, drámaíró. Pánszláv elveket hirdetett. 330
Pongrácz Lajos (1815—1899) — Hont megyei alispán, ügyvéd. Beszélyeket és útiképeket írt. Népdalokat küldött. 230
Porthan, Henrik Gabriel (1739—1804) — Svéd és latin nyelven alkotó finn irodalmár, költő, művelődéstörténész. Ő vetette meg az alapját annak a népköltészeti kutatásnak, amely a *Kalevala* epikus énekeinek és a finn folklór egyéb értékeinek összegyűjtésében és feldolgozásában csúcsosodott ki. 215, 343
Priscus rhetor, Priszkosz rhetor (?—kb. 473) — Bizánci történetíró. 448-ban a bizánci követség tagjaként Attila hun királynál is járt. Beszámolója leírta Attila udvarát és a hunok életét. 114
Pulszky Ferenc 348
Pyri Czirjék l. Píry Czirjék
Pytagorasz, Püthagorasz (i. e. 6. sz.) — Görög filozófus és matematikus. 177, 321

Quintilian, Quintilianus, Marcus Fabius (35—96) — Római rétor Hispániából. Tizenkét könyvre terjedő *Institutio oratoria* című műve az ékesszólás, a szónokképzés tánkönyve volt. 182

Rájnis József, Kőszegi (1741—1812) — Jezsuita pap, majd rendje feloszlatása után tanár, ismert költő és fordító. Elsősorban Vergilius *Georgikon*jának fordításával tűnt ki. 183, 184, 332
Raphael, Raffaello Santi (1483—1520) — 152
Rákóczi Ferenc, II. (1676—1735) — 125, 188, 217, 275, 340
Ráth Károly (1829—1869) — Történész, Győr megye levéltárnoka. Népdalokat küldött. 235
Rázmán l. Erasmus
Réai, Reaid Mihály — Feltehetően Révai Mihállyal azonos. A mű 1586-ban íródott. 203, 205, 339
Reguly Antal (1819—1858) — Nyelvész a finnugor nyelvészet és őstörténet kutatásának úttörője. 74, 216, 311, 343
Remellay Gusztáv (1819—1866) — Író, ügyvéd, az 1840-es évek irodalmi divatlapjainak népszerű munkatársa. Népdalokat küldött. 230
Reni, Guido (1575—1642) — Olasz festő. 155
Révay, Révai Miklós (1750—1807) — Piarista pap, nyelvész, 1783-tól a Magyar Hírmondó szerkesztője. A nyelvtudományban újat hozó műve: *Elaboratior grammatica Hungarica* (1803—06). Révai volt a nyelvtörténeten alapuló helyesírás népszerűsítője és a felújított magyar metrikus költészet kezdeményezője. Erdélyi nagyra értékelte a népdalok, ill. régi dalok gyűjtésére buzdító felhívását. 23, 46, 49, 55, 74, 82, 115, 119, 299, 302, 304, 314, 326, 330, 359
Révész Imre (1826—1881) — Debreceni kollégiumi tanár, 1856-tól debreceni ref. lelkész. Részese volt azoknak az egyházjogi harcoknak, amelyeket a magyar ref. egyház önállóságáért vívtak az abszolutizmus idején. 96, 330, 359
Robertson, Pierre, Charles, Théodore Laforgue (1803—1871) — Francia nyelvész. 58—62, 78, 79, 301, 303, 308, 313
Rosenkranz, Johann Karl Friedrich (1805—1879) — Német filozófus. Hegel egyik legkiválóbb tanítványa, aki megírta Hegel életét (1844). Híres munkája: *Meine Reform der Hegelschen Philosophie* (1852). 83
Rotterdami Erasmus l. Erasmus
Rózsavölgyi Márk (1787—1848) — Zenész, zeneszerző, Erdélyi „öreg barátja". 200, 222, 346
Rumy Ágoston — Rumy Károly György fia, apja gyűjteményeiből küldött népdalokat. 248, 353
Rumy Károly György (1780—1847) — Iglói születésű író. Német nyelven írt könyveket, illetve a hazai és a külföldi folyóiratokba Magyarországot ismertető cikkeket. 248, 327, 358
Ruszt Teréz — Aradról küldött dalokat. 248
Rückert, Friedrich (1788—1866) — Német költő. Keleti nyelvi tanulmányai ösztönözték keleti, elsősorban perzsa tárgyú műveit. Nálunk elsősorban szonettjeit ismerték, Erdélyi is fordított ezekből. 357
Rüdiger-Stahremberg Ernő, Ernst (1638—1701) — Osztrák hadvezér. 1664-ben Montecuccoli alatt harcolt a törökök ellen Bécs török ostroma idején. 1683-ban a város főparancsnoka volt. 119

Šafárik, Pavel Jozef 294
Saitz Leo, Szaitz Leó. 329
Salamon király, Bölcs Salamon — Izráel

király, Dávid fia. I. e. 955—915 között uralkodott. Ő építtette a jeruzsálemi templomot. Magas fokra fejlesztette az ipart és kereskedelmet. 117, 171, 174, 181, 330, 331

Samarjay Károly (1821—1894) — Ügyvéd, költő, Pozsony környéki földbirtokos. Népdalokat küldött. 229

Sappho, Szaffó 326, 327

Saul — Kb. i. e. 1020—1012 között uralkodott, Izrael első királya. Dávidot elűzte Jeruzsálemből, félve hadi sikereitől. A filiszteusok elleni hadjáratában kardjába dőlt. 202, 340

Savoyai Jenő l. Jenő

Sándor, Nagy (i. e. 356—323) — Makedónia királya. 20, 211, 212

Sándor István (1756—1815) — Magyar bibliográfus. Sokat utazott, világlátott ember volt. Bécsben halt meg. Itt Sokféle című, 1791—1800 között Győrben megjelent folyóirata, valamint *Magyar Könyvesház ...* című (Győr, 1803) műve okán említtetik, amely az első rendszeres magyar bibliográfiai kísérlet. 115, 211, 212

Sárosy Gyula (1816—1861) — Költő, az *Arany trombita* szerzője. A negyvenes években Erdélyi írói baráti köréhez tartozott. 28

Schedel l. Toldy Ferenc

Schedius Lajos (1768—1847) — Író, a pesti egyetemen az esztétika tanára. Előbb Kármán József Urániájának volt munkatársa, majd a Zeitschrift von und für Ungarn és a Literarischer Anzeiger für Ungarn című folyóiratokat szerkesztette. Halála után Erdélyi búcsúztatta a Kisfaludy Társaságban. 230, 344, 348, 353

Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von (1775—1854) — Német filozófus, jénai, berlini egyetemi tanár. A német idealista filozófia egyik fő képviselője. 192

Schwandtner, Johann Georg von (1716—1791) — Osztrák történetíró. A bécsi császári könyvtár őreként összeállította az ott őrzött kéziratok jegyzékét és repertóriumot írt hozzá. Az első magyar kútfőgyűjtemény *(Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini.* Vindobonae, 1746—48) összeállításával nagy érdemeket szerzett. A könyvhöz Bél Mátyás írt előszót. 118

Schwartner Márton 326

Sebesy Kálmán (1815/1816—1881) — Premontrei kanonok, keszthelyi tanár. Népdalokat küldött. 234

Serényi Ilyés l. Szerémi Illyés

Shakespeare, William (1564—1616) 7, 105, 267

Siklósi Miklós — Marosi ref. lelkész. Jelen volt Szigetvár ostrománál. Az 1587-es wittenbergi kiadású *De Sigetho Hungariae propugnacolo* egyik szerzője. 329, 330

Simon Vince — Kanonok. Népdalokat küldött Szombathelyről. 229, 230

Simrock, Karl Joseph — Német germanista költő és műfordító *Deutsche Volksbücher* (Berlin, 1839—1843 és Frankfurt, 1844—1867) című tizenhárom kötetes művéről van szó. 189, 333

Sixtus pápa, IV. — Ötéves pápasága alatt (1585—90) Rómát nagyszerű épületekkel gazdagította. Az ő nevét hirdeti a Szent Péter templom kupolája és a lateráni palota. Ő építtette a Sixtusi kápolnát. 118

Skarica Máté 340

Solon l. Szolón

Soltész Gáspár 361

Söfrenson Wedel András l. Vedel, Anders

Spalatinus György, Spalatin, Burckhardt, Georg. 325

Staël, Mme de, Germaine Necker (1766—1817) — Francia írónő. Különösen nagy hatású volt Németországról *(De l'Allemagne)* írt könyve (1813), melyben a német romantikus irodalommal és filozófiával ismertette meg a francia közönséget. Erdélyi jól ismerte műveit. 146

Stein János 363

Stier, Georg — A *Jegyzetek*ben felsorolt munkáiról van tudomásunk. 251, 252, 361

Stesichor, Szteszihorosz (i. e. 640—555) — Görög költő. Életének jó részében Szicíliában élt. Sokoldalú és termékeny költő volt, csak kevés műve maradt fent. Őt tekintik a hősi karének atyjának. 208

Stritter, Johann Gotthelf (1740—1801) — Német történész, Szentpétervárott volt levéltáros. Nagy műve: *Memoriae populorum olim ad Danubium, Pontum Euxinum, Paludem Maeotidem, Caucasum, Mare Caspium et inde magis ad septent-*

riones incolentium, e scriptoribus historiae Byzantinae erutae et digestae. Petropoli, 1771, 1775, 1778, 1780. t. I—IV. 115

Sturm, Johann (1507—1589) — Humanista pedagógus. Párizsban és Strassbourgban tanított. 125, 326.

Svastics F. — Dalíró Zala megyében. 222

Szabó Dávid (1808—1886) — Sárospataki orvos, majd Szabolcs megye főorvosa. Népdalokat küldött. 224, 228

Szabó István (1801—1892) — Plébános, műfordító. 1834-ben kiadta az *Anthologia Graeca* című gyűjteményt, majd Kassán *Görög virágok* címmel adta közre műfordításait. 34, 79, 297, 314

Szabó Károly 338, 373

Szabó Richárd (1820—1873) — Lapszerkesztő. Előbb római katolikus lelkész, majd áttért a református vallásra. Nógrádból küldött népdalokat. 234

Szabóky Adolf (1821—1880) — Piarista paptanár, sokat tett az iparos ifjak nevelése és az iparegyletek alapítása terén. Népdalokat küldött. 230

Szakál Lajos (1816—1876) — Békés megyei főjegyző, gazdálkodó. Népdalai *(Cimbalom,* 1843) tették elsősorban nevét ismertté. Erdélyi barátja volt, népdalokat küldött. 224, 228, 347

Szalay László (1813—1864) — Történetíró, publicista. 1861-től az Akadémia főtitkára. 83, 116, 356

Szathmári István 289

Szathmáry József 338

Szathmáry Pap Károly (1831—1891) — Író, szerkesztő. Népdalokat küldött. 359

Szántó János — „Zalai nevelő", népdalokat küldött. 235

Szász Károly (1829—1905) — Költő, író, műfordító. 208, 340

Szeberényi Lajos (1820—1875) — Teológiai tanár, író, evangélikus lelkész, a *Tót népdalok* (1866) fordítója, kiadója. Népdalokat küldött Veszprém megyéből. 229, 234

Szeberinyi Andor, később Szeberényi (1824—1895) — Az előbbi testvéröccse, evangélikus lelkész. 1849-ben a Közlöny korrektora és a Priatel' l'udu című szlovák lap munkatársa. Népdalokat küldött Erdélyinek. 230, 235, 249

Szegedi Gergely, Gregorius — Énekszerző. 1557-ben tért haza Wittenbergből. Kassa érintésével Debrecenben telepedett meg. Eredeti énekei mellett ő szerkesztette a debreceni gyülekezet *Énekeskönyvét* (Debrecen, 1569). Debrecenben halt meg 1570-ben. 202, 203, 338, 339, 342

Szegedi Kis István — Ref. teológus. Az antitrinitáriusok elleni polémiában való részvétele tette ismertté nevét. 1563-tól Ráckevén lelkészkedett. 202, 340

Szegedi Lajos — 1525-ben Krakkóban tanult protestáns prédikátor, zsoltárfordító. Dési papként vett részt a Heltai-féle bibliafordításban. 1583-ban halt meg. 202, 339

Szegedi Lőrinc — Wittenbergában tanult 1562—1564 között. 1767-ben Békésben pap, 1570-ben Szatmárban rektor. A bibliai keretű *Teophania* című dráma szerzője. 203

Szelestei, Szelestey László (1821—1875) — Költő, a Szépirodalmi Közlöny (1856) alapítója, szerkesztője. Az ötvenes évek tájköltészetének, a „kelmei költészetnek" jellegzetes alakja. Erdélyivel polémiában állott, miként Gyulaival is. 229, 230, 334—336

Szemere Bertalan (1812—1869) — Politikus, író. 1848-ban belügyminiszter, az emigrációban (Franciaország, Anglia) Kossuth nagy ellenfele volt. Pesten halt meg, ahol 1865 óta élt. 86

Szemere Miklós (1802—1881) — Zemplén megyei, lasztóci földbirtokos, festő, költő. Erdélyi barátja, Petőfi ellenfele, nagy intrikus. 346, 359, 363

Szemere Pál (1785—1861) — Költő, esztéta, műfordító. Legjelentősebb irodalomszervező tevékenysége Kölcseyvel együtt az Élet és Literatura megindítása (1833), amelyet 1836-ban Muzárion néven folytatott. 71, 87

Szenczi Molnár Albert, Szenci (1574—1634) — Zsoltárfordító, nyelvész, a kálvinista polgári irodalom kimagasló alakja. Itt szótáráról van szó *(Dictionarum Latino-Ungaricum et Ungarico-Latinum,* Nürnberg 1604) és nyelvtanáról *(Nova grammatica Ungarica.* Hanau 1610). Szótárában gazdag összefoglalását adja kora magyar szókincsének, szólásmondásanyagával pedig, amelyet a második kiadásban Baranyai Decsi János gyűjteményéből is kiegészített, a kor egyik nélkülözhetetlen stiliszti-

kai-retorikai segédeszközének funkcióját is ellátta. 182, 199, 200, 206, 208, 209, 212, 249, 278, 332, 359
Szent Dávid próféta l. Dávid
Szent Gellért l. Gellért
Szent László l. László, I.
Szentkirályi Gábor — Marosvásárhelyről küldött székely népdalokat. 231
Szentkirályi Károly — Erdélyből, Kookról küldött népdalokat. 235
Szentpéteri Sámuel (1815—1906) — Ref. esperes lelkész, Erdélyivel egy időben tanult Patakon. Gömör megye esperese, Tompa Mihály benső barátja. 201, 203, 338, 339
Szenvey József 344
Szerdahelyi Kálmán (1829—1872) — Színész, műfordító, író; Prielle Kornélia férje. 222
Szerémi, Serényi Illyés — Protestáns lelkész, énekszerző. 1551—52 táján Laskón prédikátor, három egyházi énekét ismerjük. 205, 339, 340
Széchenyi István gróf (1791—1860) — 46, 70, 83, 182, 244, 356
Székács József (1809—1876) — pesti evangélikus lelkész, költő, egyházi író. Szerb népdalokat és hősregéket fordított. 194, 247, 320, 357
Székely Ádám (1828—1878) — Pap, tanító, Maros-Torda levéltárosa. Népdalokat küldött. 235
Szénfy Gusztáv (1819—1875) — Zenész, zeneszerző, ügyvéd. Két éven át az Akadémia megbízásából Magyarországon, Erdélyben és a Román Fejedelemségben gyűjtötte össze a különböző népek dalait, azok egybevetése és feldolgozása után hozzáfogott a magyar zene tudományos alapú rendszerezéséhez. Munkáját nem ismerték el, visszavonult. 200
Szigligeti Ede (1814—1878) — 353
Szilágyi István (1819—1897) — Nagykőrösi, majd máramarosszigeti tanár, Arany János barátja. Népdalokat küldött. 230
Szilágyi Mihály (?—1459) — Hadvezér, Mátyás király nagybátyja. 119, 123
Szilvai, Silvai Péter — Énekszerző a 16. század végén. 205, 339
Szirmay Antal (1747—1812) — Író és táblabíró. Vallási és politikai gondolkodása miatt szembekerült a konzervatív erőkkel, ezért visszavonult a politikai pályától és a történelmi tanulmányoknak szentelte idejét. Legnevezetesebb, Erdélyi által is sokat forgatott munkája: *Hungaria in parabolis, sive commentarii in adagia et dicteria Hungarorum* (1804, ill. 1805), mely a régi anekdoták, mondások gyűjteménye. 184, 185, 249, 333, 359
Szinnyei József 318
Szinnyei József, id. 363
Szlávik Mátyás 373
Szolón (i. e. 640 körül—559) — Athéni törvényhozó és költő. 82
Szombathy János (1749—1823) — Sárospataki tanár és könyvtáros. Gondos forráskutatás után megírta a sárospataki főiskola történetét *Historia scholae seu Collegii ref. Sárospatakiensis* címmel. Erdélyi János rendezte sajtó alá, adta ki és látta el előszóval 1860-ban a Monumenta Protestantium Ecclesiastica sorozatban. Sok történeti és vallástörténeti munkát hagyott hátra, jó részük még kiadatlan. 200—202, 205, 338
Szondy György — Drégely várának hős védője (1552). Ali basa a vár bevétele után legyőzött ellenfelét, hősiességétől megilletődve, ünnepélyes végtisztességgel temettette el. 83
Szőke István — Tanító, népdalokat küldött. 229
Szőke Zsigmond — Ung vármegyei orvosdoktor, népdalokat küldött. 235
Szőllősy István — 1822-ben született váci „kegyes szerzeti tag", 1847-ben kilépett a rendből; népdalokat küldött. 235
Sztáray Mihály (?—1575) — Énekszerző, prédikátor, Dávid tizenhat zsoltárának fordítója, ill. átköltője. Félelmetes hitvitázó, az első ismert magyar nyelvű drámaíró. 205, 278, 280, 340
Szücs, Szüts Ábrahám — Pest megyei, gombai birtokos, Fáy András barátja; fordított verseket, népies dalokat írt. Népdalokat küldött. 230
Szvorényi József (1816—1892) — Ciszterci pap, tanár, nyelvész, tankönyvíró. Erdélyit ez alkalommal *Magyar ékes szókötés* (Buda 1846) és a Magyar Akadémiai Értesítőben (1847) *A közmondások és példabeszédek szelleme és vegyes elemei* címmel megjelent értekezése érdekelte. 173, 185, 248, 330, 333, 358

Tahy Ferenc — 1535-től Pozsega vármegye főispánja, 1554-től királyi főlovászmester. Az 1599-i országgyűlés többekkel együtt megbízta a peres ügyek intézésével. 1573-ban halt meg. 83

Talvj, Louise Robinson (1797—1840) — Német írónő és folklorista, a szerb és germán népköltészet kutatója. Sokat idézett kötete megvolt Erdélyi könyvtárában. 106, 119, 129, 132, 137, 196, 320, 327, 336, 344, 357

Tamás kantauriai érsek l. Becket, Thomas

Tasnádi Péter — szikszói Horatius-fordító a XVI. században és históriás énekek szerzője. 205, 339

Tengström, Johan Jakob (1787—1858) — Finn filozófus és történész. Műveiben buzdított a finn nyelv tanulására és a népdalok gyűjtésére. Részt vett a Finn Irodalmi Társaság megalapításában. Háza központja volt a finn hazafias és irodalmi törekvéseknek — gyakran megfordult nála Lönnrot, Runeberg és Snellman is. Művei közül nevezetesebbek: *Arwidsontól Snellmanig* és *A finn nemzeti irodalom* címűek. 215

Theodosius, Nagy I. (347—395) — Római császár, aki a gótokat a birodalomba telepítette. Nevéhez fűződik a katolikus egyház államegyházzá való emelése, a pogány és az ariánus vallások betiltása. 114

Theophilaktos, Theophülaktosz Szimokattész — Egyiptomban született bizánci író, Hérakleiosz császár alatt élt (610—640). Nyolckötetes történeti munkájában Maurikiosz császár uralkodását írta meg. Könyve értékes tudósításokat tartalmaz a belső-ázsiai népekről. 115

Thern Károly (1817—1886) — Zeneszerző, a Nemzeti Színház karnagya, a Nemzeti Zenede tanára. 222, 346

Thököly Imre (1657—1705) — 125

Thuróczy János l. Turóczi János

Tinódi Sebestyén, T. Lantos Sebestyén (kb. 1505—1556) — Történeti énekmondó, vándorhegedűs. Várról várra járva összeszedte a csaták adatait és azokat versbe foglalva énekelte. 41, 76, 108, 200

Titián, Tiziano Vecellio (1477—1576) — Velencei festő. 154

Toldi Miklós — Mondai hős. Róbert Károly és Nagy Lajos korában valóban élt egy Toldi György és T. Miklós. Ez utóbbi az 1365-ös itáliai hadjárat egyik főtisztjeként harcolt. Szabolcs megyei főispán volt és „magister" címet is viselt. 124, 188

Toldy (Schedel) *Ferenc* (1805—1875) — Irodalomtörténész, kritikus, a Kisfaludy Társaság igazgatója, 1835-től 1861-ig az Akadémia titkára, 1843-tól az Egyetemi Könyvtár igazgatója, 1861-től a magyar nyelv és irodalom tanára a pesti egyetemen. 37, 79, 217, 221, 230, 235, 251, 259, 298, 313, 314, 327, 334, 338, 344, 345, 347, 348, 351—354, 362, 363

Tolnai, Tholnai János — 1592-ben a wittenbergi egyetem hallgatója, 1623-tól varannói prédikátor. Ő írta az *Udvari schola* előszavát: *Ad Lectorem*. 205, 339

Tordai Névtelen 339, 340

Tóth Dezső 321

Tóth Ferenc (1768—1844) — Ref. püspök; teológiai és egyháztörténeti írói munkásságot fejtett ki. Itt említett műve: *A helvét hitvallásu tul a tiszai ref. püspökök élete* (Győr, 1812). 205, 330, 339

Tóth Gáspár 350

Tóth János (1804—1887) — Piarista pap, Szegeden tanár. Népdalokat küldött. 235

Tóth László, Ungvárnémeti (1788—1820) — Költő. 167

Tóth Lőrinc (1814—1903) — Író, jogász, kúriai tanácselnök. Költőként és drámaíróként kezdte pályáját. Erdélyi írói baráti köréhez tartozott. 345, 359

Tököly l. Thököly

Travnyik János (1814—1864) — Ügyvéd és műkedvelő zeneszerző. Fogarasi Jánossal együtt két füzet népdalt adott ki a Kisfaludy Társaság megbízásából. 222, 245, 246, 351, 355

Tuba Mihály, Michael — Semptei prédikátor, kiváló énekszerző. 1572-ben halt meg. 205, 340

Tuhutum, Töhötöm, Tétény — Az Árpád fejedelemmel bejött hét vezér egyike. Anonymus szerint ő foglalta el Erdélyt. 116

Turóczi János (1435—1490) — Mátyás korában ítélőmester, krónikaíró. Műve, a *Chronica Hungarorum* (Augsburg, ill. Brünn, 1488) első részét a nemzeti krónikák, második részét, a Mária királynő utánit saját feljegyzései nyomán írta. 116, 118, 345

Udvardy János (1799—1890) — Mérnök, 1832-től az Akadémia tagja. Népdalokat gyűjtött; „a pór ifjúság szájából feljegyezgetvén". 230, 351

Uhland, Ludwig (1797—1862) — Német költő, a „sváb iskola" vezéralakja. Erdélyi is fordította néhány versét. 107, 209, 267, 320, 340, 357

Ujlaki Péter — Protestáns énekszerző 1569 előtt. 203, 206

Ujfalvi Imre, szilvás-ujfalvi — 1587-től sárospataki segédtanító, később debreceni tanár, 1607-től váradi pap. 1609-től egyházi feljebbvalóival éles polémiába kezdett; száműzetésben halt meg 1614-ben. 203, 205, 338

Ulászló, I. (Lengyel László) (1424—1444) — Magyar és lengyel király. A várnai csatában esett el. 114, 118, 130, 171, 327

Uszkay Mátyás (1827—1847) — Bereg megyei származású táblai jegyző. Tiszaháti népdalokat küldött. 235

Ürmösy Sándor — Unitárius lelkész Erdélyben. *Az elbujdosott magyarok Oláhországban* (Kolozsvár, 1844) című munkájáról van szó. 230

Vachott Sándor 344

Vahot Imre (1820—1879) — Szerkesztő, színműíró, Vachott Sándor öccse, 1844. július 1-től a Pesti Divatlap szerkesztője. Erdélyi, amikor 1844 áprilisában külföldre utazott, ideiglenesen átadta a lapot sógorának, V. Imrének. Vahot azonban a megállapodás ellenére sem adta vissza a lapot Erdélyinek, amikor hazatért 1845 júliusában. 258, 270, 346, 361

Vajda János — „Fábjánházán a Nyírben" élt. Népdalokat küldött. 235

Vajda Péter (1808—1846) — Költő, író, tanár. Orvosnak készült, de nem fejezhette be tanulmányait. A reformkor szellemi életének szinte minden területén dolgozott. Halála után barátja, Erdélyi búcsúztatta a Kisfaludy Társaságban. 2, 22, 28, 38, 293

Vas István 340

Vasvári (Fejér) Pál (1826—1849) — Politikus, történész, a márciusi ifjak egyik vezéralakja. A Rákóczi-szabadcsapat vezéreként a román felkelőkkel vívott csatában esett el. Népdalokat küldött. 235

Váradi-Sternberg János 365

Vedel, Anders (1542—1616) — A dán humanizmus egyik jelentékeny képviselője, teológus, udvari történetíró. Reneszánsz-antik tudományosságába céltudatosan igyekezett beépíteni a nemzeti hagyományokat és sokat tett a hagyományok megőrzéséért. 203, 218

Verbőczy l. Werbőczy István

Vergilius, Publius Maro (i. e. 70—19) — 239

Vidéky (Kohlmann) Károly 355

Vilney (Vilnay) Anton (1815-ben született) — Magyar író (Wurzbach szerint: *Biographisches Lexikon*, 51. kötet 4. l.). Bécsben folytatott orvosi tanulmányokat, ott is élt. Német nyelven írt regényeket magyar szereplőkkel, magyar helyszínnel. Magyar népdalokat gyűjtött és azokat saját fordításában adta ki. *(Ungarische Volkslieder in einer Auswahl gesammelt*, Leipzig, 1848, Arnold Ruge) 251—254, 361

Virgil l. Vergilius

Vitéz Mihály — Erdélyi egyik gyűjtője Bélföldről. 317, 318

Vitkovics Mihály (1778—1829) — Pesti ügyvéd, költő. Szerb népdalfordításai segítették az irodalmi népiesség kibontakozását. Az irodalmi élet egyik fontos szervezője. 241

Vörösmarty Mihály (1800—1855) — 15, 20, 46, 76—78, 80, 107, 239, 241, 243, 268, 313, 321, 353, 356

Vuk, Karadžić Stefanović (1787—1864) — Az új szerb irodalom megteremtője. 103

Waldemár, II. 336

Wallaszky Pál (1742—1824) — Evangélikus pap. Nagy irodalomtörténeti rendszerezésének, amelyre Erdélyi a jegyzetben utal, első kiadása 1785-ben jelent meg Pozsonyban, ill. Lipcsében. 115

Werbőczy István (1458—1541) — A köznemesség vezéralakja, később nádor. Hírnevét az 1514-es országgyűlésen elfogadott *Hármaskönyvének (Tripartitum)* köszönheti, amelyben törvényes kereteket adott a jobbágyság röghöz kötöttségének a levert Dózsa-féle felkelés után. 1848-ig volt érvényben törvénykönyve. 250, 360

Wedel András, Söfrenson l. Vedel, Anders

Wolff, O. L. B. — 1831-től jénai tanár. Improvizátor, számos irodalmi antológia

kiadója. Ezekben a magyar irodalommal is foglalkozott. 247, 357

Wyclef, Wycliff, John (1325 körül—1384) — Angol hitújító. A *Bibliát* angolra fordította. Hevesen támadta a középkori egyház visszaéléseit. 83

Zách Felicián, Zách Klára — Magyar nemes és leánya. Z. F. személyes sérelmét megbosszulandó 1330-ban merényletet követett el a királyi család ellen; a királyt és a királynét megsebesítette. Őt lefejezték, családját harmadiziglen kiirtották. A történetet több írónk feldolgozta. 118, 119, 325

Zegedi Gregorius l. Szegedi Gergely

Zerpák Antal — Széplakról küldött népdalokat. 229, 248

Zrínyi Miklós (1508—1566) — Horvát bán, „a szigetvári hős". 83

Zrínyi Miklós gróf (1620—1664) — Horvát bán, a költő. 120, 193

Zoltán — Vezér, Árpád fejedelem legkisebb fia, 950 körül halt meg. 137

TARTALOMJEGYZÉK

(Az első lapszám a főszöveg, a második a megfelelő jegyzet lapszáma)

Előszó 5

Nyelvészeti írások 111 290

I. Tanulmány, tanulmányvázlat 13 290

1. I hangzónkrul 13 290
2. Jegyzetek 27 294

II. Cikkek, bírálatok 54 301

1. Magyar nyelv eredete 54 302
2. Legujabb francia nyelvtan 55 302
3. Magyar nyelvtan 56 303
4. Robertson nyelvtanitási módszere 58 303
5. A magyar nyelv rendszere 62 304
6. A „real" szó magyarítása 70 309

III. Kisebb írások, glosszák 74 310

1. Felvilágosítás 74 311
2. [Reguly Antalról] 74 311
3. [A Nemzeti Ujság nem tud magyar igét hajtogatni, vulgo: conjugálni] 75 311
4. Legyünk pedansok 75 312
5. [Elc és élc] 76 312
6. A *vin* régi forma 76 312

IV. Akadémiai írások 78 313

1. Nyelvtudományi Osztály Ülése, Marc. 30. 1846. . . . . 78 313
2. Nyelvtudományi Osztály Ülése, Juni. 22. 1846. . . . . 79 313

V. Feljegyzések, töredékek 81 314

1. A magyar nyelv szelleme 81 315
2. Jegyzetek a magyarság szelleméhez 82 315
3. Tájszavak, szövegmagyarázatok 84 316
   a) Tájszavak 84 316
   b) Jegyzetek 86 317
   c) Köznépi hasonlatok 87 317
   d) Bélföldi tájszavak — Sárospatak, febr. 1852. . . . . 88 317
   e) Vitéz Mihály leveléből (Szabolcs, Halász) 91 317
   f) Kunsági szók 92 317
   g) Bodrogköz 92 317
   h) A székelyek közt divatozó néhány szó és szólásmód 93 318

i) [Rövid feljegyzések] 94 318
j) [Gar — a székelyeknél] 94 318
k) Egyéb 95 318
4. [Nyelvi-lélektani feljegyzések] 96 319
5. [Gyermekmondókák] 97 319

Népköltészeti, népzenei írások 99 320

I. Tanulmányok 101 320

1. Népköltészetről 101 320
2. A magyar népdalok 109 321
3. Közmondásokrul 171 328
4. Népköltészet és kelmeiség 191 333
5. Magyar népdallamok és ref. szent énekek 199 337

II. Cikkek, bírálatok és egyéb írások 215 343

1. Finnország népköltészete 215 343
2. Magyar népdalköltészetről 216 343
3. [Felszólitás gyüjtésre] 220 344
4. Történeteink költőisége 220 345
5. [A Kisfaludy-társaság legközelebbi rendes ülésében . . .] 221 345
6. [Vajha tudnók korról korra] 221 346
7. Egy pár korszerü szó nemzeti zenénk ügyében 222 347
8. [A magyar népdalok, hagyományok, mesék, mondák . . .] 223 347
9. [Felterjesztés] 224 348
10. Előfizetési fölhivás 225 349
11. Előszó [Népdalok és Mondák, I. kötet] 227 352
12. [A magyar népköltési gyüjtemény folytatását . . .] 232 352
13. [A magyar népköltési gyüjtemény második kötete . . .] 233 353
14. Előszó [Népdalok és Mondák, II. kötet] 233 354
15. A magyar népzene és versmérték 236 354
16. Ungarische Volkslieder. Uebersetzt und eingeleitet von M. A. Greguss. Leipzig, 1846, 12 r. 100 l. 241 355
17. [Julius 31-dikén . . .] 244 356
18. [A Magyar népzene barátinak . . .] 245 356
19. Irói óvástétel 246 357
20. Mutató a külföld népdalaiból (Fordításokban) Greguss Augusztról . 247 357
21. Előszó [Népdalok és Mondák, III. kötet] 247 358
22. Előszó [Közmondások Könyve] 249 358
23. Népköltészetünk a külföldön 250 360
24. Gyüjtsük a hazai népszokásokat 255 361
25. Előszó [Magyar Népmesék] 258 362
26. Előszó [Válogatott Magyar Népdalok] 259 362
27. Jegyzetek Barzó J. „Egy-két szó a népdalokról" stb. irt cikkére 259 362
28. Egy székely ballada 262 363
29. Kríza „Vadrózsái" 267 363
30. Előszó [Magyar—orosz népdalok] 272 364
31. Ajánlás [Palóc népköltemények] 272 365

Függelék 273

1. Magyar zene 275
2. A népdalokhoz 277
3. Szent költészetről nyelvünkön 278
4. A ref. egyház énekeiről 279

Jegyzetek 283

Rövidítések 285
Bevezetés a jegyzetekhez 287
Nyelvészeti írások 290
Népköltészeti, népzenei írások 320

Névmagyarázat és névmutató 367

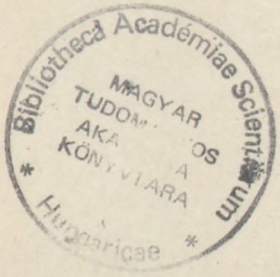

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte
Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1991
Nyomdai táskaszám: 91.18655
Felelős szerkesztő: Szécsi Katalin
Műszaki szerkesztő: Ondrejovics Gabriella
Kiadványszám: 2742
Megjelent 35,04 (A/5) ív terjedelemben

Ára: 440,— Ft